

SANCTI AMBROSII

OPERA OMNIA.

EX TYPIS L. GAUTHIER, VESONTIONE.

SANCTI
AMBROSII,
MEDIOLANENSIS EPISCOPI,
OPERA OMNIA,
JUXTA EDITIONEM MONACHORUM SANCTI BENEDICTI,

TOMUS QUARTUS.

PARISIIS,
APUD GAUTHIER FRATREM ET SOC., BIBLIOPOLAS,
In viâ Haute-Feuille, n° 22.
ET VESONTIONE APUD EOSDEM.

1836.

SANCTI

AMBROSII EPISCOPI

MEDIOLANENSIS

OPUSCULA.

AD GRATIANUM AUGUSTUM

DE SPIRITU SANCTO

LIBRI TRES *.

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

In Gedeonis electione Dominicæ incarnationis figuram fuisse : in hædi sacrificio peccatorum per Christi corpus expiandorum : in vituli, profanorum sacrorum abolendorum : in trecentis denique militibus futuræ per crucem redemtionis. Quod plura petierit signa idem Gedeon, mysterii fuisse ; per velleris enim siccitatem ac madefactionem, Judæorum infidelitatem, gentiumque vocationem significatas : per rorem autem pelvi exceptum pedum apostolorum ablutionem. Hac sibi pedum mundari sordes orat Ambrosius, simulque Christi benignitatem laudat. Quam utile sit hanc imitari ! Eamdem aquam a Dei Filio missam in orbe mirabiles conversiones operari : sed ab alio mitti non posse, cum sit effusio Spiritus sancti, qui alienæ potestati non subjicitur.

1. HIEROBAAL cum sub arbore, ut legimus, quercu tritici messem virga cæderet, accepit oraculum, ut a potestate alienigenarum in libertatem Dei populum vindicaret. Nec mirum si est electus ad gratiam, cum sub umbra jam tum sacræ crucis et venerabilis sapientiæ prædestinato incarnationis futuræ

* Scripti sunt libri tres *de Spiritu sancto* anno 381, missique ad Gratianum imperatorem, qui libros *de fide* accipiens, de Spiritus sancti divinitate aliquem ab Ambrosio tractatum expostulaverat. Operæ pretium est autem hic Hieronymi censuram de hoc opere subjicere. « Malui, inquit, alieni operis interpres existere, quam (ut quidam faciunt) informis « cornicula alienis me coloribus adornare. « Legi dudum cujusdam libellos de Spiritu « sancto, et juxta Comici sententiam, ex græcis « bonis latina vidi non bona. Nihil ibi dialec« ticum, nihil virile, nihil districtum, quod « lectorem vel ingratiis ad adsensum trahat : « sed totum flaccidum, molle, nitidum atque « formosum, et exquisitis hinc inde odoribus « pigmentatum. Didymus vero meus oculum « habens sponsæ.... Certe qui hunc legerit, « latinorum furta cognoscet, et contemnet « rivulos, cum cœperit haurire de fontibus. » Ad hæc pauca dicemus.

Non Æsopicæ corniculæ instar ab aliis avibus diripit plumas Ambrosius : sed potius apis industriæ ac diligentis more, florum plantarumque unde mella sua colligat succos distinguentis, alia tollit, alia respuit, quædam immutat, quædam transponit, non pauca demum profert de suo, quæ apud aliorum auctorum neminem reperias. Sed neque etiam e solo Didymo argumenta et materiem mutuavit Ambrosius, multa quoque e SS. Basilio, Athanasio, Gregorio Nysseno et aliis desumpsit. Et certe ut magis dialecticum sese Didymus præstat quam Ambrosius; hujus tamen dictio nobilior est, oratio copiosior, ordo concinnior ; quique argumentationes utriusque adtentiore animo perpenderit, facile agnoscet hunc non minus valide propositum suum adsequi atque conficere, quam Didymum. Non igitur absurdum fuerit, si Hieronymum idem dixerimus hoc loco passum, quod solent ii, qui auctores in quos aliquid studii atque operæ posuerunt, nimiis encomiis cumulasse minime contenti, etiam editas ab aliis de eadem materia lucubrationes, infra quam veritas atque æquitas sinit, deprimunt.

mysterio constitutus, feracis segetis sensibilia de latibulis frumenta produceret, electionemque sanctorum a purgamentis inanis paleæ sequestraret : qui tamquam virga veritatis exerciti, superflua veteris hominis cum ejus actibus deponentes, quasi in torculari, ita in Ecclesia congregantur; Ecclesia enim torcular est fontis æterni, in qua cœlestis vitis fructus exundat.

2. Quo motus oraculo Gedeon, cum audisset quod deficientibus licet populorum millibus, in uno viro Dominus plebem suam ab hostibus liberaret; obtulit hædum caprarum cujus carnem secundum præceptum Angeli, et azyma supra petram posuit, et ea jure perfudit : quæ simul ut virgæ cacumine, quam gerebat Angelus Dei contigit, de petra ignis erupit; atque ita sacrificium quod offerebatur, absumtum est. Quo indicio declaratum videtur quod petra illa typum habuerit corporis Christi; quia scriptum est : *Bibebant de consequenti eos petra, petra autem erat Christus.* Quod utique non ad divinitatem ejus, sed ad carnem relatum est, quæ sitientium corda populorum perenni rivo sui sanguinis inundavit.

3. Jam tunc igitur in mysterio declaratum est, quia Dominus Jesus in carne sua totius mundi peccata crucifixus aboleret : nec solum delicta factorum, sed etiam cupiditates animorum. Caro enim hædi ad culpam facti refertur; jus ad illecebras cupiditatum, sicut scriptum est : *Quia concupivit populus cupiditatem pessimam, et dixerunt : Quis nos cibabit carne?* Quod igitur extendit Angelus virgam, et tetigit petram, de qua ignis exivit, ostendit quod caro Domini Spiritu repleta divino, peccata omnia humanæ conditionis exureret. Unde et Dominus ait : *Ignem veni mittere in terram.*

4. Advertit igitur vir doctus et præsagus futuri superna mysteria; et ideo secundum oracula occidit vitulum a patre suo idolis deputatum, et ipse septennem alium vitulum immolavit Deo. Quo facto manifestissime revelavit post adventum Domini omnia gentilitatis abolenda sacrificia, solumque sacrificium Deo Dominicæ passionis pro redemtione populi deferendum. Etenim vitulus ille erat in typo Christus, in quo septem spiritalium plenitudo virtutum, sicut Esaias dixit, habitabat. Hunc vitulum et Abraham obtulit, quando diem Domini vidit, et gavisus est. Hic est qui nunc in hædi typo, nunc in ovis, nunc in vituli offerebatur. Hædi, quod sacrificium pro delictis sit : ovis, quod voluntaria hostia : vituli, quod immaculata sit victima.

5. Prævidit ergo mysterium sanctus Gedeon. Denique trecentos elegit ad prælium ; ut ostenderet non in numero multitudinis, sed in sacramento crucis mundum ab incursu graviorum hostium liberandum. Et tamen licet fortis et fidus, pleniora adhuc de Domino futuræ victoriæ documenta quærebat, dicens: *Si salvas in manu mea Israel, quemadmodum loquutus es, Domine; ecce ego pono lanæ vellus in area : et si ros factus fuerit super vellus, et super omnem terram siccitas, cognoscam quia in manu mea secundum promissa tua populum liberabis. Et ita factum est.* Sed adjecit postea, ut rursum ros proflueret super totam terram, et siccitas esset in vellere.

6. Quærit fortasse aliquis utrumnam quasi incredulus esse videatur, qui frequentibus informatus indiciis adhuc plura poscebat? Sed quemadmodum potest videri quasi ambiguus incertusque tentasse, qui mysteria loquebatur? Non ergo ille ambiguus, sed providus, ne nos ambigeremus. Nam quomodo ille ambiguus, cujus precatio habebat effectum? Unde autem securus adorsus esset prælium, nisi intellexisset oraculum : ros enim in vellere fides erat in Judæa; quia sicut ros, Dei verba descendunt.

7. Ergo quando totus orbis infructuoso æstu gentilis superstitionis arebat, tunc erat ros ille cœlestis visitationis in vellere. Postea vero quam oves quæ perierunt domus Israel (unde puto figuram Judaici velleris adumbratam) oves, inquam, illæ fontem aquæ vivæ negarunt; ros fidei humentis exaruit in pectoribus Judæorum, meatusque suos

fons ille divinus in corda gentium derivavit. Inde est quod nunc fidei rore totus orbis humescit : at vero Judæi prophetas suos et consiliarios perdiderunt.

8. Nec mirum si perfidiæ subeant siccitatem, quos Dominus Deus prophetici imbrici ubertate privavit, dicens : *Mandabo nubibus meis ne pluant super vineam istam.* Est enim propheticæ nubis pluvia salutaris; sicut et David dixit : *Descendit sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram.* Hanc nobis scripturæ divinæ totius mundi pluviam pollicebantur, quæ rigaret orbem sub Domini Salvatoris adventu Spiritus rore divini. Venit ergo jam Dominus, venit et pluvia, venit Dominus stillicidia secum cœlestia deferens; et ideo jam nos bibimus, qui ante sitiebamus, et divinum illum Spiritum haustu interiore potamus.

9. Hoc ergo prævidit sanctus Gedeon, quia verum et spiritalem rorem etiam gentium nationes erant fidei perceptione bibituræ, et ideo diligentius exploravit; est enim necessaria cautela sanctorum. Siquidem etiam Jesus Nave cum vidisset ducem militiæ cœlestis, interrogavit : *Noster es, an adversariorum?* ne forte aliquibus adversarii præstigiis falleretur.

10. Non tamen otiose quod vellus non vel in campo posuit, vel in prato : sed posuit in area, ubi messis est tritici : *Messis enim multa, operarii autem pauci;* eo quod per fidem Domini futura esset messis fœcunda virtutum.

11. Nec illud otiose quod exsiccavit vellus Judaicum, et rorem ejus misit in pelvim, ut repleretur aqua, non tamen ipse eo rore pedes lavit. Alii debebatur tanti prærogativa mysterii. Exspectabatur ille qui sordes omnium solus posset abluere. Non erat tantus Gedeon, qui hoc sibi mysterium vindicaret. Non enim Gedeon, sed *Filius hominis venit non ministrari, sed ministrare.* Itaque cognoscamus in quo hæc mystéria videantur esse completa. Non in sancto Hierobaal; adhuc enim erant illa principia. Ideo gentes victæ, quia siccitas erat adhuc in gentibus : ideo Israel vicit, quia ros tunc manebat in vellere.

12. Veniamus ad Dei Evangelium. Invenio Dominum spoliantem se vestimenta, et præcingentem se linteo, mittentem aquam in pelvim, lavantem pedes discipulorum. Hæc erat aqua ros ille cœlestis, hoc prophetabatur quod illo rore cœlesti discipulorum suorum Dominus Jesus pedes lavaret. Et nunc extendantur pedes animorum nostrorum. Vult Dominus Jesus et nostros lavare pedes; non enim Petro soli, sed unicuique dicit fideli : *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem.*

13. Veni ergo, Domine Jesu, exue te vestimenta, quæ propter me induisti : esto nudus, ut nos misericordia tua vestias. Præcinge te propter nos linteo, ut nos tui muneris immortalitate præcingas. Mitte aquam in pelvim : lava non solum pedes, sed etiam caput : nec solum corporis nostri, sed etiam mentis vestigia. Volo exuere omnes nostræ sordes fragilitatis; ut et ego dicam : *Nocte exui tunicam meam, quomodo induam eam? Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?*

14. Quanta ista majestas est! Quasi minister pedes famulorum tuorum lavas, quasi Deus rorem mittis e cœlo. Nec solum pedes lavas, sed etiam ut tecum recumbamus invitas, et exemplo nos tuæ dignationis hortaris dicens : *Vocatis me Dominum et magistrum, et bene facitis; sum etenim. Si ergo ego lavi pedes vestros Dominus et magister, et vos invicem lavate pedes vestros.*

15. Volo ergo et ego pedes lavare fratrum meorum, volo Domini implere mandatum, volo in me non verecundari, non dedignari quod ipse prius fecit. Bonum mysterium humilitatis; quia dum alienas sordes lavo, meas abluo. Sed non hoc omnes haurire poterant mysterium. Lavare voluit quidem et Abraham pedes, sed hospitalitatis affectu. Volebat et Gedeon lavare pedes Angelo Domini*, qui apparuit sibi : sed volebat uni, volebat quasi is qui defer-

* Undenam hoc sumtum fuerit, nobis non liquet. Etenim ea de re in Bibliis, quæ exstant, nulla fit mentio.

ret obsequium, non qui donaret consortium. Hoc mysterium magnum est, quod nemo cognovit. Denique Petro dixit : *Quod ego facio tu nescis, cognosces postea*. Hoc, inquam, divinum mysterium est, quod etiam qui laverint, requirent. Non est ergo simplex aqua cœlestis mysterii, per quam consequimur, ut partem cum Christo habere mereamur.

16. Est et quædam aqua quam mittamus in pelvim animæ nostræ; aqua de vellere et libro Judicum, aqua de libro Psalmorum. Aqua est ros cœlestis oraculi. Veniat igitur, Domine Jesu, hæc aqua in meam animam, in meam carnem; ut hujus humore pluviæ nostrarum convalles mentium atque intimi cordis arva viridescant. Veniant in me stillicidia tua, gratiam immortalitatemque rorantia. Dilue gressus mentis meæ, ne iterum peccem. Ablue animi mei calcaneum *, ut possim abolere maledictum; ne morsum serpentis interiore pede sentiam, sed sicut ipse jussisti sequentibus te, ut serpentes et scorpiones illæso possim calcare vestigio. Redemisti mundum, redime unius animam peccatoris.

17. Hæc est specialis tuæ prærogativa pietatis, qua totum mundum in singulis redemisti. Elias ad unam missus est viduam, Elisæus mundavit unum : tu nobis, Domine Jesu, hos hodie mille mundasti. Quantos in urbe Roma, quantos Alexandriæ, quantos Antiochiæ, quantos etiam Constantinopoli? Nam etiam Constantinopolis jam Dei verbum recepit, et evidentia meruit tui documenta judicii. Etenim quamdiu venena Arrianorum suis fovebat inclusa visceribus, bellis finitimis inquieta, muros armis circumsonabat hostilibus**. Postea vero quam fidei exsules abdicavit, hostem ipsum judicem * regum, quem semper timere consueverat, deditum vidit, supplicem recepit, morientem obruit, sepultum possidet. Quantos ergo et Constantinopoli, quantos postremo toto hodie in orbe mundasti?

18. Non mundavit Damasus, non mundavit Petrus, non mundavit Ambrosius, non mundavit Gregorius**; nostra enim servitia, sed tua sunt sacramenta. Neque enim humanæ opis est divina conferre : sed tuum, Domine, munus et Patris est, qui loquutus est per prophetas, dicens : *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii et filiæ eorum*. Hic est in typo ros ille cœlestis : hæc pluvia voluntaria, sicut legimus : *Pluviam voluntariam segregans Deus hæreditati suæ*. Non enim Spiritus sanctus aut potestati alienæ est subjectus aut juri; sed suæ libertatis arbiter, omnia pro auctoritate propriæ voluntatis dividens, sicut legimus, singulis prout vult.

CAPUT I.

Argumentum suum aggressus Ambrosius, imperatorem, cum propter fidem, tum propter Basilicam Ecclesiæ restitutam laudat : hinc ubi dixit adversarios, si Spiritum sanctum servire negaverint, quin sit super omnia, diffiteri non posse; addit Spiritum eumdem, cum dixit : *Universa serviunt tibi*, satis innuisse a creaturis se separari : quod aliis quoque testimoniis adstruitur.

19. Non ergo inter omnia, sed super omnia Spiritus sanctus est. Jam enim de eo (quoniam ita plene de Dei Filio, clementissime Imperator, instructus es, ut ipse jam doceas), cupientem te et exigentem audire aliquid expressius non morabor; præsertim cum ita te ad-

---

* Vide tom. 3, *de Mysteriis*, n. 32.

** Videtur hic indicari Constantinopolim antequam Arrianos ejiceret, perpetuo metu propter Gothorum etiam vicina loca populantium incursiones trepidasse. Has autem calamitates Ambrosius hæresi Arrianæ exceptas refert. Siquidem postquam in Pauli patriarchæ per summam injuriam dignitate sua exuti sedem intrusus fuit Eusebius Nicomediensis, eamdem Ecclesiam fere per annos 40 occuparunt perditissimi hæretici ac hæresiarchæ; quoad extincto Valente imperatore, ad pascendum curandumque afflictum illum gregem vocatus est ab orthodoxis Gregorius Nazianzenus.

* Gothorum reges, spreta regis appellatione, judices dici malebant. Athanaricus, de quo hic agitur, suorum factione pulsus, magnificentissime a Theodosio longius ipsi obviam procedente Constantinopolim exceptus fuit : quem brevi post ibidem fato defunctum idem imperator more plane regio sepeliendum curavit..

** Memorat secum episcopos Rom., Alexand., et Nyssen.

sertione istiusmodi testificatus sis proxime delectatum, ut Basilicam Ecclesiæ sine ullo monitore præceperis reformari.

20. Fidei itaque tuæ gratiam, et nostræ præmium jam tenemus; neque enim aliud possumus dicere, nisi sancti Spiritus hanc fuisse gratiam quod ignorantibus omnibus, subito Basilicam reddidisti. Spiritus, inquam, sancti hoc munus, hoc opus est, qui a nobis quidem tunc prædicabatur, sed in te operabatur.

21. Nec superioris temporis damna deploro; quandoquidem sequestratio illa Basilicæ cujusdam fœnoris traxit usuras. Etenim Basilicam sequestrasti, ut fidem probares. Implevit igitur propositum suum pietas tua, quæ sic sequestraverat, ut probaret: sic probavit, ut redderet. Nec fructum amisi, et judicium teneo, patuitque omnibus in quadam facti discretione discretam tibi numquam fuisse sententiam. Patuit, inquam, omnibus et tuum non fuisse, cum sequestrares: et tuum esse, cum redderes.

22. Primum igitur ab inferioribus inchoemus, ut quasi per gradus quosdam tractatus noster adscendat, quo facilius hi qui fidem non deferunt, vel ratione flectantur. Possunt enim dicere in principio: Nec nos dicimus servire Spiritum. Sed cum dicant servire Christum, quomodo possunt negare de Spiritu? Quod si secundum carnem in servi forma consentiunt Christum fuisse, constat et convenit. Ergo si secundum divinitatem suam Christus non servit, non servit etiam Spiritus. Quod si non servit Spiritus, omnia autem serviunt: super omnia igitur Spiritus est, qui non servit sicut omnia.

23. Nunc idipsum quod diximus, testimoniis adstruamus. Principium disputationis est, quia serviunt omnia. Servire autem omnia liquet, quoniam scriptum est: *Universa serviunt tibi.* Dixit hoc Spiritus per Prophetam. Non dixit, servimus: sed, *serviunt tibi;* ut crederes quod a servitio sit ipse exceptus. Ergo cum universa serviant, non serviat Spiritus, utique inter universa non est Spiritus sanctus.

24. Nam si inter omnia dicimus esse Spiritum sanctum, utique cum legerimus quia alta Dei scrutatur Spiritus, Deum Patrem esse super omnia denegamus. Etenim cum ex Deo Spiritus sit, et Spiritus oris ejus, quomodo possumus inter omnia dicere Spiritum sanctum; cum super omnia Deus sit, cujus est Spiritus, plenæ utique perfectionis, perfectæque virtutis?

25. Ac ne Apostolum arbitrentur errasse, accipiant quem fiduciæ hujus sit sequutus auctorem. Dominus enim in Evangelio dixit: *Cum venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit; ille testimonium perhibebit de me.* Ergo et a Patre procedit Spiritus sanctus, et testificatur de Filio. Testificatur etiam de Patre testis et fidelis et verus: quo nihil ad expressionem divinæ majestatis est plenius, nihil ad unitatem divinæ potestatis evidentius; cum idem noverit Spiritus quod et Filius, qui paternorum testis et consors individuus secretorum est.

26. Exclusit itaque a cognitione Dei societatem et multitudinem creaturæ: non excludendo autem Spiritum sanctum, ostendit non esse socium creaturæ. Unde et illud quod lectum est in Evangelio: *Quia Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit;* ad exceptionem pertinet Spiritus sancti. Quomodo enim Deum non vidit, qui scrutatur etiam alta Dei? quomodo Deum non vidit, qui cognovit quæ Dei sunt? quomodo Deum non vidit, qui ex Deo est? Ergo cum ita positum sit *quia Deum nemo vidit umquam,* vidit autem Spiritus; utique exceptus est Spiritus. Super omnia igitur est, qui est exceptus ex omnibus.

CAPUT II.

Spiritum sanctum esse inter omnia non probari ex illis verbis: *Omnia per ipsum facta sunt;* cum factus non sit. Namque alias perinde probaretur Filius, immo etiam Pater numerandus inter omnia. Quod est ejusdem impietatis.

27. Videtur, sancte Imperator, plena ratio esse pietatis sed impiis non vide-

tur. Denique quid moliantur adverte. Solent enim dicere hæretici ideo inter omnia Spiritum sanctum esse numerandum, quia scriptum est de Dei Filio : *Omnia per ipsum facta sunt*.

28. Quam male confunditur actio *, quæ non tenet veritatem, et præpostero ordine adsertionis involvitur! Hoc enim tunc valeret, ut inter omnia dicerent esse Spiritum sanctum, si factum probarent. Namque omnia per Filium Scriptura dicit esse, quæ facta sunt : cum autem factus non doceatur Spiritus sanctus; utique nec inter omnia probari potest, qui neque factus est sicut omnia, nec creatus. Mihi igitur ad utrumque hoc proficit testimonium, ut et super omnia probetur esse, quia factus non est; et quia super omnia est, non videatur factus esse : nec inter ea quæ sunt facta, numerandus.

29. Quod si quis, quia omnia facta per Verbum Evangelista posuit, non excipit Spiritum sanctum (quamquam in Johanne loquutus Spiritus Dei, *Omnia per ipsum facta sunt*, dixerit, non omnia facti sumus; cum utique loqui in Evangelistis Spiritum Dei ipse Dominus ostenderit, dicens : *Non enim vos eritis loquentes, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*) tamen si quis, ut dixi, hoc loco non excipit Spiritum sanctum, sed inter omnia numerat; nec ibi ergo excipit Dei Filium, ubi Apostolus dixit: *Nobis tamen unus Deus Pater ex quo omnia, et nos per illum*. Sed ut sciat quia inter omnia non est Filius, legat sequentia; nam cum dicit : *Et unus Dominus Jesus, per quem omnia;* ab omnibus utique excepit Dei Filium, qui excepit et Patrem.

30. Ejusdem autem impietatis est vel Patri, vel Filio, vel Spiritui sancto derogare. Non enim credit in Patrem, qui non credit in Filium : nec credit in Dei Filium, qui non credit in Spiritum, nec potest sine regula veritatis fides stare. Nam qui negare cœperit unitatem potestatis in Patre et Filio et Spiritu sancto, non potest utique ibi, ubi nulla divisio sit, fidem probare divisam. Ergo quia pietatis unitas est bene credere, etiam unitas impietatis est male credere.

31. Itaque qui putant Spiritum sanctum inter debere numerari, quia omnia legunt facta per Filium, etiam Filium utique inter omnia annumerandum putant, quia legunt : *Ex Deo omnia*. Consequenter autem nec Patrem secernunt ab omnibus, qui a creaturis omnibus Filium non secernunt; quoniam sicut ex Patre omnia, ita etiam per Filium omnia. Hoc ipsum in Spiritu prævidens Apostolus, dixit; ne inter omnia posuisse Filium vel impiis videretur, qui audierant dixisse Filium : *Pater quod dedit mihi, majus omnibus est*.

CAPUT III.

Quod Apostolus dixerit ex Patre per Filium omnia esse, ab eorum consortio Spiritum non secludi; cum quæ ad unam referuntur personam, aliis quoque adtribuantur. Sic baptizati in nomine Christi simul in Patris ac Spiritus nomine censentur baptizati; si tamen simul in tres personas crediderint : secus autem, nullus erit baptismus. Hæc etiam baptismo in Spiritus sancti nuncupatione convenire. Si autem ob eumdem locum Spiritus ab aliis personis separaretur, utique ob alios locos Pater Filio dicetur postponendus. Ab angelis Filium adorari, non a Spiritu; hunc enim testem ejus esse, non ministrum. Cum omnibus anteponitur Filius, intelligendum de creaturis. Dignitatem sancti Spiritus a peccati in eum admissi irremissibilitate probari. Unde sit illa irremissibilitas; et quomodo unus Spiritus.

32. Sed fortasse aliquis dicat, qua ratione cum dixerit hic ex Patre omnia, et per Filium omnia, de Spiritu sancto tacuerit; et hinc cupiat præjudicium comparare. Quod si pergit malitiose interpretari, quam multis inveniet locis prædicatam sancti Spiritus potestatem, in quibus vel de Patre vel de Filio nihil Scriptura expresserit, sed intelligendum reliquerit?

33. Numquid ergo cum gratia Spiritus prædicatur, Dei Patris aut unigeniti Filii denegatur? Non ita, quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita etiam *diffusa est*, inquit, *caritas Dei in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*. Et sicut qui benedicitur in Christo, benedicitur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti:

* *Actio* hic non secus ac sæpe alibi est idem atque accusatio.

quia unum nomen, potestas una: ita etiam ubi operatio aliqua divina, aut Patris, aut Filii, aut Spiritus designatur, non solum ad sanctum Spiritum, sed etiam ad Patrem refertur et Filium: nec solum ad Patrem, sed etiam ad Filium refertur et Spiritum.

34. Denique Æthiops eunuchus Candacis reginæ baptizatus in Christo, plenum mysterium consequutus est. Et illi qui negaverunt se scire Spiritum sanctum, quamvis baptizatos se dicerent in Johannis baptismo, baptizati sunt postea; quia Johannes in remissionem peccatorum, in advenientis Jesu, non in suo baptizavit nomine. Et ideo Spiritum nesciebant, quia nec baptismum in Christi nomine, sicut Johannes baptizare solebat, acceperant. Johannes enim licet non baptizaret in Spiritu, tamen et Christum prædicabat et Spiritum. Denique cum interrogaretur, ne forte ipse esset Christus, respondit: *Ego vos aqua baptizo, veniet autem fortior me, cujus non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igni.* Ergo isti, quia nec in Christi nomine, nec cum fide Spiritus sancti baptizati fuerant, non potuerunt accipere baptismatis sacramentum.

35. Baptizati sunt itaque in nomine Jesu Christi: nec iteratum est in his baptisma, sed novatum, unum enim baptisma. Ubi autem non est plenum baptismatis sacramentum, nec principium, vel species aliqua baptismatis æstimatur. Plenum autem est, si Patrem et Filium Spiritumque sanctum fatearis. Si unum neges, totum subrues*. Et quemadmodum si unum in sermone comprehendas, aut Patrem, aut Filium, aut Spiritum sanctum; fide autem nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum abneges, plenum est fidei sacramentum: ita etiam quamvis et Patrem et Filium et Spiritum dicas, et aut Patris, aut Filii, aut Spiritus sancti minuas potestatem, vacuum est omne mysterium. Denique et illi ipsi qui dixerant: *Nec si Spiritus sanctus sit audivimus, baptizati sunt postea in nomine Domini Jesu Christi.* Et hoc abundavit ad gratiam, quia jam Spiritum sanctum, Paulo prædicante, cognoverant.

36. Nec contrarium debet videri, quia quamvis etiam postea tacitum sit de Spiritu, tamen creditum est: et quod verbo tacitum fuerat, expressum est fide. Cum enim dicitur: *In nomine Domini nostri Jesu Christi,* per unitatem nominis impletum mysterium est: nec a Christi baptismate Spiritus separatur; quia Johannes in pœnitentia baptizavit, Christus in Spiritu.

37. Nunc consideremus utrum quemadmodum in Christi nomine plenum esse legimus baptismatis sacramentum; ita etiam sancto tantum Spiritu nuncupato, nihil desit ad mysterii plenitudinem. Rationem sequamur; quia qui unum dixerit, Trinitatem signavit. Si Christum dicas, et Deum Patrem a quo unctus est Filius, et ipsum qui unctus est, Filium, et Spiritum sanctum quo unctus est, designasti. Scriptum est enim: *Hunc Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto.* Et si Patrem dicas, et Filium ejus et Spiritum oris ejus pariter indicasti; si tamen id etiam corde comprehendas. Et si Spiritum dicas, et Deum Patrem, a quo procedit Spiritus; et Filium, quia Filii quoque est Spiritus, nuncupasti.

38. Unde ut rationi copuletur auctoritas, in Spiritu quoque recte nos baptizari posse Scriptura indicat, dicente Domino: *Vos autem baptizabimini in Spiritu sancto.* Et alibi Apostolus ait: *Omnes enim in ipso corpore, in unum Spiritum baptizati sumus.* Unum opus, quia unum mysterium: unum baptisma, quia mors una pro mundo: unitas ergo operationis, unitas prædicationis, quæ non potest separari.

39. Quod si hoc loco separatur Spiritus ab operatione Patris et Filii, quia dictum est: Ex Deo omnia, et per Fi-

* Vix alius Ambrosianus locus tantam dissidii segetem, quantam hic præbuit theologis. Non, ut quidam male intellexerunt, Baptismum in solo unius personarum divinarum nomine collatum sufficere edocet sanctus Doctor, sed loquitur tantum de professione fidei, quæ fiebat a neophytis, antequam baptizarentur, neutiquam autem de forma sacramenti, aut pronuntiatione verborum, quæ simul cum ablutione a ministro editur.

lium omnia; ergo et ubi Apostolus de Christo dicit : *Qui est super omnia Deus benedictus in sæcula*, non solum eum creaturis omnibus; sed etiam Patri (quod dictu nefas est) prætulit. Sed absit; non enim inter omnia Pater, non inter plebem quamdam creaturarum suarum. Subter creatura omnis, supra divinitas Patris et Filii et Spiritus sancti. Illa servit, hæc regnat : illa subjacet, ista dominatur : illa opus, hæc auctor est operis : illa adorat omnes, hæc adoratur ab omnibus.

40. Denique de Filio scriptum est : *Et adorent eum omnes Angeli Dei*. Non habes : Adoret Spiritus sanctus. Et infra : *Ad quem autem Angelorum dixit aliquando : Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt*, inquit, *ministri spiritus in ministerium, qui mittuntur?* Cum dicit, *omnes*, numquid et Spiritum sanctum comprehendit? Non utique, quia Angeli et cæteræ Potestates in ministerium et obsequium Dei Filio, ut serviant, destinantur.

41. At vero Spiritus sanctus non minister, sed testis est Filii, quemadmodum de ipso Filius dixit : *Ille testimonium perhibet de me*. Testis est ergo Filii, Spiritus. Qui testis est, novit omnia, sicut Deus Pater testis est. Sic enim habes in posterioribus, quia confirmata est salus nostra, testificante Deo, signis quoque et prodigiis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti divisionibus. Qui dividit quod vult, utique supra omnia, non inter omnia est; dividere enim operatoris gratia, non operis est materies.

42. Si supra omnia Filius, per quem initium salus nostra, ut prædicaretur, accepit : utique et Pater Deus, qui testificatur et adseverat signis et prodigiis de salute nostra, exceptus a cunctis est. Similiter autem et Spiritus qui divisionibus suis nostræ testimonium fert saluti, non est in creaturarum plebe numerandus, sed cum Patre æstimandus et Filio, qui non per incisionem sui dividitur ipse, cum dividit; individuus enim cum sit, nihil amittit, cum omnibus largiatur : sicut et Filius, regnum patre accipiente, nihil perdit : nec Pater Filio cum sua tradat, amittit. Nullum itaque damnum esse in divisione gratiæ spiritalis, Domino adtestante, cognovimus; qui enim ubi vult spirat, ubique sine damno est. De quo infra dicemus plenius.

43. Interim nunc quoniam propositum est ordine suo adserere, non esse inter omnia Spiritum computandum, ipsum Apostolum, de cujus verbis faciunt quæstionem, adsertionis hujus adhibeamus auctorem. Quæ enim essent illa omnia, sive visibilia, sive invisibilia, ipse signavit dicens : *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis et in terra*. Vides omnia de his dicta, quæ vel in cœlis sunt, vel in terra; sunt enim in cœlis etiam invisibilia, quæ facta sunt.

44. Tamen ne cui esset incognitum, addidit de quibus diceret : *Sive sedes*, inquit, *sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant*. Numquid ergo hic inter creaturas Spiritum sanctum comprehendit? Aut cum dicit ante omnes esse Dei Filium, numquid ante Patrem dixisse æstimandus est? Non utique; nam sicut hic per Filium dicit omnia creata esse, et in ipso omnia constare cœlestia : ita etiam in Spiritu sancto vires habere universa cœlestia dubitari non potest, quando lectum est : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Super omnia est igitur, de quo est omnis cœlestium et terrestrium virtus. Qui igitur super omnia est, utique non servit : qui non servit, liber est : qui liber est, habet jura dominatus.

45. Hoc si a principio dicerem, negaretur. Sed quemadmodum illi minora negant, ne majora credantur : ita et nos minora præmittamus, ut aut perfidiam suam etiam in minoribus prodant : aut si vel minoribus consentiunt, majora de minoribus colligamus.

46. Arbitror, clementissime Imperator, plenissime confutatos eos, qui audent inter omnia Spiritum sanctum computare. Sed tamen ut sciant se

non tantum apostolicis testimoniis, sed etiam Dominicis perurgeri; quomodo audent inter omnia numerare Spiritum sanctum, quando ipse Dominus dixit : *Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei : qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec in futurum remittetur ei?* Quomodo igitur inter creaturas audet quisquam Spiritum computare? Aut quis sic se obligat, ut si creaturæ derogaverit, non putet sibi hoc aliqua venia relaxandum? Nam si Judæi, quia adoraverunt militiam cœli, divino præsidio destituti sunt : qui autem adorat et confitetur Spiritum sanctum, acceptus est Deo; qui non confitetur, sacrilegii reus sine venia damnatur : utique hinc æstimari potest non inter omnia, sed super omnia esse Spiritum sanctum, cujus injuria æternis suppliciis expiatur.

47. Cur autem dixerit Dominus : *Qui blasphemaverit in Filium hominis, remittetur ei : qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, nec hic, nec in futurum remittetur ei;* diligenter adverte. Numquid alia est offensa Filii, alia Spiritus sancti? Sicut enim una dignitas, sic una injuria. Sed si quis corporis specie deceptus humani, remissius aliquid sentit de Christi carne quam dignum est (neque enim vilis nobis debet videri, quæ aula virtutis, fructus est Virginis), habet culpam; non est tamen exclusus a venia, quam fide possit adsciscere. Si quis vero sancti Spiritus dignitatem, majestatem et potestatem abneget sempiternam, et putet non in Spiritu Dei ejici dæmonia, sed in Beelzebub : non potest ibi exoratio esse veniæ, ubi sacrilegii plenitudo est; quia qui Spiritum negavit, et Deum Patrem negavit et Filium; quoniam idem est Spiritus Dei, qui Spiritus est Christi.

CAPUT IV.

Spiritum sanctum unum et eumdem esse, qui loquutus est in prophetis et in apostolis, qui Spiritus Dei et Christi est, quem præterea Spiritum paraclitum, Spiritum vitæ ac veritatis Scriptura significat.

48. Unum autem esse Spiritum nemo dubitaverit, etsi de uno Deo plerique dubitaverunt. Alium enim dixerunt plerique hæretici Deum veteris, alium novi Testamenti. Sed sicut unus Pater, qui et olim loquutus est, ut legimus, patribus in prophetis : et in novissimis diebus nobis loquutus est in Filio : et sicut unus Filius, qui juxta veteris seriem Testamenti ab Adam offensus, ab Abraham visus, adoratus a Jacob est : ita etiam Spiritus sanctus unus est, qui efferbuit in prophetis, insufflatus est apostolis, copulatus est Patri et Filio in baptismatis sacramentis. De ipso enim dicit David : *Et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me.* De ipso etiam alibi dixit : *Quo ibo a Spiritu tuo?*

49. Ut scias quia idem Spiritus Dei est, qui est Spiritus sanctus, sicut et in Apostolo legimus : *Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu; et nemo potest dicere Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto,* ipsum Apostolus Spiritum Dei dixit. Ipsum etiam Spiritum Christi appellavit, sicut habes : *Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei inhabitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Et infra : *Quod si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis.* Ipse est ergo Spiritus Dei, qui Spiritus est Christi.

50. Ipse etiam est Spiritus vitæ, sicut ait Apostolus : *Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.*

51. Quem igitur Spiritum vitæ Apostolus dixit, ipsum Dominus in Evangelio paraclitum nominavit, ipsum Spiritum veritatis, sicut habes : *Et rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis; ut vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis, quem hic mundus non potest accipere; quia non videt eum, nec cognoscit eum.* Habes ergo et paraclitum Spiritum, eumdem et Spiritum veritatis et Spiritum invisibilem designatum. Quomodo igitur secundum divinitatem quidam Filium visibilem putant, cum etiam Spiritum mundus videre non possit?

52. Accipe nunc ejusdem vocem Domini, quod ipse sit Spiritus sanctus, qui est Spiritus veritatis; habes enim in ultimo libri hujus : *Accipite Spiritum*

sanctum. Ipsum quoque esse Spiritum sanctum, qui est Spiritus Domini, Petrus docet dicens : *Anania, quid tibi visum est tentare et mentiri Spiritui sancto?* Et statim ad uxorem Ananiæ idem ait : *Quid vobis visum est tentare Spiritum Domini?* Cum dicit, *vobis*, ostendit de eo dictum Spiritu, de quo Ananiæ dixerat. Ipse est ergo Spiritus Domini, qui Spiritus sanctus.

53. Ipsum etiam Spiritum sanctum, qui Spiritus Patris est, declaravit Dominus, dicens secundum Matthæum in persecutione non esse cogitandum quid loquamur : *Non enim vos estis qui loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.* Idem autem secundum Lucam ait : *Nolite solliciti esse qualiter respondeatis aut dicatis; Spiritus enim sanctus Dei docebit vos in ipsa hora, quæ oporteat dicere.* Ergo quamvis multi dicantur spiritus, quia lectum est : *Qui facit Angelos suos spiritus;* unus tamen est Dei Spiritus.

54. Ipsum igitur unum Spiritum et apostoli et prophetæ sunt consequuti. Sicut etiam vas electionis, doctor gentium dicit : *Quia unum Spiritum potavimus;* quasi eum qui non queat scindi, sed infundatur animis, et sensibus allabatur, ut sæcularis sitis restinguat ardorem.

CAPUT V.

Spiritum sanctum, cum creaturas sanctificet, nec creaturam esse, nec mutabilem : eum semper bonum esse, cum a Patre detur et a Filio; nec inter ea quæ declinare dicuntur, numerandum; fontem bonitatis, Spiritum oris Dei, malorum emendatorem, bonum necessario confitendum : postremo cum in Scripturis bonus affirmetur, et Patri ac Filio conjungatur in baptismate, bonum negari neutiquam posse; nec tamen dici in bono proficientem, sed perficientem : quod eum ab omnibus distinguit creaturis.

55. Non ergo sanctus Spiritus de substantia corporalium; hic enim corporalibus incorpoream infundit gratiam : sed nec de substantia invisibilium creaturarum est; nam et illæ sanctificationem hujus accipiunt, et per hunc reliquis mundi operibus antecellunt. Sive Angelos dicas, sive Dominationes, sive Potestates, omnis creatura exspectat sancti Spiritus gratiam. Sicut enim nos per Spiritum liberi, quia *misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem : Abba Pater. Itaque jam non est servus, sed filius :* ita etiam omnis creatura revelationem filiorum Dei exspectat, quos utique sancti Spiritus gratia filios Dei fecit. Ergo et creatura ipsa omnis spiritualis gratiæ revelatione mutabitur, *et liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.*

56. Omnis ergo creatura mutabilis, non solum ea quæ jam peccato aliquo aut elementorum conditione mutata est; verum etiam quæ corruptelæ potest esse obnoxia vitio naturæ, etsi nondum est studio disciplinæ; nam ut in superioribus libris docuimus, et Angelorum naturam liquet potuisse mutari. Utique æstimare convenit quia qualis unius natura, talis et cæterorum. Mutabilis ergo et reliquorum natura, sed melior disciplina.

57. Ergo omnis mutabilis creatura, sed bonus et non mutabilis Spiritus sanctus; neque enim aliquo vitio mutari potest, qui omnium abolet vitia, peccata condonat. Quomodo ergo mutabilis, qui sanctificando alios mutat ad gratiam, non ipse mutatur?

58. Quomodo mutabilis, qui bonus semper est? Neque enim umquam malus Spiritus sanctus, per quem nobis quæ bona sunt, ministrantur. Unde et Evangelistæ duo in uno eodemque loco, diversis quidem inter se verbis, sed eadem designarunt; habes enim in Matthæo : *Si vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester, qui in cœlis est, dabit bona petentibus se?* Secundum Lucam autem invenies ita scriptum : *Quanto magis Pater vester de cœlo dabit Spiritum sanctum petentibus se?* Advertimus ergo bonum esse Spiritum sanctum Domini judicio, evangelistarum testimonio; quando alius pro sancto Spiritu bona, alius pro bonis sanctum Spiritum nominavit. Si igitur quod bonum est, hoc est Spiritus sanctus, quomodo bonus non est?

59. Nec fallit quod nonnulli codices habent etiam secundum Lucam : *Quanto*

magis Pater vester de cœlo dabit bonum datum petentibus se? Hoc bonum datum gratia spiritalis est, quam Dominus Jesus effudit e cœlo, postquam patibulo crucis fixus, triumphales revehens evacuatæ mortis exuvias, victor mortis a mortuis resurrexit, sicut habes scriptum : *Adscendens in altum captivam duxit captivitatem : dedit data hominibus.* Et bene ait, *data;* sicut enim Filius datus, de quo scriptum est : *Puer natus est, filius datus est nobis,* data est et gratia spiritualis. Quid autem dubito dicere quia datus est et Spiritus sanctus, cum scriptum sit. *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Quem utique quoniam pectora recipere captiva non poterant, prius Dominus Jesus captivam duxit captivitatem; ut liberis affectibus gratiæ divinæ munus effunderet.

60. Pulcre autem dixit : *Captivam captivitatem.* Christi enim victoria victoria libertatis est, quæ omnes gratiæ vindicavit, nullum adstrinxit injuriæ. Ergo in omnium absolutione nemo captivus est. Et quia Dominicæ tempore passionis sola feriabatur* injuria, quæ captivos omnes amiserat quos tenebat; in se recurrens captiva facta est ipsa captivitas, jam non Belial addicta, sed Christo, cui servire libertas est. Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini.

61. Sed ut ad proposita revertamur : *Omnes,* inquit, *declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Si excipiunt Spiritum sanctum, etiam ipsi eum non esse inter omnia confitentur : si non excipiunt; ergo et ipsum inter omnes declinasse fateantur.

62. Sed videamus utrum bonitatem habeat, cum fons sit principiumque bonitatis. Nam sicut Pater bonitatem habet et Filius, ita etiam bonitatem habet et Spiritus sanctus. Quod etiam Apostolus docuit dicens : *Fructus autem Spiritus pax, caritas, gaudium, patientia, bonitas.* Quis autem dubitat quod bonus sit, cujus fructus est bonitas? *Arbor enim bona bonos fructus facit.*

63. Itaque si bonus Deus, quomodo non bonus qui oris ejus est Spiritus, qui scrutatur etiam alta Dei? An in alta Dei contagio mali possit intrare? Unde et illud intelligitur, quam amentes sint, qui bonum Filium Dei abnegant, cum bonum Spiritum Christi negare non possint; de quo ait Dei Filius : *Propterea dixi de meo accipiet.*

64. Annon bonus Spiritus, qui bonos de pessimis facit, peccatum abolet, malum delet, crimen excludit, bonum munus infundit, de persecutoribus apostolos facit, de peccatoribus sacerdotes? *Eratis,* inquit, *aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.*

65. Sed quid differimus* eos? Nam si verba exigunt, cum facta non abnuant, accipiant bonum Spiritum scriptum; dixit enim David : *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam.* Quid est enim Spiritus, nisi plenus bonitatis? Qui cum sit inaccessibilis natura, receptibilis tamen propter bonitatem suam nobis est, complens virtute omnia, sed qui solis participetur justis, simplex substantia, opulentus virtutibus, unicuique præsens, dividens de suo singulis, et ubique totus.

66. Meritoque Filius Dei dixit : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti,* non dedignatus Spiritus sancti societatem. Cur igitur nunc quem Dominus non dedignatus est in Baptismatis sacramento, moleste ferunt aliqui Patri vel Filio Spiritum nostra devotione conjungi?

67. Bonus ergo Spiritus : bonus autem, non quasi adquirens, sed quasi impertiens bonitatem. Non enim accipit a creaturis, sed accipitur Spiritus sanctus : sicut non sanctificatur, sed ipse sanctificat; creatura enim sanctificatur, sanctificat autem Spiritus sanctus. In quo licet verbi communio, discretio tamen naturæ est. Sanctus enim dicitur et homo qui accipit, et Deus qui tribuit sanctitatem; quia legimus : *Estote sancti, quoniam et ego sanctus sum.*

* Id est, otiosa erat, nec jam cuipiam nocere poterat.

* Id est, quid non statim respondemus?

Non ergo potest sanctificatio et corruptela unius esse naturæ; et ideo non potest gratia sancti Spiritus et creatura unius esse substantiæ.

68. Itaque cum omnis invisibilis præter Trinitatem reliqua natura, cujus rationabilem et incorpoream jure quidam substantiam putant, non impertiat spiritalem gratiam, sed adquirat: nec participet, sed adsumat; separanda utique est a societate Spiritus sancti communitas creaturæ. Credant igitur quia creatura non est Spiritus sanctus: aut si creaturam putant, cur adsociant Patri? Si creaturam arbitrantur, cur Filio Dei jungunt? Quod si a Patre et Filio non existimant separandum, non æstiment creaturam; quia ubi una sanctificatio, una natura est.

CAPUT VI.

Quamquam in aqua et Spiritu baptizamur, hunc tamen illi longe præstare; atque adeo non sejungendum a Patre et Filio.

69. Sunt tamen plerique qui eo quod in aqua baptizamur et Spiritu, non putent aquæ et Spiritus distare munera; et ideo non putant distare naturam. Nec advertunt quia in illo aquarum sepelimur elemento, ut renovati per Spiritum resurgamus. In aqua enim imago mortis, in Spiritu pignus est vitæ; ut per aquam moriatur corpus peccati, quæ quasi quodam tumulo corpus includit: et per virtutem Spiritus renovemur a morte peccati, renati in Deo.

70. Et ideo hi tres testes unum sunt, sicut Johannes dixit: *Aqua, sanguis, et Spiritus*. Unum in mysterio, non in natura. Aqua igitur testis est sepulturæ, sanguis testis est mortis, Spiritus testis est vitæ. Si qua ergo in aqua gratia, non ex natura aquæ, sed ex præsentia est Spiritus sancti.

71. Numquid in aqua vivimus, sicut in Spiritu? Numquid in aqua signamur, sicut in Spiritu? In ipso enim vivimus, et ipse est pignus hæreditatis nostræ, sicut et Apostolus scribens ad Ephesios, ait: *In quo credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ*. Sancto igitur Spiritu signati sumus, non natura, sed a Deo, quia scriptum est: *Qui unxit nos Deus, et qui signavit nos, et dedit pignus Spiritum in cordibus nostris*.

72. Signati ergo Spiritu a Deo sumus. Sicut enim in Christo morimur, ut renascamur; ita etiam Spiritu signamur, ut splendorem atque imaginem ejus et gratiam tenere possimus: quod est utique spiritale signaculum. Nam etsi specie signemur in corpore, veritate tamen in corde signamur; ut Spiritus sanctus exprimat in nobis imaginis cœlestis effigiem.

73. Quis igitur audeat dicere discretum a Deo Patre et Christo esse Spiritum sanctum; cum per ipsum ad imaginem et similitudinem Dei esse mereamur; et per ipsum fiat, quemadmodum Petrus apostolus dixit, ut divinæ simus consortes naturæ? In quo utique non carnalis successionis hæreditas, sed adoptionis gratiæ spiritale commercium est. Atque ut sciamus cordis nostri magis hoc, quam corporis esse signaculum, docet Propheta qui dicit: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine; dedisti lætitiam in corde meo*.

CAPUT VII.

Spiritum sanctum creaturam non esse, cum sit incircumscriptus, et apostolis per omnes regiones dispersis infusus, quin etiam Angelos ipsos, quibus æquales nos reddit, sanctificet. Eodem Mariam repletam esse, necnon etiam Christum Dominum, atque adeo superiora et inferiora omnia: de cujus operatione, quæ per piscinæ commotionem designabatur, ortum ducit omnis benedictio.

74. Cum igitur omnis creatura certis naturæ suæ sit circumscripta limitibus; siquidem et illa invisibilia opera, quæ non queunt locis et finibus comprehendi, substantiæ suæ tamen proprietate clauduntur: quomodo quis audeat creaturam appellare Spiritum sanctum, qui non habet circumscriptam determinatamque virtutem; quia et in omnibus et ubique semper est, quod utique divinitatis et dominationis est proprium: *Domini* enim *est terra, et plenitudo ejus?*

75. Et ideo cum Dominus servulos suos apostolos destinaret, ut agnosceremus aliud creaturam esse, aliud gratiam spi-

ritalem, alios alio destinabat; quia omnes simul ubique esse non poterant. Dedit autem omnibus Spiritum sanctum, qui licet separatis apostolis inseparabilis gratiæ munus infunderet. Erant igitur diversæ personæ, sed unus in omnibus operationis effectus; quia unus est Spiritus sanctus, de quo ait : *Accipietis virtutem venientem, Spiritum sanctum in vos; et eritis mihi testes in Hierusalem et in omni Judœa et Samaria usque in fines terræ.*

76. Incircumscriptus igitur et infinitus Spiritus sanctus, qui se discipulorum sensibus per separatarum divortia discreta regionum, remotosque fines totius orbis infudit, quem nihil potest præterire vel fallere. Et ideo sanctus David ait: *Quo ibo a Spiritu tuo, aut quo a facie tua fugiam?* De quo Angelo Scriptura hoc dicit? de qua Dominatione? de qua Potestate? Cujus inveniemus Angeli virtutem per plurimos esse diffusam? Angeli enim ad paucos mittebantur, Spiritus autem sanctus populis infundebatur. Quis igitur dubitet quin divinum sit, quod infunditur simul pluribus, nec videtur : corporeum autem, quod et videtur a singulis, et tenetur?

77. Sed quemadmodum sanctificans apostolos Spiritus, non est humanæ consors naturæ; ita etiam sanctificans Angelos, Dominationes et Potestates, non habet consortium creaturæ. Si qui autem putant non esse spiritalem in Angelis sanctitatem, sed aliam quamdam gratiam suæ proprietate naturæ, hi inferiores profecto Angelos hominibus judicabunt. Cum enim et ipsi fateantur quod Spiritui sancto Angelos conferre non audeant, nec possint negare quod hominibus infundatur Spiritus sanctus : sanctificatio autem Spiritus donum munusque divinum sit; invenientur utique homines qui meliorem sanctificationem habent, Angelis præferendi. Sed cum Angeli hominibus in adjumentum descendant, intelligendum est quod creatura quidem superior Angelorum sit, quæ plus recipit gratiæ spiritalis; ejusdem tamen et erga nos et illos munus auctoris sit.

78. Quanta autem gratia, quæ præmiis Angelorum etiam inferiorem creaturam humanæ conditionis exæquet, sicut Dominus ipse promisit dicens : *Eritis sicut Angeli in cœlo?* Nec difficile; qui enim illos Angelos fecit in Spiritu, homines quoque per eamdem gratiam similes faciet Angelorum.

79. De qua autem creatura dici potest quia repleverit universa, quod scriptum est de Spiritu sancto : *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem?* Non hoc de Angelo dici potest. Denique Gabriel ipse missus ad Mariam : *Ave*, inquit, *gratia plena;* spiritalem utique in ea declarans gratiam, quod in eam Spiritus sanctus supervenisset, et plenum gratiæ uterum Verbo esset habitura cœlesti.

80. Domini enim est omnia complere, qui dicit : *Ego cœlum et terram compleo.* Si ergo Dominus est, qui cœlum complet et terram; quis potest Spiritum sanctum judicare dominationis, et divinæ potestatis exsortem, qui replevit orbem, et quod ultra totum orbem est, replevit Jesum mundi totius redemtorem? Scriptum est enim : *Jesus autem plenus Spiritu sancto, regressus est ab Jordane.* Quis igitur alius nisi qui ejusdem esset plenitudinis, complentem omnia posset implere?

81. Sed ne hoc secundum carnem dictum abjiciant; quamquam plus unus ille, quam omnes, de cujus carne exibat virtus, quæ sanaret omnes : tamen sicut Dominus complet omnia, ita etiam et de Spiritu lectum est : *Quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum.* Habes etiam de omnibus qui convenerant cum apostolis dictum, quia *repleti sancto Spiritu, loquebantur verbum Dei cum fiducia.* Vides quia et plenitudinem et fiduciam dat Spiritus sanctus; cujus operationem Archangelus nuntiat Mariæ, dicens : *Spiritus sanctus superveniet in te.*

82. Habes etiam in Evangelio quia Angelus secundum tempus descendebat in natatoriam, et movebatur aqua : et qui prior descendisset in natatoriam, sanus fiebat. Quid in hoc typo Angelus, nisi descensionem sancti Spiritus nuntiabat, quæ nostris futura temporibus, aquas sacerdotalibus invocata precibus consecraret? Ille ergo Angelus sancti

Spiritus erat nuntius, eo quod per gratiam spiritualem medicina nostris esset animi ac mentis languoribus deferenda. Eosdem ergo et Spiritus habet, quos Deus Pater et Christus ministros. Sic omnia replet, sic omnia possidet, sic omnia operatur et in omnibus, quemadmodum et Deus Pater operatur et Filius.

83. Quid igitur sancti Spiritus operatione divinius, cum etiam benedictionum suarum præsulem Spiritum Deus ipse testetur dicens : *Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos?* Nulla enim potest esse plena benedictio, nisi per infusionem Spiritus sancti. Unde et Apostolus nihil melius hoc nobis quod optaret invenit, sicut ipse dixit : *Non deficimus pro vobis orantes et obsecrantes, ut repleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia et intellectu spiritali, ambulantes digne Deo.* Hanc igitur Dei esse docuit voluntatem, ut magis in bonis operibus et sermonibus et sensibus ambulantes repleamur voluntate Dei, qui ponit in cordibus nostris Spiritum sanctum. Ergo si is qui habet Spiritum sanctum, Dei repletus est voluntate; utique inter Patrem et Spiritum nulla distantia voluntatis est.

CAPUT VIII.

A Deo solo dari Spiritum; neque tamen totum singulis, cum præter Christum nemo fuerit qui totum eum capere posset. Per Spiritum effundi caritatem, quæ per mysticum unguentum figurata, nihil commune cum creaturis habere ostenditur : ipsum autem cum ex ore Dei dicatur procedere, inter creata non reponendum ; nec inter divisibilia, cum sit æternus.

84. Simul illud adverte quia Deus dat Spiritum sanctum. Non enim humanum hoc opus, neque ab homine datur : sed qui invocatur a sacerdote, a Deo traditur, in quo Dei munus, ministerium sacerdotis est. Nam si Paulus apostolus judicavit quod ipse donare Spiritum sanctum sua auctoritate non posset, et in tantum se huic officio imparem credidit, ut a Deo nos Spiritu optaret impleri; quis tantus est, qui hujus traditionem muneris sibi audeat adrogare? Itaque Apostolus votum precatione detulit, non jus auctoritate aliqua vindicavit : impetrare optavit, non imperare præsumsit. Petrus quoque ait quia non erat idoneus qui posset Spiritum sanctum vel cogere, vel arcere. Sic enim dixit: *Ergo si eamdem gratiam concessit illis Deus sicut et nobis, ego quis eram, qui possem prohibere Deum?*

85. Sed fortasse apostolicis non moveantur exemplis, et ideo divinis utamur oraculis; scriptum est enim : *Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, suscepit eum anima mea, dedi Spiritum meum in ipsum.* Dominus quoque per Esaiam dixit : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me.*

86. Quis ergo audeat dicere creatam Spiritus sancti esse substantiam, qui cum illuxerit in cordibus nostris, divinæ cernimus pulcritudinem veritatis, et distantiam creaturæ divinitatisque cognoscimus, ut opus segregetur ab auctore? Aut de qua creatura Deus ita loquutus est, quod aut Dominationes aut Potestates effundat aut Angelos? Sed *de Spiritu*, inquit, *meo effundam.* Non Spiritum ait, sed *de Spiritu*; neque enim nos capere possumus plenitudinem Spiritus sancti, sed tantum accipimus, quantum de suo arbiter nostri pro sua voluntate diviserit. Sicut enim Dei Filius *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit*, ut nos eum nostris animis percipere possemus : exinanivit autem non quod ipse esset vacuus suæ plenitudinis; sed quo mihi qui plenitudinem ejus sustinere non possem, pro eo quod capere possem, infunderetur : ita etiam de Spiritu sancto Pater se dicit effundere super omnem carnem; non enim totum effudit, sed quod effudit, omnibus abundavit.

87. Supra nos ergo effusum est de Spiritu : at vero super Dominum Jesum, cum in forma esset hominis, manebat Spiritus, sicut scriptum est : *Supra quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Circa nos ex adfluenti commodo liberalitas largientis est, in illo totius manet in æternum Spiritus plenitudo. Quod igitur nobis satis esse judicavit, effudit : et quod

effusum est, non separatum est, nec incisum : sed unitatem habet plenitudinis, quo aciem nostri cordis illuminet pro nostræ possibilitate virtutis. Denique tantum capimus, quantum profectus nostræ mentis adquirit; inseparabilis est enim plenitudo gratiæ spiritalis, sed nobis pro nostræ participatur facultate naturæ.

88. Effundit ergo Deus de Spiritu, effunditur etiam caritas Dei per Spiritum : quo loco unitatem debemus agnoscere operationis et gratiæ. Sicut enim de Spiritu sancto Deus effudit, ita etiam *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum;* ut intelligamus non esse opus sanctum Spiritum, qui divinæ arbiter et fons profluus caritatis est.

89. Similiter autem ut credas id quod effunditur, cum creaturis non posse esse commune, sed speciale divinitatis; etiam et Filii nomen effunditur, sicut habes: *Unguentum exinanitum est nomen tuum.* Cujus virtute sermonis nihil potest esse præstantius. Nam sicut inclusum in vase aliquo unguentum cohibet odorem suum, qui odor quamdiu vasis illius angustiis coercetur, etsi ad plures non potest pervenire, tamen vim suam servat; cum vero de vase illo, quo claudebatur, unguentum fuerit effusum, longe lateque diffunditur: ita et Christi nomen ante ejus adventum in Israel populo, quasi in vase aliquo Judæorum mentibus claudebatur : *Notus* enim *in Judæa Deus; in Israel magnum nomen ejus :* hoc utique nomen, quod vasa judæorum angustiis suis coercitum continebant.

90. Magnum quidem et tunc nomen, cum infirmiorum atque paucorum hæreret angustiis : sed magnitudinem sui nondum per corda gentium, et in fines totius orbis effuderat. Postea vero quam per omnem mundum suo illuxit adventu, per omnem utique creaturam divinum illud suum nomen extendit, non repletum accessione aliqua (plenitudo enim nescit augmentum) sed replens vacua, ut esset admirabile nomen ejus in universa terra. Hujus igitur effusio nominis abundantem quamdam exuberantiam gratiarum, bonorumque cœlestium significat largitatem; ex abundantia enim superfluit, quidquid effunditur.

91. Itaque sicut creata non potest dici sapientia, quæ ex ore Dei procedit, nec Verbum, quod eructatur ex corde, nec virtus, in qua plenitudo majestatis æternæ est : ita etiam creatus non potest Spiritus æstimari, qui ex ore Dei funditur; cum ipse Deus tantam ostenderit unitatem, ut effundere se de Spiritu suo dicat. Quo intelligamus quia etiam Dei Patris eadem gratia sit, quæ Spiritus sancti est, et quod sine incisione ac detrimento aliquo dividatur mentibus singulorum. Quod ergo de Spiritu Dei effunditur, nec inciditur, nec partibus aliquibus corporalibus comprehenditur, aut secatur.

92. Quomodo enim crebidile est, quod Spiritus sectilibus aliquibus dividatur? Dicit Johannes de Deo : *Ex hoc cognoscimus quia manet in nobis de Spiritu quem dedit nobis.* Quod autem manet semper, utique nec mutatur : ergo si mutationem non habet, æternitatem habet. Et ideo Spiritus sanctus sempiternus est, creatura autem obnoxia vitio, ideoque mutabilis. Quod autem mutabile est, esse non potest sempiternum : et ideo non potest Spiritui sancto et creaturæ esse consortium; quia sempiternus est Spiritus, creatura autem omnis in tempore est.

93. Sempiternum autem Spiritum sanctum, etiam Apostolus ostendit : *Si* enim *sanguis taurorum et hircorum, et cinis vitulæ adspersus inquinatos sanctificat ad carnem emundandam; quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sempiternum se obtulit immaculatum Deo?* Ergo sempiternus est Spiritus.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum recte dici unguentum Christi, et oleum lætitiæ, et quas ob causas? Christum ipsum non esse unguentum; cum unctus sit Spiritu sancto : mirum autem id non videri, si unguentum vocetur et Spiritus, cum Pater ac Filius etiam Spiritus appellentur. Nec ullam tamen in ipsis confusionem esse; cum solus Christus in corpore oppetierit mortem, cujus salutifera crux prædicatur.

94. PLERIQUE autem arbitrati sunt

unguentum Christi esse Spiritum sanctum. Et bene unguentum, quia oleum lætitiæ nuncupatum est, plurimarum redolente copula gratiarum : verum illum Deus omnipotens Pater unxit principem sacerdotum, qui non ut alii in typo unctus ex Lege, sed et secundum Legem unctus in corpore, et in veritate supra Legem virtute sancti Spiritus ex Patre plenus est.

95. Hoc est oleum lætitiæ, de quo dicit Propheta : *Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Denique Petrus unctum Spiritu dicit Jesum, sicut habes : *Vos scitis quod factum est verbum per totam Judæam, incipiens a Galilæa post baptismum, quod prædicavit Johannes; Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto.* Oleum igitur lætitiæ Spiritus sanctus est.

96. Et pulcre oleum lætitiæ dixit, ne creaturam putares; olei enim hujusmodi natura est, ut nequaquam naturæ alterius humido misceatur. Lætitia quoque non corpus ungit, sed intima cordis illuminat, sicut Propheta dixit : *Dedisti lætitiam in corde meo.* Ergo cum ludat operam, qui oleum velit cum creatura humidiore confundere; quia cum olei natura levior sit cæteris, residentibus aliis, elevata secernitur : quomodo putant isti deterrimi caupones oleum lætitiæ cum cæteris creaturis sua posse fraude confundi; cum utique non queant incorporeis corporea, increatis creata misceri.

97. Et bene oleum lætitiæ dicitur, quo unctus est Christus; neque enim usitatum fuit ei oleum et commune quærendum, quo aut vulnera curantur, aut æstus levatur : cum fomentum vulnerum suorum salus mundana non quæreret, nec refectionem corporis fatigati virtus sempiterna deposceret.

98. Nec mirum si habet oleum lætitiæ, qui fecit exsultare morituros, tristitia mundum exuit, mœstæ fœtorem mortis abolevit. Et ideo Apostolus ait : *Christi enim bonus odor sumus Deo;* utique de spiritalibus significans se loquutum. Sed et cum ipse Filius Dei dicat : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me*, spiritale signat unguentum. Ergo unguentum Christi est Spiritus.

99. Aut quia unguentum exinanitum est nomen Jesu, si ibi Christum ipsum intelligere volunt unguenti expressum nomine, non Spiritum Christi; utique cum unctum Spiritu sancto Dominum Jesum Petrus apostolus dixerit, liquet sine dubio quod unguentum dicatur et Spiritus.

100. Sed quid mirum, cum et Pater et Filius spiritus esse dicatur? De quo quidem dicemus plenius, cum de unitate nominis dicere cœperimus. Tamen quia hic quoque incidit pulcherrimus locus, ne sine corollario eum præterire videamur, accipiant quia et Pater dicitur spiritus, sicut in Evangelio Dominus loquutus est, *quoniam spiritus est Deus;* et Christus spiritus dicitur; quia Hieremias dixit : *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus.*

101. Et Pater ergo spiritus, et Filius spiritus; quia quod non est creaturæ corpus, hoc spiritus est : sed non confusus cum Patre et Filio Spiritus sanctus, verum et a Patre distinctus et a Filio. Non enim Spiritus sanctus est mortuus, qui mori non potuit; quia carnem non suscepit, nec mortis capax esse potuit sempiterna divinitas : sed mortuus est secundum carnem Christus.

102. In eo utique mortuus, quod suscepit ex Virgine : non in eo, quod habebat ex Patre; in eo enim mortuus, in quo crucifixus est Christus. Spiritus autem sanctus non potuit crucifigi, qui carnem et ossa non habuit : sed crucifixus est Dei Filius, qui carnem et ossa suscepit; ut in illa cruce nostræ carnis tentamenta morerentur. Suscepit enim quod non erat, ut celaret quod erat : celavit quod erat, ut tentaretur in eo, et redimeretur quod non erat; ut ad id quod erat, per id quod non erat, nos vocaret.

103. O divinum crucis illius sacramentum, in qua hæret infirmitas, virtus libera est, affiguntur vitia, eriguntur trophæa! Unde quidam sanctus ait : *Confige clavis a timore tuo carnes meas;* non ferreis clavis, ait, sed timoris et fidei : VEHEMENTIOR est enim virtutis

strictura, quam pœnæ. Denique Petrum, cum usque in atrium principis sacerdotum Dominum sequeretur, quem nemo ligaverat, fides vinxerat : ét quem fides vinxit, pœna non solvit. Rursus cum ligaretur a Judæis, devotio solvit, pœna non tenuit; quia non recessit a Christo.

104. Ergo et tu crucifige peccatum; ut moriare peccato; qui enim peccato moritur, Deo vivit : vivas ei qui Filio proprio non pepercit; ut in illius corpore nostras crucifigeret passiones. Pro nobis enim mortuus est Christus, ut nos in illius redivivo corpore viveremus. Mortua est ergo in illo non vita nostra, sed culpa : *Qui peccata*, inquit, *nostra pertulit in corpore suo super lignum; ut a peccatis nostris separati cum justitia vivamus, cujus vulnere plagarum sanati sumus.*

105. Lignum igitur illud crucis velut quædam nostræ navis salutis vectura nostra est, non pœna; alia enim salus non est, nisi vectura salutis æternæ. Dum mortem expetendo, non sentio : dum pœnam contemnendo, non patior : dum metum nescio, negligendo.

106. Quis est igitur cujus vulnere plagarum sanati sumus, nisi Christus Dominus : de quo idem prophetavit Esaias quia plaga ejus nostra medicina est : de quo Paulus apostolus in epistolis suis scripsit : *Qui peccatum non cognovit, sed pro nobis peccatum factus est ?* Hoc quippe divinum in eo, quia caro peccatum non fecit, nec in eo suscepti corporis creatura peccavit. Nam quid mirum, si non peccavit sola divinitas, cum peccandi incentiva non habeat ? Si autem solus exsors peccati Deus, omnis utique creatura per naturam sui, ut diximus, obnoxia potest esse peccato.

CAPUT X.

Quod Spiritus peccata condonat, hoc illi cum Patre ac Filio, non autem cum Angelis esse commune.

107. Dic igitur, quicumque Spiritus sancti divinitatem negas : Spiritus autem obnoxius non potuit esse peccato, qui magis peccata condonat ? Numquid Angelus donat ? numquid Archangelus ? Non utique : sed donat solus Pater, solus Filius, solus Spiritus sanctus. Nemo autem quod potest donare, non potest evitare.

108. Sed fortasse dixit aliquis quia et Seraphim dixit Esaiæ : *Ecce tetigit hoc labia tua, et auferet iniquitates tuas, et peccata tua circumpurgabit. Auferet*, inquit, *et circumpurgabit :* non ego auferam, sed ignis ille de altari Dei, hoc est, gratia spiritalis. Quid enim aliud pie intelligere possumus in altari Dei esse, nisi Spiritus gratiam ? Non utique lignum silvarum, nec fuliginem atque carbonem. Aut quid tam pium, quam ut secundum mysterium intelligamus quia revelabatur in ore Esaiæ omnes homines per passionem Christi esse purgandos, qui velut carbo secundum carnem exussit nostra peccata, sicut in Zacharia habes : *Nonne hic titio ejectus ab igni? Et ille erat Jesus indutus vestimenta sordida.*

109. Denique ut sciamus communis hoc redemtionis mysterium per prophetas evidentissime revelatum, etiam hoc loco habes dictum : *Ecce abstulit peccata tua;* non quod Christus peccata sua deponeret, qui peccatum non fecit; sed quod in carne Christi omne a peccatis suis genus absolveretur humanum.

110. Sed etiamsi Seraphim abstulisset peccatum, quasi unum utique de ministris Dei ad hoc esset mysterium destinatum. Sic enim dixit Esaias : *Quia missum est ad me unum de Seraphim.*

CAPUT XI.

Spiritum ad omnes mitti, nec transire ex loco in alium ; cum nec loco, nec tempore concludatur. Sic igitur eum exire a Filio, ut ipse Filius a Patre, in quo semper manet : sed eumdem venire nobis, cum ipsum recipimus. Eodem etiam modo venire quo Pater ipse, a quo separari nequaquam potest.

111. Et Spiritus quidem missus dicitur : sed Seraphim ad unum, Spiritus ad omnes : Seraphim mittitur in ministerium, Spiritus operatur mysterium : Seraphim quod jubetur, exsequitur, Spiritus quod vult, dividit : Seraphim de loco ad locum transit; non enim complet omnia, sed et ipsum repletur

ab Spiritu : Seraphim descendit cum aliquo secundum naturam suam transitu; at vero de Spiritu sancto hoc non possumus æstimare, de quo dicit Filius Dei : *Cum venerit paraclitus Spiritus veritatis quem ego mitto vobis, qui a Patre procedit.*

112. Etenim si de loco procedit Spiritus, et ad locum transit; et ipse Pater in loco invenietur, et Filius. Si de loco exit, quem Pater mittit, aut Filius, utique de loco transiens Spiritus atque progrediens, et Patrem sicut corpus secundum impias interpretationes relinquere videtur et Filium.

113. Hoc secundum eos loquor, qui dicunt quod habeat Spiritus descensorium motum. Sed neque in loco aliquo Pater circumscribitur, qui est super omnia, non solum corporeæ naturæ, sed etiam invisibilis creaturæ : neque Filius suorum operum locis temporibusque concluditur, qui super omnem est creaturam totius opifex creaturæ : neque Spiritus veritatis, utpote Dei spiritus, circumscribitur aliquibus finibus corporalibus : qui cum sit incorporeus, omnem intelligibilem substantiæ creaturam inenarrabili divinitatis plenitudine supereminet, spirandi ubi velit, et inspirandi quomodo velit, habens super omnia potestatem.

114. Non ergo quasi ex loco mittitur Spiritus, aut quasi ex loco procedit, quando procedit ex Filio *, sicut ipse Filius cum dicit : *De Patre processi, et veni in mundum,* omnes interficit opiniones, quæ ex loco ad locum possunt, sicut in aliquibus corporalibus, æstimari. Similiter autem cum aut intus aut foris legimus Deum esse, non utique Deum aut infra aliquod corpus includimus, aut ab aliquo corpore separamus : sed alta hoc et inenarrabili æstimatione pensantes, divinæ naturæ intelligimus arcanum.

115. Denique ita Sapientia ex ore Altissimi prodiisse se dicit, non ut extra Patrem sit, sed apud Patrem ; quia *Verbum erat apud Deum :* nec solum apud Patrem, sed etiam in Patre. Dicit enim : *Ego in Patre, et Pater in me est.* Sed neque cum de Patre exit, de loco recedit, aut quasi corpus a corpore separatur : neque cum in Patre est, quasi in corpore tamquam corpus includitur. Spiritus quoque sanctus cum procedit a Patre et Filio, non separatur a Patre, non separatur a Filio. Quemadmodum enim separari potest a Patre, qui Spiritus oris ejus est? Quod utique et æternitatis indicium, et divinitatis exprimit unitatem.

116. Est ergo et manet semper, qui oris est Spiritus : sed descendere videtur, cum illum recipimus, ut habitet in nobis ; ne nos simus a gratia ejus alieni. Nobis descendere videtur, non quod ille descendat, sed quod ad illum animus noster adscendat. De quo plenius diceremus, nisi meminissemus in libris jam superioribus positum quod et Pater dixerit : *Descendamus et confundamus linguas eorum ;* et Filius dixerit : *Qui diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum : et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus.*

117. Sic igitur venit Spiritus, quemadmodum venit Pater; quia ubi Pater est, ibi est et Filius : et ubi Filius est, ibi est Spiritus sanctus. Non ergo discrete venire æstimandus est Spiritus sanctus. Venit autem non de loco ad locum, sed a dispositione constitutionis ad salutem redemtionis, a gratia vivificationis ad gratiam sanctificationis; ut de terris ad cœlum, de injuria ad gloriam, de servitio ad regnum transferat.

118. Sic ergo venit Spiritus, quemadmodum venit Pater. Dixit enim Filius : Ego et Pater *veniemus, et mansionem apud eum faciemus.* Numquid corporaliter Pater venit? Sic ergo et Spiritus venit, in quo cum venit, et Patris et Filii plena præsentia est.

119. Quis autem potest a Patre et Filio Spiritum sanctum separare, cum vel appellare Patrem et Filium sine Spiritu non queamus? *Nemo* enim *dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Ergo si appellare Dominum Jesum sine Spiritu non possumus, utique sine Spi-

* Ambrosius hic et sub finem sequentis numeri, ut missionem temporalem Spiritus significet, adhibet verbum *procedere.*

ritu prædicare non possumus. Si autem et Angeli prædicant Dominum Jesum, quem nemo potest sine Spiritu prædicare; et in ipsis ergo Spiritus sancti munus operatur.

120. Probavimus igitur unam præsentiam esse, unam gratiam esse Patris et Filii et Spiritus sancti: quæ tam cœlestis atque divina est, ut pro ea agat gratias Patri Filius, dicens: *Confiteor tibi, Pater Domine cœli et terræ, quod abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis.*

CAPUT XII.

Patris et Filii et Spiritus sancti unam esse pacem atque gratiam: similiter unam caritatem, quæ maxime in hominum redemtione apparuit: unam denique trium communicationem.

121. ERGO cum una vocatio sit, una etiam gratia est. Denique scriptum est: *Gratia vobis, et pax a Deo patre nostro et Domino Jesu Christo.* Ecce habemus quia Patris et Filii una est gratia, et Patris et Filii una est pax: sed hæc gratia et pax fructus est Spiritus, sicut ipse Apostolus docuit dicens: *Fructus autem Spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia.* Et bona pax et necessaria, ut nemo disputationum turbetur incertis, neque passionum corporalium tempestate quatiatur: sed simplicitate fidei, et tranquillitate mentis quietus circa Dei cultum perseveret affectus.

122. De pace probavimus: de gratia autem propheta Zacharias dicit, quia promisit Deus effundere in Hierusalem Spiritum gratiæ et misericordiæ, et apostolus Petrus dicit: *Pœnitentiam agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi, in remissionem peccatorum; et accipietis gratiam Spiritus sancti.* Ergo sicut Patris et Filii, ita et Spiritus sancti gratia est. Quomodo enim sine Spiritu potest esse gratia, cum gratia divina omnis in Spiritu sancto sit.

123. Nec solum pacem et gratiam legimus Patris et Filii et Spiritus sancti; sed etiam caritatem, et communionem, fidelis Auguste. De caritate enim dictum est: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei.* Accepimus caritatem Patris. Eadem caritas quæ Patris, etiam Filii est. Ipse enim dixit: *Qui me diligit, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum.* Quæ est enim caritas Filii, nisi quia se pro nobis obtulit, et suo sanguine nos redemit? Eadem autem caritas et in Patre est, quia scriptum est: *Sic enim dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret.*

124. Tradidit ergo Pater Filium, et Filius ipse se tradidit. Servatur caritas, nec læditur pietas; nulla est enim pietatis injuria, ubi nulla est traditionis ærumna. Tradidit volentem, tradidit offerentem, non utique ad pœnam Pater Filium, sed ad gratiam. Si discutis facti meritum, interroga pietatis vocabulum. Vas electionis unitatem hanc divinæ caritatis evidenter ostendit; quia et Pater tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit. Pater tradidit, qui *Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.* De Filio quoque dicit: *Qui se tradidit pro me. Tradidit*, inquit. Si gratiæ, quid arguo? si injuriæ, plus debeo.

125. Sed sicut Pater tradidit Filium, et Filius ipse se tradidit, accipe quia et Spiritus eum tradidit. Scriptum est enim: *Tunc Jesus ductus est in desertum ab Spiritu, ut tentaretur a diabolo.* Ergo et Spiritus diligens tradidit Dei Filium. Sicut enim una est caritas Patris et Filii, ita hanc caritatem Dei supra effundi per Spiritum sanctum, et fructum esse sancti Spiritus declaravimus; quia *fructus est Spiritus caritas, gaudium, pax, patientia.*

126. Communicationem autem et Patris et Filii esse manifestum est, quia scriptum est: *Et communicatio nostra cum Patre, et Filio ejus Jesu Christo;* et alibi: *Communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis.* Si igitur una pax, una gratia, una caritas, una communicatio est Patris et Filii et Spiritus sancti; una certe operatio est: et ubi una operatio est, utique non potest virtus esse divisa, et discreta substantia. Nam quomodo operationis ejusdem gratia conveniret?

CAPUT XIII.

Divinarum trium personarum unum esse nomen e Scripturis demonstrat Ambrosius: at in primis unitatem nominis Filii ac Spiritus sancti; cum uterque paraclitus dicatur et veritas.

127. Quis igitur unitatem negare audeat nominis, cum operationis videat unitatem? Sed quid ego unitatem nominis argumentis adstruo; cum divinæ vocis evidens testimonium sit unum nomen esse Patris et Filii et Spiritus sancti? Scriptum est enim : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. In nomine* dixit, non in nominibus. Non ergo aliud nomen Patris, aliud nomen Filii, aliud nomen Spiritus sancti; quia unus Deus : non plura nomina; quia non duo dii, non tres dii.

128. Et ut aperiret quia una divinitas, una majestas est, quia unum nomen Patris et Filii et Spiritus sancti; nec in alio nomine venerit Filius, in alio nomine Spiritus sanctus, ait ipse Dominus : *Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me : si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*

129. Quod autem nomen Patris est, hoc idem Filii Scriptura declarat; quia in Exodo dixit Dominus : *Ego antecedam te in nomine meo, et vocabo in nomine meo Dominum in conspectu tuo.* Dominus ergo dixit quia in nomine suo vocabit Dominum : Dominus ergo et Patris est nomen et Filii.

130. Cum autem unum nomen sit Patris et Filii, accipe quia et Spiritus sancti idem nomen sit; quoniam et Spiritus sanctus in nomine Filii venit, sicut scriptum est : *Paraclitus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia.* Qui autem venit in nomine Filii, utique etiam in nomine Patris venit; quia unum nomen Patris et Filii est. Sic fit ut unum et Patris et Filii nomen sit et Spiritus sancti. Nec enim est aliud nomen sub cœlo datum, in quo oporteat nos salvos fieri.

131. Simul docuit unitatem divini nominis esse credendam, non disparilitatem; quoniam in unitate nominis venit Christus : in suo autem nomine venturus Antichristus est, sicut scriptum est : *Ego veni in nomine Patris mei, et non accepistis me : si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*

132. Edoctum est igitur ex his non esse in Patre et Filio et Spiritu sancto paraclito nominis diversitatem : et quod nomen est Patris, id esse etiam Filii nomen : similiter quod nomen est Filii, esse id etiam Spiritus sancti; quando etiam paraclitus Filius dicitur, sicut et Spiritus sanctus. Et ideo ait in Evangelio Dominus Jesus : *Rogabo patrem meum, et alium paraclitum dabit vobis, qui vobiscum sit in æternum, Spiritum veritatis.* Et bene dixit *alium;* ne ipsum Filium; ipsum Spiritum intelligeres; unitas enim nominis est, non Filii Spiritusque Sabelliana confusio.

133. Itaque alius paraclitus est Filius, alius paraclitus Spiritus sanctus; Filium enim paraclitum dixit etiam Johannes, sicut habes : *Si quis peccaverit, paraclitum habemus apud Patrem Jesum Christum.* Itaque quemadmodum unitas nominis, ita etiam unitas potestatis est; ubi enim paraclitus Spiritus, ibi etiam Filius.

134. Nam sicut hic in æternum Dominus futurum cum fidelibus Spiritum dicit, ita etiam de se alibi ostendit quod in æternum cum apostolis sit futurus, dicens : *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi.* Unum sunt ergo Filius et Spiritus : unum nomen est Trinitatis, et una inseparabilisque præsentia.

135. Sicut autem ostendimus paraclitum Filium nominatum; ita etiam ostendimus veritatem Spiritum nuncupatum. Veritas Christus, veritas Spiritus; habes enim in epistola Johannis : *Quoniam Spiritus est veritas.* Non solum ergo Spiritus veritatis, sed etiam veritas dicitur Spiritus, sicut et Filius veritas prædicatur, qui ait : *Ego sum via et veritas et vita.*

CAPUT XIV.

Singulas Trinitatis personas e sacris codicibus lucem esse, Spiritum autem etiam ignem significari apud Esaiam, cujus quidem ignis in Moysis rubo, in linguis flammeis, et in

lagenis Gedeonis figura exstitit. Negari non posse ejusdem Spiritus divinitatem, cum eadem sit ejus, quæ Patris et Filii operatio, necnon Dominici vultus lumen ignisque prædicetur.

136. Quid autem adstruam quod sicut Pater lumen, ita etiam Filius lumen, et Spiritus sanctus lumen est? Quod utique divinæ potentiæ est. Deus enim lux est, sicut dixit Johannes: *Quia Deus lux est, et tenebræ in eo non sunt.*

137. Lux autem et Filius, quia *vita erat lux hominum.* Et ut ostenderet se de Dei Filio Evangelista dixisse, ait de Johanne Baptista: *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Ergo quia Deus lux est, lux autem vera est Dei Filius: sine dubio Deus verus est Dei Filius.

138. Habes et alibi quia Filius Dei lux est: *Populus qui sedebat in tenebris et in umbra mortis, lucem vidit magnam.* Quid autem hoc evidentius, quod ait: *Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen?* hoc est, quod apud te, Deus omnipotens Pater, qui fons vitæ es, in lumine tuo Filio, lumen videbimus Spiritus sancti. Sicut ipse Dominus ostendit dicens: *Accipite Spiritum sanctum;* et alibi: *Et virtus exibat de eo.*

139. Ipsum autem Patrem quis dubitet lucem esse, cum lectum sit de Filio ejus quia splendor sit lucis æternæ? Cujus enim nisi Patris æterni splendor est Filius, qui et cum Patre semper est, nec dissimili, sed eadem claritate semper præfulget?

140. Et Esaias significat non solum lucem, sed etiam ignem esse Spiritum sanctum, dicens: *Et erit lux Israel in ignem.* Itaque prophetæ eum ignem ardentem dixerunt; quia in tribus istis generibus propensius majestatem divinitatis advertimus: quoniam et sanctificare, divinitatis; et illuminare, ignis et lucis est proprium: et in specie ignis exprimi vel videri divinæ est consuetudinis: *Deus enim est ignis consumens,* sicut Moyses dixit.

141. Vidit enim ipse in rubo ignem, et audierat Deum, tunc quando vox facta est de flamma ignis ad eum dicens: *Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob.* Vox ergo de flamma, et in rubo flamma, et flamma non noxia. Urebatur enim rubus, et non exurebatur; eo quod illo mysterio Dominus figuraret quia illuminaturus spinas nostri corporis adveniret: nec consumturus ærumnosos, sed mitigaturus ærumnas: qui baptizaret in Spiritu sancto et igni; ut gratiam tribueret, peccata consumeret. Ergo in specie ignis Deus servat propositum.

142. In Actibus quoque apostolorum cum supra fideles Spiritus sanctus descendisset, ignis species videbatur; sic enim habes: *Et factus est subito de cœlo sonus, tamquam vi magna Spiritus ferretur; et replevit totam domum, ubi erant sedentes: et visæ sunt illis dispersæ linguæ tamquam ignis.*

143. Unde et illud quando Gedeon superaturus Madian, trecentos viros jussit hydrias sumere, et in hydriis faces accensas habere, et in dextris tenere tubas; ita nostri acceptum ab apostolis servavere majores, quod hydriæ sunt corpora nostra, figurata de limo, quæ timere non norunt, si fervore gratiæ spiritalis ignescant, et Jesu Domini passionem canora vocis confessione testentur.

144. Quis igitur de divinitate sancti Spiritus dubitet, cum ubi Spiritus gratia sit, ibi species divinitatis appareat? Quo testimonio non diversitatem, sed unitatem divinæ colligimus potestatis. Nam quemadmodum potest esse discretio potestatis, ubi unus in omnibus operationis effectus est? Neque vero potest esse gratia sacramentorum, nisi ubi fuerit venia peccatorum.

145. Quis est igitur iste ignis? Non utique virgultis vilibus concretus, aut stipula silvarum fragosus incendiis: sed ignis ille, qui ut aurum bona facta meliorat, et ut stipulam peccata consumit. Hic est utique Spiritus sanctus, qui Dominici vultus et ignis appellatur et lumen: lumen, sicut supra diximus: *Signatum est in nobis lumen vultus tui, Domine.* Quod est ergo lumen signatum, nisi illius signaculi spiritalis, in que

credentes *Signati*, inquit, *estis Spiritu promissionis sancto?*

146. Et sicut lumen est vultus divini, ita etiam ignis emicat ex Dei vultu; quia scriptum est : *Ignis in conspectu ejus ardebit.* Præfulget enim gratia diei judicii, ut sequatur absolutio, quæ sanctorum remuneretur obsequium. O magna abundantia Scripturarum, quam nemo possit humano ingenio comprehendere! O maximum divinæ unitatis indicium! His enim duobus versiculis quam multa signantur!

CAPUT XV.

Spiritum sanctum æque ac Patrem et Filium vitam esse; immo vero sive Pater intelligatur, apud quem est fons vitæ, sive Filius, fontem illum aliud non esse quam Spiritum.

147. Diximus quia lux est Pater, lux Filius, lux Spiritus sanctus: accipiamus etiam quia vita est Pater, vita Filius, vita Spiritus sanctus. Dixit enim Johannes: *Quod erat ab initio, quod audivimus et quod vidimus, et oculis nostris perspeximus, et manus nostræ scrutatæ sunt de Verbo vitæ : et vita apparuit, et vidimus et testamur et annuntiamus vobis de vita, quæ erat apud Patrem.* Et Verbum vitæ dixit et vitam; ut et Patrem vitam significaret et Filium. Quod enim est vitæ verbum, nisi Dei Verbum? Ac per hoc et Deus et Verbum Dei vita est. Et sicut Verbum vitæ dicitur, ita et Spiritus vitæ. Scriptum est enim : *Et Spiritus vitæ erat in rotis.* Itaque sicut Verbum vitæ vita est, ita et vitæ Spiritus vita est.

148. Accipe nunc quia sicut Pater fons vitæ est, ita etiam Filium plerique fontem vitæ memorarunt significatum; eo quod apud te, inquit, Deus omnipotens, Filius tuus fons vitæ sit, hoc est, fons Spiritus sancti *; quia Spiritus vita est, sicut Dominus ait : *Verba quæ ego loquutus sum vobis, spiritus et vita sunt;* quia ubi Spiritus, et vita est : et ubi vita est, etiam Spiritus sanctus.

149. Plerique tamen hoc loco Patrem volunt tantummodo per fontem significatum, quamquam videant quid Scriptura memoraverit : *Apud te*, inquit, *fons vitæ*, hoc est, apud Patrem Filius; quoniam Verbum apud Deum, quod erat in principio, et erat apud Deum.

150. Sed sive Patrem quis hoc loco, sive Filium intelligat fontem; fontem utique intelligimus non aquæ istius, quæ creatura est : sed divinæ illius gratiæ, hoc est, Spiritus sancti; ipse est enim aqua viva. Propterea Dominus dicit : *Si scires donum Dei, et quis est qui dicit tibi : Da mihi bibere; tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam.*

151. Hanc aquam sitivit anima David. Harum fontem aquarum desiderat cervus, non sitiens venena serpentum. Viva est enim aqua gratiæ spiritalis, eo quod mentis interna purificet, et omne animi peccatum abluat, occultorumque mundet errorem.

CAPUT XVI.

Spiritum sanctum flumen esse magnum, cujus munere mystica Hierusalem irrigatur. Eumdem fonti suo, id est, Patri ac Filio æqualem esse, atque in Scriptura significari. Illius aquam sitit Doctor sanctus : sed ut ea conservetur in nobis, diabolum, cupiditatem, ac hæresim admonet vitari oportere; cum nobis vasa sint fragilia : deserendos etiam contritos lacus, ut Domini aquam Samaritanæ patriarcharumque exemplo inveniamus.

152. Sed ne quis forte tamquam pusillitatem Spiritus redarguat, et hinc velit quamdam facere distantiam magnitudinis, quod aqua portio videatur esse fontis exigua : quamquam creaturarum exempla minime divinitati aptanda videantur; tamen ne quid ex hac quoque creaturæ comparatione præjudicent, discant non solum aquam, sed etiam flumen dictum Spiritum sanctum, secundum quod lectum est : *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dicebat de Spiritu, quem incipiebant accipere, qui credituri erant in eum.*

153. Ergo flumen est Spiritus sanctus, et flumen maximum, quod secundum Hebræos de Jesu fluxit in terris, ut ore Esaiæ accepimus prophetatum. Magnum hoc flumen, quod fluit semper, et num-

* Non poterat sanctus hic Doctor apertius processionem Spiritus ex Filio significare. In quo quidem et illud non negligenter prætereundum est, illum eam opinionem non sibi vindicasse quasi privatam, sed plerisque communem prædicare.

quam deficit. Nec solum flumen, sed etiam profusi impetus, et magnitudinis redundantis, sicut etiam David dixit : *Quia fluminis impetus lætificat civitatem Dei.*

154. Neque enim civitas illa Hierusalem cœlestis meatu alicujus fluvii terrestris abluitur : sed ille ex vitæ fonte procedens Spiritus sanctus, cujus nos brevi satiamur haustu, in illis cœlestibus Thronis, Dominationibus et Potestatibus, Angelis et Archangelis redundantius videtur effluere, pleno septem virtutum spiritalium fervens meatu. Si enim fluvius riparum editis superfusus exundat, quanto magis Spiritus omnem supereminens creaturam, cum reliqua tamquam inferiora nostræ mentis arva perstringat, cœlestem illam creaturarum naturam effusiore quadam sanctificationis ubertate lætificat?

155. Nec moveat quod vel hic dixit *flumina*, vel alibi *septem spiritus;* his enim sanctificationibus septem spiritalium, sicut Esaias dixit, significatur plenitudo virtutum : spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus timoris Dei. Unum ergo flumen, sed multi spiritalium donorum meatus. Hoc igitur flumen exit ex fonte vitæ.

156. Nec hic rursus sensum tuum ad inferiora detorqueas, quia quædam diversitas videtur esse fontis et fluminis; et tamen ad omnia prospexit Scriptura divina, ne infirmitas humani caperetur ingenii vilitate sermonum. Proponas tibi licet quodvis flumen, e fonte est; unius tamen naturæ, unius splendoris et gratiæ. Dic sane et tu Spiritum sanctum unius cum Filio Dei et Deo Patre esse substantiæ, unius claritatis et gloriæ. Capiam fidele compendium de unitate virtutis, nec verebor aliquam de diversitate magnitudinis quæstionem. Nam etiam in hoc nobis Scriptura prospexit; dicit enim Dei Filius: *Qui biberit de aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* Hic fons utique gratia spiritalis est fluvius ex vivo fonte procedens. Fons igitur vitæ etiam Spiritus sanctus est.

157. Advertis ergo ex verbis ipsius divinæ significari magnitudinis unitatem, nec posse Christum etiam a perfidis fontem negari; cum fons dicatur et Spiritus. Et sicut flumen dicitur Spiritus, ita et Pater dixit : *Ecce ego decurro in vos, sicut fluvius pacis, et sicut torrens inundans gloriam gentium.* Quis autem dubitet flumen esse vitæ Dei Filium, de quo æternæ vitæ flumina profluebant?

158. Bona ergo aqua, spiritalis gratia : quis hunc fontem dabit pectori meo? In me saliat; in me fluat vitæ largitor æternæ. Superfluat in nobis fons iste, non effluat. Dicit enim Sapientia : *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus, inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ.* Quomodo hanc aquam tenebo, ne effluat, ne labatur? Quomodo vas meum conservabo, ne qua penetrans rima peccati, æternæ vitæ distillet humorem? Doce nos, Domine Jesu, doce sicut docuisti apostolos tuos, dicens : *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi ærugo et tinea exterminat, et ubi fures effodiunt et furantur.*

159. Furem videlicet immundum spiritum esse significat, qui in bonorum operum luce gradientibus non possit obrepere : in tenebris autem sæcularium cupiditatum, et inter oblectamenta terrestrium si quem ceperit voluptatum, omni virtutis æternæ flore despoliet. Et ideo Dominus dicit : *Thesaurizate vobis thesauros in cœlo : ubi neque ærugo, neque tinea exterminat; et ubi fures non effodiunt et furantur. Ubi enim fuerit thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum.*

160. Ærugo nostra lascivia est, ærugo nostra libido est, ærugo nostra luxuria est, quæ flagitiorum sordibus aciem mentis obducunt. Tinea rursus nostra Arrius est, tinea nostra Photinus est, qui sanctum Ecclesiæ vestimentum impietate sua scindunt; et unitatem divinæ potestatis individuam separare cupientes, sacrilego morsu pretiosum fidei velamen obrodunt. Funditur aqua, si Arrius dentem impresserit : effluit, si aculeum suum in alicujus vas Photinus infixerit. Vile figmentum sumus, cito

vitia sentimus. Sed nemo dicit figulo : *Quid me fecisti sic?* Nam etsi vile vas nostrum, aliud tamen in honore, aliud in contumelia est. Noli ergo aperire lacum tuum, noli fodere vitiis atque criminibus, ne quis dicat : *Lacum aperuit, et effodit eam : et incidit in foveam, quam operatus est.*

161. Si Jesum quæritis, contritos lacus deserite; Christus enim non ad lacum, sed ad puteum sedere consuevit. Ibi eum Samaritana illa quæ credidit, illa quæ aquam haurire cupiebat, invenit. Quamvis mane venire debueris, tamen etiamsi serius veneris, etiam sexta hora Jesum fatigatum ab itinere invenies. Fatigatus est, sed in te; quia diu te quæsivit, tua illum tamdiu incredulitas fatigavit. Non offenditur tamen, si modo venias : petit bibere, daturus. Bibit autem non aquam prætermeantis rivuli, sed salutem tuam : bibit affectum tuum, bibit calicem, hoc est, passionem illam tuorum criminum redemtricem; ut tu sitim istius mundi, sacri potus cruore restinguas.

162. Sic Abraham Deum posteaquam puteum fodit, emeruit. Sic Isaac dum ad puteum deambulat, venientem illam in typo Ecclesiæ accepit uxorem. Fidelis ad puteum, infidelis ad lacum. Denique et Rebecca, sicut legimus, petitorem invenit ad fontem, et meretrices in lacu Jezabel se cruore laverunt.

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS.

Tres divinas personas ut priscis judicibus ita et Moysi non fuisse ignotas : declaratam etiam cum alibi tum apud illum Filii cum Patre, non secus ac trium inter se æqualitatem. Spiritum sanctum adfuisse Samsoni, cujus deinceps percurritur mira historia, et variis Ecclesiæ mysteriis aptatur. Eodem autem Spiritu recedente, ipsum in multiplices incidisse calamitates, quod resecatis capillis ne tribuatur, spiritales illorum significationes proponit Ambrosius.

1. Etsi in libro primo veteris historiæ lectione patefactum sit, et in ipsis judicibus veterum Judæorum septiformis gratiam Spiritus refulsisse, et per Spiritum sanctum cœlestium sacramentorum revelata mysteria, quem Moyses non ignoravit æternum *; denique statim in principio mundi, immo ante principium, cum Deo junxit, quem ante mundi principium sempiternum esse cognovit. Namque si quis diligenter advertat, et Patrem in principio et Filium cognoscet et Spiritum. De Patre enim scriptum est : *In principio fecit Deus cœlum et terram.* De Spiritu dictum est : *Spiritus superferebatur super aquas.* Et bene in exordio creaturæ baptismi figura signatur, per quod habuit creatura mundari. Lectum etiam de Filio quod ipse est, qui discrevit inter medium lucis et tenebrarum; unus est enim Deus Pater qui dicit, et unus Dominus Jesus qui facit.

2. Sed ne rursus aut arrogans putes dicentis imperium, aut vile facientis obsequium; æqualem sibi Pater Filium confitetur operis unitate, dicens : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Imago enim et operatio et similitudo communis quid aliud nisi majestatis ejusdem significat unitatem?

3. Tamen ut æqualitatem plenius Patris Filiique cognoscas, sicut dixit Pater, et Filius fecit; ita et Pater operatur, et Filius dicit. Pater operatur, sicut scriptum est : *Pater meus usque modo operatur.* Habes dictum ad Filium : *Dic verbo*

* Editores Benedict. *æternum. Denique*, etc. Qua punctuationis mutatione impediti, mancum esse locum arbitrati sunt. Sed, pace eorum dixerimus, plenus omnino et continuus nobis sensus videtur; sic enim interpretamur : *Jampridem in ipsis judicibus gratiam Spiritus refulsisse., patefactum est, nunc etiam in principio, immo ante mundi principium cum Deo a Moyse junctum esse....., patefiet.*

et sanabitur. Et Filius dicit Patri : *Volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum.* Fecit Pater, quod Filius dixit.

4. Sed nec Abraham ignoravit Spiritum sanctum : denique tres vidit, et unum adoravit; quia unus Deus, unus Dominus, et unus Spiritus. Et ideo unitas honoris; quia unitas potestatis.

5. Et quid de singulis loquar? Samson divina promissione generatus, Spiritum comitantem habebat; sic enim legimus: *Quia benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo in castra.* Et ideo futurum prævidens sacramentum, ex alienigenis poscebat uxorem : quod Pater ejus ac mater, ut scriptum est, ignorabant, quoniam a Domino est. Meritoque fortior cæteris habebatur, quia eum Spiritus Domini dirigebat, quo duce, solus nunc alienigenarum fugabat populos, nunc leonem morsu inviolabilis, fortitudine insuperabilis, discerptum manibus dividebat. Utinam tam cautus ad servandam gratiam, quam fortis ad superandam bestiam!

6. Et fortasse hoc non solum virtutis miraculum, sed etiam sapientiæ mysterium, prophetiæ oraculum fuit. Neque enim otiosum videtur quod cum tenderet ad mysterium nuptiarum, leo rugiens occurrit ei, quem manibus ille discerpsit, in cujus corpore, connubio potiturus optato, congregationem apum reperit, et mel sustulit de ore ejus, quod patri edendum matrique tribuit. Habebat gentium populus mella, qui credidit : qui populus feritatis erat ante, nunc Christi est.

7. Nec ipsa quæstio vacat sacramentis, quam proposuit sodalibus suis, dicens: *De edente exivit esca, et de potente exivit dulce.* Denique eo usque mystica, ut tribus diebus ejus revelatio quæreretur, quæ non potuit nisi per fidem Ecclesiæ, die septima, completo Legis tempore, post passionem Domini revelari. Sic enim habes, quia et apostoli ideo non intelligebant, quia *Jesus nondum fuerat honorificatus.*

8. *Quid,* inquiunt, *dulcius melle, et quid fortius leone?* Ad quæ ille respondit : *Si non domuissetis vitulam meam, non invenissetis quæstionem meam.* O divinum mysterium! o evidens sacramentum! Evasimus interemtorem, potentem vicimus. Ibi nunc cibus vitæ est, ubi erat ante miseræ fames mortis. In salutem pericula, in suavitatem amaritudo convertitur. Gratia ex offensione processit, potentia ex infirmitate, vita de morte.

9. Sunt tamen qui e contrario putent fundari non potuisse conjugium, nisi occiso leone de tribu Juda : et ideo in corpore ejus, hoc est, Ecclesiæ, apes repertas, quæ condunt mella sapientiæ; quia post Domini passionem magis apostoli crediderunt. Hunc igitur leonem Samson quasi Judæus occidit, sed in eo mel quasi in figura redimendæ hæreditatis invenit; ut reliquiæ salvæ fierent secundum electionem gratiæ.

10. *Et decidit,* inquit, *super eum Spiritus Domini, et descendit in Ascalonem, et percussit inde triginta viros.* Neque enim potuerat victoriam non tenere, qui sacramenta cernebat. Accipiunt itaque in stolis præmium sapientiæ, conversationis insigne, qui absolvunt et renuntiant quæstionem.

11. Rursus hic alia oboriuntur mysteria, quod uxor ejus aufertur; et ideo vulpes incendunt manipulos alienigenarum. Eos enim qui adversus divina sacramenta contendunt, decipere sua consuevit astutia. Unde iterum dicit in Canticis canticorum : *Prendite nobis vulpes pusillas exterminantes vineas; ut vineæ nostræ floreant.* Bene pusillas dixit; quia majores vineas exterminare non poterant, licet fortibus et diabolus sit pusillus.

12. Ergo ille (ut compendium faciamus historiæ; suo enim tempori totius lectionis digestio reservanda est) invictus erat, quamdiu habuit gratiam spiritalem, sicut Dei populus ille electus a Domino, ille Nazaræus in Lege. Invictus ergo Samson, atque ita insuperabilis, ut in maxilla asini viros mille percuteret : ita plenus gratiæ cœlestis, ut etiam aquam in maxilla asini sitiens reperiret; sive hoc ad miraculum conferas, sive ad mysterium vertas, quod in populi foret humilitate gentilis et requies et triumphus. Juxta quod scriptum est:

Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram. Per hanc enim injuriarum patientiam, quam erudiunt sacramenta baptismatis, de quibusdam stimulis iracundiæ triumphamus; ut morte obita, resurrectionis requiem consequamur.

13. Illene ergo Samson, qui funes intextos nervis, qui novas restes sicut mollia fila dissolvit? Illene Samson qui crinium suorum palo constricta defixo vincla non sensit, quamdiu habuit gratiam spiritalem? Is, inquam, posteaquam Spiritus Dei discessit ab eo, longe mutatus ab illo Samsone*, qui rediit allophylorum indutus exuvias, in mulieribus genibus virtutis suæ degener, palpatus et captus, sacro crine tondetur?

14. Tantumne ergo momenti crines habuere capitis, ut manentibus his, virtus invicta duraret: tonso autem capite, fortitudo omnis viri subito solveretur? Non ita est, ut tantam vim corporalium capillorum putemus. Sunt quidam crines religionis et fidei: crines Nazaræi in Lege perfecti, in parcimonia et abstinentia consecrati, quibus illa in typo Ecclesia, quæ Domini pedes oleo perfuderat, Verbi cœlestis vestigia detergebat; tunc enim et secundum carnem noverat Christum. Isti videlicet crines, de quibus dicitur: *Capillatura tua ut greges caprarum;* ex illo capite pullulantes, de quo dictum est: *Caput viri, Christus;* et alibi: *Caput ejus aurum cephas, et crines ejus abietes nigræ.* Et bonæ ex abiete naves Tharsis, quæ fluctibus supernatent mundi, et tutum remigium salutis exhibeant.

15. Unde et in Evangelio Dominus noster visibiles capitis et intelligibiles capillos quosdam esse significans, ait: *Sed et capilli capitis vestri omnes numerati sunt,* spiritalium videlicet significans facta virtutum; neque enim de capillis nostris cura est Deo. Quamquam et illud non absurdum sit æstimare, quia pro majestate divina eum latere nihil possit.

16. Sed quid mihi prodest, si Deus ipse omnes meos novit capillos? Illud mihi redundat et proficit, si bonorum operum pervigil testis, remunerationem gloriæ donet æternæ. Denique et ipse Samson non corporales, sed intelligibiles hos capillos esse declarans ait: *Et si tonsus fuero, discedet a me virtus mea.* Hoc de mysterio: nunc lectionis seriem consideremus.

CAPUT I.

Spiritum Domini etiam Dominum ac virtutem esse, nec in hoc Patri vel Filio inferiorem.

17. SUPRA habes quia *benedixit ei Dominus, et cœpit Spiritus Domini comitari cum eo.* Infra ait: *Et direxit super eum Spiritus Domini.* Item ait: *Si tonsus fuero, discedet a me virtus mea.* Posteaquam tonsus est, vide Scriptura quid dicat: *Dominus,* inquit, *discessit ab eo.*

18. Vides ergo quia ille qui comitabatur, ipse discessit. Idem est ergo Dominus, qui Spiritus Domini, hoc est, ipsum Spiritum Dei Dominum nuncupavit, sicut et Apostolus ait: *Dominus autem Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.* Habes ergo Dominum dictum etiam Spiritum sanctum; non enim unus, sed unum sunt Spiritus sanctus et Filius.

19. Hoc quoque loco virtutem dixit, et Spiritum significavit. Sicut enim Pater virtus, ita et Filius virtus, et Spiritus sanctus est virtus. De Filio legisti, Christum Dei virtutem esse, et Dei sapientiam. Legimus etiam quia virtus est Pater, sicut scriptum est: *Videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei.* Hic utique virtutem Patrem dixit, cujus ad dexteram Filius sedet, sicut habes: *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam.* Virtutem etiam Spiritum sanctum ipse Dominus nuncupavit dicens: *Accipietis virtutem, adveniente in vos Spiritu sancto.*

CAPUT II.

Unum esse Patris et Filii et Spiritus sancti consilium.

20. IPSE enim Spiritus virtus est, quia legisti: *Spiritum consilii atque virtutis.* Et sicut Filius magni consilii Angelus,

---

* ....*Quantum mutatus ab illo Hectore, qui redit exuvias indutus Achillis?* Æneid. 2.

ita etiam Spiritus consilii est, ut unum scias Patris et Filii et Spiritus sancti esse consilium. Consilium non de rebus incertis aliquibus, sed præcognitis et statutis.

21. Arbitrum autem divini consilii Spiritum, etiam inde cognosce. Nam cum supra docuerimus arbitrum baptismatis esse Spiritum sanctum, baptismum autem Dei esse consilium legerimus, sicut habes: *Pharisæi autem consilium Dei spreverunt in se, non baptizati ab eo;* liquido claret, cum sine Spiritu baptisma esse non possit, sine Spiritu quoque non esse consilium Dei.

22. Et ut sciamus plenius virtutem esse Spiritum, scire debemus ipsum esse promissum, quando dixit Dominus: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem.* Ille ergo qui promissus est nobis, ipse est virtus; sicut etiam in Evangelio idem Dei Filius declaravit dicens: *Et ego mitto promissa Patris mei in vos, vos autem sedete in civitate, quousque induamini virtute ex alto.*

23. Eousque autem virtutem esse Spiritum sanctum Evangelista significat, ut et cum vi magna eum sanctus Lucas descendisse memoraret, dicens: *Et factus est subito de cœlo sonus, tamquam vi magna Spiritus ferretur.*

24. Sed ne rursus putes ad sensibilia et corporalia hoc esse vertendum, accipe quia sic descendit et Spiritus, quemadmodum descensurus est Christus. Nam et ipse cum virtute descendet, sicut habes: *Videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli, in virtute maxima et majestate.*

25. Quomodo enim non est una virtus atque eadem potestas; cum unum opus, unum judicium, unum templum, una vivificatio, una sanctificatio, unum etiam regnum sit Patris et Filii et Spiritus sancti?

CAPUT III.

Sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, ita vitam esse cognoscere Spiritum sanctum; proindeque a Patris divinitate non separandum.

26. Dicant enim in quo dissimilitudinem divini operis arbitrentur. Quandoquidem sicut vita est cognoscere Patrem et Filium, quemadmodum ipse Dominus declaravit dicens: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum;* ita etiam vita est cognoscere Spiritum sanctum. Dicit enim Dominus: *Si diligitis me, mandata mea servate: et ego rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere; quia non videt eum, nec cognoscit eum: vos autem scitis eum, quia apud vos manet, et in vobis est.*

27. Ergo mundus non habebat vitam æternam, quia non acceperat Spiritum: ubi autem Spiritus, ibi vita æterna; ipse est enim Spiritus vitæ operator æternæ. Unde miror, cur de solo et vero Deo Arriani moveant quæstionem. Sicut enim vita æterna est cognoscere solum et verum Deum, ita vita æterna est cognoscere Jesum Christum, ita vita æterna est cognoscere Spiritum sanctum: quem sic non videt mundus, quemadmodum Patrem: sic non cognoscit, quemadmodum Filium. Qui autem de hoc mundo non est, habet vitam æternam, et cum ipso manet Spiritus in æternum, qui est lumen vitæ æternæ.

28. Ergo si hoc confert cognitio solius veri Dei, quod confert Filii Spiritusque cognitio; cur Filium et Spiritum a veri Dei honore secernis, cum a magnitudine beneficii non secernas? Aut enim credas necesse est solius veræ divinitatis esse hoc maximum munus, et solam et veram divinitatem sicut et Patris, ita et Filii et Spiritus confitebere: aut si dixeris quia vitam æternam potest et is conferre, qui verus Deus non sit; incides ut Patri magis derogare videaris, cujus opus non putes solius veræ divinitatis esse præcipuum, sed creaturæ operibus conferendum.

CAPUT IV.

Spiritum sanctum non secus ac Patrem et Filium, operatione non diversa vivificare.

29. Quid autem mirum si Spiritus operator est vitæ, qui vivificat sicut Pater, vivificat sicut Filius? Vivificare

autem quis abnuat esse majestatis æternæ? Scriptum est enim : *Vivifica servum tuum.* Vivificatur ergo qui servus est, hoc est, homo, qui vitam ante non habuit, sed ut haberet, accepit.

30. Videamus igitur utrum vivificetur Spiritus, an ipse vivificet. Sed scriptum est : *Littera occidit, Spiritus autem vivificat.* Ergo vivificat Spiritus.

31. Sed ut intelligas Patris et Filii et Spiritus sancti vivificationem non esse divisam, accipe quia vivificationis quoque unitas sit; quando ipse per Spiritum vivificat Deus; dixit enim Paulus: *Quis suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis.*

CAPUT V.

Sicut Patrem ac Filium, ita etiam Spiritum creatorem in Scriptura significari. Hoc ipsum a paganis quoque scriptoribus adumbratum: sed planissime demonstratum esse in mysterio incarnationis, de qua ubi delibavit Ambrosius nonnulla, cœptum argumentum ex eo quod adoratio, quæ soli debetur creatori etiam Spiritui debeatur, confirmat.

32. Quis vero dubitare potest quia vivificet omnia Spiritus sanctus, quando et ipse sicut Pater et Filius, creator est omnium, nec quidquam nisi cum Spiritu sancto Deus omnipotens Pater intelligatur operatus; quandoquidem et in principio creaturæ Spiritus superferebatur super aquam?

33. Itaque cum superferebatur Spiritus, nulla erat gratia creaturæ : postea vero quam operationem Spiritus etiam creatura mundi istius suscepit, omnem hanc gratiæ meruit venustatem, qua mundus illuxit. Denique sine Spiritu sancto universitatis gratiam manere non posse Propheta declaravit dicens : *Auferes Spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et innovabis omnem faciem terræ.* Non solum igitur sine Spiritu docuit omnem creaturam stare non posse, sed etiam creatorem totius esse Spiritum creaturæ.

34. Et quis neget opus esse Spiritus sancti quod creata est terra, cujus opus est quod novatur? Nam si negare cupiant quod per Spiritum sit creata; cum per Spiritum novandam negare non possint; meliorem ergo operationem Spiritus sancti, quam Patris et Filii, qui cupiunt separare, defendent: quod abhorret a vero; neque enim dubium est quod novata terra melior quam creata sit. Aut si primo sine operatione Spiritus sancti terram Pater fecit et Filius : postea vero Spiritus sancti operatio copulabatur; videbitur id quod factum est, ejus quod accessit eguisse præsidio. Sed absit ut hoc quisquam existimet, ut operatio divina varietatem creatoris *, quam Manichæus induxit, habere credatur.

35. An vero sine opere Spiritus sancti substantiam putamus esse terrarum, sine cujus opere nec cœli convexa subsistunt? Scriptum est enim : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Adverte quid dicat : Omnem, inquit, virtutem cœlorum ad Spiritum esse referendam. Qui enim superferebatur, antequam terra fieret; quomodo cum terra fieret, feriabatur?

36. Gentiles homines per umbram quamdam nostros sequuti, quia veritatem Spiritus haurire non poterant, quod cœlum ac terras, lunæ quoque stellarumque micantium globos Spiritus intus alat, suis versibus indiderunt **. Ergo illi per Spiritum non negant virtutem subsistere creaturæ : nos qui legimus, denegamus? Sed flatilem putatis ab illis

---

* *Varietatem creatoris*, hoc est pluralitatem creatorum sive deorum. Namque quod bonum est boni principii, quod vero malum nonnisi mali principii opus esse manichæi adserebant. Unde necessitatem dualismi sui concludebant.

** Gregorius Nazianz. *Orat.* 37, testatur sancti Spiritus in orbis gubernatione operationem sub quibusdam nominum involucris designatam fuisse ab iis Ethnicorum, qui theologiæ majori floruerunt laude, propiusque ad nos accesserunt, nimirum ab Aristotele, Anaxagora, et Hermonymo, ut Elias Cret. interpretatur. Nec dubium est quin hoc loco Nazianzeni vestigiis insistat Ambrosius; verum cum scriberet Latinis hominibus, auctoritatem quæ iisdem notior esset, indicatam voluit. Petita fuit illa e lib. 6 Æneidos, ubi canitur:

Principio cœlum ac terras camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, titaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

spiritum designatum. Si illi auctorem omnium flatilem spiritum declararunt, nos dubitamus Spiritum Dei esse omnium creatorem?

37. Sed quid alienis immoror? Accipiant documentum evidens, nihil posse esse quod Spiritus sanctus negetur operatus, nec de Angelis, nec de Archangelis, nec de Thronis, nec de Dominationibus posse dubitari, quod ejus operatione subsistant; quandoquidem ipse secundum carnem Dominus, cui Angeli serviebant, Spiritu in Virginem superveniente, genitus sit; sicut et secundum Matthæum ad Joseph Angelus dixit: *Joseph fili David, noli timere accipere Mariam uxorem tuam; quod enim ex ea nascetur, de Spiritu sancto est.* Et secundum Lucam dixit ad Mariam: *Spiritus sanctus superveniet in te.*

38. Opus ergo Spiritus Virginis partus est. Opus Spiritus fructus est ventris, secundum quod scriptum est: *Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui.* Opus Spiritus flos radicis est: ille, inquam, flos, de quo bene est prophetatum: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus adscendet.* Radix Jesse Patriarchæ familia Judæorum, virga Maria, flos Mariæ Christus; qui bonum odorem fidei toto sparsurus orbe, virginali ex utero germinavit, sicut ipse dixit: *Ego flos campi, et lilium convallium.*

39. Flos odorem suum et succisus reservat, et contritus accumulat, nec avulsus amittit; ita et Dominus Jesus in illo patibulo crucis, nec contritus emarcuit, nec avulsus evanuit; et illa lanceæ punctione succisus, sacro speciosior fusi cruoris colore vernavit, mori ipse nescius, et mortuis æternæ vitæ munus exhalans. In hoc igitur Spiritus sanctus virgæ regalis flore requievit.

40. Bona virga, ut quidam putant, est caro Domini, quæ de radice terrena ad superna se subrigens, odoriferos sacræ fructus religionis circumtulit mundo, mysteria divinæ generationis, et gratiam cœlestibus altaribus superfundens.

41. Dubitare ergo non possumus Spiritum creatorem, quem Dominicæ cognoscimus incarnationis auctorem. Quis enim dubitet, cum in principio Evangelii habeas, quia Christi generatio sic erat: *Cum desponsata esset Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens ex Spiritu sancto* * ?

42. Nam licet plerique habeant, *de Spiritu;* græcus tamen unde transtulerunt latini, ἐκ πνεύματος ἅγιου dixit, hoc est, ex Spiritu sancto. Quod enim ex aliquo est, aut ex substantia est, aut ex potestate ejus. Ex substantia, sicut Filius, qui ait: *Ex ore Altissimi prodivi,* sicut Spiritus, *qui a Patre procedit;* de quo dicit Filius: *Ille me clarificabit; quia de meo accipiet.* Ex potestate autem, sicut illud est: *Unus Deus Pater, ex quo omnia.*

43. Quomodo ergo in utero habuit Maria ex Spiritu sancto? Si quasi ex substantia: ergo Spiritus in carnem et ossa conversus est? Non utique. Si quasi ex operatione et potestate ejus Virgo concepit; quis neget Spiritum creatorem?

44. Quid quod etiam Job creatorem suum Spiritum evidenter ostendit dicens: *Spiritus divinus, qui fecit me?* Et divinum utique et creatorem uno versiculo demonstravit. Si igitur creator est Spiritus, non est utique creatura; creaturam enim Apostolus creatoremque divisit dicens: *Servierunt creaturæ potius quam creatori.*

45. Simul creatori admonet serviendum, damnando eos qui serviunt creaturæ, cum creatori servitium debeamus. Et quoniam creatorem Spiritum noverat, docet eidem serviendum, dicens: *Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem, nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui Dei servimus.*

---

* Quid præpositiones *ex* et *de* inter se differant, luculenter explicat Augustinus: Ex ipso *autem non hoc significat, quod* de ipso. *Quod enim de ipso est, potest dici ex ipso: non autem omne quod ex ipso est, recte dicitur de ipso. Ex ipso enim cœlum et terra; quia ipse fecit ea: non autem de ipso; quia non de substantia ejus*, etc. Item cum hæreticus quæreret de anima rationali *utrum vere ex Deo est? Augustinus dixit: Ex Deo, non de Deo.* Verumtamen non semper ea severitate loquuntur boni auctores, et ipse Ambrosius promiscue eodemque sensu has particulas passim usurpat.

fecit sibi domum. Ergo Spiritus sanctus qui creavit Dominicæ incarnationis sacramentum, quod super omnes est creatūras, quomodo esse potest creatura?

61. De generalitate autem supra ostendimus quia secundum carnem creator est noster Spiritus sanctus in homine exteriore: nunc ostendamus quia creator est noster, etiam secundum gratiæ sacramentum. Et sicut creat Pater ita creat et Filius, ita creat et Spiritus sanctus, sicut legimus, dicente Paulo: *Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur; ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis.*

CAPUT VII.

Creationis spiritalis seu regenerationis non minus auctorem Spiritum esse, quam Patrem ac Filium. In quo consistat illa creatio, ejusque præstantia: et quomodo quod membra et corpus Deo tribuere videntur sacri codices, debeat intelligi?

62. Ergo creat Pater in operibus bonis: creat et Filius; quia scriptum est: *Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus: qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

63. Similiter ex Spiritu secundum gratiam nos renasci Dominus ipse testatur, dicens: *Quod natum est ex carne, caro est; quia de carne natum est; et quod natum est de spiritu, spiritus est; quia Deus Spiritus est. Noli mirari quia dixi tibi, Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis: sed nescis unde veniat, aut quo vadat; sic est omnis qui natus est de Spiritu.*

64. Claret igitur spiritalis quoque generationis auctorem esse Spiritum sanctum; quia secundum Deum creamur, ut filii Dei simus. Ergo cum ille nos in regnum suum per adoptionem sacræ regenerationis adsumserit, nos ei quod suum est, denegamus? Ille nos supernæ regenerationis fecit hæredes, nos hæreditatem vindicamus, refutamus auctorem? Sed non potest manere beneficium, cum auctor excluditur: nec auctor sine munere, nec sine auctore munus. Si vindicas gratiam, crede potentiam: si refutas potentiam, gratiam ne requiras. Qui Spiritum negavit, statim negavit et donum. Nam si auctor vilis, quomodo dona pretiosa? Cur nostris ipsi muneribus invidemus, spem imminuimus, dignitatem repudiamus, consolatorem negamus?

65. Sed illum negare non possumus. Absit enim ut negemus quod maximum est, cum Apostolus dicat: *Vos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii estis: sed sicut tunc qui secundum carnem natus est, persequebatur eum qui secundum Spiritum.* Iterum utique subauditur de superioribus, qui secundum Spiritum natus est. Qui ergo secundum Spiritum nascitur, secundum Deum nascitur. Renascimur autem, quando in interiore renovamur affectu, et exterioris hominis vetustatem deponimus. Et ideo ait iterum Apostolus: *Renovamini autem Spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in veritate, et justitia, et sanctitate.* Audiant quemadmodum unitatem divinæ operationis Scriptura signaverit. Qui renovatur Spiritu mentis, induit novum hominem, qui secundum Deum creatus est.

66. Sancti igitur Spiritus opus est regeneratio ista præstantior; et novi hujus hominis, qui creatur ad imaginem Dei, auctor est Spiritus: quem utique meliorem hoc exteriore esse nostro homine nemo dubitaverit. Siquidem cœlestem alterum, terrenum alterum Apostolus significavit dicens: *Qualis cœlestis, tales et cœlestes.*

67. Ergo cum cœlestem faciat gratia spiritalis, quod terrenum creare possit, etiam sensu debemus advertere, licet careamus exemplis. Dicit enim alibi sanctus Job: *Vivit Dominus, qui sic me judicat; et Omnipotens, qui ad amaritudinem perduxit animam meam: Spiritus autem divinus, qui est in naribus meis.* Non utique spiritum hic auram vitalem hanc et spiramentum corporeum designavit, sed nares hic interioris sui hominis significat, quibus vitæ odorem carpebat æternæ, et gratiam cœlestis

unguenti geminis quibusdam sensibus hauriebat.

68. Sunt enim nares spiritales, ut legimus, quas habet Sponsa Verbi, cui dicitur : *Et odor naris tuæ;* et alibi : *Odoratus est Dominus odorem suavitatis.* Sunt ergo quædam interioris membra hominis, cujus manus in actu, aures in auditu, pedes in processu quodam boni operis æstimantur. Itaque ex officiis, veluti quasdam colligimus membrorum figuras; neque enim in interiore homine secundum carnalia aliquid nos convenit opinari.

69. Et sunt quidam qui corporaliter Deum putant esse formatum, cum legunt aut manum ejus, aut digitum : nec advertunt quod hæc non propter formam scripta sint corporis; quia in divinitate nec membra, nec partes sunt : sed propter unitatem divinitatis expressa, ut credamus quia impossibile est a Patre Deo vel Filium, vel Spiritum sanctum separari; cum plenitudo divinitatis velut corporaliter habitet in substantia Trinitatis. Ideo igitur et Filius Patris dextera nuncupatur, sicut lectum est : *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me.*

CAPUT VIII.

Argutiam hæreticorum qui Deum idcirco dictitabant *in Spiritu*, non autem *cum Spiritu* glorificandum, ut hinc eumdem Spiritum esse inferiorem colligerent, diluit; quamobrem particulam *in* etiam Filio, immo et Patri quoque aptari planum facit : at e contrario *cum* creaturis etiam adtribui sine ulla divinitatis injuria; proindeque in iisdem præpositionibus simpliciter agnoscendam divinarum personarum conjunctionem.

70. Sed quid mirum si de verbis amentes homines faciunt quæstionem, cum faciant et de syllabis? Sunt enim qui hanc putent faciendam esse distantiam, quod dicant in Spiritu Deum, non cum Spiritu prædicandum : et ex una syllaba, vel usu quodam divinitatis æstimandum putent esse momentum, argumentantes quod si in Spiritu Deum prædicandum putent, ministerium sancti Spiritus signare videantur : si vero cum Spiritu dicant Dei vel virtutem esse, vel gloriam, societatem quamdam et communionem Patris et Filii et Spiritus sancti designare videantur.

71. Sed quis separet, quod non potest separari? quis dividat societatem, quam individuam Christus ostendit? *Ite*, inquit, *baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Numquid hic vel circa Patrem vel Filium vel Spiritum sanctum aut verbum mutavit, aut syllabam ? Non utique : sed *In nomine*, inquit, *Patris et Filii et Spiritus sancti.* Idem de Spiritu quod de Patre et de se sonat. Unde nullum Spiritus sancti ministerium, sed consortium magis honoris aut operis, cum in Spiritu dicitur, æstimatur.

72. Considera et hic quia ad Patrem et Filium hoc opinionis vestræ præjudicium derivatur; quia hic non dixit : Cum Patris et Filii et Spiritus sancti nomine; sed *in nomine :* et tamen non ministerium aliquod Trinitatis hac syllaba exprimitur, sed potestas.

73. Denique ut scias quia fidei non præjudicat syllaba, sed commendat fides syllabam, et Paulus loquitur in Christo. Nec ideo minor Christus est, quia Paulus loquutus in Christo est, sicut habes : *Coram Deo in Christo loquimur.* Quemadmodum igitur Apostolus dicit quia in Christo loquimur; ita illud est quia loquimur in Spiritu, sicut ipse Apostolus dixit : *Nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Non subjectio itaque hoc loco Spiritus sancti, sed gratiæ copula designatur.

74. Et ut scias discretionem non esse de syllaba, alibi quoque ait : *Et hæc quidem fuistis : sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri.* Quam multa possum hinc exempla proferre ! Scriptum est enim : *Omnes vos unum estis in Christo Jesu;* et alibi : *Sanctificatis in Christo Jesu;* et iterum : *Ut nos essemus justitia Dei in ipso;* et alio loco : *Ut excidant a castitate, quæ est in Christo Jesu.*

75. Verum quid ago? Dum enim similiter dico scriptum esse de Filio, quemadmodum de Spiritu scriptum est,

statera? Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit?

91. Et addidit Apostolus: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.* Quid est, *ex ipso?* Quod ex ipsius voluntate natura sit omnium, et ipse sit auctor omnium, quæ esse cœperunt. *Per ipsum*, quid est? Quia per ipsum constitutio et perseverantia omnibus impertita videatur. *In ipso*, quid est? Quia omnia admirabili quodam desiderio, et inenarrabili amore auctorem vitæ et ministratorem gratiæ suæ ac muneris intuentur, secundum quod scriptum est: *Oculi omnium in te sperant;* et: *Aperis manum tuam, et imples omnem animam bona voluntate.*

92. De Patre quoque si dicas: ideo *ex ipso*, quia ex ipso operatrix Sapientia, quæ omnibus ex sua et Patris voluntate dedit esse, quæ non erant: *Per ipsum*, quia per Sapientiam ejus facta sunt omnia: *In ipso*, quia ipse est vivificatoriæ fons substantiæ, in quo vivimus et sumus et movemur.

93. Ex Spiritu quoque, ut per ipsum formati, per ipsum firmati, in ipso roborati, vitæ capiamus munus æternæ.

94. Cum hæc igitur vel Patri vel Filio vel Spiritui sancto convenire videantur, nihil utique humile in his certum est declarari; cum et ex Filio dicamus esse pleraque, et multa per Patrem, sicut habes de Filio dictum: *Ut augeamur in ipso per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum*, inquit, *corpus compactum et connexum per omnem juncturam ministrationis in mensuram uniuscujusque partis, augmentum corporis facit in ædificationem sui in caritate.* Et iterum ad Colossenses de his qui non haberent cognitionem unigeniti Filii Dei: *Quia non tenent*, inquit, *caput, ex quo omne corpus per compaginationes et colligationes subministratum et copulatum crescit in incrementum Dei;* caput enim Christum esse Ecclesiæ supra diximus. Et alibi habes quia *de plenitudine ejus nos omnes accepimus.* Et ipse Dominus dixit: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Et supra ait: *Cognovi virtutem exisse de me.*

95. Similiter ut agnoscas unitatem, etiam de Spiritu dicitur: *Quia qui seminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam.* Et Johannes ait: *Ex hoc cognoscimus quia in nobis est, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.* Et Angelus dicit: *Quod ex ea nascetur, de Spiritu sancto est.* Et Dominus ait quia *quod natum est de Spiritu, Spiritus est.*

96. Ergo sicut ex Patre legimus esse omnia, ita et ex Filio posse dici omnia, per quem omnia sunt: et ex Spiritu esse omnia, in quo omnia sunt, testimoniis edocemur.

97. Nunc consideremus utrum per Patrem esse aliquid docere possimus. Sed scriptum est: *Paulus servus Christi per voluntatem Dei;* et alibi: *Unde jam non es servus, sed Filius: si autem Filius, et hæres per Deum;* et alibi: *Sicut resurrexit Christus a mortuis per gloriam Patris.* Et alibi Deus Pater ad Filium dicit: *Ecce proselyti venient ad te per me.*

98. Multa reperies alia, si quæras per Patrem facta. Numquid ideo minor Pater, quia in Filio et ex Filio pleraque esse legimus: et per Patrem facta vel data plurima in scripturis cœlestibus reperimus?

99. Sed etiam per Spiritum similiter legimus facta pleraque, sicut habes: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum*, et alibi: *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum;* et ad Ephesios: *Confortari per Spiritum ejus;* et ad Corinthios: *Alii enim datur per Spiritum sermo sapientiæ;* et alibi: *Si autem per Spiritum facta carnis mortificaveritis, vivetis;* et supra: *Qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificavit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis.*

100. Sed fortasse dicat: Ostende mihi specialiter lectum, quia ex Filio omnia, vel ex Spiritu omnia. At ego refero, ut et illi mihi lectum esse ostendant quia per Patrem omnia. Sed cum hæc vel Patri probaverimus, vel Filio, vel Spiritui sancto convenire, nec ullam ex hujusmodi syllabis nasci posse divinæ distantiam potestatis; non est dubium quin per quem omnia, ex eo omnia: et ex quo omnia, per eum omnia: et in quo omnia, per eum vel ex eo omnia esse intelligere debeamus. Omnis enim

creatura et ex voluntate, et per operationem et in virtute est Trinitatis, sicut scriptum est : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* et alibi : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.*

CAPUT X.

Probaturus unam Trinitatis esse voluntatem, vocationem atque jussionem, docet non secus ac Pater et Filius Ecclesiam vocarunt, ita et Spiritum eam vocasse; idque ex electione Pauli et Barnabæ ostendit, sed potissimum ex missione Patri ad Cornelium. Hic obiter ejusdem Spiritus potestate, ac trina Petri confessione perstrictis, in ejusdem apostoli visione adumbratam fuisse declarat vocationem gentium, quæ cum prius ferarum similes exstitissent, Spiritus opera deposuere feritatem. Tum ubi superiora ex alio loco stabilivit, in Hieremia in lacum a Judæis demisso, et inde educto ab Abdemelech, Spiritus sancti ab iisdem Judæis contemptui habiti, et a gentibus quas mundavit, honorati symbolum præivisse demonstrat.

101. Nec solum una operatio est ubique Patris et Filii et Spiritus sancti, sed etiam una atque eadem voluntas, una vocatio, una præceptio : quod licet in illo magno ac salutari Ecclesiæ spectare mysterio. Sicut enim Pater vocavit gentes ad Ecclesiam, dicens : *Vocabo non plebem meam, plebem meam : et non dilectam, dilectam;* et alibi : *Domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus :* ita etiam Dominus Jesus ad evocandam et congregandam Ecclesiam Paulum a se dicit electum, sicut habes ad Ananiam dictum a Domino Jesu : *Vade, quoniam vas electionis est mihi hic ad ferendum nomen meum coram gentibus.*

102. Sicut ergo Pater Deus vocavit Ecclesiam, ita vocavit et Christus : et quemadmodum Christus vocavit, ita vocavit et Spiritus, dicens : *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, quo vocavi eos. Tunc jejunantes,* inquit, *et orantes, imposuerunt eis manus, et dimiserunt eos. Ipsi autem præmissi ab Spiritu sancto devenerunt in Seleuciam.* Ergo non solum Christi, sed etiam Spiritus sancti imperio apostolatum Paulus accepit, et ad congregationem gentium festinavit.

103. Nec solus Paulus, sed etiam Petrus, sicut legimus in Actibus apostolorum. Nam cum in oratione vidisset cœlum apertum, et quatuor initiis ligatum vas quoddam, tamquam linteum in quo erant omnia genera quadrupedum et ferarum et volucrum cœli, *facta est vox ad eum : Surge, occide, et manduca. Et Petrus dixit : Absit, Domine : numquam manducavi commune et immundum. Et vox rursus ad eum : Quod Deus mundavit, tu commune ne dixeris. Hoc autem factum est per te, et receptum est vas in cœlum.* Ergo cum hoc secum Petrus tacitus cogitaret, et venissent ad eum Cornelii servuli ab Angelo destinati, ait illi Spiritus : *Ecce viri quærunt te; surge itaque, et descende, et vade cum eis : ne dubites; quoniam ego misi illos.*

104. Quam evidenter expressit suam Spiritus sanctus potestatem ! Primo omnium quia adspiravit oranti, adfuit deprecanti : deinde quoniam vocatus Petrus respondit, *Domine*, et ideo secundum evidentius meruit oraculum, quia confessus est Dominum. Sed quis iste sit Dominus Scriptura declarat; respondenti enim, is utique cui responderat, loquebatur : Spiritum autem ostendunt sequentia declaratum; quia ipse qui mysterium figurabat, mysterium revelabat.

105. Simul illud adverte quia tertio repetita figura mysterii operationem Trinitatis expressit. Et ideo in mysteriis * interrogatio trina defertur, et confirmatio trina celebratur : nec potest quis nisi trina confessione purgari. Unde et ipse Petrus in Evangelio tertio interrogatur, utrum diligat Dominum; ut trina responsione vincula, quæ Dominum negando contraxerat, et quibus se ipse ligavit, absolverentur.

106. Tum deinde quia ad Cornelium Angelus mittitur, Petrum Spiritus sanctus alloquitur : *Oculi enim Domini super fideles terræ.* Nec illud otiosum, quod cum in superioribus præmisisset : *Quod Deus mundavit, tu ne commune dixeris;*

* *In mysteriis*, hoc loco idem significat atque in sacramento baptismatis. Clarum quippe est trinas illas interrogationes ac responsiones hic designari, lib. 1, *de sacram.* cap. 7, describuntur

subito decidit super gentiles, ut mundaret eos Spiritus sanctus; unde ostenditur operationem Spiritus operationem esse divinam. Petrus autem missus ab Spiritu, non exspectavit imperium Dei Patris, sed ipsius quoque Spiritus illud est confessus oraculum, ipsius Spiritus gratiam esse testatus est dicens: *Si ergo eamdem gratiam illis concessit Deus, sicut et nobis; ego quis eram, qui prohiberem Deum?*

107. Spiritus ergo sanctus est, qui nos ab illa gentili colluvione mundavit. In illis enim generibus quadrupedum, et ferarum et volucrum figura erat conditionis humanæ, quæ ferarum modo bestialem videtur induta sævitiam, nisi Spiritus sanctificatione mitescat. Bona ergo gratia, quæ ferinam rabiem spirituali simplicitate commutat : *Eramus enim et nos aliquando insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis : nunc autem per renovationem Spiritus hæredes Christi, Angelorum cœpimus esse cohæredes.*

108. Itaque Spiritu videns sanctus propheta David ex feris nos similes futuros esse cœlestium : *Increpa*, inquit, *feras silvæ*, silvam videlicet significans non ferarum fragosam cursibus, nec bestiarum gemitibus inhorrentem, sed illam silvam de qua scriptum est : *Invenimus eam in campis silvæ*. In qua, sicut dixit Propheta : *Justus ut palma florebit, et velut cedrus quæ in Libano est, multiplicabitur*. Illa silva, quæ Verbi cœlestis alimoniam propheticarum verticibus arborum concussa defluxit. Illa silva, ad quam Paulus lupus quidem raptor intravit, sed pastor exivit : *In omnem* enim *terram exivit sonus eorum.*

109. Eramus ergo feræ, et ideo dicit Dominus : *Attendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces*. Sed per Spiritum sanctum jam leonum sævitia, pardorum varietas, astutia vulpium, luporum rapacitas de nostris exolevit affectibus. Magna igitur gratia, quæ cœlo terras mutavit ; ut conversatio nostra, sicut Apostolus dixit, in cœlis sit, qui ante sicut feræ errabamus in silvis.

110. Sed nec hoc tantum loco Petrus apostolus, sed etiam alibi in eodem libro a Spiritu sancto ædificatam Ecclesiam demonstravit. Habes enim dixisse eum : *Deus qui novit corda hominum, testimonium perhibuit, dans his Spiritum sanctum, sicut et nobis; et nihil discrevit inter nos et illos, mundans per fidem corda eorum.* In quo illud est contuendum, quia sicut Christus lapis est angularis, qui unitatem plebis utriusque connexuit; ita etiam Spiritus sanctus non discrevit utriusque populi corda, sed junxit.

111. Non ergo tamquam Judæus contemnas Filium, quem annuntiaverunt prophetæ; contemnas etiam Spiritum sanctum, contemnas Esaiam, contemnas Hieremiam, quem de lacu Judaicæ domus ille adsumtus a Domino pannis et funibus elevavit. Verbum enim propheticum despiciens , in lacum demerserat eum populus Judæorum. Nec quisquam inventus est de Judæis qui levaret prophetam, sed unus Æthiops Abdemelech, sicut Scriptura testatur.

112. In quo nomine figura pulcherrima est, quia sermonem propheticum, quem Judæi velut in cœnum suæ mentis carnisque detruserant, nos videlicet ex gentibus peccatores, nigri ante delictis, et quondam infructuosi elevavimus de profundo. Et ideo scriptum est : *Æthiopia prælevabit manus suas Deo*. In quo sanctæ Ecclesiæ species significatur, quæ ait in Canticis canticorum : *Nigra sum et decora, filiæ Hierusalem;* nigra per culpam, decora per gratiam : nigra per conditionem, decora per redemtionem : aut certe nigra exercitii sui pulvere. Nigra ergo, dum præliatur : decora est, dum victoriæ suæ insignibus coronatur.

113. Et bene funibus levatur propheta; fidelis enim dixit : *Funes ceciderunt mihi in præclaris*. Bene pannis; quia ipse Dominus, excusantibus his qui primo ad nuptias vocati fuerant , ad exitus viarum misit; ut quotquot invenirentur et boni et mali, ad nuptias vocarentur. His itaque pannis propheticum verbum levavit e cœno.

CAPUT IX.

Imitaturos nos Abdemelech, si credamus Filium et Spiritum sanctum omnia cognoscere. Spiritui cognitionem hanc tribui in Scripturis, Filio quoque eamdem attribui. Filium a Spiritu clarificari, sicut et a Filio Spiritum: item ex eo quod Patrem, Filium atque Spiritum legamus eadem loqui, ac revelare, unitatem in ipsis naturæ et scientiæ agnoscendam: denique quod *alta Dei scrutatur* Spiritus, ignorantiæ non esse; cum Pater et Filius etiam dicantur scrutatores, et Paulus tametsi a Christo Domino electus, edoctus tamen fuerit a Spiritu.

114. Eris igitur et tu Abdemelech, hoc est, adsumtus a Domino, si de profundo gentilis imprudentiæ levaveris Dei Verbum : si credideris quia non fallitur, non præteritur Dei Filius, non ignorat quæ futura sunt; non fallitur etiam Spiritus sanctus, de quo dicit Dominus : *Cum venerit autem ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem.* Qui dicit *omnem*, nihil præterit, non diem, non horam, non præterita, non futura.

115. Et ut scias quia et omnia novit, et futura annuntiat, et unius est scientiæ cum Patre et Filio; audi quid dicat de eo Dei veritas : *Non enim loquetur a semetipso, sed quæ audierit, loquetur : et quæ evenient, annuntiabit vobis.*

116. Itaque ut advertas quia novit omnia, cum diceret Filius : *De die autem illa et hora nemo novit, neque Angeli cœlorum;* excepit Spiritum sanctum. Si autem exceptus est Spiritus sanctus ab ignorantia, quomodo non exceptus est Dei Filius?

117. Sed dicis quia cum Angelis annumeraverit et Dei Filium. Annumeravit quidem Filium, sed non annumeravit et Spiritum. Aut fatere igitur potiorem esse Spiritum sanctum Dei Filio, ut jam non solum quasi Arrianus, sed etiam quasi Photinianus loquaris : aut agnosce quo referre debeas, quod nescire Filium dixit. Etenim quasi homo annumerari creaturis potuit, qui creatus est.

118. Quod si vis discere quia novit omnia, et præscientiam habet omnium Dei Filius futurorum, quæ Filio incognita putas, ea de Filio Spiritus sanctus accepit. Accepit autem per unitatem substantiæ, sicut accepit a Patre Filius: *Ille*, inquit, *me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Quid igitur hac evidentius unitate? Quæ habet Pater, Filii sunt : quæ habet Filius, accepit et Spiritus.

119. Accipe tamen quia novit judicii diem Filius. Lectum est in Zacharia : *Et veniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo. In illa die non erit lumen, sed frigus et gelu : et erit dies una, et dies illa nota Domino.* Hæc igitur dies nota Domino, qui veniet cum sanctis suis, secundo nos illuminaturus adventu.

120. Sed quod orsi sumus de Spiritu, persequamur. Habes enim in eo quod prætulimus exemplo, quia Filius dicit de Spiritu : *Ille me clarificabit.* Clarificat ergo Spiritus Filium, sicut clarificat et Pater : sed etiam Spiritum clarificat Dei Filius, sicut supra diximus. Non est ergo infirmus, qui reddit mutuam claritatem per unitatem lucis æternæ : nec inferior sancto Spiritu, cujus hoc ipsum est, quod clarificatur ab Spiritu.

121. Adsumeris ergo et tu, si credas quia hoc loquutus est Spiritus, quod loquutus est Pater, quod loquutus est Filius. Denique Paulus ideo adsumtus est, quia sic credidit, sic docuit, quia *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus se, nobis revelavit per Spiritum suum*, sicut scriptum est. Et ideo revelationis Spiritus dicitur, sicut habes : *Dat enim Deus sic præparantibus se Spiritum sapientiæ et revelationis in agnitionem ejus.*

122. Unitas igitur est scientiæ, quando sicut Pater revelat, qui dat Spiritum revelationis, sic revelat et Filius; quia scriptum est : *Nemo novit Filium, nisi Pater; neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare.* Plus dixit de Filio, non quod plus habeat quam Pater, sed ne minus habere credatur. Nec immerito sic revelatur Pater a Filio; quia sic novit Patrem Filius, quemadmodum Filium Pater novit.

123. Accipe nunc quia Deum Patrem

novit et Spiritus; scriptum est enim quia *sicut ea quæ hominis sunt, nemo novit nisi spiritus qui in ipso est : sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei.* *Nemo*, inquit, *cognovit, nisi Spiritus Dei*. Numquid exclusus est Dei Filius? Non utique; quia nec Spiritus sanctus exclusus est, cum dicitur : *Neque Patrem quis novit, nisi Filius.*

124. Ergo unius et Pater et Filius et Spiritus sanctus et naturæ sunt et scientiæ. Neque cum omnibus quæ per Filium facta sunt, annumerandus est Spiritus, cum Deum Patrem noverit, quem (sicut scriptum est) quis potest nosse nisi Filius? Sed et Spiritus sanctus novit. Quid ergo? Cum dicitur universitas creaturarum, non Spiritus sanctus comprehenditur.

125. Nunc velim respondeant, quid est in homine, quod cognoscat quæ sunt hominis? Utique rationabile, quod cæteris animæ virtutibus supereminet, et quo præcipua natura hominis æstimatur. Quid est igitur Spiritus, qui alta Dei novit, per quem Deus omnipotens revelatur? Numquid plenitudine divinitatis inferior est, qui ejusdem cum Patre substantiæ etiam hoc exemplo probatur? Aut aliquid ignorat, qui novit consilia Dei, et mysteria ejus ab initio abscondita? Quid est quod nesciat, qui novit omnia quæ Dei sunt? *Spiritus* enim *etiam alta Dei scrutatur.*

126. Ac ne putes quod scrutetur incognita, et ideo scrutetur, ut discat id quod ignoret; ante præmisit quia revelavit nobis Deus per Spiritum suum : simul ut disceres quia novit Spiritus quæ nobis per ipsum Spiritum revelantur, in posterioribus ait : *Quis enim scit hominum quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis qui in ipso est : sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei.* Ergo si hominis spiritus novit quæ hominis sunt, et antequam scrutetur novit, potestne aliquid Dei esse, quod Spiritus Dei nesciat? De quo non otiose Apostolus dixit : *Quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei;* non quod scrutando cognoverit, sed noverit per naturam : non quod accidens in eo scientia divinorum, sed cognitio naturalis sit.

127. Verum si te movet quia dixit, *scrutatur;* accipe quia id quoque de Deo scriptum est, eo quod sit scrutator cordis et renum. Ipse enim dixit : *Ego sum scrutans corda et renes.* Etiam de Filio Dei habes ad Hebræos : *Qui scrutator est animi et cogitationis.* Unde liquet quia nemo inferior superioris scrutatur interna; divinæ enim solius est potestatis occulta novisse. Similiter ergo scrutator est Spiritus sanctus ut Pater, similiter scrutator et Filius : cujus proprietate sermonis id exprimitur; ut videatur nihil esse quod nesciat, quem nihil præterit.

128. Denique ille electus a Christo, instructus ab Spiritu est. Nam sicut ipse testatur, per Spiritum divini cognitionem consequutus arcani, ostendit quia et novit Spiritus Deum, et ea nobis quæ Dei sunt, Spiritus revelavit, sicut revelavit et Filius. Et addidit : *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est; ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis, quæ et loquimur, non in suasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus, et virtute Dei?*

CAPUT XII.

Probato Spiritum æque revelare ac Patrem et Filium, quomodo non loquatur a se idem Spiritus, explicatur; ostenditurque non cogitanda in ipso corporea organa, nec ullam inferioritatem ex eo fingendam, quod audire legatur; quando idem Filio esset adtribuendum; immo vero etiam Patri, cum et ipse audiat Filium. Spiritum igitur eo sensu audire et clarificare Filium, quod eum prophetis atque apostolis revelavit; qua ex re operationis trium personarum unitas adstruitur : et cum eadem Spiritus operetur quæ Pater, eadem quoque declaratur utriusque esse substantia.

129. Probatum est igitur quia sicut Deus nobis quæ sua sunt, ita et Filius quæ Dei sunt, ita etiam Spiritus revelavit. Ex uno enim Spiritu per unum Filium in unum Patrem cognitio nostra procedit : et ex uno Patre per unum Filium in unum Spiritum sanctum bonitas et sanctificatio et imperiale jus æternæ traditur potestatis. Ubi ergo

ostensio Spiritus, ibi Dei virtus : nec potest esse discretio, ubi opus unum est. Et ideo quod loquitur Filius, loquitur et Pater : et quod Pater loquitur, loquitur et Filius : et quod loquitur Pater et Filius loquitur et Spiritus sanctus.

131. Unde et de Spiritu Filius Dei dixit : *Non enim loquetur a se*, hoc est, non sine mea et Patris communione; neque enim divisus ac separatus est Spiritus, sed quæ audit, loquitur : audit videlicet per unitatem substantiæ, et per proprietatem scientiæ. Neque enim foraminibus aliquibus corporalibus recipit auditum, et quibusdam divina modulis carnalibus vox resultat, vel audit id quod ignorat; quoniam in rebus humanis scientiam plerumque auditus operatur, et tamen nec in ipsis hominibus semper alloquium corporale, aut carnalis auditus est : *Qui* enim *loquitur linguis, non hominibus*, inquit, *loquitur, sed Deo. Nemo enim audit, Spiritu autem loquitur mysteria.*

132. Ergo si in hominibus non semper auditus est corporalis; in Deo tu infirmitatis humanæ sonitus, et quædam organa exigis carnalis auditus; cum ideo audire dicatur, ut scire credatur? Nos enim id scimus, quod audierimus, et ante audimus, ut scire possimus : in Deo autem qui novit omnia antequam fiant, scientia præcedit auditum. Itaque ut quod velit Pater, Filium non ignorare dicamus, audisse memoramus : sed non in Deo sonus, neque syllaba, quæ significare solent indicium voluntatis; sed voluntatis unitas divinis quidem intelligitur arcanis, nostris autem significatur indiciis.

133. Quid est ergo : *Non enim a se loquetur?* Hoc est, non sine me loquetur; quia loquitur veritatem, sapientiam adspirat. Non sine Patre loquitur, quia Dei Spiritus est : non a se audit, quoniam ex Deo omnia.

134. Omnia accepit a Patre Filius; quia ipse dixit : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo.* Omnia Patris habet Filius; quia iterum ait : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Et quæ accepit ipse per unitatem naturæ, ex ipso per eamdem unitatem accepit et Spiritus, sicut ipse Dominus Jesus declarat, de Spiritu suo dicens : *Propterea dixit, de meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Quod ergo loquitur Spiritus, Filii est : quod dedit Filius, Patris est. Ita nihil a se aut Filius loquitur aut Spiritus, quia nihil extra se Trinitas loquitur.

135. Quod si ad infirmitatem Spiritus sancti, et quamdam corporeæ similitudinem vilitatis id derivari contendas, etiam ad Filii injuriam derivabis; quia et de se Filius dixit : *Sicut audio, judico;* et, *Non potest aliud facere Filius, nisi quod viderit facientem Patrem.* Si enim verum est, sicut verum est, quod dixit Filius : *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* et secundum divinitatem unum est cum Patre Filius, unum per substantiam naturalem, non unus secundum Sabellianam perfidiam. Quod unum utique est per substantiæ proprietatem, non potest separari; et ideo non potest Filius facere, nisi quod audierit a Patre; quia in æternum est permanens Dei Verbum, nec umquam Pater a Filii operatione dividitur : et quod operatur Filius scit Patrem velle : et quod vult Pater, Filius novit operari.

136. Denique ne vel in tempore, vel in ordine aliquam inter Patrem et Filium putares operis esse distantiam, sed ejusdem operationis crederes unitatem : *Et opera*, inquit, *quæ ego facio, ipse facit.* Et rursus ne discretionem aliquam in operis distinctione sentires, sed idem velle, idem facere, idem posse Patrem et Filium judicares, dicit tibi Sapientia de Patre : *Quæcumque enim ille fecerit, eadem et Filius facit similiter.* Non ergo alicui prior vel secundus est actus, sed idem unius operationis effectus. Et ideo nihil a se posse facere Filius dicitur; quia a Patre non potest ejus operatio separari. Similiter et Spiritus sancti operatio non secernitur. Unde etiam ea quæ loquitur, audire a Patre dicitur.

137. Quid si doceo quia et Pater audit Filium, sicut et Filius audit Patrem? Habes enim scriptum in Evangelio, quia dicit Filius : *Pater, gratias tibi ago, quia audisti me.* Quomodo audivit Pater Filium, cum Filius nihil ad Pa-

trem in superioribus de Lazaro sit loquutus? Ac ne putares quia semel a Patre auditus est Filius, addidit : *Et ego sciebam quia semper me audis*. Ergo non subjectæ obedientiæ, sed unitatis auditus est sempiternæ.

138. Similiter igitur et audire a Patre Spiritus, et clarificare Filium dicitur. Clarificare ideo, quia docuit nos Spiritus sanctus Filium Dei imaginem esse invisibilis Dei, et splendorem gloriæ, et characterem substantiæ ejus; Spiritus enim et in patriarchis et in prophetis loquutus est : et apostoli denique tunc perfectiores esse cœperunt, posteaquam Spiritum receperunt. Nulla ergo distantia divinæ virtutis et gratiæ, nam licet *divisiones gratiarum sint, idem autem Spiritus : et divisiones ministeriorum sint, idem autem Dominus : et divisiones operationum sint, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus*. Divisiones sunt munerum, non separationes Trinitatis.

139. Denique idem est Deus qui operatur omnia in omnibus; ut scias quia non est discretio operationis inter Deum Patrem et Spiritum sanctum, quando ea quæ operatur Spiritus, operatur et Pater Deus, qui operatur omnia in omnibus. Nam cum operetur omnia in omnibus Pater : *Alii* tamen *datur per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult*.

140. Non est ergo dubium, quin ea quæ operatur Pater, operetur et Spiritus. Nec ex præcepto, sicut qui corporaliter audit, operatur : sed ex voluntate, qui sui est liber arbitrii, non alienæ famulus potestatis. Non enim quasi jussus obtemperat, sed quasi largitor suæ moderator est largitatis.

141. Vide nunc interim utrum omnia operari dicas Spiritum, quæ operatur et Pater; negare tamen non potes quia operatur Pater, quæ operatur Spiritus sanctus : alioquin non omnia operatur Pater, si non operatur ea quæ operatur et Spiritus. Quod si ea quæ operatur Spiritus, operatur et Pater; cum Spiritus operationes suas pro voluntate sua dividat, necesse est id quod dividit Spiritus, aut invito Patre Deo, dicas eum ex sua voluntate dividere : aut si idem velle dixeris Patrem, quod vult Spiritus sanctus; necesse est ut unitatem voluntatis operationisque divinæ vel invitus, et si non corde, saltem ore fatearis.

142. Quod si unius et voluntatis et operationis est cum Patre Deo Spiritus sanctus, unius etiam substantiæ est; quoniam ex operibus suis creator agnoscitur. *Idem* igitur *Spiritus, idem*, inquit, *Dominus, idem*, inquit, *Deus*. Et si Spiritum dicas, idem est : et si Dominum dicas, idem est : et si Deum dicas, idem est. Non idem ut ipse Pater, ipse Filius, ipse sit Spiritus : sed quia et Pater et Filius ejusdem est potestatis. Idem ergo est per substantiam atque virtutem; quia non est in divinitate vel Sabelliana confusio, vel Arriana discretio, vel terrena corporalisque mutatio.

CAPUT XIII.

Prophetiam fuisse non solum a Patre ac Filio, sed etiam a Spiritu : hujus quoque idem cum eis imperium atque operationem in apostolos significari, et inde in tribus intelligendam imperii, constitutionis largitatisque unitatem : non timendum tamen ex eo consortio præjudicium ; cum illud nec in humana amicitia locum habeat. Denique hanc esse apostolicæ fidei hæreditatem hinc confirmatur, quod apostoli scribantur Spiritui sancto obtemperasse.

143. Accipe aliud, sancte Imperator, in causa validum exemplum * et tibi notum. *Multifariam*, inquit, *et multis modis etiam Deus loquutus est patribus in prophetis*. Et Sapientia Dei dixit : *Mittam prophetas et apostolos*. Et *alii datur*, sicut scriptum est, *per Spiritum sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alii fides in eodem Spiritu, alii gratia curationum in uno Spiritu, alii operatio virtutum, alii pro-*

* *Exemplum*, hic est alibi in hoc libro, idem est ac *testimonium*.

phetia. Ergo secundum Apostolum non solum per Patrem et Filium, sed etiam per Spiritum sanctum prophetia; et ideo unum munus, una est gratia. Habes ergo quia etiam Spiritus auctor est prophetiarum.

144. Apostoli quoque dixerunt : *Visum est Spiritui sancto et nobis.* Et cum dicunt, *visum*, non solum operatorem gratiæ, sed etiam auctorem imperatæ exsecutionis ostendunt. Sicut enim de Deo legimus : *Placuit Deo;* ita etiam cum dicitur quia *visum est Spiritui sancto,* arbiter suæ exprimitur potestatis.

145. Et quomodo non arbiter, qui ea quæ vult, loquitur, quæ vult, mandat; sicut mandat Pater, mandat et Filius? Sicut enim audivit Paulus vocem dicentem sibi : *Ego sum,* inquit, *Jesus, quem tu persequeris;* ita etiam Spiritus Paulum et Silam vetuit ire in Bithyniam. Et sicut Pater loquutus est per prophetas, ita etiam de Spiritu Agabus dicit : *Hæc dicit Spiritus sanctus : Virum cujus est zona hæc, sic alligabunt eum in Hierusalem.* Et sicut misit Sapientia apostolos, dicens : *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium;* sic et Spiritus sanctus dicit : *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus, quo vocavi eos.* Itaque præmissi a Spiritu sancto, quod infra Scriptura indicat, nullam discretionem inter cæteros habuerunt apostolos, quasi aliter a Patre Deo, aliter a Spiritu mitterentur.

146. Denique cum Paulus missus esset a Spiritu, et vas electionis erat Christi, et Deum in se operatum esse commemorat, dicens : *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi ad gentes.* Cum igitur idem sit operatus in Paulo, qui est operatus in Petro, hoc utique ostenditur cum Spiritus sit operatus in Paulo, quod etiam in Petro Spiritus sanctus operatus sit. Sed et Deum Patrem in se operatum Petrus ipse testatur, sicut est in Actibus apostolorum, quia surgens Petrus dixit ad eos : *Viri fratres, vos scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit ex ore meo audire nationes verbum Evangelii.* Ecce igitur in Petro Deus gratiam prædicationis operatus est. In quo utique cum per Christum electus sit et adsumtus, operationem Christi quis audeat diffiteri, cum ipse Dominus dicat : *Pasce agniculos meos?*

147. Una igitur operatio Patris et Filii et Spiritus sancti : nisi forte hoc putetis, qui negatis ejusdem erga apostolos operis unitatem, ideo operatum Patrem, ideo operatum Spiritum in Petro, in quo Filius operatus fuerat, quasi ei Filii operatio minime redundaret ad gratiam. Et ideo velut adjunctis atque collatis viribus Patris et Filii et Spiritus sancti operationem fuisse multiplicem, ne ad confirmandum Petrum Christi solius operatio vacillaret.

148. Nec solum una operatio in Petro Patris et Filii et Spiritus sancti invenitur, sed etiam in omnibus apostolis divinæ operationis unitas revelatur, et quædam supernæ constitutionis auctoritas. Operatio enim divina habet imperium, non habet ministerium; neque enim cum operatur Deus, aut labore aliquid extundit, aut arte : sed *dixit, et facta sunt.* Dixit, *Fiat lux, et facta est lux;* in præcepto enim Dei operationis effectus est.

149. Hanc igitur regalem quamdam etiam sancto Spiritui potestatem Scripturarum testificatione delatam, si velimus advertere, facile possumus reperire; omnesque apostolos non solum Christi fuisse discipulos revelabitur, sed etiam Patris et Filii et Spiritus sancti ministros. Sicut etiam Doctor gentium docet dicens : *Quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores : deinde virtutes, gratiam curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.*

150. Ecce Deus posuit apostolos, posuit prophetas atque doctores, dedit curationum gratiam, quam supra habes dari per Spiritum sanctum, dedit genera linguarum. Sed tamen non omnes apostoli, non omnes prophetæ; non omnes doctores. Non omnes, inquit, habent gratiam curationum, neque omnes, inquit, linguis loquuntur. In singulis enim hominibus universa dona divina esse non possunt : pro captu unusquisque id accipit, quod aut desiderat, aut mere-

tur. Sed non hujus infirmitatis similis potentia Trinitatis, quæ omnium munifica gratiarum est.

151. Denique posuit apostolos Deus. Hos quos Deus posuit in Ecclesia, Christus elegit, et apostolos ordinavit, et in orbem direxit dicens : *Ite in orbem universum, et prædicate Evangelium universæ creaturæ. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvus erit : qui vero non crediderit, damnabitur. Signa autem credentes ista sequentur : in nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit : super ægros manus imponent, et bene habebunt.* Ecce doctores posuit Pater, posuit etiam Christus in Ecclesiis; et sicut Pater dat gratiam curationum, ita dat et Filius : sicut Pater dat dona linguarum, ita largitus est et Filius.

152. Similiter de sancto Spiritu supra accepimus, quia eadem gratiarum genera largiatur. *Datur enim,* inquit, *per Spiritum alii gratia curationum, alii genera linguarum, alii prophetia.* Ergo eadem dat Spiritus, quæ dat Pater, dat etiam Filius. Accipiamus nunc expressius, quod superius prælibavimus, quia idem quod Pater et Filius, etiam Spiritus sanctus mandet officium, eosdemque constituat; dixit enim Paulus : *Attendite vobis, et omni gregi, in quo posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam Dei.*

153. Unitas igitur imperii, unitas constitutionis, unitas largitatis. Nam si constitutionem separes et potestatem, quæ erat causa ut quos posuerat apostolos Christus, poneret Deus Pater, poneret et Spiritus sanctus; nisi forte ut homines tamquam in consortio possessionis aut juris præjudicium verebantur? Et ideo dividebatur operatio, distribuebatur imperium.

154. Hæc inter ipsos homines angusta sunt et minuta, qui plerumque tamen etiamsi operatione non congruunt, congruunt voluntate. Unde quidam interrogatus quid amicus esset : Alter, inquit, ego. Si ergo homo amicum ita definivit, ut alterum se esse diceret, per unitatem videlicet amoris et gratiæ; quanto magis in Patre et Filio et Spiritu sancto unitatem majestatis æstimare debemus, cum per eamdem operationem ac divinitatem vel unitas, vel certe id quod amplius est, ταυτοτης sicut græce dicitur, exprimatur? Ταυτο enim idem significat; eo quod idem habeat et Pater et Filius et Spiritus sanctus; ut idem velle, et idem posse non ex affectione sit voluntatis, sed in substantia Trinitatis.

155. Hæc est apostolicæ fidei et devotionis hæreditas, quam licet et ex ipsorum apostolorum considerare Actibus. Paruerunt ergo Paulus et Barnabas sancti Spiritus imperatis. Paruerunt et omnes apostoli, statimque eos quos separari jusserat Spiritus, ordinaverunt : *Separate,* inquit, *mihi Paulum et Barnabam.* Videtis jubentis imperium? Spectate merita servientium.

156. Credidit Paulus; et quia credidit, studia persecutoris abjecit, coronam justitiæ reportavit. Credidit ille qui Ecclesias devastabat : sed conversus ad fidem, prædicabat in Spiritu, quod Spiritus imperabat. Ungebat athletam suum Spiritus, et pulvere impietatis excusso, debellatorem infidelium ineluctabilem variis impiorum congressionibus offerebat, atque ad bravium supernæ vocationis in Christo Jesu diversis passionibus erudiebat.

157. Barnabas quoque credidit, et quia credidit, paruit. Itaque sancti Spiritus electus imperio, quod ei ad omne redundat insigne meritorum, non fuit tanto indignus collegio. Una enim gratia fulgebat in his, quos Spiritus unus elegerat.

158. Nec Paulus inferior Petro, quamvis ille Ecclesiæ fundamentum, et hic sapiens architectus sciens vestigia credentium fundare populorum : nec Paulus, inquam, indignus apostolorum collegio, cum primo quoque facile conferendus, et nulli secundus. Nam qui se imparem nescit, facit æqualem.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Non tantum prophetas et apostolos a Spiritu missos, verum etiam Filium Dei. Probatur id ex Esaia, et evangelistis, quamque ob causam eumdem Spiritum sicut columbam descendisse ac super Christum manere Lucas scripserit, exponitur. Dehinc eadem Christi missione confirmata, Filium a Patre et Spiritu non secus ac Spiritum a Patre et Filio mitti colligitur.

1. Superiori libro evidentibus testimoniis Scripturarum docuimus apostolos et prophetas, illos ad prophetandum, hos ad evangelizandum a sancto Spiritu, sicut a Patre et a Filio destinatos : nunc adjicimus quod omnes jure mirentur, et dubitare non possint, quod Spiritus super Christum; et quod sicut ille Spiritum misit, et Filium Dei Spiritus misit. Dicit enim Filius Dei : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum.* Quod cum de libro Esaiæ legeret, ait in Evangelio : *Hodie completa est hæc Scriptura in auribus vestris;* ut de se dictum esse signaret.

2. Ergo mirari possumus si et prophetas et apostolos Spiritus misit, cum Christus dixerit : *Spiritus Domini super me?* Et bene, *super me,* dixit; quia quasi filius hominis loquebatur. Quasi filius enim hominis et unctus et missus est ad Evangelium prædicandum.

3. Sed si non creditur Filio, audiant etiam Patrem loquentem quia Spiritus Domini super Christum. Dicit enim Johanni : *Super quem videris Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* Dixit hoc Deus Pater Johanni : Johannes et audivit, et vidit, et credidit. Audivit a Deo, vidit in Domino, credidit quia Spiritus erat, qui descendebat de cœlo. Non enim columba, sed sicut columba descendit; sic enim scriptum est : *Et vidi Spiritum descendentem de cœlo, sicut columbam.*

4. Sicut Johannes vidisse se dixit, ita scripsit et Marcus : Lucas autem addidit quod corporali specie descendit Spiritus sanctus, sicut columba; ne incarnationem illam putares fuisse, sed speciem. Ideo autem speciem prætendit, ut per speciem crederet, qui Spiritum non videbat : et per speciem declararet unius honoris in imperio, unius operationis in mysterio, unius muneris in lavacro cum Patre et Filio sibi esse consortium; nisi forte invalidum credimus, ut in eo baptizetur servulus, in quo baptizatus est Dominus.

5. Pulcre autem dixit, *manentem super eum;* quia ad prophetas quoties volebat Spiritus, vel inspirabat verbum, vel faciebat : semper autem manebat in Christo.

6. Nec rursum moveat, quod *super eum* dixit; de Filio enim hominis loquebatur, quia sicut Filius hominis baptizabatur. Nam secundum divinitatem non super Christum est Spiritus, sed in Christo; quia sicut Pater in Filio, et Filius in Patre : ita Dei Spiritus et Spiritus Christi et in Patre est et in Filio, quia oris est Spiritus. Manet enim in Deo qui ex Deo est, sicut scriptum est : *Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est.* Et manet in Christo, qui a Christo accepit : et in Christo est, quia iterum scriptum est : *Ille de meo accipiet;* et alibi : *Lex enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.* Non ergo secundum divinitatem Christi super Christum est; quia non super se est Trinitas, sed super omnia : supra se autem non est, sed in se est.

7. Quis ergo dubitet quia prophetas et apostolos Spiritus misit, cum dicat Dei Filius : *Spiritus Domini super me?*

Et alibi : *Ego sum primus, et ego in æternum : et manus mea fundavit terram, et dextera mea solidavit cœlum : vocabo eos, et adstabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient. Quis illis hæc denuntiavit? Diligens te, feci voluntatem tuam adversus Babylonem, ut tollatur semen Chaldæorum. Ego loquutus sum, et ego vocavi : adduxi eum, et prosperum iter ejus feci. Accedite ad me, et audite hæc. Non ab initio in occulto loquutus sum : cum fierent, illic eram. Et nunc Dominus Deus misit, et Spiritus ejus.* Quis est, qui dicit : *Misit me Dominus Deus, et Spiritus ejus;* nisi qui venit a Patre, ut salvos faceret peccatores? Quem ut audis, *et Spiritus misit;* ne cum legis quia Filius Spiritum mittit, inferioris esse Spiritum crederes potestatis.

8. Ergo et Pater Filium misit, et Spiritus : Spiritum quoque et Pater misit, et Filius : Pater misit, quia scriptum est : *Paraclitus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo.* Filius misit, quia dixit : *Cum venerit autem Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis.* Si ergo se invicem Filius et Spiritus mittunt, sicut Pater mittit; non subjectionis injuria, sed communitas potestatis est.

CAPUT II.

Filium perinde ac Spiritum dari; unde non subjectio, sed una divinitas operatione demonstratur.

9. Nec solum misit Pater Filium, sed etiam dedit, sicut ipse se Filius dedit. Lectum est enim nobis : *Gratia vobis a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo, qui se dedit pro peccatis nostris.* Si subjectum in eo putant fuisse, quia missus est; gratiæ esse negare non possunt, quia datus est. Datus est autem a Patre, ut Esaias dixit : *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis;* datus est autem, audeo dicere, et ab Spiritu, qui missus ab Spiritu est. Cum enim non definierit propheta a quo datus sit, ostendit datum gratia Trinitatis : cum autem ipse se Filius dederit, utique non potuit ipse sibi secundum divinitatem esse subjectus. Ergo non potuit divinæ subjectionis esse quod datus est.

10. Datus est autem et Spiritus sanctus; quia lectum est : *Rogabo Patrem, et alium paraclitum dabit vobis.* Et Apostolus ait : *Quapropter qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui dedit Spiritum suum in nobis.* Esaias quoque et Spiritum datum ostendit et Filium : *Sic*, inquit, *dicit Dominus Deus, qui fecit cœlum, et finxit illud : qui solidavit terram, et quæ in ea sunt : et dat populo qui est super eam Spiritum, et Spiritum calcantibus eam.* Et ad Filium : *Ego Dominus Deus, qui vocavi te in æquitate, et tenebo manum tuam, et confortabo te : et dedi te in testamentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, educere de vinculis alligatos.* Cum ergo Filius et missus et datus sit, Spiritus quoque missus et datus sit; habent utique unitatem divinitatis, qui habent operis unitatem.

CAPUT III.

Eamdem quoque unitatem inde cognosci, quod Spiritus digitus dicatur, et Filius dextera; humani enim sermonis consuetudine juvari divinorum intelligentiam. Hoc digito scriptas fuisse legis tabulas, quæ postea fractæ sunt, et qua de causa? denique Christum scripsisse eodem digito : nec ullam tamen e corporea comparatione in Spiritu admittendam esse inferioritatem.

11. Unde etiam et digitus Dei appellatus est Spiritus, eo quod sit Patri et Filio et Spiritui sancto individua, inseparabilisque communio. Nam sicut Filium Dei Scriptura dexteram Dei dixit, sicut lectum est : *Dextera tua, Domine, glorificata est in virtute; dextera manus tua, Domine, confregit inimicos;* ita Spiritus sanctus appellatus est digitus Dei, sicut ipse Dominus dicit : *Quod si in digito Dei ego ejicio dæmonia.* Hunc enim digitum in alio libro Evangelii eodem loco Dei Spiritum nominavit, sicut habes : *Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia.*

12. Quid igitur expressius ad significandam divinitatis vel operationis dici potuit unitatem, quæ secundum divinitatem est Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti, quam ut intelligamus multo magis quam corpus hoc nostrum æternæ plenitudinem divinitatis scindi videri,

si quis unitatem substantiæ separet, multiplicet potestates; cum una sit ejusdem divinitatis æternitas?

13. Plerumque enim ex nostris sermonibus ea quæ supra nos sunt, convenit æstimari : et quia illa videre non possumus, ex his quæ videre possumus, colligamus : *Invisibilia enim ejus*, ait Apostolus, *a creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur*. Et subdidit : *Sempiterna quoque virtus ejus et divinitas*. Quorum aliud de Filio, aliud de Spiritu sancto dictum videtur; ut quemadmodum sempiterna virtus Patris dicitur Filius, ita etiam Spiritus quia divinus est, sempiterna divinitas esse credatur. Nam et Filius quia semper vivit, vita sempiterna est. Hic ergo digitus Dei et sempiternus est, et divinus. Quid enim Dei proprium, quod non sempiternum sit et divinum?

14. Hoc digito, sicut legimus, tabulas illas lapideas Deus inscripsit, quas Moyses accepit. Non enim carnali digito Deus harum litterarum, quas legimus, apices et elementa formavit : sed Spiritu suo dedit Legem. Et ideo Apostolus dixit : *Lex enim spiritalis est, quæ utique non atramento inscripta est, sed Spiritu Dei vivi : non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus*. Nam si Apostoli epistola scribitur in Spiritu, quid obstat quominus etiam legem Dei non atramento, sed Spiritu Dei scriptam credere debeamus : quæ utique cordis nostri mentisque secreta non maculat, sed illuminat?

15. Scripta est autem in tabulis lapideis, quia in typo scripta est : sed tabulæ fractæ primo sunt, et abjectæ de Moysis manibus; quia Judæi a propheticis operibus exciderunt. Et bene tabulæ fractæ sunt, non scriptura deleta. Et tu vide ne frangatur tabula tua, ne mens tua et animus dividatur. Numquid divisus est Christus? Non divisus est, sed unum est cum Patre : et te nemo ab eo separet. Si fides deficiat, tabula cordis tui frangitur. Comminuitur animi firmitudo, si unitatem divinitatis in Trinitate non credas. Scripta est et fides tua, scripta est et culpa tua, sicut Hieremias dixit : *Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferreo et ungue adamantino**. *Et scripta est*, inquit, *in pectore et in corde tuo*. Ibi igitur culpa est, ubi gratia : sed culpa graphio scribitur, gratia Spiritu designatur.

16. Hoc digito mystice etiam Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra, cum a Judæis adultera esset oblata : significans per figuram, quando de peccatis alterius judicamus, nostri nos debere meminisse peccati.

17. Ac ne rursus quia Legem Deus Spiritu suo scripsit, inferius aliquid tamquam de ministerio Spiritus crederemus, vel ex corporis nostri æstimatione portionem quamdam exiguam Dei Spiritum putaremus, ait alibi Apostolus non se humanæ scientiæ verbis loqui, sed doctis Spiritus, et spiritualibus spiritalia comparare : animalem autem hominem non percipere quæ sunt Spiritus Dei; sciebat enim quod is, qui divina carnalibus compararet, inter animalia esset, non inter spiritales homines computandus : *Stultitia enim*, inquit, *illi est*. Et ideo quia sciret has futuras esse animalium hominum quæstiones, præsagus futuri ait : *Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum?* Nos autem sensum Christi habemus.

CAPUT IV.

Spiritum propterea quod digitus vocatur, minorem esse contendentibus, regerit hoc quoque in Filii, qui dextera dicitur, injuriam converti. Hæc ergo nomina non nisi ad unitatem divinitatis referenda; unde Moyses totam Trinitatem in maris Rubri transitu cecinit operatam. Nec sane mirum ibi Spiritus extitisse operationem, ubi baptismi figura fuit; siquidem in hoc tres personas ex æquo operari, sanctificareque Scriptura docet.

18. Sed si quis adhuc carnalibus inhæret ambiguis, et corporalibus vacillat exemplis; consideret quia non potest bene sentire de Filio, qui potest male sentire de Spiritu. Nam si ideo portionem quamdam exiguam putant esse Spiritum Dei, quia digitus Dei dicitur;

* Unguis vocabatur ipsum acumen adamantis, quod ad scribendum sculpendumve adhiberi solet.

iidem utique et portionem exiguam dicunt esse in Filio Dei, quia dextera Dei dicitur.

19. Sed Filius et dextera et virtus dicitur : itaque si verba nostra pendamus, nulla potest sine virtute esse perfectio; et ideo caveant ne putent, quod nefas dictu est, semiperfectum in sua substantia Patrem perfectionem accepisse per Filium, et desinant coæternum Filium Patri negare. Quando enim non fuit Dei virtus? Quod si aliquando putant non fuisse Dei virtutem, aliquando plenitudinem in Deo Patre negabunt fuisse, cui putant aliquando defuisse virtutem.

20. Sed hæc, ut dixi, scripta sunt, ut ad unitatem divinitatis ista referamus, et credamus quod Apostolus dixit, quia plenitudo divinitatis corporaliter habitat in Christo, et habitat in Patre, et habitat in Spiritu sancto : et quod sicut unitas divinitatis, ita et unitas operationis sit.

21. Quod etiam ex Cantico Moysis colligi potest; ipse enim cum per maria traduxisset populum Judæorum, et Dei Patris operationem et Filii est confessus et Spiritus, dicens : *Dextera manus tua, Domine, glorificata est in virtute : dextera manus tua, Domine, confregit inimicos*. Habes quia et Filium sit confessus et Patrem, cujus est dextera. Et infra, ne Spiritum sanctum præteriret, adjecit : *Misisti Spiritum tuum, et cooperuit eos mare : et Spiritu iracundiæ tuæ divisa est aqua*. Quo significatur unitas divinitatis, non inæqualitas Trinitatis.

22. Vides igitur quia et Spiritus sanctus cooperatus Patri et Filio sit, ut tamquam congelascentibus fluctibus in medio mari, aquarum quidam murus insurgeret ad transitum Judæorum, et rursus Ægyptiorum populum per Spiritum refusus obrueret. Inde et columnam nubis plerique præcessisse in die populo Judæorum, et columnam ignis in nocte arbitrantur, quo protegeret plebem suam gratia spiritalis.

23. Hanc autem operationem Dei, quam totus orbis jure miratur, sine sancti Spiritus opere non fuisse etiam Apostolus declaravit, dicens in figura illa præcessisse spiritalis mysterii veritatem; sic enim habes : *Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari : et omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eumdem potum spiritalem biberunt*.

24. Nam quemadmodum typus sacramenti potuit esse sine operatione Spiritus sancti, cujus veritas omnis in Spiritu est? Quod et Apostolus docuit dicens : *Sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri*.

25. Vides igitur quia et Pater operatur in Filio et Filius operatur in Spiritu. Et ideo secundum seriem Scripturarum noli dubitare in figura fuissé, quod in veritate esse ipsa etiam veritas declaravit. Quis enim operationem ejus abnuat in lavacro, in quo operationem ejus sentimus et gratiam?

26. Nam sicut sanctificat Pater, ita sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus. Sanctificat Pater, secundum quod scriptum est : *Deus pacis sanctificet vos, ut integer spiritus vester, et anima et corpus sine querela in die Domini nostri Jesu Christi servetur*. Et alibi Filius dicit : *Pater sanctifica eos in veritate*.

27. De Filio autem idem Apostolus dixit : *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemtio*. Vides quia factus est sanctificatio? Sed factus est nobis; non ut ille mutaret quod erat, sed ut nos sanctificaret in carne.

28. Spiritum quoque sanctum sanctificare Apostolus docet. Sic enim dicit : *Gratias agere debemus Deo semper pro vobis, fratres dilectissimi a Domino; quia elegit vos Deus primitias in salutem, in sanctifiatione Spiritus, et fide veritatis*.

29. Ergo sanctificat Pater, sanctificat et Filius, sanctificat et Spiritus sanctus : sed una est sanctificatio, quia unum est baptisma, et una gratia sacramenti.

CAPUT V.

Colligit cœptum argumentum, et unitatem per digitum atque dexteram significari inde

confirmat, quod eadem opera Dei sint, quæ sunt manuum: et quæ manuum, eadem etiam sint digitorum: ac demum quod manus Filio et Spiritui perinde conveniat, ac Spiritui et Filio digitus.

30. Sed quid mirum si sanctificat singulos ipse sanctificatione non indigens, sed redundans; quando tantam, ut dixi, majestatem ejus accepimus, ut tamquam digitus a corpore, ita a Deo Patre inseparabilis videatur Spiritus sanctus?

31. Quod si quis ad diminutionem, non ad unitatem potestatis putat esse referendum, is profecto in eam amentiam cadet, ut tamquam in unam velut corporis formam Patrem et Filium et Spiritum sanctum videatur effingere, et distinctiones quasdam figurare membrorum.

32. Sed accipiant, ut sæpius dixi, non inæqualitatem, sed unitatem potestatis hac testificatione signari; quandoquidem quæ opera Dei sunt, eadem sint opera manuum, eadem etiam legerimus opera esse digitorum. Scriptum est enim: *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum;* et alibi: *Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli.* Eadem igitur sunt opera manuum, quæ sunt opera Dei. Non ergo aliqua pro membrorum corporalium qualitate discretio operationis, sed unitas potestatis est.

33. Quæ autem opera sunt manuum, eadem opera digitorum; quia æque scriptum est: *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas quas tu fundasti.* Quid hic igitur digiti minus quam manus fecisse produntur; cum idem fecerint digiti, quod manus; sicut scriptum est: *Quoniam delectasti me, Domine, in factura tua, et in operibus manuum tuarum delectabor.*

34. Et tamen quia manum legimus Filium (scriptum est enim: *Nonne manus mea fecit hæc omnia?* et alibi: *Ponam te in foramine petræ, et protegam manum meam super te. Posui manum meam sub tegumento petræ:* quod ad incarnationis mysterium spectat quia integumentum corporis virtus Dei sempiterna suscepit), utique liquet manus et de Filio Dei et de Spiritu sancto Scripturam loquutam.

35. Et rursus quia digitum Dei Spiritum legimus, ideo appellatos digitos æstimamus, ut Filium Spiritumque signaret. Denique ut et Filii et Spiritus sanctificationem se habere memoraret, ait quidam sanctus: *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me.*

CAPUT VI.

Spiritum perinde ac Patrem et Filium arguere; immo vero judicare non posse judices absque ipso; ut Salomonis Danielisque judiciis, quæ obiter paucis explicantur, ostenditur; neque alium Danieli adspirasse, quam Spiritum sanctum.

36. Cur enim verborum similitudinem recusamus, ubi unitatem potestatis adserimus; cum eousque unitas potestatis sit, ut et arguat Spiritus, sicut arguit Pater, et arguit Filius? Sic enim scriptum est: *Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me.* Deinde in quadragesimo nono psalmo sic dicit Dominus: *Arguam te, et statuam ante faciem tuam peccata tua;* ita etiam de Spiritu sancto Filius dixit: *Cum autem abiero, mittam paraclitum ad vos: et ille veniens arguet mundum de peccato, et de justitia, et de judicio.*

37. Sed quo nos perfidorum hominum deducit amentia, ut quasi de ambiguo quod Spiritus sanctus arguat, videamur adstruere; cum judices ipsi non queant nisi per Spiritum judicare? Denique nobile illud Salomonis judicium, quod inter dubia certantium; cum una, oppresso parvulo, quem ipsa susceperat, vindicare sibi vellet alienum, altera proprium filium defensaret; et fraudem in ipsis cogitationibus occultis, et pietatem in maternis visceribus deprehendit, utique per Spiritus sancti munus emicuit. Neque enim latentem conscientiam feminarum alia aliqua penetrasset nisi Spiritus sancti machæra, de qua ait Dominus: *Non veni pacem mittere, sed machæram;* quia non ferro, sed Spiritu mens interna penetrabilis: *Est enim Spiritus intelligentiæ sanctus,*

unicus, multiplex, subtilis, mobilis; et infra : *Omnia prospiciens.*

38. Vide propheta quid dicat, quia omnia prospicit. Et ideo etiam Salomon prospexit, ut machæram illam juberet afferri; quia simulato quod dividere vellet infantem, consideravit quod vera mater plus consuleret filio quam solatio; et gratiam juri, non gratiæ jura præferret. At vero illa quæ matris simularet affectum, vincendi studio cæca, parvi duceret ejus exitium, in quo nesciret pietatis dispendium. Itaque vir ille spiritalis, qui dijudicaret omnia (*Spiritalis* enim *dijudicat omnia*) naturam in affectibus quæsivit, quæ latebat in vocibus : et pietatem interrogavit, ut proderet veritatem. Vicit itaque mater caritatis affectu, quæ fructus est Spiritus.

39. Dijudicat in propheta, quia per Spiritum datur sermo sapientiæ : quomodo ergo negatur quod arguere possit Spiritus sanctus mundum de judicio, qui judicii tollit ambiguum, largitur eventum?

40. Daniel quoque nisi accepisset Dei Spiritum, numquam potuisset deprehendere adulterium libidinis, mendacium fraudis. Nam cum Susanna presbyterorum conjurationibus appetita, inflexam populi mentem videret contemplatione seniorum; et omnibus destituta subsidiis, sola inter homines pudicitiæ suæ conscia Deum arbitrum precaretur : *Exaudivit*, inquit, *Dominus vocem ejus, cum duceretur, ut periret : et excitavit Dominus Spiritum sanctum pueri adolescentis, cui nomen Daniel.* Itaque secundum accepti Spiritus sancti gratiam vacillantia perfidorum testimonia deprehendit; neque enim alia nisi divinæ fuit operatio potestatis, ut eos vox sua proderet, quorum latebat affectus.

41. Percipite igitur Spiritus sancti sacrum et cœleste miraculum. Illa quæ maluit sibi casta esse, quam populo : illa quæ maluit innocentiæ subire periculum, quam pudoris : quæ cum accusaretur, tacebat : cum damnaretur, silebat, conscientiæ suæ contenta judicio : quæ reverentiam pudoris etiam in periculis reservabat; ne extorsisse petulantiam viderentur, qui extorquere non potuerant castitatem : ubi Dominum invocavit, Spiritum meruit, qui latentem presbyterorum conscientiam revelavit.

42. Discant pudicæ calumniam non timere. Nam quæ castimoniam vitæ prætulit, nec vitæ dispendium pertulit, et gloriam retulit castitatis. Sic et Abraham quondam jussus adire peregrina, nec uxoriæ periculo pudicitiæ, nec mortis propositæ terrore revocatus, et vitam suam, et castimoniam servavit uxoris. NULLUM ITAQUE Deo credidisse pœnituit : et castitas devotionem cumulavit in Sara, et devotio castitatem.

43. Ac ne quis forte existimet, quia dicente Scriptura : *Excitavit Deus Spiritum sanctum pueri adolescentis*, spiritum in eo putet fuisse hominis, non Spiritum sanctum; legat in posterioribus, et inveniet quia Spiritum sanctum accepit Daniel, et ideo prophetavit. Denique et rex eum prætulit, quia habebat gratiam spiritalem. Sic enim dicit : *Tu autem, Daniel, potes; quia Spiritus sanctus Dei in te est.* Et infra Scriptura dicit : *Et fuit Daniel præpositus illis; quoniam Spiritus erat superans in eo.* Sed etiam Moysis Spiritus judicaturis divisus est.

CAPUT VII.

Filium ipsum non judicare aut vindicare sine Spiritu; unde idem Spiritus Verbi gladius appellatur. Sed cum vicissim Verbum dicatur Spiritus gladius, summam in utroque potentiæ unitatem inde cognosci.

44. SED quid de cæteris loquamur? ipsum Dominum Jesum in Spiritu non solum judicare accepimus, sed etiam vindicare. Neque enim vindicaret in Antichristum, nisi ante de ejus meritis judicaret, quem (sicut legimus) *Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui.* Sed hic non adquisita gratia est, sed individua manet unitas; quia neque Christus sine Spiritu, neque Spiritus potest esse sine Christo. Non enim potest divinæ naturæ unitas separari.

45. Et quia in medium id venit exemplum quod Dominus Jesus interfi-

ciet Spiritu oris sui, gladius quidam Verbi Spiritus intelligitur. Denique et in Evangelio dicit ipse Dominus Jesus : *Non veni pacem mittere, sed gladium.* Venit enim ut Spiritum daret; ideoque et in ore ejus gladius bis acutus, utique gratia spiritalis. Spiritus ergo Verbi gladius est.

46. Et ut scias inæqualitatem non esse, sed unitatem naturæ, Verbum quoque gladius est Spiritus sancti; scriptum est enim : *Accipientes scutum fidei, in quo possitis omnia tela maligni ignita extinguere, et galeam salutis adsumite, et gladium Spiritus, quod est Verbum Dei.*

47. Cum igitur Verbi gladius Spiritus sanctus sit, et Spiritus sancti gladius Verbum Dei sit; utique unitas est potentiæ.

CAPUT VIII.

Prædictam unitatem eo probari, quod sicut Pater, ita etiam Filius contristari ac tentari legitur. Tentatum etiam Filium in deserto, ubi erecta fuit in æneo serpente figura crucis: sed Spiritum quoque ibidem tentatum dici ab Apostolo. Hinc Israelitas ab eodem Spiritu directos in terram promissam, ipsique unam esse cum Patre et Filio voluntatem ac potentiam colligit Ambrosius.

48. Quam unitatem licet etiam aliis Scripturarum locis considerare. Nam cum dicat Ezechiel ad populum Judæorum : *Et contristastis me in omnibus his, dicit Dominus;* Paulus novo populo in epistola sua dicit : *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis.* Rursus cum Esaias dicat de ipsis Judæis : *Ipsi autem non crediderunt, sed exacerbaverunt Spiritum sanctum;* David de Deo dicit : *Et exacerbaverunt altissimum in siccitate, et tentaverunt Deum in cordibus suis.*

49. Accipe etiam quia cum alibi dixerit Scriptura tentatum Spiritum, tentatum etiam Deum, eadem dicat et Christum esse tentatum; habes enim ad Corinthios Apostolum : *Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt.* Justa vindicta, ut adversarii venena sentirent, qui non venerabantur auctorem.

50. Et bene Dominus, æreo serpente suspenso, jussit curari vulnera sauciorum; imago enim crucis æreus serpens est; nam etsi in carne sua suspensus est Christus, tamen in eo et ipse crucifixus est mundo, et ipsi crucifixus est mundus: *Mihi enim,* inquit, *mundus crucifixus est, et ego mundo.* Crucifixus est ergo in suis mundus illecebris; et ideo non verus, sed æreus suspensus est serpens; quia in veritate quidem corporis, sed sine veritate peccati suscepit Dominus speciem peccatoris; ut per lubricum infirmitatis humanæ simulando serpentem, depositis carnis exuviis, veri destrueret serpentis astutiam. Per crucem itaque Domini , quæ in tentationis ultione subvenit, offensam in perfidis Trinitatis agnosco, qui medicinam Trinitatis accipio.

51. Ergo cum habeas in libro Moysi, quia Dominus tentatus serpentes immiserit populo Judæorum, necesse est aut unitatem in majestate divina fatearis Patris et Filii et Spiritus sancti : aut certe cum Spiritum dicat Apostolica scriptura tentatum, Domini nomine Spiritum utique designavit. Tentatum autem Spiritum sanctum ad Hebræos scribens Apostolus dicit ; sic enim habes : *Quia hæc dicit Spiritus sanctus : Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in irritatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt et viderunt opera mea. Quadraginta annis proximus fui generationi huic, et dixi : Semper isti errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas, sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.*

52. Ergo secundum Apostolum tentatus est Spiritus. Si et ipse tentatus est, et ipse utique in terram repromissionis Judæorum populum dirigebat, sicut scriptum est : *Quia adduxit eos per abyssum, sicut equum per desertum, et non laboraverunt, et sicut pecora per campum. Descendit Spiritus a Domino, et direxit eos.* Et ipse utique serenam cœlestis alimoniæ pluviam ministrabat, ipse quotidianam messem, quam terra non parturierat, agricola non severat, imbre fertili fœcundabat.

53. Nunc spectemus singula. Requiem Judæis promiserat Deus, eam requiem Spiritus suam dicit. Tentatum se a perfidis Deus Pater memorat, tentatum ab iisdem se dicit et Spiritus; quia una tentatio est, qua tentata est a sacrilegis una divinitas Trinitatis. Condemnat Deus populum Judæorum; ut in terram fluentem lac et mel, hoc est, ad resurrectionis requiem pervenire non possit: eadem sententia condemnat et Spiritus dicens : *Si introibunt in requiem meam.* Unius ergo sententia voluntatis, unius excellentia potestatis est.

CAPUT IX.

Spiritum sanctum exacerbari confirmatur ex Petri verbis; ubi unum et idem esse Spiritum Dei, ac Spiritum Domini, cum ex aliis locis, tum e memorata ejusdem apostoli sententia in Ananiam ac Saphiram ostenditur : unde Spiritus sancti vel cum Patre ac Filio conjunctionem, vel propriam divinitatem evinci contenditur.

54. FORTASSE tamen aliquis diceret hoc exemplum non posse ad proprietatem sancti Spiritus derivari; nisi alio loco etiam Petrus apostolus nos docuisset peccatis nostris etiam Spiritum posse tentari; sic enim habes ad Ananiæ conjugem dictum : *Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini?* Etenim Domini Spiritus ipse est Dei Spiritus; quia unus sanctus est Spiritus, ut etiam Paulus apostolus docuit dicens : *Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.* Præmisit Spiritum Dei, et statim subdidit eumdem esse Spiritum Christi. Et cum dixisset de Spiritu, ut intelligeremus quia ubi Spiritus sanctus, ibi Christus est, addidit : *Si autem Christus in vobis.*

55. Deinde quomodo hic intelligimus quia ubi Spiritus, ibi et Christus; ita etiam alibi ostendit quia ubi Christus, ibi etiam Spiritus sanctus sit. Nam cum dixisset : *Numquid experimentum ejus quæritis, qui in me loquitur Christus;* alibi ait : *Puto enim et ego Spiritum Dei habeo.* Inseparabilis ergo est unitas, quia ubi aut Pater, aut Christus, aut Spiritus, Scriptura testificante, signatur; ibi omnis plenitudo est Trinitatis.

56. Sed et ipse Petrus in eo, quod proposuimus, exemplo præmisit Spiritum sanctum, et postea dixit Spiritum Domini; sic enim habes : *Anania, cur implevit Satanas cor tuum ad mentiendum Spiritui sancto, ut fraudem faceres de pretio agri? Ita nonne manens tibi manebat, et venditus in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hoc scelus? Non es hominibus mentitus, sed Deo.* Et subter ad ejus uxorem ait : *Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini?*

57. Primum intelligimus quia Spiritum sanctum Spiritum Domini dixit. Deinde cum præmiserit Spiritum sanctum, et addiderit : *Non es hominibus mentitus, sed Deo;* necesse est in Spiritu sancto aut unitatem divinitatis intelligas; quoniam cum Spiritus tentatur, Deus fallitur : aut si unitatem divinitatis conaris excludere, secundum Scripturæ verba ipse utique Spiritum Deum credis.

58. Si enim et de Spiritu expressum intelligimus et de Patre, in Deo utique Patre et Spiritu sancto veritatis et scientiæ advertimus unitatem; quia similiter a sancto Spiritu sicut a Deo Patre mendacium deprehenditur. Quod si utrumque de Spiritu accipimus, cur quod legis, perfide, negare conaris? Aut igitur unitatem divinitatis Patris et Filii et Spiritus sancti, aut divinitatem sancti Spiritus confitere. Utrum dixeris, in Deo utrumque dixisti; quia et unitas divinitatem adstruit, et divinitas unitatem.

CAPUT X.

Spiritus sancti divinitatem adstrui ex Johannis loco. Hunc quidem deletum fuisse ab hæreticis, at inani conatu, cum inde facilius eorum perfidia convinci possit. Ut ostendatur hic idem locus esse de Spiritu contextus series expenditur. Eum de Spiritu sancto nasci, qui renascitur de eodem Spiritu, de quo Christus ipse natus ac renatus creditur. Iterum ex duobus Johannis testimoniis colligitur Spiritus divinitas, ac demum quomodo Spiritus, aqua et sanguis testes dicantur, exponitur.

59. NEC solum hoc loco evidenter sancti Spiritus θεοτητα, hoc est, deitatem Scriptura testatur; sed etiam ipse

Dominus dixit in Evangelio : *Quoniam Deus Spiritus est.* Quem locum ita expresse, Arriani, testificamini esse de Spiritu; ut eum de vestris codicibus auferatis : atque utinam de vestris, et non etiam de Ecclesiæ codicibus tolleretis! Eo enim tempore quo impiæ infidelitatis Auxentius Mediolanensem Ecclesiam armis exercituque occupaverat *, vel a Valente atque Ursatio, nutantibus sacerdotibus suis **, incursabatur Ecclesia Sirmiensis ***, falsum hoc et sacrilegium vestrum in Ecclesiasticis codicibus deprehensum est. Et fortasse hoc etiam in Oriente fecistis.

60. Et litteras quidem potuistis abolere, sed fidem non potuistis auferre. Plus vos illa litura prodebat, plus vos illa litura damnabat; neque enim vos poteratis oblinire veritatem, sed illa litura de libro vitæ nomina vestra radebat. Cur auferebatur : *Quoniam Deus Spiritus est*; si non pertinebat ad Spiritum? Si enim de Deo Patre vultis expressum, ergo et Deum Patrem negatis, qui putatis esse delendum. Utrum vultis, eligite : in utroque vos laqueus vestræ impietatis adstringet, si gentiles vos esse fateamini vel Patrem Deum negando, vel Spiritum. Tenetur igitur vestra confessio, qua delestis oraculum, dum formidatis exemplum.

61. Delestis quidem in pectoribus animisque vestris; cæterum divinum non deletur oraculum, non deletur Spiritus sanctus, sed aversatur impias mentes : non deletur gratia, sed iniquitas; quia scriptum est : *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas.* Denique Moyses pro populo petens : *Dele*, inquit, *me de libro tuo, si non parcis huic populo.* Nec tamen deletus est; quia non habebat iniquitatem, sed gratiam profluebat.

62. Vestra igitur estis confessione convicti, quod sapienter factum non potestis dicere, sed astute. Astute enim cognovistis loci istius vos adtestatione convinci, nec argumenta vestra adversus id posse testimonium convenire. Quo enim possit alio intellectus loci istius derivari, cum series lectionis tota de Spiritu sit?

63. Nicodemus quærit de regeneratione, respondet Dominus : *Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum, non potest introire in regnum Dei.* Et ut ostenderet aliam generationem secundum carnem esse, aliam secundum Spiritum, addidit : *Quod natum est ex carne, caro est; quia de carne natum est : et quod natum est de Spiritu, Spiritus est; quia Deus Spiritus est* *. Prosequere ergo totam seriem lectionis, et invenies quod Dominus impietatem vestram plenitudine adsertionis excluserit. *Noli*, inquit, *mirari quia dixi : Oportet vos nasci denuo. Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis : sed nescis unde veniat, aut quo vadat; sic est omnis qui natus est de Spiritu.*

64. Quis est qui nascitur de Spiritu, et qui efficitur Spiritus; nisi qui renovatur Spiritu mentis suæ? Hic est utique qui per aquam regeneratur et Spiritum sanctum; quoniam per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti spem vitæ capimus æternæ. Et alibi Petrus apostolus ait : *Vos autem Spiritu sancto baptizabimini.* Quis est autem qui baptizatur Spiritu sancto, nisi qui renascitur per aquam et Spiritum sanctum? Ergo de sancto Spiritu Dominus dixit : *Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit per aquam et Spiritum, non potest introire in regnum Dei.* Et ideo de ipso nasci nos in posterioribus definivit, per quem renasci nos in superioribus est loquutus. Hæc Dominica sententia est : scripto nitor, non argumento.

* Hæc Auxentii intrusio contigit anno 355, faventibus Constantii imperatoris armis.

** Intellige *nutantibus sacerdotibus* idem esse ac episcopis in proposito veræ fidei parum firmis.

*** Agitur hic de Sirmiensibus conciliis.

* Hæc verba *quia de carne natum est;* et infra : *quia Deus spiritus est,* in omnibus omnium idiomatum Bibliis absunt. Nec facile admittenda videtur paulo confidentius jactata accusatio Ambrosii, quod hæ voces ex albo sacrarum paginarum erasæ essent ab hæreticis, quippe quibus nimia et incredibili auctoritate opus ad hoc fuisset, ut ne ullum quidem incorruptum superforet exemplar. Namque ista, si admitteretur, suppositio, non minimo commodo ab incredulis objiceretur, ad contestandam sacrorum Bibliorum authentiam et ingenuitatem

65. Quæro tamen cur si non dubitatur per Spiritum sanctum nos renasci, dubitetur de Spiritu sancto nos nasci; cum ipse Dominus Jesus de Spiritu sancto et natus sit et renatus? Quem si natum de Spiritu sancto confitemini, quia non potestis negare: renatum autem negatis; magna insipientia, ut quod singulare Dei est, confiteamini: quod commune est hominum, denegetis. Et ideo bene vobis dicitur quod Judæis dictum est: *Si terrena vobis dixi, et non creditis; quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?*

66. Sed tamen utrumque locum ita scriptum invenimus in græco, ut non per Spiritum dixerit, sed de Spiritu. Denique sic habet: *Αμην, αμην λεγω σοι, εαν μη τις γεννηθη εξ ὑδατος και πνευματος*, hoc est, *de aqua et Spiritu.* Ergo cum dubitari non debeat de sancto scriptum esse Spiritu, *quod natum est de Spiritu*; non est dubium quin Deus sit et sanctus Spiritus, secundum quod scriptum est, quia *Deus Spiritus est*.

67. Alibi quoque ut hoc de sancto Spiritu scripsisse se idem evangelista reseraret: *Per aquam*, inquit, *et Spiritum venit Christus Jesus, non solum in aqua, sed per aquam et sanguinem. Et spiritus testimonium dicit, quoniam Spiritus est veritas; quia tres sunt testes, Spiritus, aqua, sanguis: et hi tres unum sunt.*

68. Audi quomodo testes: Spiritus mentem renovat, aqua proficit ad lavacrum, sanguis spectat ad pretium. Spiritus enim nos per adoptionem filios Dei fecit, sacri fontis unda nos abluit, sanguis Domini nos redemit. Alterum igitur invisibile, alterum visibile testimonium sacramento consequimur spiritali; quia *Spiritus testimonium reddit spiritui nostro.* Etsi in utroque plenitudo sit sacramenti, distinctio tamen muneris est: ergo ubi distinctio est muneris, non est utique testificationis æqualitas.

CAPUT XI.

Objiciebatur Johannis verba, nimirum, *Spiritus est Deus*, ad Deum Patrem referenda esse; quando postea Deum adorandum *in spiritu et veritate* prædicit Christus. Respondetur primo voce *spiritus* interdum gratiam spiritalem significari: deinde si personam Spiritus sancti per voces *in spiritu* intelligendam velint, propptereaque ipsi deberi negent adorationem, ostenditur argumentum æque pugnare in Filium: quem tamen cum adorandum innumera probent exempla, hinc de Spiritu quoque idem statuendum intelligitur. Quid adorari præcipitur scabellum pedum? Hoc designari Domini corpus, cujus cum auctor sit Spiritus, ipsum sequitur adorandum esse, nec tamen proinde Mariam adorandam. Non ergo abrogari Spiritus adorationem, sed ejus cum Patre conjunctionem exprimi, cum Pater *in Spiritu* dicitur adorandus: quod similibus locutionibus confirmatur.

69. Sed fortasse referatur quia in posterioribus istius ipsius libri iterum Dominus Deum Spiritum dixit, sed de Patre Deo sensit. Sic enim habes in Evangelio: *Nunc est quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate. Nam et Pater tales quærit, qui adorent eum. Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in Spiritu et veritate oportet adorare.* Non solum enim hoc exemplo divinitatem sancti Spiritus vultis negare; sed etiam in Spiritu adorari Deum tamquam ad subjectionem Spiritus derivatis.

70. Cui loco respondebo breviter, quia spiritus plerumque ponitur pro gratia spiritali, sicut et Apostolus dixit: *Quia ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, hoc est, gratia spiritalis; nisi forte gemitus vos sancti Spiritus audire potuistis. Ergo et hic adoratur Deus, non in malitia cordis, sed in gratia spiritali. *In animam* enim *malevolam non intrat sapientia;* quia *nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto.* Statimque subdidit: *Divisiones vero gratiarum sunt.*

71. Non igitur hoc ad plenitudinem, nec ad portionem Spiritus potest pertinere; quia neque humana mens ejus plenitudinem capit, neque in ullas sui dividitur sectiones: sed donum gratiæ spiritalis infundit, in quo adoratur Deus, sicut adoratur etiam in veritate; non enim adorat, nisi qui veritatem divinitatis ejus pio haurit affectu. Nec utique velut personaliter Christum, aut sanctum personaliter Spiritum comprehendit.

72. Aut si putas quod velut persona-

liter dictum de Spiritu videatur et de Christo : ergo Deus similiter adoratur in veritate, sicut adoratur in Spiritu. Aut similis igitur subjectio, quod absit ut credas ; et nec Filius adoratur : aut, quod verum est, similis unitatis est gratia, et Spiritus adoratur.

73. Colligamus hic ergo et concludamus Arrianorum impias quæstiones. Si enim ideo negant adorandum Spiritum, quia Deus adoratur in Spiritu ; negent ergo adorandam veritatem, quia Deus adoratur in veritate. Nam licet plurimæ veritates sint, quia scriptum est : *Diminutæ sunt veritates a filiis hominum ;* donatæ tamen sunt a veritate divina, quæ est Christus qui ait : *Ego sum via, veritas, et vita.* Ergo si hoc loco veritatem ex usu intelligunt, intelligant etiam gratiam spiritalem, et nihil est offensionis : aut si veritatem Christum accipiunt, adorandum negent.

74. Sed refelluntur factis piorum, serie Scripturarum. Adoravit enim Christum Maria, et ideo prænuntia resurrectionis ad apostolos destinatur, solvens hæreditarium nexum, et feminei generis immane delictum. Hoc enim operatus est in mysterio Dominus; *ut ubi superabundaverat peccatum, superabundaret et gratia.* Meritoque ad viros femina destinatur ; ut quæ culpam viro prima nuntiaverat, prima Domini gratiam nuntiaret.

75. Adoraverunt et apostoli ; et ideo quia detulerunt fidei testimonium, acceperunt fidei magisterium. Adoraverunt et Angeli, de quibus scriptum est : *Et adorent eum omnes Angeli ejus.*

76. Adorant autem non solum divinitatem ejus*, sed etiam scabellum pedum ejus, sicut scriptum est : *Et adorate scabellum pedum ejus ; quoniam sanctum est.* Aut si negant quia in Christo etiam incarnationis adoranda mysteria sint, in quibus velut vestigia quædam divinitatis expressa, et vias quasdam Verbi cœlestis advertimus ; legant quia et apostoli adorabant eum in carnis gloria resurgentem.

77. Ergo si nihil derogat Christo, quod Deus adoratur in Christo, quia adoratur et Christus : nihil utique derogat etiam Spiritui, quia Deus adoratur in Spiritu ; quia adoratur et Spiritus, sicut Apostolus dixit : *Spiritui Dei servimus.* Qui enim servit, et adorat, sicut supra dictum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

78. Sed ne forte propositum aliquis præterfugere videatur exemplum, qua ratione ad incarnationis Dominicæ sacramentum spectare videatur, quod ait Propheta : *Adorate scabellum pedum ejus,* consideremus ; non enim ex usu hominum æstimare debemus scabellum. Nam neque corporalis Deus, aut non immensus ; ut tamquam fulcrum pedibus ejus scabellum subjectum putemus. Neque adorandum quidquam præter Deum legimus ; quia scriptum est : *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.* Quomodo ergo adversus Legem Propheta præciperet, sub Lege nutritus, et eruditus in Lege. Non mediocris igitur quæstio, et ideo diligentius consideremus quid sit scabellum. Legimus enim alibi : *Cœlum mihi thronus, terra autem scabellum pedum meorum.* Sed nec terra adoranda est nobis, quia creatura est Dei.

79. Videamus tamen ne terram illam dicat adorandam Propheta, quam Dominus Jesus in carnis adsumtione suscepit. Itaque per scabellum terra intelligitur : per terram autem caro Christi, quam hodieque in mysteriis adoramus, et quam apostoli in Domino Jesu, ut supra diximus, adorarunt ; neque enim divisus est Christus, sed unus : neque cum adoratur tamquam Dei Filius, natus ex Virgine denegatur. Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, incarnatio autem opus Spiritus,

* Quæstionem de adoratione Christi etiam secundum humanitatem non sine causa hic paulo diligentius tractat sanctus Doctor. Etenim apollinaristæ, ut impium suum dogma de unica in Christo natura statuerent, ex adulterina Julii Pont. Rom. epistola dictitabant, siquidem non unius sed duplicis naturæ Christus esset, a catholicis unam adorari, alteram non adorari oportere, ipsosque in divinam baptizari, non autem in humanam. Hinc erat, quod orthodoxos invidiose αυθρωπολατρας appellare solebant, et januis suis inscribebant *adorandum esse non hominem Deiferum, sed Deum carniferum.*

sicut scriptum est : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei;* haud dubie etiam sanctus Spiritus adorandus est; quando adoratur ille, qui secundum carnem natus ex Spiritu sancto est.

80. Ac ne quis hoc derivet ad Mariam virginem : Maria erat templum Dei, non Deus templi. Et ideo ille solus adorandus, qui operabatur in templo.

81. Nihil ergo officit, quod Deus adoratur in Spiritu; quia et Spiritus adoratur. Quamquam si ipsa verba consideremus, quid aliud in Patre et Filio et Spiritu sancto, nisi ejusdem potestatis unitatem intelligere debemus? Quid est enim : *In Spiritu et veritate adorare oportet?* si tamen hoc non ad gratiam spiritalem referas, nec ad veram conscientiæ fidem : sed, ut diximus, personaliter (si tamen dignum hoc verbum est majestatis expressione divinæ) de Christo accipias et de Spiritu.

82. Quid est ergo adoratur in Christo Pater, nisi quia est in Christo Pater, et loquitur in Christo Pater, et manet in Christo Pater? Non utique quasi corpus in corpore; non enim Deus corpus : nec quasi confusus in confuso; sed quasi verus in vero, Deus in Deo, lumen in lumine, quasi Pater sempiternus in Filio coæterno. Non ergo insertio corporis intelligitur, sed unitas potestatis. Ergo per unitatem potestatis coadoratur in Patre Christus, cum Deus pater adoratur in Christo. Similiter itaque per unitatem potestatis ejusdem coadoratur in Deo Spiritus, dum Deus adoratur in Spiritu.

83. Adhuc verbi istius vim atque sermonis diligentius pertractemus, et proprietatem ejus ex aliis colligamus : *Omnia*, inquit, *in Sapientia fecisti*. Quid hic igitur intelligimus exsortem factorum esse Sapientiam? Sed *omnia per ipsum facta sunt*. Et David ait : *Verbo Domini cœli firmati sunt*. Ergo ipse qui Dei Filium etiam cœlestium dicit auctorem, ita utique dixit in Filio facta omnia, ut in operum instauratione Filium a Patre minime separaret, sed Patri jungeret.

84. Paulus quoque ait : *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia.* Numquid cum dicit, *in ipso*, negavit per ipsum? Non negavit utique, sed adseruit. Denique et alibi dixit : *Unus Dominus Jesus, per quem omnia.* Ergo cum dicit, *per ipsum*, negavit in ipso condita esse omnia per quem dicit esse omnia? Hanc vim habent verba hæc : *In ipso, et cum ipso;* ut unum in his atque consimile, non contrarium intelligatur. Quod etiam in inferioribus manifestavit dicens : *Omnia per ipsum, et in ipso creata sunt;* hæc enim tria in Christo unum esse : *cum ipso, et per ipsum, et in ipso*, sicut supra diximus, Scriptura testatur. Habes enim per ipsum et in ipso condita esse omnia.

85. Accipe etiam quia cum ipso Pater, et ipse cum Patre erat; cum omnia conderentur. Sapientia dicit : *Cum pararet cœlos, cum illo eram; cum faceret fontes aquarum.* Et in veteri Testamento dicendo Pater, *Faciamus*, ostendit Filium secum adorandum, quasi omnium conditorem. Sicut ergo in Filio creata dicuntur, quorum Filius creator accipitur; ita etiam cum in veritate adorari Deus dicitur, verbi ipsius proprietate in eumdem modum frequenter expressa debet intelligi, quod et Filius adoretur. Similiter itaque adoratur et Spiritus; quia Deus adoratur in Spiritu. Ergo Pater et cum Filio adoratur, et cum Spiritu; quia Trinitas adoratur.

CAPUT XII.

Ex eo quod in Trinitate divinitatis lucem, quam in Christo tres apostoli adoraverunt, inesse Paulus significaverit, adorandus etiam Spiritus declaratur. Ostenditur ex ipsis verbis Spiritum designatum ab Apostolo. Ejusdem Spiritus divinitas inde probatur, quod templum habeat, in quo non ut sacerdos habitet, sed ut Deus; nec non cum Patre ac Filio adoretur; unde in iisdem naturæ unitas intelligitur.

86. An vero negat aliquis adorandam divinitatem Trinitatis æternæ? cum et Scripturæ divinæ inexplicabilem majestatem exprimant Trinitatis, sicut alibi Apostolus dicit : *Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lumen splendescere,*

illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Jesu Christi.

87. Nempe hanc claritatem viderunt apostoli, cum Dominus Jesus divinitatis suæ luce in monte fulgeret : *Viderunt*, inquit, *apostoli, et in faciem prociderunt.* Putasne illos vel cum prociderent, adorasse; cum fulgorem divini luminis corporalibus oculis sustinere non possent, et splendor lucis æternæ aciem visus mortalis obduceret? Aut quid aliud tunc temporis dixerunt illi videntes gloriam ejus, nisi : *Venite adoremus, et procidamus ante eum? Illuxit* enim *Deus in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Jesu Christi.*

88. Quis est ergo qui illuxit, ut cognoscamus Deum in facie Christi Jesu? Dixit enim, *Illuxit Deus*, ut cognoscatur claritas Dei in facie Christi Jesu : quem putamus alium præter Spiritum declaratum? Aut quis est alius præter Spiritum sanctum, cui divinitatis potentia deferatur? Qui enim Spiritum excludunt, necesse est inducant alium, qui cum Patre et Filio gloriam divinitatis accipiat.

89. Eadem igitur verba repetamus : *Deus est qui illuxit ad illuminationem claritatis Dei in facie Jesu Christi.* Habes Christum evidenter expressum. Cujus ergo claritas illuminare dicitur, nisi Spiritus? Ipsum ergo Deum expressit, quia claritatem Dei dixit : si Patris, superest ut *qui dixit de tenebris lumen splendescere, et illuxit in cordibus nostris*, Spiritus sanctus intelligatur; alium enim non possumus cum Patre Filioque venerari. Si igitur Spiritum intelligis, et hunc Apostolus Deum dixit; necesse est igitur deitatem Spiritus etiam vos fateamini, qui negatis.

90. Sed quam impudenter negatis, cum legeritis quia templum habet Spiritus sanctus! Scriptum est enim : *Templum Dei vos estis, et Spiritus sanctus habitat in vobis.* Deus ergo templum habet, creatura templum non habet verum. Spiritus autem habet templum, qui habitat in nobis. Nam scriptum est: *Quia membra vestra templum sunt Spiritus sancti.*

91. In templo autem non quasi sacerdos, nec quasi minister, sed quasi Deus inhabitat; quoniam ipse Dominus dixit Jesus : *Inhabitabo in illis, et inter eos ambulabo; et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus.* Et David dicit : *Dominus in templo sancto suo.* Ergo Spiritus habitat in templo sancto suo, sicut habitat Pater, habitat et Filius, qui ait: *Ego et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus.*

92. Manet autem in nobis Pater per Spiritum, quem dedit nobis. Quomodo igitur potest simul dispar manere natura? Utique non potest. Manet autem cum Patre et Filio Spiritus sanctus. Unde et Apostolus cum gratia Jesu Christi et caritate Dei communicationem sancti Spiritus copulavit dicens : *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et caritas Dei, et communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis.*

93. Advertimus igitur quod Pater et Filius et Spiritus sanctus in uno eodemque per naturæ ejusdem maneant unitatem. Ergo divinæ est potestatis, qui habitat in templo; sicut enim Patris et Filii, ita et Spiritus sancti sumus templum : non multa templa, sed unum templum; quia unius templum est potestatis.

CAPUT XIII.

Objicientibus catholicos, dum Spiritui adtribuunt divinitatem, tres deos inducere, retorquetur ab ipsis ob eamdem causam induci duos deos, nisi divinitatem Filio negaverint. Deinde orthodoxa doctrina exponitur.

94. Sed quid veremini, an illud quod oblatrare consuestis, ne tres faciatis deos? Absit; ubi enim una deitas intelligitur, unus Deus dicitur. Neque enim cum Filium Deum dicimus, duos deos dicimus. Nam si cum deitatem Spiritus confitemini, putatis tres deos dici : ergo et cum deitatem Filii dicitis, quia non potestis eam negare, duos inducitis deos. Necesse est igitur juxta sententiam vestram, si Deum personæ unius, non unius naturæ nomen putatis, aut duos deos dicatis, aut Deum Filium denegetis.

95. Sed excusemus vos ab inscientia

etsi non excusamus a culpa. Etenim secundum nostram sententiam quia unus Deus, una divinitas, et unitas intelligitur potestatis. Sicut unum Deum dicimus, et Patrem vero deitatis nomine confitentes, nec Filium denegantes; ita etiam Spiritum sanctum a deitatis non excludimus unitate, et tres deos non adserimus, sed negamus; quia pluralitatem non unitas facit, sed divisio potestatis. Quomodo enim pluralitatem recipit unitas divinitatis; cum pluralitas numeri sit, numerum autem non recipiat divina natura?

CAPUT XIV.

Præter superiora testimonia, alios locos ad probandum trium personarum imperium adferri posse. Adferuntur duo ex epistolis ad Thessalon. et iisdem Spiritui dominatum sicut et aliis personis arrogari, aliorum Scripturæ textuum collatione ostenditur. Demum citato alio ex altera ad Corinth. adhuc expressiore loco, et Dominum Spiritum esse, et ubi sit Dominus, Spiritum esse colligitur.

96. Unus ergo Deus, salva majestate Trinitatis æternæ, sicut proposito declaratur exemplo. Nec eo tamen solo loco Trinitatem videmus nomine divinitatis expressam, sed cum plerisque locis, sicut et supra diximus, tum maxime in his epistolis quas ad Thessalonicenses Apostolus scripsit, divinitatem atque dominatum Patris et Filii et Spiritus sancti evidentissime declaravit. Sic enim habes: *Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat in caritate invicem et in omnes, sicut et nos in vobis, ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctificatione coram Deo et Patre nostro in adventu Domini Jesu.*

97. Quis est igitur Dominus, qui multiplicet nos, et abundare faciat coram Deo et Patre nostro in adventu Domini Jesu? Patrem dixit, et Filium dixit: quem ergo cum Patre et Filio præter Spiritum junxit? Quis est Dominus qui corda nostra in sanctificatione confirmet? Sanctificatio enim gratia spiritalis est, sicut et infra dixit: *In sanctificatione Spiritus, et fide veritatis.*

98. Quem putatis ergo hic Dominum, præter Spiritum nuncupatum? Nec Deus Pater docere vos potuit, qui ait: *Super quem videris Spiritum descendentem et manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto?* Descendit enim Spiritus in specie columbæ; ut et sapientiæ testimonium ferret, et sacramentum lavacri spiritalis impleret, et unius se cum Patre et Filio operationis ostenderet.

99. Ac ne per imprudentiam aliquid excidisse Apostolo judicetis, sed scientem prudentemque et sancto infusum Spiritu significasse Dominum, quem Deum sentiebat, etiam in secunda ad Thessalonicenses epistola hoc idem repetivit dicens: *Dominus autem dirigat corda vestra in dilectione Dei, et patientia Christi.* Si dilectio Dei est, et Christi patientia, quis est Dominus qui dirigat, debet ostendi, si directionem sancti Spiritus denegamus.

100. Sed negare non possumus, quoniam de ipso Dominus dixit: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis illa portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem.* Et David de ipso dicit: *Spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam.*

101. Vide quid de Spiritu sancto vox Dominica resultaverit. Filius Dei venit, et quia nondum infuderat Spiritum, parvulos quosdam nos degere sine Spiritu declaravit. Spiritum dixit esse venturum, qui faceret ex parvulis fortiores, incremento videlicet spiritalis ætatis. Quod ideo posuit, non quo virtutem Spiritus anteferret, sed ut in cognitione Trinitatis ostenderet plenitudinem esse virtutis.

102. Necesse est igitur aut quartum aliquem dicatis, quem sentire præter Spiritum debeatis: aut certe non alium dominum judicetis, nisi Spiritum designatum.

103. Quod si evidentem conceptionem verborum exigitis, quibus Dominum Spiritum Scriptura memoraverit, nec id latere vos potuit; quia scriptum est: *Dominus autem Spiritus est.* Quod utique dictum de Spiritu sancto totius series lectionis ostendit. Et ideo Apostolica consideremus eloquia: *Quoties*

legitur Moyses, inquit, *velamen positum est super cor eorum : cum vero conversi fuerint ad Dominum, auferetur velamen. Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

104. Non solum itaque Spiritum Dominum dixit, sed etiam addidit : *Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos itaque omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, ad eamdem imaginem reformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu*, hoc est, qui ad Dominum sumus ante conversi, ut spiritali intellectu quasi in quodam speculo Scripturarum Domini gloriam videremus, nunc ab hac gloria quæ nos convertit ad Dominum, in illam cœlestem gloriam reformamur. Ergo cum Dominus sit ad quem convertimur, Dominus autem Spiritus sit a quo reformamur, qui conversi ad Dominum sumus, Dominus utique Spiritus sanctus est designatus; ipse enim conversos suscipit, qui reformat. Nam quomodo quos non susceperat, reformaret?

105. Quamquam quid expressionem quærimus vocis, ubi expressionem cernimus unitatis? Nam etsi Dominum Spiritumque distinguas; negare tamen non potes quia ubi Dominus, ibi et Spiritus: et qui fuerit conversus ad Dominum, erit conversus ad Spiritum. Si litteram calumniaris, unitatem non inficiaris : si unitatem vis secernere, potestatis Dominum ipsum Spiritum confiteris.

CAPUT XV.

Etsi Spiritus Dominus appelletur, tres tamen Dominos hinc non induci; cum ex eo quod Filius non secus ac Pater in variis Scripturæ locis Dominus appellatur, non inducantur duo domini : dominationem enim in divinitate esse, et in dominatione divinitatem, quæ tribus personis indivisim congruant.

106. Sed fortassis iterum dicas : Si Dominum Spiritum dixero, tres dominos declarabo. Numquid cum Dominum Filium dicis, aut Filium negas, aut duos Dominos confiteris? Absit; ipse enim Filius dixit : *Nolite duobus dominis servire.* Sed non utique aut se aut Patrem Dominum denegavit; nam et Patrem Dominum dixit, sicut habes : *Confiteor tibi, Pater Domine cœli et terræ.* Et se memoravit Dominum, sicut in Evangelio legimus : *Vocatis me dominum et magistrum, et bene facitis; sum etenim.* Sed non duos dominos dixit; immo ostendit se non duos dominos dixisse, cum præmonet : *Nolite duobus dominis servire.* Non sunt enim duo Domini, ubi dominatus unus est; quia Pater in Filio, et Filius in Patre; et ideo Dominus unus.

107. Sic et Lex docuit : *Audi Israel, Dominus Deus tuus Dominus unus est :* hoc est, immutabilis, semper in unitate permanens potestatis, semper idem, nulla accessione, nulla diminutione mutatur. Ergo unum dixit Moyses, et idem tamen Dominum a Domino pluisse memoravit. Apostolus quoque : *Det*, inquit, *Dominus misericordiam invenire a Domino.* Dominus pluit a Domino, Dominus dat a Domino misericordiam : Dominus nec ibi discernitur, ubi pluit a Domino; nec hic separatur, ubi miseretur a Domino, sed utroque in loco unitas dominationis exprimitur.

108. In psalmis quoque habes : *Dixit Dominus Domino meo.* Nec ideo Patrem suum Dominum denegavit, quia Filium Dominum suum esse memoravit : sed ideo Filium Dominum suum dixit, ne crederes Filium prophetæ fuisse, sed Dominum : quod in Evangelio ipse Dominus manifestavit dicens : *Si enim David in spiritu vocat eum Dominum, quomodo Filius ejus est?* In spiritu dicit David Dominum, non Spiritus dicit. Aut si hinc calumniantur, quia Dominum Spiritus dixit, necesse est pari sacrilegio Filium Dei etiam Spiritus sancti Filium videantur adserere.

109. Ergo quemadmodum duos non dicimus dominos, cum et Patrem et Filium designamus; ita nec tres dominos dicimus, cum Dominum Spiritum confitemur. Sicut enim sacrilegium est tres dominos aut deos dicere, ita etiam hoc plenum sacrilegii est, duos dominos aut deos dicere; quia unus Deus, unus Dominus, unus est Spiritus sanctus : et qui Deus, Dominus : et qui Dominus, Deus; quia et in dominatione divinitas, et in divinitate dominatus est.

110. Denique et Dominum et Deum

legisti Patrem : *Domine Deus meus, clamabo ad te, exaudi me.* Et Dominum et Deum habes Filium, sicut in Evangelio legisti, quia cum tetigisset Thomas latus Christi, ait : *Dominus meus et Deus meus.* Ergo sicut Pater Deus, et Filius Dominus : ita et Filius Deus, et Pater Dominus. Alternatur pia significatio, non alternatur divina natura, sed immutabilis manet gratia. Non enim largitatis collativa, sed naturalis placita caritatis sunt; quia et unitas proprietatem habet, et proprietas unitatem.

CAPUT XVI.

Patrem sanctum esse, ac similiter Filium et Spiritum, atque hinc trisagio eodem celebrari ; nec posse a nobis Deum prædicari dignius, quam si eumdem sanctum dicamus; unde clarum fit Spiritui sancto non derogandum. Eidem inesse omnia quæ Dei sunt, cum in baptismate una cum Patre et Filio nominetur, eique Pater dederit quod majus omnibus est, nec quisquam ipsi valeat eripere. Igitur e loco Johannis unde calumniam conflabant hæretici, Trinitatis æqualitatem unitatemque adstrui deitatis. Tandem ubi expositum est quo pacto Filius a Patre accipiat, quemadmodum citato loco jugulentur varii hæretici, aperitur.

111. ERGO sanctus Pater, sanctus Filius, sanctus et Spiritus : sed non tres sancti *; quia unus est Deus sanctus, unus est Dominus. Una est enim vera sanctitas, sicut una est vera divinitas, una illa vera sanctitas naturalis.

112. Ideo omnia hæc quæ sancta nos credimus, illam solam prædicant sanctitatem. Cherubim et Seraphim indefessis vocibus laudant et dicunt : *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth.* Non semel dicunt, ne singularitatem credas : non bis dicunt, ne Spiritum excludas : non sanctos dicunt, ne pluralitatem æstimes : sed ter repetunt, et idem dicunt, ut etiam in hymno distinctionem Trinitatis, et divinitatis intelligas unitatem : hoc cum dicunt, Deum prædicant.

113. Nos quoque nihil pretiosius invenimus quo Deum prædicare possimus, nisi ut sanctum appellemus. Quodlibet aliud inferius Deo, inferius est Domino. Ergo hinc quoque considerate utrum aliquid sancto Spiritui derogandum sit, cujus nomen Dei laus est. Sic enim laudatur Pater, sic laudatur et Filius, quemadmodum et Spiritus nominatur et laudatur. Seraphim laudat, omnis beatorum chorus laudat, ut sanctum Deum dicat, sanctum Filium, sanctum Spiritum.

114. Quomodo igitur non omnia habet quæ Dei sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptismate nominatur, et in oblationibus invocatur, cum Patre et Filio a Seraphim in cœlestibus prædicatur, cum Patre et Filio habitat in sanctis, infunditur justis, inspiratur prophetis. Unde et in Scriptura divina θεοπνευστος omnis ex hoc dicitur, quod Deus inspiret quæ loquutus est Spiritus.

115. Aut si nolunt omnia habere quæ Dei sunt et posse omnia Spiritum sanctum, dicant quid non habeat, quidve non possit. Nam sicut omnia habet Filius, nec invidet Pater quominus omnia naturaliter det Filio, qui dedit quod majus est omnibus, quemadmodum Scriptura testatur dicens : *Pater quod dedit mihi, majus est omnibus*; ita etiam Spiritus Christi habet, quod majus est omnibus; quia justitia nescit invidiam.

116. Itaque si diligenter advertamus, etiam hic divinæ potestatis comprehendimus unitatem. *Pater*, inquit, *quod dedit mihi, majus omnibus est : et nemo potest rapere ea de manu Patris mei. Ego et Pater unum sumus.* Nam si recte supra ostendimus manum Dei esse Spiritum sanctum, eadem utique manus Patris est, quæ Filii est manus; quoniam idem Spiritus Patris, qui Spiritus Filii est. Ideo sicut non rapitur Patri, ita non rapitur Filio, ita non rapitur et Spiritui, quicumque de nobis in hoc nomine Trinitatis vitam accipit æternam.

117. Ex ipso autem quod et dedisse Filio Pater, et accepisse a Filio Spiritus dicitur; quia scriptum est : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (quod de munere magis dispensationis videtur, quam de potestatis divinæ jure dixisse, quia quos

* Vox *sancti* sumitur in sensu concreto, id est, pro re ipsa quæ sancta sit. Sic Athanasius : *Non tres æterni, non tres increati, non tres immensi.*

Filius redemit, Spiritus quoque sanctificaturus accepit); ex istis ipsis, inquam, verbis, de quibus calumniam instruunt, unitas divinitatis advertitur, non indigentia largitatis.

118. Dedit Pater per generationem, non per adoptionem: dedit quasi id quod esset in ipso divinæ jure naturæ, non quasi liberalitatis gratia, quod deesset. Et ideo quia sic adquirit Filius populos ut Pater, sic vivificat Filius ut Pater, æqualitatem suam ad Patrem unitate potestatis expressit dicens: *Ego et Pater unum sumus.* Cum enim dicit, *Ego et Pater*, revelatur æqualitas: cum dicit, *Unum sumus*, unitas declaratur. Æqualitas confusionem excludit, unitas separationem: æqualitas Patrem Filiumque distinguit, unitas Patrem Filiumque non separat.

119. Ergo cum dicit, *Ego et Pater*, Sabellianum repellit; quia alium se, alium Patrem dixit: repellit Photinianum, quia se cum Deo Patre junxit. Illos superioribus repellit, quia dixit, *Ego et Pater*: inferioribus Arrianos, quia dicit: *Unum sumus*; tamen et in superioribus et in inferioribus hæreticam jugulat sævitatem Sabellianorum: quia *unum* dixit *sumus*, non unus sumus: Arrianorum; quia *ego et Pater*, non Pater et ego dixit. Quod utique non contumaciæ, sed pietatis et præscientiæ fuit; ne nos errorem in ordine putaremus. NESCIT ENIM unitas ordinem, gradum nescit æqualitas: nec cadit in Dei Filium, ut per contumaciam pietatem læderet magister ipse pietatis.

CAPUT XVII.

Ubi ad intelligentiam verborum Domini loca, in quibus verba illa dicta fuerint, juvare exemplis ostendit Ambrosius, Christum sententiam ex Johanne citatam loquutum esse in porticu Salomonis, per quam sapientis anima significatur, docet; eum enim hæc in corde stulti aut turbulenti negat fuisse prolaturum, et quamobrem. Addit ab iis qui fidem non habeant iisdem verbis, Christum lapidari: et quemadmodum Petro, quod illa sit confessus, claves cœli datæ fuerunt; ita Iscariotem, quod hæc ipsa non crediderit, male periisse. Per hanc occasionem in Judæos, qui Dei Filium emerunt, ac vendiderunt Josephum invehitur. Mystice utriusque pretia edisserit; ac murmure proditoris de unguento Magdalenæ eadem ratione exposito, subjicit alio modo Christum emi ab hæreticis, alio a catholicis, illosque nequicquam sibi nomen usurpare christianorum, si Spiritum a Patre diviserint.

120. REFERT itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit; frequenter enim ejus oracula ex locorum in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur. Jejunaturus, ab Spiritu (sicut legimus) ducitur in desertum, ut evacuaret diaboli tentamenta. Nam etsi in abundantia copiarum continenter vixisse laudandum est; tamen in divitiis et amœnitatibus frequentior tentationis illecebra est. Denique tentator ut tentet, copias pollicetur: et Dominus ut vincat, famem nutrit. Nec ego diffiteor in divitiis esse posse continentiam: sed etsi qui mare navigat, frequenter evadit; magis tamen obnoxius est periculo, quam qui navigare noluerit.

121. Videamus cætera. Promissurus regnum cœlorum Jesus montem adscendit. Alibi per sata ducit discipulos, seminaturus in eorum affectibus cœlestium segetem præceptorum; ut messis animorum fœcunda flavesceret. Consummaturus susceptæ carnis officia, cum perfectionem in discipulis jam videret, quos verborum suorum radice fundaverat, hortum ingreditur, ut olearum novellas in domo Domini plantaret, et justum palmæ florentem modo, vitemque fœcundam rivo sui sanguinis irrigaret.

122. Hoc quoque loco in porticu Salomonis deambulabat dedicationis, ut legimus, die, hoc est, in pectore sapientis atque pacifici deambulabat Christus, ejus sibi dedicaturus affectum. Quæ ista porticus sit, docet Propheta dicens: *Deambulabam in innocentia cordis mei in medio domus tuæ.* Habemus ergo in nobis domum Dei, habemus atria, habemus et porticus, habemus et plateas; quia scriptum est: *Inque plateis tuis superfluant aquæ tuæ.* Dilata ergo hanc porticum tui cordis Dei Verbo, quod tibi dicit: *Dilata os tuum, et adimplebo illud.*

123. Ergo deambulans in corde sa-

pientis atque pacifici Dei Verbum, audiamus quid loquatur : *Ego et Pater unum sumus.* Non dicet hoc in pectore perturbatoris et stulti ; quia *Animalis homo non percipit, quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim illi est.* Non capiunt fidei magnitudinem angusta impiorum pectora. Denique Judæi audientes : *Ego et Pater unum sumus; tulerunt lapides, ut lapidarent eum.*

124. Qui hoc audire non potest, Judæus est : qui hoc audire non potest, lapidat Christum asperioribus omni caute perfidiæ suæ saxis; et si mihi creditis, vulnerat Christum. Nam etsi ille jam nunc vulnus sentire non possit : *Nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum;* tamen Arrianorum impietate lapidatur, qui Ecclesiæ pietate lætatur.

125. Bonum mihi est, Domine, lex oris tui; servo præceptum tuum. Unum te esse cum Patre ipse dixisti. Quia hoc credidit Petrus, claves regni cœlorum accepit, et sui securus peccata donavit; quia hoc non credidit Judas, impietatis suæ se laqueo strangulavit. O dura infidelium saxa verborum! O informem laqueum proditoris, sed deformius pretium Judæorum! O argentum improbum, quo aut emitur ad necem justus, aut venditur! Joseph venditus, emtus Jesus Christus : alter ad servitutem, alter ad mortem. Detestabilis hæreditas, feralis auctio, quæ aut fratrem vendit injuriæ, aut Dominum licitatur exitio, salutis omnium redemtorem.

126. Duo igitur quæ præstantiora sunt omnibus, Judæa violavit, fidem atque pietatem; sed in utroque Christum fidei et pietatis auctorem. Nam et in patriarcha Joseph typus Christi fuit, et in veritate sui corporis Christus : *Qui non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed formam servi accepit;* propter lapsus videlicet nostros suscipiens servitutem, nec refugiens passionem.

127. Alibi viginti aureis emitur *, alibi triginta. Quomodo enim poterat verum ejus pretium comprehendi, cujus non potest meritum definiri? Erratur in pretio, quia erratur in studio. Viginti aureis in veteri Testamento venditur, triginta in Evangelio; pretiosior enim typo veritas, largior gratia, quam disciplina: opimior Lege præsentia; quia Lex promisit adventum, Legem adventus implevit.

128. Viginti aureis emunt Ismaelitæ, triginta Judæi. Nec hic figura mediocris. Ad sacrilegium perfidi largiores, quam ad salutem fideles sunt. Utriusque tamen contractus considerare convenit qualitatem. Viginti aurei pretium servitutis, triginta aurei crucis sunt. Quamvis enim simili modo adsumtionis et passionis sint admiranda mysteria; plenitudo tamen fidei in sacramento est passionis. Non minoris quidem æstimo sanctæ Virginis partum: sed gratius summo benedicti corporis sacramentum. Quid clementius, quam quod mihi suas donavit injurias? Plenius tamen est, quod tantum contulit nobis; ut qui moriturus non erat, quia Deus erat; nostra ille morte moreretur, ut nos ejus Spiritu viveremus.

129. Denique non otiose et Judas Iscarioth unguentum illud trecentis denariis æstimavit: quod utique ipsius pretii definitione crucem videretur Domini declarare. Unde et Dominus ait : *Hæc enim mittens hoc unguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.* Cur igitur Judas hoc carius æstimavit? Quia peccatoribus pluris constat remissio peccatorum, et indulgentia videtur esse pretiosior. Denique habes scriptum : *Quia cui multum dimittitur, plus diligit.* Ergo et ipsi peccatores Dominicæ passionis, quam perdiderunt, gratiam confitentur, et testimonium ferunt Christo, qui Christum sunt persequuti.

130. Aut quia *in malevolam animam non intrat sapientia;* etiam hoc loquebatur proditoris affectus, carius æstimabat Dominici corporis passionem; ut omnes a fide pretii enormitate revocaret. Ideoque Dominus gratis se obtulit, ne quem revocaret a Christo paupertatis necessitas. Patriarchæ eum vili vendiderunt, ut omnes emerent. Esaias dixit: *Quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite : manducate sine argento;*

* Nempe sub typo Josephi, in Ægyptum a fratribus venditi.

ut eum adquireret, qui non habebat argentum. O Juda proditor, unguentum passionis ejus trecentis denariis æstimas, et passionem ejus triginta denariis vendis! Dives in æstimatione, vilis in scelere.

131. Ergo non omnes eodem pretio emunt Christum. Alio emit Photinus, qui ad mortem emit: alio Arrianus, qui emit ad injuriam: alio catholicus, qui emit ad gloriam. Sed emit sine pecunia, secundum quod scriptum est: *Qui non habet pecuniam, emat sine pretio.*

132. *Non omnes*, inquit, *qui dicunt mihi, Domine, Domine, intrabunt in regnum cœlorum.* Etsi multi se nominent christianos, nomen usurpant, non tamen omnes mercedem habent. Et Cain obtulit sacrificium, et Judas accepit osculum, sed audivit: *Juda, osculo Filium hominis tradis?* hoc est, amoris pignore scelus imples, ac pacis instrumento odia seris, et charitatis officio mortem irrogas *.

133. Ergo nec Arriani sibi usurpato nomine blandiantur, quia christianos esse se dicunt. Respondebit eis Dominus: Nomen meum prætenditis, et substantiam denegatis: sed non agnosco nomen meum, ubi non est mea sempiterna divinitas. Non est nomen meum, quod a Patre dividitur, ab Spiritu separatur: non agnosco nomen meum, ubi non agnosco doctrinam meam: non agnosco nomen meum, ubi non agnosco Spiritum meum. Nescit enim se Spiritus Patris comparare servitiis, quæ creavit. De quo multa jam diximus.

CAPUT XVIII.

Spiritus sancti divinitatem ex iis quæ hactenus disputata sunt confirmaturus, nonnulla iterum tractanda sumit, nimirum peccata eum non habere, sed condonare: creaturam non esse, sed creatorem: ac demum non adorare, sed adorari.

134. Ad summam tamen, ut in fine quæ disperse dicta sunt, expressius colligamus; cum ex cæteris, tum ex quatuor istis præ cæteris manifesta divinitatis gloria comprobatur; Deus enim ex eo cognoscitur, aut quia sine peccato est, aut quia peccata condonat, aut quia creatura non est, sed creator est; aut quia non adorat, sed adoratur.

135. Sine peccato itaque nemo est, nisi unus Deus; quia nemo sine peccato, nisi unus Deus *. Peccata quoque nemo condonat, nisi unus Deus; quia æque scriptum est: *Quis potest peccata donare, nisi solus Deus?* Creator quoque omnium non potest esse, nisi qui creatura non est: qui autem creatura non est, sine dubio Deus est; quia scriptum est: *Servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula.* Deus quoque non adorat, sed adoratur; quia scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

136. Consideremus ergo utrum horum aliquid habeat Spiritus sanctus, quæ testimonium afferant divinitatis. Primum igitur de eo tractemus, quia nemo sine peccato nisi unus Deus: et exigamus ut doceant quod peccatum habeat Spiritus sanctus.

137. Sed docere non possunt, et auctoritatem requirunt, ut lectione doceamus, quia non peccavit Spiritus sanctus, sicut de Filio lectum est, quia peccatum non fecit. Et hoc accipiant Scripturarum auctoritate nos docere; scriptum est enim: *Quia in Sapientia est Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene mobilis, disertus, immaculatus.* Immaculatum dicit Scriptura: numquid mentita est de Filio, ut de Spiritu credas esse mentitam? Dixit enim propheta in eodem loco de Sapientia, quia nihil maculosum in illam incurrit. Ipsa immaculata est, et immaculatus ejus est Spiritus. Ergo si peccatum non habet Spiritus, Deus est.

138. Sed quomodo reus potest esse peccati, qui donat ipse peccata? Ergo peccatum non fecit: et quia sine peccato est, creatura non est. Omnis enim creatura peccatorum capacitati obnoxia est: sola autem est a peccato immunis et immaculata sempiterna divinitas.

* Vide Lib. 10 *in Lucam*, num. 63.

* Verba illa, *quia nemo sine peccato*, etc. videntur citari tamquam ipsius Scripturæ textus, et in superiorum adferri probationem. Cum autem secundum apices non exstent in Bibliis, credibile est respexisse ad locum illum Matth. 19, 17: *nemo bonus, nisi solus Deus.*

139. Nunc videamus utrum peccata donet Spiritus. Sed hic dubitari non potest, cum ipse Dominus dixerit: *Accipite Spiritum sanctum: quorum remiseritis peccata, remissa erunt.* Ecce quia per Spiritum sanctum peccata donantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium suum exhibent, non jus alicujus potestatis exercent. Neque enim in suo, sed in Patris et Filii et Spiritus sancti nomine peccata dimittunt. Isti rogant, divinitas donat; humanum enim obsequium, sed munificentia supernæ est potestatis.

140. Per baptismum quoque peccata donari non est ambiguum: in baptismo autem operatio Patris et Filii et Spiritus sancti est. Ergo si peccatum donat Spiritus, cum scriptum sit: *Quis potest dimittere peccata, nisi unus Deus;* utique qui non potest ab unitate naturalis nominis separari, non potest etiam a Dei potestate secerni. Si autem a Dei non secernitur potestate, quomodo a Dei appellatione secernitur?

141. Videamus nunc utrum creatura sit, an creator? Sed cum supra creatorem evidentissime probaverimus; quia scriptum est: *Spiritus divinus qui fecit me:* et innovari faciem terræ per Spiritum, et sine Spiritu fatiscere omnia declaratum sit; apparet Spiritum esse creatorem. Sed quis hoc dubitet, quando sicut supra ostendimus, ne Domini quidem ex Virgine adsumta generatio, quæ præstantior omnibus creaturis est, operationis exsors sit Spiritalis?

142. Non ergo creatura Spiritus, sed creator est: qui autem creator, non utique creatura. Et quia creatura non est, sine dubio creator est, qui Patri et Filio cooperator est omnium. Si autem creator, utique dicendo Apostolus in condemnationem gentilitatis: *Quia servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula:* suadendo quoque, ut supra docuimus, serviendum esse Spiritui sancto; et creatorem ostendit, et quia creator est, Deum appellari debere monstravit. Quod etiam in epistola quæ ad Hebræos scripta est, comprehendit dicens: *Quoniam qui omnia creavit, Deus est.* Aut dicant igitur quid sit quod sine Patre et Filio et Spiritu sit creatum, aut Spiritum quoque unius cum Patre et Filio deitatis esse fateantur.

143. Adorandum quoque docuit, quem Dominum et Deum dixit. Qui enim Deus universitatis et Dominus, utique ab omnibus adorandus est; sic enim scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.*

144. Aut dicant ubi legerint quia adorat Spiritus. Dictum est enim de Dei Filio: *Adorent eum omnes Angeli ejus:* non lectum est, adoret Spiritus. Quomodo enim potest adorare, qui non inter famulos et ministros est, sed cum Patre et Filio servitia habet subjecta justorum; quia scriptum est: *Spiritui Dei servimus.* Adorandus igitur est nobis, cui serviendum a nobis Apostolus docuit: cui autem servimus, hunc et adoramus, juxta quod scriptum est, ut eadem sæpe repetamus: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.*

145. Quamquam nec hoc prætermiserit Apostolus, quin et Spiritum diceret adorandum. Cum enim docuerimus quia Spiritus in prophetis est, nec hoc quisquam possit ambigere, quia per Spiritum prophetia datur, utique cum adoratur qui in prophetis est, idem Spiritus adoratur. Itaque sic habes: *Si conveniat universa Ecclesia in unum, et omnes linguis loquantur, intret autem idiota aut infidelis, nonne dicet quod insanitis. Sin autem prophetent omnes, intret autem quis idiota aut infidelis, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus. Occulta etiam cordis ejus manifesta fiunt; et ita cadens in faciem, adorabit Deum, pronuntians quod vere Deus sit in vobis.* Deus est ergo qui adoratur, Deus qui manet, et qui loquitur in prophetis: manet autem et loquitur Spiritus; ergo et Spiritus adoratur.

CAPUT XIX.

Ex eo quod supra probatum et Spiritum manere et loqui in prophetis, colligit ab eo cognosci omnia, quæ Dei sunt; atque adeo unum esse cum Patre et Filio. Hoc ipsum exinde iterum confirmat quod omnia habet, quæ habet Deus, nempe divinitatem,

cordis cognitionem, veritatem, nomen super omne nomen, potestatem mortuos suscitandi, quod ultimum eidem adjudicat ex Ezechiele, in quo et ipsum Filio æqualem probat.

146. ITAQUE sicut Pater et Filius unum sunt; quia Filius omnia habet, quæ Pater habet : ita et Spiritus unum est cum Patre et Filio; quia et ipse omnia Dei novit. Non enim extorsit, ne sit amittentis injuria : non rapuit, ne damnum sit ejus, cui videtur ereptum. Neque enim aut per indigentiam rapuit, aut per excellentiam virtutis validioris extorsit, sed per unitatem possidet potestatis. Ergo si hæc omnia operatur, quia omnia operatur unus atque idem Spiritus; quomodo non Deus, qui omnia habet, quæ Deus habet?

147. Aut consideremus quid habeat Deus, quod non habeat Spiritus sanctus. Habet Deus Pater divinitatem, habet et Filius, in quo habitat plenitudo divinitatis : habet et Spiritus; quia scriptum est : *Spiritus divinus qui est in naribus meis.*

148. Habet Deus ut scrutetur corda et renes : quia scriptum est : *Deus scrutans corda et renes.* Habet et Filius, qui dicebat : *Quid cogitatis in cordibus vestris mala?* Sciebat enim Jesus cogitationes eorum. Habet et Spiritus, qui etiam prophetis alieni cordis occulta manifestat, sicut supra diximus, quia occulta cordis ejus manifesta fiunt. Et quid miramur si hominum scrutatur occulta, qui scrutatur etiam alta Dei?

149. Habet Deus ut verax sit; quia scriptum est : *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax.* Et alibi scriptum est : *Fidelis Deus, qui non mentitur.* Numquid mentitur Spiritus, qui est Spiritus veritatis; immo quem docuimus veritatem dictum; quia et ipsum Johannes veritatem sicut Filium nuncupavit? Et in psalmo ait David : *Emitte lucem tuam, et veritatem tuam; ipsa me deduxerunt, et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernacula tua.* Si lucem hic Filium putas, ergo Spiritus veritas est : aut si Filium putas veritatem, ergo Spiritus lux est.

150. Habet Deus nomen super omne nomen, et dedit Filio nomen; sicut legimus, ut omnes in nomine Jesu genua flectant. Hoc nomen utrum habeat Spiritus consideremus. Sed et scriptum est : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Habet ergo nomen super omne nomen. Quod ergo habet Pater et Filius, habet et Spiritus per naturalis nominis unitatem.

151. Habet Deus quod suscitat mortuos : *Sicut* enim *Pater suscitat mortuos, et vivificat : sic et Filius quos vult, vivificat.* Suscitat autem etiam Spiritus, per quem Deus suscitat; quia scriptum est : *Vivificabit et mortalia corpora vestra per habitantem Spiritum ejus in vobis.* Tamen ne infirmam gratiam putes, audi quia et Spiritus suscitat; dicit enim propheta Ezechiel : *Veni Spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivent. Et prophetavi sicut mandavit mihi, et intravit in eos Spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa.* Et infra Deus dicit : *Scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra; ut educam de sepulcris populum meum : et dabo Spiritum meum in vos, et vivetis.*

152. Utique cum Spiritum suum dixerit, numquid alium præter Spiritum sanctum nuncupavit? Neque enim flatilem spiritum suum diceret, nec hic spiritus a quatuor mundi posset venire cardinibus; quia ventorum flatus hic, quem videmus, partis non universitatis est : et hic spiritus quo vivimus, singulorum non universorum est : Spiritus autem sancti est, ut et super omnes, et in omnibus sit. Itaque ex verbis propheticis spectare licet quemadmodum ossa, dudum resolutorum membrorum compage dispersa, in formam redivivi corporis vivificante Spiritu, revertantur; et in suos artus favilla concrescat, sensu prius animata coeundi, quam specie reformata vivendi.

153. Nonne in facti similitudine unitatem divinæ recognoscimus potestatis? Sic suscitat Spiritus, sicut et Dominus in passione propria suscitavit; cum subito in momento oculi defunctorum sepulcra patuerunt, et rediviva corpora surrexere de tumulis, mortisque fœtore deterso, ac vitæ odore reparato, ex-

pirantium favillæ spirantium faciem receperunt.

154. Habet ergo Spiritus, quod habet Christus: habet igitur quod habet Deus; quia omnia quæ habet Pater, habet et Filius; ideoque dixit: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt.*

CAPUT XX.

In flumine de sede Dei promanante figuram fuisse Spiritus sancti; per aquas vero quas David memorat, cœlestes virtutes designari. Regnum Dei opus esse Spiritus: nec mirum, si hic idem conregnet cum Filio, quando nos etiam Filio conregnaturos promittat Paulus.

155. Nec illud mediocre, quod de throno Dei exire fluvium legimus. Sic enim habes, dicente Johanne evangelista: *Et ostendit mihi flumen aquæ vivæ, splendidum tamquam crystallum, procedens de sede Dei et agni: in medio plateæ ejus, et ex utraque parte lignum vitæ, faciens fructus duodecim, per singulos menses reddens fructum suum, et folia ligni ad medicinam omnium gentium.*

156. Hic est utique fluvius de Dei sede procedens, hoc est, Spiritus sanctus, quem bibit qui credit in Christum, sicut ipse ait: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat: Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dicebat de Spiritu.* Ergo flumen est Spiritus.

157. Hic igitur est in Dei sede; neque enim aqua abluit Dei sedem. Denique David non supra sedem Dei dixit, sed supra cœlos esse, quamlibet illam intelligas aquam; quia scriptum est: *Et aquæ quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini. Laudent,* dixit, non laudet. Nam si aquæ elementum voluisset intelligi, laudet utique dixisset: dicendo autem pluraliter, virtutes voluit æstimari.

158. Et quid mirum, si in sede Dei Spiritus sanctus est; cum ipsum regnum Dei operatio Spiritus sit, sicut scriptum est: *Quia non est regnum Dei esca et potus, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto?* Et ipse cum dicit Salvator: *Omne regnum in se ipsum divisum destruetur;* deinde subjiciendo: *Quod si in Spiritu Dei ego ejicio dæmonia, profecto pervenit in vos regnum Dei;* ostendit regnum Dei individuum sibi esse cum Spiritu.

159. Quid autem dementius, quam ut neget quisquam Christo conregnare Spiritum sanctum; cum etiam nos in Christi regno conregnaturos Christo Apostolus dicat: *Si enim commortui sumus, et convivemus; si sustinemus, et conregnabimus:* sed nos per adoptionem, ille per potestatem: nos gratia, ille natura.

160. Habet igitur consortium regni cum Patre et Filio etiam Spiritus sanctus, qui unius naturæ, unius dominationis, unius etiam potestatis est.

CAPUT XXI.

Missum a Spiritu fuisse Esaiam, proindeque eumdem Spiritum ab eo visum. Quid per currentes rotas, alasque diversas intelligendum, et qua ratione cum Spiritus a Seraphim prædicetur Deus Sabaoth, hoc ei nomen negari nisi ab impiis neutiquam possit.

161. Itaque cum habeat consortium regni, quid obstat quominus Spiritum sanctum intelligamus, a quo Esaias missus est? Neque enim Paulo possumus auctore dubitare, cujus sententiam in Actibus apostolorum Lucas evangelista sic probavit, ut scriberet. Denique sic habes, dicente Paulo: *Bene loquutus est Spiritus sanctus per Esaiam ad patres nostros, dicens: Vade ad plebem istam, et dic: Aure audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non adspicietis.*

162. Spiritus ergo est, qui misit Esaiam. Si Spiritus misit, Spiritus est utique quem, mortuo Ozia rege, vidit Esaias, quando dixit: *Vidi Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, et plena erat domus majestatis ejus: et Seraphim stabant in circuitu ejus; sex alæ uni, et sex alæ alteri; et duabus velabant faciem ejus, et duabus velabant pedes ejus, et duabus volabant; et clamabant alter ad alterum, et dicebant: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth: plena est universa terra majestate ejus.*

163. Si stabant Seraphim, quomodo

volabant? Si volabant, quomodo stabant? Si hoc non possumus comprehendere, quomodo Deum comprehendere volumus, quem non videmus?

164. Sed sicut rotam intra rotam vidit propheta currentem (quod utique non ad corporalis refertur speciem visionis, sed ad utriusque gratiam Testamenti; quia teres vita sanctorum sit, et ita sibi concinens, ut superioribus posteriora respondeant. Rota igitur intra rotam est vita sub Lege, vita sub gratia; eo quod Judæa intra Ecclesiam sit, Lex intra gratiam. Nam intra Ecclesiam est, qui Judæus est in occulto: et circumcisio cordis intra Ecclesiam sacramentum est. Sed illa Judæa intra Ecclesiam, de qua scriptum est: *Notus in Judæa Deus*); ergo sicut rota intra rotam currit, similiter alæ stabant, et alæ volabant.

165. Similiter et *Seraphim duabus alis faciem, et duabus pedes velabant, et duabus volabant*. Nam hic quoque spiritalis sapientiæ sacramentum est. Stant tempora, volant tempora: stant præterita, volant futura: et quasi alæ Seraphim, ita faciem Dei, vel pedes velant; eo quod in Deo qui nec principium nec finem habet, omnis ab hac cognitione principii ejus et finis cursus temporum feriatur *. Stant ergo præterita vel futura, præsentia volant. Ne quæras principii ejus, vel finis arcana, quæ non sunt. Habes præsentia: sed laudato, non discute.

166. Seraphim indefessis vocibus laudant, et tu discutis? Quod utique cum faciunt, ostendunt nobis non aliquando discutiendum Deum, sed semper esse laudandum. Ergo Dominus Sabaoth et Spiritus sanctus est. Nisi forte displicet impiis doctor, quem Christus elegit: aut Dominum virtutum negare possunt Spiritum sanctum, qui donat quas voluerit ipse virtutes.

* Sensus est, in Deo qui æternitate immutabili fruitur, temporum vices locum non habere.

CAPUT XXII.

Ut regni unitas probetur in tribus personis, citatus Esaiæ locus expenditur: et in iis a quibus vel de Patre vel de Filio vel de Spiritu expositus sit, nullam sensus diversitatem fuisse declaratur. Ad hæc majestate Spiritui inde adserta, quod crucifixus dicatur dominus majestatis, ejus cum Patre ac Filio tanta æqualitas ostenditur, ut ipsum hinc numquam dejecturi sint Arriani.

167. Nunc unitatem majestatis et regni licet in Patre, Filioque, et sancto Spiritu cognoscere. Nam plerique dicunt Patrem Deum ab Esaia hoc tempore visum, Paulus Spiritum dixit, Lucas probavit, Johannes Evangelista ad Filium retulit. Sic enim scriptum est de Filio: *Hæc loquutus est Jesus, et abiit et abscondit se ab his. Cum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum; ut sermo Esaiæ impleretur, quem dixit: Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias: Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ut non videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanabo eos. Hæc dicit Esaias, quando vidit majestatem ejus, et loquutus est de eo.*

168. Ipsa verba dixit Johannes dixisse Esaiam, et majestatem ei Filii apparuisse evidentissime revelavit: Paulus autem Spiritum hæc dixisse memoravit. Unde igitur ista diversitas?

169. Diversitas quidem verborum, non sensuum est. Nam licet diversa dixerint, nullus erravit; quia et Pater videtur in Filio, qui dixit: *Qui me videt, videt et Patrem*. Et Filius videtur in Spiritu; quia sicut *nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto;* ita non carnali oculo, sed spiritali gratia Christus videtur. Unde et Scriptura ait: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illucescet tibi Christus*. Et Paulus cum oculos perdidisset, quomodo nisi in Spiritu Christum videbat? Unde et Dominus ait: *Ad hoc enim tibi visus sum, ut constituerem te ministrum et testem quibus vidisti me, et in quibus visurus es*. Nam

et prophetæ Spiritum accipiebant, et Christum videbant.

170. Una igitur visio, una præceptio, una majestas. An negamus etiam dominum majestatis esse Spiritum sanctum, cum Dominus majestatis sit crucifixus, qui natus est de Spiritu sancto ex virgine Maria? Quia non alter Christus, sed unus est : et ante sæcula ex Patre, ut Dei filius natus; et in sæculo, ut homo carnis adsumtione generatus.

171. Quid autem dicam, quia sicut Pater et Filius, ita etiam Spiritus immaculatus est et omnipotens; quia græce παντοδύναμον, πᾶν ἐπίσκοπον Salomon dixit, eo quod omnipotens et speculator sit omnium, sicut lectum esse in libro Sapientiæ supra est demonstratum. Ergo et Spiritus in honore est et in majestate.

172. Intuere nunc; ne quid eum forte non decent : aut si tibi displicet, Arriane, detrahe eum de Patris Filiique consortio. Sed si detrahere volueris, cœlos supra te reverti videbis; quia virtus eorum omnis ab Spiritu est. Si detrahere volueris, in Deum tibi prius mittenda est manus; quia Deus Spiritus. Sed quomodo detrahes eum, qui alta scrutatur Dei?

DE INCARNATIONIS DOMINICÆ SACRAMENTO

LIBER UNUS *.

CAPUT I.

Indicata dicendi occasione, ad sacrificia Caini et Abelis accedit Ambrosius. Tum quid in prioris oblatione Deo displicuerit, explorat. Deinde ubi Abelis holocaustum paucis exposuit, quosnam lata in Cainum feriat sententia, docet.

1. DEBITUM, fratres, cupio solvendum, sed hesternos meos non invenio creditores **; nisi forte improviso conventu putaverunt nos esse turbandos: sed numquam fides vera turbatur.

2. Itaque dum illi forsitan veniunt, ad istos qui propositi sunt ***, deflectamus agricolas, quorum alter, hoc est, Cain, a fructibus terræ: alter autem, Abel videlicet, ex primitivis ovium suarum hostiam Domino obtulit. Nihil invenio quod in specie munerum reprehendam, nisi quod et Cain munera sua displicuisse cognovit, et Dominus dixit: *Si recte offeras, recte autem non dividas, peccasti.*

3. Ubi igitur est crimen? ubi culpa? Non in oblatione muneris, sed in oblationis affectu. Sunt quidam qui recte arbitrantur, quia alius quæ offerret, elegerat: alius quæ viliora habuit, offerebat. Sed non est ita inops spiritalium sensus in nobis, ut putemus quia Dominus corporale sacrificium, non spiritale quærebat. Et ideo addidit, *quiesce*, tolerabilius significans abstinere a muneribus deferendis, quam infideli studio munus offerre. Qui enim nescit dividere, nescit dijudicare: spiritalis autem dijudicat omnia. Et ideo Abraham sacrificium quod offerebat, divisit.

4. Scivit etiam Abel dividere, qui ex primitivis ovium obtulit sacrificium, docens non terræ munera placitura Deo, quæ degeneraverant in peccatore, sed ea in quibus divini gratia mysterii refulgeret. Prophetavit itaque nos per passionem Domini a culpa esse redimendos, de quo scriptum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Unde et de primitivis obtulit, ut primogenitum designaret. Ostendit ergo verum Dei sacrificium nos futuros, de quibus Propheta ait: *Afferte Domino filios arietum.* Meritoque Dei judicio comprobatur.

5. Illi autem reprobato dicitur *quiesce*: quam puto generalem in omnes extra Ecclesiam constitutos latam esse sententiam; multorum enim hic figuram cerno populorum, quos divina sententia comprehendit, quorum in illo Cain jam tunc munera refutavit.

CAPUT II.

Post enumerata varia hominum genera, qui fere sub nominis christiani falso velamine Ecclesiam lacerantes, memoratæ sententiæ obnoxii sunt, admonet quemadmodum nobis declinanda sit eadem sententia.

6. GENERALIS enim hæc in impios omnes sententia est. Itaque si Judæus offerat, qui Filium virginis Mariæ a Patre Deo separat, dicitur ei: *Si recte offeras, non autem recte dividas, peccasti: quiesce.*

7. Si offerat Eunomianus, qui ex impietatis Arrianæ fonte progrediens, redundanti perfidiæ quæ labitur cœno,

* Scriptus anno circiter 382.

** Vide Ambrosii vitam, tom. 1, n. 18.

*** Id autumamus ideo dictum, quia forte amborum fratrum historia, cujus lectio quotannis certo tempore in ecclesia recurrebat, tunc ad populum fuerat recitata, minime vero quod hoc eodem die libros de Cain et Abel Præsul concionaverit.

et quod audivimus, Johannes dicit : hoc solum bene scire se dixit, quod audivit et quod vidit, qui in Christi pectore recumbebat. Ergo illi satis est audisse, mihi non est satis.

22. Sed quod ille audivit, hoc mihi dixit : et quod audivit a Christo, hoc nec ego possum negare verum esse de Christo. Ergo quod audivit, audivi : et quod vidit, vidi; ille enim vidit, quod vidit : non utique divinitatem, quæ secundum naturam suam videri non potest. Sed quia secundum naturam suam videri non poterat, suscepit quod erat præter naturam divinitatis; ut secundum naturam corporis videretur. Denique et Spiritus sanctus in specie visus est, sicut columba; quia videri divinitas in suæ claritatis veritate non poterat.

CAPUT IV.

Non sufficere si credamus in Christo veram carnem, nisi a divinitate omnem cum ea confusionem, aliamve infirmitatem secludamus : neque si eumdem utriusque fœderis Deum dicamus, nisi coæternum ipsimet Verbum profiteamur : nec demum, si ante Virginem agnoscamus illum cœpisse, nisi omni principio antiquiorem prædicemus. Commendatur Petri confessio; et cur ille, loquentibus aliis, tacuerit, quamve pulcre idem postea responderit, exponitur.

23. Noli igitur et tu secundum naturam interpretari, quod præter divinitatis naturam est. Nam etsi credas a Christo veram carnem esse susceptam, et offeras transfigurandum corpus altaribus; non distinguas tamen naturam divinitatis et corporis, et tibi dicitur : *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti.* Divide quod meum, divide quod suum Verbi est. Ego quod erat illius, non habebam : et ille quod meum est, non habebat. Suscepit quod meum est, ut impertiret quod suum est : suscepit non ut confunderet, sed ut repleret. Si credas susceptionem, affingas confusionem; Manichæus esse desisti, nec tamen Ecclesiæ filius esse cœpisti.

24. Si credas susceptionem corporis, adjungas divinitati compassionem : portionem utique perfidiæ, non perfidiam declinasti; credis enim quod tibi prodesse præsumis, non credis quod Deo dignum est.

25. Rursus si credas quia idem Deus et novi et veteris Testamenti est, tempora autem Verbo ejus et momenta præmittas : tolerabilior Valentinus est, qui non sæcula ante Deum, sed deos putat esse, quod sæcula sunt; minoris enim sacrilegii est copulari divinitati sæcula, quam præferri.

26. Si credas iterum quia Christus principium non sumsit ex Virgine, sed tamen aliquod ante Christum æstimes esse principium : in tempore distantia, de impietate contentio est; Virginis enim supparem negasti esse, non temporis. Ego autem et supparem Virginis secundum susceptionem corporis non negabo, et creatorem temporis confitebor. Quid enim proficis, si dicas quia Christus hæc an illa sit creatura? Creatura mutatur, non divinitas adoratur.

27. Noluit se sic Christus agnosci, nec his tantum, quæ supra hominem sunt, meritis æstimari. Denique cum interrogasset : *Quem me dicunt esse homines?* cum alii dicerent Eliam, alii Hieremiam, aut unum ex prophetis; nullius sententiam prædicavit : cum Petrus dixisset : *Tu es Christus Filius Dei vivi*; hunc solum non immerito laudavit.

28. Ergo Johannes dicit, Petrus dicit, Christus probavit; et tu non probas, Arriane? Nec Johanni et Petro putas esse credendum, quos vel solos pro testimonio gloriæ suæ Dominus noster Jesus Christus ad omnium fidem credidit abundare? Denique quasi ad testimonium veteris et novi Testamenti Moyses cum Elia adsciscitur, cum Johanne Petrus frequenter adhibetur.

29. Petrus dicit : *Tu es*; non dicit : Tu esse cœpisti. Petrus dicit : *Tu es Filius Dei*; non dicit : Tu es creatura. Dixit hoc Johannes. Si adhuc non credidisti, quia non intellexisti mysterium supra sapientiam recumbentis, repetivit Petrus. Commendavit utrumque Christus, alterum judicio, alterum mysterio; id enim addidit, ut legeres quod in Christi pectore recumbebat, et intelligeres quod ejus caput, in quo principale omnium sensuum est, arcano

quodam sapientiæ replebatur. Sed si non putas intelligendum esse mysterium, saltem noli impugnare judicium. Laudatur Petrus, quia Dei Filium credidit, quem videbat; quia se ab imperitæ plebis rudibus adhuc opinionibus separabat. Denique cum interrogasset Dominus, quid homines de Filio hominis æstimarent, cum diceretur vulgi sententia, Petrus tacebat.

30. Taces ergo, Simon, et respondentibus aliis, adhuc taces; cum ipse sis primus, qui etiam non interrogatus interrogas; nec times, ne reprehendaris a Domino, quia non respondes interroganti? Ideo, inquit, non respondeo, quia non interrogor meam, sed alienam sententiam; legi enim : *Ut non loquatur os meum opera hominum :* opus autem est perfidorum perfidias prædicare. Ergo taceo adhuc, quia nondum id quod sentio interrogor : non proferam labiis, quod animus non probavit. Erit tempus quando respondeam. Interrogabor et ipse quid sentiam, tunc demum respondebo quod meum est; meum est enim fidem loqui, pietatem adserere, gratiam prædicare.

31. Non igitur quasi pigrior sensu, voce tardior tacet, nec quasi fastidiosus differt vocis obsequium : sed quasi cautus periculum vulgaris opinionis evitat, qui periculum non evitabat salutis. Denique in posterioribus habes quia exsilivit e navi, ut occurreret Domino, non gloriæ cupidus, sed obedientiæ præmaturus.

32. Hic ergo qui ante reticebat, ut doceret nos quod impiorum nec verbum debeamus iterare: hic, inquam, ubi audivit : *Vos autem quid me dicitis?* statim loci non immemor sui, primatum egit: primatum confessionis utique, non honoris; primatum fidei, non ordinis. Hoc est dicere : Nunc nemo me vincat, nunc meæ partes sunt : debeo compensare quod tacui, debet prodesse quod silui. Lingua mea non habet spinas, sine impedimento fides debet exire. Dum alii cœnum, alienæ licet, prolatæ tamen impietatis evacuant, qui aut Eliam, aut Hieremiam, aut unum ex prophetis Christum esse dixerunt; habuit enim ista vox cœnum, habuit ista vox spinas : dum alii, inquam, hoc lavant cœnum, dum in aliis enodantur hæ spinæ, vox nostra Filium Dei Christum resultet. Mihi purus est sermo, cui nullas spinas expressa reliquit impietas.

33. Hic est ergo Petrus qui respondit pro cæteris apostolis, immo præ cæteris; et ideo fundamentum dicitur, quia novit non solum proprium, sed etiam commune servare. Huic adstipulatus est Christus, revelavit Pater. Nam qui veram generationem loquitur Patris, a Patre adsumsit, non sumsit ex carne.

CAPUT V.

Fidem hanc Ecclesiæ fundamentum esse ac valere adversus omnes hæreses, qua in Christo divina simul et humana generatio creditur. Duas illas generationes invicem sibi non officere : sed quæ ad utramque pertinent, salva etiam in passione ac sepultura mansisse. Non ergo infirmitates corporis divinitati adtribuendas; cum hæc a loco et tempore absoluta sit : et nihil nisi secundum carnem pati potuerit Verbum divinum.

34. Fides ergo est Ecclesiæ fundamentum : non enim de carne Petri, sed de fide dictum est, quia portæ mortis ei non prævalebunt : sed confessio vicit infernum. Et hæc confessio non unam hæresim exclusit; nam cum Ecclesia multis tamquam bona navis fluctibus sæpe tundatur, adversus omnes hæreses debet valere Ecclesiæ fundamentum.

35. Dies me citius defecerit, quam nomina hæreticorum diversarumque sectarum; adversum omnes tamen generalis ista est fides, quia Christus est Dei Filius, et sempiternus ex Patre, et natus ex Maria virgine. Quem quasi gigantem sanctus David propheta describit, eo quod biformis geminæque naturæ unus sit consors divinitatis et corporis: qui *tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit tamquam gigas ad currendam viam.* Sponsus animæ secundum Verbum : gigas terræ, quia usus nostri officia percurrens, cum Deus semper esset æternus, incarnationis sacramenta suscepit, non divisus, sed unus; quia utrumque unus, et unus in

utroque, hoc est, vel divinitate vel corpore : non enim alter ex Patre, alter ex Virgine; sed idem aliter ex Patre, aliter ex Virgine.

36. Generatio generationi non præjudicat, nec caro divinitati; quia nec pignus Patri, nec voluntas passioni, nec passio voluntati. Idem enim patiebatur, et non patiebatur : moriebatur, et non moriebatur : sepeliebatur, et non sepeliebatur : resurgebat, et non resurgebat; quia corpus proprium suscitabat : quia quod cecidit, hoc resurgit : quod non cecidit, non resurgit. Resurgebat igitur secundum carnem, quæ mortua resurrexit : non resurgebat secundum Verbum, quod non resolutum fuerat in terram, sed apud Deum semper manebat.

37. Ergo et moriebatur secundum nostræ susceptionem naturæ, et non moriebatur secundum æternæ substantiam vitæ : et patiebatur secundum corporis susceptionem; ut suscepti corporis veritas crederetur : et non patiebatur secundum Verbi impassibilem divinitatem, quod totius exsors doloris est. Denique idem dicebat : *Deus, Deus meus, respice in me : quare me dereliquisti?* quia secundum carnem relictus est, qui secundum divinitatem nec deseri potuit, nec relinqui.

38. Idem etiam dicit : *Longe a salute mea verba delictorum meorum*, hoc est, non capiatur, qui audit : *Quare me dereliquisti?* sed intelligat quod secundum carnem ista dicantur, quæ longe a plenitudine divinitatis aliena sunt. Aliena sunt enim a Deo verba delictorum; quia aliena sunt et delicta verborum : sed quoniam delicta aliena suscepi, etiam delictorum alienorum verba suscepi; ut derelictum me a Patre Deo esse dicam, qui apud Deum semper sum.

39. Erat igitur immortalis in morte, impassibilis in passione. Etenim quasi Deum non cepit mortis ærumna, et eumdem quasi hominem inferna viderunt. Denique *emisit spiritum*, et tamen quasi arbiter exuendi suscipiendique corporis, emisit spiritum, non amisit. Pendebat in cruce, et omnia commovebat. Tremebat in ligno, quem totus tremebat hic mundus. Erat inter supplicia, excipiebat vulnera, et regnum cœleste donabat. Peccatum omnium factus, peccata generis abluebat humani. Postremo mortuus est, et secundo et tertio exsultans atque ovans dico, mortuus est; ut illius mors vita fieret mortuorum.

40. Sed nec sepulcrum quidem ejus miraculo caret. Nam cum esset unctus a Joseph, et in ejus monumento sepultus, novo opere quodam ipse defunctus defunctorum sepulcra reserabat : et corpus quidem ejus jacebat in tumulo; ipse autem inter mortuos liber, remissionem in inferno positis, soluta mortis lege, donabat. Erat ergo caro ejus in monumento, sed virtus ejus operabatur e cœlo. Ostendebatur omnibus per corporis veritatem; quia non caro erat Verbum, sed caro erat Verbi. Caro quidem gustavit mortem, sed impassibilis Dei virtus : et si exuit corpus, nullum tamen de corpore Deo damnum.

41. Cur divinitati adtribuis ærumnas corporis, et infirmum doloris humani et divinæ connectis naturæ? *Nunc anima*, inquit, *mea turbata est.* Anima turbata est, non sapientia; immutabilis enim manebat sapientia, etsi circumdaretur amictu carnis. Nam in illa servi forma erat veri luminis plenitudo : et cum se exinanivit, lumen erat. Denique dicebat : *Ambulate dum lumen habetis.* Et quando in morte fuit, in umbra non erat. Denique etiam in inferno positis vitæ lumen fundebat æternæ. Radiabat etiam illic lux vera sapientiæ, illuminabat infernum, sed inferno non claudebatur. Quis enim locus est sapientiæ? Denique dicit justus : *Sapientia autem unde inventa est? Quis autem locus est disciplinæ? Nescit homo viam ejus, nec inventa est inter homines.*

42. Ergo nec in tempore, nec in loco Sapientia est; unde et tempus esse significat. Sed quomodo in tempore, quæ in principio erat? quomodo in loco, quæ apud Deum erat? Unigenitus Filius si quæritur, in sinu Patris evangelico spiritu reperitur. Numquid sinum Patris locum putatis? Et quæritis quomodo nata sit, cum dicat propheticus vir :

Nescit homo viam ejus? Et secundum homines ortum ejus æstimatis, cum Job dicat quod inter homines non sit inventa? Et mortem tribuitis Sapientiæ, de qua *abyssus dicit : Non est in me; et mare dicit : Non est mecum?* Non dicit cœlum, Non est in me : *sed abyssus dicit, Non est in me.* Non enim abysso, sed Patri dixit : *In manus tuas commendo spiritum meum.* Ipsa anima etsi fuit in abysso, jam non est; quia scriptum est : *Quoniam non relinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

43. Mare ergo dicit : *Non est mecum*, hoc est, vita nostra dicit, fluctibus sæculi inquieta. Non est enim inter homines caro ejus; quia secundum carnem jam non novimus Christum. Terra dicit: *Non est mecum*, quia resurrexit. Denique Angelus ait : *Quid quæritis viventem cum mortuis?* Et bene mare dixit : *Non est mecum;* quia super mare erat. Denique in mari et corporeis vestigiis ambulabat, quando et subjecto mari super mare Petrum ambulare præcepit; qui licet titubaverit, titubavit tamen non per imbecillitatem jubentis, sed per infirmitatem obedientis.

44. Ergo splendori gloriæ non permisceas nostræ atramentum naturæ, non luci nebulam humanæ carnis offundas. Rursus passionem prædicans, si nequaquam id quod est passibile recognoscas, pietatem Domini refellisti, salutem tuam negasti. Unde amentes eos æstimare debemus, qui audientes dicentem Dei Filium : *Quid me cædis?* secundum naturam divinitatis subjectum injuriæ putaverunt. Dixit enim : *Quid me cædis?* sed cædem divina natura non sensit. Dixit : *Dorsum meum dedi in flagella, et maxillas meas in palmas : vultum autem meum non converti a confusione sputorum.* Dorsum dixit et maxillas et vultum, hoc est, humani corporis portiones. Quod enim caro Verbi patiebatur vel manens in carne, Dei Verbum patiebatur carne, sicut scriptum est : *Christo in carne passo;* in se utique pro corporis adsumtione referebat; ut quæ nostra sunt, in se ipse susciperet, et suis circumvestiret humana.

45. Recte igitur secundum naturam suam et caro passa est, nec ea corporis passione Verbi natura mutata est; in veritate enim nostra est resurrectio, et ideo in veritate Christi passio prædicatur.

CAPUT VI.

Perstringuntur hi omnes hæretici, qui Christum vel in phantasmate passum, vel duas in se personas complexum dicunt, non secus ac qui vel a Dei Filio Verbum distinguunt, vel a carne non distinguunt divinitatem, vel hanc tamquam imperfectam injuriis corporis subjiciunt. Cum autem horum omnium auctores sint ii, qui divinitatem carnemque Domini unius naturæ esse fingebant, eos Nicæni concilii auctoritatem falso venditare ostendit Ambrosius, Christum in Scripturis tantum secundum humanitatem passum narrari patefaciens. Addit carnem ab eo propterea susceptam, ut quod peccaverat, in se redimeret; cum Deo et peccato nihil queat esse commune. Postremo quam absurda sint, quæ ex adversariorum opinione sequantur, aperit.

46. Neque enim, quod quidam dicunt, in phantasmate passus est; quia nec in phantasmate super mare ambulavit, quod discipuli in Evangelio opinati esse produntur. Sed excusantur, quia : *Nondum erat Spiritus datus; nondum enim Jesus fuerat honorificatus.* Nobis jam crucifixus est Christus et resurrexit : nobis jam Spiritus datus est, qui adsertor est veritatis. Et discipuli quidem aliquando erraverunt, ne nos postea errare possemus. Ergo illorum error nobis proficit. Quasi homines errarunt, quasi discipuli crediderunt.

47. Et hos igitur qui in phantasmate venisse Jesum prædicant, et illos condemnare debemus, qui adversa erroris linea non unum eumdemque Filium Dei dicunt : sed alium esse qui ex Deo Patre natus sit, alium qui sit generatus ex Virgine; cum Evangelista dicat quia *Verbum caro factum est;* ut unum Dominum Jesum, non duos crederes.

48. Nonnulli etiam aliud Dei Verbum, aliud Dei Filium crediderunt; cum ipsum, qui in principio erat Verbum apud Deum Patrem, in sua propria venisse Evangelista testetur. Sunt autem qui tamquam ad unum prophetarum; ita ad Christum factum esse Verbum

arbitrati sunt, non ipsum esse Dei Verbum. Sed de nullo prophetarum dictum est quia *Verbum caro factum est*. Nullus prophetarum abstulit peccata mundi. De nullo alio dictum est : *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui*. De nullo prophetarum legimus quod sit Dominus majestatis, quod de Christo Apostolus dixit quia Judæi Dominum majestatis crucifixerunt.

49. Sed dum hos redarguimus, emergunt alii qui carnem Domini et divinitatem dicant unius esse naturæ. Quæ tantum sacrilegium inferna vomuerunt? Jam tolerabiliores sunt Arriani, quorum per istos perfidiæ robur adolescit; ut majore contentione adserant Patrem et Filium et Spiritum sanctum unius non esse substantiæ; quia isti divinitatem Domini et carnem substantiæ unius dicere tentaverunt. Deinde cum isti dicant quia Verbum in carnem, capillos, sanguinem et ossa conversum est, et a natura propria mutatum est; datur illis locus ut infirmitatem carnis ad infirmitatem divinitatis, quadam facta divinæ naturæ mutatione, detorqueant.

50. Sunt etiam qui in tantum impietatis prodierint, ut putent quia divinitas Domini circumcisa est, et imperfecta de perfecta facta est; et in ligno non caro, sed illa operatrix omnium substantia divina in carnis specie coagulata pendebat. Quis autem non horrescat? Quis audiat quia non ex Maria virgine, sed ex divina substantia passibilem sibi carnem fecerit Dei Verbum? Quod adserendo eo prolabuntur, ut non ex tempore corpus Domini esse susceptum, sed coæternum Dei Verbo semper fuisse contendant.

51. Horum omnium auctores sunt, qui divinitatem et carnem Domini unius naturæ fuisse dixerunt. Legi enim quod non crederem, nisi ipse legissem : legi, inquam, in cujusdam libris * sic positum, et organum, et eum a quo movebatur organum, unius in Christo fuisse naturæ. Quod ideo posui, ut ex scriptis nomen deprehendatur auctoris; et advertant, quamvis exquisitissimis argumentis, et phaleratis sermonibus non posse vim veritatis obduci.

52. Et hic mihi frequenter Nicæni concilii tractatum se tenere commemorat. Sed in illo tractatu patres nostri non carnem, sed Dei Verbum unius substantiæ cum Patre esse dixerunt; et Verbum quidem ex paterna processisse substantia, carnem autem ex Virgine esse confessi sunt. Quomodo igitur Nicæni concilii nomen obtenditur, et nova inducuntur, quæ numquam nostri sensere majores; cum utique Scripturæ dicant quia Christus secundum carnem passus est, non secundum divinitatem: Scripturæ dicant quia Virgo in utero accipiet, et pariet Filium? Accepit enim virtutem, et peperit Filium, quem ex se ipsa suscepit.

53. Denique hoc etiam Gabriel proprio sermone declarat dicens : *Et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Dei Filius. Ex te*, inquit, ut secundum hominem quod ex ipsa nasceretur, adverteres; ex se enim generavit Maria, ut quod generaretur ex ipsa, in eo salva generationis Dominicæ prærogativa, corporis esset vera natura. Sed et Paulus dicit se prædestinatum esse in Evangelium Dei : *Quod ante*, inquit, *promiserat per prophetas de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem*. Et ad Galatas : *Postquam autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere*. Et ad Timotheum dixit : *Memor esto Jesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David*.

54. Ergo ex nobis accepit, quod proprium offerret pro nobis, ut nos redimeret ex nostro : et quod nostrum non erat, ex suo nobis divina sua largitate conferret. Secundum naturam igitur se obtulit nostram, ut ultra nostram operaretur naturam. De nostro sacrificium, de suo præmium est : multaque in eodem et secundum naturam invenies, et ultra naturam. Secundum conditionem etenim corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in præsepio est collocatus : sed supra conditionem Virgo concepit, Virgo generavit : ut crederes quia Deus

* Leontii Bysant. librum *Adv. fraudes Apollin.* citat Ambrosius.

erat, qui novabat naturam; et homo erat, qui secundum naturam nascebatur ex homine.

55. Neque enim, ut quidam interpretati sunt, natura ipsa Verbi mutata est, quæ immutabilis semper est, sicut ipse dixit : *Videte, videte me, quia ego sum, et non sum mutatus.* Sed etiam Paulus dixit : *Quia Jesus Christus heri et hodie, ipse est in sæcula*, hoc est, qui non secundum naturam mutatus est carnis, sed immutabilis etiam in ipsa mutabili conditionis humanæ qualitate permansit.

56. Didicistis igitur quia sacrificium de nostro obtulit. Nam quæ erat causa incarnationis, nisi ut caro quæ peccaverat, per se redimeretur? Quod peccaverat igitur, hoc redemtum est. Non est ergo immolata divinitas Verbi; quia non peccaverat divinitas Verbi : et ideo non est Verbi natura in carnis conversa naturam; quia immunis peccati divinitas pro peccato, quod non fecerat, se non debebat offerre. Hoc enim in se obtulit Christus, quod induit : et induit, quod ante non habuit. Non igitur divinitatis suæ divinitatem induit, in quo erat plenitudo divinitatis æternæ : sed carnem adsumsit, ut spolium carnis exueret, atque in semetipso et manubias diaboli crucifigeret, et trophæa virtutis erigeret.

57. Ergo si caro omnium* et in Christo subjacuit injuriæ, quomodo unius illam cum divinitate dicitis esse substantiæ? Si enim unius est substantiæ Verbum et caro, quæ de terra habet naturam; cur unius substantiæ adseratur Verbum atque anima, quam perfectam naturæ suscepit humanæ? Unius autem substantiæ est Verbum cum Deo secundum paternam professionem, et ipsius Domini adsertionem, qui ait : *Ego et Pater unum sumus.* Unius ergo substantiæ Pater cum terreno corpore prædicatur. Et adhuc indignamini in Arrianis, quia hi dicunt Filium Dei creaturam esse; cum ipsi dicatis Patrem unius cum creaturis esse substantiæ?

58. Quid autem aliud agitis ista dicendo, nisi ut aut limum Adæ, terramque nostram divinæ substantiæ comparetis, aut certe divinitatem in terrenæ corruptelæ injuriam transferatis. Dicendo enim quod Verbum caro et ossa factum est, in terram utique dicitis esse conversum; quoniam caro et ossa de terris sunt.

59. Sic scriptum est, inquiunt, quia *Verbum caro factum est.* Scriptum est, non nego : sed considera quid sequatur; sequitur enim : *Et habitavit in nobis*, hoc est, illud Verbum quod carnem suscepit, hoc habitavit in nobis, hoc est, in carne habitavit humana; et ideo Emmanuel dictus est, hoc est, nobiscum Deus. Hoc ergo *Verbum caro factum est*, pro eo quod est, homo factus est. Sicut etiam in Johel dixit : *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem;* non enim super irrationabilem carnem, sed in homines futura promittitur gratiæ spiritalis effusio.

60. Quod si secundum litteram vos tenetis, ut putetis ex eo quod scriptum est, quod *Verbum caro factum est*, Verbum Dei in carnem esse conversum; numquid negatis scriptum esse de Domino, quia peccatum non fecit, sed peccatum factus est. Ergo in peccatum conversus est Dominus? Non ita; sed quia peccata nostra suscepit, peccatum dictus est. Nam et maledictum dictus est Dominus, non quia in maledictum conversus est Dominus; sed quia nostrum suscepit ipse maledictum : *Maledictus enim*, inquit, *qui pendet in ligno.* Miraris ergo quia scriptum est : *Verbum caro factum est*, cum caro adsumta sit a Dei Verbo; quando de peccato quod non habuit, scriptum est quia peccatum factus est, hoc est, non natura operatione que peccati, utpote in similitudinem carnis peccati factus : sed ut peccatum nostrum in sua carne crucifigeret, susceptionem pro nobis infirmitatum obnoxii jam corporis peccati carnalis adsumsit.

61. Desinant ergo dicere naturam Verbi in corporis naturam esse mutatam; ne pari interpretatione videatur natura Verbi in contagium mutata pec-

---

* Indicatur carnem Christi et nostram omnium ejusdem esse substantiæ ac naturæ, proindeque alteram iisdem injuriis, quibus afficitur altera, subjacere.

cati. Aliud est enim quod adsumsit, et aliud quod adsumtum est. Virtus venit in Virginem, sicut et Angelus ad eam dixit quia *virtus Altissimi obumbrabit te.* Sed natum est corpus ex Virgine; et ideo cœlestis quidem descensio, sed humana conceptio est. Non ergo eadem carnis potuit esse, divinitatisque natura.

CAPUT VII.

Quod libris superioribus hunc addiderit, excusat : deinde ubi rationes eorum, qui animam a Christo negabant esse susceptam, ineptas demonstravit, eamdem animæ susceptionem Scripturæ adstruit testimoniis : tum exposito cur animam a Domino non prætermissam oportuerit, eosdem vano timore agitari ostendit. Quomodo metuere aut proficere dicatur Christus; neque tamen periculum sit, ne dividatur, vel tetras videatur induci : quod ultimum in eos ipsos retorquetur.

62. POSSEM latius persequi, sed vereor ne hæc ipsa aliquibus aut superflua aut prolixa videantur. Fortassis enim dicat aliquis : Nonne de Patris et Filii divinitate quinque illis, quos scripsisti, libris conclusurum te esse promiseras? Sed quid faciam, cum quotidie novas seminent quæstiones? Non præterit sponsio, sed adstringit objectio. Nam quemadmodum potest finis esse responsi, si modus nullus objecti sit?

63. Et tamen de Patris et Filii divinitate consummaturum responsionem in superioribus me spoponderam : hoc autem libro de incarnationis Dominicæ sacramento plenior, sicut debuit, facta digestio est. Nam cum illud quod ait Dominus : *Tristis est anima mea usque ad mortem;* et infra : *Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc : sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis;* non ad Spiritus sancti compassionem, sed ad rationabilis adsumtionem animæ, et naturæ humanæ refertur affectum, consequens est ut per adsertionem Dominici sacramenti et plenitudinem naturæ humanæ fuisse adstruamus in Christo, et ab infirmitatis præjudicio Spiritum sanctum separemus. NON EST ENIM obnoxius infirmitati, qui non est obnoxius passioni.

64. Quæro igitur qua ratione animam putent quidam a Domino Jesu non esse susceptam; an quia metus est ne sensu Christus laberetur humano? Dicunt quippe quia concupiscentia carnis legi mentis repugnet. Sed qui hoc ait, tantum abest ut Christum putaverit lege carnis in peccati vincula fuisse deducendum; ut ipse in æstu positus fragilitatis humanæ, per Christum sibi subveniri posse crediderit dicens : *Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Qui ergo alios a carnis lubrico vindicabat, numquid formidare poterat, ne etiam ipse dominatu quodam carnis istius vinceretur?

65. Sed carnis istius, sicut volunt, formidabat illecebras. Ergo et carnis susceptionem declinare debuerat; ne ad lubricum traheretur erroris. Sed quomodo lubricum poterat timere peccati, qui peccatum remissurus advenerat? Et ideo cum susceperit carnem hominis, consequens est ut perfectionem incarnationis plenitudinemque susceperit; nihil enim in Christo imperfectum. Suscepit itaque carnem, ut resuscitaret : adsumsit animam, sed animam perfectam, rationabilem, humanam adsumsit atque suscepit.

66. Nam quis potest negare quod susceperit animam, cum ipse dicat : *Animam meam pono pro ovibus meis?* Et iterum : *Propterea me Pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam illam.* Non per parabolam hoc dicitur, nec perfunctoria significatione, in qua aliud dicitur, et aliud intelligitur, sicut illud : *Neomenias et sabbata vestra odit anima mea :* licet etiam illud ad Christi animam possit referri, quæ ideo posita est, ut aboleret Judaicæ superstitionis errorem, et unius sacrificii institueret veritatem.

67. Sed de hoc dubitent prophetico, evangelicum hoc refutare non possunt de animæ proprietate dictum; cum de morte Domini et resurrectione sit dictum; denique addit : *Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam.*

Eamdem igitur ponit, quam suscepit. Suscepit dico; non enim Verbum ipsum Dei vivum in sua carne ad nostræ animæ vicem factum est: sed sicut carnem nostram, ita et animam nostram perfectam naturæ humanæ adsumtione suscepit. Adsumsit, inquam, animam; ut incarnationis suæ benediceret sacramento: suscepit affectum meum, ut emendaret.

68. Quid autem opus fuit carnem suscipere sine anima; cum utique insensibilis caro, et irrationabilis anima nec peccato sit obnoxia, nec digna præmio? Illud ergo pro nobis suscepit, quod in nobis amplius periclitabatur. Quid autem mihi prodest, si totum me non redemit? Sed totum me redemit, qui ait: *Mihi indignamini, qui totum hominem sanum feci in sabbato?* Totum me redemit; quia in virum perfectum fidelis non ex parte, sed totus resurgit.

69. Desinant ergo isti misericordes timere, ne Christus carnem suam, vel animam perfectam sensumque hominis non potuerit gubernare, qui etiam illum asinæ pullum, quem ante nemo sederat, gubernavit. *Qui plantavit aurem, non audiet?* Qui alios regebat, se regere ipse non poterat? Qui peccata donabat, peccatum ipse faciebat? Desinant nimium solliciti isti, tamquam pædagogi Christi, vereri ne etiam in ipso concupiscentia carnis legem mentis oppresserit, quæ non oppressit in Paulo, sed tantummodo repugnavit. Athleta Christi victorias mentis numerat suæ: hi trepidant ne caro titubaverit in Domino, quæ vicit in servulo?

70. Non vult pro se timere nos Christus, non vult pro se flere nos Dominus. Denique dicit: *Filiæ Hierusalem, nolite me flere, vos ipsas flete.* Et istis dicit: Nolite mihi timere, vobis timete. An non audistis dicentem David: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo?* et alibi: *Non timebo quid faciat mihi homo;* et alibi: *Non timebo quid faciat mihi caro.*

71. Dicit ergo: Ego lapsum naturæ humanæ timere potui, quem homo ipse non timuit: Deus igitur ante carnem, Deus in carne, perfectionem naturæ adsumsi humanæ: suscepi sensum hominis, sed non sum sensu carnis inflatus. Sensu hominis animam meam dixi esse turbatam: sensu hominis esurivi: sensu hominis rogavi, qui rogantes exaudire consuevi: sensu hominis profeci *, sicut scriptum est: *Et Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines.*

72. Quomodo proficiebat Sapientia Dei? Doceat te ordo verborum. Profectus est ætatis, et profectus sapientiæ, sed humanæ est. Ideo ætatem ante præmisit, ut secundum hominem crederes dictum; ætas enim non divinitatis, sed corporis est. Ergo si proficiebat ætate hominis, proficiebat sapientia hominis: sapientia autem sensu proficit, quia a sensu sapientia. Jesus autem proficiebat ætate et sapientia. Quis sensus proficiebat? Si humanus, ergo et ipse susceptus est: si divinus, ergo mutabilis per profectum. Quod enim proficit, utique mutatur in melius: sed quod divinum est, non mutatur: quod ergo mutatur, non utique divinum. Sensus igitur proficiebat humanus; sensum ergo suscepit humanum.

73. Et ut sciamus quia secundum hominem loquebatur, præmisit supra dicens: *Puer autem crescebat et confortabatur et implebatur sapientia; et gratia Dei erat cum illo.* Et *puer*, nostræ nomen ætatis est: nec confortari virtus poterat Dei, nec crescere Deus, nec altitudo sapientiæ Dei, nec plenitudo divinitatis impleri. Quæ igitur implebatur, erat non Dei, sed nostra sapientia. Nam quomodo implebatur, qui ut omnia impleret, descendit?

74. Per quem autem sensum Esaias dixit, patrem puer nesciebat aut matrem? Scriptum est enim: *Priusquam*

* Hæc Ambrosii doctrina de Christi in sapientia profectu videtur accommodanda adtribuendaque tertiæ illi scientiæ, quam in eo præter beatam atque infusam sub nomine adquisitæ sive experimentalis admittunt theologi. Antiquis Patribus hoc sufficiebat, ad adserendam Christo Domino humanam animam, si profectum aliquem, qualiscumque demum is esset, e Scriptura in ipso demonstrarent, proindeque non multum de inquirenda ejusmodi profectus natura satagebant.

sciat puer patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ. Sapientiam enim Dei futura et occulta non fallunt: expers autem agnitionis infantia, per humanam utique imprudentiam, quod adhuc non didicit, ignorat.

75. Sed verendum est, inquis, ne si duos principales sensus aut geminam sapientiam Christo tribuimus, Christum dividamus. Numquid cum et divinitatem ejus adoramus et carnem, Christum dividimus? Numquid cum in eo imaginem Dei, crucemque veneramur, dividimus eum? Apostolus certe, qui de eo dixit: *Quoniam etsi crucifixus est ex infirmitate nostra, vivit tamen ex virtute Dei;* ipse dixit quia non divisus est Christus. Numquid etiam cum dicimus quia animam rationabilem et intellectus nostri suscepit capacem, dividimus eum?

76. Non enim ipse Deus Verbum pro anima rationabili et intellectus capaci in carne sua fuit, sed animam rationabilem et intellectus capacem, et ipsam humanam, et ejusdem substantiæ, cujus nostræ sunt animæ, et carnem nostræ similem, ejusdemque cujus caro est nostra substantiæ, suscipiens Deus Verbum, perfectus etiam homo fuit, sine ulla tamen labe peccati; quia peccatum ipse non fecit, sed pro nobis peccatum factus est; ut nos essemus justitia Dei in ipso. Caro ergo ipsius et anima ejusdem cujus anima nostra caroque substantiæ est.

77. Nec timeo ne tetrada videar inducere, nos enim vere solam, qui hoc adserimus, colimus Trinitatem. Non enim Christum divido, cum carnis ejus divinitatisque distinguo substantiam: sed unum Christum cum Patre et Spiritu Dei prædico, et illos magis qui carnem Christi unius cum divinitate ejus dicunt esse substantiæ, tetrada inducere demonstrabo. Non enim quod ejusdem substantiæ est, unus, sed unum est; nam utique Filium ejusdem cum Patre substantiæ confitentes in tractatu concilii Nicæni, non unam personam, sed unam divinitatem in Patre et Filio crediderunt.

78. Ergo cum dicunt ejusdem carnem, cujus et Filius Dei erat, fuisse substantiæ; ipsi quod nobis objiciunt ineptiis vanæ adsertionis incurrunt, ut dividant Christum. Itaque quartum increatum, quod adoremus, inducunt; cum sola increata sit divinitas Trinitatis.

CAPUT VIII.

Contra catholicam hanc sententiam, Filium qui generatus est, Patri qui generavit, æqualem esse, opponentibus adversariis genitum cum ingenito ejusdem naturæ esse non posse; respondetur voces genitum atque ingenitum quæ in Scripturis non leguntur, ab iis hic induci, cum illas naturam et substantiam ideo repudient, quod eas in iisdem Scripturis negent exstare. Tum etiam in Deo naturam ac substantiam esse ex sacris codicibus evincitur.

79. Concluseram librum: sed religionis fuit ne prætervecti videremur, quod solvere nequiremus. Nam cum dudum audierint quidam, dicentibus nobis, Filium Dei, qui generatus sit, Patri qui generavit, inæqualem esse non posse, quamvis ille generatus sit, iste generaverit; quia generatio non potestatis est, sed naturæ: adversus illam quidem quæstionem vocem sibi arbitrantur occlusam: sed tergiversatione damnabili in eodem loco vestigium vertunt; ut putent mutationem fieri quæstionis, mutatione sermonis, dicentes: Quomodo possunt ingenitus et genitus esse unius naturæ atque substantiæ *?

80. Ergo ut respondeam, clementissime Imperator, per te mihi propositæ quæstioni; primum omnium ingenitum in scripturis divinis nusquam invenio: non legi, non audivi. Cujus igitur mutabilitatis sunt homines istiusmodi, ut nos dicant ea usurpare, quæ non sunt scripta; cum ea quæ sunt scripta, dicamus: et ipsi objiciant quod scriptum non sit? Nonne ipsi sibi adversantur, et auctoritatem calumniæ suæ derogant?

81. Dicunt etenim non esse scriptum Dei esse substantiam atque naturam; cum utique Filium Dei Patris esse splendorem gloriæ, et characterem substantiæ ejus Scriptura testetur, et multos

* Hanc difficultatem hæretici Gratiano Augusto jactabant, cujus gratia placuit Ambrosio objecti solutionem ad calcem libri rejicere.

alios de divina dixisse substantia in alio libro plenissime ostenderimus.

82. Naturam quoque divinam quis abnuat; cum Petrus apostolus in epistola sua scripserit, id operatam Domini misericordiam per passionem crucis, ut nos, inquit, faceret divinæ consortes naturæ? Sed etiam alibi Paulus scripsit: *Sed tunc quidem ignorantes Deum, his qui natura non sunt dii, servistis.* Ita enim et in græcis codicibus invenimus, quorum potior auctoritas est.

83. Quid igitur agunt, qui negant naturam esse divinam, nisi ut jam non solum Filio calumnientur, sed etiam Patri? Si enim negatur natura Deus esse, ergo per gratiam est, ut homines: aut certe falso creditur, ut dæmones, quorum simulacra Dei appellatione donantur. Sed Apostolicam auctoritatem sequamur, ut dicamus in simulacris naturam non esse divinam. Si ergo in simulacris non est, non est in dæmoniis: superest ut in Deo divina sit natura atque substantia.

84. Docuimus igitur apostolica auctoritate recte de Deo Patre dici quod natura sit Deus; accipiant nunc quod eadem Dei Patris sit natura quæ Filii est, eadem sit et Spiritus sancti; ne forte itidem dicant: Naturam quidem legimus esse divinam, naturæ autem divinæ non legimus unitatem. Sed cum ipse Filius dixerit: *Ego et Pater unum sumus;* unitatem divinitatis probavit. Cum dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt;* et infra: *Pater, omnia mea tua sunt, et tua mea;* adseruit unitatem. Cum dixit: *Pater qui in me manet, ipse et opera quæ ego facio, ipse facit;* unitatem evidentissime declaravit.

85. Deinde Petrus unam naturam ostendit esse divinam: *Ut nos,* inquit, *faceret divinæ consortes naturæ.* Potuit enim sic dicere, si aliter æstimasset; potuit, inquam, sic dicere: Ut nos faceret divinarum consortes naturarum; maxime cum per Filium in naturæ divinæ consortium transeamus. Numquid potest donare, quod non habet? Ergo non est dubium quia de eo, quod habet, donat; et ideo habet naturam divinam, qui consortia divinæ donat naturæ.

86. Apostolus quoque Paulus dicendo: *Qui natura non sunt dii;* ostendit unam veri Dei esse naturam. Namque et ipse potuit dicere: Qui naturis non sunt dii, si sciret pluralitatem divinæ esse naturæ, ut alia esset in Patre, alia in Filio, alia in Spiritu sancto. Dicendo ergo: *Natura non sunt dii;* unitatem naturæ expressit divinæ.

87. Quid est autem natura Deum esse, nisi verum Deum esse? sicut ad Thessalonicenses dixit: *Quomodo conversi estis ad Deum a simulacris servire Deo vivo et vero?* Illi enim dii esse simulantur, natura autem Deus vivus et verus est. Nam et in ipso usu nostro est adoptivus filius, et verus filius. Adoptivum filium non dicimus filium esse natura: sed eum dicimus natura esse, qui verus est filius.

88. Ergo et naturam et substantiam esse divinam probavimus lectione: unitatem quoque non pluralitatem divinæ esse naturæ apostolica auctoritas demonstravit.

CAPUT IX.

Dum ingenitum Patrem, quod in Scriptura non legerunt hæretici, sibi concedi volunt, eos contentionis studium patefacere. Fatendum tamen id scriptum esse, sed apud Arium, cui opponitur Apostolus. Retorquetur eorum objectio contra ipsos, et vox *ingenitus* etiam creaturæ communis adseritur. Mox explicato adversariorum ratiocinio, reponit Ambrosius vocibus geniti atque ingeniti non naturam significari, sed qualitatem. Adductis exemplis hoc fuse probat, sed in eo præsertim longior est, ut ex diversis initiis eamdem substantiam exoriri posse palam faciat.

89. Nunc illi adserant ubi ingenitum Patrem legerint. Sed si dialectico more concedi sibi id postulant, ut quod lectum non sit pro lecto usurpent; produnt se contentionis studio differri, non cognitionem quærere veritatis. Namque in ipsa dialectica si non concedatur, quod concedi sibi postulant, quo aditum contentionis invenire desiderant, principium invenire nequeunt disputandi. Et hoc ibi, ubi contentio est magis de disputationis argutiis, quam de examine veritatis. Hæc est enim dialecticorum gloria, si videantur expugnare verbis

et refellere veritatem : et contra definitio fidei est, ut veritas, non verba pendantur. Denique verba philosophorum excludit simplex veritas piscatorum.

90. Quæ igitur ista adsertio est, ubi si non donavero eis verbum ingeniti, adsertionis principium invenire non possunt? Ubi ergo legerint, demonstrent.

91. Exciderat animo : nunc redeo in memoriam. Lectum est, inquiunt; nam Arrius dixit ingenitum Patrem, et genitum et creatum Filium. En quo auctore contra apostolica scripta contendant : contendant tamen, si modo se Arrii discipulos esse fateantur. Nam quomodo negant magistrum, cujus inventum sequuntur.

92. Sed si illi hoc dicunt, quod Arrius : justius ego debeo dicere, quod Apostolus dixit. Patrem enim dixit, non ingenitum nominavit : Filium dixit, et genitum Filium dixit. Quod legi, non nego; immo libenter usurpo : quod non legi, usurpare non debeo. Sed tamen, quod in dialectica non faceremus, usurpent; si non et forte dicant quia genitum non legimus Patrem sicut Filium, ideo ingenitum æstimare debemus.

93. Intelligitur hoc, ergo non legitur. Sed si intelligitur, nec Spiritum sanctum genitum legi : ergo et Spiritus, quia genitus non est, ingenitus utique secundum vestram sententiam nominandus est. Si igitur ingenitum dicitis et genitum non posse unius esse substantiæ; superest ut de Patre et Spiritu sancto, quia nec Patrem genitum legimus, nec Spiritum sanctum, unitatem divinæ naturæ et substantiæ non negetis. Si enim in eo est vis omnis vestræ disputationis, quod ingenitus et genitus non possunt esse unius naturæ : ergo qui non est genitus, cum eo qui non sit genitus, unius naturæ atque substantiæ est. Et si ideo putatis Patrem majorem esse, quia genitus non est; numquid et Spiritus sanctus major est Filio?

94. Multa possunt et innumera exempla suppetere, ut de eo quod genitum non sit, dicatur ingenitum. Nam et mundum plerique ingenitum esse dixerunt, et materiam rerum omnium, quam Græci hylen dicunt, quasi sylvam materialem, ingenitam esse memoraverunt. Vident igitur in hoc verbo prærogativam quamdam potestatis esse non posse, nisi forte hoc verbo sibi honorare Deum videntur, quo philosophi mundum putaverunt esse donandum. Numquid ergo sic ingenitus Pater, sicut mundus? Absit. Aut hic solus Deum decet sermo, cum Deus ultra sermonum omnium sit ambitum. Nihil igitur pretiosum Deo in eo sermone, qui communis possit esse cum cæteris.

95. Sed tamen quemadmodum vultis, inæstimabilis sit hujus prærogativa sermonis, quæ non auctoritate aliqua designatur, sed vestro æstimatur arbitrio. Quo igitur hoc proficit, ut ex verbo velitis facere inter Patrem et Filium distantiam naturæ, distantiam potestatis? Ingenitus, inquit, et genitus non possunt unius esse naturæ atque substantiæ; aut, quemadmodum interdum dicunt, inoperatus et factus non sunt unius naturæ. Neque enim discretionem faciunt ingeniti et inoperati, neque distantiam volunt esse inter genitum vel creatum, modo ut creaturam Filium dicant.

96. Dicunt ergo quia Pater omnem causam, hoc est αἰτίαν sicut Græci dicunt, supergressus, cum ex alio creatus non sit, non sit filius; cum utique substantia sit, non aliunde principium habens vel causam, ex qua sit : et ideo, inquiunt, alia talis substantia esse non potest, quia omnia ex Patre Deo habent subsistendi causam. Unde non esse verisimile dicunt, ut Filius quia ex Patre est, et ex se causam non habeat ut sit, sed ex Patre, similis sit Patri : cum Pater ex alio causam non habeat, Filius autem, ut ipsi allegant, esse non potuerit, nisi hoc ipsum ex Patre ut esset, acceperit.

97. Ideoque ingenitum et genitum dicunt esse dissimilem; quasi vero, quod alibi sæpe jam dixi, generatio potestatis sit, non naturæ. Cum enim dico genitum, non proprietatem naturæ, sed significationem generationis expressi; et hoc exemplis evidentioribus approbabo. Nam si generaliter dicam Filium, nec addam cujus, potest intelligi et

filius hominis, et filius iniquitatis, et filius pestilentiæ, et filius diaboli, sicut de Judæis Scriptura testatur : et quod in usu est, et fœtus pecudis, et pulli columbarum. Et ideo in appellatione filiorum non est expressio significata naturæ. At vero si naturam designare desidero, aut hominem nuncupabo, aut equum nominabo, aut avem dicam, ut natura possit intelligi.

98. Ita ergo si naturam cupio designare divinam, Deum verum debeo nominare. Cum autem Filium dico, generatum significo : cum Patrem quoque dico, generasse declaro. Non ergo hinc naturæ discretionem facias, cum sit hoc significatorium generantis et geniti : significatoria autem hujusmodi exprimunt substantiæ qualitatem; multi enim, ut dixi, filii, sed diversitas filiorum : alius per naturam, alius per gratiam.

99. Multæ creaturæ invisibiles et visibiles : invisibiles, ut Principatus et Potestates, Throni et Dominationes : visibiles, ut sol, luna, stellæ, homo, terra. Ergo diversæ species, et diversæ creaturarum substantiæ sunt. Itaque si velis proprietatem creaturæ alicujus exprimere, aut solem, aut lunam nominabis, aut stellas : et sic intelligitur quid sit, quod significandum putaveris.

100. Cæterum si factum dicas aut creatum, quod interdum Filium dicunt; quia multa facta et creata sunt, non proprietatem substantiæ videris significasse, sed speciem qualitatis. Aliud enim substantia, aliud qualitas est. Denique diximus et alibi *, ουσιαν ita interpretatos Latinos, ut substantiam dicerent. Ουσιαν autem Dei cum dicitur, quid aliud significatur, nisi Deum semper esse? Quod litteræ ipsæ exprimunt, quoniam vis divina ουσα αει, hoc est cum sit semper, ουσια dicitur, unius litteræ mutato ordine propter sonum et compendium decoremque sermonis. Ergo ουσια quod semper sit Deus, significat : ingeniti autem, ut tu vis, vel geniti appellatio quomodo sit, declarat, hoc est, quod non ex alio sit Pater, nec ex se Filius. Species hic videtur esse diversa. Species utique distincta, sed indistincta divinitas.

101. Quæris quomodo hoc probari possit? Etiam in creaturis ostendam diversam speciem, diversa initia in plerisque, et unam esse substantiam, et de Scripturis exempla proferam. Itaque si in his quæ mortalia sunt, hoc potest convenire; quemadmodum Patris et Filii et Spiritus divinitati legem cujusdam necessitatis imponunt?

102. Omnia nempe volatilia quæ ejusdem generis videntur, ejusdem utique et naturæ sunt, ut aquilarum unum genus et una natura est, vulturum similiter, et cæterorum secundum genus suum volatilium. Quemadmodum autem cœperint esse volatilia, tres species reperimus, et ortus eorum causas legimus esse diversas. Scriptum est enim dixisse Deum : *Producant aquæ repentia animarum viventium, et volatilia volantium.* Et paulo post, cum paradisum fecisset Deus, et posuisset in eo hominem, scriptum est, quia figuravit Deus de terra bestias agri, et volatilia cœli. Significantur ergo volatilia hoc loco figurata de terra. Supra quoque legisti quia dixit Deus avibus : *Crescite et multiplicamini;* utique ex coitu maris et feminæ generationis incrementa præcipiens. Itaque advertimus etiam quæ unius generis sunt, diverso modo esse cœpisse : alia de aquis, alia de terra, alia de maris et feminæ generatione; et unius tamen hæc esse naturæ, dissimilitudinemque substantiæ non habere.

103. Quid vero tam unius naturæ, quam caro nostra cum Dominici corporis veritate? Diversis tamen utraque ducta causis, diversis orta principiis est. Caro enim Domini Spiritu in Virginem superveniente generata, non exspectavit virilis femineique coitus solemne commercium : caro vero nostra, nisi virilis juxta femineusque sexus genitalia sulcis naturalibus obducat semina, intra viscera nescit materna formari; et tamen cum generationis fuerit causa diversa, carnis tamen in Christo cum hominibus omnibus una natura est.

104. Partus enim Virginis non naturam mutavit, sed generandi usum no-

* *De Fide*, lib. 3, cap. 15. num. 127.

vavit. Denique caro de carne nata est. Habuit ergo de suo Virgo, quod traderet; non enim alienum dedit mater, sed proprium e visceribus suis contulit inusitato modo, sed usitato munere. Habuit igitur carnem Virgo, quam naturæ solemnis jure transcripsit in fœtum. Eadem igitur secundum carnem generantis Mariæ, genitique natura, nec dissimilis fratribus; quia dicit Scriptura, ut per omnia similis fratribus fieret. Similis utique Dei Filius nostri non secundum divinitatis plenitudinem, sed secundum animæ rationabilis, et ut expressius dicamus, humani nostrique corporis veritatem.

105. Quid autem de ipso loquamur Adam, qui cum sit formatus e limo terræ, generavit utique filios suæ consortes naturæ, participes generis, successionis hæredes? Diversa quidem in filiis et parente principia, sed humanæ conditionis una natura; nec tamen dissimilitudo ortus similitudini substantiæ præjudicavit. Similis ergo filius patri etiam in his, quæ propter humanæ conditionis fragilitatem similitudinis plenitudinem habere non possent: quomodo ergo Dei Patris dissimilis Filius verus?

CAPUT X.

A superioribus eos non discrepare, qui Filium Patri similem agnoscentes, ejusdem substantiæ inficiantur. Non enim posse inter eos accidentalem aut partialem intercedere similitudinem; cum hujusmodi similitudines puris hominibus cum Deo tribuantur, et Filio cum Patre naturæ sit similitudo, cujus et perfecta imago est. Nihil ergo vocem *ingenitum* catholicis obstare, sed hæreticorum prodere perfidiam; quippe qui dum vocem in Scriptura ignotam usurpabant, omnipotentiam quæ illis personis ibi tribuitur, negabant.

106. Sed plerique eamdem sectam sequentes, disputationis genere discordare se putant ab his, qui dissimilem Patri per omnia Filium dicunt. Ideo horum quoque qui similem dicunt Filium, sed non unius substantiæ cum Patre, ineptias discutiamus *.

107. Sed quæ non unius naturæ sunt, diversæ sunt utique atque distantis: et quæ distantis naturæ, consequens est ut similia esse non possint; nisi forte secundum speciem similia dicas, dissimilia secundum veritatem. Nam et lactis et nivis et cygni albentis concolor species est, sed discrepantiam servat distantis naturæ; nec differentia naturarum specierum similitudine coloratur.

108. Quomodo ergo isti similem dicunt Patrem et Filium, qui unitatem substantiæ negant? An secundum formam et figuram et colorem similem putant? Sed hæc corporis sunt, hæc compositionem quamdam indicant. Quomodo autem invisibili similitudinem secundum colorem aptamus aut formam? Aut quomodo creatura potest esse similis increato? Quomodo splendor gloriæ, et character substantiæ ejus; si diversa gloria, ut illi dicunt, diversa substantia est.

109. Secundum gloriam, inquiunt, et operationem similis est, et propterea imago Dei dicitur Filius. Ergo si per aliqua, non per omnia similis, pro parte similis, pro parte dissimilis. Huic autem propositioni consequens est, ut si ex parte similis, non in toto est, pro parte sit Dei imago composita: ac per hoc sequitur, ut et ipse compositus videatur, cujus sit imago composita. Composita autem si ex parte similitudinem servet, imago ejus ex parte similis esse non possit.

110. Sed qui similem secundum unitatem naturæ negant, similem cæteris arbitrantur. Solent enim dicere: Cur putatis quia multum dedit Scriptura Filio, quia imaginem dixit; cum ipse Deus dixerit hominibus: *Estote sancti, quoniam et ego sanctus sum?* Et Filius dixerit: *Estote perfecti, sicut et Pater vester qui in cœlis est, perfectus est?* Nec intelligunt eo ipso adstrui quia non secundum partem, sed secundum plenitudinem divinitatis et perfectionem similis sit Filius Patri. Denique si multi similes, cur solus Filius imago invisibilis Dei dicitur, et character substantiæ ejus; nisi quia in eo naturæ ejus-

* Semiarrianos intelligit, a quibus dictio ὁμοούσιος, quæ in Nicæna Synodo instituta est, rejiciebatur, ut ei substitueretur vox ὁμοιούσιος.

dem unitas, et ejus majestatis expressio est?

111. Alia enim secundum imitationem similitudo, alia secundum naturam: quod propositorum exemplorum etiam verba indicant, dicit enim Scriptura: *Estote sancti;* ut id fiant per imitationem. Hominibus ergo dicitur: *Estote*, quia non sunt: de se autem dicit Deus, *quia sanctus sum;* non utique proficiente processu, sed manente natura. Deinde ait Sapientia: *Estote perfecti;* ut incipiant habere, quod non habent. De Patre autem dicit: *Sicut Pater vester, qui in cœlis est, perfectus est.* Est ergo perfectus Pater, qui semper est. Ideo ejus vel ουσια græce, quod sit semper; vel latine, quod in suo maneat, nec ope subsistat aliena, appellatur substantia.

112. Sanctus ergo Pater, et perfectus Pater, sanctus etiam et perfectus Filius, quasi imago Dei. Imago autem Dei, quia omnia quæ sunt Dei, videntur in Filio, id est, sempiterna divinitas, omnipotentia atque majestas. Talis ergo qualis est Deus, sua videtur in imagine. Unde oportet ut imaginem ejus talem credas, qualis est Deus. Nam si imagini detrahas, et utique ei, cujus imago est, videbitur esse detractum: si minorem imaginem credas, minor Deus apparebit in imagine. Qualem enim æstimaveris imaginem, talis tibi videbitur is, cujus invisibilis est imago. Dixit imago: *Qui me videt, videt et Patrem.* Et qualem æstimaveris eum, cujus imaginem esse Filium credis; talis tibi necessario Filius æstimandus est. Unde quia increatus Pater, increatus et Filius; quia non minor Pater, non minor Filius; quia omnipotens Pater, omnipotens Filius.

113. Dictum est igitur, etiamsi usurpent quod non legunt, ut ingenitum dicant; eo verbo tamen nihil impediri quominus unius naturæ atque substantiæ Christum cum Patre esse credamus. Quod si unius naturæ, utique unius potentiæ.

114. Qui quidem locus haud difficilior est ad refellenda studia perfidorum. Quomodo enim negant omnipotentem Christum, quod scriptum est, qui volunt usurpare, quod non docent scriptum? Omnipotentem etenim Christum supra docuimus, et in Johannis evangelistæ Apocalypsi, et in Zachariæ prophetia, et in Evangelio significatum. Quæ si quis recensenda putat, superiora revolvat et repetat.

115. Tamen quod ibi propter congestionem testimoniorum pene præterii, dicant de quo putent dictum, quod Amos prophetavit; sic enim scriptum est: *Dominus qui adtigit terram, et movet eam, et lugebunt omnes commorantes in ea. Et adscendet sicut flumen Ægypti, quia ædificat super cœlum adscensionem suam, et repromissionem suam super terram confirmat: qui advocat aquam maris, et effundit eam super faciem terræ, Dominus omnipotens nomen est ei.* Nonne hæc omnia in Filium intelligunt convenire, qui terram descendens tetigit, in passione commovit, de terris adscendit in cœlum, et super terram descendit e cœlo, sicut ipse promiserat?

116. Sed quid de Filio laboro, cum etiam Spiritum omnipotentem Scriptura testetur? Scriptum est enim: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Et de Sapientia scriptum est quia habeat in se omnipotentem Spiritum; dicit enim Salomon: *Quia omnium artifex docuit me Sapientia.* Est enim in ea Spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, bene mobilis, disertus, immaculatus, manifestus, inviolabilis, bonum amans, acutus, providens, possibilis, munificus, benignus, stabilis, integer, sine sollicitudine, qui omnia potest, omnia spectans, et per omnia penetrans spirituum intelligibilium.

FRAGMENTUM AMBROSIANUM

EX THEODORETO DESUMTUM,

POLYMORPHI DIALOGO II.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ

Επισκοπου Μεδιολανου εν εκθεσει πιςεως.

Ομολογοῦμεν τον Κυριον ἡμῶν Ιησοῦν Χριςον τον ὑιον τοῦ Θεοῦ τον μονογενῆ, προ παντων μεν τῶν αιωνων αναρχως εκ πατρος γεννηθεντα κατα την θεοτητα· επ᾽ εσχατων δε τῶν ἡμερῶν εκ τῆς ἁγιας παρθενου Μαριας τον αυτον σαρκωθεντα, και τελειον τον ανθρωπον εκ ψυχῆς λογικῆς και σωματος ανειληφοτα, ὁμοουσιον τῷ πατρι κατα την θεοτητα, και ὁμοουσιον ἡμῖν κατα την ανθρωποτητα. Δυο γαρ φυσεων τελειων ἑνωσις γεγενηται αφραςως. Διο ἑνα Χριςον, ἑνα ὑιον τον κυριον ἡμῶν Ιησοῦν Χριςον, τον ὑιον τοῦ Θεοῦ καθομολογοῦμεν, ειδοτες ὁτι περ συναΐδιος ὑπαρχων τῷ εαυτοῦ πατρι κατα την θεοτητα, καθ᾽ ἡν και παντων ὑπαρχει δημιουργος, ηξιωσε, μετα την συγκαταθεσιν τῆς ἁγιας Παρθενου, ἡνικα ειρηκε προς τον Αγγελον· Ιδου ἡ δουλη Κυριου, γενοιτο μοι κατα ῥῆμα σου, απορρητως ἑαυτῷ εξ αυτῆς οικοδομησαι ναον, και τοῦτον ἑνῶσαι ἑαυτῷ εξ αυτῆς τῆς συλληψεως, ου συναΐδιον εκ τῆς ἑαυτοῦ ουσιας ουρανοθεν επιφερομενον σῶμα, αλλ᾽ εκ τοῦ φυραματος τῆς ἡμετερας ουσιας, τοῦτ᾽ εςιν εκ τῆς Παρθενου, τοῦτο ειληφως και ἑαυτῷ ἑνωσας.

Ουκ ὁ Θεος Λογος εις σαρκα τραπεις, ουτε μην φαντασμα φανεις· αλλ᾽ ατρεπτως και αναλλοιωτως την ἑαυτοῦ διατηρῶν ουσιαν, τῆν απαρχην τῆς φυσεως τῆς ἡμετερας ειληφως, εαυτῷ ἡνωσεν. Ουκ αρχην ὁ Θεος Λογος εκ τῆς Παρθενου ειληφως, αλλα συναΐδιος τῷ ἑαυτοῦ πατρι ὑπαρχων, τῆν τῆς φυσεως τῆς ἡμετερας απαρχην ἑαυτῷ δια πολλην αγαθοτητα ἑνωσαι κατηξιωσεν, ου κραθεις, αλλ᾽ εν ἑκατεραις ταῖς ουσιαις εἷς και ὁ αυτος φανεις, κατα το γεγραμμενον· Λυσατε τον ναον τοῦτον, και εν τρισιν ἡμεραις εγερῶ αυ-

SANCTI AMBROSII EPISCOPI

Mediolanensis, in Expositione fidei.

Confitemur dominum nostrum Jesum Christum, filium Dei unigenitum, ante omnia sæcula sine principio ex Patre genitum secundum divinitatem: in novissimis vero diebus ex sancta virgine Maria eumdem incarnatum esse, perfectumque hominem ex anima rationali et corpore adsumsisse, consubstantialem Patri secundum divinitatem, et consubstantialem nobis secundum humanitatem. Duarum enim perfectarum naturarum unio facta est ineffabiliter. Ideo unum Christum unum filium Dominum nostrum, Jesum Christum filium Dei confitemur, scientes quod Patri suo secundum divinitatem coæternus existens, secundum quam omnium etiam est conditor, dignatus est, post sanctæ Virginis adsensum, quando dixit Angelo: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum*, ineffabiliter sibi ex ea templum ædificare, et hoc sibi ab ipsa conceptione unire, non coæternum ex sua substantia cœlitus delatum corpus, sed ex substantiæ nostræ massa, hoc est ex Virgine id assumens, et sibi ipsi uniens.

Non in carnem mutatus Deus Verbum, neque ut spectrum apparens, sed sine mutatione et alteratione suam conservans substantiam, adsumtas naturæ nostræ primitias sibi uniit. Non principium sumens Deus Verbum ex Virgine, sed Patri suo coæternus existens, naturæ nostræ primitias per immensam bonitatem sibi unire dignatus est, non commixtus, sed in utraque substantia unus et idem apparens, sicut scriptum est: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud*. Solvitur enim Chri-

τον. Λυεται γαρ ὁ Χριςος Θεος κατα τῆν εμην ουσιαν ἡν ανελαβε, και λελυμενον εγειρει τον ναον ὁ αυτος κατα τῆν θειην ουσιαν, καθ' ἡν και παντων ὑπαρχει δημιουργος.

Ουδεποτε μετα την ἑνωσιν, ἡν εξ αυτης της συλληψεως ἑαυτῳ ἑνωσαι κατηξιωσεν, η αποςας τοῦ οικειου ναοῦ, η αποστηναι δια την αφατον φιλανθρωπιαν δυναμενος· αλλ' εστιν ὁ αυτος παθητος, και απαθης· παθητος κατα την ανθρωποτητα, απαθης κατα την θεοτητα. Ιδετε γαρ, ιδετε με, ὁτι εγω ειμι, και ουκ ηλλοιωμαι. Εγειρας τοιγαροῦν τον ἑαυτοῦ ναον ὁ Θεος Λογος, και εν αυτῷ τῆς φυσεος ἡμῶν αναςασιν και ανανεωσιν εργασαμενος, και ταυτην τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς δειξας, ελεγε· Ψηλαφησατε με, και ιδετε ὁτι πνεῦμα σαρκα και οστεα ουκ εχει, καθως εμε θεωρεῖτε, ουκ οντα, αλλ' εχοντα· ἱνα και τον εχοντα, και τον εχομενον κατανοησας, ου κρᾶσιν, ου τροπην, ουκ αλλοιωσιν, αλλ' ἑνωσιν γεγενημενην επιδοις.

Δια τοῦτο και τοις τυποις τῶν ἡλων, και τῆς λογχης την νυξιν επεδειξε, και εμπροσθεν τῶν μαθητῶν εφαγεν, ἱνα δια παντων την αναςασιν της ἡμετερας φυσεως εν αυτῷ ανανεωθεισαν πιστωσηται αυτοις. Και ὁτι κατα την μακαριαν τῆς θεοτητος ουσιαν ατρεπτος, αναλλοιωτος, απαθης, αθανατος, ανενδεης διατελων, παντα τα παθη ειασε κατα συγχωρησιν τῷ οικειῳ επεχθῆναι ναῷ, και τουτον τῇ οικειᾳ ανεςησε δυναμει, δια τε τοῦ οικειου ναοῦ, τελειαν την ανανεωσιν τῆς ἡμετερας εξειργασατο φυσεως.

Τους δε λεγοντας ψιλον ανθρωπον τον Χριςον, η παθητον τον Θεον Λογον, η εις σαρκα τραπεντα, η συνουσιωμενον εσχηκεναι το σῶμα, η ουρανοθεν τουτου κεκομικεναι, η φαντασμα εἶναι, η θνητον λεγοντας τον Θεον Λογον δεδεῆσθαι τῆς παρα τοῦ πατρος αναςασεως, η αψυχον το σῶμα ανειληφεναι, η ανουν ανθρωπον, η τας δυο φυσεις του Χριςου κατα ανακρασιν συγχυθεισας μια γεγενῆσθαι φυσιν· και μη ὁμολογοῦντας εις κυριον ἡμῶν Ιησοῦν Χριςον δυο φυσεις εἶναι ασυγχυτους, ἑν δε προσωπον, καθο εἷς Χριςος, εἷς ὑιος, τουτους αναθεματιζει ἡ καθολικη και αποςολικη Εκκλησια.

stus Deus secundum meam substantiam quam adsumsit : et solutum templum idem excitat secundum divinam substantiam, secundum quam et omnium est conditor.

Numquam post unionem, quam sibi ex ipsa conceptione unire dignatus est, vel a suo templo recedens, vel propter ineffabilem benignitatem valens recedere. Sed idem est patibilis et impatibilis; patibilis secundum humanitatem, impatibilis secundum divinitatem. *Videte enim, videte me, quia ego sum, et non mutor.* Resuscitato igitur templo suo Deus Verbum, et in ipso naturæ nostræ resurrectione ac renovatione perfecta, hanc discipulis suis ostendens dicebat : *Palpate me, et videte, quod spiritus carnem et ossa non habet, sicut videtis me,* non esse, sed *habere*; ut habentem et id quod habetur considerans, non mixtionem, non conversionem, nec alterationem, sed unionem factam intelligas.

Ideo et fixuras clavorum et lanceæ ictum demonstravit, et coram discipulis comedit; ut omni ratione naturæ nostræ resurrectionem in se renovatam persuaderet. Et cum secundum beatam divinitatis substantiam mutationis et alterationis expers, impatibilis, immortalis, nulla re indigens esset, passiones omnes templo suo inferri permisit, et hoc propria potentia excitavit, et per templum suum perfectam naturæ nostræ renovationem effecit.

Eos vero qui dicunt nudum hominem esse Christum, vel passioni obnoxium Deum Verbum, aut in carnem conversum, vel consubstantiatum corpus habuisse, vel de cœlo id detulisse, aut phantasma esse : vel qui mortalem dicunt Deum Verbum opus habuisse ut a Patre suscitaretur, vel inanimatum corpus sumsisse, vel sine mente hominem, vel duas Christi naturas per commixtionem confusas unam naturam factas esse: et qui non confitentur in Domino nostro Jesu Christo duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, quatenus unus est Christus, unus Filius, eos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

DE POENITENTIA

LIBRI DUO*.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Moderationis laus. Quam necessaria sit ea virtus præfectis Ecclesiæ, potissimum Dominicæ caritatis ac mansuetudinis exemplo demonstrari. Ab hac ergo cum desciverint Novatiani, eos pro Christi discipulis habendos non esse : quorum superbia et inclementia castigatur.

1. Si virtutum finis ille est maximus, qui plurimorum spectat profectum, moderatio prope omnium pulcherrima est : quæ ne ipsos quidem quos damnat offendit; et quos damnaverit, dignos solet facere absolutione. Denique sola est, quæ Domini quæsitam sanguine Ecclesiam propagaverit, imitatrix beneficii cœlestis, et redemtionis universorum salubri fine temperans, quem ferre possent aures hominum, mentes non refugere, non pavere animi.

2. Etenim qui studet humanæ infirmitatis emendare vitia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, et quodammodo pensare humeris, non abjicere. Nam pastor ille Evangelicus lassam ovem vexisse legitur, non abjecisse. Et Salomon ait : *Noli justus esse nimium;* debet enim justitiam temperare moderatio. Nam quemadmodum se tibi curandum præbeat, quem fastidio habeas; qui contemtui se, non compassioni medico suo putet futurum?

3. Ideo Dominus Jesus compassus nobis est; ut ad se vocaret, non ut deterreret. Mitis venit, venit humilis. Denique ait : *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis; et ego vos reficiam.* Reficit ergo Dominus Jesus, non excludit, neque abjicit : meritoque tales discipulos elegit, qui Dominicæ voluntatis interpretes, plebem Dei colligerent, non repudiarent. Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur : et cum ipsi quærant Domini misericordiam, aliis eam denegant; ut sunt doctores Novatianorum, qui mundos se appellant*.

4. Quid his superbius, cum Scriptura dicat : *quia nemo mundus a peccato, nec unius diei infans;* et David clamet : *A delicto meo munda me?* Sanctiores isti quam David, de cujus nasci familia Christus incarnationis elegit mysterio, cujus posteritas aula cœlestis est, utero virginali suscipiens mundi Redemtorem? Quid autem durius, quam ut indicant pœnitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam negando, incentivum auferant pœnitentiæ? Nemo enim potest bene agere pœnitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.

CAPUT II.

Quod Novatiani dicunt se non nisi lapsis negare communionem, hoc neque cum Scriptura, neque cum sua ipsorum doctrina congruere : quod vero divinæ potestatis reverentiam prætexunt, eos hoc ipso in illam esse injurios; cum is injuriam inferat, qui creditum sibi munus aut ejus partem nolit exercere : cæterum ligandi et solvendi jus quod hæresi non potest adtribui, pulcre vindicari ab Ecclesia, quippe quæ cum Spiritu sancto id acceperit, in quem isti superbe agunt.

5. Sed negant his oportere reddi communionem, qui prævaricatione lapsi

* Scripti anno forte 384, adversus Novatianos, de quibus videsis Bergier, *Dict. Théol.*, etc..

* Novatiani, ut se a catholicis, quos pro immundis habebant, distinguerent, καθαρῶν appellationem sibi arrogabant.

sunt. Si unum tantum crimen exciperent sacrilegii, cui veniam negarent, dure quidem, sed tamen divinis tantum redargui viderentur sententiis, assertionibus tamen suis convenirent; Dominus enim crimen nullum excepit, qui peccata donavit omnia. At cum omnia peccata Stoicorum quodam more paribus putent æstimanda mensuris, et æque eum qui gallum, ut aiunt, gallinaceum, atque illum qui patrem suffocaverit, perpetuo adserant cœlestibus abdicandos mysteriis; quomodo unius criminis objiciunt reos, cum indignissimum esse non possint etiam ipsi negare, ut paucorum pœna perveniat ad multos *?

6. Sed aiunt se Domino deferre reverentiam, cui soli remittendorum criminum potestatem reservent. Immo nulli majorem injuriam faciunt, quam qui ejus volunt mandata rescindere, commissum munus refundere. Nam cum ipse in Evangelio suo dixerit Dominus Jesus : *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: et quorum detinueritis, detenta erunt*; quis est ergo qui magis honorat, utrum qui mandatis obtemperat, an qui resistit?

7. Ecclesia in utroque servat obedientiam, ut peccatum et alliget et relaxet: hæresis in altero immitis, in altero inobediens; vult ligare, quod non resolvat: non vult solvere, quod ligavit; in quo se sua damnat sententia. Dominus enim par jus et solvendi esse voluit et ligandi, qui utrumque pari conditione permisit. Ergo qui solvendi jus non habet, nec ligandi habet. Sicut enim secundum Dominicam sententiam, qui ligandi jus habet, et solvendi habet: ita istorum adsertio se ipsam strangulat; ut quia solvendi sibi jus negant, negare debeant et ligandi. Quomodo igitur potest alterum licere, alterum non licere? Quibus donatum utrumque est, aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere certum est. Ecclesiæ utrumque licet, hæresi utrumque non licet; jus enim hoc solis permissum sacerdotibus est. Recte igitur hoc Ecclesia vindicat, quæ veros sacerdotes habet: hæresis vindicare non potest, quæ sacerdotes Dei non habet *. Non vindicando autem ipsa de se pronuntiat, quod cum sacerdotes non habeat, jus sibi vindicare non debeat sacerdotale. Ita impudenti contumacia pudentem cernimus confessionem.

8. Specta etiam illud, quoniam qui Spiritum sanctum accepit, et solvendi peccati potestatem et ligandi accepit. Sic enim scriptum est : *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur: et quorum detinueritis, detenta erunt*. Ergo qui solvere non potest peccatum, non habet Spiritum sanctum. Munus Spiritus sancti est officium sacerdotis, jus autem Spiritus sancti in solvendis, ligandisque criminibus est; quomodo igitur munus ejus vindicant, de cujus diffidunt jure et potestate?

9. Quid quod insolentiores sunt? Nam cum ad misericordiam promtior quam ad severitatem sit Spiritus Dei; quod ait se velle, id nolunt: quod nolle, hoc agunt; cum vindicare judicis sit, remittere misericordis. Tolerabilius igitur, Novatiane, remitteres, quam ligares; aliud enim quasi delinquendi parcus usurpares, aliud quasi ærumnæ compassus ignosceres.

CAPUT III.

Iisdem Novatianis veniam gravioribus tantum criminibus abs se denegari opponentibus, respondet S. Doctor hac sententia ab illis sectæ suæ parentem rursus damnari, et offendi ipsummet Deum, qui peccatorum quorumlibet remittendorum fecit potestatem : sed majoribus delictis majorem quoque pœnitentiam adhibendam esse. Adjicit autem ipsos in hoc perversos sese præbere, quod hujusmodi culparum distinctio severitatis materiam Deo relinquat : cujus misericordiam in incarnatione Christi adeo mirabiliter emicantem imitari detrectant.

10. Sed aiunt se, exceptis graviori-

* Horum verborum quæ paulo intricatiora sunt, hic ordo est : *cum ipsi etiam negare non possint indignissimum esse, ut paucorum*, lapsorum scilicet, *pœna perveniat ad multos*, nempe ad quorumcumque criminum reos.

* Sic sacerdotes hæreticorum veri negarunt, ut vulgo negamus verum esse regem, qui non legitime utitur sua potestate.

bus criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor vestri erroris Novatianus, qui nemini pœnitentiam dandam putavit; ea scilicet contemplatione, ut quod ipse non posset solvere, non ligaret; ne ligando sperari a se faceret solutionem. In eo igitur patrem vestrum propria damnatis sententia, qui distinctionem peccatorum facitis, quæ solvenda a vobis putetis, et quæ sine remedio esse arbitremini : sed Deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit omnibus, et relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit. Sed qui culpam exaggeraverit, exaggeret etiam pœnitentiam; MAJORA enim crimina majoribus abluuntur fletibus. Ita nec Novatianus probatur, qui veniam interclusit omnibus : nec vos imitatores ejusdem et condemnatores; quia ibi minuitis studia pœnitentiæ, ubi augeri oportet; quia graviora peccata majoribus sustentanda fulcris docuit Christi misericordia.

11. Quæ autem ista perversitas est, ut vobis vindicetis possibilia concessu: Deo, ut ipsi dicitis, impossibilia reservetis? Hoc est sibi eligere causas ignoscendi, Deo materiam sæviendi relinquere. Et ubi est illud : *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est : ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum judicaris?* Ut agnoscamus igitur Deum misericordiæ magis indulgentem esse, quam severitatis tenacem, ipse ait : *Misericordiam malo, quam sacrificium.* Quomodo igitur vestrum potest acceptum esse sacrificium Deo, qui negatis misericordiam; cum ipse dicat nolle se mortem peccatoris, sed correctionem?

12. Cujus interpres Apostolus ait : *Quia Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne; ut justificatio Legis impleretur in nobis.* Non in similitudinem carnis ait; quia Christus veritatem suscepit carnis humanæ, non similitudinem : neque in similitudinem peccati ait; quia peccatum non fecit, sed peccatum pro nobis factus est : sed venit *in similitudinem carnis peccati,* hoc est, suscepit similitudinem carnis peccatricis; ideo similitudinem, quia scriptum est : *Et homo est, et quis agnoscet eum?* Homo erat in carne secundum hominem, qui agnosceretur : virtute supra hominem, qui non agnosceretur; ita et hic carnem habet nostram, sed carnis hujus vitia non habet.

13. Non enim sicut omnis homo est, ex virili erat et feminea permixtione generatus : sed natus de Spiritu sancto et de Virgine, immaculatum corpus susceperat, quod non solum nulla vitia maculaverant, sed nec generationis aut conceptionis concretio injuriosa fuscaverat. Nam omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est, sicut habes lectum, dicente David: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea.* Ideo Pauli caro corpus mortis erat, sicut ipse ait : *Quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Christi autem caro damnavit peccatum, quod nascendo non sensit, quod moriendo crucifixit; ut in carne nostra esset justificatio per gratiam, ubi erat ante colluvio per culpam.

14. Quid ergo dicemus ad hæc, nisi quod dixit Apostolus : *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat, quis est qui condemnet? Christus qui mortuus est, immo qui et resurrexit, qui est in dextera Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* Pro quibus ergo Christus interpellat, eos Novatianus accusat. Quos Christus ad salutem redemit, eos Novatianus damnat ad mortem. Quibus Christus dicit : *Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum;* Novatianus dicit : Immitis sum. Quibus Christus dicit : *Invenietis requiem animabus vestris; jugum enim meum suave est, et onus meum leve est;* his grave onus, et durum imponit jugum Novatianus.

CAPUT IV.

Pergit divinam probare misericordiam, eamque majorem esse quam severitatem Evangelici testimonii expositione ostendit. Ea

vero qui Christum negaverunt coram hominibus, non eadem omnes ratione habendos esse, athletarum exemplo palam facit.

15. Quam propensus igitur ad misericordiam sit Dominus Jesus, licet ista satis instruant, tamen etiam ipse te doceat, qui cum adversus impressionem persecutionis instruere nos vellet, ait: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete, qui potest animam et corpus mittere in gehennam.* Et infra: *Omnis ergo qui confessus me fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis: qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis.*

16. Ubi confitetur, pro omnibus confitetur, omnes complectitur: ubi negat, non omnes negat. Sicut enim supra habet: *Omnis qui me confessus fuerit, confitebor et ego eum*, hoc est, omnem: consequens erat ut infra quoque sic redderet: *Omnis autem qui negaverit me.* Sed ne omnes negare videretur, ita subjecit: *Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum.* Gratiam promittit omnibus, non omnibus minatur injuriam. Quod est miserationis, exaggerat: quod ultionis, extenuat.

17. Atque ita scriptum est non solum in eo libro, qui secundum Matthæum scribitur Evangelii Domini Jesu: sed etiam in eo lectum est quem secundum Lucam reperimus; ut scias non otiose id posuisse utrumque.

18. Diximus quid scriptum sit, colligamus sententiam: *Omnis*, inquit, *qui me confessus fuerit*, id est, ex quacumque vita, ex quocumque statu qui confessus me fuerit, habebit me remuneratorem confessionis suæ. Cum dicitur *Omnis*, nullus a remuneratione, qui fuerit confessus, excluditur. Non similiter omnis qui negaverit, negabitur; potest enim fieri ut aliquis victus suppliciis, sermone Deum neget, et corde adoret.

19. Numquid eadem causa est ejus qui sponte negat, et ejus quem tormenta inclinaverint ad sacrilegium, non voluntas? Quam autem indignum, cum apud homines valeat certaminis gratia, ut apud Deum non valere adseratur! Nam sæpe in hoc athletarum sæculari certamine etiam victos quorum fuerint certamina probata, vulgus hominum cum victoribus coronare consuevit; maxime quos viderit forte dolo aut fraude victoria exclusos. Christus ergo athletas suos quos viderit gravibus paulisper cessisse suppliciis, sine venia patietur manere?

20. Numquid non habebit rationem laboris, qui etiam quos projicit, non in æternum projicit? Dicit enim David: *Non in æternum projiciet Deus;* et contra hunc audiemus hæresim dicentem: Projicit in æternum? *Nec in finem*, inquit, *misericordiam suam abscidet a generatione in generationem, aut obliviscetur misereri Deus*, clamat Propheta: et sunt qui divinæ miserationis quædam inducant oblivia?

CAPUT V.

Objectioni ab immutabilitate Dei petitæ respondetur, allatis Scripturæ testimoniis, quibus misericordiam emergentibus e volutabro suo peccatoribus Deus promittit: additurque indulgentiam iis parari propensiorem, qui quodammodo inviti deliquerunt, quod eleganti bello captorum exemplo, et ipsiusmet diaboli prosopopœia illustratur.

21. Sed aiunt ideo se ista adserere, ne mutabilem Deum facere videantur; si his quibus fuerit iratus, ignoscat. Quid ergo? Repudiabimus divina oracula, et opiniones istorum sequemur? Sed non Deus alienis adsertionibus, sed suis æstimandus est vocibus. Quod enim promtius edere possumus insigne ejus misericordiæ, quam quod ipse per prophetam Osee, quibus tamquam iratus minabatur, continuo tamquam reconciliatus indulget? Ait enim: *Quid tibi faciam Ephræm, aut quid faciam tibi Juda? Misericordia vestra*, etc. Et infra: *Quomodo te constituam? Velut Adama efficiam te, et sicut Seboim.* In ipsa indignatione velut patrio quodam affectu hæret, quomodo ad pœnam tradat errantem: etsi Judæus meretur, Deus tamen adhuc secum examinat. Sed continuo qui dixerat: *Sicut Adama faciam*

te et sicut Seboim; quæ duæ urbes ex vicinia Sodomorum parilis excidii traxere consortium: *Conversum est*, inquit, *cor meum in eo ipso, conturbata est pœnitentia mea : non faciam secundum iracundiam furoris mei.*

22. Nonne apparet quod ideo nobis peccantibus indignetur Dominus Jesus, ut indignationis suæ nos terrore convertat? Indignatio ergo ejus non ultionis exsecutio, sed magis absolutionis est operatio; sic enim dixit : *Si conversus ingemueris, salvus eris.* Exspectat gemitus nostros, sed temporales, ut remittat perpetuos : exspectat lacrymas nostras, ut profundat pietatem suam. Sic in Evangelio viduæ matris lacrymis compassus, filium ejus resuscitavit. Exspectat conversionem nostram, ut revertatur et ipse ad gratiam : quæ, si nullus lapsus nobis irreperet, in nobis perseveraret : sed quia peccatis nostris contrahimus offensam, indignatur, ut humiliemur : humiliamur, ut digni simus magis miseratione quam pœna.

23. Doceat te certe Hieremias dicens: *Quia non repellet in æternum Dominus; quoniam cum humiliaverit, miserebitur secundum multitudinem misericordiæ suæ : qui non humiliavit toto corde suo, neque repulit filios hominum.* Hoc certe in Threnis Hieremiæ legimus, et ex his, vel cæteris quæ sequuntur, advertimus quia ideo humiliat sub pedibus suis omnes vinctos terræ, ut judicium ejus declinemus. Sed nec toto corde humiliat peccatorem usque ad terram, qui etiam de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem; NON ENIM ex toto corde humiliat, qui se veniæ reservat.

24. Quod si non ex toto corde omnem humiliat peccatorem, quanto magis non ex toto corde humiliat eum, qui non ex toto corde peccavit? Nam sicut dixit de Judæis : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me;* fortasse et de aliquibus lapsis dicat : Isti labiis me negarunt, sed corde mecum sunt. Vicit eos pœna, non avertit perfidia. Sine causa autem his aliqui veniam negant, quorum fidem eousque confessus persecutor est, ut eam studeret expugnare tormentis. Negarunt semel, sed quotidie confitentur : negarunt sermone, sed confitentur gemitibus, confitentur ejulationibus, confitentur fletibus, confitentur liberis non coactis vocibus. Cesserunt quidem ad tempus diaboli tentationi : sed etiam diabolus postea recessit ab his, quos sibi vindicare non potuit. Cessit eorum fletibus, cessit pœnitentiæ : quos invaserat alienos, perdidit suos.

25. Nonne ita istud est, ac si quis captivum victæ urbis populum abducat? Captivus ducitur, sed invitus : qui in alienas terras necessitate contendat, intimo tamen non migret affectu, patriam secum animo vehat, quærat copiam quemadmodum revertatur. Quid ergo? Cum hujuscemodi revertitur, num est aliquis qui persuadeat non recipiendum; minore scilicet honore, sed studio propensiore, ne habeat in quo insultet adversarius. Si armato ignoscis, qui pugnare potuit, non ignoscis ei, in quo sola pugnabat fides?

26. Ipsius diaboli de hujusmodi lapsis si requiramus sententiam, nonne videtur dicere : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me?* Quomodo enim mecum est, qui non recedit a Christo? Sine causa autem me colere videntur, qui doctrinam Jesu custodiunt : ego autem putabam quod meam docerent. PLUS DAMNANT, dum comperta deserunt. Certe Jesus in his amplius gloriatur, dum recipit revertentes. Exsultant omnes Angeli; quia gaudium majus est in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam in nonaginta et novem justis qui non indigent pœnitentia. De me in cœlo, de me in terris triumphus sumitur. Nihil Christo perit, quando hi qui ad me cum fletu venerant, cum desiderio ad Ecclesiam revertuntur : et horum exemplo etiam de meis periclitor, qui didicerint nihil hic esse, ubi homines præsentibus provocantur præmiis; et plurimum illic, ubi gemitus, lacrymæ, jejunia meis epulis præferuntur.

CAPUT VI.

Novatianos dum peccatores a Christi convivio excludunt, non pii Samaritani, sed superbi legisperiti nec non sacerdotis atque levitæ, qui reprehenduntur in Evangelio, imitatores esse; immo iisdem inclementiores.

27. Hos ergo, Novatiani, excluditis? Quid est enim aliud excludere, nisi spem veniæ denegare? Sed neque semivivum illum derelictum a latronibus Samaritanus præteriit: et vulnera ejus oleo vinoque curavit, prius infundens oleum quo foveret: supra jumentum suum imposuit vulneratum, in quo ejus peccata vexit omnia; nec ovem pastor despexit errantem.

28. Vos autem dicitis: *Noli me tangere.* Vos dicitis, volentes justificare vos ipsos: Non est proximus noster, superbiores quam legisperitus ille qui Christum tentare cupiebat; ille enim dixit: *Quis est meus proximus?* Ille interrogat, vos negatis; sicut sacerdos ille descendentes, et sicut levita præterientes, quem curandum suscipere debuistis, nec recipientes hospitio, pro quo Christus duo numeravit æra, cujus te proximum fieri Christus jubet, ut facias in eum misericordiam. IPSE ENIM est proximus, quem non solum conformis natura conjunxerit, sed etiam misericordia copulaverit. Ab eo te alienum superbia facis, extollens te frustra inflatus mente carnis tuæ, et non tenens caput. Si enim caput teneres, adverteres non tibi eum deserendum, pro quo Christus mortuus est. Si caput teneres, adverteres corpus omne compaginando potius quam solvendo, in incrementum Dei per copulam caritatis, et redemtionem crescere peccatoris.

29. Cum igitur fructum omnem aufertis pœnitentiæ, quid aliud dicitis, nisi hoc: Nemo de vulneratis nostrum ingrediatur hospitium: nemo sanetur in nostra Ecclesia? Apud nos non curantur ægroti: sani sumus, medicum non habemus necessarium; quia ipse ait: *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent.*

CAPUT VII.

Christum ut omnes ad cœnam suam invitet, obtestatus, Novatianos nec ipsos ad eam ingredi, nec aliis ingressum permittere significat, quod Ecclesia sancta non imitatur. Deinde eosdem hæreticos cum Christo, qui omnes salvos fieri cupiat, partem habere non posse planum facit.

30. ERGO, Domine Jesu, ad Ecclesiam tuam totus adveni, quoniam Novatianus excusat. Novatianus dicit: *Juga boum emi*, qui jugum Christi suave non suscipit, et onus grave collo imponit suo, quod portare non queat. Novatianus servos tuos a quibus invitabatur, tenuit, et contumelia affectos occidit, quos iterati baptismatis labe inquinavit. Mitte ergo ad exitus viarum, et collige bonos et malos: et debiles, et cæcos, et claudos introduc in Ecclesiam tuam. Jube impleatur domus tua: introduc omnes ad cœnam tuam; quia quem tu vocaveris, dignum facies, si sequatur. Ille sane rejicitur, qui non habuerit vestem nuptialem, hoc est, amictum caritatis, velamen gratiæ. Mitte, inquam, ad universos.

31. Non excusat Ecclesia tua a cœna tua, excusat Novatianus. Non dicit familia tua: Sana sum, medicum non requiro; sed dicit: *Sana me, Domine, et sanabor: salva me, et salvabor.* Denique Ecclesiæ tuæ species est in illa, quæ accessit retro; et tetigit fimbriam vestimenti tui, dicens intra se: *Quia si tetigero vestimentum ejus, salva ero.* Hæc ergo Ecclesia confitetur vulnera sua, hæc curari cupit.

32. Et tu quidem, Domine, omnes cupis sanare, sed non omnes curari volunt. Non vult Novatianus, qui se putat esse sanum. Tu, Domine, ægrum te esse dicis, et in minimo nostram sentis infirmitatem, dicens: *Æger eram, et visitastis me:* Novatianus illum minimum visitare nescit, in quo tu desideras visitari. Tu dicis Petro excusanti, ne ei pedes lavares: *Nisi lavero tibi pedes, non habebis partem mecum.* Quod ergo isti possunt consortium tecum habere, qui claves regni non suscipiunt, negantes quod dimittere peccata debeant?

33. Quod quidem recte de se fatentur; non habent enim Petri hæreditatem, qui Petri sedem non habent, quam impia divisione discerpunt: sed hoc improbe, quod etiam in Ecclesia donari

peccata negant posse, cum Petro dictum sit: *Tibi dabo claves regni cœlorum, et quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælo: et quæcumque solveris super terram, erunt soluta et in cœlis*, cum et ipse Vas electionis Dominicæ dicat: *Si cui autem quid donastis, et ego; nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Cur igitur Paulum legunt, si eum tam impie arbitrabantur errasse, ut jus sibi vindicaret Domini sui? Sed vindicavit acceptum, non usurpavit indebitum.

CAPUT VIII.

Quanta discipulis suis Christus contulerit. Novatianos dum manus imponunt ac baptismum conferunt, a se ipsis redargui; quippe quod eadem auctoritate peccata remittantur in pœnitentia atque in baptismate. Ad extremum eorum tumor maxime Dominico exemplo castigatur.

34. Vult Dominus plurimum posse discipulos suos, vult a servulis suis ea fieri in nomine suo, quæ faciebat ipse positus in terris. Denique ait: *Et majora his facietis.* Dedit ut mortuos suscitarent. Et cum ipse Saulo reddere posset usum videndi, eum tamen ad Ananiam discipulum suum misit; ut ejus benedictione Saulo refunderentur oculi, quos amiserat. Petrum quoque secum in mari jussit ambulare; et quia titubavit, reprehendit illico, eo quod doni gratiam fidei pusillitate minuisset. Dedit etiam discipulis ut lux mundi essent per gratiam, qui erat ipse lux mundi. Et quia descensurus esset e cœlo et in cœlum adscensurus, Eliam ad cœlum levavit, inde eum terris complacito redditurus tempore. Baptizaturus quoque in Spiritu sancto et igne, per Johannem baptismatis sacramenta præmisit.

35. Omnia denique donavit discipulis suis, de quibus ait: *In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent; et si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: supra ægros manus imponent, et bene habebunt.* Omnia ergo dedit, sed nulla in his hominis potestas est, ubi divini muneris gratia viget.

36. Cur ergo manus imponitis, et benedictionis opus creditis *, si quis forte revaluerit ægrotus? Cur præsumitis aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est: quid interest, utrum per pœnitentiam, an per lavacrum hoc jus sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est.

37. Sed dicis quia in lavacro operatur mysteriorum gratia. Quid in pœnitentia? Nonne Dei nomen operatur? Quid ergo? Ubi vultis, vindicatis vobis Dei gratiam: ubi vultis, repudiatis? Sed hoc insolentis arrogantiæ, non sancti timoris est; ut fastidio vobis sint, qui volunt agere pœnitentiam. Perpeti videlicet flentium lacrymas non potestis. Non ferunt oculi vestri vilia vestimentorum, illuviem sordidatorum, superbo oculo, et tumido corde delicati mei, indignanti voce dicentes singuli: Noli me tangere, quia mundus sum.

38. Dicit quidem Dominus ad Mariam Magdalenam: *Noli me tangere;* sed non dixit, quia mundus sum, qui mundus erat: tu audes, Novatiane, mundum te dicere, qui etsi operibus mundus esses, hoc solo verbo fieres immundus? Esaias dicit: *O miser ego, et compunctus corde; quia cum sim homo, et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem*: et tu dicis, mundus sum, cum mundus non sit, ut scriptum est, nec unius diei infans? David dicit: *Et a delicto meo munda me*, quem utique misericordem sæpe Domini justificavit gratia: tu mundus, cum tam injustus sis, ut non miserearis; ut festucam in oculo fratris tui videas, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideres? Immundus enim apud Deum omnis iniquus. Quid autem injustius, quam ut velis tibi dimitti peccata tua, cum roganti ipse non putes remittenda? Quid injustius, quam ut te justifices, in quo damnas alterum; cum graviora committas?

* *Benedictionis opus*, hoc loco idem est ac *benedictionis effectus*. Cæterum videtur hic signari ea benedictio, qua ægri a presbyteris inunguntur, quam nos extremam unctionem appellamus.

39. Denique remissionem celebraturus peccatorum nostrorum Dominus Jesus dicenti sibi Johanni : *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me!* respondit : *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Et Dominus quidem venit ad peccatorem, cum peccatum ipse non haberet; et baptizari voluit, cui mundari necesse non erat : vos quis ferat, qui putatis vobis opus non esse mundari per pœnitentiam; quia mundatos vos esse dicitis per gratiam, quasi jam peccare vobis impossibile sit?

CAPUT IX.

Scripturæ verbis, *Si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo*, collatione similium locorum ostenditur non significari neminem rogaturum, sed dignum deprecatorem inquirendum esse, quales fuerunt Moyses ac Hieremias, quorum precibus populo Israelitico pepercisse Deus legitur.

40. Sed dicitis : Scriptum est : *Si peccaverit homo in hominem, orabunt pro eo ad Dominum; si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo?* Primum, ut supra jam dixi, tunc te ista paterer objicere, si solis prævaricantibus non relaxares pœnitentiam. Tamen quid scrupuli ista adfert quæstio? Non enim scriptum est : Nullus orabit pro eo : sed, *Quis orabit*, hoc est, quis ille sit, qui in tali causa orare possit, quæritur, non excluditur.

41. Denique habes in Psalmo decimo quarto : *Domine, quis habitavit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Non enim nullus, sed probatus habitabit : nec hoc dicit quod nemo requiescat, sed requiescat electus. Ut scias hoc esse verum, non multo post in psalmo vigesimo tertio ait : *Quis adscendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus?* id est, non quicumque de vulgo, nec plebeiæ vilitatis aliquis : sed vitæ egregiæ, singularisque meriti. Et ut scias quia cum *quis* dicitur, non intelligitur nullus, sed aliquis significatur, cum dixisset : *Quis adscendet in montem Domini?* subjecit : *Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vano animam suam.* Et alibi : *Quis sapiens, et intelliget hæc?* Numquid dicit quia nullus intelliget? Et in Evangelio : *Quis fidelis dispensator et prudens, quem constituet Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?* Et ut comprehendas quia de eo dixit, qui utique est, non de eo qui non est, subjunxit : *Beatus ille servus, quem cum venerit Dominus, invenerit sic facientem.* Et illud ita opinor dictum : *Deus quis similis tibi?* non utique nullus; quia imago Patris Filius est.

42. Similiter igitur accipiendum : *Quis orabit pro eo?* hoc est, singularis vitæ aliquis debet orare pro eo, qui peccavit in Dominum. Quo major culpa, eo majora sunt quærenda suffragia. Non enim quicumque de vulgo pro Judæorum populo, sed Moyses rogavit, quando vituli caput fidei immemores adoraverunt. Numquid erravit Moyses? Atqui non erravit, qui quod rogavit, et meruit et impetravit. Quid enim talis affectus non impetraret, quando se objecit pro populo, dicens : *Et nunc si dimittis illis peccatum, dimitte : sin autem, dele me de libro vitæ?* Vides quia non tamquam deliciosus intercessor, et fastidii plenus sibi consulat, ne offensionem contrahat, quod Novatianus metuere se dicit : sed magis omnium memor, sui immemor, offendere non timebat ipse, ut plebem ab offensionis periculo exueret et liberaret.

43. Merito ergo scriptum est : *Quis orabit pro eo?* hoc est, talis qualis Moyses qui se offerat pro peccantibus : talis qualis Hieremias, cui prophetæ cum esset dictum a Domino Deo nostro : *Noli orare pro populo isto*; tamen oravit, et veniam meruit. Denique intercessione prophetica, et obsecratione tanti vatis inflexus Dominus dicit ad Hierusalem; quoniam ea quoque pœnitentiam pro delictis egerat, dicens : *Domine omnipotens, Deus Israel, anima in angustiis, et spiritus anxius clamat ad te : audi, Domine, et miserere.* Et jubet luctus vestimenta deponi, et abjici gemitus pœnitentiæ; sic enim scriptum est in fine libri : *Exue te, Hierusalem, stola luctus et vexationis tuæ, et induc te decorem ejus, quæ a Deo data est tibi gloria in æternum.*

CAPUT X.

Johannem non absolute ac simpliciter prohibuisse ne pro sontibus *peccati ad mortem* fieret oratio; cum pro similibus Moysem, Hieremiam ac Stephanum orasse non ignoraverit: et ipse quoque iisdem veniam significaverit non denegandam.

44. Tales igitur deprecatores in delictis maximis sunt requirendi; nam si quicumque de populo orent, non exaudiuntur.

45. Unde nec illa quæstio vestra quidquam poterit adferre ponderis, quam sumitis de epistola Johannis dicentis : *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, et dabit illi vitam Deus; quia non peccat ad mortem. Est peccatum ad mortem, non de illo dico, ut oret;* non enim ad Moysen et Hieremiam loquebatur, sed ad populum, qui suorum peccatorum alium precatorem deberet adhibere : cui satis est si pro levioribus delictis Deum precetur, graviorum veniam justorum orationibus reservandam putet*. Nam quomodo Johannes diceret non orandum pro delicto graviore, qui legisset Moysen rogasse, et impetrasse, ubi erat prævaricatio voluntaria; qui sciret etiam Hieremiam rogasse?

46. Quomodo Johannes diceret non orandum pro peccato quod esset ad mortem, qui ipse in Apocalypsi scripsit mandatum Angelo Ecclesiæ Pergami? *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita et tu habes tenentes doctrinam Nicolaitarum. Similiter age pœnitentiam; cæterum venio tibi cito.* Vides quod Deus qui pœnitentiam exigit, veniam polliceatur? Denique et ibi dicit : *Qui habet aures, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis : Vincenti dabo manducare manna absconditum.*

47. Nonne ipse Johannes cognoverat Stephanum pro persecutoribus suis, qui Christi nomen audire non poterant, deprecatum; cum de ipsis a quibus lapidabatur diceret : *Domine, ne statuas illis hoc peccatum?* Cujus precationis effectum in Apostolo videmus; Paulus enim qui lapidantium Stephanum vestimenta servabat, non multo postea per gratiam Christi factus est apostolus, qui fuerat ante persecutor.

CAPUT XI.

Superior Johannis sententia illustratur alio ejusdem testimonio, quo credentibus in Christum salus promittitur. Unde arguuntur Novatiani ut qui lapsis fidem suadeant, quibus negent veniam. Additur multos martyrum post lapsum duplicem gratiam consequutos esse; necnon pii Samaritani exemplo declaratur eos in quibus vel tenuissima fides spiret, non deserendos.

48. Ergo quia de Johannis generali epistola * sermo est, ipsius Johannis in Evangelio scripta interrogemus, utrum cum vestra interpretatione conveniant. Scribit enim dixisse Dominum : *Quia sic dilexit Deus hunc mundum, ut Filium suum unigenitum daret; ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.* Si quem ergo lapsum revocare cupias; ut credat, an ut non credat, hortaris? Utique ut credat. Sed qui credit juxta Domini sententiam, habebit vitam æternam. Quomodo ergo prohibebis orare pro eo, cui æterna vita debetur? cum divinæ sit gratiæ fides, sicut Apostolus in divisionibus gratiarum docet, quia alii datur in eodem Spiritu fides; et discipuli Domino dicant : *Adauge nobis fidem.* Qui ergo fidem habet, habet vitam : qui vitam habet, non est utique exclusus a venia. *Omnis*, inquit, *qui credit in eum, non pereat.* Cum omnis dicitur, nullus excluditur, nullus excipitur; non enim excipit eum qui lapsus est, si tamen postea bene credat.

49. Plurimos comperimus se denuo reformasse post lapsum, et pro nomine Dei passos : num possumus his martyrum consortia negare, quibus Dominus Jesus non negavit? Audemus igitur dicere non esse his vitam redditam, quibus

* Per vocem *justorum* vel intelligendi veniunt insigniter justi, quales fuere prophetæ ac martyres, in Moyse, Hieremia atque Stephano hic designati : vel saltem soli sacerdotes, qui et ipsi sub prophetarum persona adumbrari solent.

* Generalis dicitur prima Johannis Epist. quia non singulari alicui personæ, ut secunda et tertia, sed toti simul Ecclesiæ destinatur.

Christus coronam reddidit? Sicut ergo post lapsum plerisque, si patiantur, corona redditur; ita si credant, et fides redditur. Quæ fides Dei donum est; sicut habes scriptum : *Quia a Deo vobis datum est, non solum ut credatis in eum, sed etiam ut pro illo patiamini.* Numquid is qui Dei donum habet, potest non habere indulgentiam?

50. Non una autem, sed duplex gratia est, ut omnis qui credit, et patiatur pro Domino Jesu. Habet igitur qui credit suam gratiam: habet autem alteram, si fides ejus passionibus coronetur. Neque enim priusquam pateretur Petrus, sine gratia fuit : sed ubi passus est, adquisivit alteram. Et plerique qui non habuerunt gratiam, ut pro Jesu paterentur; habuerunt tamen gratiam, ut in Jesum crederent.

51. Ideo dicitur : *Ut omnis qui credit in eum, non pereat. Omnis*, inquit, hoc est, ex quocumque statu, ex quocumque lapsu, si credat, perire non timeat. Potest enim fieri ut aliquem de Hierusalem descendentem in Hiericho, hoc est, de martyrii certamine relapsum in istius vitæ cupiditatem sæcularemque gratiam, vulneratum a latronibus, hoc est, a persecutoribus, et semivivum derelictum Evangelicus ille Samaritanus inveniat, qui nostrarum custos animarum est (Samaritanus enim custos dicitur) et non prætereat eum, sed curet et sanet.

52. Fortasse ideo non præterit eum, quia aliquid in eo vitale agnoscit; unde is possit vitam resumere. Nonne vobis videtur ille qui lapsus est, semivivus esse, si vitale aliquid fide spiret? Nam qui penitus Deum ex suo corde abjicit, ille mortuus est. Qui ergo non penitus abjicit, sed per impressionem tormentorum ad tempus negavit, semivivus est. Aut si mortuus est, cur ei dicitis agendam pœnitentiam, qui jam curari non potest? Si semivivus est, infunde oleum et vinum, non vinum sine oleo, scilicet quod et foveat et remordeat. Tolle eum in jumentum tuum, trade stabulario, duo æra ad ejus curam impende, esto ei proximus. Proximus autem esse non potes, nisi facias misericordiam; nemo enim potest dici proximus, nisi qui curaverit, non occiderit. Si autem vis dici proximus, dicit tibi Christus : *Vade et tu fac similiter.*

CAPUT XII.

Locis ex Johannis Evangelio jam citatis alius indidem adjungitur. Tum servandorum Dei mandatorum necessitatem objicientibus facile respondetur non ei soli qui semper, sed etiam ei qui post lapsum illa servaverit, vitam promitti. Quod ubi ex Davide comprobatum est, quamdam tamen esse inter utrumque differentiam declaratur.

53. Aliud simile consideremus : *Qui credit in Filium, habet vitam æternam : qui autem non credit Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.* Quod manet utique jam cœpit, et ex delicto aliquo cœpit; quia ante non credidit. Ubi ergo quis credit, ira Dei discedit, vita autem accedit. Credere ergo in Christum, lucrum vitæ est; qui enim credit in eum, non judicatur.

54. Sed referunt hoc loco quoniam is qui credit in Christum, custodire debeat sermonem ejus; sic enim aiunt scriptum, dicente Domino : *Ego lux in hunc mundum veni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat : et si quis audierit sermonem meum, et custodierit eum, ego non judico eum.* Ille non judicat, et tu judicas? Ille dicit : *Ut qui credit in me, in tenebris non maneat*, hoc est, et si fuerit in tenebris, non permaneat in eis, errorem emendet, culpam corrigat, custodiat mandata mea; dixi enim : *Nolo mortem peccatoris, sed correctionem.* Dixi supra : *Quoniam qui in me credit, non judicatur;* et hoc custodio : *Non enim veni, ut judicem mundum, sed ut salvetur mundus per me.* Libenter ignosco, promte indulgeo : *Misericordiam malo, quam sacrificium;* quia per sacrificium justus commendatur, per misericordiam peccator redimitur. *Non veni vocare justos, sed peccatores.* In Lege sacrificium, in Evangelio misericordia est : Lex per Moysen data est, per me gratia. Quid hoc evidentius?

55. Denique et subter ait : *Qui spernit me, et non accipit verba mea, habet qui judicet eum.* Num tibi videtur accipere verba Christi, qui se non correxe-

rit? Profecto non videtur. Qui ergo corrigit se, accipit verbum ejus; hoc est enim verbum ejus, ut se unusquisque revocet a culpa. Aut excludas igitur necesse est hanc ejus sententiam : aut si negare non potes, adquiescas.

56. Oportet eum quoque mandata custodire Dominica, qui peccare desinat, delictis renuntiet. Non ergo de eo debes interpretari dictum, qui semper custodierit; si enim hoc sensisset, addidisset, semper : non addendo autem, de eo pronuntiavit, qui quod audivit, custodierit : audivit autem, ut corrigeret errorem : custodivit igitur quod audivit.

57. Quam vero durum sit ut ad pœnam vocetur perpetuam, qui vel postea custodit Domini mandata, ipse te doceat, qui etiam non custodientibus mandata sua veniam non denegavit, sicut habes in psalmi corpore : *Si justitias meas profanaverint, et mandata mea non custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, et in flagellis delicta eorum : misericordiam autem meam non disperdam ab eis.* Omnibus igitur promittit misericordiam.

58. Sed ne sine judicio hanc esse misericordiam putetis, est discretio inter eos qui perpetuam detulerint obedientiam mandatis cœlestibus, et inter eos qui aliquando vel errore, vel necessitate lapsi sint. Et ne nostro circumscribi te argumento putes, Christi judicium accipe, etenim ait : *Si sciens servus voluntatem Domini sui non fecit, vapulabit multis : si autem nescivit, vapulabit paucis.* Uterque igitur si credat, recipitur, quia *castigat omnem filium Deus, quem recipit :* et quem castigat, morti utique non tradit; quia scriptum est : *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me.*

CAPUT XIII.

Qui *peccatum ad mortem* fecerint, non deserendos, sed pœnitentiæ subjiciendos ex Paulo docetur. Quid sit *tradi satanæ in interitum carnis*, et quam hoc optandum. Satanam corpori debilitates inferre, sed eas in spiritus utilitatem converti; unde magna Dei elucet potentia, qua illum ut sibi noceat, et nobis prosit, cogit invitum.

59. DENIQUE Paulus docet non deserendos eos qui peccatum ad mortem fecerint, sed potius lacrymarum panibus, et potu coercendos flebili; ita tamen ut ipsa moderata esset tristitia. Hoc enim significat : *Potum dabis eis in lacrymis in mensura;* ut ipsa mœstitia mensuram habeat, ne forte abundantiore tristitia absorbeatur, qui agit pœnitentiam, sicut scripsit ad Corinthios : *Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in caritate, spirituque mansuetudinis?* Sed nec virga gravis est, quoniam legerat : *Tu quidem percuties eum virga, animam autem ejus a morte liberabis.*

60. Quid esset in virga venire, docet invectio fornicationis, accusatio incesti, reprehensio tumoris, quod inflati essent, quos magis lugere oporteret : postremo condemnatio rei, ut tolleretur a consortio communionis, et traderetur adversario, non ad interitum animæ, sed carnis. Sicut enim Dominus in animam sancti Job potestatem non dedit, sed in carnem ejus permisit licentiam; ita et hic traditur satanæ in interitum carnis, ut serpens terram ejus lingeret, animæ non noceret.

61. Moriatur ergo caro nostra cupiditatibus, sit captiva, sit subdita, nec legi mentis nostræ repugnet, sed bonæ servituti subjecta moriatur; sicut in Paulo qui castigabat corpus suum, ut servituti redigeret; quo probabilior fieret prædicatio, si lex carnis ejus cum lege mentis congrueret et conveniret. Interit enim caro, cum sapientia ejus transit in spiritum; ut jam non quæ carnis sunt, sapiat, sed quæ sunt spiritus. Utinam videam infirmari carnem meam, utinam non trahar captivus in legem peccati, utinam non in carne vivam, sed in fide Christi! Et ideo major in infirmitate corporis gratia, quam in salute. Denique et Paulum quem multum dilexit, noluit liberare ab infirmitate carnis, cui petenti ut discederet a se infirmitas, respondit : *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur.* Et Paulus plus sibi in infirmitatibus placet, dicens : *Cum infirmor, tunc potens sum;* consummatur enim carnis infirmitatibus animæ fortitudo.

62. Explanavimus Pauli sententiam, nunc verba ipsa consideremus, qua ratione dixerit quod tradiderit eum satanæ in interitum carnis*; quia tentator noster diabolus est. Nam debilitates membris singulis infert, et ægritudines toti solet movere corpori. Denique percussit sanctum Job ulcere malo a pedibus usque ad caput, quia in potestate acceperat interitum carnis ejus, dicente Deo : *Ecce trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi*. Hoc iisdem verbis Apostolus transtulit, dicens quod tradiderit hujusmodi hominem Satanæ in interitum carnis; ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.

63. Magna potestas, magna gratia, quæ imperat diabolo, ut se ipse destruat. Se enim destruit, cum hominem quem tentando supplantare studet, ex infirmo fortiorem efficit; quia dum carnem debilitat, mentem ejus corroborat. ÆGRITUDO enim carnis peccatum repellit : luxuria autem carnis culpam adolet.

64. Illuditur ergo diabolus, ut se ipse morsu suo vulneret, et contra se armet, quem debilitandum putavit. Sic et sanctum Job magis armavit, posteaquam vulneravit : qui totum corpus diris perfusus ulceribus, diaboli quidem morsum pertulit, sed venena non sensit. Et ideo bene ei dictum est : *Adduces draconem in hamo, illudes eum sicut avem : ligabis eum sicut passerem puer, imponens super eum manum*.

65. Vides quemadmodum a Paulo illudatur, ut in cavernam ejus, sicut puer ille propheticus, manum mittat, et nihil serpens noceat ei, de latebris eruat eum, de veneno ejus faciat spiritale antidotum; ut quod venenum est, medicamentum fiat : venenum est ad interitum carnis, medicamentum fit ad salutem spiritus. Quod enim nocet corpori, juvat spiritum.

66. Manducet ergo terram meam serpens, dentem carni infigat, conterat corpus, dicat Dominus et de me : *Trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi*. Quanta vis Christi, ut custodia hominis imperetur etiam ipsi diabolo, qui semper vult nocere. Dominum ergo Jesum nobis propitiemus, imperante Christo, et diabolus ipse fit prædæ suæ custos, vel invitus mandatis obsecundat cœlestibus : et quamvis immitis, tamen mansuetis obsequitur imperiis.

67. Sed quid ego commendo obsequium ejus? Sit ille semper malus, ut sit bonus Deus semper, qui malitiam ejus nobis in gratiam convertit. Vult nocere ille, sed non potest, si Christus obsistat : carnem ulcerat, sed custodit animam : terram devorat, sed reservat spiritum. Denique scriptum est : *Tunc lupi et agni simul pascentur : leo et bos paleam manducabunt, serpens autem terram ut panem : et non nocebunt, neque vastabunt in monte sancto meo, dicit Dominus*. Damnati enim serpentis hæc est sententia : *Erit tibi terra cibus*. Quæ terra? Ea utique de qua dictum est : *Terra es, et in terram ibis*.

CAPUT XIV.

Quod supra dixerit Ambrosius carnem ad interitum satanæ traditam a serpente comedi, hoc ita demum docet fieri, si anima carnalibus cupiditatibus liberetur. Quamobrem multa præcipit ad oculorum mentisque custodiam necessaria : quæ castissimi Josephi exemplo firmat : dehinc omnes ad retia quibus in voluptatis ignem trahimur, declinanda hortatus; ne timeamus quominus a serpente caro nostra edatur, suadet.

68. HANC terram serpens manducat, si propitius est nobis Dominus Jesus, ut non compatiatur anima carnis debilitati, non accendatur vapore carnis, et calore membrorum. *Bonum est nubere magis quam uri*; est enim flamma quæ interna urit. Unde hunc ignem non alligemus in sinu mentis, et recessu pectoris, ne interioris nostri uramus exuvias, et forense hoc nostræ animæ vestimentum, velamenque carnale edax libidinis flamma consumat, sed transeamus per ignem. Et si quis incidit amoris incendium, transiliat, et transeat : non alliget adulterinam cupiditatem

* Duplex fuit hujus sententiæ interpretatio apud antiquos : altera qua illam de pœnitentiæ operibus queis corpus afflictatur, et conteritur intelligebant; ab Ecclesia tradi satanæ in eorum corpora, qui separati a communione fuerint, sæviendi jus arbitrarentur. Utramque simul amplexatus est Ambrosius

vinculis cogitationum, nullos sibi nodos assiduæ nexu meditationis adstringat, non intendat sæpius in formam mulieris meretricis, nec adolescentula ad vultum juvenis oculos levet. Et si fortuitu adspexit, et capta est; quanto magis capietur, si curiosa adspexit?

69. Vel consuetudo nos doceat. Ideo velamine obnubit caput suum mulier, ut etiam in publico tuta verecundia sit: non facile vultus ejus adolescentis oculos occurrat, nuptiali velamine tecta sit; ne vel fortuitis occursibus pateat ad vulnus vel alienum, vel suum : sed utrumque suum vulnus est. Quod si tegmine caput velat, ne temere aut videatur, aut videat (dum enim caput velatur, vultus absconditur) quanto magis velare se debet pudoris tegmine, ut etiam in publico habeat suum ipsa secretum?

70. Verum esto, inciderit oculus, sed non intendat affectus. Non enim vidisse crimen est, sed cavendum ne origo sit criminis. Videt carnalis oculus, sed premat cordis oculos, maneat mentis verecundia. Habemus moralem et indulgentem Dominum; dixit quidem propheta : *Nolo intendas in formam mulieris fornicariæ;* sed tamen Dominus dixit: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo.* Non dixit: Si quis viderit, adulteravit; sed : *Si quis ad concupiscendum viderit,* non adspectum obligavit, sed affectum quæsivit. Bonus tamen pudor, qui ipsos corporis oculos sic premere consuevit, ut sæpe non videamus etiam quod videmus. Etenim specie adspicere videmur, quidquid occurrerit; sed si non misceatur animi intentio, hic quoque secundum carnis officium noster adspectus vanescit; ita plus videmus animo, quam corpore.

71. Et si viderit caro ignem, non alligemus ignem in sinu, hoc est, in secreto mentis, animique arcano. Non implicemus ignem hunc ossibus, non ipsi nobis nodos injiciamus, non misceamus sermonem aliquem cum hujusmodi, unde exæstuet ignis adulterinus. Sermo juvenculæ nodus adolescentium est : verba adolescentis vincula sunt amoris.

72. Vidit hunc ignem Joseph, quando eum adulterii cupida mulier alloquuta est : voluit eum capere sermone, misit laqueos labiorum suorum, sed pudicum virum ligare non potuit. Solvit enim vincula mulieris vox pudoris, sermo gravitatis, habena cautelæ, fidei custodia, castimoniæ disciplina. Capere igitur eum retibus suis impudica non potuit : misit manum, et apprehendit vestem ejus, ut nodo stringeret. Verba petulantis mulieris cupiditatum retia sunt, manus ejus amoris nodus est : sed nec retibus capi potuit mens pudica, nec nodo : excussa vestis, solutus est nodus; et ideo quia non alligavit ignem in sinu mentis suæ, non combussit corpus suum.

73. Vides ergo, quia animus noster culpæ est auctor? Itaque innocens caro, sed plerumque peccati ministra. Ergo non te vincat formæ concupiscentia. Multa retia tenduntur a diabolo, multi laquei. Oculus meretricis laqueus amatoris est. Ipsi nobis oculi nostri retia sunt; et ideo scriptum est : *Neque capiaris oculis tuis.* Ipsi nobis ergo tendimus retia, quibus involvimur et implicamur. Ipsi nobis vincula nectimus, sicut legimus: Quia vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur.

74. Et ideo transeamus ignem adolescentiæ, ardoremque juvenilis ætatis : transeamus aquam, non remaneamus in aqua; ne flumina nos profunda concludant. Transeamus magis, ut et nos dicamus : *Torrentem pertransivit anima nostra;* qui enim transit, salvus est. Denique Dominus sic ait: *Si transeas per aquam, tecum sum, flumina te non concludent;* et Propheta dicit : *Vidi impium superexaltatum ultra cedros Libani : et transivi, et ecce non erat.* Transi sæcularia, et cecidisse adspicies altitudines impiorum. Moyses quoque transiens sæcularia flumina, vidit visum magnum, et ait: *Transiens videbo hoc visum;* si enim fuisset in corporis vitiis, et sæculi istius lubricis voluptatibus, tanta non vidisset mysteria.

75. Transeamus ergo et nos ignem hunc libidinis, quem timens Paulus, sed nobis timens, qui castigando corpus

suum, fecerat ut jam non timeret sibi, dicit nobis: *Fugite fornicationem*. Fugiamus ergo tamquam sequentem, quæ non post nos, sed in nobis sequitur nosmet ipsos. Ergo videamus diligenter, ne dum illam fugimus, nobiscum eam portemus. Volumus enim plerumque fugere, sed si non penitus eam de nostro excutimus animo, tollimus eam magis quam relinquimus. Transiliamus ergo eam, ne nobis dicatur: *Ambulate in igne flammæ vestræ, quem accendistis vobis*. Quoniam sicut ille *qui alligat ignem in sinu, vestimenta comburit;* sic qui ambulat super ignem, pedes comburat necesse est; quoniam scriptum est: *Ambulabit quis super carbones ignis, pedes autem non comburet?*

76. Gravis ignis est, et ideo non demus illi alimenta luxuriæ. Pascitur libido conviviis, nutritur deliciis, vino accenditur, ebrietate inflammatur. Graviora his sunt fomenta verborum, quæ vino quodam Sodomitanæ vitis mentem inebriant. Caveamus tamen et hujus abundantiam vini; ubi enim caro inebriatur, mens titubat, animus vacillat, cor fluctuat. Et ideo ad utrumque utile præceptum est, quo monetur Timotheus: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates*. Cum calet corpus, trahit vaporem: cum alget morbi frigore caro, refrigeratur anima tua: cum dolet corpus tuum, tristis est mens tua, sed tristitia tua in gaudium veniet.

77. Noli ergo timere si manducetur caro tua, anima tua non devoratur. Ideo David non timere se dicit; quia carnem ejus non animam inimici edebant, sicut legimus: *Dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, et ceciderunt*. Ruinam igitur solam facit sibi serpens; ideo serpenti traditur, qui a serpente elisus est; ut quem dejecit, hunc erigat: et fiat ruina serpentis hominis resurrectio. Satanam autem corporalis hujus contritionis et carnalis auctorem debilitatis Scriptura ostendit, Paulo dicente: *Datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, qui me colaphizet ut non extollar*. Sic ergo curare Paulus didicit, quemadmodum ipse sanatus est.

CAPUT XV.

Rediens a digressione quid sit venire *in virga vel in spiritu mansuetudinis* docet. Sequestrandum graviter lapsum, sed eum Apostoli exemplo sacris reddendum, ubi piæ plebis oratione atque lacrymis fuerit expiatus. Expurgari vetus fermentum, cum litteræ durities mollioris explicationis farina temperatur. Quomodo Ecclesiæ farina omnes conspergi ac cibo caritatis pasci debeant; ne similes evadant invidi illius fratris, quem æmulantur Novatiani, quorum tumor illic notatur.

78. Bonus itaque doctor dum promittit alterum de duobus, utrumque donavit. Venit in virga, quia a communione sacra convictum removit. Et bene dicitur tradi satanæ, qui separatur a Christi corpore. Venit etiam in caritate, spirituque mansuetudinis, vel quia sic tradidit, ut spiritum ejus salvum faceret, vel quia eum quem ante sequestraverat, postea sacramentis reddidit.

79. Nam et sequestrari oportet graviter lapsum, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: et expurgandum est vetus fermentum, vel in singulis vetus homo, hoc est, exterior homo cum actibus suis, vel in populo inveteratus peccatis, vitiisque concretus. Et bene dixit expurgandum, non projiciendum: quod enim expurgatur, non totum judicatur inutile; ideo enim purgatur, ut utile ab inutili separetur: quod autem projicitur, nihil in se utile habere creditur.

80. Jam tunc igitur Apostolus reddendum sacramentis judicavit cœlestibus, si purgari se ipse vellet. Et bene ait: *Expurgate;* velut enim operibus quibusdam totius populi purgatur, et plebis lacrymis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis redimitur a peccato, et in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus Ecclesiæ suæ, ut unum per omnes redimeret, quæ Domini Jesu meruit adventum, ut per unum omnes redimerentur.

81. Hic sensus Pauli est, quem verba obscuriorem faciunt. Consideremus ipsum Apostoli sermonem: *Expurgate*, inquit, *vetus fermentum; ut sitis nova*

conspersio, sicut estis azymi. Sive quod tota Ecclesia suscipiat onus peccatoris, cui compatiendum et fletu, et oratione, et dolore est : et quasi fermento ejus se totam conspergat; ut per universos ea quæ superflua sunt in aliquo pœnitentiam agente viritim misericordiæ aut compassionis velut collativa quadam admixtione purgentur *. Sive ut illa mulier Evangelica docet quæ typum prætendit Ecclesiæ, eo quod fermentum abscondat in farina sua, donec fermentetur totum; ut mundum omne sumatur.

82. Docuit me Dominus in Evangelio quid sit fermentum, dicens : *Non intelligitis quia non de pane dixi : Attendite a fermento pharisæorum et sadducæorum.* Tunc, inquit, intellexerunt quia non dixit a panibus, sed a doctrina pharisæorum et sadducæorum adtenderent sibi. Hoc ergo fermentum, hoc est doctrinam pharisæorum, et disputationem sadducæorum abscondit Ecclesia in farina sua; cum litteram Legis duriorem spiritali interpretatione mollivit, et velut mola quadam suæ disputationis infregit, proferens velut de folliculis ** litterarum mysteriorum interna secreta, et resurrectionis fidem adstruens; qua Dei misericordia prædicatur, qua reparari vita creditur mortuorum.

83. Non absurda autem videtur ad hunc locum adsumtio comparationis hujus. Siquidem regnum cœlorum est peccatoris redemtio; et ideo farina Ecclesiæ conspergamur omnes boni et mali, ut simus omnes nova conspersio. Ne quis autem vereretur, ne fermenti vitiosioris admixtio massam decoloraret, ideo dixit : *Ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi*, hoc est tales conspersio vos reddet, qualis erat innocentiæ vestræ pura sinceritas. Ita si misereamur, non fuscamur peccato alieno : sed redemtionem ejus adquirimus nostræ gratiæ; ut qualis erat puritas, perseveret. Et ideo addidit : *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus*, hoc est, passio Domini omnibus profuit, et peccatoribus donavit redemtionem, quos flagitii pœnituit admissi.

84. Itaque epulemur bonum cibum, pœnitentiam gerentes, læti redemtione; nullus enim cibus est benevolentia et pietate dulcior : epulis nostris atque lætitiæ nulla de peccatore servato invidia admisceatur; ne se ipse a domo Patris quemadmodum expositus in Evangelio invidus ille frater excludat, qui fratrem receptum doluit, quem in perpetuum gaudebat exclusum.

85. Cujus vos similes esse, Novatiani, non potestis negare, qui ideo, ut dicitis, in Ecclesiam non convenitis, quia per pœnitentiam tributa spes fuerat his qui lapsi sunt, revertendi. Sed hoc prætentum est specie. Cæterum episcopatus amissi dolore succensus Novatianus schisma composuit.

86. Sed non intelligitis quia de vobis quoque prophetavit Apostolus, et vobis dicit : *Et vos inflati estis, et non magis luctum habuistis; ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit?* Utique tunc penitus tollitur, cum aboletur peccatum ejus; non enim excludendum ab Ecclesia dicit Apostolus, qui suadet esse purgandum.

CAPUT XVI.

Novatiani cum Apostolo comparantur. Quam pulcre illis conveniat Domini verbum : *Nescitis cujus spiritus estis.* Pœnitentiæ studium ab eis extingui, dum ejus fructum e medio tollunt. Hoc pacto Christi promissis privari peccatores; qui tamen non cito admittendi ad mysteria. Denique pœnitentium quorumdam exempla proponuntur.

87. Cum igitur Apostolus peccatum remiserit, qua vos auctoritate dimittendum negatis? Quis reverentior Christi, Novatianus, an Paulus? Sed noverat Paulus Dominum misericordem, noverat Dominum Jesum severitate magis discipulorum offensum, quam misericordia.

88. Denique Jacobum et Johannem dicentes quod ignem de cœlo peterent, qui consumeret eos, qui Dominum re-

* His non dubium est alludi ad laudatissimum hunc veterum morem, quo cum quispiam amicorum casu aliquo bonis eversus fuerat, illius amici viritim ερανον id est collatitiam pecuniam tribuebant (*le produit d'une collecte, d'une souscription*) ut inde sublevaretur ejus calamitas. Quem morem a re corporea transtulit S. Doctor ad spiritalem.

** *Folliculis* grana seminum velut pellicula integuntur.

cipere nolebant, confutavit Jesus dicens : *Nescitis cujus spiritus estis; Filius enim hominis non venit animas hominun perdere, sed salvas facere.* Et illis quidem dixit : *Nescitis cujus spiritus estis*, qui ipsius erant spiritus; vobis autem dicit: Non estis spiritus mei, qui meam clementiam non tenetis, qui meam refutatis misericordiam, qui excluditis pœnitentiam, quam ego per apostolos meos prædicari volui in nomine meo.

89. Frustra enim dicitis vos prædicare pœnitentiam, qui tollitis fructum pœnitentiæ. HOMINES enim ad aliquod studium aut præmiis aut fructibus incitantur : omne autem studium torpescit dilatione. Et ideo Dominus ut præsentium fructu cumularetur devotio discipulorum, dixit quoniam qui dimisisset omnia sua, et Deum sequutus esset, septies tantum reciperet et hic et in futurum. Prius hic promisit, ut fastidia dilationis auferret : addidit et in futurum, ut hic disceres credere in futurum quoque solvenda tibi præmia. REMUNERATIO igitur præsentium testimonium futurorum est.

90. Si quis igitur occulta crimina habens*, propter Christum tamen studiose pœnitentiam egerit; quomodo ista recipit, si ei communio non refunditur? Volo veniam reus speret, petat eam lacrymis, petat gemitibus, petat populi totius fletibus; ut ignoscatur, obsecret: et cum secundo et tertio fuerit dilata ejus communio, credat remissius se supplicasse, fletus augeat, miserabilior postea revertatur, teneat pedes brachiis, osculetur osculis, lavet fletibus, nec dimittat; ut de ipso dicat Dominus Jesus : *Remissa sunt peccata ejus multa; quoniam dilexit multum.*

91. Cognovi quosdam in pœnitentia sulcasse vultum lacrymis, exarasse continuis fletibus genas, stravisse corpus suum calcandum omnibus, jejuno ore semper et pallido mortis speciem spiranti in corpore prætulisse.

CAPUT XVII.

Severitati pietatem addendam esse, quod Apostolus præstitisse ostenditur in Corinthio. Hunc baptismate contra Novatianorum cavillos initiatum fuisse adstruitur. Quibus additur non destructionem, sed castigationem carnis, per vocem *interitum* significari, quod etiam terræ similitudine confirmatur.

92. QUID exspectamus ut mortui mereantur veniam, qui mortem sibi intulerunt, cum viverent? Satis est, inquit, ei qui talis est, objurgatio hæc quæ fit a pluribus; ita ut e contrario magis donetis et consolemini; ne forte abundantiore tristitia absorbeatur. Si satis ad condemnationem est objurgatio, quæ fit a pluribus, satis est quoque ad remissionem peccati obsecratio, quæ fit a pluribus. Moralis magister et nostræ fragilitatis conscius, et pietatis divinæ interpres, vult donari peccatum, vult consolationem adhiberi; ne tristitia pœnitentem tædio longæ dilationis absorbeat.

93. Ideo ergo donavit Apostolus, nec solum donavit, sed etiam confirmari in eum caritatem voluit. Qui carus est, non habet duritiam, sed mansuetudinem. Nec solum donavit ipse, sed voluit etiam omnes donare, et se propter alios donasse dixit; ne multi propter unum diutius contristarentur. *Si cui*, inquit, *donastis, et ego; nam et ego propter vos in persona Christi, ut non circumveniamur a satana; nec enim versutias ejus ignoramus.* Recte potest serpentem cavere, qui ejus potest versutias non ignorare, quæ multæ ad nocendum sunt. Vult semper nocere, semper circumvenire; ut mortem inferat : sed debemus cavere ne remedium nostrum fiat ejus triumphus; circumvenimur enim ab eo, si per nimiam tristitiam pereat, qui potest liberari per indulgentiam.

94. Et ut sciremus quia de baptizato dicit, addidit : *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis, non utique fornicariis hujus mundi.* Et infra subjunxit : *Nunc autem scripsi vobis, non*

* Si peccata occulta habentem necnon eorum causa pœnitentem reconciliari oportuerit; ergo peccata occulta subjecta fuerunt pœnitentiæ publicæ, ergo subjecta etiam fuerunt sacerdotum auctoritati, ergo opus fuit illa confiteri. Planum omnino et evidens est hoc Ambrosii de secreta confessione, quodque a Perronio objectum, mire Dallæum torsit.

commisceri, si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serviens. Quos simul junxit ad pœnam, simul voluit etiam ad veniam pertinere. *Si quis autem talis est*, inquit, *cum hoc nec cibum sumas.* Quam severus pertinacibus, quam indulgens rogantibus! Adversum illos Christi armatur injuria, his Christi invocatio suffragatur.

95. At ne quis forte eo moveatur, quia scriptum est : *Tradidi hujusmodi hominem satanæ in interitum carnis*, et dicat : Quomodo potuit ad veniam pertinere, cujus omnis interierat caro; cum manifestum sit in utroque redemtum hominem, in utroque salvari : neque animam sine carne, neque carnem sine anima, cum sibi sint gestorum operum consortiis copulatæ; sine consortio vel pœnæ esse vel præmii? Is sibi responsum hoc habeat, quod interitus non consummatam absumtionem carnis significet, sed castigationem. Sicut enim mortuus peccato Deo vivit: ita illecebræ carnis intereunt, et cupiditatibus suis moritur caro; ut castitati cæterisque bonis operibus reviviscat.

96. Et quod aptius exemplum, quam de matre sumamus? Namque ipsa de qua adsumti sumus, terra, intermisso exercitio cultuque, videtur deserta : et aut vinetis quibus consitus est ager, aut oleis moritur; succum tamen proprium velut quamdam sui animam non amittit. Denique repetita cultione, et creditis seminibus, quibus habilis æstimatur, feracior adsurgit fructibus. Non ergo alienum si etiam nostra caro interire sic dicitur; ut repressa magis, quam absumta credatur.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Ambrosius libri superioris præceptis nova subtexurus, necessitatem mature agendi pœnitentiam allegorice insinuat, quam et suadet agendam : deinde illius forma in Apostolo imitationi proposita, varios ejusdem fructus strictim proponit.

1. Etsi non pauca quæ ad cohortationem pœnitentiæ proficiant, scripta sint in libro superiore; tamen cum adjici possint complura, ne velut semesas verborum nostrorum epulas reliquisse videamur, inceptum persequamur convivium.

2. Agenda est enim pœnitentia non solum sollicite, sed etiam mature : ne forte Evangelicus ille paterfamilias qui arborem ficum plantavit in vinea sua, veniat; et quærens fructum in ea, si non invenerit, dicat cultori vineæ : *Succide illam. Ut quid etiam terram occupat?* Et nisi cultor vineæ interveniat, dicens : *Domine, remitte illam et hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam cophinum stercoris : et si quidem fecerit fructum; sin autem, excidatur ficulnea.*

3. Stercoremus ergo et nos agrum hunc quem possidemus, et imitemur laboriosos agricolas, quos non pudet fimo pingui satiare terram, et immundo cinere agrum adspergere, ut fructus uberiores colligant *.

4. Et quemadmodum stercoremus, docet Apostolus dicens : *Et æstimo omnia ut stercora, ut Christum lucrifaciam*, qui per infamiam et bonam famam meruit Christo placere. Legerat enim quod Abraham dum se stercus et cinerem fatetur, summa humilitate invenit Dei gratiam. Legerat quod Job in stercore sedens, omnia quæ amiserat, recuperavit. Legerat, prophetante David, quod Deus de terra suscitat inopem, et de stercore erigit pauperem.

5. Et nos ergo non erubescamus fateri

* Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve Effœtos cinerem immundum jactare per agros.
Virg. Georg.

Domino peccata nostra *? Pudor est ut unusquisque crimina sua prodat : sed ille pudor agrum suum arat, spinas tollit perpetuas, sentes amputat, fructus adolet, quos inter mortuos esse credebat. Sequere illum qui bene arando agrum suum, fructus quæsivit æternos. *Maledicimur*, inquit, *et benedicimus : persecutionem patimur, et sustinemus : blasphemamur, et obsecramus : tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus.* Si et tu sic araveris, seminabis spiritalia. Ara, ut peccatum auferas, fructum adquiras. Ille aravit, ut persecutoris in se eradicaret affectum. Quid plus potuit nobis conferre Christus ad studium correctionis, quam ut converteret, et daret nobis ex persecutore doctorem?

CAPUT II.

Apostolicum locum ab hæreticis contra pœnitentiam objectum solvit, eumque de baptismatis iteratione intelligendum cum singularum illius partium expositione, tum præmissa ibidem legalium baptismatum mentione ostendit; quamvis subjungat eo quoque illum posse referri, ut quod impossibile sit hominibus, Deo impossibile nequaquam habeatur.

6. Cum igitur tam evidenti et ipsius Apostoli, et scriptorum ejus exemplo redarguantur, tamen adhuc obniti volunt, et auctoritatem aiunt Apostolicæ sibi suffragari sententiæ, allegantes scriptum ad Hebræos : *Impossibile est enim hos qui semel illuminati sunt, et gustaverunt donum cœleste, et participes facti sunt Spiritus sancti, et bonum gustaverunt Dei verbum, virtutesque futuri sæculi, lapsos iterum renovari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium Dei, et ostentatione triumphantes.*

7. Numquid Paulus adversus factum suum prædicare potuit? Donavit Corinthio peccatum per pœnitentiam; quomodo hic potuit sententiam suam ipse reprehendere? Ergo quia non potuit quod ædificaverat destruere, non contrarium dixisse eum, sed diversum advertimus. Quod enim contrarium est, se ipsum impugnat : quod diversum est, distinctam solet habere rationem. Ita autem contrarium non est; ut alterum suffragetur alteri. Etenim quia de remittenda prædicavit pœnitentia, debuit et de iis qui iterandum putant baptismum, non silere : et prius sollicitudinem nobis auferri oportuit, ut sciremus etiam post baptismum, si qui peccarent, donari eis posse peccatum; ne spe veniæ destitutos iterandi baptismatis opinio vana perverteret : deinde iterandum non esse baptisma rationabili disputatione suadendum fuit.

8. De baptismate autem dictum verba ipsa declarant, quibus significavit impossibile esse lapsos renovari in pœnitentiam; per lavacrum enim renovamur, per quod renascimur, sicut ipse Paulus dicit : *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum surrexit Christus ex mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus.* Et alibi : *Renovamini spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est.* Et alibi : *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua;* quod etiam aquila, cum fuerit mortua, ex suis reliquiis renascitur, sicut per baptismatis sacramentum, cum fuerimus peccato mortui, renascimur Deo, ac reformamur. Unum ergo baptisma docet, sicut alibi : *Una fides, unum*, inquit, *baptisma.*

9. Illud quoque evidens, quod in eo qui baptizatur, crucifigitur Filius Dei; quia non potuit caro nostra abolere peccatum, nisi crucifixa esset in Christo Jesu. Denique scriptum est, quia *quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in mortem ipsius baptizati sumus.* Et infra : *Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, simul et resurrectionis erimus, scientes quia vetus homo noster simul confixus est cruci.* Et ad Colossenses ait : *Consepulti ei per baptismum, in quo et consurrexistis.* Quod ideo scriptum est, ut credamus quia ipse crucifigitur in nobis; ut per illum peccata nostra mundentur, ut ipse chirographum nos-

* Hic agi de confessione quæ Deo apud sacerdotem illius ea in parte vicarium editur, compertum facit quod statim sequitur : *Pudor est*, etc. Quem enim pudeat apud eum solum peccata fateri sua, cui eadem clarius quam sibi ipsi cognita esse perspectum habeat? Certe in eo quod illa perpetraverit, pudor esse poterit, non autem in illorum confessione.

trum affigat cruci, qui solus potest donare delicta. Ipse in nobis Principatus et potestates triumphat; quoniam de ipso scriptum est : *Principatus et potestates ostentavit, triumphans eos in semet ipso.*

10. Ergo quod ait in hac epistola quæ scribitur ad Hebræos, impossibile esse *lapsos renovari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium Dei, et ostentatione triumphantes,* eo spectat, ut de baptismo dictum credamus, in quo crucifigimus Filium Dei in nobis; ut per illum nobis mundus crucifigatur, qui quadam triumphamus specie, dum similitudinem mortis ejus adsumimus, qui principatus et potestates in sua cruce ostentavit ac triumphavit; ut in mortis ejus similitudinem nos quoque de principatibus quorum jugum deponimus, triumphemus. Semel autem crucifixus est Christus, semel peccato mortuus; et ideo unum non plura baptismata.

11. Quid quod et supra doctrinam baptismorum præmisit? Et quia multa erant baptismata in Lege, merito reprehendit illos qui perfecta dimittant, et principium verbi requirant. Docet nos scire oportere destructa esse universa Legis baptismata, unum baptisma esse in Ecclesiæ sacramentis. Hortatur autem nos, ut relinquentes initium verbi, ad perfectum tendamus: *Et hoc faciemus*, inquit, *siquidem permiserit Deus;* non potest enim sine favore Dei aliquis esse perfectus.

12. Possem quidem etiam illud dicere ei, qui hoc de pœnitentia dictum putat; quia quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum : et potens est Deus quando vult donare nobis peccata, etiam quæ putamus non posse concedi. Et ideo quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare possibile est. Nam et impossibile videbatur, ut peccatum ablueret aqua: denique Naaman Syrus lepram suam mundari per aquam posse non credidit. Sed quod impossibile erat, fecit Deus esse possibile, qui tantam nobis donavit gratiam. Similiter impossibile videbatur per pœnitentiam peccata dimitti: concessit hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum officia transmissum est. Factum est igitur possibile, quod impossibile videbatur. Sed tamen de baptismo dictum, ne quis iteraret, vera ratio persuadet.

CAPUT III.

Superiorem solutionem confirmat proposita ex Evangelio prodigi parabola, cujus singulas partes exponens, easdem contra Novatianas adsertiones ita convertit, ut inde necessario deducat etiam gravissimi criminis reo, siquidem digne pœnituerit, reconciliationem non denegandam.

13. Neque enim Apostolus contra evidentem Christi doctrinam veniret, qui de peccatore pœnitentiam agente comparationem posuit, eo quod peregre profectus acceptam a patre omnem substantiam devoraverit vivendo luxuriose, et postea panem patris desideraverit, cum vesceretur siliquis : et meruit stolam, annulum, calceamentum, immolationem quoque vituli, quæ speciem habet passionis Dominicæ, per quam cœleste sacramentum nobis donatur.

14. Bene dicitur quia *peregre profectus est*, qui erat a sacris altaribus separatus; hoc est enim ab Hierusalem illa quæ in cœlo est, civico quodam et domestico sanctorum separari domicilio. Unde et Apostolus ait : *Ergo jam non estis advenæ atque peregrini, sed cives sanctorum, et domestici Dei.*

15. *Et consumsit*, inquit, *substantiam suam.* Merito consumsit eam, cujus fides in operibus claudicabat : *Fides enim eorum quæ sperantur, substantia est, rerum argumentum non apparentium.* Et bona substantia fides, in qua spei est nostræ patrimonium.

16. Nec mirum si fame peribat, qui divino alimento egebat; cujus desiderio compulsus : *Surgam*, inquit, *et ibo ad patrem meum, et dicam illi : Pater, peccavi in cœlum, et coram te.* Nonne advertitis id evidenter nobis expositum, quod emerendi gratia sacramenti ad precandum impellimur? et hoc auferre vultis, propter quod agitur pœnitentia! Tolle gubernatori perveniendi spem, et in mediis fluctibus incertus errabit. Tolle luctatori coronam, lentus jacebit

in stadio. Tolle piscatori capiendi efficaciam, desinit jactare retia. Quomodo ergo potest qui famem patitur animæ suæ, studiosius Deum precari, si sacram desperet alimoniam?

17. *Peccavi,* inquit, *in cœlum, et coram te.* Fatetur utique peccatum ad mortem, ne quem vos agentem cujuslibet criminis pœnitentiam jure excludi putaretis; quando is qui in cœlum peccavit, vel in regnum cœleste, vel in animam suam, quod est peccatum ad mortem; et peccavit coram Deo, cui soli dicitur: *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci.*

18. Tam cito veniam meretur, ut venienti et adhuc longe posito occurrat pater: osculum tribuat, quod insigne est sacræ pacis: stolam proferri jubeat, quæ vestis est nuptialis, quam si quis non habuerit, a convivio nuptiali excluditur: det annulum in manu ejus, quod est fidei pignus, et sancti Spiritus signaculum: calceamenta deferri præcipiat; celebraturus enim pascha Domini, epulaturus agnum, tectum debet adversus omnes incursus bestiarum spiritalium, morsusque serpentis habere vestigium: vitulum præcipiat occidi; quia *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Etenim quotiescumque sanguinem Domini sumimus, mortem Domini annuntiamus. Sicut ergo semel pro omnibus immolatus est, ita quotiescumque peccata donantur, corporis ejus sacramentum sumimus; ut per sanguinem ejus fiat peccatorum remissio.

19. Ergo evidentissime Domini prædicatione mandatum est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde, et manifesta confessione peccati pœnitentiam gerant, sacramenti cœlestis refundendam gratiam. Unde nihil vobis ad excusationem resedisse certum est.

CAPUT IV.

Aliam objectionem ex blasphemia in Spiritum sanctum petitam retorquet in ipsos Novatianos; ostenditque per eam blasphemiam intelligi debere fidem non rectam: quod ubi Petri adversus Simonem magum sententia, nec non Evangelico testimonio confirmavit, eosdem hæreticos ad reditum in Ecclesiam cohortatur, ac tantam Domini clementiam esse adserit, ut Judæ traditori veniam, si apud Christum pœnituisset, non fuisset denegaturus

20. Perlatum est tamen ad nos, etiam illud vos objicere solere, quod dicatis scriptum esse: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemiæ non remittetur hominibus. Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro.* Quo exemplo omnis adsertio vestra destruitur et absolvitur; scriptum est enim: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus.* Cur igitur non remittitis? Cur alligatis vincula, quæ non solvitis? Cur nodos nectitis, quos non relaxatis? Remittite cæteris: agite de iis, quos peccantes in Spiritum sanctum Evangelica auctoritate in perpetuum adstringi putatis.

21. Et tamen quos adstringat, consideremus, repetentes superiora lectionis ipsius, ut evidentius comprehendamus. Dicebant Judæi: *Hic non ejicit dæmonia nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.* Respondit Jesus: *Omne regnum divisum contra se destruetur, et omnis civitas vel domus divisa contra se, non stabit; si enim satanas satanam ejicit, adversum se divisus est: quomodo ergo stabit regnum ejus? Quod si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt?*

22. De his utique expressum videmus, qui Dominum Jesum in Beelzebub ejicere dæmonia loquebantur, quibus sic respondit Dominus, quod satanæ hæreditas in iis esset, qui satanæ compararent salvatorem omnium, et in regno diaboli constituerent gratiam Christi. Et ut cognosceremus quia de hac dixit blasphemia, adjunxit: *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?* Hos ergo qui hæc loquuntur, negat ad veniam pertinere.

23. Denique Petrus Simoni, qui magicæ artis consuetudine depravatus, putasset quod gratiam Christi per impositionem manus, atque infusionem Spiritus sancti compararet pecunia, ait: *Non est tibi pars, neque sors in hac fide; quia cor tuum non est rectum apud Deum. Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia*

tua, et precare Dominum, si forte remittatur tibi hæc recordatio cordis tui; in obligatione enim iniquitatis, et amaritudine fellis video te esse. Vides quod hunc magica vanitate blasphemantem in Spiritu sancto apostolica auctoritate condemnet; et eo magis quia puram conscientiam fidei non habebat: et tamen non interclusit ei spem veniæ, quem invitavit ad pœnitentiam.

24. Responsum est igitur a Domino blasphemiæ pharisæorum; et ideo his potestatis suæ gratiam negat, quæ in remissione peccatorum est, qui cœlestem ejus potestatem diabolico fultam suffragio vindicarent. Eos quoque adserit diabolico uti spiritu, qui separarent Ecclesiam Domini; ut omnium temporum hæreticos et schismaticos comprehenderet, quibus indulgentiam negat; quod omne peccatum circa singulos est, hoc in universos. Soli enim sunt qui volunt solvere Christi gratiam, qui Ecclesiæ membra discerpunt, propter quam passus est Dominus Jesus, Spiritusque sanctus datus est nobis.

25. Denique ut sciatis quia de dispersoribus dicit, sic habemus scriptum: *Qui non est mecum, contra me est: et qui non colligit mecum, dispergit.* Et ut sciremus de his dictum, statim subjunxit: *Ideo dico vobis, omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, Spiritus autem blasphemiæ non remittetur hominibus.* Cum dicit: *Ideo dico vobis;* nonne evidenter hoc præ cæteris a nobis intelligi voluit? Meritoque adjunxit: *Arbor bona bonos fructus facit, mala autem arbor malos fructus facit;* congregatio enim mala bonum facere fructum non potest. Arbor itaque congregatio est, fructus bonæ arboris filii Ecclesiæ sunt.

26. Et ideo revertimini ad Ecclesiam, si qui vos separastis impie. Omnibus enim conversis pollicetur veniam; quia scriptum est: *Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Denique etiam Judæorum populus qui dicebat de Domino Jesu: *Dæmonium habet;* qui dicebat: *In Beelzebub ejicit dæmonia;* qui crucifixit Dominum Jesum, Petri prædicatione vocatur ad baptismum, ut sceleris tanti merita deponat.

27. Sed quid mirum, si salutem negatis aliis, qui vestram recusatis, licet illi nihil differant, qui a vobis pœnitentiam petunt. Arbitror enim quod etiam Judas potuisset tanta Dei miseratione non excludi a venia, si pœnitentiam non apud Judæos, sed apud Christum egisset. *Peccavi,* inquit, *quod tradiderim sanguinem justum.* Responderunt: *Quid ad nos? Tu videris.* Quæ vox alia vestra est, cum etiam minoris peccati reus vobis factum proprium confitetur? Quid respondetis aliud, nisi hoc: *Quid ad nos? Tu videris.* Hunc sermonem laqueus sequitur: eo feraliore pœna, quo culpa est minor.

28. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus, qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates; et memor non ero: tu autem memor esto, et judicemur.*

CAPUT V.

Quod Simoni mago veniam a Petro affirmate promissam negant, refertur primo eum apostolum propter cognitam magi illius perfidiam dubia locutione uti potuisse: secundo autem apte ad causam per adverbium *forte* affirmationem etiam significari ex pluribus veteris Testamenti locis, ex prophanorum auctorum usu, denique ex ipsis evangelistis confirmatur. Deinde addit apostolos pœnitentiam cujus a Davide fructus ostenduntur, ad nos transmisisse. Postremo exemplum adducit Ephræmitarum, ad quorum instar pœnitentiam nostram agendam tradit, ut ei divina misericordia et sacramenta concedantur.

29. Referunt tamen quæstionem de verbis apostoli Petri. Quia dixit: *Ne forte,* putant non confirmasse Petrum, ut agenti pœnitentiam peccatum remitteretur. Sed considerent de quo loquatur, hoc est, de Simone, qui non ex fide crederet, sed dolum cogitaret. Denique et Dominus dicenti ei, cujus non plenam sinceritatem videret: *Sequar te,* ait: *Vulpes foveas habent.* Quem ergo Dominus ante baptismum prohibuit sequi, quoniam fraudulentum videbat; miraris si post baptismum prævarican-

tem non absolvit apostolus, quem in obligatione iniquitatis manere pronuntiavit?

30. Sed hoc illis responsum sit. Ego autem nec Petrum dubitasse dico, nec verbi unius præjudicio tantam causam strangulandam arbitror. Nam si putant dubitasse Petrum, numquid et Deus dubitavit? qui ait ad Hieremiam Prophetam : *Sta in atrio domus Domini, et responsum dabis omni Judæ, iis qui veniunt adorare in domo Domini, omnia verba quæ constitui tibi respondere illis, noli auferre verbum : forsitan audient, et avertentur.* Dicant ergo et Deum ignorasse quid esset futurum.

31. Sed non ignorantia eo verbo exprimitur, sed in scripturis divinis frequens hujusmodi consuetudo advertitur; eo quod simplex sit elocutio. Siquidem et ad Ezechielem dicit Dominus : *Fili hominis, mittam ego te ad domum Israel, ad eos qui me exacerbaverunt ipsi, et patres eorum usque in hodiernum, et dices ad eos : Hæc dicit Dominus, si forte audient et terrebuntur.* Nesciebat ergo eos posse aut non posse converti? Non ergo semper dubitantis ista est elocutio.

32. Denique ipsi sapientes sæculi, qui omnem gloriam suam statuunt in expressione verborum, quod latine *forte* dicimus, græce ταχα non ubique pro dubitatione posuerunt. Aiunt itaque dixisse primum suorum poetam ἡ ταχαχηρα εσομαι quod est : Cito vidua ero. Et alibi : ταχα γαρ σε καταχτανεουσιν Αχαιοι, παντες εφορμηθεντες. Non enim dubitaret in omnibus simul insurgentibus, unum facile ab universis posse prosterni.

33. Sed nos nostris magis quam alienis utamur. Denique habes in Evangelio quia ipse Filius de Patre ait, cum misisset servos ad vineam suam, et occidissent, dixisse Patrem : *Mittam Filium meum dilectissimum, forsitan ipsum verebuntur.* Et alibi ex sua persona Filius ait : *Neque me scitis, neque Patrem meum. Si enim me sciretis, et Patrem meum forsitan sciretis.*

34. Si ergo his verbis usus est Petrus, quibus Deus usus est sine præjudicio scientiæ suæ; cur non accipiamus et Petrum his usum sermonibus sine suæ fidei præjudicio? Neque enim poterat dubitare de Christi munere, qui sibi solvendorum peccatorum dederat potestatem; præsertim cum versutiis hæreticorum locum non deberet relinquere, qui ideo volunt spem hominum destituere, ut iterandi baptismatis apud desperantes facilius inducant persuasionem.

35. Sed apostoli hoc habentes, secundum Christi magisterium pœnitentiam docuerunt; spoponderunt veniam, culpam relaxaverunt, sicut et docuit David dicens : *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* Utrumque enim beatum dixit, et cujus iniquitas remittitur per lavacrum, et cujus peccatum tegitur operibus bonis. Qui enim agit pœnitentiam, non solum diluere lacrymis debet peccatum suum, sed etiam emendatioribus factis operire et tegere delicta superiora, ut non ei imputetur peccatum.

36. Ergo tegamus lapsus nostros posterioribus factis, mundemus fletibus; ut audiat nos Dominus Deus noster ingemiscentes, sicut audivit lacrymantem Ephræm, quemadmodum scriptum est, dicente Deo : *Audiens audivi Ephræm lacrymantem.* Et ipsa verba Ephræm lamentantis expressit dicens : *Castigasti me, et castigatus sum, sicut vitulus non sum edoctus.* Vitulus enim ludit, et præsepia deserit; et ideo Ephræm sicut vitulus non est edoctus, longe positus a præsepi, quia præsepe Domini deseruit, et Hieroboam sequutus, vitulos adoravit, quod prophetia futurum per Aaron indicaverat, sic lapsurum populum Judæorum. Ideoque agens pœnitentiam dicit : *Converte me, et convertar; quia tu es Dominus Deus meus. Quia in novissimo captivitatis meæ pœnitentiam egi : et postquam cognovi, ingemui super dies confusionis, et subjectus sum tibi; quia accepi opprobrium, et demonstravi te.*

37. Advertimus quomodo agenda sit pœnitentia, quibus sermonibus, quibus fletibus; ut peccati dies, dies confusionis appelletur; confusio est enim, quando Christus negatur.

38. Et ideo subjiciamus nos Deo, et

non subditi simus peccato : et delictorum nostrorum memoriam recensentes, tamquam opprobrium erubescamus, non velut quamdam gloriam prædicemus, sicut quidam expugnata pudicitia, et oppressa justitia gloriantur : et tanta fiat conversio, ut qui Deum non agnoscebamus, ipsi eum jam aliis demonstremus : motus autem Dominus tali conversione nostra, respondeat : *A juventute mea dilectus mihi est filius Ephræm, puer in deliciis; quoniam eo quod sermones mei in ipso sunt, memoria memor ero ejus; propterea festinavi super illum, misericordia miserebor ejus, dicit Dominus.*

39. Quam autem misericordiam nobis polliceatur, infra ostendit dicens : *Inebriavi omnem animam sitientem, et omnem animam esurientem satiavi. Ideo exsurrexi, et vidi, et somnus meus mihi dulcis est.* Advertimus quod peccantibus Dominus sacramenta promittat sua; et ideo omnes convertamur ad Dominum.

CAPUT VI.

A fide vel innocentia lapsos denuo hortaturus ad pœnitendum, ex Esaia quid eos a Deo exspectare, quidve ipsosmet præstare oporteat, docet. Hinc memorata Christi adversus Judæos proverbiali reprehensione, per ejus occasionem saltationes et choreas perstringens, idem proverbium ad spiritalem traducit intellectum. Deinde ex Hieremia pœnitentiam suscipiente pro Hierusalem, quas conditiones ea virtus requirat, aperit. Denique ut quantæ sit efficaciæ hæc illa medicina, clarius exhibeat, qui eadem vel pro se vel pro aliis uti voluerint, multos numerat.

40. Sed si isti non convertuntur vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens : *Ego sum, ego sum qui doleo iniquitates tuas, et memor non ero : tu autem memor esto, ut judicemur.* Ego, inquit, *memor non ero : tu autem memor esto*, hoc est : Non revoco illa, quæcumque delicta donavi tibi, velut quadam oblivione tecta sint : *tu autem memor esto.* Ego, inquit, memor non ero propter gratiam, tu memor esto propter correctionem : memor esto, ut scias donatum esse peccatum; ne glorieris quasi innocens, ne te justificando, plus ingraves : sed si vis justificari, fatere delictum tuum. Solvit enim criminum nexus verecunda confessio peccatorum *.

41. Vides quid a te exigat Deus tuus, ut memor sis ejus quam accepisti gratiæ, et non glorieris quasi non acceperis. Vides qua remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum : vide ne reluctando mandatis cœlestibus, in indevotionem Judæorum incidas, quibus dicit Dominus Jesus : *Cantavimus vobis, et non saltastis : lamentavimus, et non plorastis.*

42. Vilis sermo, sed non vile mysterium. Et ideo cavendum ne quis vulgari quadam sermonis hujus deceptus interpretatione, putet nobis saltationis lubricæ histrionicos motus, et scenæ deliramenta mandari; hæc etiam in adolescentula ætate vitiosa sunt : sed saltationem mandavit, quam saltavit David ante arcam Domini. Totum enim decet, quidquid defertur religioni; ut nullum obsequium quod proficiat ad cultum et observantiam Christi, erubescamus.

43. Non ergo illa deliciarum comes, atque luxuriæ prædicatur saltatio, sed qua unusquisque corpus adtollat impigrum, nec humi pigra jacere membra, vel tardis sinat torpere vestigiis. Saltabat spiritaliter Paulus, cum se pro nobis extenderet, et posteriora oblivisscens, priora appetens, contenderet ad bravium Christi. Tu quoque cum ad baptismum venis, manus elevare, pedes quibus ad æterna conscendas, velociores habere moneris. Hæc saltatio fidei socia, gratiæ comes.

44. Hoc est ergo mysterium : *Cantavimus vobis*, novi utique canticum Testamenti : *et non saltastis*, hoc est, non elevastis animam ad spiritalem gratiam. *Lamentavimus, et non plorastis*, hoc est, non egistis pœnitentiam. Et ideo derelictus est Judæorum populus; quia nec

* Sunt e theologis orthodoxis non pauci, qui de sacramentali confessione hic agi adseverent, quorum etiam nonnulli hoc esse *meridiana luce clarius*, pronuntiant. Fatendum tamen est a nobis hic desiderari summam illam evidentiam; cum potius agatur de confessione, quæ peccatorum jam remissorum apud Deum fit.

egit pœnitentiam, et gratiam refutavit. Per Johannem pœnitentia, per Christum gratia. Istam quasi Dominus donat, illam quasi servus annuntiat. Utrumque igitur Ecclesia custodit, ut et consequatur gratiam, et non abjiciat pœnitentiam; gratia enim munus largientis est, pœnitentia delinquentis remedium.

45. Scivit Hieremias magnum remedium esse pœnitentiæ, quam in Threnis suis suscepit pro Hierusalem, et ipsam inducit agentem Hierusalem dicens: *Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ ejus in maxillis ejus, nec est qui consoletur eam ab omnibus qui diligunt eam. Viæ Sion lugent.* Et adjecit: *In his ergo fleo, oculi mei caligaverunt a fletu, quia elongavit a me, qui me consolabatur.* Advertimus quod hunc malorum suorum acerbissimum cumulum arbitrabatur, quia deerat qui consolaretur mœrentem. Quomodo ergo vos ipsam consolationem aufertis, qui spem relaxandæ negatis pœnitentiæ.

46. Sed audiant qui agunt pœnitentiam, quomodo agere debeant, quo studio, quo affectu, qua mentis intentione, qua intimorum concussione viscerum, qua cordis conversione: *Vide,* inquit, *Domine, quia tribulor, venter meus turbatus est a fletu meo, conversum est cor meum in me.*

47. Cognovisti intentionem animi, fidem mentis cognosce, et habitum corporis. *Sederunt,* inquit, *in terra, tacuerunt seniores filiæ Sion, et imposuerunt terram super caput suum, præcinxerunt se cilicio, deduxerunt in terram principes, virgines Hierusalem defecerunt in lacrymis, oculi mei caligaverunt, turbatus est venter meus, effusa est in terra gloria mea.*

48. Sic flevit et Ninive populus, et denunciatum excidium civitatis evasit; tanta est enim pœnitentiæ medicina, ut mutare videatur suam Deus sententiam. In te est igitur ut evadas: vult rogari Dominus, vult de se sperari, vult sibi supplicari. Homo es, et vis rogari, ut ignoscas, et putas Deum tibi non roganti ignoscere?

49. Ipse Dominus Hierusalem flevit, ut quia ipsa flere nolebat, Domini lacrymis ad veniam pertineret. Ipse nos flere vult, ut evadere possimus, sicut habes scriptum in Evangelio: *Filiæ Hierusalem, nolite me flere, sed vos ipsas flete.*

50. Flevit David, et meruit ut mortem populi pereuntis divina removeret misericordia; quando tribus sibi propositis optionibus, eam tamen in qua majorem Domini miserationem experiretur, elegit. Quid erubescis tu peccata tua flere; cum Deus etiam prophetas jusserit flere pro populis?

51. Denique et Ezechiel jussus est flere Hierusalem, et accepit librum, in cujus capite scripta erat, *Lamentatio, et melos, et væ,* duo tristia et unum delectabile; quoniam ille salvus erit in futurum, qui in hoc sæculo plus fleverit: *Cor enim sapientium in domo luctus, et cor stultorum in domo epularum.* Et ipse Dominus ait: *Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.*

CAPUT VII.

Ad flenda et confitenda peccata hortatur, adserens peccatoris et Ecclesiæ lacrymis Christum excitari, ut illum justificet: quod accommodata Lazari suscitati historia mire illustrat. Ubi postquam ostendit Novatianos Judæorum de interficiendo Lazaro cogitantium successores esse, perfectam cujuscumque peccati justificationem per odorem unguenti a Maria in Christi pedes effusi expressam docet: rursusque eosdem hæreticos in Judæ, cum cæteri gauderent, invidentis persona signatos monstrat.

52. Fleamus igitur ad tempus, ut exsultemus in æternum. Timeamus Dominum, præveniamus eum confitendo peccata nostra, corrigamus lapsus nostros, emendemus errorem; ne et de nobis dicatur: *Heu me, anima mea! quia periit reverens a terra, et qui corrigat in hominibus non est.*

53. Quid vereris apud bonum dominum tuas iniquitates fateri? *Dic,* inquit, *iniquitates tuas, ut justificeris.* Adhuc reo culpæ justificationis præmia proponuntur; ille enim justificatur, qui proprium crimen sponte agnoverit: denique *justus in exordio sermonis accusator est sui.* Novit omnia Dominus, sed exspectat vocem tuam; non ut puniat, sed ut ignoscat: non vult ut insultet tibi dia-

bolus, et celantem peccata tua arguat. Præveni accusatorem tuum : si te ipse accusaveris, accusatorem nullum timebis : si te detuleris ipse, etsi mortuus fueris, revivisces.

54. Veniet ad monumentum tuum Christus, et si viderit flere pro te Martham boni feminam ministerii, flere Mariam quæ adtente audiebat verbum Dei, sicut sancta Ecclesia quæ optimam partem sibi elegit; movebitur misericordia, cum viderit in tuo obitu lacrymas plurimorum, et dicet : *Ubi posuistis eum?* hoc est, in quo reorum statu est, in quo pœnitentium ordine? Videam quem fletis; ut lacrymis suis ipse me moveat? Videam si jam peccato ei cujus venia poscitur, defunctus est?

55. Dicet ei plebs : *Veni, et vide.* Quid est, *veni?* Hoc est, veniat peccatorum remissio, veniat defunctorum vita, mortuorum resurrectio, veniat et in hunc peccatorem regnum tuum.

56. Veniet, et levari lapidem jubebit, quem cervicibus peccatoris lapsus imposuit. Potuit removere lapidem imperio sermonis; jubenti enim Christo etiam insensibilis solet natura obedire : poterat tacita vi operationis occultæ transferre saxum sepulcri, in cujus passione remotis subito lapidibus, plurima defunctorum sepulcra patuerunt : sed hominibus jussit ut removerent lapidem; in veritate quidem, ut increduli crederent quod videbant, et adspicerent resurgentem mortuum : in typo autem, quod nobis donaret ut levaremus delictorum onera, moles quasdam reorum. Nostrum est onera removere, illius est resuscitare, illius educere de sepulcris exutos vinculis.

57. Videns itaque grave onus peccatoris, illacrymat Dominus Jesus; solam enim flere non patitur Ecclesiam. Compatitur dilectæ suæ, et dicit defuncto : *Veni foras*, hoc est : Qui jaces in tenebris conscientiæ, et delictorum tuorum sordibus, quodam reorum carcere, exi foras, delictum proprium prode, ut justificeris : *Ore enim confessio fit ad salutem.*

58. Si confessus fueris, a Christo vocatus, claustra rumpentur, et omnia solventur vincula, etiamsi corruptelæ corporeæ fœtor gravis sit. Quatriduum enim habebat ille, cujus fœtebat in tumulo caro : cujus autem caro non vidit corruptionem, triduo fuit in sepulcro; carnis enim vitia nescivit, quæ ex quatuor constat elementorum substantiis. Quantuslibet ergo mortui fœtor sit, aboletur omnis, ubi sacrum redoleverit unguentum : et resurgit defunctus, et solvi jubentur ejus vincula, qui adhuc in peccato est : tollitur velamen de facie ejus, quod veritatem gratiæ quam acceperat, obumbrabat. Sed quia venia donatus est, revelare faciem, aperire vultum jubetur : Non habet enim quod erubescat, cui peccatum remissum est.

59. In tanta vero Domini gratia, tantoque divini muneris miraculo, cum oporteret universos lætari, commovebantur impii, et adversus Christum concilium congregabant : Lazarum quoque interficere volebant. Nonne merito eorum successores vos fore cognoscitis, quorum duritiæ hæredes estis? Nam et vos indignamini, et contra Ecclesiam congregatis concilium, quia videtis mortuos in Ecclesia reviviscere, et peccatorum indulta venia resuscitari. Itaque quod in vobis est, per invidiam rursus vultis interficere suscitatos.

60. Sed Jesus non revocat beneficia, immo cumulo liberalitatis amplificat : revisit sollicite resuscitatum, et celebratæ resurrectionis gratia lætus ad cœnam venit, quam ei sua præparavit Ecclesia; in qua ille qui fuerat mortuus, unus inter discumbentes cum Christo invenitur.

61. Tunc mirantur omnes qui vident puro utique obtutu mentis, qui invidere non norunt; tales enim Ecclesia filios habet. Mirantur, ut dixi quomodo ille qui jacebat in tumulo heri et nudiustertius, unus sit de discumbentibus cum Domino Jesu.

62. Ipsa Maria mittit unguentum in pedes Domini Jesu. Ideo forte in pedes, quia unus de infimis ereptus est morti; omnes enim corpus Christi sumus, sed alii forte superiora membra sunt. Os erat Christi Apostolus, qui dicebat : *Experimentum quæritis ejus, qui in me*

loquitur Christus. Os ejus prophetæ, per quos loquebatur futura : utinam et ego pes ejus esse merear, et mittat in me Maria unguentum suum pretiosum, et ungat, et peccatum extergat.

63. Quod igitur de Lazaro legimus, in unoquoque debemus converso peccatore credere : qui licet fœtorem habeat, tamen fidei pretioso emundatur unguento : TANTUM ENIM gratiæ fides habet, ut ubi ante diem fœtebat mortuus, illic bono odore tota repleatur domus.

64. Fœtebat Corinthia domus, quando scriptum est de ea : *Auditur inter vos fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec inter gentes.* Fœtor erat, quia modicum fermentum totam massam corruperat. Cœpit bene olere, cum dicitur : *Si cui quid donastis, et ego. Nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Itaque, liberato peccatore, factum est in ea gaudium magnum, et redoluit domus tota suavitate gratiæ. Unde bene conscius Apostolus quod omnes Apostolicæ remissionis perfudisset unguento, ait : *Christi bonus odor sumus Deo in his, qui salvi fiunt.*

65. Hujus igitur effusione unguenti lætantur omnes, solus Judas contradicit. Ergo et nunc qui prævaricator est, contradicit; reprehendit, qui proditor : sed a Christo ipse reprehenditur, qui Dominicæ remedium mortis ignorat, et tantæ mysterium sepulturæ non intelligit. Ideo enim et passus et mortuus est Dominus, ut nos redimeret a morte. Hoc excellentissimum indicat pretium suæ mortis, quo peccator absolvitur, et in novam adsumitur gratiam; ut veniant et mirentur omnes quomodo cum Christo recumbat, et laudantes Deum, dicant : *Manducemus et epulemur; quia hic mortuus erat, et revixit : perierat, et inventus est.* Si quis autem infidelis objecerit, quare cum publicanis et peccatoribus manducat; respondetur ei : *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent.*

CAPUT VIII.

Ad confessionem et lacrymas urgere pergens ad se convertit orationem. Et ubi significavit desiderium emundandorum Domini pedum instar evangelicæ mulieris, in cujus actione traditam pœnitentiæ formam dicit; si quis tamen hujus exemplaris perfectionem non adsequatur, nihilominus Christum ad sepulcrum illius accessurum. Eum ut se in suo invisat ac resuscitet demississimo animo rogat; maxime vero ut det condolere peccatoribus, quorum delicta suis ipsius leviora esse persuasum habet. Non ergo insultandum iis pro quibus mortuus est Christus, a quo inter stipulas quas non negligit, se quoque colligi desiderat.

66. OSTENDE igitur medico vulnus tuum, ut sanari possis. Etsi non monstraveris, novit : sed a te expetit audire vocem tuam. Absterge lacrymis cicatrices tuas. Sic peccatum mulier illa in Evangelio, fœtoremque sui erroris abstersit, sic culpam diluit; cum Jesu pedes lacrymis lavat.

67. Utinam mihi quoque pedum tuorum lutum, Jesu, reserves, quos dum in me deambulas, inquinasti? Utinam sordes vestigiorum tuorum detergendas mihi offeras, quas ego actu meo tuis affixi gressibus. Sed unde mihi aqua viva, qua pedes tuos possim lavare? Si aquam non habeo, habeo lacrymas, quibus dum pedes tuos lavo, utinam me ipsum diluam! Unde mihi, ut de me dicas : *Dimissa sunt ejus peccata multa, quoniam dilexit multum?* Plus debuisse me fateor, et plus dimissum mihi, qui de forensium strepitu jurgiorum, et a publicæ terrore administrationis ad sacerdotium vocatus sum; et ideo vereor ne ingratus inveniat, si minus diligam, cui plus dimissum est.

68. Sed non omnes mulierem istam æquare possunt, quæ etiam Simoni, qui prandium Domino dabat, merito prælata est : quæ omnibus qui volunt veniam promereri, magisterium præstitit osculando pedes Christi, lacrymis lavando, tergendo crinibus, ungendo unguento.

69. In osculo insigne caritatis est; et ideo dicit Dominus Jesus : *Osculetur me ab osculo oris sui.* Capilli quid significant, nisi ut noveris, inclinata omni infularum dignitate sæcularium, obsecrandam indulgentiam; ut ad terram flens te ipse prosternas, ut humi jacens moveas misericordiam? In unguento quoque bonæ conversionis exprimitur

odor. Rex nempe erat David, et dicebat : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo.* Et ideo tantam gratiam meruit, ut ex ejus familia virgo eligeretur, quæ nobis partu proprio Christum ederet. Ideo et ista in Evangelio prædicatur mulier.

70. Tamen si hanc æquare non possumus, scit Dominus Jesus et infirmis subvenire, ubi non est quæ possit parare convivium, quæ deferre unguentum, quæ fontem aquæ vivæ secum portare. Venit ipse ad sepulcrum.

71. Utinam ergo ad hoc monumentum meum digneris accedere, Domine Jesu, tuis me lacrymis laves; quoniam durioribus oculis non habeo tantas lacrymas, ut possim mea lavare delicta. Si illacrymaveris pro me, salvus ero : si dignus fuero lacrymis tuis, fœtorem abstergo delictorum omnium : si fuero dignus ut paulisper illacrymes, vocabis me de monumento hujus corporis, et dices : Exi foras; ut non intra corporis hujus angustias inclusæ teneantur cogitationes meæ : sed egrediantur ad Christum, in lumine versentur ; ut non cogitem opera tenebrarum, séd opera lucis. Qui enim peccatum cogitat, intra suam conscientiam studet se ipse includere.

72. Voca ergo foras servum tuum. Quamvis ligatus vinculis peccatorum meorum, vinctos habeam pedes, innexas manus, et cogitationibus et operibus mortuis jam sepultus, te vocante, liber egrediar, et inveniar unus de discumbentibus in convivio tuo, et domus tua pretioso replebitur unguento; si quem redimere dignatus es, custodieris. Dicetur enim : Ecce ille non in Ecclesiæ nutritus sinu, non edomitus a puero, sed raptus a tribunalibus, abductus de vanitatibus sæculi hujus, a præconis voce ad psalmistæ adsuefactus canticum, in sacerdotio manet non virtute sua, sed Christi gratia, et inter convivas mensæ cœlestis recumbit.

73. Serva, Domine, munus tuum, custodi donum quod contulisti etiam refugienti. Ego enim sciebam quod non eram dignus vocari episcopus; quoniam dederam me sæculo huic : sed gratia tua sum quod sum. Et sum quidem minimus omnium episcoporum et infimus merito; tamen quia et ego laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua suscepi, hunc fructum tuere; ne quem perditum vocasti ad sacerdotium, eum sacerdotem perire patiaris. Ac primum da ut condolere norim peccantibus affectu intimo; hæc enim summa virtus, quia scriptum est : *Et non gaudebis super filios Juda in die perditionis eorum, et ne magna loquaris in die tribulationis eorum :* sed quotiescumque peccatum alicujus lapsi exponitur, compatiar : nec superbe increpem, sed lugeam et defleam; ut dum alium fleo, me ipsum defleam dicens : *Justificata est magis Thamar, quam ego.*

74. Fortasse adolescentula lapsa sit, occasionibus quæ delictorum fomites sunt, decepta ac præcipitata sit; peccamus et seniores. Repugnat in nobis lex hujus carnis legi mentis nostræ, et captivos nos trahit in peccatum, ut faciamus quod nolumus. Illi de ætate suppetit excusatio, mihi jam nulla; illa enim debet discere, nos docere. Ergo *justificata est magis Thamar, quam ego.*

75. Incusamus alicujus avaritiam, recordemur si nihil ipsi avare fecimus : et si fecimus, quoniam radix est malorum avaritia, et tamquam sub terra occulte in nostro serpit corpore; dicamus singuli : *Justificata est magis Thamar, quam ego.*

76. Si commoti fuerimus in quemquam graviter, leviorem causam laicus habet quam episcopus, eo quod commotus egerit aliquid; retractemus nobiscum, et dicamus : Justificatus est magis iste, qui commotionis arguitur, quam ego. Hæc enim si dicamus, ipsi nobis cavemus; ne dicat nobis Dominus Jesus, aut quisquam de discipulis ejus : *Festucam in oculo fratris tui vides, trabem autem quæ in oculo tuo est, non vides. Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui.*

77. Non ergo erubescamus dicere graviorem nostram culpam esse, quam ejus quem arguendum putamus; quia dixit hoc Judas qui arguebat Thamar, et re-

cordatus suam ipse culpam, ait: *Justificata est magis Thamar, quam ego.* In quo et altitudo mysterii est, et morale præceptum: et ideo culpæ ejus deputatum non est; quia ipse se accusavit prius quam ab aliis accusaretur.

78. Non ergo gaudeamus super alicujus peccato, sed magis lugeamus; quia scriptum est: *Noli supergaudere mihi, inimica mea; quia cecidi: sed resurgam; quoniam si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me. Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, et faciat judicium meum, et educat me ad lumen, et videbo justitiam ejus: et videbit inimica mea, et cooperietur confusione, quæ dicit ad me: Ubi est Dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam, et erit in conculcationem sicut lutum in via.* Nec immerito, quoniam qui lapsu alieno gaudet, diaboli gaudet victoria. Et ideo doleamus magis, cum audimus perisse hominem, pro quo Christus mortuus est, qui nec in messe stipulam negligit.

79. Atque utinam hanc stipulam in messe, hoc est, inanem avenam fructus mei non abjiciat, sed colligat, sicut ait quidam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et racemum in vindemia!* ut vel primitiva manducet in me gratiæ suæ, etsi posteriora non approbet.

CAPUT IX.

Quo pacto fides ad pœnitentiam necessaria? Quot etiam solvendi subsidia cuique suppetant? Orationem, fletus ac jejunia pecuniis potiora esse. Quod ubi exemplis confirmavit, additoque ad veniam liberalitatem multum valere, sed fidei conjunctam, vitia ejusdem liberalitatis nonnulla refert. His alios quosdam pœnitentiæ jungit defectus, eorum nempe vel qui statim reconciliari expetunt de solito luxu nihil remittentes, vel qui pœnitentiam in sola sacramentorum abstinentia locant, vel demum qui spe pœnitentiæ effunduntur in libidines.

80. Ergo et agendam pœnitentiam, et tribuendam veniam credere nos convenit; ut veniam tamen tamquam ex fide speremus, non tamquam ex debito; aliud est enim mereri, aliud præsumere. Tamquam ex syngrapho fides impetrat: præsumtio autem arroganti est propior, quam roganti. Prius solve quod debitum est; ut quod speraveris, impetrare merearis. Solve boni affectum debitoris, ut versuram non facias*, sed fidei tuæ censu contracti nominis fœnus evacues.

81. Plura solvendi habet subsidia, qui Deo quam is qui homini debet. Homo pecuniam pro pecunia reposcit, quæ non semper debitori præsto est: Deus affectum exigit, qui in tua potestate est. Nemo pauper est qui Deo debet, nisi qui se ipsum pauperem fecerit. Et si non habet quæ vendat, habet quæ solvat. Oratio, lacrymæ, jejunia, debitoris boni census est, multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat.

82. Denique pauper erat Ananias, cum vendito agro, pecuniam deferret ad apostolos; unde nec solvere se potuit, sed implicavit. Dives illa vidua quæ duo æra minuta in gazophylacium misit, de qua dictum est. Hæc vidua paupercula plus omnibus misit. Non enim pecuniam Deus, sed fidem quærit.

83. Neque ego abnuo liberalitatibus in pauperes factis posse minui peccatum; sed si fides commendet expensas. Quid enim prodest collatio patrimonii sine gratia caritatis?

84. Sunt qui ad jactantiam solam decorem largitatis affectent; ut eo se probatos vulgo videri velint, quod sibi nihil reliquerint: sed dum præsentis sæculi mercedem requirunt, non recondunt futuri; et quia hic perceperunt mercedem suam, illic sperare non possunt.

85. Sunt qui opes suas tumultuario mentis impulsu, non judicio perpetuo, ubi Ecclesiæ contulerunt, postea revocandas putarunt: quibus nec prima merces rata est, nec secunda; quia nec prima judicium habuit, et secunda habuit sacrilegium.

86. Sunt quos pœnituerit opes suas divisisse pauperibus: sed eos qui pœ-

* Est versuram facere ita mutare creditores, ut ad pecuniam quæ sub mediocri fœnore alicui debetur, dissolvendam, ab alio summam necessariam cum onere majoris fœnoris accipias.

nitentiam agunt, hoc solum pænitere oportet, ne ipsius pœnitentiæ agant pœnitentiam. Nam plerique futuri supplicii metu peccatorum suorum conscii, pœnitentiam petunt; et cum acceperint, publicæ supplicationis revocantur pudore. HI VIDENTUR malorum petiisse pœnitentiam, agere bonorum.

87. Nonnulli ideo poscunt pœnitentiam, ut statim sibi reddi communionem velint. Hi non tam se solvere cupiunt, quam sacerdotem ligare; suam enim conscientiam culpa non exuunt, et sacerdotis induunt, cui præceptum est: *Nolite sanctum dare canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos*, hoc est, immundis impuritatibus sacræ communionis non impertienda consortia.

88. Itaque videas eos mutata veste incedere, quos lugere et gemere oportebat; quia vestem illam ablutionis et gratiæ sordidarunt: feminas autem margaritis onerare aures, curvare cervices, quas bene Christo non auro inclinarent: quæ se ipsas flere debebant, quod margaritam quæ de cœlo est, perdiderunt.

89. Sunt etiam qui arbitrentur hoc esse pœnitentiam, si abstineant a sacramentis cœlestibus. Hi sæviores in se judices sunt, qui pœnam præscribunt sibi, declinant remedium, quos vel pœnam suam conveniebat dolere; quia cœlesti fraudarentur gratia.

90. Alii proposita spe agendæ pœnitentiæ, licentiam sibi delinquendi propagatam putant; cum pœnitentia remedium peccati sit, non peccandi incentivum. Vulneri enim medicamentum necessarium est, non vulnus medicamento; quia propter vulnus medicamentum quæritur, non propter medicamentum vulnus desideratur. Infirma deinde spes quæ committitur tempori; cum omne tempus incertum sit, non omni spes tempori sit superstes.

CAPUT X.

Ut pudor quo revocantur a publica pœnitentia sontes, depellatur, prophanorum agendi ratione proposita, utilitatem precum ab omni Ecclesia simul emissarum, ac lugentium sanctorum exempla promit. Tum reprehensis qui eamdem pœnitentiam ducunt sæpius iterandam, quam difficulter bene agatur, quove modo exsequenda sit, explicat.

91. AN quisquam ferat ut erubescas Deum rogare, qui non erubescis rogare hominem? et pudeat te Deo supplicare, quem non lates; cum te non pudeat peccata tua homini; quem lateas, confiteri *? An testes precationis et conscios refugis, cum si homini satisfaciendum sit, multos necesse est ambias, obsecres, ut dignentur intervenire; ad genua te ipse prosternas, osculeris vestigia, filios offeras culpæ adhuc ignaros, paternæ etiam veniæ precatores? Hoc ergo in Ecclesia facere fastidis, ut Deo supplices, ut patrocinium tibi ad obsecrandum sanctæ plebis requiras; ubi nihil est quod pudori esse debeat, nisi non fateri, cum omnes simus peccatores: ubi ille laudabilior, qui humilior; ille justior, qui sibi abjectior.

92. Fleat pro te mater Ecclesia, et culpam tuam lacrymis lavet, videat te Christus mœrentem, ut dicat: *Beati tristes, quia gaudebitis*. Amat ut pro uno multi rogent. Denique in Evangelio motus viduæ lacrymis, quia plurimi pro ea flebant, filium ejus resuscitavit. Ideo citius exaudivit Petrum, ut Dorcas resurgeret; quia pauperes mortem mulieris ingemiscebant. Ideo ipsi Petro statim remisit, quia amarissime flevit. Et tu si amarissime fleas, Christus ad te respiciet, culpa discedet. USUS ENIM DOLORIS ablegat luxuriam criminis, erroris delicias. Ita dum dolemus admissa, admit-

* Hæc Bellarminus et alii catholici cum illo de auriculari confessione interpretantur: quæ contra Dallæus, Albertinus aliique heterodoxi pertinacius ad publicam publici peccati declarationem, quam non lingua vel ore, sed lacrymis, gestu et totius habitu corporis efferebant, transferunt. At eos adversus apertam veritatem vana moliti manifestum est. Nam 1° locutione utitur singulari, *homini*, inquit, *quem lateas, confiteri*; nemo quippe non videt, si publicam exomologesin significare habuisset in animo, ratiocinium per numerum multitudinis multo efficacius fuisse futurum: 2° demonstrat series omnis orationis pœnitentes non ob aliud avocatos a publica supplicatione, nisi quia per ejus exteriores actus prodebant esse se peccatores: 3° satisfactionis et confessionis manifestum discrimen exprimitur; verba enim proxime citata pertinent ad confessionem, ad satisfactionem vero sequentia: *cum si homini satisfaciendum sit*, etc.

tenda excludimus, et fit quædam de condemnatione culpæ disciplina innocentiæ.

93. Nihil ergo te revocet a pœnitentia, hæc tibi communis cum sanctis est: utinamque imitanda talis, qualis sanctorum deploratio. David manducabat sicut panem cinerem, et potum suum cum lacrymis temperabat; ideo nunc amplius gaudet, quia amplius flevit: *Per exitus aquarum descenderunt*, inquit, *oculi mei.*

94. Johannes multum ploravit, et revelata sibi dicit Christi mysteria. At vero illa mulier, quæ cum esset in peccatis, et deberet flere, gaudebat, et veste purpurea atque coccinea operiebatur, et auro se multo et pretiosis lapidibus ornabat, æterni fletus nunc luget ærumnam.

95. Merito reprehenduntur qui sæpius agendam pœnitentiam putant; quia luxuriantur in Christo *. Nam si vere agerent pœnitentiam, iterandam postea non putarent; quia sicut unum baptisma, ita una pœnitentia, quæ tamen publice agitur; nam quotidiani nos debet pœnitere peccati: sed hæc delictorum leviorum, illa graviorum.

96. Facilius autem inveni qui innocentiam servaverint, quam qui congrue egerint pœnitentiam. An quisquam illam pœnitentiam putat, ubi adquirendæ ambitio dignitatis, ubi vini effusio, ubi ipsius copulæ conjugalis usus? Renuntiandum sæculo est: somno ipsi minus indulgendum, quam natura postulat, interpellandus est gemitibus, interrumpendus est suspiriis, sequestrandus orationibus: vivendum ita, ut vitali huic moriamur usui, se ipsum sibi homo abneget, et totus mutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt propter amores meretricios peregre profectum, et abolito amore regressum, postea veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi se non interpellavit, mirata putaverit non recognitam, rursus occurrens dixerit: Ego sum; responderit ille: Sed ego non sum ego.

97. Unde bene Dominus ait: *Qui vult post me venire, abneget semetipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Etenim qui mortui et sepulti in Christo sunt, non debent iterum velut viventes de hoc mundo decernere. *Ne tetigeritis*, inquit, *nec adtaminaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu*, eo quod ipse hujus vitæ usus corruptela sit integritatis.

CAPUT XI.

Ubi præmisit quominus ad mortem usque baptismus rejiciatur, in causa esse pœnitentiam, eos a quibus ipsa procrastinatur, allatis Scripturæ testimoniis urget. Subjungit tamen tum agendam illam non esse, cum adhuc fervent cupiditates, at quoad eædem resederint, exspectandum.

98. Bona ergo pœnitentia, quæ si non esset, omnes ad senectutem differrent ablutionis gratiam. Quibus satis responsi est quia melius est ut habeam quod sarciam, quam non habeam quod vestiar: sed sicut semel adsuta redintegrantur, ita frequenter suta solvuntur.

99. Eos autem qui pœnitentiam differunt, satis ipse Dominus admonuit dicens: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cœlorum.* Nescimus ergo qua hora fur venerit, nescimus an proxima nocte a nobis nostra reposcatur anima. Adam post culpam statim de paradiso Deus ejecit, non distulit: sed statim separavit a deliciis, ut agerent pœnitentiam: statim tunicam vestivit pelliceam, non sericam.

100. Quid enim est quod differas? An ut plura peccata committas? Ergo quia Deus bonus est, ideo tu malus, et divitias bonitatis ejus et patientiæ contemnis? Sed bonitas Domini magis ad pœnitentiam te debet adducere. Ideo ad omnes sanctus David dicit: *Venite adoremus, et procidamus ante eum, et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos.* De peccatore autem sine pœniten-

* Non obscure hic declaratur olim semel actam publice pœnitentiam non magis iterari consuevisse, quam baptismum. Verum hac in re illi decepti sunt, quod eos qui peracta publica pœnitentia rursus in peccatum essent delapsi, ad secretam pœnitentiam admitti putaverint. Etenim qui ad pristina scelera quasi canes ad vomitum revertebantur, jam sibi ipsi relinquebantur, ut Deum qua potiori via visum fuisset, placarent; ita tamen ut in exitu vitæ per absolutionem reconciliati munirentur sacro viatico communionis.

tia mortuo; quia nihil aliud superest nisi graviter mœrere, nisi flere, habes plorantem ipsum et dicentem : *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon.* Qui enim penitus est mortuus, sine ulla exceptione defletur.

101. De his autem qui exsules atque peregrini limitum paternorum, quos lex Moysi sancta præscripsit, mundanis implicabuntur erroribus, audis canentem : *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus, dum recordaremur Sion.* Inducit enim lapsorum gemitus, in ipso temporum præsentium et rerum labentium adhuc positos statu debere resipiscere; eorum videlicet exemplo, qui propter peccati pretium deducti erant in captivitatis ærumnam.

102. Nihil est autem quod tam summo dolori sit, quam ut unusquisque positus sub captivitate peccati, recordetur unde lapsus sit, atque unde deciderit; eo quod ad corporea atque terrena ab illa speciosa ac pulcra divinæ cognitionis intentione deflexerit.

103. Sic habes Adam abscondentem se, ubi Deum cognovit esse præsentem, et quæsitum latere voluisse, et vocatum a Domino ea voce, quæ latentis morderet affectum, hoc est : *Adam ubi es?* hoc est, cur te abscondis? cur lates? cur fugis eum, quem videre desiderabas? Ita gravis culpa est conscientiæ, ut sine judice ipsa se puniat, et velare se cupiat; et tamen apud Deum nuda sit.

104. Et ideo nemo in peccato positus arrogare sibi debet auctoritatem aut usurpationem sacramentorum ; quia scriptum est : *Peccasti, quiesce**. Quod in præsenti psalmo David dicit : *In salicibus*, inquit, *in medio ejus suspendimus organa nostra*; et infra : *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?* Si enim caro menti repugnat, nec subdita est animi gubernaculo, et mentis imperio, aliena est terra quæ non domatur exercitio cultoris, et ideo non potest fructus caritatis, patientiæ, ac pacis adferre. Melius est ergo tunc quiescere, cum exercere non queas opera pœnitentiæ; ne in ipsa pœnitentia fiat, quod postea indigeat pœnitentia. Quæ si semel fuerit usurpata, nec jure celebrata; nec prioris fructum obtinet, et auferet usum posterioris.

105. Sane et cum caro repugnat, mens ad Deum debet esse intenta : et si opera non sequuntur, fides non deserat : et si impugnant vel carnis illecebræ, vel potestates adversariæ, maneat mens Deo dedita. Tunc enim maxime urgemur, cum caro cedit : et sunt qui vehementer incumbant miseræ animæ, quærentes omne auferre præsidium. Unde illud est : *Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea.*

106. Quam miseratus David ait : *Filia Babylonis misera.* Misera utique, quia Babylonis filia est, quæ Dei filia esse desivit. Cui tamen medicum invitat, dicens : *Beatus qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram*, hoc est, qui infirmas et lubricas cogitationes elidat ad Christum, qui omnes irrationabiles motus sui reverentia et disceptatione comminuat; ut si adulterino quis amore raptatur, excludat ignem, copulamque meretricis, et se studio suo abdicet, ut Christum adquirat.

107. Didicimus ergo et agendam pœnitentiam, et eo agendam tempore quo culpæ defervescat luxuria : et in captivitate peccati positos, reverentiores nos, non usurpatores esse debere. Nam si Moysi propius accedere gestienti, ut cognitionem mysterii cœlestis hauriret, dicitur : *Solve calceamentum pedum tuorum*; quanto magis nos animæ nostræ pedes exuere vinculis corporalibus, et gressus omnes mundi istius nexu debemus absolvere?

* Etsi passim in hisce libris Ambrosius aliorum Patrum exemplo peccatores ad pœnitentiam non diutius procrastinandam impellat urgeatque; cum tamen ea, sicuti dictum est, non iteraretur, prudenter monet ejusdem tempus iis neutiquam esse maturandum, qui adhuc ætatis cupiditatumque æstu sic abripiuntur, ut vix sperandum videatur ipsos in pristinam consuetudinem non relapsuros. Et hæc causa fuit etiam Monicæ baptismatis in Augustino filio differendi.

DE SACRAMENTIS

LIBRI SEX*.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Ubi præmisit acturum se de sacramentis, quæ prius explicari non oportuit, accedit ad mysterium apertionis, quam a Christo in surdi ac muti curatione signatam docet.

1. De sacramentis quæ accepistis, sermonem adorior, cujus rationem non oportuit ante præmitti, in christiano enim viro prima est fides. Ideo et Romæ** fideles dicuntur qui baptizati sunt; et pater noster Abraham ex fide justificatus est, non ex operibus. Ergo accepistis baptismum, credidistis. Nefas est enim me aliud æstimare; neque enim vocatus esses ad gratiam, nisi dignum te Christus sua gratia judicasset.

2. Ergo quid egimus sabbato? Nempe apertionem: quæ mysteria celebrata sunt apertionis, quando tibi aures tetigit sacerdos et nares. Quod significat in Evangelio Dominus noster Jesus Christus, cum ei oblatus esset surdus et mutus, et tetigit aures ejus et os ejus: aures, quia surdus erat; os, quia mutus; et ait: *Ephpheta*. Hebraicum verbum est, quod latine dicitur adaperire. Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuæ ad sermonem, et ad alloquium sacerdotis.

3. Sed dicis mihi: Quare nares? Ibi quia mutus erat, os tetigit; ut quia loqui non pôterat sacramenta cœlestia, vocem acciperet a Christo. Et ibi, quia vir; hic, quia mulieres baptizantur, et non eadem puritas servi, quanta et Domini (cum enim ille peccata concedat, huic peccata donentur, quæ potest esse comparatio?); ideo propter gratiam operis et muneris non os tangit episcopus, sed nares; ut bonum odorem accipias pietatis æternæ, et ut dicas: *Christi enim bonus odor sumus Deo*, quemadmodum dixit Apostolus sanctus; et sit in te fidei devotionisque plena fragrantia.

CAPUT II.

Unctionem athletæ christiani exponit, quem ut excitet ad servandam fidem abrenuntiationis, testium quibus præsentibus ea facta est, dignitatem amplificat; ac demum rei lucem addit exemplo.

4. Venimus ad fontem, ingressus es: considera quos videris, quid loquutus sis considera, repete diligenter. Occurrit tibi levita, occurrit presbyter: unctus es quasi athleta Christi, quasi luctam hujus sæculi luctaturus, professus es luctaminis tui certamina. Qui luctatur, habet quod speret: ubi certamen, ibi corona. Luctaris in sæculo, sed coronaris a Christo, et pro certaminibus

---

* Ignotus omnino remansit hujus operis auctor. Hoc tantum pro certo habetur, illum Ambrosii sæculo aut posteriore vixisse, episcopum fuisse, quin etiam Mediolanensem sedem forte tenuisse. Cæterum idem horum sermonum est argumentum ac libri *de Mysteriis*, quem auctor ita imitatur, ut præter pauca, quæ ab Ambrosio aut fusius enodata contrahit, aut discutit prætermissa, fere tantum illius libelli ratiocinia sententiasque amplificetur. Et hac saltem ratione scriptio hæc indigna non est, quæ post longam possessionem Ambrosianis accenseatur.

** Non agitur hic de romana peculiariter ecclesia, sicut male intellexit minister Albertinus, qui hunc locum acerrime criminatus est, petens an hæc appellatio *fideles*, non omnibus aliis communis foret. Neque etiam vox *Romæ* εμφατιχως sumitur, ut in responsione sua editores Benedictini volunt, ita ut sensus sit: Non solum in hac aut illa ecclesia, verum etiam in omnium nobilissima, Romana scilicet. Sed manifestum est hic sub nominibus Abrahami et Romæ comparari duo Fœdera, vetus et novum, in quibus æqualiter fides sola justificat.

sæculi coronaris? Nam etsi in cœlo præmium, hic tamen meritum præmii collocatur.

5. Quando te interrogavit : Abrenuntias diabolo et operibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo et voluptatibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto sermonis tui, et numquam tibi excidat tuæ series cautionis. Si chirographum homini dederis, teneris obnoxius, ut pecuniam ejus accipias : teneris adstrictus, et reluctantem te fœnerator adstringit; si recusas, vadis ad judicem, atque illic tua cautione convinceris.

6. Ubi promiseris considera, vel quibus promiseris. Levitam vidisti, sed minister est Christi. Vidisti illum ante altaria ministrare. Ergo chirographum tuum tenetur non in terra, sed in cœlo. Considera ubi capias sacramenta cœlestia. Si hic corpus est Christi, hic et Angeli constituti sunt. *Ubi corpus, ibi et aquilæ*, legisti in Evangelio. Ubi corpus Christi, ibi et aquilæ volare consuerunt; ut terrena fugiant, cœlestia petant. Quare hoc dico? Quia et homines Angeli, quicumque annuntiant Christum, et in Angelorum adscisci videntur locum. Quomodo? Accipe Baptistæ rationem. Johannes natus erat ex viro et muliere; attamen audi quia Angelus est et ipse : *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, et præparabit viam tuam ante te.* Accipe aliud Malachiæ prophetæ : *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, et Legem exquirunt ex ore ipsius; Angelus est enim Dei omnipotentis.* Hæc ideo dicuntur, ut sacerdotis gloriam prædicemus, non ut aliquid personalibus meritis arrogetur.

8. Ergo abrenuntiasti mundo, abrenuntiasti sæculo, esto sollicitus. Qui pecuniam debet, semper cautionem suam considerat : et tu qui fidem debes Christo, fidem serva, quæ multo pretiosior quam pecunia est; Fides enim æternum patrimonium est, pecunia temporale. Et tu ergo semper recordare quid promiseris; et eris cautior. Si teneas promissionem tuam, tenebis et cautionem tuam.

CAPUT III.

Licet fontem atque ministros tantum viderint neophyti, majora tamen esse quæ non videntur, auctor ostendit.

9. Deinde accessisti propius : vidisti fontem, vidisti et sacerdotem supra fontem. Nec hoc possum dubitare, quod in animum vestrum non potuerit cadere, quod cecidit in illum Syrum Naaman; quia etsi mundatus est, tamen ante dubitavit. Quare? Dicam, accipe.

10. Ingressus es, vidisti aquam, vidisti sacerdotem, vidisti levitam. Ne forte aliquis dixerit : Hoc est totum? Immo est totum. Vere totum, ubi tota innocentia, tota pietas, tota gratia, tota sanctificatio. Vidisti quæ videre potuisti oculis tui corporis, et humanis conspectibus : non vidisti illa quæ operantur; quia non videntur. Illa multo majora sunt quæ non videntur, quam quæ videntur; quoniam quæ videntur, temporalia sunt : quæ non videntur, æterna.

CAPUT IV.

Sacramenta christianorum diviniora et priora esse quam Judæorum : atque inibi de vocis *pascha* significatu.

11. Ergo dicamus primum, tene cautionem vocis meæ, et exige. Miramur mysteria Judæorum, quæ patribus nostris data sunt, primum vetustate sacramentorum, deinde sanctitate præstantia. Illud promitto quod diviniora et priora sacramenta sunt christianorum quam Judæorum.

12. Quid præcipuum quam quod per mare transiit Judæorum populus? ut de baptismo interim loquamur. Attamen qui transierunt Judæi, mortui sunt omnes in deserto. Cæterum qui per hunc fontem transit, hoc est, a terrenis ad cœlestia; hic est enim transitus, ideo pascha, hoc est, transitus ejus, transitus a peccato ad vitam, a culpa ad gratiam, ab inquinamento ad sanctificationem : qui per hunc fontem transit, non moritur, sed resurgit.

CAPUT V.

In historia leprosi Naaman signatum esse aquam illam, quæ Christi gratiam habeat,

solam sanare. Christum baptizari voluisse tantum propter nos. Quamobrem Spiritus sanctus in columbæ specie apparens, in illum non prius descenderit, quam idem ille aquam Jordanis esset ingressus : quonamve modo istic adfuerit tota Trinitas?

13. NAAMAN ergo leprosus erat, puella quædam ait uxori illius : dominus meus si vult mundari, vadat in terram Israel, et ibi inveniet eum, qui possit ei lepram tollere. Dixit illa dominæ suæ, uxor marito, Naaman regi Syriæ, qui eum quasi acceptissimum sibi misit ad regem Israel. Audivit rex Israel quod missus esset ad eum cujus lepram mundaret, et scidit vestem suam. Tunc Elisæus propheta mandat ei : Quid est quod scidisti vestem, quasi non sit Deus potens, qui mundet leprosum? Mitte illum ad me. Misit illum; cui advenienti ait propheta : Vade in Jordanem, merge, et sanaberis.

14. Ille cœpit cogitare secum et dicere : Hoc est totum? Veni de Syria in terram Judæam, et dicitur mihi : Vade et descende in Jordanem, merge, et sanaberis; quasi flumina meliora non sint in patria mea. Dixerunt ergo ei servi : domine, quare non facis verbum prophetæ? Magis fac, et experire. Tunc ille ivit in Jordanem, mersit, et surrexit sanus.

15. Quid ergo significat? Vidisti aquam : sed non aqua omnis sanat, sed aqua sanat, quæ habet gratiam Christi. Aliud est elementum, aliud consecratio : aliud opus, aliud operatio. Aqua opus est *, operatio Spiritus sancti est. Non sanat aqua, nisi Spiritus descenderit, et aquam illam consecraverit; sicut legisti quod cum Dominus noster Jesus Christus formam baptismatis daret, venit ad Johannem, et ait illi Johannes : *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me! Respondit illi Christus : Sine modo. Sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Vide quia omnis justitia in baptismate constituta est **.

16. Ergo quare Christus descendit, nisi ut caro ista mundaretur, caro quam suscepit de nostra conditione? Non enim ablutio peccatorum suorum Christo necessaria erat, qui peccatum non fecit : sed nobis erat necessaria, qui peccato manemus obnoxii. Ergo si propter nos baptismum, nobis forma est constituta, fidei nostræ forma proposita est.

17. Descendit Christus, Johannes adstabat qui baptizabat, et ecce quasi columba Spiritus sanctus descendit. Non columba descendit, sed quasi columba. Memento quid dixerim : Christus carnem suscepit, non sicut carnem; sed carnis istius veritatem, veram carnem Christus suscepit : Spiritus autem sanctus non in veritate columbæ, sed in specie columbæ descendit de cœlo. Ergo vidit Johannes, et credidit.

18. Descendit Christus, descendit et Spiritus sanctus. Quare prior Christus descendit, postea Spiritus sanctus; cum forma baptismatis et usus hoc habeat, ut ante fons consecretur, et tunc descendat qui baptizandus est? Nam ubi primum ingreditur sacerdos, exorcismum facit secundum creaturam aquæ, invocationem postea et precem defert; ut sanctificetur fons, et adsit præsentia Trinitatis æternæ : Christus autem ante descendit, sequutus est Spiritus. Qua ratione? Ut non quasi ipse egere Dominus Jesus sanctificationis mysterio videretur : sed sanctificaret ipse, sanctificaret et Spiritus.

19. Ergo descendit in aquam Christus, et Spiritus sanctus sicut columba descendit. Pater quoque Deus e cœlo loquutus est. Habes præsentiam Trinitatis.

CAPUT VI.

In mari rubro baptismi figuram præcessisse partium singularum accommodatione demonstratur. Idem quoque sed paucioribus verbis, ostenditur in diluvio; post quod absoluto primo sermone, sequens promittitur.

20. IN mari autem rubro figuram istius baptismatis exstitisse ait Apostolus dicens : *Quia patres nostri omnes baptizati sunt in nube et in mari.* Et subdidit : *Hæc autem omnia in figura facta sunt illis* : illis in figura, sed nobis in veritate. Tunc Moyses virgam tenebat, conclusus

* Opus hoc loco idem est, ac res naturalis seu elementum; nam alias effectum potius significat.

** Confer *Apologiam David*, c. 8.

erat populus Judæorum, instabat Ægyptius cum armis ex una parte, et ex altera parte mari claudebantur Hebræi; neque maria transire poterant, neque in hostem recurrere : murmurare cœperunt.

21. Vide, non te provocet quia exauditi sunt. Etsi exaudivit Dominus, tamen culpa non carent, qui murmuraverunt. Tuum est ubi constringeris credere quod evadas, non murmurare : invocare, rogare, non querelam expromere.

22. Tenebat virgam Moyses, et ducebat populum Hebræorum in nocte in columna lucis, in die in columna nubis. Lux quid est nisi veritas; quia apertum et plenum lumen effundit? Columna lucis quid est, nisi Christus Dominus, qui tenebras infidelitatis depulit, lucem veritatis et gratiæ spiritalis affectibus infudit humanis? At vero columna nubis est Spiritus sanctus. In mari erat populus, et præibat columna lucis : deinde sequebatur columna nubis, quasi umbratio Spiritus sancti. Vides quod per Spiritum sanctum, et per aquam typum baptismatis demonstraverit.

23. In diluvio quoque fuit jam tunc figura baptismatis, et adhuc utique non erant mysteria Judæorum. Si ergo hujus baptismatis forma præcessit, vides superiora mysteria christianorum, quam fuerint Judæorum.

24. Sed interim secundum fragilitatem vocis nostræ, et secundum temporis rationem satis sit hodie etiam de sacro fonte libasse mysteria. Crastina die, si Dominus dederit loquendi potestatem vel copiam, plenius intimabo. Opus est ut sanctitas vestra aures paratas habeat, promtiorem animum; ut ea quæ nos colligere possumus de serie Scripturarum, et vobis intimaverimus, tenere possitis; ut habeatis gratiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Cui Trinitati perpetuum est regnum a sæculis, et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Resumit explicationem diluvii, quo figuratum esse adserit verum baptismum; ubi de aliis baptismatis pauca subjungit.

1. In diluvio quoque figuram baptismatis præcessisse hesterno cœpimus disputare. Quid est diluvium, nisi in quo justus ad seminarium justitiæ reservatur, peccatum moritur? Ideo Dominus ut vidit hominum pullulare delicta, justum solum cum sua progenie reservavit : aquam autem supra montes quoque exire præcepit. Et ideo in illo diluvio omnis corruptela carnis interiit, sola justi prosapia et forma permansit. Nonne hoc est diluvium, quod est baptisma; quo peccata omnia diluuntur, sola justi mens et gratia resuscitatur?

2. Multa sunt genera baptismatum, sed unum baptisma, clamat Apostolus. Quare? Sunt baptismata gentium, sed non sunt baptismata. Lavacra sunt, baptismata esse non possunt. Caro lavatur, non culpa diluitur; immo in illo lavacro contrahitur. Erant autem baptismata Judæorum, alia superflua, alia in figura. Et figura ipsa nobis proficit; quia veritatis est nuntia.

CAPUT II.

Piscinæ probaticæ ab Angelo commotæ, ac ei qui primus in illam descendisset, sanitatem restituentis; itemque paralytici ad Christum responsio edisseruntur.

3. Quid lectum est heri? Angelus, inquit, secundum tempus descendebat in piscinam, et quotiescumque descendisset Angelus, movebatur aqua; et qui prior descendisset, sanabatur ab omni languore quocumque tenebatur. Quod significat figuram venturi Domini nostri Jesu Christi.

4. Angelus quare? Ipse est enim magni consilii Angelus. Secundum tempus, quod ad horam novissimam servabatur; ut in occasu ipso diem deprehenderet, et differret occasum. Quotiescumque ergo descendisset Angelus, movebatur aqua. Dicis fortasse : Quare modo non movetur? Audi quare? Signa incredulis, fides credentibus.

5. Qui prior descendisset, sanabatur ab omni infirmitate. Quid est prior; tempore, an honore? Utrumque intellige. Si tempore, prior qui descendisset, sanabatur ante, hoc est, de populo Judæorum magis quam de populo nationum. Si honore, qui prior descendisset, hoc est, qui haberet Dei metum, studium justitiæ, gratiam caritatis, castitatis affectum; ipse magis sanabatur. Tamen tunc temporis unus sanabatur, tunc, inquam, temporis in figura qui prior descendisset, solus curabatur. Quanto major est gratia Ecclesiæ, in qua omnes salvantur, quicumque descendunt!

6. Sed videte mysterium. Venit Dominus noster Jesus Christus ad piscinam, multi ægri jacebant. Et facile ibi multi ægri jacebant, ubi unus tantummodo curabatur. Deinde ait ad illum paralyticum : *Descende*. Ait ille : *Hominem non habeo*. Vide ubi baptizaris. Unde sit baptisma, nisi de cruce Christi, de morte Christi? Ibi est omne mysterium, quia pro te passus est. In ipso redimeris, in ipso salvaberis.

7. *Hominem*, inquit, *non habeo;* hoc est, *quia per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum*. Non poterat descendere, non poterat salvari, qui non credebat quod Dominus noster Jesus carnem suscepisset ex Virgine. Hic autem qui opperiebatur mediatorem Dei et hominum, hominem Jesum Christum, exspectans eum de quo dictum est : *Et mittet Dominus hominem qui salvos faciat eos;* dicebat : *Hominem non habeo;* et ideo ad sanitatem meruit pervenire; quia credebat in advenientem. Melior tamen et perfectior fuisset, si credidisset jam venisse quem sperabat esse venturum.

CAPUT III.

Nonnullis ex historia Naaman enarratis, alias aliquot ejusdem sacramenti figuras perstringit.

8. NUNC vide singula. Diximus figuram præcessisse in Jordane, quando Naaman leprosus ille mundatus est. Puella illa ex captivis quæ est, nisi quæ speciem habebat Ecclesiæ, et figuram repræsentabat? Captivus enim erat populus nationum, captivus erat, non dico captivitatem sub hoste aliquo populo constitutam : sed eam captivitatem dico quæ major est, quando diabolus cum suis sævo dominatur imperio, et captiva sibi colla subjicit peccatorum.

9. Ergo habes unum baptisma, aliud in diluvio, habes tertium genus, quando in mari rubro baptizati sunt patres, habes quartum genus in piscina, quando movebatur aqua. Nunc te consulo utrum credere debeas quia habes præsentiam Trinitatis in hoc baptismate, quo baptizatur in Ecclesia.

CAPUT IV.

Alias duas baptismatis figuras, in ferro quod ad preces Elisæi natavit, nec non in fonte qui misso ligno, dulcis factus est, proponit Auctor.

10. IDEM itaque Dominus noster Jesus Christus in Evangelio suo dicit ad Apostolos : *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Sermo hic Salvatoris est.

11. Dic mihi, o homo. Invocavit Elias de cœlo ignem, et descendit ignis de cœlo. Invocavit Elisæus Domini nomen, et de aqua ferrum securis adscendit quod demersum fuerat. Ecce aliud genus baptismatis. Quare? Quia omnis homo ante baptismum quasi ferrum premitur atque demergitur : ubi baptizatus fuerit, non tamquam ferrum, sed tamquam jam levior fructuosi ligni species elevatur. Ergo et hic figura altera. Securis erat qua cædebantur ligna. Cecidit manubrium de securi, hoc est, ferrum demersum est. Filius prophetæ nescivit quid faceret : sed hoc solum scivit, ut rogaret Elisæum prophetam, et remedium postularet. Tunc ille lignum misit, et ferrum levatum est. Vi-

des ergo quod in cruce Christi omnium hominum levatur infirmitas?

12. Aliud, etsi non ordinem tenemus; quis enim possit omnia gesta comprehendere Christi? sicut apostoli dixerunt. Moyses cum venisset in desertum, et sitisset populus, et venisset ad Merrha fontem, et bibere vellet aquam : quia ubi primum hausit, amaritudinem sensit, et cœpit bibere non posse; ideo Moyses misit lignum in fontem, et cœpit aqua quæ antea erat amara, dulcescere.

13. Quid significat, nisi quia omnis creatura corruptelæ obnoxia, aqua amara est omnibus. Etsi ad tempus suavis est, etsi ad tempus jucunda; amara tamen est, quæ non potest auferre peccatum. Ubi biberis, sities : ubi potus ceperis suavitatem, iterum amaritudinem senties. Amara ergo aqua : sed ubi crucem Christi, ubi acceperis cœleste sacramentum, incipit esse dulcis et suavis : et merito dulcis, in qua culpa revocatur. Ergo si in figura tantum valuerunt baptismata, quanto amplius valet baptisma in veritate?

CAPUT V.

Ad preces sacerdotis adesse Trinitatem et colligit e superioribus, et ex figuris corporeis quibus in Christum atque in discipulos Spiritus sanctus illapsus dicitur, confirmat.

14. Nunc ergo consideremus. Venit sacerdos, precem dicit ad fontem, invocat Patris nomen, præsentiam Filii et Spiritus sancti : utitur verbis cœlestibus. Cœlestia verba quæ? Christi sunt, quod baptizemus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Si ergo ad hominum sermonem, ad invocationem sancti aderat præsentia Trinitatis; quanto magis ibi adest, ubi sermo operatur æternus? Vultis scire quia descendit Spiritus? Audisti quia quasi columba descendit. Quare quasi columba? Ut increduli vocarentur ad fidem. In principio signum debuit esse, in posterioribus debet esse perfectio.

15. Accipe aliud : Post mortem Domini nostri Jesu Christi apostoli erant in uno loco, et orabant in die pentecostes, et subito factus est magnus sonus, quasi cum vi magna Spiritus ferretur, et visæ sunt linguæ dispersæ, sicut ignis. Quid hoc significat, nisi descensum Spiritus sancti, qui se voluit incredulis etiam corporaliter demonstrare, hoc est, corporaliter per signum, spiritaliter per sacramentum? Ergo manifestum testimonium ejus adventus : nobis autem fidei jam prærogativa defertur; quia in principio signa incredulis fiebant, nobis jam in plenitudine Ecclesiæ non signo, sed fide veritas colligenda est.

CAPUT VI.

Cum in homines mortis sententia propter peccatum lata fuisset, baptismus ad eosdem resuscitandos inventus adstruitur.

16. Nunc disputemus quid sit quod dicitur baptisma? Venisti ad fontem, descendisti in eum, adtendisti summum sacerdotem, levitas et presbyterum in fonte vidisti. Quid est baptismum?

17. In principio Deus noster hominem fecit, ut si peccatum non gustaret, morte non moreretur. Peccatum contraxit, factus est obnoxius morti, ejectus est de paradiso. Sed Dominus qui sua vellet beneficia permanere, et insidias omnes abolere serpentis, rescindere quoque omne quod nocuit; primum quidem sententiam tulit in hominem : *Terra es, et in terram ibis;* et morti hominem fecit obnoxium. Erat divina sententia, solvi humana conditione non poterat. Remedium datum est, ut homo moreretur, et resurgeret. Quare? Ut illud quod ante damnationis loco cesserat, loco cederet beneficii. Quid illud est nisi mors? Quæris quomodo? Quia mors interveniens finem facit peccati. Quando enim morimur, utique peccare desistimus. Satisfactum ergo sententiæ videbatur, quia homo qui factus fuerat ut viveret, si tamen non peccaret; incipiebat mori. Sed ut Dei perpetua gratia perseveraret, mortuus est homo : sed Christus invenit resurrectionem, id est, ut redintegraret cœleste beneficium, quod fraude fuerat serpentis amissum. Utrumque ergo pro nobis; quia et mors finis est peccatorum, et resurrectio naturæ est reformatio.

18. Verumtamen ne in hoc sæculo diaboli fraus vel insidiæ prævalerent, inventum est baptisma. De quo baptismate audi quid dicat Scriptura, immo Filius Dei, quia pharisæi qui noluerunt baptizari baptismo Johannis, consilium Dei spreverunt. Ergo baptismum consilium Dei est. Quanta est gratia, ubi est consilium Dei?

19. Audi ergo : nam ut in hoc quoque sæculo nexus diaboli solveretur, inventum est quomodo homo vivus moreretur, et vivus resurgeret. Quid est vivus? Hoc est vita corporis vivens, cum veniret ad fontem, et mergeretur in fontem. Quid est aqua, nisi de terra? Satisfit ergo sententiam cœlesti sine mortis stupore. Quod mergis, solvitur sententia illa : *Terra es, et in terram ibis;* impleta sententia, locus est beneficio remedioque cœlesti. Ergo aqua de terra, possibilitas autem vitæ nostræ non admittebat ut terra operiremur, et de terra resurgeremus. Deinde non terra lavat, sed aqua lavat; ideo fons quasi sepultura est.

CAPUT VII.

Triplicis interrogationis et immersionis exemplum in trina responsione Petri exstitisse. Quare cum tota Trinitas peccata dimittat, dicitur unum nomen esse in quo salvari nos oporteat : et qua ratione Christo in baptismo commoriamur, atque ungamur in vitam æternam?

20. Interrogatus es : Credis in Deum Patrem omnipotentem? Dixisti : Credo, et mersisti, hoc est, sepultus es. Iterum interrogatus es : Credis in Dominum nostrum Jesum Christum, et in crucem ejus? Dixisti : Credo, et mersisti; ideo et Christo es consepultus : qui enim Christo consepelitur, cum Christo resurgit. Tertio interrogatus es : Credis et in Spiritum sanctum? Dixisti : Credo, tertio mersisti; ut multiplicem lapsum superioris ætatis absolveret trina confessio.

21. Denique ut vobis adferamus exemplum, sanctus apostolus Petrus posteaquam in passione Domini lapsus videretur infirmitate conditionis humanæ; qui antea negaverat, postea ut illum lapsum aboleret et solveret, tertio interrogatur a Christo, si Christum amaret; tunc ille dicit : *Tu nosti, Domine, quia amo te.* Tertio dixit, ut tertio absolveretur.

22. Sic ergo peccatum dimittit Pater, sicut dimittit Filius, sic et Spiritus sanctus. In uno autem nomine baptizari non jussit, hoc est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Noli mirari quia dixit unum nomen, ubi est una substantia, una divinitas, una majestas. Hoc est nomen de quo dictum est : *In quo oportet omnes salvos fieri.* In hoc nomine omnes salvati estis, redditi estis ad gratiam vitæ.

23. Clamat ergo Apostolus, sicut audistis in lectione præsenti : *Quoniam quicumque baptizatur, in morte Jesu baptizatur.* Quid est in morte? Ut quomodo Christus mortuus est, sic et tu mortem degustes : quomodo Christus mortuus est peccato, et Deo vivit; ita et tu superioribus illecebris peccatorum mortuus sis per baptismatis sacramentum, et surrexeris per gratiam Christi. Mors ergo est, sed non in mortis corporalis veritate, sed in similitudine; cum enim mergis, mortis suscipis et sepulturæ similitudinem : crucis illius accipis sacramentum, quod in cruce Christus pependit, et clavis confixum est ejus corpus. Tu ergo cum crucifigeris, Christo adhæres, clavis Domini nostri Jesu Christi adhæres; ne te diabolus possit abstrahere. Teneat te clavus Christi, quem revocat humanæ conditionis infirmitas.

14. Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem : quid tibi dixit? Deus, inquit, Pater omnipotens qui te regeneravit ex aqua et Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungat in vitam æternam. Vide ubi unctus es : in vitam, inquit, æternam. Noli hanc vitam illi vitæ anteferre. Verbi gratia, si exsurgat inimicus aliquis, si velit tibi fidem tuam auferre, si minatur mortem, ut prævaricetur quisquam, vide quid eligas : noli eligere illud in quo non es unctus, sed elige illud in quo unctus es; ut vitam æternam vitæ præferas temporali. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Quare in baptismo demersi ac vivificati recipiant unguentum in capite, et quid sit regeneratio : qua ratione etiam nos piscis in mari sæculi hujus imitari naturam oporteat? Item de mysterio lotionis pedum, cujus licet usus in Ecclesia Romana non obtineat, utilitas haud parva declaratur.

1. HESTERNO die de fonte disputavimus, cujus species veluti quædam sepulcri forma est; in quem, credentes in Patrem et Filium et Spiritum sanctum, recipimur et demergimur et surgimus, hoc est, resuscitamur. Accipis autem μυρον, hoc est, unguentum supra caput. Quare supra caput? Quia sensus sapientis in capite ejus, Salomon ait; FRIGET ENIM sapientia sine gratia : sed ubi gratiam acceperit sapientia, tunc opus ejus incipit esse perfectum. Hæc regeneratio dicitur.

2. Quid est regeneratio? Habes in Actibus apostolorum quod ille versiculus qui dicitur in psalmo secundo : *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad resurrectionem spectare videatur. Namque sanctus apostolus Petrus in Actibus apostolorum sic interpretatus est, quod tunc quando resurrexit Filius a mortuis, Patris vox resultaverit : *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Unde et primogenitus a mortuis dicitur. Ergo resurrectio quid est, nisi quando de morte ad vitam resurgimus? Sic ergo et in baptismate, quoniam similitudo mortis est, sine dubio dum mergis et resurgis, similitudo fit resurrectionis. Recte itaque secundum interpretationem apostoli Petri sicut illa resurrectio regeneratio fuit, ita et ista resurrectio regeneratio est.

3. Sed quid dicis quia in aquam mergis? Ideo peregrinaris, ideo te dubitatio tenet? Legimus quidem : *Producat terra ex se fructum germinantem*. Similiter et de aquis legisti : *Producant aquæ animantia*, et nata sunt animantia. Illa quidem in principio creaturæ : sed tibi reservatum est, ut aqua te regeneret ad gratiam, sicut alia generavit ad vitam. Imitare illum piscem qui minorem quidem adeptus est gratiam; tamen debet tibi esse miraculo. In mari est, et super undas est : in mari est, et super fluctus natat. In mari tempestas furit, stridunt procellæ : sed piscis natat, non demergitur; quia natare consuevit. Ergo et tibi hoc sæculum mare est. Habet diversos fluctus, undas graves, sævas tempestates. Et tu esto piscis, ut sæculi te unda non mergat. Pulcre autem Pater dicit ad Filium : *Ego hodie genui te*, hoc est, quando redemisti populum, quando ad cœli regnum vocasti, quando implesti voluntatem meam ; probasti meum esse te Filium.

4. Adscendisti de fonte, quid sequutum est? Audisti lectionem. Succinctus summus sacerdos; licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote. Succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit. Quod est istud mysterium? Audisti utique quia Dominus cum lavisset discipulis aliis pedes, venit ad Petrum; et ait illi Petrus : *Tu mihi lavas pedes?* Hoc est, tu Dominus servo lavas pedes? tu immaculatus mihi lavas pedes? tu auctor cœlorum mihi lavas pedes? Habes hoc et alibi : *Venit ad Johannem, et ait illi Johannes : Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?* Ego sum peccator, et tu venis ad me peccatorem, ut tua quasi peccata deponas, qui peccatum non feceris? Vide omnem justitiam, vide humilitatem, vide gratiam, vide sanctificationem : *Nisi lavero, inquit, tibi pedes, non habebis mecum partem.*

5. Non ignoramus quod Ecclesia Romana hanc consuetudinem non habeat, cujus typum in omnibus sequimur et formam : hanc tamen consuetudinem non habet, ut pedes lavet. Vide ergo, forte propter multitudinem declinavit.

Sunt tamen qui dicant et excusare conentur, quia hoc non in mysterio faciendum est, non in baptismate, non in regeneratione : sed quasi hospiti pedes lavandi sint. Aliud est humilitatis, aliud sanctificationis. Denique audi quia mysterium est et sanctificatio : *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem.* Hoc ideo dico, non quod alios reprehendam, sed mea officia ipse commendem. In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam : sed tamen et nos homines sensum habemus; ideo quod alibi rectius servatur, et nos rectius custodimus.

6. Ipsum sequimur apostolum Petrum, ipsius inhæremus devotioni. Ad hoc Ecclesia Romana quid respondet? Utique ipse auctor est nobis hujus adsertionis Petrus apostolus, qui sacerdos fuit Ecclesiæ Romanæ. Ipse Petrus ait : *Domine non solum pedes, sed etiam manus et caput.* Vide fidem. Quod ante excusavit, humilitatis fuit : quod postea obtulit, devotionis et fidei.

7. Respondit illi Dominus, quia dixerat manus et caput : *Qui lavit, non necesse habet iterum lavare, nisi ut solos pedes lavet.* Quare hoc? Quia in baptismate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa : sed quia Adam supplantatus a diabolo est, et venenum ei effusum est supra pedes, ideo lavas pedes; ut in ea parte in qua insidiatus est serpens, majus subsidium sanctificationis accedat, quo postea te supplantare non possit. Lavas ergo pedes, ut laves venena serpentis. Ad humilitatem quoque proficit, ut in mysterio non erubescamus, quod dedignamur in obsequio.

CAPUT II.

Baptizatum consignari Spiritu sancto, ad quem cum spectent omnes virtutes, quodam tamen præcipuo jure septem pertinent : eidem baptizato ubi ad altare accesserit, oculos cæci in Johannis Evangelio descripti instar, luto liniri, per quod peccatorum confessio significatur : quo loco iis qui peccatores esse se negant confutatis, oculos hac impositione luti ad videnda spiritalia aperiri demonstrat.

8. Sequitur spiritale signaculum quod audistis hodie legi; quia post fontem superest ut perfectio fiat; quando ad invocationem sacerdotis Spiritus sanctus infunditur, Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis atque pietatis, Spiritus sancti timoris : septem quasi virtutes Spiritus.

9. Et omnes quidem virtutes ad Spiritum pertinent : sed istæ quasi cardinales sunt, quasi principales. Quid enim tam principale, quam pietas? quid tam principale, quam cognitio Dei? quid tam principale, quam virtus? quid tam principale, quam consilium Dei? quid tam principale, quam timor Dei? Sicut timor sæculi infirmitas, ita timor Dei magna est fortitudo.

10. Istæ sunt septem virtutes quando consignaris. Nam ut ait Apostolus sanctus : *Quia multiformis est*, inquit, *sapientia Dei nostri.* Et ut multiformis est sapientia Dei, ita multiformis est Spiritus sanctus, qui habet diversas variasque virtutes. Unde et Deus virtutum dicitur : quod aptari potest Patri et Filio et Spiritui sancto. Sed hoc alterius disputationis, alterius est temporis.

11. Post hæc quid sequitur? Venire habes ad altare, quo ante non venisti; videre habes quæ ante non videbas, hoc est, mysterium quod legisti in Evangelio; si tamen non legisti, certe audisti. Cæcus obtulit se Salvatori, ut curaretur : et ille qui alios verbo tantum et sermone curabat, et refundebat imperio lumen oculorum; tamen in libro Evangelii qui scribitur secundum Johannem, qui vere præ cæteris vidit magna mysteria, et designavit, et declaravit; mysterium hoc in illo voluit præfigurare. Omnes quidem sancti evangelistæ, omnes apostoli præter proditorem, omnes sancti; tamen sanctus Johannes qui ultimus scripsit Evangelium, quasi necessarius requisitus et electus a Christo, majore quadam tuba fudit æterna mysteria. Quidquid loquutus est, mysterium est. Alius dixit cæcum curatum, dixit Matthæus, dixit Lucas, dixit Marcus ; solus Johannes quid ait? *Tulit lutum, et linivit super oculos ejus, et dixit ei: Vade, in Siloam. Et exsurgens ivit, et lavit, et venit videns.*

12. Considera et tu oculos cordis tui? Videbas quæ corporalia sunt, corpora-

libus oculis : sed quæ sacramentorum sunt, cordis oculis adhuc videre non poteras. Ergo quando dedisti nomen tuum, tulit lutum, et linivit super oculos tuos. Quid significat? Ut peccatum tuum fatereris, ut conscientiam tuam recognosceres; ut pœnitentiam ageres delictorum, hoc est, sortem humanæ generationis agnosceres. Nam etiamsi non confiteatur peccatum*, qui venit ad baptismum; tamen hoc ipso implet confessionem omnium peccatorum, quod baptizari petit, ut justificetur, hoc est, ut a culpa ad gratiam transeat.

13. Nolite otiosum putare. Sunt quidam, scio certe aliquem fuisse qui diceret, cum illi diceremus : In hac ætate magis baptizari debes, dicebat ille : Quare baptizor? Peccatum non habeo. Numquid peccatum contraxi? Hic lutum non habuit, quod ei Christus non laverat, hoc est, non ei aperuerat oculos; nullus enim homo sine peccato.

14. Ergo agnoscit se hominem, qui confugit ad baptismum Christi. Itaque et tibi imposuit lutum, hoc est, verecundiam, prudentiam, considerationem fragilitatis tuæ; et dixit tibi : *Vade in Siloam*. Quid est Siloas? *Quod interpretatur*, inquit, *missus*, hoc est : Vade ad illum fontem in quo crux Domini prædicatur : vade ad illum fontem in quo omnium Christus redemit errores.

15. Isti, lavisti, venisti ad altare, videre cœpisti, quæ ante non videras; hoc est, per fontem Domini et prædicationem Dominicæ passionis tunc aperti sunt oculi tui : qui ante corde videbaris esse cæcatus, cœpisti lumen sacramentorum videre. Ergo, fratres dilectissimi, venimus usque ad altare, ad tractatum uberiorem. Et ideo quia id temporis est, disputationem integram non possumus incipere : quia prolixior tractatus est, satis sit quod dictum est hodie; et crastina die, si Domino placet, de sacramentis ipsis tractabimus.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Secundum veteris legis Tabernaculum, et quæ moris erat ibi servari, ad baptisterium baptismique effectus adaptantur.

1. In veteri Testamento sacerdotes frequenter in primum tabernaculum intrare consueverant : in secundum tabernaculum semel in anno summus intrabat sacerdos. Quod evidenter ad Hebræos recolens, seriem veteris Testamenti explanat apostolus Paulus. Erat autem in secundo tabernaculo manna, erat etiam virga Aaron quæ aruit, et postea refloruit, erat et thymiamaterium.

2. Quo spectat hoc? Ut intelligatis quid sit secundum tabernaculum, in quod vos introduxit sacerdos, in quod semel in anno summus sacerdos intrare consuevit, hoc est, ad baptisterium, ubi virga Aaron floruit. Ante arida erat, postea refloruit : et tu aridus eras, et cœpisti in fonte irriguo reflorescere. Arueras peccatis, arueras erroribus atque delictis : sed fructum jam adferre cœpisti, plantatus secus decursus aquarum.

3. Sed forte dicas : Quid hoc ad populum, si virga sacerdotis aruerat, et refloruit? Populus ipse quis est nisi sacerdotalis? Quibus dictum est : *Vos au-*

* Hic locus a monachis Benedictinis citatur ut contrarius altero illo Ambrosii *Expos. in Lucam*, *l.* 6, *n.* 3, *tom.* 2, ubi legis : *In baptismate justificatur Deus, in quo est confessio et venia peccatorum;* atque ex horum comparatione concludunt, auctorem hujus libri Mediolanensem episcopum non fuisse. Sed cum ipsi fateantur peccatorum confessionem, ante baptismum, si quæ fuit, sacramentum non fuisse, patet utroque loco hoc tantum significari, nempe quod tingendi, confugiendo ad remedium, ægrotos se atque saucios implicita confessione declarabant.

tem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, ut ait apostolus Petrus. Unusquisque ungitur in sacerdotium, ungitur et in regnum : sed spiritale regnum est, et sacerdotium spiritale.

4. In secundo quoque tabernaculo est thymiamaterium, quod bonum odorem fragrare consuevit; ita et vos jam bonus odor Christi estis, jam nulla in vobis sors delictorum, nullus odor gravioris erroris.

CAPUT II.

Humanam in baptismo conditionem admirationi esse ipsis Angelis; hanc enim per illum ad innocentiæ ac juventutis gratiam revocari.

5. Sequitur ut veniatis ad altare. Cœpistis venire : spectarunt Angeli, viderunt vos advenientes, et humanam conditionem illam, quæ ante peccatorum tenebroso squallore sordebat, adspexerunt subito refulgere. Ideoque dixerunt : *Quæ est hæc quæ adscendit a deserto dealbata?* Mirantur ergo et Angeli. Vis scire quia mirantur? Audi ergo apostolum Paulum * dicentem ea nobis esse collata, quæ concupiscunt et Angeli videre. Et iterum : *Quod oculus non vidit, nec auris audivit.... quæ præparavit Deus diligentibus se.*

6. Deinde quid acceperis recognosce. Sanctus David propheta hanc gratiam in figura vidit et concupivit. Vis scire quia concupierit? Iterum audi dicentem : *Adsperges me hyssopo, et mundabor : lavabis me, et super nivem dealbabor.* Quare? Quia nix, quamvis sit candida, cito aliqua sorde nigrescit atque corrumpitur : ista gratia quam accepisti, si teneas quod accepisti, erit diuturna atque perpetua.

7. Veniebas ergo desiderans ad altare, utpote qui tantam gratiam videras; veniebas desiderans ad altare, quo acciperes sacramentum, dicat anima tua : *Et introibo ad altare Dei mei, ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Deposuisti peccatorum senectutem, sumsisti gratiæ juventutem : hoc præstiterunt tibi sacramenta cœlestia. Denique iterum audi dicentem David : *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Bona aquila esse cœpisti, quæ cœlum petis, terrena fastidis. Bonæ aquilæ circa altare : *Ubi enim corpus, ibi et aquilæ.* Forma corporis altare est, et corpus Christi est in altari : aquilæ vos estis, renovatæ ablutione delicti.

CAPUT III.

Ostensurus auctor sacramenta nostra quam Judæorum tum antiquiora tum diviniora esse, priorem partem conficit instituta inter Melchisedech atque Abraham comparatione; ubi illum et mysteriorum nostrorum auctorem et Christi figuram exstitisse planum facit.

8. Venisti ad altare, vidisti sacramenta posita super altare, et ipsam quidem miratus es creaturam; tamen creaturam solemnem et notam.

9. Forte aliquis dixerit : Judæis Deus tantam gratiam præstitit, manna illis pluit e cœlo : quid plus dedit fidelibus suis, quid plus tribuit iis quibus plus promisit?

10. Accipe quæ dico, anteriora esse mysteria Christianorum quam Judæorum, et diviniora esse sacramenta Christianorum quam Judæorum. Quomodo? Accipe. Judæi quando esse cœperunt? Ex Juda utique pronepote Abrahæ : aut, si vis et sic intelligere, ex Lege, id est quando Judæi Legem accipere meruerunt. Ergo ex pronepote Abrahæ Judæi dicti sunt, aut a tempore sancti Moysis. Et si tunc Deus Judæis murmurantibus manna pluit e cœlo : tibi autem sacramentorum horum figura præcessit, quando Abraham erat, quando vernaculos trecentos decem et octo collegit, et ibi persequutus est adversarios, de captivitate eruens nepotem suum; tunc victor venit, occurrit illi Melchisedech sacerdos, et obtulit ei panem et vinum. Quis habuit panem et vinum? Abraham non habuit. Sed quis habuit? Melchisedech. Ipse ergo auctor sacramentorum. Quis est Melchisedech? Qui significatur rex justitiæ, rex pacis. Quis est iste rex justitiæ? Numquid homo quisquam potest rex esse justitiæ? Quis ergo rex justitiæ, nisi justitia Dei, qui est Dei pax, Dei sapientia? Qui potuit dicere :

* Istic ut alibi non semel auctorem fefellit memoria.

Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.

11. Ergo primo intellige sacramenta hæc quæ accipis, anteriora esse quam sint Moysi sacramenta, quæcumque Judæi habere se dicunt; et prius cœpisse populum Christianum, quam cœpisse populum Judæorum : sed nos in prædestinatione, illum in nomine.

12. Obtulit ergo Melchisedech panem et vinum. Quis est Melchisedech? *Sine patre*, inquit, *sine matre, sine generationis ordine, neque initium dierum, neque finem vitæ habens* : hoc habet ad Hebræos epistola. Sine patre, inquit, et sine matre est. Similis cui? Filio Dei. Sine matre natus est Dei Filius generatione cœlesti; quia ex solo Deo Patre natus est : et iterum sine patre natus est, quando natus ex Virgine est; non enim ex virili semine generatus est: sed natus de Spiritu sancto et virgine Maria, utero editus virginali, similis per omnia Filio Dei. Sacerdos quoque erat Melchisedech; quia et Christus sacerdos, cui dicitur : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

CAPUT IV.

Ut persuadeat hoc sacramentum divinius habendum quam manna, ex pane ipsummet Christi corpus ejusdem Christi sermone fieri adseverat : quod postquam allatis variis effectibus, quibus ejusdem sermonis efficacitas claret, confirmavit, cur sanguis sub aliena specie detur, causam reddit.

13. Ergo auctor sacramentorum quis est, nisi Dominus Jesus? De cœlo ista sacramenta venerunt; consilium enim omne de cœlo est. Vere autem magnum et divinum miraculum quod populo pluit Deus manna de cœlo, et non laborabat populus, et manducabat.

14. Tu forte dicis : Meus panis est usitatus *. Sed panis iste panis est ante verba sacramentorum : ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi. Hoc igitur adstruamus. Quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi? consecratione. Consecratio autem quibus verbis est, et cujus sermonibus? Domini Jesu. Nam reliqua omnia quæ dicuntur in superioribus, a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio petitur pro populo, pro regibus, pro cæteris : ubi venitur ut conficiatur venerabile sacramentum, jam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum.

15. Quis est sermo Christi? Nempe is quo facta sunt omnia. Jussit Dominus, et factum est cœlum : jussit Dominus, et facta est terra : jussit Dominus, et facta sunt maria. Jussit Dominus, et omnis creatura generata est. Vides ergo quam operatorius sit sermo Christi. Si ergo tanta vis est in sermone Domini Jesu, ut inciperent esse quæ non erant, quanto magis operatorius est, ut sint quæ erant, et in aliud commutentur? Cœlum non erat, mare non erat, terra non erat; sed audi dicentem David: *Ipse dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt.*

16. Ergo tibi ut respondeam, non erat corpus Christi ante consecrationem : sed post consecrationem dico tibi quia jam corpus est Christi. Ipse dixit, et factum est : ipse mandavit, et creatum est. Tu ipse eras, sed eras vetus creatura : posteaquam consecratus es, nova creatura esse cœpisti. Vis scire quam nova creatura? *Omnis*, inquit, *in Christo nova creatura.*

17. Accipe ergo quemadmodum sermo Christi creaturam omnem mutare consueverit, et mutet, cum vult, instituta naturæ. Quomodo requiris? Accipe, et primo omnium de generatione ejus sumamus exemplum. Consuetudo est ut non generetur homo, nisi ex viro et muliere, et consuetudine conjugali : sed quia voluit Dominus, quia hoc elegit sacramentum, de Spiritu sancto et Virgine natus est Christus, hoc est, mediator Dei et hominum homo Christus Jesus. Vides ergo quia contra instituta et ordinem natus est, homo est natus ex Virgine?

18. Accipe aliud. Urgebatur populus Judæorum ab Ægyptiis, interclusus erat mari : divino imperio virga Moyses tetigit aquas, et se unda divisit; non utique secundum suæ naturæ consuetudi-

* Hoc est : talis est iste panis quali quotidie victito.

nem, sed secundum gratiam cœlestis imperii. Accipe aliud. Sitiebat populus, venit ad fontem : amarus erat fons, misit lignum sanctus Moyses in fontem, et factus est dulcis fons, qui amarus erat; hoc est, mutavit consuetudinem naturæ suæ, accepit dulcedinem gratiæ. Accipe et quartum exemplum. Ceciderat ferrum securis in aquas, quasi ferrum sua consuetudine demersum est : misit lignum Elisæus, statim ferrum elevatum est, et aquis supernatavit : utique contra consuetudinem ferri ; est enim materies gravior, quam aquarum est elementum.

19. Ex his igitur omnibus non intelligis quantum operetur sermo cœlestis? Si operatus est in fonte terreno, si operatus est sermo cœlestis in aliis rebus, non operatur in cœlestibus Sacramentis? Ergo didicisti quod ex pane corpus fiat Christi, et quod vinum et aqua in calicem mittitur : sed fit sanguis consecratione verbi cœlestis.

20. Sed forte dicis : Speciem sanguinis non video. Sed habet similitudinem : sicut enim mortis similitudinem sumsisti, ita etiam similitudinem pretiosi sanguinis bibis; ut nullus horror cruoris sit, et pretium tamen operetur redemtionis. Didicisti ergo quia quod accipis, corpus est Christi.

CAPUT V.

Ipsis Domini verbis corpus ac sanguinem ejus consecrari et vere confici; proindeque hinc bene colligi præ manna excellere hoc sacramentum, cujus veritas consignatur per vocem, Amen.

21. Vis scire quia verbis cœlestibus consecratur? Accipe quæ sunt verba. Dicit sacerdos : Fac nobis, inquit, hanc oblationem adscriptam, ratam, rationabilem, acceptabilem : quod figura est corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit in cœlum ad te, sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumque apostolis suis et discipulis suis tradidit dicens : *Accipite, et edite ex hoc omnes ; hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur.*

22. Similiter etiam calicem postquam cœnatum est, pridie quam pateretur, accepit, respexit in cœlum ad te, sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, apostolis suis et discipulis suis tradidit, dicens : *Accipite, et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus.* Vide illa omnia. Illa verba Evangelistæ sunt usque ad *Accipite*, sive corpus, sive sanguinem. Inde verba sunt Christi : *Accipite, et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus.* Et vide singula.

23. Qui pridie, inquit, quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem. Antequam consecretur, panis est; ubi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem : *Accipite, et edite ex eo omnes; hoc est enim corpus meum.* Et ante verba Christi, calix est vini, et aquæ plenus : ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus potens est sermo Christi universa convertere. Deinde ipse Dominus Jesus testificatur nobis quod corpus suum accipiamus et sanguinem. Numquid debemus de ejus fide et testificatione dubitare?

24. Jam redi mecum ad propositionem meam. Magnum quidem et venerabile, quod manna Judæis pluit e cœlo : sed intellige. Quid est amplius, manna de cœlo, an corpus Christi? Corpus utique Christi, qui auctor est cœli. Deinde manna qui manducavit, mortuus est : qui manducaverit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum et non morietur in æternum.

25. Ergo non otiose dicis tu : Amen, jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos : Corpus Christi; et tu dicis : Amen, hoc est, verum. Quod confitetur lingua, teneat affectus.

CAPUT VI.

Excellentia sacramenti hujus inde probata, quod per illud dominica passio renovetur, sermonem finit, de materia proximis diebus a se tractanda strictim præmonens.

26. Ut scias autem hoc esse sacramen-

tum, hujus figura ante præcessit. Deinde quantum sit sacramentum, cognosce. Vide quid dicat : Quotiescumque hoc feceritis, toties commemorationem mei facietis, donec iterum adveniam.

27. Et sacerdos dicit : Ergo memores gloriosissimæ ejus passionis, et ab inferis resurrectionis, et in cœlum adscensionis, offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum, et calicem vitæ æternæ : et petimus et precamur, ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus Angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui justi Abel, et sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.

28. Ergo quotiescumque accipis, quid tibi dicit Apostolus ? Quotiescumque accipimus mortem Domini annuntiamus. Si mortem annuntiamus, annuntiamus remissionem peccatorum. Si quotiescumque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum funditur, debeo illum semper accipere, ut semper mihi peccata dimittantur. Qui semper pecco, semper debeo habere medicinam.

29. Interim et hodie quantum potuimus, explanavimus : sed crastina die, sabbato et Dominica de orationis ordine dicemus, quemadmodum possumus. Dominus Deus noster conservet vobis gratiam quam dedit, et oculos quos vobis aperuit, plenius illuminare dignetur per unigenitum Filium suum regem ac salvatorem Dominum Deum nostrum, per quem sibi, et cum quo sibi est laus, honor, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto, a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Primum repetit quod jam ante dictum est, sacramenti atque adeo ipsius Christi figuram in Melchisedech ejusque sacrificio præcessisse : tum duplicem causam cur aqua in calice admisceatur, in medium profert.

1. Hesterno sermo noster ac tractatus usque ad sancti altaris sacramenta deductus est. Et cognovimus sacramentorum istorum figuram Abrahæ temporibus præcessisse, quando obtulit sacrificium sanctus Melchisedech, neque initium, neque fidem habens dierum. Audi, homo, quid dicat Paulus apostolus ad Hebræos. Ubi sunt qui Filium Dei dicunt esse de tempore Melchisedech? Dictum est, quia neque initium, neque finem dierum habet : si Melchisedech non habet initium dierum, num Christus habere potuit? Sed non est plus figura quam veritas. Vides ergo quia ipse primus et novissimus. Primus, quia auctor est omnium : novissimus, non quod finem inveniat, sed quod universa concludat.

2. Diximus ergo quod in altari constituatur calix et panis. In calicem quid mittitur? Vinum. Et quid aliud? Aqua. Sed tu mihi dicis : Quomodo ergo Melchisedech panem et vinum obtulit? Quid sibi vult admixtio aquæ ? Rationem accipe.

3. Primum omnium figura quæ ante præcessit tempore Moysi, quid habet? Quia cum sitiret populus Judæorum, et murmuraret quod aquam invenire non possent, jussit Deus Moysi ut tangeret petram de virga. Tetigit petram, et petram unda maximam fudit, sicut Apostolus ait : *Bibebant autem de spiritali consequenti eos petra : petra autem erat Christus.* Non immobilis petra quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur. Vide mysterium. Moyses, hoc est, propheta : virga, hoc est, verbum Dei. Sacerdos verbo Dei tangit petram, et fluit aqua, et bibit populus Dei. Tangit ergo sacerdos, redundat aqua in calice, salit in vitam æternam, et bibit populus Dei, qui Dei

gratiam consequutus est. Didicisti ergo hoc.

4. Accipe et aliud. In tempore Dominicæ passionis cum sabbatum magnum instaret; quia vivebat Dominus noster Jesus Christus vel latrones, missi sunt qui percuterent eos : venientes autem invenerunt defunctum Dominum Jesum Christum ; tunc unus de militibus lancea tetigit latus ejus, et de latere ejus aqua fluxit et sanguis. Quare aqua? quare sanguis? Aqua, ut emundaret : sanguis, ut redimeret. Quare de latere? Quia unde culpa, inde gratia. Culpa per feminam : gratia per Dominum Jesum Christum.

CAPUT II.

Quemadmodum qui mundatus fuerit, et invitetur a Christo, et ipse ad inæstimabilem sacramenti suavitatem adspiret, mystica quorumdam e Canticis locorum interpretatione ostenditur.

5. Venisti ad altare, vocat te Dominus Jesus, vel animam tuam, vel Ecclesiam, et ait : *Osculetur me ab osculis oris sui.* Vis ad Christum aptare? Nihil gratius. Vis ad animam tuam? Nihil jucundius.

6. *Osculetur me.* Vides te mundum esse ab omni peccato, quia delicta detersa sunt; ideo te sacramentis cœlestibus dignum judicat, et ideo invitat ad cœleste convivium : *Osculetur me ab osculis oris sui.*

7. Tamen propter sequentia anima tua, vel humana conditio, vel Ecclesia videns se ab omnibus mundatam esse peccatis, et dignam quæ ad altare Christi possit accedere (quid est enim altare, nisi forma corporis Christi?) vidit sacramenta mirabilia, et ait : *Osculetur me ab osculis oris sui,* hoc est, osculum mihi Christus infigat.

8. Quare? *Quia meliora ubera tua super vinum;* hoc est, meliores sensus, meliora sacramenta tua super vinum. Super illud vinum, quod etsi suavitatem habet, lætitiam habet, gratiam habet; tamen in illo lætitia sæcularis, in te autem jucunditas est spiritalis. Jam tunc ergo Salomon inducit nuptias vel Christi et Ecclesiæ, vel spiritus et carnis et animæ.

9. Et addidit : *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt te.* Quæ sunt istæ adolescentulæ, nisi animæ singulorum, quæ deposuerunt istius corporis senectutem, renovatæ per Spiritum sanctum.

10. *Adtrahe nos, post odorem unguentorum tuorum curremus.* Vide quid dicat. Non potes sequi Christum, nisi ipse te adtrahat. Denique ut scias : *Cum exaltatus,* inquit, *fuero, omnia traham ad me ipsum.*

11. *Induxit me Rex in cubiculum suum.* Græcus : *In promtuarium suum,* et *in cellarium suum,* habet. Ubi bona libamina, ubi boni odores, ubi mella suavia, ubi fructus diversi, ubi epulæ variæ; ut plurimis epulis tuum prandium condiatur.

CAPUT III.

Quam uberes ad eos qui Dominicum corpus acceperint, fructus redeant; et quonam modo Ecclesiæ de convivarum multitudine gestienti respondeat Christus : quantam denique fideles ex Ægyptiaca servitute reduces in hac esca sentiant jucunditatem

12. Ergo venisti ad altare, accepisti corpus Christi. Audi iterum quæ sacramenta es consequutus. Audi dicentem sanctum David : et ille in Spiritu hæc mysteria prævidebat, et lætabatur, et nihil sibi abesse dicebat. Quare? Quia qui acceperit corpus Christi, non esuriet in æternum.

13. Quoties audisti vicesimum secundum psalmum, et non intellexisti? Vide quemadmodum aptus sit cœlestibus sacramentis : *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit : in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me, animam meam convertit. Deduxit me super semitas justitiæ propter nomen suum. Nam et si ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus, ipsa me consolata sunt.* Virga imperium, baculus passio est, hoc est, æterna divinitas Christi, sed etiam passio corporalis : illa creavit, hæc redemit. *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum meum inebrians quam præclarum est!*

14. Venistis ergo ad altare, accepistis gratiam Christi, sacramenta estis cœlestia consequuti. Gaudet Ecclesia redemtione multorum, et adstare sibi familiam candidatam spiritali exsultatione lætatur. Habes hoc in Canticis canticorum. Lætata invocat Christum, paratum habens convivium, quod dignum cœlesti epulatione videatur. Ideoque ait : *Descendat frater meus in hortum suum, et capiat fructum pomiferarum suarum.* Quæ sunt istæ pomiferæ? Lignum aridum factus eras in Adam : sed nunc per gratiam Christi pomiferæ arbores pullulatis.

15. Libenter accipit Dominus Jesus, et dignatione cœlesti respondit Ecclesiæ suæ : *Descendi*, inquit, *in hortum, vindemiavi myrrham cum unguentis meis : manducavi panem meum cum melle meo, et bibi vinum meum cum lacte meo. Edite*, inquit, *fratres mei, et inebriamini.*

16. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis.* Quæ est ista vindemia? Cognoscite vineam, et agnoscetis vindemiam. *Vineam*, inquit, *ex Ægypto transtulisti*, hoc est, populum Dei. Vos estis vinea, vos estis vindemia : quasi vinea plantati, quasi vindemia fructum dedistis. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis*, hoc est, in odorem quem accepistis.

17. *Manducavi panem meum cum melle meo.* Vides quod in hoc pane nulla sit amaritudo, sed omnis suavitas sit? *Bibi vinum meum cum lacte meo.* Vides hujusmodi esse lætitiam, quæ nullius peccati sordibus polluatur? Quotiescumque enim bibis, remissionem accipis peccatorum, et inebriaris in spiritu. Unde et Apostolus ait : *Nolite inebriari vino... sed implemini Spiritu sancto;* vino enim qui inebriatur, vacillat et titubat : Spiritu qui inebriatur, radicatus in Christo est. Et ideo præclara ebrietas, quæ sobrietatem mentis operatur. Hæc sunt quæ de sacramentis breviter percurrimus.

CAPUT IV.

Ut novos fideles instituat orandi forma, propositam ipsis instar speculi Dominicam orationem paucis exponit.

18. Nunc quid superest, nisi oratio? Et nolite putare mediocris esse virtutis scire quemadmodum oretis. Apostoli sancti dicebant ad Dominum Jesum : *Domine, doce nos orare, quemadmodum Johannes docuit discipulos suos.* Tunc ait Dominus orationem : *Pater noster qui es in cœlis : sanctificetur nomen tuum : adveniat regnum tuum : fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra : panem nostrum quotidianum da nobis hodie : et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris : et ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo.* Vides quam brevis oratio, et omnium plena virtutum : primus sermo quantæ sit gratiæ!

19. O homo, faciem tuam non audebas ad cœlum adtollere, oculos tuos in terram dirigebas, et subito accepisti gratiam Christi, omnia tibi peccata dimissa sunt. Ex malo servo factus es bonus filius; ideo præsume, non de operatione tua, sed de Christi gratia : *Gratia* enim *salvati estis*, Apostolus ait. Non ergo hic arrogantia est, sed fides : prædicare quod acceperis non est superbia, sed devotio. Ergo adtolle oculos ad Patrem, qui te per lavacrum genuit : ad Patrem qui te per Filium redemit, et dic : *Pater noster.* Bona præsumtio, sed moderata. Patrem dicis quasi filius : sed noli tibi specialiter aliquid vindicare. Solius Christi specialis est Pater, nobis omnibus in commune est Pater; quia illum solum genuit, nos creavit. Dic ergo et tu per gratiam : *Pater noster*; ut filius esse merearis. Ecclesiæ contuitu et consideratione te ipse commenda.

20. *Pater noster, qui es in cœlis.* Quid est *in cœlis?* Audi Scripturam dicentem : Excelsus super omnes cœlos Dominus. Et ubique habes quod super cœlos cœlorum Dominus sit, quasi non in cœlis et Angeli, quasi non in cœlis et Dominationes; sed in illis cœlis, de quibus dictum est : *Cœli enarrant gloriam Dei.* Cœlum est ibi, ubi cessavit culpa : cœlum est ibi, ubi flagitia feriantur : cœlum est ibi, ubi nullum mortis est vulnus.

21. *Pater noster qui es in cœlis : sanctificetur nomen tuum.* Quid est, *sanctificetur?* Quasi optemus ut sanctificetur

ille qui ait : *Estote sancti, quia ego sanctus sum*, quasi aliquid ei ex nostra precatione sanctificationis accedat. Non, sed sanctificetur in nobis, ut ad nos ejus possit sanctificatio pervenire.

22. *Pater noster qui es in cœlis : sanctificetur nomen tuum : veniat regnum tuum.* Quasi non æternum sit Dei regnum. Ipse Jesus dicit : *Ego in hoc natus sum*, et tu dicis Patri : *Veniat regnum tuum*; quasi non venerit. Sed tunc venit regnum Dei, quando ejus estis gratiam consequuti. Ipse enim ait : *Regnum Dei intra vos est.*

23. *Veniat regnum tuum : fiat voluntas tua sicut in cœlo, et in terra : panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Sanguine Christi pacificata sunt omnia, vel in cœlo, vel in terra : sanctificatum est cœlum, dejectus est diabolus. Ubi versatur? Ubi et homo, quem ille decepit. *Fiat voluntas tua*, hoc est, sit pax in terra, quemadmodum in cœlo.

24. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Memini sermonis mei cum de sacramentis tractarem. Dixi vobis quod ante verba Christi quod offertur, panis dicatur : ubi Christi verba depromta fuerint, jam non panis dicitur, sed corpus appellatur. Quare ergo in oratione Dominica quæ postea sequitur, ait : *Panem nostrum?* Panem quidem dixit, sed επιουσιον, hoc est, supersubstantialem. Non iste panis est, qui vadit in corpus : sed ille panis vitæ æternæ, qui animæ nostræ substantiam fulcit. Ideo Græce επιουσιος dicitur : Latinus autem hunc panem quotidianum dixit, quem Græci dicunt advenientem; quia Græci dicunt την επιουσαν ἡμεραν advenientem diem. Ergo quod Latinus dixit, et quod Græcus, utrumque utile videtur : Græcus utrumque uno sermone significavit, Latinus quotidianum dixit.

25. Si quotidianus est panis, cur post annum illum sumis, quemadmodum Græci in oriente facere consuerunt? Accipe quotidie, quod quotidie tibi prosit. Sic vive, ut quotidie merearis accipere. Qui non meretur quotidie accipere, non meretur post annum accipere. Quomodo Job sanctus pro filiis suis offerebat quotidie sacrificium, ne forte aliquid vel in corde, vel in sermone peccassent? Ergo tu audis quod quotiescumque offertur sacrificium, mors Domini, resurrectio Domini, elevatio Domini significetur, et remissio peccatorum : et panem istum vitæ non quotidianum adsumis? Qui vulnus habet, medicinam requirit. Vulnus est, quia sub peccato sumus : medicina est cœleste et venerabile Sacramentum.

26. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Quotidie si accipis, quotidie tibi hodie est. Si tibi hodie est Christus, tibi quotidie resurgit. Quomodo? *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Hodie ergo est, quando Christus resurgit. *Heri et hodie ipse est*, apostolus Paulus ait. Sed et alibi ait : *Nox præcessit, dies autem appropinquavit :* nox hesterna præcessit, dies hodiernus appropinquavit.

27. Sequitur : *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Debitum quid est, nisi peccatum? Ergo si non acciperes alieni fœnoris pecuniam, non egeres; et ideo peccatum tibi imputatur. Habuisti pecuniam, cum qua dives nascereris. Dives eras, ad imaginem et similitudinem Dei factus : perdidisti quod habebas, hoc est, humilitatem, dum arrogantiam desideras vindicare : perdidisti pecuniam, sicut Adam nudus es factus : accepisti a diabolo debitum, quod non erat necessarium. Et ideo qui eras liber in Christo, debitor factus es diaboli. Cautionem tuam tenebat inimicus, sed eam Dominus crucifixit, et suo cruore delevit : abstulit debitum tuum, reddidit libertatem.

28. Bene ergo ait : *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Vide quid dicas : Quomodo ego dimitto, sic et tu dimitte mihi. Si dimiseris, bene convenis, ut dimittatur tibi. Si non dimittis, quomodo eum convenis, ut dimittatur tibi?

29. *Et ne patiaris induci nos in tentationem, sed libera nos a malo.* Vide quid dicat : *Et ne patiaris induci nos in tentationem* *, quam ferre non possumus. Non dicit : Non inducas in tentationem : sed quasi athleta talem vult tentationem,

* Huic lectioni favent Cyprianus aliique, necnon vernacula Gallorum versio : *Et ne nous laissez pas succomber*, etc.

quam ferre possit humana conditio; et unusquisque a malo, hoc est, ab inimico, a peccato liberetur.

30. Potens est autem Dominus qui abstulit peccatum vestrum, et delicta vestra donavit, tueri et custodire vos adversum diaboli adversantis insidias; ut non vobis obrepat inimicus, qui culpam generare consuevit. Sed qui Deo se committit, diabolum non timet: *Si enim Deus pro nobis, quis contra nos?* Ipsi ergo laus et gloria a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Cum Christi vera caro et verus sanguis in sacramento sint, Divini scilicet verbi omnipotentia consecrati, et aliena specie, ne offensionem pariant, tecti; ex hoc intelligi nos divinæ substantiæ in illo alimento esse participes.

1. Sicut verus est Dei Filius Dominus noster Jesus Christus, non quemadmodum homines per gratiam, sed quasi Filius ex substantia Patris; ita vera caro, sicut ipse dixit, quam accipimus, et verus ejus est potus.

2. Sed forte dicas (quod dixerunt tunc temporis etiam discipuli Christi audientes dicentem: *Nisi quis manducaverit carnem meam, et biberit sanguinem meum, non manebit in me, nec habebit vitam æternam*); forte dicas: Quomodo vera? Qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem.

3. Primo omnium dixi tibi de sermone Christi qui operatur, ut possit mutare et convertere genera instituta naturæ. Deinde ubi non tulerunt sermonem Christi discipuli ejus, audientes quod carnem suam daret manducare, et sanguinem suum daret bibendum, recedebant, solus tamen Petrus dixit: *Verba vitæ æternæ habes, et ego a te quomodo recedam?* Ne igitur plures hoc dicerent, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemtionis; ideo in similitudinem quidem accipis sacramentum, sed vere naturæ gratiam virtutemque consequeris.

4. *Ego sum*, inquit, *panis vivus qui de cœlo descendi.* Sed caro non descendit e cœlo, hoc est, carnem in terris adsumsit ex Virgine. Quomodo ergo descendit panis e cœlo, et panis vivus? Quia idem Dominus noster Jesus Christus consors est et divinitatis et corporis: et tu qui accipis carnem, divinæ ejus substantiæ in illo participaris alimento.

CAPUT II.

In sacramentis omnibus Trinitatis operationem divinarumque personarum æqualitatem adverti posse, ubi obiter perstringitur error arrianorum.

5. Ergo accepisti de sacramentis, plenissime cognovisti omnia, quod baptizatus es in nomine Trinitatis. In omnibus quæ egimus, servatum est mysterium Trinitatis. Ubique Pater et Filius et Spiritus sanctus, una operatio, una sanctificatio; etsi quædam veluti specialia esse videantur.

6. Quomodo? Deus qui te unxit, et signavit te Dominus, et posuit Spiritum sanctum in corde tuo. Accepisti ergo Spiritum sanctum in corde tuo. Accipe aliud, quia quemadmodum Spiritus sanctus in corde, ita etiam Christus in corde. Quomodo? Habes hoc in Canticis canticorum Christum dicentem ad Ecclesiam: *Pone me sicut signaculum in corde tuo, sicut signaculum in brachiis tuis.*

7. Ergo unxit te Deus, signavit te Christus. Quomodo? Quia ad crucis ipsius signatus es formam, ad illius passionem: accepisti signaculum ad illius similitudinem; ut ad ipsius formam resurgas, ad ipsius vivas figuram, qui peccato crucifixus est, et Deo vivit: et

tuus homo vetus in fonte dimersus, peccato crucifixus est, sed Deo resurrexit.

8. Deinde habes alibi speciale, quod te vocaverit Deus, in baptismate autem quasi specialiter concrucifigeris Christo. Deinde quasi specialiter, quando accipis spiritale signaculum, vide distinctionem personarum esse, sed connexum omne mysterium Trinitatis.

9. Deinde quid Apostolus tibi dixit, ut lectum est nudius tertius? *Divisiones autem gratiarum sunt, idem autem Spiritus. Divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus. Divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Omnia, inquit, operatur Deus. Sed et de Spiritu Dei lectum est : *Unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult.* Audi Scripturam dicentem quia dividit Spiritus pro voluntate sua, non pro obsequio. Ergo dividit vobis Spiritus gratiam prout vult, non prout jubetur; et maxime quia Spiritus Dei, Spiritus Christi est. Et illud tenete ipsum esse Spiritum sanctum, ipsum Spiritum Dei, ipsum Spiritum Christi, ipsum Spiritum paraclitum.

10. Arriani putant se derogare sancto Spiritui, si dicant illum Spiritum paraclitum. Quid est paraclitus, nisi consolator? Quasi non et de Patre lectum sit, quia ipse est Deus consolationis. Vides ergo quia in eo derogandum putant Spiritui sancto, in quo Patris æterni potestas pio prædicatur affectu.

CAPUT III.

Orandi rationem traditurus, Christi atque Apostoli verba inter se conciliat, cubiculum de quo loquitur Christus de secreto cordis ac silentio interpretandum esse declarans.

11. Nunc quomodo orare debeamus accipite. Multæ virtutes orationis sunt. Ubi orare debeamus non est mediocre, nec mediocris quæstio. Ait apostolus : *Volo autem viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione.* Et Dominus dicit in Evangelio : *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; et clauso ostio, ora Patrem tuum.* Non tibi videtur esse contrarium, ut dicat Apostolus : *In omni loco ora;* et Dominus dicat : *Intra in cubiculum tuum, et ora?* Sed non est contrarium. Hoc ergo absolvamus : deinde quomodo debeas incipere orationem, et quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere orationem, deinde pro quo orare debeas : hæc omnia dicamus.

12. Primo ubi orare debeas. Aliud Paulus videtur dicere, aliud Dominus. Numquid potuit Paulus contra Christi docere præcepta? Non utique. Qua ratione? Quia non contrarius, sed interpres est Christi : *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut et ego Christi.* Quid ergo? Potes ubique orare, et in cubiculo tuo semper orare. Habes ubique cubiculum tuum. Etsi inter gentes, inter Judæos positus sis; habes tamen ubique tuum secretum. Cubiculum tuum mens tua est. In populo licet positus, tamen in interiore homine arcanum tuum secretumque conservas.

13. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Bene ait, *intra;* ne sic ores quomodo Judæus, cui dicitur : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Non ergo de labiis tantummodo tua procedat oratio. Animo totus intende, intra in recessum pectoris tui, totus ingrédere. Non te perfunctorium videat ille, cui te placere desideras. Videat quia ex corde oras, ut te ex corde orantem dignetur audire.

14. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Habes hoc et alibi : *Ambula populus meus, et intra in recessus tuos, claude ostium tuum, abscondere pusillum, donec transeat ira Domini.* Hoc loquutus est Dominus per prophetam : in Evangelio autem dixit : *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; et clauso ostio, ora Patrem tuum.*

15. Quid est clauso ostio? Audi quod ostium habeas, quod debeas claudere, quando oras. Utinam mulieres audirent*! Audisti jam; sanctus David docuit te dicens : *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis.* Est alibi ostium, quod ait apostolus

* Perstringit eas mulieres, quæ modestiæ oblitæ eousque videbantur, ut sese in Ecclesia intolerabiles præberent.

Paulus dicens : *Ut aperiatur, inquit, mihi ostium verbi ad loquendum mysterium Christi;* hoc est, quando oras, noli sermone clamare, nec diffundere orationem tuam, nec jactare per populos. In secreto tuo ora, securus quod te in secreto possit audire, qui omnia videt, atque audit universa. Et ora Patrem tuum in abscondito, qui audit te in abscondito deprecantem.

CAPUT IV.

Quare secreto potius orandum sit, quam cum vociferatione : quare etiam viri in omni loco orare debeant, non autem mulieres : quonamve spectent voces subjectæ : *levantes puras manus, etc.*

16. Quid prosit autem interrogemus, qua ratione secreto magis orare debeamus, quam cum vociferatione. Audi : de consuetudine hominum sumamus exemplum. Si aliquem rogas, qui cito audit, non opus putas esse clamorem : sensim rogas voce moderata. Si surdum aliquem roges, nonne incipis vociferari, ut te ille possit audire? Qui ergo clamat, putat quod aliter Deus non possit nisi clamantem audire; et cum rogat eum, ejus derogat potestati : qui autem in silentio orat, fidem defert, et confitetur quod Deus scrutator cordis et renis sit, et orationem tuam ante ille audiat, quam tuo ore fundatur.

17. Ergo videamus : *Volo autem viros orare in omni loco.* Qua ratione viros dixit? Utique communis oratio est et mulieribus et viris. Quod non invenio, nisi forte sanctus Apostolus ideo viros dixit, ne mulieres usurparent, et male intelligerent *in omni loco,* et inciperent ubique clamare, quas in Ecclesia sustinere non possumus.

18. *Volo autem viros,* hoc est, qui possint servare præceptum, *orare in omni loco, levantes puras manus.* Quid est *levantes puras manus?* Numquid debes in oratione tua crucem Domini gentibus demonstrare *? Illud quidem signum virtutis est, non pudoris. Est tamen quomodo possis orare, nec figuram demonstres, sed actus tuos leves. Si vis operari orationem tuam, leva puras manus per innocentiam. Leva eas non quotidie : semel levasti, non opus est ut iterum leves.

19. *Volo autem in omni loco viros orare, levantes puras manus sine ira et disceptatione.* Nihil verius : *Ira,* inquit, *perdit etiam sapientes.* Ideo omni tempore, quantum fieri potest, Christianus vir iracundiam debet temperare, et maxime quando ad orationem accedit; ne perturbet animum tuum indignatio iræ, ne quidam furor impediat orationem tuam : sed magis placido accede pectore. Quid enim irasceris? Servus peccavit? Tu accedis ad orationem, ut tua tibi delicta donentur, et alii indignaris! Hoc est, *sine ira.*

CAPUT V.

De inordinata orantium disceptatione, et qua modestia mulieres orare oporteat : item de inchoatione orationis, ejusque medio ac fine; cum iterata Dominicæ orationis expositione, quæ tractatum ducit ad umbilicos.

20. Nunc de disceptatione videamus. Plerumque negotiator venit ad orationem, aut avarus : alter de pecunia cogitat, alter de lucro, alter de honore, alter de cupiditate; et putat quod eum Deus possit audire. Et ideo quando oras, divina humanis præferre te convenit.

21. *Similiter et mulieres,* inquit, *volo orare non jactantes se in ornamentis, neque in margaritis,* ait apostolus Paulus. Sed et apostolus Petrus : Mulieris, inquit, gratia plurimum valet, ut viri ejus convertatur affectus per uxoris suæ bonam conversationem, et incredulus se convertat ad gratiam Christi. Hoc valet mulieris gravitas et pudicitia, et ejus bona conversatio, ut virum suum vocet ad fidem et devotionem, quod et prudentis viri sermo frequenter operatur. Ergo mulier, inquit, non in ornatu capillorum, non in tortis crinibus ornamentum suum habeat, sed in oratione ex corde puro; ubi est absconditus cordis homo, qui semper est apud Deum locuples. Habes ergo in quo sis dives. In Christo divitiæ tuæ pudicitiæ sunt et castitatis infulæ, fides, devotio, et mi-

* Indicat veterem Christianorum usum, quo supplicantes brachia in crucis modum tollebant.

sericordia. Hi sunt thesauri justitiæ, sicut propheta memoravit.

22. Deinde unde debeas incipere. Dic mihi, si velis hominem rogare, et sic incipias : Da mihi, ecce illud quod te peto; nonne arrogans videtur oratio? Et ideo inchoari oratio debet a Dei laude, ut roges omnipotentem Deum, cui possibilia sunt omnia, qui habet voluntatem præstandi. Sequitur obsecratio, sicut Apostolus docuit dicens : *Obsecro ergo primum fieri orationes, obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones.* Prima ergo oratio laudem debet habere Dei : secunda supplicationem : tertia postulationem : quarta gratiarum actionem. Non debes quasi famelicus ad cibum de cibo primum incipere, sed antea laudibus Dei.

23. Unde et oratores isti sapientes hanc habent disciplinam, ut judicem fautorem sibi præstent : incipiunt a laudibus ejus, ut benevolum sibi faciant cognitorem. Deinde paulatim incipit rogare judicem, ut patienter dignetur audire. Audet tertio postulationem suam depromere, quid petat exprimere. Quarto quomodo cœpit a laudibus Dei, sic debet in laudem desinere.

24. Habes hoc in oratione Dominica : *Pater nostri qui es in cœlis.* Laus Dei est, quod pater prædicatur : in eo pietatis gloria. Laus Dei, quia in cœlis habitat, non in terris. *Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum*, id est, ut sanctificet servos suos; nomen enim illius sanctificatur in nobis, quando prædicantur homines christiani. Ergo optantis est, *sanctificetur nomen tuum. Adveniat regnum tuum.* Postulatio, ut in nobis sit regnum Christi. Si Deus in nobis regnat, locum habere adversarius non potest. Culpa non regnat, peccatum non regnat : sed regnat virtus, regnat pudicitia, regnat devotio. Deinde : *Fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra. Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Hæc postulatio maxima est eorum quæ postulantur. *Et dimitte*, inquit, *nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Ideo quotidie accipe, ut quotidie debito tuo indulgentiam petas. *Et ne patiaris nos induci in tentationem : sed libera nos a malo.* Quid sequitur? Audi quid dicat sacerdos : per Dominum nostrum Jesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen*.

25. Aliud : Psalmorum David licet unus libellus sit, habens eas virtutes orationis, quas supra diximus; tamen plerumque et in uno psalmo omnes istæ orationis partes inveniuntur, quomodo in octavo psalmo invenimus. Denique sic cœpit : *Domine, dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Oratio ergo prima. Deinde obsecratio : *Quoniam videbo cœlos tuos, opera digitorum tuorum :* hoc est, *cœlos videbo, lunam et stellas, quas tu fundasti.* Utique non cœlum dicit videbo, sed videbo cœlos, in quibus incipit albescere gratia et splendor cœlestis. Hos sibi cœlos tunc promittebat Propheta dari, qui cœlestem gratiam a Domino mererentur. *Lunam et stellas quas tu fundasti :* lunam Ecclesiam, stellas vocat sanctos cœlesti gratia refulgentes. Deinde vide postulationem ejus : *Quid est homo quod meministi ejus : aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minorasti eum paulo minus ab Angelis, gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum.* Et alia gratiarum actio : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi, etc.*

26. Docuimus pro captu nostro forsitan quod non didicimus; et ut potuimus, expressimus. Sanctitas vestra institutis sacerdotalibus informata, laboret tenere quod accepit a Deo : et oblatio sicut hostia pura, in vobis semper suum signaculum recognoscat, ut et ipsi ad gratiam et ad præmia virtutum pervenire possitis, per Dominum nostrum Jesum Christum : cui est gloria, honor, laus, perpetuitas a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, Amen.

* Huic clausulæ similem in ecclesia græca solus sacerdos pronuntiabat : Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, etc. Cum autem ea clausula in nullis latinis Ecclesiis usurpetur, eam, cui præerat auctor hujus libri, ad orientalem certum est magis accedere in eo ritu.

DE EXCESSU

FRATRIS SUI SATYRI

LIBRI DUO*.

LIBER PRIMUS.

1. DEDUXIMUS, fratres dilectissimi, hostiam meam, hostiam incontaminatam, hostiam Deo placentem, dominum et fratrem meum Satyrum. Memineram esse mortalem, nec fefellit opinio, sed superabundavit gratia. Itaque nihil habeo quod querar, et habeo in quo Deo gratias agam; quia semper optavi, ut si quæ perturbationes vel Ecclesiam vel me manerent, in me potius ac meam deciderent domum. Deo igitur gratias, quia in hoc omnium metu, cum omnia motibus sint suspecta barbaricis, communem mœrorem privato dolore transegi, et in me conversum est, quidquid timebam omnibus. Atque utinam hic consummatum sit, ut dolor meus publici doloris redemtio sit!

2. Nihil quidem habui, fratres carissimi, in rebus humanis tanto fratre pretiosius, nihil amabilius, nihil carius: sed præstant privatis publica. Ipsius quoque sententiam si quis sciscitaretur, mallet occidi pro aliis, quam sibi vivere; propterea enim pro omnibus secundum carnem Christus est mortuus, ut nos non solis nobis vivere disceremus.

3. Accedit illud quod ingratus divinitati esse non possum: lætandum est enim magis quod talem fratrem habuerim, quam dolendum quod fratrem amiserim; illud enim munus, hoc debitum est. Itaque perfunctus sum, quamdiu licuit, commisso mihi fœnore: qui deposuit pignus, recepit. NIHIL INTEREST utrum abjures depositum, an doleas restitutum. In utroque fidei ambiguum, vitæ periculum est. An, si pecuniam neges, culpa est: si hostiam neges, pietas est? cum pecuniæ fœnerator illudi possit, naturæ auctor, et necessitudinis creditor fraudari non queat. Itaque quanto uberior fœnoris summa, tanto gratior sortis usura.

4. Unde ingrati de fratre esse non possumus; quia quod naturæ communis fuit, reddidit: quod gratiæ singularis est, meruit. Quis enim communem conditionem recuset? Quis doleat sibi pro-

* Postquam invitus ac reluctans Ambrosius onus subiisset episcopale, Satyrus omnem rerum domesticarum atque temporalium curam in se recepit, hac saltem laboris ac sollicitudinis parte fratrem levaturus. Contigit autem ut Prosper quidam in aliqua provinciarum Africæ degens, debitam fratribus pecuniam solvere detrectaret. Eo proficisci, licet fratre admodum refragante ac frequentibus litteris etiam revocante, constituit Satyrus. Verum soluta in ipso cursu nave qua ferebatur, non sine ultimo periculo appulit ad oram destinatam. Rem ex animi sententia transegit cum Prospero. At in Italiam atque adeo Mediolanum reversus, vix fraternis amplexibus redditus fuerat, cum in gravissimum incidit morbum, cujus vi et atrocitate extinctus, anno 379, juxta tumulum S. Victoris martyris sepultus est. Eum sancti doctoris auctoritate Romanum martyrologium ad 15 Kalend. octob. sanctorum numero inseruit. Hoc autem quod sequitur epitaphium Ambrosio tributum, nequaquam sancto præsule indignum est:

Uranio Satyro supremum frater honorem
Martyris ad lævam detulit Ambrosius.
Hæc meriti merces, ut sacri sanguinis humor
Finitimas penetrans adluat exuvias.

prium pignus ereptum, cum ad solatium nostri Filium suum unicum pro nobis Pater tradiderit ad mortem? Quis exceptum se putet esse debere a conditione moriendi, qui non sit exceptus a conditione nascendi? Magnum pietatis mysterium, ut mors corporis nec in Christo esset excepta; ac licet naturæ Dominus, carnis tamen quam susceperat, legem non recusaret. Et mihi necesse est mori, illi necesse non fuit. An qui de servo dicit: *Si eum volo sic manere, donec venio, quid ad te?* non potuit ipse sic manere, si vellet? Sed perpetuitate vitæ hujus sibi pretium, mihi sacrificium perdidisset. Quod igitur majus est solatium nostri, quam quod secundum carnem et Christus mortuus est? Aut cur ego vehementius fleam fratrem, cum sciam illam mori non potuisse pietatem?

5. Cur solus præ cæteris fleam, quem fletis omnes? Privatum dolorem communi dolore digessi, præsertim cum meæ lacrymæ nihil prosint, vestræ autem lacrymæ fidem adstruant, consolationem adferant. Fletis divites, et flendo probatis nihil opitulari repositas divitias ad salutem; cum pecuniæ pretio mors differri non queat, et pari usu divitem, inopemque dies supremus eripiat. Fletis senes, quod in hoc liberorum sortem pavetis; et ideo quia vitam corporis producere non potestis, instituite liberos non ad usum corporis, sed ad virtutis officium. Fletis et juvenes, quod naturæ finis non sit maturitas senectutis. Fleverunt et pauperes, et quod multo est pretiosius, multoque uberius, lacrymis suis ejus delicta laverunt. Illæ sunt lacrymæ redemtrices, illi gemitus qui dolorem mortis abscondunt, ille dolor qui perpetuæ ubertate lætitiæ veteris sensum doloris obducat. Itaque licet privatum funus, fletus tamen est publicus; et ideo non potest fletus esse diuturnus, qui universorum est affectibus consecratus.

6. Nam quid te, mi frater amantissime, fleam, qui mihi sic ereptus es, ut esses omnium? Non enim perdidi usum tui, sed commutavi: ante corpore inseparabilis, nunc individuus affectu; manes enim mecum, at semper manebis. Et quidem cum viveres nobiscum, numquam te patria eripuit mihi, nec ipse mihi umquam patriam prætulisti: et nunc alteram præstitisti; cœpi enim jam hic non esse peregrinus, ubi melior mei portio est. Numquam enim totus in me fui, sed in altero nostri pars major amborum: uterque autem eramus in Christo, in quo et summa universitatis, et portio singulorum est. Hic mihi tumulus genitali solo gratior, in quo non naturæ, sed gratiæ meæ fructus est; in isto enim corpore, quod nunc exanimum jacet, præstantior vitæ meæ functio; quia in hoc quoque quod gero corpore, uberior tui portio.

7. Atque utinam ut memoriæ, ut gratiæ; ita etiam vitæ tuæ hoc quidquid est, quod spiramus, spirare possemus, dimidiumque meorum decideret temporum, quod ad tuorum proficeret usum! Par enim erat, ut quibus indivisum semper fuit patrimonium facultatum, non esset vitæ tempus divisum: vel certe qui indistincta semper habuimus vivendi consortia, non haberemus distincta moriendi.

8. Nunc vero, frater, quo progrediar, quove convertar? Bos bovem requirit, seque non totum putat, et frequenti mugitu pium testatur amorem, si forte defecerit cum quo ducere collo aratra consuevit: et ego te, frater, non requiram? Aut possum umquam oblivisci tui, cum quo vitæ hujus semper aratra sustinui? Labore inferior, sed amore conjunctior: non tam mea virtute habilis, quam tua patientia tolerabilis; qui pio semper sollicitus affectu latus meum tuo latere sepiebas: caritate, ut frater: cura, ut pater: sollicitudine, ut senior: reverentia, ut junior. Ita in unius necessitudinis gradu complurium mihi necessitudinum officia impendebas; ut in te non unum, sed plures amissos requiram, in quo uno ignorata adulatio, expressa est pietas. Neque enim habebas quod simulatione adderes, qui totum pietate comprehenderes, ut nec incrementa receperis, nec vicem exspectaris.

9. Sed quo immemor officii, memor gratiæ, immodico dolore progredior?

Revocat Apostolus, et tamquam frænos mœrori inducit, dicens sicut nuper audistis: *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et cœteri qui spem non habent.* Date veniam, fratres carissimi. Neque enim omnes possumus dicere: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi;* sed ad imitandum si auctorem quæritis, habetis quem possitis imitari. Non omnes ad docendum idonei, utinam omnes ad discendum habiles!

10. At non gravem lacrymis contraximus culpam: non omnis infidelitatis aut infirmitatis est fletus. Alius est naturæ dolor, alia est tristitia diffidentiæ: et plurimum refert desiderare, quod habueris; et lugere, quod amiseris. Non solus dolor lacrymas habet, habet et lætitia lacrymas suas. Et pietas fletum excitat, et oratio stratum rigat, et precatio, juxta propheticum dictum, lectulum lavat. Fecerunt et fletum magnum sui cum patriarchæ sepelirentur. Lacrymæ ergo pietatis indices, non illices sunt doloris. Lacrymavi ergo, fateor, etiam ego, sed lacrymavit et Dominus. Ille alienum, ego fratrem: ille in uno lacrymavit omnes, ego in omnibus lacrymabo te, frater.

11. Ille nostro non suo lacrymavit affectu; neque enim divinitas lacrymas habet: sed lacrymavit eo, quo tristis fuit: lacrymavit eo, quo crucifixus est, quo mortuus, quo sepultus est: lacrymavit in eo, de quo hodie nobis insinuavit propheta, dicens: *Mater Sion dicet: Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus.* Eo lacrymavit, quo matrem Sion dixit, genitus in Judæa, susceptus ex Virgine. Matrem autem secundum divinitatem habere non potuit, quia auctor est matris. Ille factus est non divina generatione, sed humana; quia homo factus est, Deus natus est.

12. Sic et alibi habes: *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis.* In puero enim nomen ætatis, in Filio plenitudo divinitatis est. Factus ex matre, natus ex Patre; idem tamen et natus est et datus: non diversum, sed unum putes. Unus enim Dei Filius, et natus ex Patre, et ortus ex Virgine, distanti ordine, sed in unum concurrente nomine, sicut et præsens lectio docet, quia *et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus,* homo utique corpore, altissimus potestate. Et si Deus et homo diversitate naturæ; idem tamen non alter in utroque. Aliud ergo speciale naturæ suæ, aliud commune nobiscum: sed in utroque unus, et utroque perfectus.

13. Non igitur mirandum est, quia et Dominum eum et Christum fecit Deus. Fecit ergo Jesum, cum utique qui ex corpore nomen accepit; fecit eum de quo etiam patriarcha scribit David: *Mater Sion dicet; Homo, et homo factus est in ea.* Homo autem factus dissimilis utique est non divinitate, sed corpore: nec discretus a Patre, sed exceptus in munere: manens in consortio potestatis, segregatus in mysterio passionis.

14. Plura loci hujus tractatus exposcit, quibus possimus ostendere auctoritatem Patris, proprietatem Filii, Trinitatis totius unitatem: sed consolandi hodie, non tractandi partes recepi; quamquam abducere a mœrore animum intentione tractandi consolationis sit usus. Sed temperandus mihi magis mœror, quam alienandus affectus; ut mulceantur magis desideria, quam sopiantur. Non libet enim abire a fratre longius, et occupatione subduci; cum velut comitandi ejus gratia hic sermo susceptus sit, ut diutius sensu prosequar proficiscentem: et quem oculis teneo, mente complectar. In illo enim totam oculorum aciem figere libet, cum illo totis animorum officiis immorari, illum toto blanditiarum ambire obsequio; dum stupet animus, nec amissum credo, quem adhuc cerno præsentem: nec mortuum puto, cujus adhuc officia non requiro, quibus ego vitæ meæ usum et spirandi omne munus addixeram.

15. Quid enim referam tantæ gratiæ, tanto labori? Ego te, frater, hæredem feceram, tu me hæredem reliquisti: ego te superstitem optabam, tu me superstitem dimisisti. Ego pro muneribus tuis, ut compensarem beneficia, vota referebam: nunc et vota perdidi, sed tamen tua beneficia non amisi. Quid

agam, mei successor hæredis? quid agam, meæ vitæ superstes? quid agam exsors hujus, quod capio luminis? quas grates, quæ munera referam tibi? Nihil a me præter lacrymas habes. Aut fortasse securus meriti tui, quas solas superstites habeo lacrymas, non requiris. Nam etiam cum adhuc viveres, flere prohibebas : mœroremque magis nostrum, quam tuam mortem tibi esse testabaris dolori. Prohibent ulterius prodire lacrymæ, fletusque revocant. Prohibet etiam tui gratia; ne dum nostra deflemus, de tuis meritis desperare videamur.

16. At certe nobis tu etiam mœroris istius minuis acerbitatem : non habeo quod timeam, qui timebam tibi; non habeo quod mihi jam mundus eripiat. Etsi sancta supersit soror, integritate venerabilis, æqualis moribus, non impar officiis; tibi tamen ambo plus timebamus, in te vitæ hujus jucunditatem repositam putabamus. Propter te vivere delectabat, propter te mori non pigebat; te enim ambo superstitem precabamur, tibi nos supervivere non juvabat. Quando non cohorruit animus, cum metus hujusmodi titillaret? Quomodo consternata mens erat ægritudinis tuæ nuntio?

17. Væ miseræ opinioni! Putabamus redditum, quem videmus dilatum; tuis enim votis apud sanctum martyrem Laurentium impetratum esse nunc cognoscimus commeatum. Atque utinam non solum commeatum, sed etiam prolixum vitæ tempus rogasses! Potuisti annos plurimos impetrare vivendi, qui potuisti commeatum impetrare veniendi. Et quidem tibi, omnipotens æterne Deus, gratias ago, quod vel hæc nobis suprema solatia non negasti, quod amantissimi fratris ex Siculis Africanisve regionibus exoptatum nobis reditum contulisti; ita enim mature, postquam venit, ereptus est; quasi propter hoc solum videretur esse dilatus, ut ad fratres rediret.

18. Habeo plane pignus meum, quod nulla mihi peregrinatio jam possit avellere : habeo quas complectar, reliquias : habeo tumulum, quem corpore tegam, habeo sepulcrum, super quod jaceam; et commendabiliorem Deo futurum esse me credam, quod supra sancti corporis ossa requiescam. Utinam sic potuissem adversus mortem quoque tuam meum corpus objicere! Si gladiis petitus esses, me pro te potius suffigendum dedissem : si exeuntem potuissem revocare animam, meam potius obtulissem.

19. Nihil mihi profuit ultimos hausisse anhelitus, nihil flatus in eos inspirasse morienti; putabam enim quod aut tuam mortem ipse susciperem, aut meam vitam in te ipse transfunderem. O infelicia illa, sed tamen dulcia suprema osculorum pignora! O amplexus miseri, inter quos exanimum corpus obriguit, halitus supremus evanuit! Stringebam quidem brachia, sed jam perdideram quem tenebam; et extremum spiritum ore relegebam *, ut consortium mortis haurirem. Sed nescio quomodo vitalis ille mihi halitus factus est, et majorem gratiam, in ipsa morte redolebat. Atque utinam si tuam nequivi meo spiritu vitam producere, vel ultimi anhelitus tui vigor transfundi potuisset in meam mentem, et illam tui animi puritatem atque innocentiam noster spirasset affectus! Hanc mihi hæreditatem, frater carissime, reliquisses, quæ non lacrymabili dolore percuteret affectum, sed memorabili gratia commendaret hæredem.

20. Quid igitur nunc agam, cum omnes vitæ istius suavitates, cuncta solatia, cuncta denique ornamenta amiserim? Tu enim mihi unus eras domi solatio, foris decori : tu, inquam, in consiliis arbiter, curæ particeps, deprecator sollicitudinis, depulsor mœroris : tu meorum adsertor actuum, cogitationumque defensor : tu postremo unus, in quo domestica sollicitudo resideret, publica cura requiesceret. Testor sanctam animam tuam, me in fabricis Ecclesiæ id sæpe veritum esse, ne displicerem tibi. Denique ubi rediisti, objurgasti moram : ita domi forisque eruditor quidam et arbiter sacerdotis, ut domestica cogitare non sineres, publica curare censeres. At non verear, ne vi-

* .... *Et extremus si quis super halitus errat, Ore legam.* Virg. Æneid. 64.

dear arroganter dicere; hæc enim laudis tuæ portio est, quia sine offensione ulla et gubernasti fratris domum, et commendasti sacerdotium.

21. Sentio equidem quod repetendis officiis tuis, recensendisque virtutibus afficiatur animus : sed tamen in ipsa mei affectione requiesco, atque hæ mihi recordationes, etsi dolorem renovant, tamen adferunt voluptatem. An ego possum aut non cogitare de te, aut umquam sine lacrymis cogitare? Et potero umquam aut tanti non meminisse fratris, aut sine lacrymabili quadam meminisse gratia? Quid enim mihi umquam jucundum, quod non esset ex te profectum? Quid, inquam, mihi sine te, aut tibi umquam sine me voluptati fuit? Quis non usus nobis, et prope visus ipse, somnusque communis? Quæ discreta umquam voluntas? Quod non commune vestigium? fere ut cum gradum tollerem, vel tu meum, vel ego tuum corpus videremur adtollere.

22. Quod si quando sine altero prodeundum fuit, intectum latus putares, affectum vultum cerneres, mœstum animum judicares : non adsueta gratia, non vigor solitus prænitebat : suspecta omnibus solitudo metum alicujus ægritudinis adferebat. Ita novum videbatur omnibus nos dividi! Ego certe fraternæ impatiens et non oblitus absentiæ, quasi præsentem reflexa sæpius cervice quærebam, et coram alloqui atque adspicere videbar mihi : sed tamquam suspenso collo jugum, ubi speratis excideram, trahere me putabam, difficilis progredi, verecundus videri, et redire properans, quod sine te procedere non liberet.

23. At vero ubi ambobus prodeundum fuit, non plura in itinere vestigia, quam verba; nec incessus, quam sermo crebrior : nec ambulandi cura, sed colloquendi gratia; uterque enim nostrum ex alterius ore pendebat. Non intento adspectu legere iter, sed mutuo sollicitos experiri sermones, haurire oculorum gratiam, spirare fraternæ imaginis voluptates. Quam virtutes tuas tacitus mecum ipse mirabar! quam plaudebam mihi, quod tali me Dominus fratre donaverat, tam pudico, tam efficaci, tam innocenti, tam simplici *; ut cum tuam innocentiam cogitarem, efficaciam desperarem : cum efficaciam cernerem, innocentiam non putarem! Sed utrumque mira quadam virtute jungebas.

24. Denique ea quæ ambo nequiveramus concludere, solus implesti. Plaudebat sibi, ut audio, Prosper, quod sacerdotii mei occasione redditurum se, quæ abstulerat, non putabat : sed vehementiorem tuam unius efficaciam expertus est, quam duorum. Itaque solvit omnia, nec moderationi ingratus tuæ, nec illudens pudori : sed et modestiæ gratus, nec insolens efficaciæ. Sed cui, frater, illa quæsisti? Nos enim idem volebamus laborum tuorum esse præmium, quod documentum erat. Peregisti omnia, et ubi perfunctus omnibus revertisti, tu solus nobis, qui omnibus es præferendus, eriperis; quasi ideo mortem distuleris, ut consummares pietatis officium, palmam efficaciæ reportares.

25. Quam nec ipsi nos, frater carissime, sæculi hujus delectabant honores, quod nos a nobis invicem dividebant! Quos ideo adepti sumus, non quia fuit eorum expetenda perceptio, sed ne vilis dissimulatio videretur. Aut fortasse ideo sunt tributi, ut quia immaturo tui obitu nostræ futurus eras voluptatis occasus, sine nobis jam vivere disceremus.

26. Et quidem præsagæ mentis agnosco formidinem, dum repeto sæpe quæ scripserim. Revocabam te, frater, ne ipse Africam peteres, ac potius aliquem destinares. Timebam te committere viæ, fluctibus credere, et solito metus major incesserat animum : sed et peregrinationem explicuisti, et rem ordinasti, et veteri et sentinoso **, ut audio, navigio iterum te fluctibus credidisti. Namque cum celeritatem aucuparis, cautelam prætermisisti, avidus nostræ gratiæ, dissimulans periculi tui.

---

* Ideo efficaces, id est, ad agendum acres atque habiles, innocentibus ac simplicibus hic opponuntur, quia cum illis plus insit sanguinis et caloris facilius affectibus cupiditatis aut odii abripiuntur, quam alii.

** *Sentinoso*, id est, in cujus sentinam aqua multa per fatiscentes rimas influebat.

27. O fallax lætitia! o incerta humanarum rerum curricula! Ex Africa redditum, ex mari restitutum, ex naufragio servatum, putabamus jam nobis non posse eripi : sed graviora naufragia in terris positi sustinemus; nam quem non potuerunt naufragia maris ad mortem deducere, strenuis natatibus evitata, ejus mors cœpit nobis esse naufragio. Quid enim superest suavitatis, quibus tam prædulce decus, tam clarum in his mundi tenebris lumen extinctum est : in quo non nostræ sòlum familiæ, sed totius patriæ decus occidit?

28. Habeo sane vobis, fratres dilectissimi, plebs sancta, maximam gratiam, quod non alium dolorem meum, quam vestrum putatis, quod vobis accidisse hanc nostri creditis solitudinem, quod fletum totius civitatis, ætatum omnium, ordinum omnium vota, nova quadam pietate defertis. Non enim misericordiæ privatæ dolor, sed quoddam publicæ officium et munus est gratiæ: aut si qua vos mei tangit misericordia, quod talem fratrem amiserim, habeo fructum uberem, habeo vestri pignus affectus. Mallem fratrem viventem; sed tamen publicum officium in secundis rebus jucundius est, in adversis gratius.

29. Neque vero mihi mediocre meritum tanti videtur officii. Neque enim otiose vel in Actibus apostolorum, Tabitha mortua, flentes viduæ describuntur, vel in Evangelio mota lacrymis viduæ prosequens turba funus adolescentis inducitur, cui resurrectio debebatur; illam tamen Tabitham viduæ, hunc tota civitas flevit. Non ergo dubium est vestris lacrymis apostolorum patrocinium comparari : non, inquam, dubium est Christum misericordia motum, cum vos flentes videret. Etsi nunc non tetigit loculum, suscepit tamen commendatum spiritum : et si non appellavit corporis voce defunctum; divinæ tamen potestatis auctoritate a cruciatibus mortis, et a nequitiæ spiritalis incursionibus ejus animam liberavit : et si non resedit in loculo, qui erat mortuus; tamen requievit in Christo : et si non loquutus est nobis; tamen ea quæ supra nos sunt, cernit : et quæ potiora sunt nobis, jam se videre lætatur. Per ea enim quæ in Evangelio legimus, quæ futura sunt intelligimus : et præsentium species indicium est futurorum.

30. Non opus fuit ei resurrectio temporalis, cui æterna debetur. Quid enim in hanc miseram et ærumnosissimam recideret labem, atque in hanc flebilem vitam rediret, quem raptum magis esse ex tam imminentibus malis, urgentibusque periculis gaudere debemus? Nam si pacato sæculo, bellisque cessantibus, raptum Enoch nemo deflevit, sed magis propheta laudavit, sicut de illo Scriptura dixit: *Raptus est, ne malitia mutaret cor ejus;* quanto magis nunc jure dicendum est, cum ad sæculi lubricum vitæ accedat ambiguum. Raptus est, ne in manus incideret Barbarorum : raptus est, ne totius orbis excidia, mundi finem, propinquorum funera, civium mortes, ne postremo sanctarum virginum atque viduarum, quod omni morte acerbius est, colluvionem videret.

31. Ego vero te, frater, cum vitæ tuæ flore, tum mortis commoditate beatum arbitror. Non enim nobis ereptus es, sed periculis : non vitam amisisti, sed ingruentium acerbitatum formidine caruisti. Nam qua eras sanctæ mentis misericordia in tuos, si nunc urgeri Italiam tam propinquo hoste cognosceres, quantum ingemisceres, quam doleres in Alpium vallo summam nostræ salutis consistere, lignorumque concædibus construi murum pudoris! Qua afflictione mœreres tam tenui discrimine tuos ab hoste distineri, ab hoste impuro atque crudeli, qui nec pudicitiæ parceret, nec saluti!

32. Quonam, inquam, hæc modo ferres, quæ nos perpeti, et fortasse (quod gravius est) spectare cogemur, rapi virgines, et avulsos a complexu parentum parvulos liberos supra tela jactari, incestari sacrata Deo corpora, et senilem viduæ maturioris uterum in usus desuetos onerum redire, non pignorum? Quonam, inquam, modo ista tolerares, qui etiam ultimo spiritu tui jam fortassis oblitus, et adhuc nostri non immemor, de cavenda incursione barbarorum

nos sæpius admonebas, commemorans non frustra te dixisse fugiendum. Fortasse ideo quod nos destitui tua morte cernebas : quod non infirmitate animi, sed pietate faciebas; et si infirmus pro nobis, tamen firmus tibi. Qui cum a viro nobili revocareris Symmacho tuo parente*, quod ardere bello Italia diceretur, quod in periculum tenderes, quod in hostem incurreres; respondisti hanc ipsam tibi causam esse veniendi, ne nostro deesses periculo, ut consortem te fraterni discriminis exhiberes.

33. Felix igitur tam opportuno obitu, quia non est in hunc servatus dolorem**. Certe felicior quam sancta soror, quæ tuo solatio destituta, de suo pudore sollicita, duobus nuper beata germanis, nunc ex duobus fratribus ærumnosa, neque alterum sequi potest, neque alterum derelinquere : cui tumulus hospitium tuus, et corporis tui sepulcrum est domus. Atque utinam vel hoc tutum diversorium! Cibus in fletibus, potus in lacrymis; cibum etenim dedisti nobis panem lacrymarum, et potum dedisti nobis in lacrymis in mensura, aut fortasse ultra mensuram.

34. Nam quid de me loquar, cui neque mori licet, ne sororem relinquam : neque vivere licet, ne a te avellar? Quid enim mihi sine te potest esse jucundum, in quo omnis semper fuit nostra jucunditas? aut quid diutius in hac vita degere juvat, atque in terris morari, in quibus tamdiu jucunde viximus, quamdiu simul viximus. Etsi esset quod hic delectare nos posset, sine te delectare non posset : et si quando voluissemus impense vitam producere, jam tamen sine te esse nollemus.

35. Hæc intolerabilia. Quid enim tolerabile sine te tanto vitæ comite, tanto laborum meorum, officiorumque consorte? Cujus ego casum quo esset tolerabilior, nec præmeditari potui; ita pavebat animus de illo tale aliquid cogitare! non quo conditionem ignorarem, sed quidam votorum usus sensum communis fragilitatis obduxerat; ut de illo nisi secunda omnia cogitare nescirem.

36. Denique proxime cum gravi quodam, atque utinam supremo urgerer occasu ; hoc solum dolebam, quod non ipse adsideres lectulo, ac votivum mihi cum sancta sorore partitus officium, morientis oculos digitis tuis clauderes. Quid optaveram? Quid rependo? Quæ vota deficiunt? Quæ ministeria succedunt? Aliud præparabam, aliud exhibere compellor, non jam ipse ministerium funeris, sed minister. O dura oculorum lumina, quæ potuistis fratrem videre morientem! O immites et asperæ manus, quæ clausistis oculos, in quibus plus videbam! O durior cervix, quæ tam lugubre onus, consolabili licet obsequio, gestare potuisti*.

37. Hæc tu, frater, mihi justius exhiberes. Hæc ego a te exspectabam, hæc ego officia desiderabam. Nunc vero ipse meæ vitæ superstes, quod sine te solatium capiam, qui solus mœrentem solari solebas, excitare lætitiam, mœstitudinem propulsare? Qualem te nunc ego, frater, adspicio, jam nulla mihi verba referentem, jam nulla offerentem oscula? Quamquam ita mutuus semper utrique nostrum insederit amor, ut interiore potius foveretur affectu, quam forensi blanditia divulgaretur; neque enim aliorum quærebamus testimonium, qui tantam nostri gratiam tenebamus. Ita virilis se utrique nostrum germanitatis succus infuderat, ut non blanditiis probare amorem, sed conscia mente pietatis interno amore contenti, fucum blanditiarum non requirere videremur, quos et ipsa in amorem mutuum imago formaret; nescio enim qua expressione mentis, qua corporis similitudine alter in altero videbamur.

* Ambrosius Symmachum Satyri parentem vocat, nimirum honoris ac venerationis gratia, et forte hic etiam animi acceptorum beneficiorum non immemoris testimonio. Hinc autem conjicimus Satyrum in reditu ex Africa per Romam transiisse.

** .... *Tuque, o sanctissima conjux,*
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem.
Virg. Æneid. 11.

* Hoc erat in usu apud Romanos, ut cadavera parentum a filiis, cognatorum a consanguineis, imperatorum a principibus senatus efferrentur ad rogum vel ad tumulum. Sic divum Ludovicum Philippi filii ac successoris cervice portatum cognoscimus.

38. Quis te adspexit, qui non me visum putaret? Quoties aliquos salutavi, qui quoniam te prius consalutaverant, se a me jam dicerent salutatos? Quanti tibi dixerunt aliquid, qui se mihi dixisse memorarent? Quæ mihi hinc gaudia, quanta frequenter oborta lætitia, quod eos errare in nobis cernerem? Quam gratus error, quam jucunda prolapsio, quam religiosa fallacia, quam suavis calumnia! Neque enim de tuis erat aliquid aut factis aut sermonibus, quod timerem, qui mihi tua lætabar adscribi.

39. Tamen si vehementius contenderent, quod se mihi aliquid intimasse memorarent, respondebam ridens et gaudens : Videte ne fratri dixeritis. Nam, cum omnia nobis essent nostra communia, individuus spiritus, individuus affectus; solum tamen commune non erat secretum amicorum : non quo conferendi periculum vereremur, sed tenendi servaremus fidem. Sane si consilio pendenda res esset, erat semper commune consilium, nec semper commune secretum. Nam- etsi amici ita alteri nostrum dicerent, ut dicta sua ad alterum pervenirent; tamen scio plerumque ita fidem secreti esse servatam, ut nec fratri committeretur. Erat enim fidele indicium, et extraneo non esse proditum, quod non esset cum fratre collatum.

40. His igitur tantis ac talibus bonis in excessum quemdam, fateor, mentis elatus, superstitem me timere desieram, quod illum vita crederem digniorem : et ideo excepi plagam, quam ferre non possum; tolerabiliora enim tanti doloris præmeditata, quam inexplorata vulnera. Quis jam mœstum solabitur? Quis afflictum levabit? Cum quo participabo curas? Quis me ab istius mundi vindicabit usura? Tu enim auctor negotiorum, censor servulorum, arbiter fratrum, non litis, sed pietatis arbiter.

41. Nam si quando aliquid cum sancta sorore mihi conferendum fuit, utra melior videretur sententia, te judicem sumebamus, qui nullius læderes os, atque utrique satisfacere gestiens, et amandi affectum tenebas, et censendi modum; ut et utrumque gratum dimitteres, et utriusque tibi gratiam vindicares. Aut si ipse aliquid disceptandum deferres, quam grata contentio tua! quam sine felle ipsa indignatio! quam servulis ipsis coercitio non amara; cum te fratribus magis deferre, quam ex affectu disceres vindicare! Nobis enim professio repressit studia coercendi; immo tu, frater, ab omni nos abducebas coercitionis affectu, vindicare pollicens, et lenire desiderans.

42. Non mediocris igitur prudentiæ testimonium, quæ ita a sapientibus definitur. Bonorum primum esse Deum scire, et verum illud atque divinum pia mente venerari, illam amabilem et concupiscendam æternæ pulcritudinem veritatis tota mentis caritate diligere. Secundum autem, in proximos a divino illo fonte atque cœlesti naturæ derivare pietatem : quod etiam mundi sapientes nostris hausere de legibus. Neque enim derivare ista in hominum disciplinas, nisi de cœlesti illo divinæ legis fonte potuissent.

43. Quid igitur observantiam ejus erga Dei cultum prædicem? Qui priusquam perfectioribus esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus, cum ea qua veheretur, navis scopuloso illisa vado, et urgentibus hinc atque inde fluctibus solveretur, non mortem metuens, sed ne vacuus mysterii exiret e vita; quos initiatos esse cognoverat, ab his divinum illud fidelium sacramentum poposcit : non ut curiosos oculos inferret arcanis, sed ut fidei suæ consequeretur auxilium. Etenim ligari fecit in orario*, et orarium involvit collo, atque ita se dejecit in mare, non requirens de navis compage resolutam tabulam, cui supernatans juvaretur, quoniam fidei solius arma quæsierat. Itaque his se tectum atque munitum satis credens, alia auxilia non desideravit.

44. Simul fortitudinem ejus spectare licet, qui fatiscente remigio, non quasi naufragus tabulam sumserit, sed quasi fortis ex se ipso adminiculum suæ vir-

* Orarium erat sudarium, strophium, seu linteum abstergendæ faciei destinatum.

tutis adsumserit : nec deseruit spes, nec fefellit opinio. Denique primus servatus ex undis, et in portum terrenæ stationis evectus, præsulem suum, cui se crediderat, recognovit : statimque ubi etiam cæteros servulos suos vel ipse liberavit, vel liberatos comperit, negligens facultatum, nec amissa desiderans, Dei Ecclesiam requisivit; ut ageret gratias liberatus, et mysteria æterna cognosceret, pronuntians nullum referenda gratia majus esse officium. Quod si homini non referre, simile homicidio judicatum est; quantum crimen est non referre Deo?

45. Est ergo prudentis agnoscere se ipsum, et quemadmodum a sapientibus definitum est, secundum naturam vivere. Quid enim est tam secundum naturam, quam referre auctori gratiam? Adspice cœlum hoc, nonne auctori refert gratiam, cum videtur? *Cœli enim enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Mare ipsum cum sedatum atque tranquillum est, divinæ serenitatis testatur indicium : cum movetur, indignatio superna terrori est. Nonne omnes Dei gratiam jure miramur, cum advertimus quod insensibilis natura quadam sensibili ratione suos fluctus coerceat, et fines suos unda cognoscat? Nam de terris quid loquar, quæ divino obedientes præcepto omnibus sponte animantibus pabulum subministrant, atque id quod acceperint agri, velut crescentibus usuris multiplicatum, cumulatumque restituunt?

46. Ergo ille qui natura duce divini rationem operis igneo mentis vigore perceperat, scivit primo omnium servatori suo gratiam esse referendam : sed quia referre non poterat, habere poterat. Est enim hujuscemodi gratiæ vis, ut et cum refertur, habeatur; et habendo referatur. Referebat igitur gratiam, deferebat fidem. Nam qui tantum mysterii cœlestis involuti in orario præsidium fuisset expertus, quantum arbitrabatur si ore sumeret, et toto pectoris hauriret arcano? quam majus putabat fusum in viscera, quod tantum sibi tectum orario profuisset?

47. Sed non ita avidus fuit, ut esset incautus; scimus enim plerosque aviditate studii prætermittere cautionem. Advocavit ad se episcopum, nec ullam veram putavit nisi veræ fidei gratiam, percontatusque ex eo est utrumnam cum episcopis catholicis, hoc est, cum Romana Ecclesia conveniret? Et forte ad id locorum in schismate regionis illius Ecclesia erat; Lucifer enim se a nostra tunc temporis communione diviserat*, et quamquam pro fide exsulasset, et fidei suæ reliquisset hæredes; non putavit tamen fidem esse in schismate. Nam etsi fidem erga Deum tenerent, tamen erga Dei Ecclesiam non tenebant, cujus patiebantur velut quosdam artus dividi, et membra lacerari. Etenim cum propter Ecclesiam Christus passus sit, et Christi corpus Ecclesia sit; non videtur ab his exhiberi Christo fides, a quibus evacuatur ejus passio, corpusque distrahitur.

48. Itaque quamvis gratiæ fœnus teneret, et metueret tanti nominis debitor navigare; tamen eo transire maluit, ubi tuto posset exsolvere : judicabat enim divinæ solutionem gratiæ in affectu ac fide esse; quam quidem statim ubi primum copia liberior Ecclesiæ fuit, implere non distulit, Deique gratiam et accepit desideratam, et servavit acceptam. Nihil igitur ea prudentia sapientius, quæ divina et humana secernit.

49. Nam quid spectatam in stipendiis forensibus ejus facundiam loquar? Quam incredibili admiratione in auditorio præfecturæ sublimis emicuit**? Sed malo illa laudare, quæ perceptis mysteriis Dei duxit humanis esse potiora.

50. Fortitudinem quoque ejus si quis plenius spectare volet, consideret quo-

* De hoc Lucifero Calaritano (*Cagliari*) in Sardinia episcopo, adisis Bergier, *Dict. Théol.*; Feller, et alios.

** Sublimis idcirco præfectura dicitur, quia tribunal erat præfecti prætorio, cujus dignitas aliarum omnium apex habebatur. Hæc edit. Benedictini. Unde patet eos adjectivum *sublimis* retulisse ad vocem *præfecturæ*. Juxta nos autem melius de ipso Satyro intelligeretur, ita : *Quam sublimis emicuit*, etc.

ties post naufragium invicto quodam contemtu vitæ hujus, maria transfretaverit : diffusasque regiones obeundo peragrarit : postremo quod hoc ipso tempore periculum non refugerit, sed ad periculum venerit, patiens injuriæ, negligens frigoris, atque utinam sollicitus cautionis! Sed hoc ipso beatus, quod dum licuit vigore uti corporis, inoffenso ad exsequenda quæ vellet, functus juventutis officio, vitam vixit, debilitatem ignoravit.

51. Qua vero prosequutione simplicitatem ejus edisseram? Ea est enim quædam morum temperantia, mentisque sobrietas. Date quæso veniam, et permittite dolori meo; ut de eo mihi paulo uberius liceat loqui, cum quo jam non conceditur colloqui. Certe et vobis proficit, ut advertatis non fragilitate quadam vos hoc officium, sed judicio detulisse : nec misericordia mortis impulsos, sed virtutum honorificentia provocatos; anima enim benedicta omnis simplex. Tanta autem simplicitas erat, ut conversus in puerum, simplicitate illius ætatis innoxiæ, perfectæ virtutis effigie, et quodam innocentium morum speculo eluceret. Intravit igitur in regnum cœlorum; quoniam credidit Dei verbo, quoniam sicut puer artem repulit adulandi, injuriæ dolorem clementer absorbuit, quam inclementius vindicavit : querelæ quam dolo promtior, satisfactioni facilis, difficilis ambitioni, sanctus pudori; ut frequenter in eo superfluam magis verecundiam prædicares, quam necessariam quæreres.

52. Sed numquam superflua fundamenta virtutis; pudor enim non revocat, sed commendat officium. Itaque velut quadam virginali verecundia suffusus ora, cum vultu affectum proderet, si forte aliquam subito veniens offendisset parentem*, velut depressus et quasi demersus in terram, licet in ipso nequaquam dissimilis cœtu virorum, rarus adtollere os, elevare oculos, referre sermonem : quod pudico quodam mentis pudore faciebat, cum quo castimonia quoque corporis congruebat. Etenim intemerata sacri baptismatis dona servavit, mundus corpore, purior corde : non minus adulterini sermonis opprobrium, quam corporis perhorrescens : non minorem ratus pudicitiæ reverentiam deferendam integritate verborum, quam corporis castitate.

53. Denique in tantum castimoniam dilexit, ut nec uxorem expeteret; licet in eo non solum castitatis appetentia fuerit, sed etiam pietatis gratia. Miro autem modo et conjugium dissimulabat, et jactantiam declinabat : tantaque erat dissimulatio, ut nobis quoque urgentibus, differre magis consortium, quam refugere videretur. Hoc unum itaque fuit, quod nec fratribus crederet : non aliqua cunctationis hæsitantia, sed virtutis verecundia.

54. Quis igitur non miretur virum inter fratres duos alteram virginem, alterum sacerdotem, ætate medium, magnanimitate non imparem, ita inter duo maxima munera præstitisse; ut alterius muneris castitatem, alterius sanctitatem referret, non professionis vinculo, sed virtutis officio? Ergo si libido atque iracundia reliquorum vitiorum educatrices sunt, jure castitatem atque clementiam dixerim quasdam virtutum parentes; quamquam pietas quoque ut omnium principatus bonorum, ita etiam seminarium virtutum est cæterarum.

55. Nam de parcimonia quid loquar, et quadam habendi castitate? Is ENIM NON quærit aliena, qui sua servat : nec inflatur immodico, qui contentus est proprio. Nihil ergo aliud nisi proprium recuperare voluit; magis ne fraudaretur, quam ut ditaretur. Nam eos qui aliena quærerent, recte accipitres pecuniæ nominabat. Quod si radix malorum omnium avaritia est, utique vitia exuit, qui pecuniam non requirit.

56. Non umquam accuratioribus epulis aut congestis ferculis delectatus est, nisi cum amicos rogaret : quantum naturæ satis esset, non quantum voluptati superesset, requirens. Et certe erat

* Ideo *parentis*, id est, matris familias, non autem virginis occursus memoratur, quod his raro ex ædibus parentum in publicum prodire, nec umquam nisi velata facie, concederetur.

non pauper opibus, sed tamen pauper spiritu. De istius beatitudine nequaquam utique dubitare debemus, qui neque ut opulens exsultavit in divitiis: neque ut pauper exiguum quod habuit judicavit.

57. Superest ut ad conclusionem cardinalium virtutum, etiam justitiæ partes in eo debeamus advertere. Nam etsi cognatæ sint inter se concretæque virtutes; tamen singularum quædam forma expressior desideratur, maximeque justitiæ. Ea enim sibi parcior foris tota est, et quidquid habet quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, transfundit in proximos.

58. Sed hujus multiplex est species. Alia erga propinquos, alia erga universos, alia erga Dei cultum, vel adjumentum inopum. Itaque qualis in universos fuerit, provincialium, quibus præfuit, studia docent: qui parentem magis fuisse proprium, quam judicem loquebantur: gratum piæ necessitudinis arbitrum, constantem æqui juris disceptatorem.

59. Inter fratres autem qualis fuerit, licet omne hominum genus benevolentia complecteretur, indivisum patrimonium docet: nec distributa aut delibata, sed reservata hæreditas. Etenim pietatem sibi causam esse negavit testandi. Nam hoc quoque ultimo sermone signavit, cum quos dilexerat, commendaret; sibi nec uxoris arbitrium fuisse ducendæ, ne a fratribus divelleretur: nec testamenti faciendi voluntatem, ne nostrum in aliquo arbitrium læderetur. Denique et oratus et obsecratus a nobis nihil tamen condendum putavit: non oblitus tamen pauperum, sed tantum obsecrans esse tribuendum, quantum nobis justum videretur.

60. Quo uno satis et divini timoris expressit indicium, et humanæ edidit religionis exemplum. Nam quod pauperibus contulit, Deo detulit; quoniam *qui largitur pauperi, Deo fœnerat*: et postulando quod justum est, non exiguum, sed totum reliquit. Hæc enim est summa justitiæ, vendere quæ habeas, et conferre pauperibus. Qui enim *dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum*. Ergo dispensatores nos, non hæredes reliquit; nam hæreditas successori quæritur, dispensatio pauperibus obligatur.

61. Unde non immerito quantus fuerit, hodie quoque per vocem lectoris parvuli, Spiritus sanctus expressit: *Innocens manibus, et mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam, nec fecit proximo suo dolum: hæc est generatio requirentium Deum*. Hic ergo et in montem Domini adscendet, et in tabernaculo habitabit Dei; quia *ingressus sine macula, operatus est justitiam, loquutus est veritatem, non decepit proximum*: nec pecuniam fœneratus est suam, qui semper voluit recuperare hæreditariam. Agnosco oraculum; quod enim nulla ordinavit dispositio, Spiritus revelavit.

62. Quid vero illud recenseam, quod supra ipsam justitiam pietate progressus; cum quædam incubatori* communium fructuum mei contemplatione muneris putasset esse tribuenda, largitatis me jactabat auctorem, portionis suæ lucrum ad commune consortium conferebat.

63. Hæc et alia, quæ mihi tunc erant voluptati, maxime nunc recordationem doloris exasperant. Manent tamen, eruntque semper, nec umquam velut umbra prætereunt, neque enim virtutis gratia cum corpore occidit, nec idem naturæ meritorumque finis; licet ipsius naturæ usus non in æternum occidat, sed temporali quadam vacatione requiescat.

64. Talibus igitur perfunctum virtutibus, ereptum periculis desiderio magis quam amissione flebo. Suadet enim ipsa opportunitas mortis, ut prosequendum magis gratia, quam dolendum putemus; scriptum est enim in communi dolore proprium vacare debere. Neque enim prophetico sermone uni illi mulieri, quæ figuratur, sed singulis dicitur, cum Ecclesiæ dictum videtur.

65. Dicitur ergo et ad me, et dicit scriptura cœlestis: Hoccine doces, sic

* Incubator dicitur, qui prædia Satyri atque Ambrosii occupabat.

instituis Dei plebem? An nescis quia exemplum tuum periculum cæterorum est? Nisi forte exauditum non esse te quereris. Primum istud arrogantis est impudentiæ, mereri solum velle, quod multis etiam sanctis negatum noveris; cum scias, *quia non est personarum acceptor Deus.* Nam etsi misericors Deus, tamen si semper exaudiret omnes, non jam ex voluntate libera, sed ex quadam velut necessitate facere videretur. Deinde cum omnes rogent, si exaudiret omnes, nemo moreretur. Pro quantis ergo quotidie rogas? Numquid constitutio Dei contemplatione solvenda est tui? Cur ergo non impetratum aliquando doles, quod non semper impetrabile esse cognoscis?

66. Stulte, inquit, *super omnes mulieres, nonne vides luctum nostrum, et quæ nobis contigerunt, quoniam Sion mater nostra omnium tristitia contristatur, et humilitate humiliata est. Lugete validissime et nunc, quoniam omnes lugemus; et tristes sitis, quoniam omnes contristati sumus : tu enim contristaris* in fratre. *Interroga terram et dicet tibi, quoniam hæc est quæ debeat lugere, tantorum superstes germinum : et ex ipsa*, inquit, *ab initio omnes nati, et alii venient, et ecce pene omnes in perditionem ambulant, et in exterminium fit multitudo eorum. Et quis ergo debet lugere magis, nisi quæ tam magnam multitudinem perdidit, quam tu qui pro uno doles?*

67. Absorbeat igitur nostrum dolorem communis dolor, et acerbitatem proprii mœroris excludat. Non enim dolere debemus eos, quos cernimus liberatos; neque enim otiose tam sanctas hoc tempore animas corporeis vinculis reminiscimur absolutas. Namque velut divino judicio tam graves viduas ita uno tempore defunctas videmus, ut profectionis quidam videatur excessus, non mortis occasus; ne veterana emeritis stipendiis pudicitia in dubium diu servati pudoris incideret. Quos gemitus mihi, quos dolores tam acerba excitat recordatio? Etsi mœroribus non vacabam, tamen in ipso dolore privato, in ipso tantorum amisso flore meritorum, communis quædam naturæ me conditio solabatur : defixusque in uno dolor acerbitatem publici funeris, domesticæ specie pietatis obduxerat.

68. Repeto ergo, sacra scriptura, solatia tua; juvat enim tuis præceptis, tuis sententiis immorari. Quam facilius est cœlum et terram præterire, quam de Lege unum apicem cadere? Sed jam audiamus quæ scripta sunt : *Nunc*, inquit, *retine apud temetipsum dolorem tuum, et fortiter fer, qui tibi contigerunt, casus. Si enim justificaveris terminum Dei, et filium tuum recipies in tempore, et in mulieribus collaudaberis.* Si hoc ad mulierem, quanto magis ad sacerdotem? Si de filio, non utique absurdum etiam de fratrum amissione talia posse memorari; quamquam si mihi fuisset filius, numquam eum amplius dilexissem. Nam sicut in obitu liberorum effusi labores, suscepti frustra dolores mœrorem videntur augere; ita etiam in fratribus consuetudinis usus atque collegii acerbitatem doloris accendunt.

69. Sed ecce dicentem Scripturam audio : *Noli facere hunc sermonem, sed consenti persuaderi. Qui enim casus Sion? Consolare propter dolorem Hierusalem. Vides enim quia sancta nostra contaminata sunt, et nomen quod nominatum est super nos, pene profanatum est, et illi nostri contumeliam passi sunt, et sacerdotes nostri succensi sunt, et levitæ nostri in captivitate fuerunt, et mulieres nostræ contaminatæ sunt, et virgines nostræ vim passæ, et justi nostri rapti, et parvuli nostri proditi sunt, et juvenes nostri servierunt, et fortes nostri invalidi facti sunt. Et quod omnium majus, signaculum Sion, quoniam resignata est de gloria sua, nunc et tradita est in manibus eorum, qui nos oderunt. Tu ergo excute tuam multam tristitiam, et depone abs te multitudinem dolorum; ut tibi repropitietur fortis, et requiem faciat tibi Altissimus requietione dolorum.*

70. Cessabunt igitur lacrymæ; parendum est enim remediis salutaribus, quia debet aliquid inter fidos et perfidos interesse. Fleant ergo qui spem resurrectionis habere non possunt, quam non sententia Dei eripit, sed fidei inclementia. Intersit inter Christi servulos, ido-

lorumque cultores; ut illi fleant suos, quos in perpetuum existimant interiisse : illi nullas habeant lacrymarum ferias, nullam tristitiæ requiem consequantur, qui nullam putant requiem mortuorum. Nobis vero quibus mors non naturæ, sed vitæ istius finis est; quoniam in melius ipsa natura reparatur, fletus omnes casus mortis abstergat.

71. Certe si illi sibi aliqua solatia repererunt, qui finem sensus, defectumque naturæ mortem arbitrati sunt; quanto magis nos, quibus meliora post mortem præmia bonorum factorum conscientia pollicetur? Habent gentiles solatia sua, quia requiem malorum omnium mortem existimant : et ut vitæ fructu carent, ita etiam caruisse se putant omni sensu et dolore pœnarum, quas in hac vita graves et assiduas sustinemus. Nos vero ut erectiores præmio, ita etiam patientiores solatio esse debemus; non enim amitti, sed præmitti videntur, quos non adsumtura mors, sed æternitas receptura est.

72. Cessabunt ergo lacrymæ : aut si cessare non poterunt, in communibus lamentis flebo te, frater, et sub dolore publico domesticos gemitus tegam. Nam cessare qui poterunt, cum ad omnem sonum nominis tui lacrymæ subrepant, vel cum usus ipse recordationem excitat, vel cum affectus imaginem repræsentat, vel cum recordatio dolorem renovat? Quando enim dees, qui tantis officiis repræsentaris? Ades, inquam, et semper offunderis, et toto te animo ac mente complector, adspicio, alloquor, osculor, comprehendo vel in ipsa quiete nocturna, vel in luce clara; cum revisere et consolari dignaris mœrentem. Denique ipsæ jam noctes, quæ quasi molestiores, vivente te, videbantur; quod mutui conspectus copiam denegarent : ipse jam somnus colloquiorum nostrorum dudum interruptor inamabilis, dulcis esse jam cœpit; quia te mihi reddidit. Non igitur miseri, sed beati; quorum nec præsentia deficit, nec cura minuitur, et augetur gratia. Etenim somni similis imago mortis.

73. Quod si in quiete nocturna vinculis adhuc corporeis inhærentes, et quasi inter carceraria religatæ claustra membrorum; possunt tamen animæ altiora et discreta perspicere : quanto magis spectant hæc, cum jam puro æthereoque sensu nulla corporeæ labis impedimenta patiuntur? Meritoque mihi conquerenti, vergente quodam jam in occasum die, quod non reviseres quiescentem, totus omni tempore individuus adfuisti; ita ut illo perfusus sopore membrorum, cum ego vigilarem tibi, tu viveres mihi, dicerem : Quid est mors, frater? Nam certe nullis a me separabare momentis; ita enim ubique præsto eras, ut quam in istius vitæ usu habere nostri copiam nequibamus, nunc nobis semper et ubique præsto sit. Nam tunc utique omnia præsto esse non poterant; nec enim complexiones nostræ, conspectusque et osculorum corporalium suavitates locis omnibus et omnibus temporibus suppetebant. Animorum imagines semper nobiscum erant, etiam quando non eramus una : quæ ne nunc quidem occiderunt assiduoque advolant, quo majore desiderio, eo majore copia.

74. Teneo igitur te, frater, nec mihi te aut mors aut tempus avellet. Ipsæ dulces lacrymæ sunt, ipsi fletus jucundi, quibus restinguitur ardor animi, et quasi relaxatus evaporat affectus. Neque enim sine te esse possum, aut tui non meminisse unquam, aut meminisse sine lacrymis. O amari dies, qui interruptam copulam proditis! O flebiles noctes, quæ tam bonum consortem quietis, et individuum mihi comitem perdidistis! Quas ederetis cruces, nisi se offunderet imago præsentis, nisi visiones animi repræsentarent, quem species corporis denegaret?

75. Jam jam, frater animo meo carissime, quamquam tu immaturo decesseris obitu; beatus tamen, qui ista non sustines, nec amissum fratrem mœrere compelleris, quem absentem diu ferre non poteras, sed recursu celeri revisebas. Quod si tunc solitudinis meæ tædia repellere, mœstitiam fraternæ mentis ablevare properabas; quanto nunc crebrius afflictum animum debes revisere, et ex te conceptum, per te lenire mœrorem?

76. At mihi tamen dat aliquas officii usus inducias, et obsequii sacerdotalis intentio abducit animum : sanctæ vero sorori quid fiet, quæ licet divino metu pietatem temperet; rursus tamen ipsum pietatis dolorem studio religionis accendit, strata humi, et totum gremio sui complexa tumulum, laborioso fessa incessu, tristis affectu, dies noctesque mœrorem integrat? Nam licet fletum plerumque sermone suspendat, in oratione renovat: et quamvis Scripturarum memoria consolationes serentibus præcurrat; flendi tamen desiderium precandi assiduitate compensat, lacrymarum ubertatem tunc præcipue, quando nemo interrumpere possit, instaurans. Ita quod miserearis, habes : quod reprehendas, non habes; flere enim in oratione virtutis est. Et quamquam istud familiare virginibus, quibus mollior sexus, tenerior affectus, contuitu communis fragilitatis in lacrymas etiam sine domestici sensu doloris exuberat; tamen cum major causa mœrendi est, finis mœroribus excluditur.

77. Deest igitur consolandi via, quia suppetit excusandi gratia. Neque enim possis prohibere, quod doceas; præsertim cum religionis adstruat lacrymas, non doloris; et communis seriem deplorationis metu pudoris obtexat. Consolare ergo qui potes adire animum, penetrare mentem. Cernat te esse præsentem, sentiat non esse defunctum; ut cujus secura de merito, ejus functa solatio, discat pro eo non graviter dolere, qui se admonuerit non esse dolendum.

78. Sed quid ego te morer, frater? quid exspectem, ut nostra tecum commoriatur, et quasi consepeliatur oratio? Licet ipsa species et exanimis corporis forma soletur*, oculosque manens gratia et permanens figura demulceat; nihil, inquam, moror, procedamus ad tumulum. Sed prius ultimum coram populo vale dico *, pacem prædico, osculum solvo. Præcede ad illam communem omnibus et debitam, sed jam mihi præ cæteris desiderabilem domum. Para hospiti consortium ; et quemadmodum hic omnia nobis fuere communia, ita illic quoque jus dividuum nesciamus.

79. Ne, quæso, cupientem tui diu differas, properantem exspecta, festinantem adjuva, et si diutius morari tibi videbor, accerse. Neque enim umquam prolixius abfuimus a nobis, tu tamen solebas revisere. Nunc quoniam tu redire jam non potes, nos ad te ibimus : æquum est ut officium rependamus, subeamus vicem. Numquam nobis fuit vitæ conditio discretior : semper aut sanitas aut ægritudo communis; ut cum alter ægresceret, alter in morbum incurreret : et cum alter revalesceret, uterque consurgeret. Quomodo jus nostrum amisimus? Et nunc consortium ægritudinis fuit, quomodo mortis consortium non fuit?

80. Tibi nunc, omnipotens Deus, innoxiam commendo animam, tibi hostiam meam offero : cape propitius ac serenus fraternum munus, sacrificium sacerdotis. Hæc mei jam libamina præmitto, in hoc ad te pignore venio, non pecuniæ, sed vitæ pignore; ne me diutius residere facias tanti fœnoris debitorem. Non mediocris est fraterni amoris usura, nec vilis naturæ sors, quam cumulant incrementa virtutis. Possum ferre, si cito cogar exsolvere.

* Hinc intelligas apertam fuisse Satyri cadaveris faciem.

* Cognati demortuo ter *vale* ideo conclamabant, ut non modo testarentur affectum suum, sed præterea ut si forte spiritus, qui putabatur exclusus, adhuc in eo delitesceret, istis vocibus excitaretur.

12. Illud vero frequens in mulieribus, ut clamores publicos serant, quasi metuant ne earum ignoretur ærumna : ut illuviem vestis affectent, quasi in ea sit sensus dolendi : ut impexum sordibus immadident caput : ut postremo, quod plerisque in locis vulgo fieri solet, discisso amictu, diloricata veste, secreti pudoris nuda prostituant, quasi ipsum lenocinentur pudorem, quia pudoris sui præmia perdiderunt. Sic procaces oculi provocantur, ut concupiscant, ut amare incipiant membra nudata : quæ si non adspicerent, non amarent. Atque utinam sordidata illa tegumenta corporis non speciem, sed mentem obnuberent. LATET PLERUMQUE sub tristi amictu mentis lascivia : et deformis horror vestis obtexitur; ut secreta petulantium tegantur animorum.

13. Satis pie virum luget, quæ servat pudorem, non deserit fidem. Hæc bene defunctis officia impenduntur, ut vivant in mentibus, in affectibus perseverent. Non amisit virum, quæ exhibet castitatem : non est viduata conjugio, quæ non mutavit nomen mariti. Nec tu perdidisti hæredem, quæ adjuvas cohæredem : sed pro successore corruptibilium, mutasti consortem immortalium. Habes qui tibi repræsentet hæredem : solve pauperi, quod debetur hæredi; ut non solum maternæ aut paternæ senectutis, sed etiam vitæ propriæ sit superstes. PLUS SUCCESSORI tuo relinquis, si portio ejus non ad luxum præsentium proficiat, sed ad pretium futurorum.

14. Sed desideramus amissos. Duo sunt enim quæ maxime angunt, aut desiderium eorum, quos amiserimus, sicut meo exemplo metior : aut quod eos vitæ suavitate privatos, ereptos laboris sui fructibus arbitremur *. Tenera enim amoris est titillatio, quæ improvisum affectum excitat, ut sedandi magis, quam excludendi doloris facultas relinquatur : simul quia pium videtur desiderare quod amiseris, et specie virtutis adolescit infirmitas.

* Tullius lib. 1. *Tusc. Quæst.* « Quis est, qui » suorum mortem primum non eo lugeat, » quod eos orbatos vitæ commodis arbitretur? » Tolle hanc opinionem, luctum sustuleris, » etc. »

15. Sed cur tu putes patientiorem illam esse debere, quæ dilectum ad peregrina dimiserit, et militiæ gratia, vel susceptæ administrationis officio, vel negotiandi usu transfretasse comperit; quam te qui non fortuito arbitrio derelinqueris, aut studio pecuniæ, sed lege naturæ? At recuperandi tibi interclusa spes : quasi cuiquam certa sit redeundi. Et plerumque dubia plus fatigant, ubi periculi metus integer, graviusque est timere, ne acciderit, quam tolerare quod jam noveris accidisse. Aliud enim summam formidinis coacervat, aliud finem exspectat doloris.

16. An dominis jus est, quo decreverint, transferre mancipia, Deo non est? Sed non suppetit exspectare remeantem; suppetit tamen præcedentem sequi. Et certe brevis vitæ usus nec illi multum videtur eripuisse, qui ante præcessit : nec te differre diutius, qui remanseris.

17. Quod si desiderium tuum mitigare non possis; nonne tamen videtur indignum pro desiderii tui studio rerum ordinem velle converti? Amantium ardentiora utique desideria sunt, et tamen necessitatis contuitu temperantur : et si dolent deseri, lugere tamen non solent : destituti amare impatientius erubescunt. Ita patientia desiderii plus probatur.

18. Quid autem de his loquar, qui defunctos putant vitæ suavitate privari? Nulla potest esse jucunditas inter has vitæ nostræ amaritudines aut dolores, quæ vel ex corporis ipsius infirmitate, vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxii enim semper, et ad ipsa lætiorum vota suspensi, quodam fluctuamus incerto, sperantes dubia pro certis, incommoda pro secundis, caduca pro solidis : nihil habentes potestatis in arbitrio, nihil firmitatis in voto. At si aliquid contra voluntatem acciderit, perditos nos putamus; plusque adversorum dolore frangimur, quam secundorum fructu potimur. Quibus igitur carent bonis, qui magis eripiuntur incommodis?

19. Valetudo, credo, bona plus adjuvat, quam affligit mala : aut opulentia

plus delectat, quam egestas afficit: aut filiorum magis amabilis gratia, quam lugubris amissio: aut adolescentia jucundior, quam senectus tristior. Quam plerumque suorum tædet votorum, et optati pœnitet; ut doleat impetratum, quod non impetrare metuebat. Exsilia vero, et cæterarum pœnarum acerbitates, quæ potest compensare patria? quæ voluptates? Quæ etiam cum adsunt, debilitantur tamen, aut non utendi affectu, aut amittendi metu.

20. Esto tamen maneat inoffensus, immunis a doloribus, perpes in voluptatibus vitæ cursus humanæ; quid tamen commodi consequi potest anima in istiusmodi corporis inclusa compagibus, et quibusdam membrorum angustiis coartata? Si caro nostra carcerem fugit, si detestatur omne quidquid evagandi facultatem negat; quæ utique parvis ultra se audiendi videndique excurrere videtur sensibus: quanto magis anima nostra corporeum istud evadere gestit ergastulum *, quæ motu aereo libera, nescimus quo vadat, aut unde veniat?

21. Scimus tamen quod corpori supervivat, et ea, jam depositis proprii sensus repagulis expedita, libero cernat obtutu, quæ ante sita in corpore non videbat. Quod exemplo dormientium possumus æstimare, quorum animi, velut sepulto quiete corpore, ad altiora se subrigunt, et renuntiant corpori rerum absentium vel etiam cœlestium visiones. Ergo si mors carnis ex sæculi nos absolvit ærumnis, utique malum non est, quæ libertatem restituit, excludit dolorem.

22. Hinc igitur nobis adoriendus disputandi locus mortem malum non esse; quia ærumnarum omnium, malorumque perfugium est, et fida statio securitatis, ac portus quietis. Nam quid in hac vita non experimur adversi? Quas non procellas, tempestatesque perpetimur? quibus non exagitamur incommodis? cujus parcitur meritis?

23. Sanctus patriarcha Israel profugus patria, fratre, parentibus, domum mutavit exsilio, stuprum filiæ, generi necem flevit, famem pertulit, sepulturam defunctus amisit; transferri etiam ossa sua, ne vel mortuus requiesceret, obsecravit.

24. Sanctus Joseph odia fratrum, insidias invidorum, servulorum obsequia, mercatorum imperia, dominæ petulantiam, mariti inscitiam, carceris quoque est expertus ærumnam.

25. Sanctus David filios amisit duos: unum incestum, alterum parricidam. Hos habuisse pudoris est, doloris est perdidisse. Amisit et tertium, quem amabat, parvulum. Hunc viventem adhuc flevit, mortuum non desideravit. Sic enim legimus quod ægrotante puero, deprecabatur David Dominum pro eo, et jejunavit, et in cilicio jacuit, et adstantibus majoribus natu, ut excitarent eum de terra, nec surgendum sibi, nec cœnandum putavit. Ubi vero defunctum puerum comperit, surrexit de terra, lavit illico, unctus est, vestimenta mutavit, adoravit Dominum, cibum sumsit. Cum hæc miranda pueris suis viderentur, respondit eis recte se, infante vivente, jejunasse et plorasse; quia jure arbitrabatur Dominum posse misereri, nec dubitandum quod vitam posset servare viventis, qui posset vivificare defunctos: jam vero, obita morte, quid jejunaret, qui jam non posset reducere mortuum, exanimemque revocare? *Ego*, inquit, *ibo ad eum: ipse autem non revertetur ad me.*

24. O maximum solatium desiderantis! O verum sapientis judicium! O miram sapientiam servientis! ut nemo sibi adversi aliquid accidisse indigne ferat, et contra meritum suum se queratur afflictum. Quis enim tu es, qui de tuo merito ante pronunties? Cur prævenire desideras cognitorem? Cur eripis sententiam judicaturo? Nec sanctis istud permissum est, nec a sanctis impune umquam est usurpatum. David se propterea flagellatum suo carmine confitetur: *Ecce ipsi peccatores et abundantes in sæculo, obtinuerunt divitias. Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas: et fui fla-*

* Ergastulum est ubi servi vincti tenentur προς τα εργα, id est ad opera facienda

gellatus tota die, et index meus * *in matutinum.*

27. Petrus quoque quamvis plenus fide devotionis; tamen quia nondum conscius nostræ infirmitatis præsumtive dixerat Domino: *Animam meam pro te ponam;* tentationem præsumtionis antequam tertio gallus cantaret incurrit. Licet illa tentatio documentum fuerit ad salutem; ut discamus non contemnere carnis infirmitatem, ne contemnendo tentemur. Si Petrus tentatus est, quis præsumat, quis adstruat se non posse tentari? Atque haud dubie pro nobis tentatus est Petrus, ut in fortiore non esset tentamenti periculum: sed in illo disceremus quemadmodum in persecutionibus resistentes, etsi vitæ studio tentaremur; tentationis tamen aculeum patientiæ lacrymis vinceremus.

28. Idem tamen David, ne quem fortassis Scripturarum tenacem moveat factorum diversitas: idem, inquam, David parricidam mortuum flevit, qui non fleverat innocentem. Denique cum ploraret et lugeret, dixit: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon; quis dabit mihi mortem pro te?* Non solus ergo fletur Abessalon, fletur parricida, fletur Amnon; non solum fletur incestus, sed etiam vindicatur: alter contemtu regni, alter fratris exsilio. Fletur sceleratus, non fletur dilectus. Quæ causa? quæ ratio? Non mediocris igitur in prudentibus deliberatio, sapientibus confirmatio; magna enim prudentiæ in tanta factorum diversitate constantia, una fides. Et illos mortuos flevit, et flendum infantem mortuum non putavit; illos enim sibi periisse credebat, hunc resurrecturum sperabat.

29. Sed de resurrectione posterius, nunc ad proposita revertamur. Præmisimus enim etiam sanctos viros gravia in hoc mundo et multa perpessos sine suffragatione meritorum, cum ærumna laborum. Unde regressus ad se David, in posterioribus dicit: Memento, Domine, *quia pulvis sumus, homo tamquam fœnum, dies ejus;* et alibi: *Homo vanitati similis factus est, dies ejus sicut umbra prætereunt.* Quid enim nobis miserius, qui tamquam spoliati et nudi projicimur in hanc vitam, corpore fragili, corde lubrico, imbecillo animo, anxii ad sollicitudines, desidiosi ad labores, proni ad voluptates?

30. Non nasci igitur longe optimum, secundum sancti Salomonis sententiam. Ipsum enim etiam ii qui sibi visi sunt in Philosophia excellere, sequuti sunt. Nam ipse illis anterior, nostris posterior, ita in Ecclesiaste loquutus est: *Et laudavi ego omnes defunctos, qui jam mortui sunt, magis quam viventes, quicumque vivunt usque adhuc. Et optimus super hos duos, qui nondum natus est, et qui non vidit hoc opus malum, quod factum est sub sole. Et vidi ego universum laborem, et omnem virtutem operis hujus; quia æmulatio viro ab altero ejus. Et quidem hoc vanitas, et præsumtio spiritus.*

31. Et quis hoc dixit, nisi ille qui sapientiam poposcit et impetravit; ut sciret compositionem orbis terrarum, et virtutem elementorum, anni cursus, et stellarum dispositiones, non ignoraret naturas animalium, et iras colligeret bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum deprehenderet? Quem igitur non latuerunt cœlestia, quemadmodum laterent mortalia? Qui cogitationem mulieris investigavit sibi infantem vindicantis alienum, qui naturas animalium, quas non acceperat, divina tamen gratia adspirante cognovit: hic de suæ conditione naturæ, quam in se expertus est, errare aut mentiri potuit?

32. Sed non solus hoc sensit, etsi solus expressit. Legerat sanctum dixisse Job: *Pereat dies ille, in quo natus sum;* et cognoverat nasci malorum omnium esse principium: et ideo diem quo natus est, perire optavit; ut tolleretur origo incommodorum: et optavit perire diem generationis suæ; ut diem resurrectionis acciperet. Audierat etiam Salomon dixisse patrem suum: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et nume-*

* *Index meus.* Sequutus est Ambrosius LXX seniorum versionem, in qua legere est: Καὶ ὁ ἔλεγχός μου. At illud verbum ἔλεγχος duplicem habet sensum, ita ut et argumentum, probationem, indicem significet, et opprobrium, contumeliam, seu exprobrationem. Quæ ultima lectio magis cum Vulgata et hebræo congrueret.

rum dierum meorum ; ut sciam quid desit mihi. Noverat enim David non posse id quod perfectum est, hic comprehendi, et ideo ad ea quæ sunt futura, properabat. Nunc enim ex parte scimus, et ex parte cognoscimus : tunc autem id quod perfectum est, poterit comprehendi ; cum revelata facie nobis speculandæ majestatis æternitatisque divinæ cœperit relucere non umbra, sed veritas.

33. Nemo tamen festinaret ad finem, nisi vitæ istius fugeret incommoditatem. Et ideo etiam David quare ad finem festinet, exposuit dicens : *Ecce veteres posuisti dies meos, et habitudo mea tamquam nihil ante te : verumtamen universa vanitas, omnis homo vivens.* Quid igitur moramur fugere vanitatem? aut quid nos delectat in hoc sæculo vane conturbari, thesaurum pecuniarum condere, et ignorare cui congregamus hæredi? Petamus amoveri a nobis plagas, eripi nos ex insipienti sæculo, carere peregrinatione diuturna, ad illam redire patriam et naturalem domum. In hac enim terra advenæ sumus atque peregrini : remigrandum eo, unde descendimus ; ambiendum et obsecrandum non perfunctorie, sed obnixe ; ut a dolis et ab iniquitate loquacium liberemur. Et ille qui remedium noverat, prolongatum tamen suum ingemit incolatum, et cum peccatoribus et iniquis se habitare deplorat. Quid ego faciam, qui et peccatum habeo, et ignoro remedium?

34. Hieremias quoque quod generatus sit, et ipse deplorat his verbis, dicens : *Heu me, mater! ut quid me peperisti virum causam dicentem judicii in omni terra? Non profui, neque profuit mihi quisquam : virtus mea defecit.* Si igitur sancti viri vitam fugiunt, quorum vita etsi nobis utilis, sibi tamen inutilis æstimatur ; quid nos facere oportet, qui nec aliis prodesse possumus, et nobis vitam hanc quasi fœnebrem pecuniam usurario quodam cumulo gravescentem onerari in dies peccatorum ære sentimus?

35. *Quotidie morior*, Apostolus dicit. Melius utique, quam illi, qui meditationem mortis Philosophiam esse dixerunt : illi enim studium prædicarunt, hic usum ipsum mortis exercuit. Et illi quidem propter se : Paulus autem ipse perfectus moriebatur non propter suam, sed propter nostram infirmitatem. Quid autem est mortis meditatio, nisi quædam corporis et animæ segregatio ; quia mors ipsa non aliud quam corporis atque animæ secessio definitur *? Sed hoc secundum communem opinionem.

36. Secundum Scripturas autem triplicem esse mortem accipimus. Una est cum morimur peccato, Deo vivimus. Beata igitur mors, quæ culpæ refuga, Domino dedita, a mortali nos separat, immortali nos consecrat. Alia mors est vitæ hujus excessus, qua mortuus est patriarcha Abraham, patriarcha David, et sepulti sunt cum patribus suis ; cum anima nexu corporis liberatur. Tertia mors est, de qua dictum est : *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Ea morte non solum caro, sed etiam anima moritur : *Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur.* Moritur enim Domino, non naturæ infirmitate, sed culpæ. Sed hæc mors non perfunctio hujus est vitæ, sed lapsus erroris.

37. Una ergo est mors spiritalis, alia naturalis, tertia pœnalis. Sed non quæ naturalis, eadem pœnalis ; non enim pro pœna Dominus, sed pro remedio dedit mortem. Denique Adæ peccanti præscriptum est aliud pro pœna, aliud pro remedio ; pro pœna, cum dicitur : *Quoniam audisti vocem uxoris tuæ, et manducasti de ligno, de quo præceperam tibi ab eo solo ne manducares, maledicta terra in operibus tuis : in tristitia manducabis fructum ejus omnibus diebus vitæ tuæ. Spinas et tribulos germinabit tibi, et edes pabulum agri. Cum sudore vultus tui manducabis panem tuum, donec revertaris in terram, de qua adsumtus es.*

38. Habes pœnarum ferias, quia adversus spinas sæculi hujus et sollicitudines mundi, voluptatesque divitiarum, quæ Verbum excludunt, pœnam includunt ; mors pro remedio data est, quasi

* Ὁ θάνατος τυγχάνει ὤν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ δυοῖν πραγμάτοιν διάλυσις, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Plato, in *Gorgia.*

finis malorum. Non enim dixit : Quoniam audisti vocem mulieris, reverteris in terram; hæc enim esset pœnalis sententia, quemadmodum est illa : *Maledicta terra spinas et tribulos germinabit tibi;* sed dixit : *Manducabis panem tuum in sudore, donec revertaris in terram.* Vides mortem magis metam esse nostrarum pœnarum, qua cursus hujus vitæ inciditur?

39. Ergo mors non solum malum non est, sed etiam bonum est. Denique pro bono quæritur, sicut scriptum est: *Quærent homines mortem, et non invenient eam.* Quærent enim illi qui dicturi sunt montibus : *Cadite super nos; et collibus : Operite nos.* Quæret etiam anima illa, quæ peccat. Quærit dives ille positus in inferno, qui vult digito Lazari refrigerari linguam suam.

40. Videmus itaque quod et mors hæc lucrum est, et vita pœna est. Unde et Paulus ait : *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum.* Quid est Christus, nisi mors corporis, spiritus vitæ? Et ideo commoriamur cum eo, ut vivamus cum eo. Sit quidam quotidianus usus in nobis, affectusque moriendi; ut per illam, quam diximus, segregationem a corporeis cupiditatibus anima nostra se discat extrahere, et tamquam in sublimi locata, quo terrenæ adire libidines, et eam sibi glutinare non possint, suscipiat mortis imaginem, ne pœnam mortis incurrat. Repugnat enim lex carnis legi mentis, et eam legi erroris addicit, sicut Apostolus revelavit, dicens : *Video enim legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati.* Omnes impugnamur, omnes sentimus : sed non omnes liberamur. Et ideo infelix ego homo, nisi remedium quæram.

41. Sed quod remedium? *Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Habemus medicum, sequamur remedium. Remedium nostrum Christi gratia est, et corpus mortis corpus est nostrum. Ergo peregrinemur a corpore, ne peregrinemur a Christo : etsi in corpore sumus, tamen quæ sunt corporis non sequamur, nec deseramus jura naturæ, sed dona gratiæ præoptemus: *Dissolvi enim, et cum Christo esse multo melius : permanere autem in carne magis necessarium propter vos.*

42. Sed non omnibus necessarium, Domine Jesu : non mihi, qui nulli utilis sum; nam mihi lucrum est mori, ne plura peccem. Lucrum mihi est mori, qui ipso libro quo alios consolor, quasi vehementiore monitore ad desiderium amissi fratris impellor; quoniam me ejus non sinit oblivisci. Nunc magis amo, et vehementius desidero. Desidero cum loquor, desidero cum relego; et ideo hoc potius scribendum arbitror, ne quando ab ejus recordatione divellar. Quod non contra Scripturas facio, sed cum Scripturis sentio; ut patientius doleam, impatientius desiderem.

43. Præstitisti mihi, frater, ne mortem timerem, atque utinam moriatur anima mea in anima tua; hoc enim sibi Balaam pro maximo bono optat, donatus Spiritus prophetandi : *Moriatur*, inquit, *anima mea in animis justorum, et fiat semen meum sicut semen istorum.* Et vere hoc secundum prophetiam optat; qui enim viderat ortum Christi, vidit ejus triumphale, vidit mortem, vidit in eo perennem hominum resurrectionem; et ideo mori non timet resurrecturus. Non moriatur ergo anima mea in peccato, neque peccatum in se recipiat : sed moriatur in anima justi, ut ejus recipiat æquitatem. Denique qui moritur in Christo, fit ejus gratiæ particeps in lavacro.

44. Non ergo formidabilis mors, nec amara egentibus, nec gravior divitibus, nec injusta senioribus, nec ignava fortibus, nec perpetua fidelibus, nec improvisa sapientibus. Quam multi enim vitam solo mortis titulo consecrarunt, quantos vivere puduit, mori profuit? Morte unius plerumque accepimus maximos populus liberatos : morte imperatoris fugatos exercitus hostium, quos vivus vincere nequivisset.

45. Morte martyrum religio defensa, cumulata fides, Ecclesia roborata est : vicerunt mortui, victi persecutores sunt. Itaque quorum vitam nescimus, horum mortem celebramus. Unde et

David prophetice gloriatus in suæ mentis excessu : *Pretiosa*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum ejus*. Mortem maluit præferre, quam vitam. Ipsa mors martyrum præmium vitæ est. Morte etiam inimicorum odia solvuntur.

46. Quid plura? Unius morte mundus redemtus est. Potuit enim Christus non mori, si voluisset : sed neque refugiendam mortem quasi ignavam putavit, neque melius nos quam moriendo servasset. Itaque mors ejus vita est omnium. Morte ejus signamur, mortem ejus orantes annuntiamus, mortem ejus offerentes prædicamus : mors ejus victoria est, mors ejus sacramentum est, mors ejus annua solemnitas mundi est. Quid præterea de ejus morte dicamus, cum divino probemus exemplo, quia immortalitatem mors sola quæsivit, atque ipsa se mors redemit? Non igitur mœrenda mors, quæ causa salutis est publica : non fugienda mors, quam Dei Filius non dedignatus est, non refugit. Non solvendus ordo naturæ; quod enim commune est omnibus, exceptum in singulis esse non potest.

47. Et mors quidem in natura non fuit, sed conversa est in naturam; non enim a principio Deus mortem instituit, sed pro remedio dedit. Et consideremus ne videatur esse contrarium. Nam si bonum est mors, cur scriptum est, quia *Deus mortem non fecit : sed malitia hominum mors introivit in orbem terrarum?* Revera enim mors divino operi necessaria non fuit, cum in paradiso positis bonorum omnium jugis successus afflueret; sed prævaricatione damnata in labore diuturno, gemituque intolerando vita hominum cœpit esse miserabilis : debuitque dari finis malorum, ut mors restitueret, quod vita amiserat. IMMORTALITAS enim oneri potius quam usui est, nisi adspiret gratia.

48. Et si bene discutias, non naturæ mors ista est, sed malitiæ; manet enim natura, malitia moritur. Resurgit quod fuit : atque utinam ut jam peccandi liberum, ita vacuum culpæ prioris! Sed hoc ipsum indicio est mortem non esse naturæ, quia iidem erimus, qui fuimus. Itaque aut peccatorum nostrorum supplicia pendemus, aut bene gestorum gratiam consequemur. Resurget enim natura eadem, jam stipendiis mortis honoratior. Denique *mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi : deinde et nos qui vivimus*, inquit, *simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera; et ita semper cum Domino erimus*. Illi primi, viventes autem secundi. Illi cum Jesu, viventes per Jesum. Illis dulcior vita post requiem : viventibus etsi grata compendia, tamen ignota remedia.

49. Nihil est igitur quod in morte timeamus, nihil quod debeamus dolere; si aut naturæ repetenti vita, quæ accepta est, rependatur : aut petenti impendatur officio, in quo religionis cultus, aut virtutis usus est. Neque enim quisquam sibi, ut sic maneret, optavit. Johanni promissum æstimatum est, sed non est creditum. Verba tenemus, sententiam derivamus. Ipse in libro negat sibi, quod non moreretur, esse promissum; ne quem vana spes exemplo incesseret. Quod si id velle spes insolens; quanto insolentius, quod non præter modum acciderit, ultra modum dolere!

50. Gentiles plerumque se consolantur viri, vel de communitate ærumnæ, vel de jure naturæ, vel de immortalitate animæ. Quibus utinam sermo constaret, ac non miseram animam in varia portentorum ludibria formasque transfunderent! Quid igitur nos facere oportet, quorum stipendium resurrectio est? cujus gratiam quoniam negare plerique non possunt, fidem abnuunt. Et ideo eam non uno argumento aliquo, sed pluribus modis, ut possumus, adstruamus.

51. Et quidem omnia aut usu, aut ratione, aut exemplo, aut eo quia decorum sit ea esse, ideo esse creduntur; et ad fidem singula suffragantur. Usus, quia movemur : ratio, quia quod movet, virtutis alterius convenit æstimari : exemplum, quia generavit ager fruges, et ideo generaturum esse præsumimus : decorum, quia et ubi fructum non putamus, decere tamen credimus, ut virtutis opera minime deseramus.

52. Singula igitur singulis adstruuntur. Tribus tamen evidentius colligitur resurrectionis fides, quibus omnia comprehenduntur : ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestæ; quia plurimi surrexerunt. Ratio evidens est; quia cum omnis vitæ nostræ usus in corporis animæque consortio sit, resurrectio autem aut boni actus præmium habeat, aut pœnam improbi; necesse sit corpus resurgere, cujus actus expenditur. Quomodo enim in judicium vocabitur anima sine corpore, cum de suo et corporis contubernio ratio præstanda sit ?

53. Resurrectio omnibus adtributa est : sed ideo difficile creditur, quia non nostrum meritum, sed Dei munus est. Prima igitur resurrectionis fides usus est mundi, rerumque status omnium, generationum series, successionum vices obitus ortusque signorum, diei et noctis occasus, eorumque quotidie tamquam rediviva successio. Temperamenti quoque genitalis hujus terræ aliter ratio subesse non posset, nisi humoris ipsius quo omnia terrena generantur, quantum diurni solis æstus excoqueret, tantum rore nocturno dispositio divina repararet. Nam quid de fructibus loquar ? Nonne tibi videntur occidere, cum decidunt : resurgere, cum revirescunt ? Quod satum est, resurgit : quod mortuum est, resurgit; et in eadem genera, in easdem species reformatur. Hos terra primum reddidit fructus, in his primum natura nostra speciem resurrectionis imitata est.

54. Quid dubitas de corpore corpus resurgere ? Granum seritur, granum resurgit : pomum decidit, pomum resurgit, sed flore granum induitur, folliculoque vestitur : *Et hoc mortale oportet induere immortalitatem, et hoc corruptibile induere incorruptionem.* Flos resurrectionis immortalitas est, flos resurrectionis incorruptio est. Quid enim uberius quiete perpetua ? quid locupletius securitate diuturna ? Hic est multiplex fructus, cujus proventu pullulat fœcundior hominum natura post mortem.

55. Sed miraris quemadmodum putrefacta solidentur, dispersa coeant, absumta reparentur; non miraris quemadmodum semina vapore et compressu terræ soluta viridescant. Nam utique etiam ipsa terreno coalitu putrefacta solvuntur, et cum occæcata et mortua soli genitalis succus animaverit, quodam calore vitali spiritum quemdam herbæ viridantis exhalant. Deinde paulatim teneram spicæ adolescentis ætatem culmo erigit, et vaginis quibusdam natura tamquam sedula mater includit; ne pubescentem glacies adurat aspera, atque a nimio solis defendat ardore : frugem quoque ipsam adhuc quasi primis erumpentem cunabulis, mox adultam ne pluvia decutiat, ne aura dispergat, ne avium minorum morsus interimat, vallo aristarum sepire consuevit.

56. Quid igitur miraris si homines, quos acceperit, terra restituat; cum seminum corpora quæcumque susceperit, vivificet, erigat, vestiat, muniat, atque defendat ! Desine ergo dubitare quod depositum generis humani terræ fides reddat, quæ commendata sibi semina usurario quodam fœnore multiplicata restituat. Nam quid de generibus arborum loquar, quæ posito surgunt de semine, fructusque resolutos rediviva fœcunditate resuscitant, et formæ veteri atque imagini suæ reddunt, multasque ætates quædam arborum corpora reparata transmittunt; ut ipsa durando vincant sæcula ? Putrescere videmus acinum, vitem resurgere : surculus inseritur, arbor renascitur. An de reparandis arboribus divina est providentia, de hominibus nulla cura ? Et qui ea quæ ad usus hominum dedit, perire non passus est, hominem perire patietur, quem ad imaginem sui fecit !

57. Sed incredibile tibi videtur, ut mortui reviviscant : *Insipiens, tu ipse quod seminas, nonne prius moritur, ut vivificetur ?* Sere quemlibet fructum arentem, resuscitatur. Sed habet succum. Et nostrum corpus habet sanguinem suum, habet humorem suum. Hic nostri succus est corporis. Unde illud quoque explosum arbitror, quod arentem surculum quidam reviviscere ne-

gant, idque ad præjudicium carnis derivare nituntur. Non enim caro arida, cum caro omnis e limo sit, limus in humore, humor e terris. Denique multa gignentia quamvis jugi serenitate humo arida arenosaque nascuntur; quoniam ipsa sibi terra humorem sufficit. Num igitur in hominibus terra degenerat, quæ omnia regenerare consuevit? Unde claret non esse dubitandum quod secundum naturam magis, quam contra naturam est; ex natura enim est resurgere nascentia omnia : contra naturam est interire.

58. Sequitur illud quod gentiles plerumque perturbat, quomodo fieri possit ut quos mare absorbuerit, feræ dilaceraverint, bestiæ devoraverint, terra restituat. Quo ita demum veniatur necesse est, ut non de fide resurrectionis, sed de parte dubitetur. Esto enim ut laceratorum corpora non resurgant, resurgunt cæteri : nec resurrectio destruitur, si conditio excipitur. Miror tamen cur vel de his dubitandum putent, quasi non omnia quæ ex terris sunt, in terram redeant, et in terram resolvantur. Mare quoque ipsum quæcumque corpora humana demerserit, vicinis exspuit unda plerumque littoribus. Quod ni ita esset, difficile, credo, Deo foret dispersa connectere, dissipata sociare; cui mundus obtemperat, muta obsequuntur elementa, servit natura : quasi non majoris miraculi sit limum animare quam jungere?

59. Avis in regione Arabiæ, cui nomen est phœnix, redivivo suæ carnis humore reparabilis, cum mortua fuerit, reviviscit; solos non credimus homines resuscitari! Atqui hoc relatione crebra, et scripturarum auctoritate cognovimus memoratam avem quingentorum annorum spatia vitalis usus habere præscripta; eamque cum sibi finem vitæ adesse præsaga quadam naturæ suæ æstimatione cognoverit, thecam sibi de thure et myrrha, et cæteris odoribus adornare, completoque opere pariter ac tempore, intrare illo, atque emori : ex cujus humore oriri vermem, paulatimque eum in avis ejusdem figuram concrescere, usumque formari, subnixam quoque remigio pennarum, renovatæ vitæ officia munere pietatis ordiri. Nam thecam illam, vel tumulum corporis, vel incunabulum resurgentis, in qua deficiens occidit, et occidens resurgit, ex Æthiopia in Lycaoniam vehit : atque ita resurrectione avis hujus, locorum incolæ completum quingentorum annorum tempus intelligunt. Ergo isti avi quingentesimus resurrectionis annus est, nobis millesimus * : illi in hoc sæculo, nobis in consummatione mundi. Plerique etiam opinantur quod avis hæc rogum sibi ipsa succendat, et rursus de favillis suis et cineribus reviviscat.

60. Sed fortasse natura discretior, fidei quoque discretionem videatur adferre : in originem principiumque hominis procreandi mens nostra redeat. Viri estis, feminæ estis, quæ humana sunt, non ignoratis : et si qui ignoratis, ex nihilo putatis esse, quod nascimur. Quam ex parvo quanti exsurgimus! Et si non exprimimus, intelligitis tamen quid velimus, vel potius quid nolimus dicere. Unde hoc caput, et vultus iste mirabilis, cujus artificem non videmus, opus videmus, in varia officia ususque formatur? Unde forma erectior, status excelsior, faciendi vis, sentiendi vivacitas, gradiendi facultas? Ignota certe nobis sunt naturæ organa, sed nota ministeria. Et tu semen fuisti, et tuum corpus semen est resurrecturi. Audi Paulum, et disce quia semen es : *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione : seminatur in ignobilitate, surget in gloria : seminatur in infirmitate, surget in virtute; seminatur corpus animale, surget corpus spiritale :* Et tu ergo seminaris ut cætera, quid miraris si resurges ut cætera? Sed illa credis, quia vides : ista non credis, quia non vides: *Beati qui non viderunt, et crediderunt.*

61. Tamen antequam tempus veniat, nec illa creduntur; non enim omne tempus accommodum ad resuscitanda semina. Alio triticum seminatur, alio

---

* Eodem sensu hic loqui videtur Ambrosius noster, quo scripsit Augustinus lib. 20 *de Civit. Dei*, c. 7 : *Aut certe mille annos pro annis omnibus hujus sæculi posuit; ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo.*

nascitur: alio vitis inseritur, alio gemmantia sarmenta pubescunt, luxuriat pampinus, uva formatur : alio plantatur olea, alio velut alvo gravis et onusta prole baccarum, fructus sui ubertate curvescit. Ante vero quam suum cuique tempus adveniat, fœtura restrictior est: nec generationis ætatem habet in potestate generandi ipsa, quæ generat. Nunc informem situ, nunc fœtu nudam, nunc virentem floribus, nunc arentem ipsam omnium cernas parentem. Quæ utique vellet omnibus se vestire temporibus, nec umquam aurea segetum aut viridantia pratorum indumenta deponere : ipsa sui egens, et proventuum suorum, quæ in alios transfuderit, indotata compendiis.

62. Ergo et nostram resurrectionem etsi non credis fide, non credis exemplo, usu es crediturus. Et aliis quidem fructibus, ut viti, oleæ, pomisque diversis anni ætas extrema habilis maturandis : nobis quoque mundi consummatio tamquam extremus anni finis accommodam resurgendi præscripsit ætatem. Et bene in consummatione mundi resurrectio mortuorum est; ne post resurrectionem in hoc malum nobis esset sæculum recidendum. Ideo enim Christus est passus, ut nos ex hoc malo sæculo liberaret; ne iterum nos hujus sæculi tentamenta subruerent et obesset renasci, si renasceremur ad culpam.

63. Et rationem igitur resurrectionis, et tempus tenemus: rationem, quia in omnibus sibi fœtibus æque natura respondet, nec in sola hominum successione degenerat : tempus, quia omnia in anni fine generantur. Mundi tempora annus unus est. Et quid mirum si annus unus est, quando dies una est? Una enim die Dominus operarios conduxit ad vineam, dicens : *Quid hic statis tota die otiosi?*

64. Causæ originum semina sunt. Semen esse corpus humanum gentium Doctor adseruit. Est ergo substantia resurgendi, quando est series seminandi. Quod si substantia aut causa non esset, arduum quisquam putaret Deo unde vellet, vel quomodo vellet, homines regenerare, qui mundum ex nulla materia, nulla substantia esse jussit, et factus est? Cœlum adspice, terram intuere. Unde stellarum ignes? unde orbis solis et radii? unde lunæ globus? unde montium vertices, dura saxorum; nemorosa silvarum? unde vel diffusus aer, vel infusæ vel superfusæ aquæ? Sed si hæc omnia Deus fecit ex nihilo (*Ipse enim dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt*), cur miremur renasci posse quod fuerit, cum videamus natum esse quod non fuit?

65. Illud mirum, quod cum resurrectionem non credant, tamen ne genus pereat hominum, clementi quadam benignitate prospiciunt; et ideo transire ac demigrare in corpora dicunt animas ne mundus intereat. Sed quid sit difficilius, ipsi adserant, transire animas, an redire : sua repetere, an nova quærere.

66. Sed illi dubitent, qui non didicerunt : nos vero qui legimus Legem, prophetas, apostolos, Evangelium, dubitare fas non est. Quis enim dubitet, cum legit : *Et in tempore illo salvabitur omnis plebs tua, quæ scripta est in libro: et multi dormientium in terræ fossis, una apertione exsurgent, hi in vitam æternam et hi in opprobrium et in confusionem perpetuam : et intelligentes splendebunt ut splendor firmamenti, et ex justis multi sicut stellæ in sæcula?* Bene itaque dormientium dixit quietem, ut intelligas mortem non esse perpetuam, quæ somni vice initur ad tempus, et ad tempus excluditur : melioremque profectum vitæ ejus ostendit, quæ futura post mortem est, quam ejus quæ ante mortem mœrore ac dolore transigitur. Siquidem illa stellis comparatur, hæc ærumnæ addicitur.

67. Nam quid illa contexam, quæ alio loco scripta sunt : *Suscitabis me, et confitebor tibi?* Quid etiam illud, quod Job sanctus vitæ istius expertus injurias, et adversa omnia patientia virtutis exsuperans, compensationem sibi malorum præsentium de resurrectione promisit dicens : *Suscitabis corpus meum hoc, quod multa mala passum est?* Esaias quoque resurrectionem populis annuncians, Dominici se nuntium dixit esse re-

sponsi; sic enim habes: *Os enim Domini loquutum est, et dicent die illa.* Quid igitur os Domini loquutum sit populos esse dicturos, in posterioribus declaratur, ubi scriptum est: *Propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus et parturivimus spiritum salutis tuæ, quem effudisti super terram. Cadent qui inhabitant terram, resurgent qui in monumentis sunt;* ros enim qui abs te, sanitas est illis, terra vero impiorum peribit. Ambula, populus meus, et intra in recessus tuos. Abscondere aliquantulum, donec transeat ira Dei.

68. Quam bene recessus esse signavit tumulos mortuorum, quibus pauxillulum abscondimur; ut in judicium Dei, quod pro nostris sceleribus jus debitæ indignationis adsumet, tolerabilius transire possimus! Vivit igitur qui absconditur et quiescit, quasi e medio se subtrahens et recedens; ne eum arctioribus laqueis mundi hujus involvat ærumna, quibus repositam resurrectionis esse lætitiam, sanitatemque corporum solutorum divino rore reparabilem cœlestia oracula propheticis vocibus pollicentur. Et bene ros significatur, quo genitalia omnia terrarum semina suscitantur. Quid igitur mirum si fatiscentis quoque corporis nostri cineres ac favillæ pinguedine cœlestis roris exuberant, et accepto humore vitali, in compaginem suam membrorum nostrorum habitus reformantur?

69. Docet etiam sanctus Ezechiel propheta, et plena expositione describit, quemadmodum arentibus vigor ossibus refundatur, sensus redeat, motus accedat, nervisque redeuntibus, corporis compago rigescat humani: quemadmodum nimis arida renatis ossa visceribus vestiantur, venarumque hiatus, et sanguinis rivulos extentæ cutis velamen obducat. In ipsis, dum legimus, propheticis sermonibus humanorum videtur seges corporum rediviva consurgere, atque ipsa spatia diffusa camporum novis videas pullulare seminibus.

70. Quod si veteres sapientes satis hydri dentibus in regione Thebana inhorruisse armatorum segetem crediderunt: cum utique alterius naturæ semina certum sit in naturam verti alteram nequivisse, nec partum suis discordem fuisse seminibus; ut ex serpente homines nascerentur, ut caro ex dentibus gigneretur: quanto magis utique credendum est, quæcumque sunt seminata, in suam naturam resurgere, nec a satione sua segetes discrepare, nec duris mollia nec mollibus dura viviscere, nec in sanguinem venena converti; sed carnem de carne, os de ossibus, sanguinem de sanguine, humorem de humore reparari. Potestis ergo, gentiles, reformationem negare naturæ, qui mutationem potestis adserere? Potestis non credere oraculis, non Evangelio, non prophetiis, qui fabulis inanibus creditis?

71. Sed jam ipsum audiamus prophetam; sic enim ait: *Et facta est super me manus Domini, et eduxit me in spiritu Dominus, et posuit me in medio campo, et hic erat plenus ossibus humanis; et circumduxit me per gyrum eorum, et ecce ossa multa valde in facie campi, arida nimis. Et ait ad me: Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi: Domine, tu scis. Et ait ad me: Prophetiza super ossa ista et dices illis: Ossa arida hæc, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus ossibus istis: Ecce ego induco in vos spiritum vitæ, et dabo in vos nervos, et adducam super vos viscera, et extendam super vos cutem, et dabo Spiritum meum in vos; et vivetis, et scietis quod ego sum Dominus. Et prophetavi sicut mandavit mihi. Et factum est cum prophetarem hæc omnia, ecce factus est terræ motus magnus.*

72. Vide nunc quemadmodum et auditum in ossibus, et motum prius ostendat esse, quam vitæ spiritus refundatur. Nam et supra ossa arida jubentur, audire quasi sensum habeant audiendi: et hic accessisse eorum unumquodque ad suam compaginem prophetico sermone signatur; sic enim habes: *Et accedebant ossa, unumquodque ad suam compaginem. Et vidi, et ecce super illa nervi et viscera nascebantur, et adscendebat super ea cutis desuper, et spiritus in his non erat.*

73. Magna Domini gratia, quod futuræ resurrectionis propheta testis ad-

libetur, ut nos quoque eam illius oculis videremus. Neque enim omnes testes adhiberi poterant, sed in uno omnes testes sumus; quia nec in virum sanctum cadit mendacium, nec in tantum error prophetam.

74. Nec minus verisimile debet videri quia jubente Deo, ossa in suam compaginem reformantur; cum utique innumera habeamus exempla, quibus natura rerum cœlestibus est obsequuta præceptis; ut terra pabulum gignere juberetur, et gigneret : ut ad virgæ tactum sitientibus populis petra vomeret aquam, atque æstu torridis miseratione divina undarent fluenta dura saxorum. Virga in serpentem versa quid aliud indicavit, nisi volente Deo ex insensibilibus sensibilia posse generari? An vero incredibilius putas quod ossa, cum jubentur, accedunt; quam quod retrorsum fluenta vertuntur, maria fugiunt? Sic enim Propheta testatur : *Mare vidit et fugit, Jordanis conversus est retrorsum.* Nec super hoc ambigi potest, quod duorum populorum alterius salute, alterius obitu comprobatum est, aquarum cursus stetisse frænatos eosdemque aliis circumfusos, aliis ad mortem refusos, ut alios mergerent, alios reservarent. Quid in ipso Evangelio? Nonne ibi probavit Dominus, quod verbo unda mitescat, fugentur cœli nubila, cedant flabra ventorum, placidisque littoribus muta Deo famulentur elementa?

75. Sed persequamur cætera, ut quemadmodum spiritu vitæ animentur defuncti, surgant jacentes, sepulcra reserentur, possimus advertere. *Et ait ad me : Prophetiza, fili hominis, et dic spiritui : Hæc dicit Dominus : A quatuor ventis cœli veni spiritus, et insuffla in mortuos istos, et vivant. Et prophetavit sicut mandavit mihi, et intravit in eos spiritus vitæ, et vixerunt, et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa. Et loquutus est Dominus ad me, dicens : Fili hominis ossa hæc omnis domus Israel. Ipsi enim dicunt : Arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra, interibimus. Propterea prophetiza et dic : Hæc dicit Dominus : Ecce ego aperio vobis monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris in terram Israel, et scietis quod ego sum Dominus, cum aperiam sepulcra vestra, et educam de sepulcris populum meum, et dabo Spiritum meum in vobis, et vivetis, et ponam vos super terram vestram, et scietis quia ego sum Dominus : loquutus sum, et faciam, dicit Dominus.*

76. Advertimus quemadmodum vitalis spiritus commercia resumantur, cognovimus quemadmodum dehiscentibus tumulis, mortui suscitentur. An vero mirandum est jussu Domini mortuorum sepulcra reserari, cum tota suis terminis uno tonitruo terra quatiatur, mare suis exundet finibus, idemque suarum cursus refrænet undarum? Denique ille qui credidit quia in momento, in ictu oculi, in novissima tuba (canet enim tuba) mortui resurgent; cum primis rapietur in nubibus obviam Christo in aera : qui non credidit, relinquetur, et perfidia sua subdet se ipse sententiæ.

77. Ostendit tibi Dominus etiam in Evangelio, ut jam ad exempla veniamus, quemadmodum resurgas. Non enim unum Lazarum, sed fidem omnium suscitavit : quod tu si credas, cum legis, mens quoque tua, quæ mortua fuerat, in illo Lazaro reviviscit. Quid enim sibi vult quod Dominus ad monumentum accessit, magna voce clamavit : *Lazare, exi foras?* nisi ut futuræ resurrectionis specimen præstaret, exemplum ederet? Cur voce clamavit, quasi spiritu non soleat operari, quasi tacitus non soleat imperare? Sed ut illud ostenderet, quod scriptum est : *Quoniam in momento, in ictu oculi, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti;* tubarum enim crepitus vocis metitur elatio. Et clamavit: *Lazare, exi foras.* Cur etiam nomen additur; nisi forte ne alius resuscitatus pro alio videretur, aut fortuita magis resurrectio, quam imperata?

78. Audivit ergo defunctus, et exivit foras de monumento, ligatus pedes et manus institis, et facies ejus orario colligata erat. Comprehende, si potes, quemadmodum clausis oculis iter carpat, vinctis pedibus gradum dirigat, inseparabili gressu, separabilique progressu. Manebant vincula, nec tene-

bant; tegebantur oculi, sed videbant. Videbat denique qui resurgebat, qui ambulabat, qui deserebat sepulcrum. Virtute enim divinæ præceptionis operante, natura suum non requirebat officium; et tamquam in excessu posita, non jam suo ordini, sed divino nutui serviebat. Rumpebantur prius mortis quam sepulturæ vincula: agebatur prius quam parabatur incessus.

79. Si miraris hæc, disce quis imperaverit, ut mirari desinas. Jesus Christus, Dei virtus, vita, lux, resurrectio mortuorum : virtus erexit jacentem, vita gressum extulit, lux fugavit tenebras, reparavit obtutum, resurrectio vivendi gratiam reformavit.

80. Fortasse moveat quod Judæi lapidem tollunt, Judæi institas solvunt; ne forte et tu sollicitus sis, quis lapidem de monumento tuo tollat. Quasi vero qui spiritum refundere poterat, lapidem removere non poterat: aut vincula rumpere, qui vinctum fecerat ambulare : aut deoperire faciem, qui opertis oculis lumen infuderat : aut findere petram, qui poterat reformare naturam? Sed ut vel oculis suis crederent, qui credere mente nolebant, removent lapidem, vident cadaver, fœtorem sentiunt, institas rumpunt. Non possunt negare defunctum, quem adspiciunt resurgentem; vident signa mortis, et vitæ munera. Quid si dum conantur, labore ipso emendantur? quid si dum audiunt, vel auribus suis credunt? quid si dum intuentur, vel oculis suis corriguntur? quid si dum rumpunt vincula, mentes suas solvunt? quid si dum Lazarus exuitur, populus liberatur? dum Lazarum abire permittunt, ipsi ad Dominum revertuntur? Denique multi qui venerant ad Mariam, videntes quæ facta sunt, crediderunt.

81. Nec hoc solum exemplum edidit Dominus noster Jesus Christus; sed alios quoque resuscitavit, ut nos vel exemplis uberioribus crederemus. Resuscitavit adolescentem fletu viduæ matris inflexus, quando accessit et tetigit loculum, dicens : *Adolescens, tibi dico surge : et resedit qui erat mortuus, et cœpit loqui.* Statim ut audivit, statim resedit, statim loquutus est. Alia ergo virtutis gratia, alius ordo naturæ.

82. Nam quid de archisynagogi filia loquar, in cujus obitu flebant turbæ, tibicines personabant? Etenim ad fidem mortis pompa funeris exhibetur. Quam cito ad vocem Domini convertitur spiritus, redivivum corpus erigitur, cibus sumitur; ut vitæ testimonium crederetur.

83. Et quid miremur ad vocem Dei refundi animam, redire ossibus viscera; cum meminerimus prophetici tactu corporis mortuum suscitatum? Elias oravit, et defunctum suscitavit infantem : Petrus in nomine Christi Tabitham surgere atque ambulare præcepit, et redditam sibi pauperes gratulati crediderunt pro alimentis; et nos adhuc pro salute non credimus? Illi resurrectionem alienam suis lacrymis redemerunt, nos nostram nec Christi credimus passione? Qui cum emitteret spiritum, ut ostenderet pro nostra resurrectione se mortuum, seriem ipsam resurrectionis exercuit; simul enim ut *clamans iterum voce magna emisit spiritum, et terra mota est, et petræ scissæ sunt, et monumenta aperta sunt, et multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt, et exeuntes de monumento post resurrectionem ejus venerunt in sanctam civitatem, et multis apparuerunt.*

84. Si hæc facta sunt, cum emitteret spiritum, cur incredibilia putamus, cum redire cœperit ad judicium? præsertim cum hæc resurrectio documentum illius resurrectionis, et futuræ sit veritatis exemplum : minus autem exemplum est, quam veritas. Quis igitur in Domini passione monumenta aperuit, manum resurgentibus dedit, viam qua civitatem sanctam peterent, demonstravit? Si nemo fuit, fuit utique vis divina, quæ operaretur in corporibus mortuorum. Hominis tu quæris auxilium, ubi opus Dei cernis?

85. Non egent humanis divina ministeriis. Cœlum Deus fieri jussit, et factum est: terram creari statuit, et creata est. Quis humeris saxa convexit? quis congessit impensas? quis laboranti Deo suam operam ministravit? In momento

hæc facta sunt. Vis scire quam brevi? *Dixit, et facta sunt.* Si dicto elementa consurgunt, cur dicto mortui non resurgant? Qui licet mortui sint, tamen aliquando vixerunt, habuerunt spiritum sentiendi, habuerunt vires agendi; plurimumque refert capax animi non fuisse, et exanimum remansisse. Diabolus dixit: *Dic lapidi huic, ut fiat panis.* Confitetur, jubente Deo, converti posse naturam; tu non credis, jubente Deo, reformari posse naturam?

86. De solis cursu cœlique ratione philosophi disputant, et sunt qui putant his esse credendum; cum quid loquantur, ignorent. Neque enim cœlum adscenderunt, axem dimensi, mundum oculis perscrutati sunt; quia nullus eorum cum Deo in principio fuit, nullus eorum de Deo dixit: *Cum pararet cœlum, cum ipso eram, et eram cum eo componens, ego eram cui adgaudebat.* Si ergo illis creditur, non creditur Deo, qui ait: *Quemadmodum cœlum novum, et terra nova, quæ ego facio manere coram me, dicit Dominus; sic stabit nomen vestrum, et semen vestrum: et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato; et veniet omnis caro in conspectu meo, ut adorent in Hierusalem, dicit Dominus Deus: et exibunt, et videbunt membra hominum, qui prævaricati sunt in me. Nam vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur, et erunt in adspectum universæ carni.*

87. Si terra renovatur et cœlum, cur dubitemus hominem posse renovari, propter quem terra facta et cœlum est? Si prævaricator servatur ad pœnam, cur justus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro justorum? Hæc est enim resurrectio, sicut verbi ipsius sonus exprimit; ut quod cecidit, hoc resurgat: quod mortuum fuerit, reviviscat.

88. Et hæc est series et causa justitiæ, ut quoniam corporis animique communis est actus (quia quæ animus cogitavit, corpus effecit), utrumque in judicium veniat, utrumque aut pœnæ dedatur, aut gloriæ reservetur. Nam propemodum absurdum videtur, ut cum animi legem lex carnis impugnet, et mens plerumque quod odit hoc faciat, quando inhabitans in homine peccatum carnis operatur; animus subdatur injuriæ *, alienæ reus culpæ; caro quiete potiatur auctor ærumnæ: et solus adteratur, qui non solus erravit: aut solus gloriam referat, qui non solus gratiæ militavit.

89. Plena, ni fallor, et justa ratio: sed ego rationem a Christo non exigo. Si ratione convincor, fidem abnuo. Credidit Abraham Deo, et nos credamus; ut qui sumus generis, etiam fidei simus hæredes. Credidit et David, propter quod et loquutus est: et nos credamus, ut possimus loqui, scientes quoniam, *qui suscitavit Dominum Jesum Christum, et nos cum Jesu suscitabit.* Hoc enim promisit, qui numquam mentitur, Deus: hoc promisit veritas in Evangelio suo, dicens: *Hæc est autem voluntas ejus qui misit me, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo: sed resuscitem illud in novissimo die.* Nec satis putavit semel dixisse, sed etiam repetita expressione signavit; sic enim sequitur: *Hæc est enim voluntas Patris mei, qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.*

90. Quis hoc dicit? Utique is qui mortuus plurima defunctorum corpora suscitavit. Si Deo non credimus, nec exemplo credimus? Non credimus quod promisit; quando etiam quod non promisit, effecit? Ipse autem quam causam moriendi habuisset, nisi habuisset et causam resurgendi? Etenim quoniam Deus mori non poterat, mori non poterat sapientia: resurgere autem non poterat, quod mortuum non erat; adsumitur caro, quæ mori posset; ut dum moritur, quod solet, quod mortuum fuerat, hoc resurgeret. Neque enim poterat esse nisi per hominem resurrectio; quoniam *sicut per hominem mors, ita et per hominem resurrectio mortuorum.*

91. Ergo resurrexit homo quoniam homo mortuus est: resuscitatus homo,

* *Subdatur injuriæ*, hoc est, pœnis ac suppliciis.

sed resuscitans Deus. Tunc secundum carnem homo, nunc per omnia Deus: nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum, sed carnis gratiam tenemus; ut ipsum primitias quiescentium, ipsum primogenitum ex mortuis noverimus. Primitiæ utique ejusdem sunt generis atque naturæ, cujus et reliqui fructus, quorum pro lætiore proventu primitiva Deo munera deferuntur, sacrum munus pro omnibus, et quasi reparatæ quædam libamina naturæ. Primitiæ ergo quiescentium Christus. Sed utrum suorum quiescentium, qui quasi mortis exsortes dulci quodam sopore teneantur, an omnium mortuorum? Sed *sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur*. Itaque sicut primitiæ mortis in Adam, ita etiam primitiæ resurrectionis in Christo.

92. Omnes resurgunt, sed nemo desperet, neque justus doleat commune consortium resurgendi; cum præcipuum fructum virtutis exspectet. *Omnes quidem resurgent, sed unusquisque*, ut ait Apostolus, *in suo ordine*. Communis est divinæ fructus clementiæ, sed distinctus ordo meritorum. Dies omnibus lucet, sol omnes populos fovet, pluvia possessiones omnium uberiore imbre fœcundat.

93. Omnes nascimur, omnes resurgemus: sed in utroque vel vivendi, vel reviviscendi gratia dispar, diversa conditio. *In momento* enim, *in ictu oculi, in novissima tuba mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur*. Quinetiam in ipsa morte quiescunt alii, vivunt alii. Bona quies, sed vita melior. Denique Paulus ad vitam excitat quiescentem, dicens: *Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit tibi Christus*. Ergo hic excitatur, ut vivat, ut similis Pauli sit, ut possit dicere: *Quia nos qui vivimus, non præveniemus eos qui dormierunt*. Non enim communem hunc vivendi loquitur usum, spirandique commercium, sed meritum resurgendi. Nam cum dixisset: *Et mortui qui in Christo sunt, resurgent primi;* subjecit deinde: *Et nos qui vivimus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera.*

94. Utique mórtuus est Paulus, et passione venerabili vitam corporis cum immortali gloria commutavit: num fefellit ergo qui se viventem scripsit in nubibus obviam Christo esse rapiendum? Hoc enim de Enoch legimus, aut Elia: sed et tu rapieris in spiritu. Ecce currus Eliæ, ecce ignes, etsi non videntur, parantur; ut justus adscendat, innocens transferatur, et tua vita mori nesciat. Denique apostoli mori nescierunt; unde et dictum est: *Amen, amen dico vobis, multi ex his adstantibus non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regno suo*. Vivit enim qui non habet, quod moriatur in eo, qui non habet ex Ægypto calceamentum aliquod aut vinculum: sed exuit illud priusquam corporis hujus deponat officium. Non solus itaque Enoch vivit, quia non solus est raptus: rapitur et Paulus obviam Christo.

95. Vivunt etiam patriarchæ; neque enim aliter Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, nisi mortui viverent diceretur; Deus enim mortuorum non est, sed viventium. Vivemus et nos, si gesta moresque majorum voluerimus imitari. Miramur patriarcharum præmia, imitemur obsequia: prædicamus gratiam, sequamur obedientiam, non escis inducti, sæculi laqueos incidamus. Arripiamus opportunitatem temporis, præscriptum Legis, clementiam vocationis, desiderium passionis. Exierunt de terra sua patriarchæ, et nos exeamus proposito de corporis potestate; nos exeamus proposito, illi exsilio: sed exsilium non putarunt, quod devotio obiret, non necessitas imperaret. Illi terram solo mutarunt, nos terram cœlo mutemus: illi habitatione, nos spiritu. Illis illuminatum stellis cœlum ostenderit sapientia, nostri cordis oculos illuminet. Sic typus veritati, et veritas concurrit typo.

96. Abraham paratus excipiendis hospitibus, fidelis Deo, impiger ministerio, promtus officio, Trinitatem in typo vidit, hospitalitatem religione cumulavit, tres suspiciens, unum adorans; et personarum distinctione servata, unum tamen Dominum nominabat; tribus hono-

rificentiam muneris deferens, et unam significans potestatem. Loquebatur enim in eo non doctrina, sed gratia : et melius credebat ille, quod non didicerat, quam nos qui didicimus. Nemo enim typùm falsaverat veritatis, et ideo tres videt, sed unitatem veneratur. Tres mensuras similaginis promit, unum immolat vitulum; satis credens unum esse sacrificium, trium munus: unam hostiam, trium gratiam. Nam in quatuor regibus quis non intelligat quod materialis elementa naturæ, præfiguratæ Dominicæ passionis indicio, et omnia sibi mundana subjecerit? Fidelis in bello, abstemius in triumpho, qui donis non hominum ditescere, sed Dei mallet.

97. Generare se posse filium senex credidit, immolare posse se filium pater judicavit : nec patrius trepidavit affectus, cum senis dexteram pietas adjuvaret; sciebat enim acceptiorem Deo filium immolatum esse, quam sanum. Ergo adducit ad sacrificium filium dilectissimum; et quem sero susceperat, cito obtulit : nec paterni nominis appellatione revocatur, cum ille patrem vocaret, hic filium. Cara quidem nominum pignora, sed amabiliora Dei præcepta. Itaque licet compaterentur corda, vota durabant. Distrinxit super filium gladium paterna manu, et patrio percussit affectu, ne periret pœna : trepidavit, ne ictus erraret, dextera deficeret. Sensit pietatis affectum, sed non omisit devotionis negotium : et properabat obsequium, etiam cum audiret oraculum. Unde nos quoque Deum omnibus, quos diligimus, præferamus, patri, fratribus, matri; ut possit nobis servare dilectos, sicut in Abraham uberiorem remuneratorem, quam ministrum videmus.

98. Obtulit quidem filium pater, sed Deus non sanguine, sed pietate placatur. Ovem pro homine demonstravit in ligno; ut et filium patri redderet, nec periret hostia sacerdoti. Itaque nec Abraham parricidio cruentatus est, nec Deus sacrificio defraudatus. Vidit propheta, nec affectavit jactantiam, nec tenuit pertinaciam: ovem pro homine mutavit. Quo magis ostenditur, quam religiose obtulerit, quem tam libenter recepit. Et tu si Deo munus tuum offeras, non amittis. Sed avari sumus. Deus unicum Filium morti pro nobis obtulit, nos nostros negamus. Vidit hoc Abraham et agnovit mysterium, salutem nobis in ligno futuram: nec latuit in uno eodemque sacrificio aliud esse quod videretur offerri, aliud quod posset occidi.

99. Imitemur ergo Abrahæ devotionem, imitemur Isaac bonitatem, imitemur castimoniam. Bonus plane et pudicus vir, devotus Deo, castus uxori: qui injuriam non reddidit, excludentibus cessit, pœnitentes eosdem recepit, nec protervus contumaciæ, nec durus gratiæ. Litium fugitans, cum recederet: facilis veniæ, cum reciperet : profusior bonitate, cum ignosceret. Petebatur societatis consortium, adjunxit convivium voluptatis.

100. Imitemur etiam in Jacob typum Christi, sit ejus in nobis aliqua similitudo factorum. Erimus consortes, si fuerimus imitatores. Matri obedivit, fratri cessit, socero servivit, mercedem de lucris non de gregis divisione quæsivit. Non avara divisio, ubi lucrativa portio. Nec illa otiosa significatio, scala de cœlo, quod per crucem Christi Angelorum atque hominum futura consortia viderentur. Cui obstupefactum est femur, ut in femore suo agnosceret generationis hæredem, et obstupefactio femoris passionem prophetaret hæredis.

101. Videmus igitur cœlum patere virtuti, nec hoc esse paucorum : *Multi enim venient ab oriente, et ab occidente, et aquilone et austro, et recumbent in regno Dei.* Delectationem perpetuæ quietis sepultis animorum motibus exprimentes. Sequamur Abraham moribus, ut nos recipiat in gremium suum, et tamquam Lazarum suæ humilitatis hæredem propriis circumfusum virtutibus pio foveat amplexu. Non enim nos in gremio corporali, sed in quodam bonorum factorum amictu sancti patriarchæ probata Deo successio fovet. *Nolite*, inquit, *seduci, Deus non deridetur.*

102. Advertimus quam grave sit sacrilegium resurrectionem non credere; si enim non resurgimus, ergo Christus

gratis mortuus est, ergo Christus non surrexit. Si enim nobis non resurrexit, utique non resurrexit, qui sibi cur resurgeret, non habebat. Resurrexit in eo mundus, resurrexit in eo cœlum, resurrexit in eo terra; erit enim cœlum novum, et terra nova. Sibi autem ubi erat necessaria resurrectio, quem mortis vincula non tenebant? Nam etsi secundum hominem mortuus, in ipsis tamen erat liber infernis.

103. Vis scire quam liber? *Factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber.* Et bene liber, qui se poterat suscitare, juxta quod scriptum est: *Solvite hoc templum, et in triduo resuscitabo illud.* Et bene liber, qui alios descenderat redemturus. Factus est autem sicut homo, non specie utique, sed veritate formatus; quia et homo est, et quis cognoscet eum? Etenim *in similitudinem hominum factus, et specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem;* ut per illam scilicet obedientiam ejus gloriam videremus, *gloriam quasi unigeniti a Patre* secundum Johannem sanctum. Ita enim Scripturæ figura servatur, ut et unigeniti gloria, et perfecti hominis natura servetur in Christo.

104. Itaque adjutore non eguit: neque enim eguit, cum faceret mundum; ut egeret, cum redimeret. Non legatus, non nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit eum: *Ipse dixit, et facta sunt.* Ipse Dominus salvum fecit eum: ubique ipse, quia per ipsum omnia. Quis autem adjuvaret eum, in quo creata sunt omnia et omnia in ipso constant? Quis adjuvaret eum, quia omnia in momento facit, et in novissima tuba mortuos suscitat? Non quia aut prima, aut secunda non possit, aut tertia: sed ordo servatur, non quo difficultas sero vincenda, sed legitimus numerus explicandus sit.

105. Tempus autem, arbitror, de tubarum specie dicere, quoniam sermo propinquat ad finem; ut nostri quoque consummandi eloquii tuba sit signum. Septem tubas legimus in Apocalypsi Johannis, quas septem sumsere Angeli. Ubi habes quoniam septimus Angelus tuba cecinit, et facta est vox magna de cœlo dicens: *Factum est regnum hujus mundi Dei nostri, et Christi ejus, et regnabit in sæcula sæculorum.* Tuba quidem et pro voce accipitur, quia habes: *Quoniam ecce ostium apertum in cœlo, et vox prima, quam audivit sicut tubam loquentem mecum et dicentem: Adscende huc, et ostendam tibi quæ oportet fieri.* Legimus etiam: *Canite initio mensis tuba;* sed etiam alibi: *Laudate eum in sono tubæ.*

106. Ergo quid sibi velit tubarum significatio, omni virtute debemus advertere; ne quasi fabulam aniliter accipientes periclitemur, si indigna dogmate spiritali, nec convenientia Scripturarum eminentiæ sentiamus. Nam cum legerimus bellum nobis esse non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia nequitiæ, quæ sunt in cœlestibus; non carnalia utique arma sed fortia Deo æstimare debemus. Non enim satis est tubam te videre, nec sonum ejus audire, nisi proprietatem sonitus intelligas. Etenim si incertam vocem det tuba, quomodo quis parabit se ad bellum? Unde oportet vocis tubæ nos scire virtutem, ne videamur barbari, cum tubas hujusmodi aut audimus, aut loquimur *. Et ideo cum loquimur, oremus ut eas nobis Spiritus sanctus interpretetur.

107. Requiramus igitur in Scripturis veteribus quid de tubarum genere legerimus, consentientes eas solemnitates, quæ Judæis Lege præscriptæ sunt, superiorum esse umbram celebritatum, cœlestiumque festorum. Hic enim umbra, illic veritas. Per umbram ad veritatem pervenire nitamur. Cujus figura etiam alibi expressa est hoc modo; habes enim quia loquutus est Dominus ad Moysen: *Loquere filiis Israel, dicens: Mense septimo, una mensis, erit vobis requies in memoriale tubarum, vocata sancta erit vobis. Omne opus servile non facietis, et accendetis holocaustum Domino.* In Numeris autem: *Loquutus est Dominus ad Moysen, dicens: Fac tibi duas tubas ductiles, argenteas facies eas, et erunt tibi ad evocandam synagogam,*

* Tuba Romani utebantur in militia, quemadmodum tympanis ac tibiis barbari.

et promovenda castra : et tuba canes in illis, et colligetur omnis turba ad ostium tabernaculi testimonii. Si autem in una tuba cecineris, ad te venient omnes principes et duces Israel, et tuba canetis significationem primam, et promovebunt castra, et constituentur ad Orientem. Et tuba canetis significationem secundam, et promovebunt castra, et constituentur ad Libanum. Et tuba canetis significationem tertiam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Boream. Et tuba canetis significationem quartam, et promovebunt castra, quæ constituentur ad Aquilonem. Significationem tuba canent in promotu eorum. Et cum congregabitis synagogam, tuba canite, et non significationem. Et filii Aaron sacerdotes tubis canent, et erit vobis legitimum æternum in progenies vestras. Si autem exieritis in bellum in terram vestram ad adversarios, qui resistunt vobis, significabilis tubis, et reminiscemini coram Domino et liberationem habebitis a mortuis vestris. Et in diebus lætitiæ vestræ, et in diebus festis vestris, et in neomeniis vestris concinite tubis, et in holocaustis et sacrificiis salutaribus vestris, et erit vobis in commemoratione vestra coram Domino, ait Dominus.

108. Quid igitur, dies festos in potu et in epulis æstimabimus? Sed nemo nos in manducando dijudicet; novimus enim quia Lex spiritalis est : *Nemo ergo nos judicet in escis aliquibus, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniis, aut sabbato, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* Corpus itaque Christi requiramus, quod vobis quasi novissima tuba vox de cœlo paterna monstravit, tunc cum dicebant Judæi, quia tonitruum factum est illi : corpus Christi, quod iterum tuba nobis novissima revelabit; quoniam *ipse Dominus in jussu Archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo : et mortui qui in Christo sunt, resurgent; ubi* enim *corpus, illic et aquilæ :* ubi Christi corpus, ibi veritas.

109. Septima igitur tuba hebdomadis requiem videtur significare, quæ non solum in diebus et annis et periodis æstimatur (unde et jubilæus sacratus est numerus) sed etiam annum septuagesimum comprehendit, quando in Hierusalem regressus est populus, qui septuaginta annis in captivitate duravit. In centesimis quoque et in millesimis sacri observatio numeri minime prætermittitur; neque enim otiose Deus dixit : *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.* Ergo umbra futuræ quietis in diebus, mensibus, annis, mundi ipsius tempore figuratur; et ideo per Moysen mandatur filiis Israel, ut septimo mense, una mensis, singulis fiat requies in memoriale tubarum : nec servile aliquod opus, sed Deo sacrificium offeratur; eo quod in ipso fine hebdomadis, quasi mundi sabbato, spiritalia a nobis non carnalia opera flagitantur. Quod enim carnale, servile; quia animo caro servit : liberum vero innocentia facit, culpa vernaculum.

110. Oportuit igitur per speculum et in ænigmate fieri spiritalia : *Nunc enim per speculum videmus, tunc autem facie ad faciem.* Nunc secundum carnem militamus, tunc spiritu videbimus divina mysteria. Et ideo veræ legis character in nostris moribus exprimatur, qui in Dei ambulamus imagine; quoniam jam Legis umbra transivit : umbra Judæis carnalibus, imago nobis, veritas resurrecturis. Tria enim hæc secundum Legem esse cognovimus, umbram, imaginem, veritatem : umbram in Lege, imaginem in Evangelio, veritatem in judicio. Sed Christi omnia, et in Christo omnia, quem nunc secundum veritatem videre non possumus : sed videmus quasi in quadam imagine futurorum, quorum umbram in Lege perspeximus. Ergo Christus non umbra, sed imago Dei : non vacua imago, sed veritas. Et ideo per Moysen Lex; quia umbra per hominem, figura per Legem, per Jesum veritas. Neque enim veritas aliunde, nisi ex veritate procederet.

111. Si quis ergo hanc imaginem Dei videre desiderat, debet diligere Deum, ut diligatur a Deo : et sit jam non servus, sed amicus, qui mandata Dei fecerit; ut possit introire in nubem, ubi est Deus. Ipse faciat sibi rationa-

biles tubas duas ductiles argento probato, hoc est, pretioso verbo compositas et ornatas; quibus non raucum increpans, terribili sonitu murmur interstrepat, sed sublimes gratiæ Deo continua jubilatione fundantur. Talium enim tubarum sonitu mortui suscitantur, non crepitu utique æris, sed verbo veritatis animati. Et fortasse duæ istæ tubæ sunt, per quas divino spiritu Paulus increpuit dicens : *Orabo spiritu, orabo et mente : psallam spiritu, psallam et mente;* alterum enim sine altero nequaquam videtur evocationem habere perfectam.

112. Nec tamen omnium est utraque canere tuba, nec est omnium universam colligere synagogam : sed solis sacerdotibus, et ministris Dei canentibus ista prærogativa defertur; ut quicumque audierit, et sequutus eo fuerit, ubi est Dei gloria, et ad tabernaculum testimonii præmatura intentione convenerit : et opera possit spectare divina, et legitimum illud æternumque domicilium in suæ posteritatis seriem promereri. Tunc enim bellum conficitur, hostis fugatur; quando Spiritus gratia concinit, et mentis industria.

113. Sunt et illæ salutares tubæ, si corde credas, et ore confitearis : *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Hac igitur gemina tuba ad illam sanctam terram, resurrectionis scilicet gratiam, pervenitur; et ideo semper tibi concinant, ut semper audias Dei vocem : semper te Angelorum prophetarumque oracula excitent atque commoveant, ut ad superiora festines.

114. Hanc intentionem David versabat in pectore, cum dicebat : *Quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis, usque ad domum Dei; in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis.* Non enim soli hostes harum tubarum sonitu vincuntur : sed et delectationes, et dies festi, et neomeniæ sine his esse non possunt. Nemo enim potest nisi divini hauriat promissa sermonis, et resultantibus credat oraculis, exsultare lætitia, dies festos aut neomenias agere, quibus se corporali gratia, et sæculari occupatione vacuatum, Christi repleri luce desideret. Sacrificia quoque ipsa Deo probata esse non possunt, nisi confessio vocis adspiret, quæ sacerdotali oblatione ad obsecrandam Dei gratiam populos excitare consuevit.

115. Itaque simus prædicatores Domini, et laudemus eum in voce tubæ, non exigua de virtute ejus et vilia sentientes, sed ea quæ possint aurem mentis implere, et intimæ conscientiæ penetrare secretum; ut ea quæ corpori conveniunt, divinitati non putemus aptanda : nec divinæ magnitudinem potestatis humanis viribus metiamur; ut quæramus quomodo quis resurgat, aut quali corpore veniat, aut quemadmodum soluta coeant, lapsa reparentur; hæc enim arbitrio Dei simul ut statuuntur, implentur. Nec sensibilis tubarum exspectatur auditus, sed invisibilis potentia magnificentiæ cœlestis operatur; Deo enim velle pro facto est : nec resurrectionis requirendus nisus, sed fructus nobis est expetendus. Quæ proclivius celebrabitur, si exinaniti vitiis plenitudinem spiritalis mysterii consequamur, gratiamque renovata caro sumat a spiritu, et fulgorem lucis æternæ anima mutuetur a Christo.

116. Sed non solum singulorum, verum etiam universitatis sunt ista mysteria. Adverte enim juxta typum Legis, ordinem gratiæ. Cum tuba prima cecinerit, orientales congregat, quasi præcipuos et electos : cum secunda, suppares meritis, qui secundum Libanum siti, dereliquerint ludibria nationum : cum tertia, eos qui tamquam in mari exagitati istius freto mundi, sæculi hujus fluctibus vacillaverint : cum quarta, illos qui duritiam mentium nequaquam satis potuerint eloquii spiritalis mollire præcepto; et ideo secundum boream vocati sunt, boreas enim secundum Salomonem durus est ventus.

117. Itaque licet in momento resuscitentur omnes, omnes tamen meritorum ordine suscitantur. Et ideo primi resurgunt, qui maturo devotionis occursu, et quodam antelucano fidei exortu prodeuntes, solis æterni radios receperunt. Quod vel de patriarchis

juxta veteris seriem Testamenti, vel de apostolis juxta Evangelium jure memoraverim. Secundi autem, qui ritum gentium relinquentes, ab errore sacrilego transierunt in Ecclesiæ disciplinam. Et ideo illi primi ex patribus, isti secundi ex gentibus; ab illis enim lux fidei cœpit, in istis usque ad mundi occasum suscepta duravit. Tertii suscitantur, et quarti, qui ab austro, et qui ab aquilone sunt. His quatuor terra distinguitur, his quatuor annus includitur, his quatuor mundus impletur, his quatuor Ecclesia congregatur. Omnes enim qui sacrosanctæ Ecclesiæ copulati, divini nominis appellatione censentur, prærogativam resurrectionis et delectationis æternæ gratiam consequentur; quoniam *venient ab oriente et occidente, ab aquilone et austro, et recumbent in regno Dei.*

118. Non enim exigua mundum suum Christus luce complectitur; quandoquidem *a summo cœlo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus, nec est qui se abscondat a calore ejus.* Omnes enim benignus illustrat, nec refutare levem, sed emendare vult: nec excludere durum Ecclesia, sed mollire desiderat. Et ideo in Canticis canticorum eos Ecclesia, in Evangelio Christus invitat dicens : *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis : et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde.*

119. Ecclesiæ quoque vocem invitantis agnosce; dicit enim : *Exsurge, aquilo, et veni, auster; perfla hortum meum, et defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum, et edat fructum pomiferarum suarum.* Sciens enim jam tunc etiam horum tibi fore opera fructuosa, Christo tuo fructum de talibus pollicebare : et quæ primo te in cubiculum dixisti Regis inductam, diligens ubera super vinum, cum diligentem amares, lactantem quæreres, pericula pro religione contemneres.

120. Deinde a Libano, sponsa, rogaris ut venias, judicio Domini adhuc tota formosa adhuc tota irreprehensibilis. Sic enim scriptum est : *Tota es formosa, proxima mea, et reprehensio non est in te. Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano.*

121. Postea ipsa jam nullos aquæ lapsus, jam nullos impetus descendentes a Libano pertimescens, aquilonem et austrum advocas, perflari cupiens hortum tuum; ut in aliis unguenta tua defluant, in aliis, multiplices fœcunditatis tuæ fructus offeras Christo.

122. Et ideo *beatus qui custodit verba prophetiæ hujus*, quæ nobis resurrectionem evidentioribus testimoniis revelavit dicens : *Et vidi mortuos magnos et pusillos stantes ante sedem, et libros aperuerunt : et alius liber apertus est, qui est vitæ : et judicati sunt mortui de scriptis in libris, secundum facta sua. Et dedit mare mortuos, qui in ipso erant : et inferi dederunt mortuos, qui penes se erant.* Ne ergo dubites quemadmodum resurgant, quos inferi revomunt, mare reddidit.

123. Accipe etiam quando promittatur gratia futura justorum : *Et audivi,* inquit, *vocem magnam de throno dicentem : Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum illis; et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus cum illis erit illorum Deus. Et delebit omnem lacrymam de oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor ultra erit.*

124. Compara nunc, si placet, atque contende vitam hanc cum illa vita; et elige, si potes, perpetuam corporis vitam in labore ærumnaque miserabili tantarum commutationum, votorumque tædio, fastidio voluptatum. Nonne si Deus ista perpetuare velit, illa deligeres? Nam si per se ipsa vita fugienda est, ut sit molestiarum fuga, requies ærumnarum; quanto magis ea requies est expetenda, cui futuræ resurrectionis voluptas perpetua succedet : ubi nulla criminum series, nulla illecebra delictorum?

125. Quis in dolore tam patiens, qui non mortem oret? quis in infirmitate tam constans, ut non optet mori se potius, quam debilem vivere? quis in mœrore tam fortis, ut non desideret eo se

vel moriendo defungi? Quod si ipsi nobis dum vivimus, displicemus, cum vivendi finem præstitum esse noverimus; quanto amplius vitæ nos tæderet istius, si sine fine futuros nobis labores hujus corporis cerneremus? Quis est igitur qui se velit mortis exsortem? Aut quid gravius immortalitate miserabili? *Si in hac vita*, inquit, *in Christo tantum sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus;* non quod in Christo sperare sit miserum, sed quia Christus sperantibus in se vitam alteram præparaverit. Hæc enim peccato obnoxia est, illa præmio reservata.

126. Ipsos cursus breves nostrarum ætatum quantum videmus nobis adferre fastidium? Puer adolescentiam desiderat, adolescens annos sibi majoris metitur ætatis, juvenis beneficio ævi florentis ingratus, senilem honorificentiam concupiscit. Ita omnibus ex natura venit velle mutari; quia ejus nos quod sumus, pœnitet. Denique etiam ipsa post usum vota fastidio sunt: et quæ mereri optavimus, cum meruerimus, abdicamus.

127. Unde non immerito etiam sancti viri prolongatum incolatum suum sæpe doluerunt: doluit David, doluit Hieremias, doluit Elias. Si sapientibus creditur, et hi in quibus divinus Spiritus loquebatur, ad meliora properabant; si reliquorum judicia sciscitamur, ut cognoscamus omnes in unam convenire sententiam; quanti mortem mœrori, quanti mortem formidini prætulerunt? judicantes videlicet graviorem metum mortis esse, quam mortem. Adeo suis malis mors non timetur, sed vitæ miseriis antefertur! cum expetitur morientis exitus, et evitatur formido viventis.

128. Sed esto, huic vitæ resurrectio præferatur. Quid, philosophi ipsi genus post mortem aliquod repererunt, quo nos uti magis, quam resurgere delectabit? Et illi quidem qui dicunt animas immortales esse, non satis mulcere me possunt, cum pro parte me redimunt. Nam quæ potest esse gratia, ubi non totus evasi; quæ vita, si in me opus Dei occidat; quæ justitia, si naturæ finis, mors *, sit erranti justove communis; quæ veritas, ut quia ipsa se moveat, et semper moveatur anima, immortalis esse credatur **. Quod nobis in corpore commune cum bestiis, ante corpus quid geratur incertum; nec ex contrariis colligatur veritas, sed destruatur.

129. An vero illorum sententia placet qui nostras animas, ubi ex hoc corpore emigraverint, in corpora ferarum, variorumque animantium transire commemorant? At certe hæc circeis medicamentorum illecebris composita esse ludibria poetarum ipsi philosophi disserere solent: nec tam illos qui perpessi ista simulentur, quam sensus eorum qui ista confinxerint, velut circeo poculo ferunt in varia bestiarum monstra conversos. Quid enim tam simile prodigii, quam homines credere in habitum ferarum potuisse mutari? Quanto majoris est prodigii gubernatricem hominis animam, adversam humano generi bestiarum suscipere naturam, capacemque rationis ad irrationabile animal posse transire, quam corporis effigies esse mutatas? Vos ipsi hæc destruitis, qui docetis. Nam magicis incantata carminibus portentosæ hujus conversionis genera tradidistis.

130. Ludunt hæc poetæ, reprehendunt philosophi: et quæ putant ficta de viventibus, hæc arbitrantur vera de mortuis. Illi autem qui ista finxerunt, non suam probare fabulam, sed philosophorum errores irridere voluerunt: qui putant quod illa anima quæ miti humilique proposito iracundiam vincere, patientiam adsumere, cruore abstinere consueverat; eadem frementi motu leonis incensa, iræ impatiens, effræna rabie, sitire sanguinem, cædemque possit expetere: et illa quæ populorum fremitus varios regali quodam consilio temperabat, et rationabili voce mulcebat; eadem se inter devia

* Per naturæ finem intellige compositi naturalis dissolutionem, non autem ambarum quibus constat, partium interitum; quandoquidem in eos philosophos disputat, a quibus animæ immortalitas admittebatur, hoc est, in platonicos.

** Cicero, *Tuscul.* 1.

atque deserta ritu luporum patiatur ululare : aut quæ injusto sub onere gemens, duros aratri labores questu miserabili mugiebat; eadem postea in figuram hominis commutata, levi cornua quærat in fronte *: vel illa quam præpetes prius pennæ usque ad alta cœli per sublime aeris alarum remigiis evehebant; eadem postea volatus jam non suos requirat, et se humani doleat corporis gravitate pigrescere.

131. Hinc fortasse et illum Icarum perdidistis, quod persuasionibus vestris inductus adolescens, prius avem se fuisse fortasse crediderat. Hinc etiam senes plerique decepti sunt, ut gravi immorerentur dolori, cygneis male creduli fabulis, dum putant modulis se mulcendo flebilibus albentem molli pluma mutare canitiem.

132. Hæc quam incredibilia! quam deformia! Quanto illud est convenientius, ut credas secundum naturam, credas secundum usum fructuum cæterorum, credas secundum gestorum exempla, oracula prophetarum, Christi cœleste promissum. Quid vero præstantius, quam ut opus Dei judices non perire, et secundum imaginem et similitudinem Dei factos transferri non posse in effigies bestiarum, cum utique ad similitudinem Dei non corporis sit imago, sed spiritus? Nam quemadmodum homo, cui subjecta sunt animantium genera cæterorum, in subjectum sibi animal meliore sui parte demigret? Non patitur hoc natura, et si pateretur natura, non pateretur gratia.

133. Sed videro quid vos de vobis, gentes, opinionis habeatis; neque enim mirum debet videri, quod creditis vos in bestias posse mutari, qui bestias adoratis. Ego tamen malim de vestro merito melius judicetis; ut non inter cœtus ferarum, sed inter Angelorum consortia vos credatis futuros.

134. Habet animus ex hoc jam vitæ amfractu, et terreni corporis colluvione discedere, et ad illa consilia superna contendere, etsi sanctorum sit pervenire, laudem dicere Deo (quam citharizantes illos dicere prophetica lectione comperimus : *Quia magna mirabilia opera tua, Domine Deus omnipotens justæ et veræ viæ tuæ, Rex gentium! Quis non timebit, et magnificabit nomen tuum; quia solus sanctus es, quia omnes gentes venient et adorabunt ante te*); videre quoque tuas, Jesu, nuptias, in quibus de terrenis ad cœlestia, concinentibus omnium gaudiis, sponsa deducitur; *ad te enim omnis caro veniet*, jam non sæculo obnoxia, sed spiritui copulata : videre thalamos ornatos byssino, rosis, liliis, et coronis. Cujus enim alterius sic ornantur nuptiæ? Ornantur enim confessorum livore, martyrum sanguine, liliis virginum, coronis etiam sacerdotum.

135. Hoc sibi præ cæteris David sanctus optavit, ut hæc spectaret et cerneret. Denique ait : *Unam petivi a Domino, hanc requiram; ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam voluptatem Domini.*

136. Juvat hoc credere, sperare delectat : certe non credidisse pœna est, sperasse gratia. Quod si in hoc erro, quia Angelis me post mortem sociari malo, quam bestiis; libenter in hoc erro, neque umquam hac me opinione, dum vivo, fraudari patiar.

137. Quid enim mihi superest solatii, quam quod me citius ad te, frater, spero venturum, nec digressus tui inter nos longa divortia fore; tuisque intercessionibus mihi hoc posse conferri, ut citius desiderantem tui advoces. Quis enim est, qui non sibi debeat istud optare præ cæteris : *ut corruptibile hoc induat incorruptelam, et mortale hoc induat immortalitatem?* ut qui nunc morti corporis fragilitate succumbimus, supra naturam siti, mortem jam timere nequeamus.

---

* *Et sæpe in levi quæsisset cornua fronte.*
Virg.

DE OBITU VALENTINIANI

CONSOLATIO *.

1. Etsi incrementum doloris sit, id quod doleas, scribere ; quoniam tamen plerumque in ejus, quem amissum dolemus, commemoratione requiescimus; eo quod in scribendo dum in eum mentem dirigimus, intentionemque defigimus, videtur nobis in sermone reviviscere : signare aliquid de Valentiniani junioris ultimis cordi fuit; ne aut obliterasse silentio bene meriti de nobis pignoris memoriam videremur, atque inhonoratam reliquisse, aut refugisse incentivum dolendi, cum doluisse plerumque solatium sit dolentis : simul cum de ipso aut ad ipsum loquor, tamquam de præsente vel ad præsentem mihi sermo sit.

2. Quid igitur primum defleam? Quid primum amara conquestione deplorem. Conversi sunt dies nobis votorum nostrorum in lacrymas; siquidem Valentinianus nobis, sed non talis qualis sperabatur, advenit. Et iste tamen vel morte sua voluit implere promissum : sed nobis acerbissima est facta ejus, quæ exoptabatur, præsentia. Utinam adhuc nobis abesset, ut sibi viveret! Sed ille non passus, cum audiret Alpes Italiæ hoste infestari barbaro, maluit periclitari se, si Gallias derelinqueret, quam nostro deesse periculo. Magnum crimen agnoscimus imperatoris, quod Romano voluit subvenire imperio ! Hæc causa mortis, quæ plena laudis. Solvamus bono principi stipendiarias lacrymas; quia ille nobis solvit etiam mortis suæ stipendium.

3. Nec tamen flendi admonitio necessaria. Flent omnes, flent et ignoti, flent et timentes, flent et inviti, flent et barbari, flent et qui videbantur inimici. Quantos iste de Galliis usque huc totius tractu itineris populorum egit gemitus? Omnes enim non tamquam imperatorem sibi, sed tamquam parentem publicum obisse domestico fletu doloris illacrymant, suaque omnes funera dolent. Amisimus enim imperatorem, in quo duo pariter acerbant dolorem, annorum immaturitas, et consiliorum senectus. In his ego fleo, sicut dixit propheta : *Oculi mei caligaverunt a fletu ; quia elongavit a me, qui consolabatur me.* Oculi mei non solum corporis, sed etiam mentis hebetati sunt, et quadam cæcitate omnis sensus obductus est; quoniam ereptus est mihi, qui convertit animam meam, et ad spem maximam de summa rerum desperatione revocavit.

4. *Audite omnes populi, et videte dolorem meum. Virgines meæ et juvenes mei abierunt in captivitatem :* sed cognito quod de Valentiniani essent partibus, liberi reverterunt. Militavit hostis barbarus imperatori adolescenti, et suæ oblitus victoriæ, memor fuit imperialis reverentiæ. Laxavit sponte quos ceperat, excusans quod ignorasset Italos. Nos adhuc murum Alpibus addere parabamus : Valentiniani gratia non exspectavit Alpium vallum, fluenta am-

* In procinctu erat Valentinianus Junior, ut e Galliis in Italiam, quo eum barbarorum irruptionem minitantium metus vocabat, reverteretur, cum e vivis Arbogastis Comitis fraude sublatus fuit, in civitate Vienna, idibus maiis anni 392, in vigilia sacri pentecostes. Illius corpus non ita multo post relatum est Mediolanum, ibique tantisper, quoad Theodosii mandata de sepultura ejus acciperentur, in palatio suo servatum. Allatis demum ab imperatore de hoc litteris, Valentiniani parentalia celebrata sunt, in quibus Ambrosius principem illum anno ætatis 20, ex imperio et vita raptum sequenti oratione prosequutus est.

nium, aggeres nivium, sed Alpes et fluvios supergressa, muro nos sui imperii protexit. Unde prophetici Threni mihi utendum videtur exordio : Quomodo mœret Italia, quæ abundabat gaudiis? *Plorans ploravit in nocte, et lacrymæ illius in maxillis ejus. Non est qui eam consoletur ab omnibus qui diligunt eam. Omnes qui amant illam, despexerunt eam. Omnis populus ejus ingemiscentes.*

5. Et quia de Hierusalem dictum est : *Plorans ploravit in nocte;* et nostra Hierusalem, id est, Ecclesia, ploravit in nocte; quoniam qui eam splendidiorem fide sua et devotione faciebat, occubuit. Merito ergo plorans ploravit, et adhuc lacrymæ ejus in maxillis ejus. Ubertatem quidem fletuum solet vultus humescentis declarare infusio, cum lacrymis genæ rorant; sed quia scriptum est : *Genæ ejus sicut phialæ aromatis gignentes unguentaria, labia ejus lilia distillantia myrrham plenam;* mystica Ecclesiæ gratia deflentis accipitur, quæ in obitu Valentiniani bonum doloris sui effudit unguentum, et vitam ejus prædicando concelebrat. Cui mors obesse non potuit, eo quod odor prædicationis universorum ore celebrabilis fœtorem omnem mortis abolevit.

6. Flet igitur Ecclesia pignus suum, *et lacrymæ ejus in maxillis ejus.* Quæ sit maxilla audi : *Qui te percusserit in maxillam, præbe ei et alteram;* eo quod in dolore sit patiens, ut pœniteat verberantem. Percussa eras, Ecclesia, in maxilla tua; cum amitteres Gratianum : præbuisti et alteram, quando tibi Valentinianus ereptus est. Merito tibi non in una maxilla, sed in utraque sunt lacrymæ; quia pie germanum utrumque deploras. Ploras igitur, Ecclesia, et fletu genæ tuæ velut fluentibus quibusdam stillicidiis pietatis exundant. Quæ sunt istæ genæ Ecclesiæ? De quibus alibi ait Scriptura : *Ut corium malorum granatorum genæ tuæ.* Istæ sunt genæ in quibus solet nitere verecundia, pulcritudo fulgere : in quibus aut flos juventæ, aut perfectæ ætatis insigne est. In obitu igitur fidelium imperatorum quidam fidei pudor, quædam Ecclesiæ verecundia est : et in tam immatura morte piorum principum omnis Ecclesiæ mœstior pulcritudo est.

7. Plorat Ecclesia in sapientibus suis, qui velut caput Ecclesiæ sunt : *Oculi* enim *sapientis in capite ejus.* Plorat in oculis, hoc est, in suis fidelibus; quia scriptum est : *Oculi tui sicut columbæ, extra taciturnitatem tuam;* eo quod videant spiritaliter, et noverint ea, quæ viderint, tacere mysteria. Plorat in sacerdotibus suis, qui sunt sicut genæ Ecclesiæ, in quibus est barba Aaron, hoc est, barba sacerdotalis, in quam de capite descendit unguentum. Isti sunt in quibus est pulcritudo Ecclesiæ, in quibus flos ejus gratior, in quibus ætas perfectior : qui velut cortices malorum punicorum decorem foris præferant abstinentia corporali, intus autem commissam sibi plebem diversæ ætatis et sexus foveant sapientia spiritali; objecti quidem sæculo ad injurias, sed interna mysteria dividentes. Plorat in virginibus suis, quæ sunt sicut lilia, et lilia myrrha plena, candorem integritatis, et mortificatæ corporalis illecebræ gloriam præferentes.

8. In his ergo flet, sicut scriptum est: *Viæ Sion lugent, sacerdotes ejus ingemiscunt, virgines ejus abductæ, et ipsa indignatur intra se.* Et intra se quidem indignatur, ad Valentinianum autem dicit : *Adsumam te, et inducam in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me. Potum tibi dabo a vino operosi unguenti,* hoc est, multi operis, multi odoris unguento a fluxu malorum granatorum meorum; ut bibat vinum quod lætificat cor hominis, et defluat in eum malorum granatorum fluxus, in quibus multus et diversus est fructus. Sermo enim multorum sensuum, et de diversis Scripturis abundans, sermo Angelorum, sermo apostolorum ac prophetarum, quos uno velut corio Ecclesia sancta complectitur, malorum fluxus est granatorum.

9. Videns hæc Valentinianus integræ plena gratiæ, respondet : *Misericordiæ Domini quod non defecimus; quia non sunt consummatæ miserationes ejus. Renovabit illas sicut lux matutina.* Multi

sunt gemitus mei, et cor meum defecit. *Sors mea Dominus, dixi; ideo sustinebo eum. Bonus est Dominus sustinentibus eum, animæ quæ quærit eum. Bonum est sperare in salutare Domini. Bonum est viro cum portaverit jugum grave in juventute sua : sedebit singulariter, et silebit; quia tulit jugum grave.* Et ille quidem se suarum virtutum remuneratione solatur; eo quod in juventute sua labores absorbuit, pericula multa toleravit; jugum maluit grave emendatioris propositi, quam molle illud ac plenum deliciarum, vivida mentis cervice portare.

10. Beatus plane qui vel in senectute correxit errorem, beatus qui vel sub ictu mortis animum avertit a vitiis. *Beati* enim *quorum tecta sunt peccata;* quia scriptum est : *Desine a malo, et fac bonum, et inhabita in sæculum sæculi.* Quicumque ergo desierit a peccatis, et fuerit ad meliora in quacumque conversus ætate, habebit superiorum indulgentiam peccatorum, quæ fuerit vel pœnitendi confessus affectu, vel corrigendi aversatus ingenio. Sed huic cum plurimis veniæ societas emerendæ; PLURIMI ENIM sunt qui se a peccatis et lubrico juventutis in senectute revocare potuerunt : rarus autem qui in juventute grave jugum seria sobrietate portaverit. Hoc est illud jugum, de quo Dominus in Evangelio ait : *Venite ad me omnes, qui laboratis, et onerati estis; et ego vos reficiam : tollite jugum meum super vos.* Si quis ergo antequam gravi oneretur peccatorum sarcina, tulerit jugum in juventute, singulariter sedebit : non cum plurimis conferendus, sed cum illo qui potest dicere : *Quoniam tu singulariter in spe constituisti me.*

11. Sed forte dicas : Quomodo jugum grave dicit Hieremias, cum in Evangelio Dominus dixerit : *Jugum meum suave, et onus meum leve est?* Ac primo disce, quia Græcus *jugum* tantummodo posuit, non addidit *grave.* Tamen et illud adverte, quia etsi ita esset in Threnis, in Evangelio tamen *jugum suave* dixit, et *onus leve,* non jugum leve. Potest enim grave jugum Verbi esse, sed suave : grave adolescenti, grave juveni, cujus ætas est florulentior; ut nolit jugo Verbi subjiciendam animi præbere cervicem. Potest et grave Verbi jugum videri propter onera disciplinæ, austeritatem correctionis, pondus abstinentiæ, restrictionemque lasciviæ; suave tamen esse fructu gratiæ, spe remunerationis æternæ, purioris conscientiæ suavitate. Tamen jugum Verbi suave dixit, onus obedientiæ leve; quoniam ei qui jugum Verbi patienti cervice susceperit, disciplinæ onus grave esse non poterit.

12. Qui ergo tulerit a juventute jugum, singulariter sedebit, et silebit, revelata sibi gaudens divinæ remunerationis æterna mysteria. Aut certe silebit, non opus habens excusatione peccati, quod matura confessione prævenit, et propera correctione deposuit. Non enim dicitur huic : *Quæ in juventute non congregasti, quomodo invenies in senectute?* Potest autem et sic intelligi, quoniam qui cito portaverit jugum Verbi, hoc est, a juventute, non se miscebit cum juvenibus, sed sedebit scorsum et silebit, donec plena se perfectione virtutis erudiat, et magnam induat animo patientiam : dabitque percutienti maxillam suam, etiam cædis contemnens injuriam; ut mandatis obsequatur cœlestibus.

13. Magnum est enim vel abstinere a vitiis juventutis, vel eam in ipso juventutis vestibulo derelinquere, atque ad seriora converti; lubricæ enim et perplexæ sunt viæ juventutis. Denique Salomon ait : *Tria mihi impossibilia sunt intelligere, et quartum quod non cognosco. Vestigia aquilæ volantis, et vias serpentis in petra, et semitas navis navigantis, et vias viri in juventute.* David autem ait : *Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Juvenis enim non solum fragilitate lubricæ ætatis prolabitur, verum etiam ignorantia cœlestium mandatorum plerumque delinquit : cito autem meretur veniam, qui prætendit ignorantiam. Propheta itaque dicit : *Delicta juventutis meæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Non dicit : Delicta senectutis meæ, et scientiæ meæ ne memineris : sed quasi propheta qui

cito correxerit et emendaverit vitia juventutis, ætatem ignorantiamque prætendit.

14. Valentinianus quoque etiam in delicto Prophetæ similis ait : *Delicta adolescentiæ et ignorantiæ meæ ne memineris.* Nec solum dixit, sed etiam ante correxit errorem, quam disceret esse lapsum alicujus erroris. Itaque dicit : Correctionem juventutis meæ ne memineris. ERROR IN PLURIBUS EST, in paucis correctio.

15. Et quid jam de aliis dicam, qui etiam ludo juventutis putaverit abstinendum, resecandam ætatis licentiam, severitatis publicæ duritiem molliendam, lenitatem senectutis in alienis annis deferendam ei, qui in periculum convicti criminis vocaretur? Ferebatur primo ludis circensibus delectari : sic istud abstersit, ut ne solemnibus quidem principum natalibus, vel imperialis honoris gratia circenses putaret esse celebrandos. Aiebant aliqui ferarum eum venationibus occupari, atque ab actibus publicis intentionem ejus abduci : omnes feras uno momento jussit interfici.

16. Audire in consistorio negotia, et Danielis spiritu, in quibus dubitarent senes, vel personæ alicujus contuitu ducerentur, congruam vero adolescentem videres senilemque ferre sententiam. Jactabant invidi, quod præmature prandium peteret : cœpit ita frequentare jejunium, ut plerumque ipse impransus convivium solemne suis Comitibus exhiberet : quo et religioni sacræ satisfaceret, et principis humanitati *.

17. Scenicæ cujusdam forma ac decore deperire Romæ adolescentes nobiles nuntiabatur : jussit eam ad comitatum venire. Missus pretio depravatus, sine mandati effectu rediit : alterum misit, ne voluisse emendare vitia adolescentum, et non potuisse videretur. Datus est obtrectandi aliquibus locus; deductam tamen numquam aut spectavit, aut vidit. Postea redire præcepit; ut et omnes agnoscerent irritum ejus non esse mandatum, et adolescentes doceret ab amore mulieris temperare, quam ipse qui potuit habere in potestate, despexerat. Et hæc fecit, cum adhuc non haberet uxorem, et tamen exhiberet sui tamquam vinctus conjugio castitatem. Quis tam Dominus servi, quam ille sui corporis fuit? Quis tam aliorum arbiter, quam ille suæ censor ætatis ?

18. Quid de pietate ejus loquar? qui cum homines nobili ortos genere, et locupleti prosapia, quæ cito movere invidiam solet, regiæ cupiditatis * accusator urgeret, præfectus insisteret; respondit ut nihil cruentum sanctis præsertim diebus statueretur. Et cum post aliquot dies accusatoris legeretur libellus, calumniam pronuntiavit, accusatum libere, donec præfectus cognosceret, observare jussit. Neque ante aut postea quisquam tanti criminis sub adolescente imperatore formidavit invidiam. Risit adolescens, quod robusti metuunt imperatores.

19. Miserat propter recuperanda templorum jura, sacerdotiorum profana privilegia, cultus sacrorum suorum, Roma legatos; et, quod est gravius, senatus nomine nitebantur. Et cum universi, qui in consistorio aderant, christiani pariter atque gentiles dicerent esse reddenda; solus velut Daniel, excitato in se Dei Spiritu, arguebat perfidiæ christianos, gentilibus obviabat dicens: Quod pius frater eripuit, quomodo a me putatis esse reddendum? cum in eo et religio lædatur et frater, a quo se nollet pietate superari.

20. Et cum paterno conveniretur exemplo, quod sub patre suo ea nullus abstulerat, respondit : Patrem meum laudatis, quia non abstulit; nec ego abstuli. Numquid pater meus reddidit, ut me debere reddere postuletis? Postremo etiamsi pater reddidisset, frater abstulerat, imitatorem in ea parte fratris esse me mallem. Aut numquid meus pater augustus fuit, et frater non fuit?

* Mos erat ut imperator solemnia ducibus suis convivia præberet, quibus non interesse non poterat, maxime cum ex iisdem ducibus plurimi adhuc ethnicam sequerentur religionem.

* Hoc est affectati imperii ac regii nominis.

Par utrique debetur reverentia, et par utriusque est circa rempublicam gratia. Utrumque imitabor : ut et non reddam quod pater reddere non potuit; quia nullus abstulerat : et servem quod a fratre est constitutum. Postulet parens Roma alia quæcumque desiderat : debeo affectum parenti, sed magis obsequium debeo salutis auctori.

21. Quid de amore provincialium loquar, vel quo eos ipse complectebatur, vel qui ab iis consultori suo rependebatur, quibus nihil umquam indici passus est? Præterita, inquit, non queunt solvere, nova poterunt sustinere? Ex hoc laudant provinciæ Julianum : et ille quidem in robusta ætate, iste in processu adolescentiæ : ille plurima reperit, et exhausit omnia; iste nihil invenit, et omnibus abundavit.

22. Audivit in Transalpinis partibus positus, ad Italiæ fines barbaros propinquasse, sollicitus ne alieno hoste suum regnum adtentaretur, venire properabat, cupiens dimittere Gallicana otia, et pericula nostra suscipere.

23. Hæc mihi cum aliis communia. Illa privata, quod sæpe me appellabat absentem, et a me initiandum se sacris mysteriis præferebat. Quin etiam cum rumor quidam ad Viennensem pertulisset urbem, quod invitandi ejus ad Italiam gratia eo pergerem; quam gaudebat, quam gratulabatur me sibi optato adfore ! Mora ei adventus mei prolixior videbatur. Atque utinam adventum ipsius nullus prævenisset nuntius !

24. Jam promiseram me profecturum, respondens vel honoratis * petentibus, vel præfecto, ut tranquillitati Italiæ consuleretur, me sicut superfluo ingerere non possem propter verecundiam, ita necessitatibus non defuturum. Confirmatum hoc erat : ecce postridie litteræ de instruendis mansionibus, invectio ornamentorum regalium, aliaque ejusmodi quæ ingressurum iter imperatorem significarent. Quibus rebus ab ipsis a quibus fuerant postulata, intermissa legatio est.

25. Reus mihi videbar speratæ meæ præsentiæ nec impletæ : sed utinam viventi tibi hunc deberem reatum ! Excusarem quod nulla tua audissem pericula, nullas tuas accepissem litteras, quod non potuissem propriis animalibus occurrere, etiamsi iter ingressus essem. Itaque securus veniæ, dum dies subduco, adventus tui iter lego; ecce rescriptum accipio, ut sine mora pergendum putarem, eo quod vadem fidei tuæ habere me apud comitem tuum velles. Num restiti? num moratus sum? Additur eo ut properarem ocius, nec arbitrarer causam itineris mei synodum Gallorum esse episcoporum, propter quorum frequentes dissensiones crebro me excusaveram : sed ut ipse baptizaretur.

26. In ipso egressu gestarum jam rerum indicia potui cognoscere, sed properandi studio nihil advertere poteram. Jam superabam Alpium juga, et ecce nuntius amarus mihi et omnibus de tanti morte imperatoris. Reflexi iter, et fletibus meis lavi. Quibus ego votis omnium proficiscebar ! quo gemitu omnium revertebar ! non enim imperatorem sibi, sed salutem ereptam putabant. Quanto ipse angebar dolore, primum quod tantus princeps, quod dulce pignus meum, quod ita mei cupidissimus occidisset ! Quos ego æstus ejus illo biduo fuisse comperi, quo litteris quas ad me miserat, supervixit ! Vesperi profectus est silentiarius, tertio die mane quærebat jamne remeasset, jamne venirem : ita sibi salutem quamdam venturam arbitrabatur.

27. O juvenis optime, utinam te viventem invenire potuissem, utinam te dilatio aliqua meo reservasset adventui ! Nihil de aliqua mei virtute polliceor, nihil de ingenio atque prudentia : sed quanta ego cura inter te et Comitem tuum, quanta sedulitate concordiam et gratiam refudissem ! Quam me ipsum pro tua obtulissem fide, quam in me ipsum eos recepissem, quibus ille se timere dicebat * ! Certe si Comes non esset inflexus, tecum remansissem.

* Quinam dicantur honorati, explicatum est ad lib. 2 *Offic.* c. 29, n. 150.

* Significat Arbogastem timorem prætendisse, ne quibusdam suarum partium periculum crearetur ab imperatore.

Præsumebam de te, quod ipse me audires, si pro te non esse auditum videres.

28. Multa habueram, quæ tenerem : nunc nihil habeo præter lacrymas et fletus. Quotidie mihi major ad dolorem es, crescis ad gemitum. Omnes quanti me feceris protestantur : omnes absentiam meam causam tuæ mortis appellant. Sed non sum Elias, non sum propheta, ut potuerim futura cognoscere : sed sum vox clamantis in gemitu, quo possim deflere præterita. Quid enim habeo quod melius faciam, quam ut tibi lacrymas pro tanto tuo in me affectu rependam? Ego te suscepi parvulum, cum legatus ad hostem tuum pergerem : ego Justinæ maternis traditum manibus amplexus sum : ego tuus iterum legatus repetivi Gallias, et mihi dulce illud officium fuit pro salute tua primo, deinde pro pace atque pietate, qua fraternas reliquias postulabas : nondum pro te securus, et jam pro fraternæ sepulturæ honore sollicitus.

29. Sed revertamur ad Threnos, et ipsa doloris ingrediamur viscera : *Quid testabor*, inquit, *tibi, aut quid adsimilabo tibi, filia Hierusalem? Quis salvam te faciet, et quis consolabitur te, virgo filia Sion? quia magna facta est super te contritio tua. Quis sanabit te?* Quis autem me consolabitur, a quo alii petunt consolationis officium? *Implevit me amaritudine, inebriavit me felle. Ventrem meum doleo, ventrem meum doleo*, ut prophetico utar eloquio; quoniam quem in Evangelio eram generaturus, amisi.

30. Sed ille non amisit gratiam, quam poposcit, qui mihi in sermone, quo utebar ad plebem, hodie resurrexit. Nam cum in tractatum incidissem propositæ lectionis, quod populus pauper benediceret Deum; quærere cœpi quis esset hic populus, et distinguere quod esset populus, alter dives, alter pauper : dives Judæorum, pauper Ecclesiæ : dives ille eloquiis sibi creditis, iste pauper aliena eloquia mutuatus. Merito pauper; quia congregatus a paupere est, illo videlicet, qui pauper factus est, cum dives esset, ut nos ejus inopia ditaremur : exinanivit enim se, ut omnes repleret.

31. Sed quomodo pauper, qui habebat æternitatis divitias, et plenitudinem divinitatis? Denique in carne erat, et dicebat : *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis.* Et alibi ad Petrum dicit : *Tibi dabo claves regni cœlorum.* Hic ergo pauper, qui regnum cœleste donabat? Sed audi quomodo pauper : *Tollite*, inquit, *jugum meum super vos; quia mitis sum, et humilis corde.* Ideo et populus ejus pauper est, non indigentia, quem divite illo populo video ditiorem; non solum enim oracula prophetarum, sed etiam apostolorum meruit divino fusa Spiritu habere præcepta.

32. Non ergo inopia pauper, sed pauper spiritu, cui dictum est : *Beati pauperes spiritu; ipsorum est enim regnum cœlorum.* Vere beati pauperes, qui acceperunt quod divites non habebant. Ex hoc numero est ille propheticus pauper, de quo scriptum est : *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum.* Ex hoc populo ille, qui ait : *Argentum et aurum non habeo, sed quod habeo, hoc do tibi : In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula.* Ille ergo pauper auctor populi pauperis dicit : *Deus, laudem meam ne tacueris; quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Loquuti sunt super me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et expugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi : ego autem orabam.* Bonum scutum oratio, quo omnia adversarii ignita spicula repelluntur. Orabat ergo Dominus Jesus, et ejus imitator Valentinianus orabat.

33. Sed forte dicatur : Quid ei profuit sua oratio? Ecce in primo vitæ occidit cursu. De celeritate mortis, non de genere loquor; non enim accusationis voce utor, sed doloris. Sed etiam Dominus orabat, et crucifixus est; hoc enim orabat, ut peccatum mundi tolleret. Audiamus ergo quid oret Christi discipulus : utique quod magister docuit. Docuit autem ut vigilemus et oremus, ne ingrediamur in tentationem, hoc est, ne incidamus in peccatum. Hæc est enim tentatio christiani, si in suæ animæ periculum prolabatur : mortem autem timere non est perfectionis.

34. Rogare autem quis* debet et pro inimicis suis, orare etiam pro persequentibus, sicut Dominus orabat, dicens: *Pater, dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt*. Vide clementiam magnam. Illi suum persequebantur auctorem, ipse adversariis etiam gravia peccata donabat; quin etiam ignorantiæ velamine excusabat admissum, dicens: *Quia nesciunt quid faciunt;* nam si scirent, Dominum non persequerentur suum, in cujus potestate ac jure salutem esse suam arbitrarentur. Et quia non sola Christi persecutores ejus erant morte contenti, addebant maledicta atque convicia, ut ait ipse : *Maledicent ipsi, et tu benedices*. Docuit nos quod timere maledicta persequentium minime debeamus, cum habeamus benedictionis auctorem : nec movere nos convicia debeant, ubi præsul est, qui possit auferre maledicta.

35. Quid illud quod mori non timuit? Immo pro omnibus se obtulit, dicens quod frustra innoxii in invidiam vocarentur, quod frustra propter se alii periclitarentur * : sibique potius mortem optabat, ne ipse aliis causa mortis esset. Hoc est illud Evangelicum Domini in ipsa sui captione dicentis : *Si me quæritis, sinite hos abire*. Occidit itaque pro omnibus quos diligebat, pro quo amici sui parum putabant, si omnes perirent.

36. Advertimus quem circa amicos suos habuerit animum, quem erga germanas suas habuerit affectum consideremus. In ipsis requiescebat, in ipsis se consolabatur, in ipsis relaxabat animum, et fessa curis corda mulcebat. Rogabat eas, ut si quo pueritiæ suæ lapsu, si sermone aliquo offensæ a fratre viderentur, ignoscerent, veniam sibi a Domino Deo deprecarentur. Manus, capita sororibus osculabatur, immemor imperii, memor germanitatis: et quanto magis aliis potestatis jure præstaret, hoc se magis humilem sororibus exhibebat. Rogabat ut non meminissent injuriæ, meminissent gratiæ.

37. Acciderat ut quoddam de earum possessione audiret negotium; tantus enim erat, ut etiam in causa sororum æquus fore arbiter a provincialibus æstimaretur : quod etsi circa sanctas necessitudines suas caritate propenderet, tamen pietatem suam justitia temperaret. Audivit negotium non de jure, sed de possessione prædii. Hinc pietas pro sororibus, inde misericordia pro orphani causa certabat; ut pro eo apud ipsas interveniret sorores. Remisit ad judicem publicum negotium, ne aut jus, aut pietatem læderet. Privatim tamen, quantum ex proposito nobilium puellarum advertimus, pium sanctis sororibus impressit affectum; ut concedendi prædii voluntatem haberent, indicium darent. Vere dignæ tanto fratre germanæ, quæ id quod mater sibi reliquerat, mallent de suo potius jure laxare, quam fratrem in sua causa verecundiam sustinere.

38. Hæc est vobis, sanctæ animæ, hæreditas pretiosior fraternæ laudis et gloriæ, his vos pius frater nobiliores et ditiores reddidit, qui caput vestrum non gemmis onerabat, sed osculis : manus vestras non tam regalibus ambiebat insignibus, quam imperatorio ore lambebat. In vestræ fructu præsentiæ omne ponebat solatium, ut nec ipsam nimie desideraret uxorem. Ideo nuptias differebat, quia plus eum vestræ gratiæ pascebat affectus. Hæc vobis desiderio amplius, quam dolori sint; ut fraterna gloria plus reficiat mentem, quam dolor torqueat. PASCUNT FREQUENTER et lacrymæ, et mentem allevant : fletus refrigerant pectus, et mœstum solantur affectum.

39. Durum quidem funus videtis; sed stabat et sancta Maria juxta crucem Filii, et spectabat Virgo sui unigeniti passionem. Stantem illam lego, flentem non lego. Unde dixit ei Filius : *Mulier, ecce filius tuus. Et discipulo dixit : Ecce mater tua;* hæreditatem illis caritatis suæ et gratiæ derelinquens. In quo vobis, pia pignora, quoniam fratrem vestrum servare propter mea peccata non merui, affectum paternum exhibere desidero. Illum intueor in vobis, illum teneo, illum puto esse mihi præsentem; immo

* Hinc intelligas Arbogastem quosdam ex amicis Valentiniani ad necem poposcisse tamquam sibi infensos.

utrumque germanum*, quos velut oculos mihi effossos arbitror. FELICIUS EPISCOPOS persequuntur imperatores, quam diligunt. Quanto mihi beatius Maximus minabatur? In illius odio laus erat, in horum amore supplicii feralis hæreditas. Utinam, filii, pro vobis licuisset hunc spiritum fundere! Compendium doloris inveneram, et gloriosius mihi fuerat pro tantis obire pignoribus.

40. Sed ad vestram, sanctæ filiæ, consolationem revertar, quamvis rerum gestarum acerbitas vim omnem consolationis absorbeat. Quæ si brevis sit, nihil affert quo mœstum affectum demulceat: sin prolixior, longiorem affert admonitionem doloris. Quo enim prolixior fueris, hoc magis in consolando afficies eum, quem consolari velis, et diutius mœrorem ejus tenebis.

41. Non igitur velut penicillo quodam sermonis mei vestras abstergam lacrymas; neque enim id facere vellem, etiamsi possem: EST ENIM piis affectibus quædam etiam flendi voluptas, et plerumque gravis lacrymis evaporat dolor. Sed id postulo, ne vel infixum pectori vestro fratrem duris gemitibus revellatis, vel avertatis planctibus, vel requiescentem excitetis. Ille vobis maneat in corde, ille vivat in pectore, ille amplexibus piis hæreat, ut solebat; ille fraterna oscula premat, ille semper in oculis sit, semper in osculis, semper in alloquiis, semper in mentibus; ille jam talis, ut ei nihil timeatis sicut ante. Obliviscamini ejus ærumnam, teneatis gratiam. Ille vobis auxiliaturus speretur, ille noctibus præsul adsistat, illum a vobis jam nec somnus excludat. Propter ipsum delectet quies, ut vobis gratior revertatur. In vobis est, filiæ, ut fratrem vobis jam nemo possit auferre.

42. Sed corpus ejus tenere desideratis, tumulum circumfusæ tenetis. Ille tumulus fratris vobis habitatio sit, ille sit aula palatii, in quo cara vobis membra requiescent.

43. Quod si me ad illum revocatis dolorem, quod cito excessit e vita: nec ego abnuo immatura obisse ætate, quem nostræ vitæ temporibus fulcire cuperemus; ut de nostris annis viveret*, qui fungi non potuit suis.

44. Sed quæro utrum aliquis sit post mortem sensus, an nullus? Si est, vivit; immo quia est, vita jam fruitur æterna. Quomodo enim non habet sensum, cujus anima vivit, et viget, et remeabit ad corpus; et faciet illud, cum refusa fuerit, reviviscere? Clamat Apostolus: *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et cæteri qui spem non habent. Nam si credimus quod Jesus mortuus est, et resurrexit; ita et Deus illos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.* Manet ergo eos vita, quos manet resurrectio.

45. Quod si gentes, quæ spem resurrectionis non habent, hoc uno se consolantur, quod dicant quod nullus post mortem sensus sit defunctorum, ac per hoc nullus remaneat sensus doloris: quanto magis nos consolationem recipere debemus; quia mors metuenda non sit, eo quod finis sit peccatorum: vita autem desperanda non sit, quæ resurrectione reparatur? Job quoque docet nec mortem timendam, et potius optandam piis, dicens: *Utinam in inferno me custodires, et absconderes me, donec mitigetur ira tua, et constituas mihi tempus, in quo memor sis mei. Si enim mortuus fuerit homo, vivet. Consummans dies vitæ meæ sustinebo, donec iterum fiam. Tunc vocabis, et ego tibi obediam: opera autem manuum tuarum ne despicias.*

46. Esto tamen, dolendum sit quod primæva obierit ætate; gratulandum tamen quod virtutum stipendiis veteranus decesserit. Tanta enim fuit emendatio vitæ ejus in illo omnibus lubrico adolescentiæ tempore, tanta laus morum ejus, ut omnem memoriam doloris obducat. Quod enim obiit, fragilitatis est: quod talis fuit, admirationis. Quam beata fuisset respublica, si eum diutius servare potuisset! Sed quia vita sancto-

* Gratianum et Valentinianum.

* Alluditur ad solemnem acclamationis formulam:
De nostris annis tibi Jupiter augeat annos.

rum non hic in terris est, sed in cœlo (justis *enim vivere Christus, et mori lucrum, quia dissolvi et cum Christo esse multo melius*) dolendum est quod nobis cito raptus sit, consolandum quod ad meliora transierit.

47. Denique David moriturum filium flebat, mortuum non dolebat. Flebat, ne sibi eriperetur : sed flere desivit ereptum, quem sciebat esse cum Christo. Et ut scias verum esse quod adsero, incestum Ammon filium flevit occisum, parricidam Abessalon doluit interemtum, dicens : *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalòn;* innocentem filium non putavit esse lugendum; quia illos sibi periisse pro scelere, hunc pro innocentia credidit esse victurum.

48. Nihil ergo habetis quod gravissime doleatis in fratre : homo natus est, humanæ fuit obnoxius fragilitati. Nemo se redimit a morte, non dives, non ipsi reges; immo ipsi gravioribus subjacent. Job dixit : *Numerati anni dati sunt potenti, timor autem ejus in auribus ejus; quando videtur habere pacem, tunc veniet ejus eversio.* Vobis quoque ipsis tam acerba incidisse patienter ferre debetis, quæ videtis vobis communia esse cum sanctis. Etiam David amissis filiis destitutus est : optasset illos tales obire, qualis vobis frater ereptus est : ille crimina doluit, non exitum filiorum.

49. Sed esto fuerit ingemiscendum. Quousque luctus tempora protrahuntur? Duorum mensium curricula in fraterni funeris quotidiano clausistis amplexu. Sola in Scripturis Jephte filia fletus sui tempora postulavit, cognito quod pater ejus profecturus ad prælium voverat quia id rerum potitus offerret Domino, quod sibi primum occurreret. Post victoriam revertenti occurrit filia, gnara pietatis, ignara promissi. Vidit eam, et ingemuit pater, dicens : *Heu me, filia, impedisti me, in stimulum doloris facta es mihi. Ego enim aperui os meum de te ad Dominum, et non potero avertere.* Illa dixit ad eum : *Pater, si in me aperuisti os tuum, fac mihi ut exiit de ore tuo.* Et iterum dixit : *Sine me mensibus duobus, et vadens flebo in montibus super virginitatem meam ego et compares amicæ meæ.* Itaque duobus exactis regressa mensibus, sacrificii munus implevit : quæ decreto populi Israel quaternis in anno diebus ab ejusdem plebis feminis deplorabatur.

50. Ad deflendum igitur suæ virginitatis florem duos sat esse menses Jephte filia judicavit, et adhuc non venerat resurrectio; et hoc spatio temporis satis putavit a paucis se esse defletam : vobiscum omnes populi defleverunt, omnes ingemuerunt provinciæ; et adhuc parva putatis vestra hæc esse supplicia? Si fratrem vestro redimere possetis exitio, nollet tamen ille vestra afflictione resuscitari; quia se melius vivere credidit in vobis, qui optavit potius se ipsum mori, quam vestram videre injuriam, qui pro vobis se libenter fuit paratus offerre, qui ipso nostri doloris die dicitur hanc solam emisisse vocem : Væ miseris sororibus meis! Itaque magis vestram destitutionem, quam suam mortem dolebat.

51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta baptismatis. Dicite mihi quid aliud in nobis est, nisi voluntas, nisi petitio? Atqui etiam dudum hoc voti habuit, ut et antequam in Italiam venisset, initiaretur, et proxime baptizari se a me velle significavit; et ideo præ cæteris causis me accersendum putavit. Non habet ergo gratiam, quam desideravit : non habet, quam poposcit? Certe quia poposcit, accepit. Et unde illud est : *Justus quacumque morte præventus fuerit, anima ejus in requie erit.*

52. Solve igitur, Pater sancte, munus servo tuo, quod Moyses quia in spiritu vidit, accepit : quod David, quia ex revelatione cognovit, emeruit. Solve, inquam, servo tuo Valentiniano munus, quod concupivit : munus quod poposcit sanus, robustus, incolumis. Si affectus ægritudine distulisset; tamen non penitus a tua misericordia esset alienus, qui celeritate temporis esset, non voluntate fraudatus. Solve ergo servo tuo munus gratiæ tuæ, quam ille numquam negavit, qui ante diem mortis templorum privilegia denegavit, his urgenti-

bus, quos revereri posset. Adstabat virorum caterva gentilium, supplicabat senatus : non metuebat hominibus displicere ut tibi soli placeret in Christo. Qui habuit Spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam.

53. Aut si quia solemniter non sunt celebrata mysteria, hoc movet : ergo nec martyres, si catechumeni fuerint, coronentur; non enim coronantur; si non initiantur. Quod si suo abluuntur sanguine, et hunc sua pietas abluit et voluntas.

54. Ne quæso eum, Domine, a fratre sejungas, nec jugum hoc piæ germanitatis patiaris abrumpi. Hic tuus jam, et tuo judicio vindicatus, periclitatur amplius Gratianus, si separetur a fratre, si non mereatur esse cum eo, per quem meruit vindicari. Quas ille nunc manus ad te, Pater, erigit! quas pro fratre preces fundit! quo ei inhæret amplexu! quemadmodum sibi eum non patitur avelli!

55. Adest etiam pater, qui militiam sub Juliano, et tribunatus honores fidei amore contemsit. Dona patri filium, fratri germanum suum, quorum utrumque imitatus est : alterum fide, alterum devotione pariter atque pietate in templorum privilegiis denegandis. Quod patri defuerat, adjunxit : quod frater constituit, custodivit. Et huic adhuc intercessionem adscisco, cui remunerationem præsumo!

56. Date manibus sancta mysteria, pio requiem ejus poscamus affectu. Date sacramenta cœlestia, animam nepotis nostris oblationibus prosequamur. Extollite populi mecum manus in sancta, ut eo saltem munere vicem ejus meritis rependamus. Non ego floribus tumulum ejus adspergam *, sed spiritum ejus Christi odore perfundam. Spargant alii plenis lilia calathis, nobis lilium est Christus. Hoc reliquias ejus sacrabo, hoc ejus commendabo gratiam. Nunquam ego piorum fratrum separabo nomina, merita discernam. Scio quod Dominum commemoratio ista conciliet, et copula ista delectet.

57. Nec putet aliquis quidquam meritis eorum obitus celeritate detractum. Raptus est Enoch, ne malitia mutaret cor ejus : et Josias decimo octavo anno regni sui ita Domini pascha celebravit, ut omnes retro principes devotione superaret, nec diutius fidei suæ meritis supervixit; immo quia plebi Judææ grave imminebat exitium, rex justus ante sublatus est. Metuo ergo ne et tu nobis aliqua nostri offensione sis raptus, ut octavo decimo regni tui anno imminentis mali acerbitatem, quasi justus evaderes.

58. Sed jam cara mihi complectar viscera, et debito condam sepulcro : prius tamen singula membra perspiciam. Valentinianus meus, *juvenis meus, et candidus et rubeus*, habens in se imaginem Christi; talibus enim prosequitur Ecclesia in Canticis Christum. Nec injuriam putes : charactere Domini inscribuntur et servuli, et nomine imperatoris signantur milites. Denique et ipse Dominus dixit : *Nolite tangere christos meos*; et : *Vos estis lux mundi*. Et Jacob dixit : *Juda, te laudabunt fratres tui*. Ad filium loquebatur, et Dominum revelabat. Et de Joseph dictum : *Filius meus ampliatus, filius meus ampliatus Joseph*, et Christum significabat.

59. Licet ergo et mihi charactere Domini signare servulum : *Juvenis meus candidus et rubeus, electus e decem millibus*. Electus est filius meus, cum post mortem patris parvulus adscisceretur imperio. *Caput ejus aurum cephas, oculi ejus sicut columbæ super abundantiam aquarum. Ibi* enim *sedimus, et flevimus*, dixerunt qui inde venerunt.

60. *Venter ejus pyxis eburnea*, qui reciperet oracula Scripturarum, ut posset dicere : *Ventrem meum doleo*, sicut dixit propheta; dicit enim hæc, qui imitator est Christi.

61. *Genæ ejus sicut phialæ aromatis*, quibus Christi influebat unguentum.

62. *Labia ejus sicut lilia distillantia, myrrha plena. Manus ejus tornatæ, au-*

---

* Totus e Virgilio imitatus locus est, *Æneid. l.* 6 :

. . . . *Manibus date lilia plenis :*
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. . . . . .

reæ, plenæ Tharsis; eo quod in verbis ejus justitia refulgeret, in factis et operibus reniteret gratia: in quo et plenum virtutis et authoritatis regalis esset alloquium, nec inflexa aliquo mortis terrore constantia, et factorum pretiosa et emendata correctio; omnis enim bonus operarius manus Christi est.

63. *Fauces ejus dulcedines, et totus desiderium.* Quam dulcia enim omnia judicia ejus universorum faucibus adhæserunt! Quanta gratia sermones ipsius singuli recensentur! Quemadmodum, fili, desideraris a populis! Mihi certe impressisti, quæ pectore teneo verba illa postrema, quibus me vadem tuum fieri postulabas. Reliquisti ipse de me testimonium judicii gloriosi. Ego tibi fidem meam exhibere non potui, quam parabam; dixi tamen absens, et dicentem me fidem pro te Christus audivit. Tenetur in cœlo sponsio mea, etsi non tenetur in terris: obligatus sum Deo, etsi non potui hominibus obligari.

64. Loquutus sum de corpore tuo, nunc alloquar animam tuam dignam propheticis ornamentis. Iisdem igitur utar exordiis: *Quænam est hæc prospiciens sicut diluculum, speciosa ut luna, electa ut sol?* Videor mihi te videre fulgentem, videor audire dicentem: Diluculum mihi est, pater. *Nox* terrena *præcessit, dies* cœlestis *appropinquavit.* Prospicis nos igitur, sancta anima, de loco superiore, tamquam inferiora respiciens. Existi de tenebris istius sæculi, et ut luna resplendes, ut sol refulges. Et bene ut luna; quia et ante in umbra licet istius corporis refulgebas, et terrarum tenebras illuminabas: et nunc lumen a sole justitiæ mutuata clarum diem ducis. Videre igitur videor te tamquam de corpore recedentem, et repulsa noctis caligine surgentem diluculo sicut solem appropinquantem Deo, et rapido volatu sicut aquilam, quæ terrena sunt relinquentem.

65. *Convertere, Solamitis, convertere; et videbimus te.* Convertere ad nos pacifica; ut gloriam tuam sororibus tuis monstres, et incipiant se tuæ quietis et gratiæ securitate solari. Semel tantum ad nos convertere, ut te videamus, et rursus convertere, atque ad Hierusalem illam civitatem sanctorum tota intentione festina. Aut certe quia ad animam piam Christus hoc dicit, jubet illam paulisper converti; ut nobis gloria ejus appareat, et requies futura cum sanctis: et postea præcipit eam ad illud supernum sanctorum festinare consortium.

66. *Quid videbitis,* inquit, *in Solamitide, quæ venit sicut chori castrorum?* hoc est, in ea quæ multum et adversus plurimos in corpore præliata est. Etenim pugnavit adversus extraneos hostes, pugnavit adversus lubricas sæculi mutationes, pugnavit adversus corporis fragilitates, adversus multiplices passiones. Audivit a Domino: *Convertere Solamitis.* Conversa est ad pacem semel in sæculo, conversa est iterata communione ad gratiam Christi; et ideo pulcra conversio ejus in sæculo, pulcherrimus incessus ejus et volatus in cœlum.

67. Unde meretur audire: *Speciosi facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab*, hoc est, filia principis; speciosos enim processus habuisti in corpore, tamquam calceamento eo usa, non ut involucro; ut quasi superior et eminentior, quo velles tuum circumferres sine ulla offensione vestigium: vel certe sicut calceamentum illud exsolveres, sicut Moyses fecit, cui dictum est: *Solve calceamentum pedum tuorum.*

68. Dicit igitur tibi nunc pater Aminadab, ille populi princeps: *Audi, filia, et vide quoniam concupivit rex speciem tuam. Speciosi* ergo *facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab. Moduli femorum tuorum similes torquibus*, hoc est, consonans sibi in omnibus factis tuis gratia atque moderatio, magnorum æquavit insignia triumphorum. Denique moderatione tua et tranquillitate pacifica nec Gallia hostem sensit, et Italia hostem repulit, qui ejus finibus imminebat. Torques autem insignia esse victoriæ dubitari non potest, cum ii qui in bello fortiter fecerint, torquibus honorentur.

69. *Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens mixto. Venter tuus acervus*

tritici, muniti inter lilia. Cervix tua sicut turris eburnea. Oculi tui sicut stagna in Esebon. Bonus umbilicus animæ, virtutum omnium capax, sicut crater ab ipso fidei auctore tornatus; Sapientia enim in cratere miscuit vinum suum, dicens: *Venite, edite panes meos, et bibite vinum, quod miscui vobis.* Umbilicus ergo iste tornatus omni decore virtutum non deficit mixto. Venter quoque ejus non solum justitiæ velut frumentario cibo replebatur, sed etiam gratia suavitateque florebat sicut lilium. Cervix quoque ejus candida et pura, jugo Christi sponte subjecta, cogitationes rationabiles, fidei odor, circumcisionis adtentio, ornatus capitis gloriosus; quod non regalia diademata, sed Dominici sanguinis insignia coronarent.

70. Merito tamquam rex peccati victor, et cœlesti corona redimitus adscendit, cujus animæ dicit Deus Verbum: *Quam pulcra et suavis facta es, caritas, in deliciis tuis!* Pulcra per virtutis decorem, suavis per gratiam. Procera sicut palma, quæ vincentis est præmium.

71. Huic adscendenti animæ Gratianus frater occurrit, et complexus eam dicit: *Ego fratri meo, et super me conversio ejus;* vel quod sibi eum cupiat inhærere, vel quod pietate fraterna quasi advocatus adsistat, dicens conversionem ejus etiam suæ gratiæ præferendam.

72. *Veni*, inquit, *frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis, diluculo surgamus in vineas*, hoc est, venisti eo ubi diversarum virtutum fructus pro singulorum meritis deferuntur, ubi abundant meritorum præmia. Exeamus ergo in agrum, in quo non vacuus labor, sed fœcundus proventus est gratiarum. Quod in terris seminasti, hic mete: quod ibi sparsisti, hic collige. Aut certe veni in illum agrum, qui est odor Jacob, hoc est, veni in gremium Jacob, ut sicut Lazarus pauper in Abrahæ sinu, ita etiam tu in Jacob patriarchæ tranquillitate quiescas; sinus enim patriarcharum recessus quidam est quietis æternæ. Merito ergo Jacob ager est fructuosus, sicut Isaac patriarcha testatus est dicens: *Ecce odor filii mei, tamquam odor agri pleni, quem benedixit Dominus.*

73. *Requiescamus*, inquit, *in castellis*, ostendens illic esse requiem tutiorem, quæ septo cœlestis refugii munita atque vallata, non exagitetur sæcularium incursibus bestiarum.

74. *In foribus*, inquit, *nostris omnes fœtus arborum: nova et vetera, frater meus, servavi tibi. Quis dabit te, frater fratrem mihi, lactentem ubera matris meæ? Inveniens te foris, osculabor te; et quidem non spernent me: adsumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me. Potum dabo tibi a vino operosi unguenti, a fluxu malorum granatorum meorum. Læva ejus sub caput meum, et dextera ejus complectetur me.* Promittit fratri augustæ memoriæ Gratianus præsto sibi fructus diversarum esse virtutum; fuit enim et ipse fidelis in Domino, pius atque mansuetus, puro corde. Fuit etiam castus corpore, qui præter conjugium nescierit feminæ alterius consuetudinem.

75. Ideo in foribus sedis suæ habet fructus paratos, nec longe petendos. Offert quæ servaverit fratri nova et vetera, hoc est, et Testamenti veteris, et Evangelii sacramenta, et dicit: *Quis dabit te, frater, fratrem mihi lactentem ubera matris meæ*, hoc est, non quicumque te, sed Christus illuminavit gratia spiritali. Ille te baptizavit, quia humana tibi officia defuerunt. Plus adeptus es, qui minora te amisisse credebas. Quæ sunt ubera Ecclesiæ, nisi sacramenta baptismatis? Et bene ait, *lactentem*, quasi eum qui baptisatus lactis nivei succum requirat. *Inveniens*, inquit, *te foris, osculabor te*, hoc est, extra corpus te reperiens, osculo mysticæ pacis amplectar. Nemo te spernet, nullus excludet, in penetralia te et arcana Ecclesiæ matris inducam, et in omnia secreta mysterii; ut bibas poculum gratiæ spiritalis.

76. Amplexatus igitur fratrem, deducere eum cœpit ad propriam mansionem: et quia pio officio ad ulteriora processerat, cum fratre cœpit adscendere, petens ut sibi et fratri major illic caritas augeatur; eo quod vitia humana de-

fecerant, invidia atque jactantia, quæ in plerisque solent fraternæ pietatis jura vacuare.

77. Videntes eos vel Angeli, vel aliæ animæ, quærunt ab iis, quæ veluti comitatu suo fratres hos et officio deducebant, dicentes : *Quæ est hæc quæ adscendit candida, innitens super fratrem suum.* Nec nos quidem dubitemus de meritis Valentiniani, sed jam credamus vel testimoniis Angelorum, quod detersa labe peccati, ablutus adscendit, quem sua fides lavit, et petitio consecravit. Credamus et sicut alii habent, quia *adscendit a deserto*, hoc est, ex hoc arido et inculto loco ad illas florulentas delectationes, ubi cum fratre conjunctus æternæ vitæ fruitur voluptate.

78. Beati ambo *, si quid meæ orationes valebunt! nulla dies vos silentio præteribit, nulla inhonoratos vos mea transibit oratio, nulla nox non donatos aliqua precum mearum contextione transcurret : omnibus vos oblationibus frequentabo. Quis prohibebit innoxios nominare? Quis vetabit commendationis prosecutione complecti? *Si oblitus fuero te, sancta Hierusalem;* hoc est, sancta anima, pia et pacifica germanitas, *obliviscatur me dextera mea; adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui, si non meminero Hierusalem in principio meæ lætitiæ.* Ipse me citius, quam vos obliviscar : et si umquam sermo tacebit, loquetur affectus : et si vox deficiet, non deficiet gratia, quæ meis est infixa præcordiis.

79. Quomodo ceciderunt potentes? Quomodo uterque super illa Babylonis ceciderunt flumina? Quomodo rapidiora utriusque vitæ fuere curricula, quam ipsius Rhodani sunt fluenta? O mihi Gratiane et Valentiniane speciosi et carissimi, quam angusto vitam fine clausistis! quam proxima vobis mortis fuere confinia! quam sepulcra vicina! Gratiane, inquam, et Valentiniane, in vestris nominibus adhærere juvat, atque delectat in vestri commemoratione requiescere. O omnibus Gratiane et Valentiniane speciosi et carissimi! Inseparabiles in vita, et in morte non estis separati. Non vos discrevit tumulus, quos non discernebat affectus. Non causa mortis separavit, quos pietas una jungebat. Non virtutum distantia dispares fecit, quos religio una fovebat. Super columbas simpliciores, super aquilas leviores, super agnos clementiores, super vitulos innocentiores. Gratiani sagitta non est reversa retro, et Valentiniani justitia non fuit vacua, nec inanis auctoritas. Quomodo sine pugna ceciderunt potentes.

79. Doleo in te, fili Gratiane, suavis mihi valde. Plurima dedisti tuæ pietatis insignia. Tu me inter tua pericula requirebas, tu in tuis extremis me appellabas, meum de te plus dolebas dolorem. Doleo etiam in te, fili Valentiniane, speciosus mihi valde. Deciderat amor tuus in me, sicut amor pignoris. Tu per me putabas eripi te periculis : tu me non solum ut parentem diligebas; sed ut redemtorem tui, et liberatorem sperabas. Tu dicebas : Putasne, videbo patrem meum? Speciosa de me voluntas tua, sed non efficax præsumtio. Hei mihi vana spes in homine! sed tu in sacerdote Dominum requirebas. Hei mihi quod voluntatem tuam non ante cognovi! Hei mihi quod non clanculo ante misisti! Hei mihi qualia amisi pignora! *Quomodo ceciderunt potentes, et perierunt arma concupiscenda?*

80. Domine, quia nemo habet, quod alii plus deferat, quam quod sibi optat; non me ab illis post mortem separes, quos in hac vita carissimos sensi. *Domine, peto ut ubi ego fuero, sint et illi mecum;* ut vel illic eorum perpetua copula fruar, quia hic uti eorum diuturniore conjunctione non potui. Te quæso, summe Deus, ut carissimos juvenes matura resurrectione suscites et resuscites : ut immaturum hunc vitæ istius cursum maturiore suscitatione compenses. Amen.

* *Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,*
Nulla dies umquam memori vos eximet ævo.
Æneid. 9.

DE OBITU THEODOSII

ORATIO*.

1. Hoc nobis motus terrarum graves, hoc juges pluviæ minabantur, et ultra solitum caligo tenebrosior denuntiabat, quod clementissimus imperator Theodosius excessurus esset e terris. Ipsa igitur excessum ejus elementa mœrebant. Cœlum tenebris obductum, aer perpeti horrens caligine, terra quatiebatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus. Quidni mundus ipse defleret eum principem continuo esse rapiendum, per quem dura mundi istius temperari solerent; cum criminum pœnas indulgentia præveniret.

2. Et ille quidem abiit accipere sibi regnum, quod non deposuit, sed mutavit, in tabernacula Christi jure pietatis adscitus, in illam Hierusalem supernam, ubi nunc positus dicit: *Sicut audivimus, ita et videmus in civitate Domini virtutum in civitate Dei nostri, quam Deus fundavit in æternum.* Sed plurimos tamquam paterno destitutos præsidio dereliquit, ac potissimum filios. Sed non sunt destituti, quos pietatis suæ reliquit hæredes: non sunt destituti, quibus Christi adquisivit gratiam, et exercitus fidem**, cui documento fuit Deum favere pietati, ultoremque esse perfidiæ.

3. Ejus ergo principis et proxime conclamavimus obitum, et nunc quadragesimam celebramus, adsistente sacris altaribus Honorio principe; quia sicut sanctus Joseph patri suo Jacob quadraginta diebus humationis officia detulit, ita et hic Theodosio patri justa persolvit. Et quia alii tertium diem et trigesimum, alii septimum et quadragesimum observare consueverunt, quid doceat lectio, consideremus. Defuncto itaque Jacob, *præcepit*, inquit, *Joseph pueris sepultoribus, ut sepelirent eum. Et sepelierunt sepultores Israel, et repleti sunt ei quadraginta dies; sic enim dinumerantur dies sepulturæ. Et luxit eum Ægyptus septuaginta diebus.* Hæc ergo sequenda solemnitas, quam præscribit lectio. Sed etiam in Deuteronomio scriptum est: *Quia planxerunt filii Israel Moysen diebus triginta, et consummati sunt dies luctus.* Utraque ergo observatio habet auctoritatem; quia necessarium pietatis impletur officium

4. Bonus itaque Joseph, qui formam pio muneri dedit, quem amabat pater, cuique dixit: *Adjuvet te Deus meus, et benedicat te benedictione terræ habentis omnia, propter benedictionem mamillarum et vulvæ, benedictiones matris tuæ, et propter benedictiones patris tui:* pii patris soboles bona. Celebrat ergo et iste quadragesimam patris Jacob, supplantatoris illius; et nos celebramus Theodosii quadragesimam, qui imitatus Jacob, supplantavit perfidiam tyrannorum qui abscondit simulacra gentium; omnes enim cultus idolorum fides ejus abscondit, omnes eorum ceremonias obliteravit: qui etiam iis qui in se pec-

* Postquam Theodosius Magnus diem obiit Mediolani, Honorius ejus filius, quem ultimo affectus morbo ex oriente ad se acciverat, corpus illius Constantinopolim referri constituit, ut in sepulcro superiorum imperatorum ibidem conderetur. Quamobrem ut memoriæ paternæ, priusquam inde corpus amoveretur, justa persolveret, quadragesimo die a Cæsaris obitu ejus parentalia more solemni curavit celebranda. Dum igitur illi principi supremi honores exhiberentur, Ambrosius, præsente eodem Honorio, quem Occidentis imperatorem pater instituerat, hac oratione demortui virtutes commendavit.

** Theodosius cum iis ignovisset qui Eugenii partes amplexi erant, illos in perpetuum et sibi et filiis suis devinxit.

caverant, doluit quam dederat periisse indulgentiam, et veniam denegatam. Sed non negabunt filii, quod donavit pater: non negabunt, etiamsi quidam interturbare conatus sit; neque enim poterunt negare, quod in commune donavit, qui solvunt, quod singulis dedit.

5. Nihil gloriosius exitus tanti principis habuit, qui omnia jam filiis tradidisset, regnum, potestatem, nomen Augusti: nihil, inquam, speciosius ei in morte servatum est, quam quod in aliquantis promissa annonarum exigendarum relaxatio, dum moratur, facta est successio ejus indulgentiarum hæreditas; ut ille qui voluit impedire, sibi odium fecerit, Theodosio tamen tantæ cumulus gratiæ non sit ademtus. Nec immerito, si enim privatorum ultimæ voluntates, et deficientium testamenta habent perpetem firmitatem; quomodo potest tanti principis esse irritum testamentum? Gloriosius quoque in eo Theodosius, qui non communi jure testatus est; de filiis enim nihil habebat novum quod conderet, quibus totum dederat, nisi ut eos præsenti commendaret parenti *: et de subditis sibi et commissis testari debuit, ut legata dimitteret, fidei commissa signaret. Præcepit dari legem indulgentiæ, quam scriptam reliquit. Quid dignius, quam ut testamentum imperatoris lex sit?

6. Ergo tantus imperator recessit a nobis, sed non totus recessit; reliquit enim nobis liberos suos, in quibus eum debemus agnoscere, et in quibus eum et cernimus et tenemus. Nec moveat ætas: fides militum imperatoris perfecta est ætas; est enim perfecta ætas, ubi perfecta est virtus. Reciproca hæc; quia et fides imperatoris militum virtus est.

7. Recognoscitis nempe quos vobis Theodosii fides triumphos adquisiverit. Cum locorum angustiis et impedimentis calonum agmen exercitus paulo serius in aciem descenderet, et inequitare hostis mora belli videretur, desilivit equo princeps, et ante aciem solus progrediens, ait: Ubi est Theodosii Deus? Jam hoc Christo proximus loquebatur. Quis enim posset hoc dicere, nisi qui Christo se adhærere cognosceret? Quo dicto excitavit omnes, et exemplo omnes armavit. Et jam certe senior ætate, sed validus fide.

8. Theodosii ergo fides fuit vestra victoria: vestra fides filiorum ejus fortitudo sit. Fides ergo auget ætatem. Denique nec Abraham, ut in senectute generaret filium, consideravit ætatem: nec Sara, ut pareret. Nec mirum si auget ætatem fides, cum repræsentet futura. Quid enim est fides, nisi rerum earum, quæ sperantur, substantia? Sic nos Scripturæ docent. Ergo si substantia eorum, quæ sperantur, fides est; quanto magis eorum, quæ videntur? Bona fides, de qua scriptum est: *Justus autem ex fide vivit.* Quod si substraxerit se, non placebit animæ meæ.

9. Nos autem non subtrahamus nos ad dispendium animæ, sed inhæreamus fidei ad animæ nostræ adquisitionem; quoniam in hac fidei militia testimonium consequuti sunt seniores nostri Abraham, Isaac et Jacob. Et ideo hæreditatem nobis fidei reliquerunt. Fidelis Abraham, qui non ex operibus, sed ex fide justificatus est; quoniam Deo credidit: Isaac, qui per fidem nec gladium ferituri parentis expavit: Jacob, qui paternæ fidei vestigiis intentus, dum iter agit, Angelorum vidit exercitum, et vocavit concilium Dei.

10. Alibi quoque, id est, in libris Regnorum, Elisæus erat intra Samariam, et subito eum circumfusus Syrorum obsedit exercitus. Vidit eos Giezi, et ait ad Dominum suum: *O Domine, quid faciemus?* Et dixit Elizæus propheta: *Noli timere; quoniam nobiscum plures sunt, quam cum illis. Et rogavit ut aperiret Dominus oculos Giezi. Et aperti sunt oculi ejus, et vidit plenum montem equis et curribus in circuitu Elisæi. Et rogavit Elisæus ut percuteret eos Deus cæcitate, et percussi sunt, et introierunt in civitatem, quo ingrederentur, nequaquam videntes.* Audistis certe, milites, qui circumfusi estis, quia ubi perfidia,

* Stiliconem, Honorii tutorem et socerum designat.

Jamque tuis, Stilico, Romana potentia curis,
Et rerum commissus apex: tibi credita fratrum
Utraque majestas..... Claud. in Ruf.

ibi cæcitas est. Merito ergo cæcus erat exercitus infidelium. Ubi autem fides, ibi exercitus Angelorum est. Bona itaque fides, quæ frequenter operatur in mortuis. Denique adversarius, et legiones suæ quotidiana martyrum virtute torquentur. Unde arbitror quod fila chordarum citharæ ideo fides dicantur, quoniam et mortua sonum reddant.

11. Quo magis ac magis enitendum est, ne in hoc vivendi munere siti, simus ingrati : sed pii pignoribus principis sedulum ac patrium impendamus affectum. Solvite filiis ejus, quod debetis patri. Plus debetis defuncto, quam debuistis viventi. Etenim si in liberis privatorum non sine gravi scelere minorum jura temerantur; quanto magis in filiis imperatoris?

12. Addatur eo cujus imperatoris? Imperatoris pii, imperatoris misericordis, imperatoris fidelis, de quo non mediocre loquuta est Scriptura dicens: *Magnum et honorabile est homo misericors : invenire autem virum fidelem difficile est.* Si magnum est misericordem aut fidelem quemcumque hominem invenire ; quanto magis imperatorem, quem potestas ad ulciscendum impellit, sed revocat tamen ab ultione miseratio? Quid præstantius fide imperatoris, quem non extollat potentia, superbia non erigat, sed pietas inclinet? De quo præclare Salomon ait : *Iniqui regis minitatio similis rugitui leonis : sicut autem ros in herba, sic et hilaritas ejus.* Quantum igitur est deponere terrorem potentiæ, præferre suavitatem gratiæ?

13. Beneficium se putabat accepisse augustæ memoriæ Theodosius, cum rogaretur ignoscere; et tunc propior erat veniæ, cum fuisset commotio major iracundiæ. Prærogativa ignoscendi erat indignatum fuisse : et optabatur in eo, quod in aliis timebatur, ut irasceretur. Hoc erat remedium reorum; quoniam cum haberet supra omnes potestatem, quasi parens expostulare malebat, quam quasi judex punire. Sæpe trementes vidimus, quos objurgabat, et convictos sceleris, cum desperassent, solutos crimine. Vincere enim volebat, non plectere æquitatis judex, non pœnæ arbiter, qui numquam veniam confitenti negaret: aut si quid esset, quod occulta conscientia involveret, Deo servabat. Hanc vocem ejus homines magis, quam pœnam timebant; quod tanta imperator ageret verecundia, ut mallet sibi homines religione quam timore adstringere.

14. Maximum philosophorum impunitatem ferunt dedisse iis facinoribus, quæ per iram commissa forent; sed scriptura divina melius ait : *Irascimini, et nolite peccare.* Maluit peccatum recidere, quam excusare. Satius est in indignatione laudem clementiæ reperire, quam ira in ultionem excitari.

15. Quis ergo dubitabit filiis ejus apud Dominum maximum præsidium fore? Domino favente, Arcadius imperator jam validus juventa est: Honorius continuo pulsat adolescentiæ fores, provectior ætate quam Josias. Ille enim destitutus patre, orsus imperium usque ad tricesimum et primum annum regni sui perduxit ætatem, et placuit Domino; quoniam præ cæteris regibus Israel Domini pascha celebravit, et ceremoniarum abolevit errores. Asa quoque adhuc invalidus corporis robore, cum regnandi curricula recepisset, quadraginta annis regnavit in Hierusalem : qui cum Æthiopum infinita urgeretur atque innumerabili multitudine, speravit a Domino et in paucis se posse salvari. Utinam tam fidelis processu, quam devotus exordio! Nam servatus in paucis et victor, postea a Syris auxilia, relicto Domino, postulavit, et medicos adhibuit ad pedum dolorem; accepto enim tanto indicio divini favoris, auxiliatorem suum derelinquere non debuit, sed tenere. Ideo ei nec medici profuerunt, et quasi incredulus mortem implevit.

16. Sed illorum patres Abias et Amos ambo infideles : Theodosius vero plenus timoris Dei, plenus misericordiæ, speramus quod liberis suis apud Christum præsul adsistat, si Dominus propitius sit rebus humanis. Bonum est misericors homo, qui dum aliis subvenit, sibi consulit, et in alieno remedio vulnera sua curat. Agnoscit enim se esse homi-

nem, qui novit ignoscere: et vias Christi sequitur, qui carne suscepta, maluit in hunc mundum redemptor venire, quam judex.

17. Unde pulcre Psalmista dixit: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.* In quo psalmo dum legitur, velut ipsum Theodosium loquentem audivimus. *Dilexi*, inquit: agnosco vocem piam, cujus testimonia vocis agnosco. Et vere dilexit, qui officia diligentius implevit, qui servavit hostes, qui dilexit inimicos, qui iis a quibus est appetitus, ignovit, qui regni affectatores perire non est passus. Non mediocris, sed perfecti in Lege vox ista est dicere: *Dilexi. Plenitudo enim Legis, dilectio est.* Sed quid dilexerit, audiamus. Cum tacetur genus dilectionis, utique divinæ caritatis gratia significatur, qua diligimus illud, quod est super omnia desiderabilia desiderabile, de quo scriptum est: *Diliges Dominum Deum tuum.*

18. Ergo discedens e terris pia anima, et sancto repleta Spiritu, quasi interrogantibus iis, qui sibi occurrerunt, cum sese ad sublimia et superna subrigeret, dicebat: *Dilexi.* Nihil hoc plenius, nihil expressius. Interrogabant Angeli vel Archangeli: Quid egisti in terris? occultorum enim solus cognitor Deus. Dicebat, *Dilexi*; hoc est dicere: Legem implevi, Evangelium non præterivi; hoc est dicere: Morti me obtuli, et *tota die æstimatus sum sicut ovis occisionis.* Et ideo confido, *quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque Virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos separare a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.*

19. Hoc mandatum Legis etiam in Evangelio Dominus Jesus docet esse servandum, cum dicit ad Petrum: *Simon Johannis, diligis me?* et ille respondit: *Tu scis, Domine, quia diligo te.* Et iterum dixit: *Simon Johannis, diligis me?* et iterum respondit: *Etiam, Domine, tu scis quia diligo te.* Et tertio interrogatus ait: *Domine, omnia tu scis, tu nosti quia amo te.* Confirmavit itaque caritatem trina responsio, vel abolevit trinæ negationis errorem. Et hic trinam responsionem si quærimus, invenimus: *Dilexi, quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.* Dilexi, quoniam inclinavit aurem suam mihi, ut in diebus meis invocarem eum. Dilexi, quia tribulationem et dolorem inveni, et pro nomine Dei mei pericula inferni non refugi, sed exspectavi, ut comprehendere et invenire me possent.

20. Et pulcre ait: *Dilexi*, quia jam cursum vitæ hujus impleverat. Unde et Apostolus in passione jam positus ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi; quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ.* Magnus Dominus, qui nobis dedit certamina, quibus mereatur, qui vicerit, coronari. *Dilexi*, inquit confidens, *quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ.*

21. Dilexi, et ideo inclinavit aurem suam mihi; ut jacentem erigeret, mortuum resuscitaret. Non enim Deus inclinat aurem suam, ut audiat corporaliter: sed ut condescendat nobis, quo nos audire dignetur, et infirmitatis nostræ relevare substantiam. Inclinat se nobis, ut nostra ad eum adscendat oratio. Voce non indiget, qui misericordiam defert; neque enim voce indiguit, qui Mosen tacentem audivit: et non loquentem, sed interpellantem gemitibus ineffabilibus ad se clamare dicebat. Novit Deus et sanguinem audire, cui nulla vox subest, lingua non suppetit: sed accepit vocem sacræ titulo passionis. Clamavit in martyrio, clamavit in parricidio, quod pertulit pro sacrificio.

22. *Dilexi*, inquit, et ideo diligens feci voluntatem Domini, et invocavi eum non in paucis, sed in omnibus diebus vitæ meæ. Nam certis diebus invocare, non omnibus, fastidientis est, non sperantis: et pro usu affluentium commodorum, mercedem gratiarum referre, non pro devotionis affectu. Et ideo Paulus: *In omnibus*, inquit, *gratias agite.* Quando enim non habes quod Deo debeas? aut quando sine Dei munere es, cui quotidie vivendi usus a Domino est? *Quid enim habes, quod non accepisti?* Ergo quia semper accipis, semper invoca: et quia quod habes, a Domino

est, debitorem te semper esse cognosce. Malo tamen ut quasi diligens, quam coactus debitum tuum solvas.

23. Audis dicentem : *Circumdederunt me dolores mortis?* Ego tamen et in mortis dolore Dominum dilexi. *Pericula inferni invenerunt me*, non timentem utique, sed amantem, sed sperantem, quod nullæ me angustiæ, nulla persecutio, nulla pericula, nullus gladius separet a Christo. Denique volens invenit tribulationem et dolorem, sciens quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem. Etenim quasi bonus athleta quæsivit certamina, ut coronam inveniret; quam tamen non suis viribus, sed Domini auxilio novit sibi esse donatam. Non enim potuisset vincere, nisi eum qui certantes adjuvat, invocasset.

24. Miser homo congreditur, ut vincat; et ipse in periculum ruit, nisi Domini nomen adfuerit, nisi cum veretur, oraverit dicens : *O Domine, libera animam meam.* Hinc illud Apostolicum : *Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in legem peccati, quod est in membris meis. Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.*

25. Ille vincit, qui gratiam Dei sperat, non qui de sua virtute præsumit. Cur enim non præsumas gratiam, cum habeas præsulem certaminis misericordem : *Misericors enim et justus Dominus, et Deus noster miseretur.* Bis misericordiam posuit, semel justitiam : in medio justitia est, gemino septo inclusa misericordiæ; superabundant enim peccata, superabundet ergo misericordia. Apud Dominum omnium virtutum abundantia est; quia Dominus virtutum est. Neque tamen justitia sine misericordia est, neque sine miseratione justitia; quia scriptum est : *Noli esse nimium justus.* Quod supra mensuram est, etsi bonum est, tamen tu non sustines. Mensuram serva, ut secundum mensuram recipias.

26. Non impedivit tamen justitiam misericordia; quia misericordia ipsa justitia est : *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum;* novit enim justus debere se infirmis atque inopibus subvenire. Unde Dominus veniens ad baptismum, ut nobis infirmantibus peccata donaret, ait ad Johannem : *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Liquet igitur justitiam esse misericordiam, et misericordiam esse justitiam. Etenim si Dei nos misericordia non sustentaret, quomodo in ipso exordio parvuli viveremus, cum effusi utero de calidis in frigida, de humidis in arida, piscium more, jactemur, quos naufragos in hanc vitam quidam velut naturæ fluctus expuerit? Ratio deest, sed gratia divina non deficit. Ipse ergo custodit parvulos, aut certe eos qui se parvulos humili confitentur affectu.

27. Bona igitur humilitas, quæ liberat periclitantes, jacentes erigit. Novit eam ille qui dixit : *Ecce sum, ego peccavi, et ego pastor male feci; et isti in hoc grege quid fecerunt? Fiat manus tua in me.* Bene hoc dicit, qui regnum suum Deo subjecit, et pœnitentiam gessit, et peccatum suum confessus, veniam postulavit : ipse per humilitatem pervenit ad salutem. Humiliavit se Christus, ut omnes elevaret : ipse ad Christi pervenit requiem, qui humilitatem Christi fuerit sequutus.

28. Et ideo quia humilem se præbuit Theodosius imperator, et ubi peccatum obrepsit, veniam postulavit, conversa est anima ejus in requiem suam, sicut habet Scriptura quæ dicit : *Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* Pulcre dicit animæ : *Convertere*, quasi diuturno cujusque operis sudore exercitæ, ut a labore convertatur ad requiem. Convertitur equus ad stabulum, ubi cursum impleverit : navis ad portum, ubi ad stationem fidam a fluctuum mole subducitur. Sed quid est, quod ait : *In requiem tuam*, nisi secundum illud intelligas, quod ait Dominus Jesus : *Venite, benedicti Patris mei, hæreditate possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi?* Tamquam enim possessionem hæreditariam recipimus ea, quæ promissa sunt nobis; fidelis enim Deus, qui semel servis suis

præparata non subtrahit. Si fides nostra maneat, manet et sponsio.

29. Vide, o homo, circa te gratiam Christi : adhuc in terris quateris, et in cœlo possides. Ibi ergo sit cor tuum, ubi est possessio tua. Hæc est requies quæ justis debetur, negatur indignis. Unde ait Dominus : *Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam;* qui enim non cognoverunt vias Domini, non ingrediuntur in requiem Domini. Qui autem bonum certamen certavit, et cursum consummavit, ipsi dicitur : *Convertere in requiem tuam.* Bona requies præterire quæ mundi sunt, et illis quæ supra mundum sunt, cœlestibus consortiis requiescere secretorum. Hæc est requies, ad quam propheta properavit, dicens : *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo et requiescam?* Hanc sanctus requiem suam novit, ad hanc requiem convertendum animæ suæ dicit. Erat ergo anima in requie sua, ad quam dicit esse redeundum. Hæc est requies sabbati magni, ut unusquisque sanctorum supra mundi sensibilia sit, in illo intelligibili secreto totus intentus, atque adhærens Deo. Hæc est requies illa sabbati, quo requievit Deus ab omnibus operibus mundi istius.

30. Feriatus his sæculi curis Theodosius se ereptum gaudet, et elevat animam suam, atque ad illam perpetuam dirigit requiem, pulcre sibi consultum adserens, quod eripuerit animam ejus Deus de morte, quam mortem frequenter in hoc sæculi istius lubrico sustinebat, inquietus fluctibus peccatorum : eripuerit etiam oculos ejus a lacrymis; fugiet enim dolor et tristitia et gemitus. Et alibi habemus : *Delebit omnem lacrymam ab oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor.* Si ergo mors non erit, lapsum sentire non poterit in illa requie constitutus : sed placebit Deo in regione vivorum. Non enim ut hic homo involutus est mortis corpore obnoxio lapsibus atque delictis; ita et illic. Ideoque regio illa vivorum est, ubi anima est, quæ ad imaginem et similitudinem Dei facta est, non caro figurata de limo. Ideo caro in terram revertitur, anima ad requiem festinat supernam, cui dicitur : *Convertere, anima mea, in requiem tuam.*

31. In quam festinavit intrare Theodosius, atque ingredi civitatem Hierusalem, de qua dictum est : *Et reges terræ ferent gloriam suam in illam.* Illa est vera gloria, quæ ibi sumitur; illud regnum beatissimum, quod ibi possidetur, ad quod festinabat Apostolus, dicens : Audemus ergo, et consentimus magis peregrinari de corpore, et adesse ad Dominum; et ideo connitimur sive absentes, sive præsentes placere illi.

32. Absolutus igitur dubio certamine, fruitur nunc augustæ memoriæ Theodosius luce perpetua, tranquillitate diuturna, et pro iis quæ in hoc gessit corpore remunerationis divinæ fructibus gratulatur. Ergo quia dilexit augustæ memoriæ Theodosius Dominum Deum suum, meruit sanctorum consortia.

33. Et ego, ut quadam sermonem meum peroratione concludam, dilexi virum misericordem, humilem in imperio, corde puro, et pectore mansueto præditum, qualem Dominus amare consuevit, dicens : *Supra quem requiescam, nisi supra humilem, et mansuetum?*

34. Dilexi virum, qui magis arguentem, quam adulantem probaret. Stravit omne quo utebatur insigne regium, deflevit in Ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat : gemitu et lacrymis oravit veniam. Quod privati erubescunt, non erubuit imperator, publice agere pœnitentiam : neque ullus postea dies fuit, quo non illum doleret errorem. Quid, quod præclaram adeptus victoriam, tamen quia hostes in acie prostrati sunt, abstinuit a consortio sacramentorum, donec Domini circa se gratiam filiorum experiretur adventu.

35. Dilexi virum, qui me in supremis suis ultimo spiritu requirebat. Dilexi virum, qui cum jam corpore solveretur, magis de statu Ecclesiarum, quam de suis periculis angebatur. Dilexi ergo, fateor, et ideo dolorem meum intimo viscere dolui, et prolixiore sermonis prosecutione solandum putavi. Dilexi, et præsumo de Domino quod suscipiat

vocem orationis meæ, qua prosequor animam piam.

36. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me;* multorum enim pericula sunt, sed remedia paucorum. In omnibus sacerdos periclitatur, in omnibus reis angitur; quod enim alii patiuntur, ipse sustinet : et iterum liberatur, cum alii qui tenentur, periculis liberantur. Conteror corde; quia ereptus est vir, quem vix possumus invenire : sed tamen tu solus, Domine, invocandus es, tu rogandus, ut eum in filiis repræsentes. Tu, Domine, custodiens etiam parvulos in hac humilitate, salvos facito sperantes in te. Da requiem perfectam servo tuo Theodosio, requiem illam, quam præparasti sanctis tuis. Illo convertatur anima ejus, unde descendit; ubi mortis aculeum sentire non possit, ubi cognoscat mortem hanc non naturæ finem esse, sed culpæ. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est; ut jam peccato locus esse non possit : resurget autem, ut perfectior renovato munere vita reparetur.

37. Dilexi, et ideo prosequor eum usque ad regionem vivorum, nec deseram, donec fletu et precibus inducam virum, quo sua merita vocant, in montem Domini sanctum : ubi perennis vita, ubi corruptela nulla, nulla contagio, nullus gemitus, nullus dolor, nullum consortium mortuorum; vera regio viventium, ubi mortale hoc induat immortalitatem, et corruptibile hoc induat incorruptionem. Magna requies, quæ votum impleat diligentis, pulcherrima promissio. Ideo centesimus quartus decimus psalmus alleluia inscribitur : denique supra in quarto decimo psalmo perfectionem hominis accepimus. Sed illic formatus, perfectus licet vir, sed adhuc peccato obnoxius; quia vivit in sæculo : hic vera perfectio est, ubi jam culpa cessavit, gratia perpetuæ quietis affulsit.

38. Ideo centesimus quartus decimus psalmus, quia remuneratio caritatis est : unde Domini pascha quartadecima luna formam celebritatis accepit; quoniam qui pascha celebrat, debet esse perfectus, debet amare Dominum Jesum qui diligens populum suum perfecta caritate, sese obtulit passioni. Et nos sic diligamus, ut si necesse fuerit, pro Domini nomine mortem non fugiamus, nullum æstimemus dolorem, nihil metuamus : *Perfecta enim caritas timorem expellit foras.* Grande numeri mysterium, quando Pater Filium unicum pro nobis omnibus tradidit, cum pleno luminis sui orbe luna fulgeret. Ita est enim Ecclesia, quæ pie pascha celebrat Domini nostri Jesu Christi, sicut luna perfecta in æternum manet. Quisquis bene hic Domini pascha celebraverit, in lumine perpetuo erit. Quis splendidius celebravit, quam qui sacrilegos removit errores, clausit templa, simulacra destruxit? In hoc Josias rex superioribus antelatus est.

39. Manet ergo in lumine Theodosius, et sanctorum cœtibus gloriatur. Illic nunc complectitur Gratianum jam sua vulnera non mœrentem, quia invenit ultorem : qui licet indigna morte præreptus sit, requiem animæ suæ possidet. Illic bonus uterque et pietatis interpres largus misericordiæ suæ consortio delectantur. De quibus bene dicitur : *Dies diei eructat verbum.* Contra autem Maximus et Eugenius in inferno, quasi *nox nocti indicat scientiam;* docentes exemplo miserabili quam durum sit arma suis principibus irrogare. De quibus pulcre dicitur : *Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat.* Transivit enim pius de caligine sæculari ad lumen æternum, et non erat impius, qui esse desivit iniquus.

40. Nunc se augustæ memoriæ Theodosius regnare cognoscit, quando in regno Domini Jesu Christi est, et considerat templum ejus. Nunc sibi rex est, quando recipit etiam filium Gratianum* et Pulcheriam, dulcissima sibi pignora, quæ hic amiserat; quando ei sua Flaccilla adhæret, fidelis anima Deo; quando patrem sibi redditum gratulatur, quando Constantino adhæret. Cui licet baptismatis gratia in ultimis constituto omnia peccata dimiserit, tamen

* Forte filium, quem e Galla susceperat Theodosius.

quod primus imperatorum credidit, et post se hæreditatem fidei principibus dereliquit, magni meriti locum reperit. Cujus temporibus completum est illud propheticum : *In illo die erit, quod super frenum equi, sanctum Domino omnipotenti.* Quod illa sanctæ memoriæ Helena mater ejus infuso sibi Dei Spiritu revelavit.

41. Beatus Constantinus tali parente, quæ imperanti filio divini muneris quæsivit auxilium, quo inter prælia quoque tutus adsisteret, et periculum non timeret. Magna femina, quæ multo amplius invenit quod imperatori conferret, quam quod ab imperatore acciperet. Anxia mater pro filio, cui regnum orbis Romani cesserat, festinavit Hierosolymam, et scrutata est locum Dominicæ passionis.

42. Stabulariam hanc primo fuisse adserunt, sic cognitam Constantio seniori, qui postea regnum adeptus est. Bona stabularia, quæ tam diligenter præsepe Domini requisivit. Bona stabularia, quæ stabularium non ignoravit illum, qui vulnera curavit a latronibus vulnerati. Bona stabularia, quæ maluit æstimari stercora, ut Christum lucrifaceret. Ideo illam Christus de stercore levavit ad regnum, secundum quod scriptum est : *Quia suscitat de terra inopem, et de stercore erigit pauperem.*

43. Venit ergo Helena, cœpit revisere loca sancta, infudit ei Spiritus ut lignum crucis requireret, accessit ad Golgotha, et ait : Ecce locus pugnæ, ubi est victoria? Quæro vexillum salutis, et non invenio. Ego, inquit, in regnis, et crux Domini in pulvere? ego in aureis, et in ruinis Christi triumphus? ille adhuc latet, et latet palma vitæ æternæ? Quomodo me redemtam arbitror, si redemtio ipsa non cernitur?

44. Video quid egeris, diabole, ut gladius quo peremtus es, obstrueretur. Sed Isaac obstructos ab alienigenis puteos eruderavit, nec latere aquam passus est. Tollatur igitur ruina, ut vita appareat : promatur gladius, quo veri Goliæ caput est amputatum : aperiatur humus, ut salus fulgeat. Quid egisti, diabole, ut absconderes lignum, nisi ut iterum vincereris ? Vicit te Maria, quæ genuit triumphatorem, quæ sine imminutione virginitatis, edidit eum, qui crucifixus vinceret te, et mortuus subjugaret. Vinceris et hodie, ut mulier tuas insidias deprehendat. Illa quasi sancta Dominum gestavit, ego crucem ejus investigabo : illa generatum docuit, ego resuscitatum : illa fecit ut Deus inter homines videretur, ego ad nostrorum remedium peccatorum divinum de ruinis elevabo vexillum.

45. Aperit itaque humum, decutit pulverem : tria patibula confusa reperit, quæ ruina contexerat, inimicus absconderat. Sed non potuit obliterari Christi triumphus. Incerto hæret : hæret, ut mulier; sed certam indaginem sanctus Spiritus inspirat eo quod duo latrones cum Domino crucifixi fuerint. Quærit ergo medium lignum. Sed poterat fieri ut patibula inter se ruina confunderet, casus inverteret. Redit ad Evangelii lectionem, invenit quia in medio patibulo prælatus titulus erat : *Jesus Nazarenus Rex Judæorum.* Hinc collecta est series veritatis, titulo crux patuit salutaris. Hoc est quod petentibus Judæis Pilatus respondit : *Quod scripsi,* id est, non ea scripsi, quæ vobis placerent, sed quæ ætas futura cognosceret : non vobis scripsi, sed posteritati; propemodum dicens : Habeat Helena quod legat, unde crucem Domini recognoscat.

46. Invenit ergo titulum, Regem adoravit, non lignum utique; quia hic gentilis est error, et vanitas impiorum : sed adoravit illum, qui pependit in ligno, scriptus in titulo : illum, inquam, qui sicut scarabæus clamavit, ut persecutoribus suis Pater peccata donaret. Avida mulier festinabat tangere remedium immortalitatis, metuebat calcare sacramentum salutis. Læto corde, et trepidanti vestigio, quid faceret, nesciebat. Pertendit tamen ad cubile veritatis, lignum refulsit, et gratia micuit. Et quia jam feminam visitaverat Christus in Maria, Spiritus in Helena visitavit : docuit eam quod mulier ignorabat, et deduxit in viam, quam mortalis scire non poterat.

47. Quæsivit clavos, quibus crucifixus

est Dominus, et invenit. De uno clavo frænos fieri præcepit, de altero diadema intexuit: unum ad decorem, alterum ad devotionem vertit. Visitata est Maria ut Evam liberaret: visitata est Helena, ut imperatores redimerentur. Misit itaque filio suo Constantino diadema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexas crucis redemtionis divinæ gemma connecteret. Misit et frænum. Utroque usus est Constantinus, et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium imperatorum sanctum est quod super frænum *: ex illo fides, ut persecutio cessaret, devotio succederet.

48. Sapienter Helena, quæ crucem in capite regum locavit; ut crux Christi in regibus adoretur. Non insolentia ista, sed pietas est; cum defertur sacræ redemtioni. Bonus itaque clavus Romani imperii, qui totum regit orbem ac vestit principum frontem; ut sint prædicatores, qui persecutores esse consueverunt. Recte in capite clavus, ut ubi sensus est, ibi sit præsidium. In vertice corona, in manibus habena. Corona de cruce, ut fides luceat: habena quoque de cruce, ut potestas regat: sitque justa moderatio, non injusta præceptio. Habeant hoc etiam principes Christi sibi liberalitate concessum, ut ad imitationem Domini dicatur de imperatore Romano: *Posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso.*

49. Ex illo gratulatur Ecclesia, erubescit Judæus: nec solum erubescit, sed etiam torquetur, quod ipse sibi auctor confusionis est. Dum insultat Christo confessus est eum regem: dum regem Judæorum appellavit, sacrilegium suum qui non credidit, confitetur. Ecce, inquiunt, crucifiximus Jesum; ut christiani, et post mortem resurgant, et mortui regnent! Nos crucifiximus quem reges adorant: quem non adoramus, ipsi adorant. Ecce et clavus in honore est; et quem ad mortem impressimus, remedium salutis est, atque invisibili quadam potestate dæmones torquet. Putabamus nos vicisse, sed victos fatemur. Iterum Christus resurrexit, et resurrexisse eum principes agnoverunt. Iterum vivit, qui non videtur. Nunc major nobis contentio, nunc pugna vehementior adversus eum. Cui regna famulantur, cui servit potestas, illum contemsimus, quomodo regibus resistemus? Ferro pedum ejus reges inclinantur; reges adorant, et photiniani divinitatem ejus negant! Clavum crucis ejus diademati suo præferunt imperatores, et arriani potestatem ejus imminuunt!

50. Sed quæro: Quare sanctum super frænum, nisi ut imperatorum insolentiam refrænaret, comprimeret licentiam tyrannorum, qui quasi equi in libidines adhinnirent; quod liceret illis adulteria impune committere? Quæ Neronum, quæ Caligularum, cæterorumque probra comperimus, quibus non fuit sanctum super frænum?

51. Quid ergo aliud egit Helenæ operatio, ut fræna dirigeret; nisi ut omnibus imperatoribus sancto dicere Spiritu videretur: *Nolite fieri sicut equus et mulus;* sed in fræno et chamo maxillas eorum constringeret, qui se non agnoscerent reges, ut regerent sibi subditos? Prona enim potestas in vitium ferebatur, et more pecudum vaga sese libidine polluebant. Ignorabant Deum, restrinxit eos crux Domini, et revocavit a lapsu impietatis. Levavit oculos eorum ut Christum in cœlum quærerent. Exuerunt se chamo perfidiæ, susceperunt fræna devotionis et fidei, sequuti dicentem: *Tollite jugum meum super vos... Jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Inde reliqui principes christiani, præter unum Julianum, qui salutis suæ auctorem reliquit, dum philosophiæ se dedit errori. Inde Gratianus et Theodosius.

52. Non ergo mentita est prophetia, dicens: *Ambulabunt reges in lumine tuo.* Ambulabunt plane ac maxime Gratianus

* Hieronymus in hunc locum Zachariæ (c. 14, v. 20) istam interpretationem ita rejicit: *Audivi a quodam rem sensu quidem pio dictam, sed ridiculam, clavos Dominicæ crucis e quibus Constantinus augustus frænos equo suo fecerit, sanctum Domini appellari.* Quibus verbis Ambrosium ab eo tacite vellicari non ambigimus. Sed exegesim quoque moralem, quam sequi maluit Hieronymus, ab Ambrosio etiam hic propositam videmus hisce verbis: *Sed quæro quare sanctum super frænum*, etc.

et Theodosius præ cæteris principes, non jam armis militum, sed meritis suis tecti : non purpureum habitum, sed amictum induti gloriæ. Qui cum hic delectarentur absolutione multorum, quanto magis illic pepercisse se pluribus recensendo, pietatis suæ recordatione mulcentur? Qui nunc luce fruuntur candida, longe meliora illic, quam hic possidebant, habitacula consequuti, dicentes : *O Israel, quam magna est domus Domini, et quam ingens locus possessionis ejus : magnum, et non habens finem!* Et perfuncti maximis laboribus inter se conferunt : *Bonum est viro cum portaverit jugum grave a juventute, sedebit singulariter, et silebit; quia portavit jugum grave.* Qui enim jugum grave portaverit a juventute, requiescit postea : remotus a turba, præcipuum locum quietis suæ possidet, dicens : *Quoniam tu, Domine, singulariter in spe constituisti me.*

53. Portavit jugum grave a juventute sua Lazarus pauper, ideo singulariter in sinu Abrahæ requiescit, divinæ testimonio lectionis. Portavit jugum grave Theodosius a juventute, quando insidiabantur ejus saluti, qui patrem ejus triumphatorem occiderant. Portavit jugum grave quando subiit pietatis exsilium, quando infusis Romano imperio barbaris, suscepit imperium. Portavit jugum grave, ut tyrannos Romano dimoveret imperio : sed quia hic in labore, ibi in requie.

54. Sed jam veniamus ad augusti corporis transmissionem. Fles, Honori, germen augustum, et lacrymis pium testificaris affectum; quod inhonorum adhuc honore tumuli patris corpus per spatia multa transmittis. Sed et patriarcha Jacob propter populum liberandum, quem tetra fames gravi urgebat periculo, relicta domo, senex ad peregrina contendit : atque ibi defunctus, ad sepulcrum patrium per aliquot dies, filio prosequente, deductus est. Nec derogatum est aliquid meritis ejus, sed magis accessit ad laudem, quod pro suis carens debitæ domus sorte, quodam supremi funeris peregrinabatur exsilio.

55. Fles etiam, Imperator auguste, quod non usque Constantinopolim reverendas reliquias ipse prosequeris. Eadem tibi causa nobiscum est, omnes justo dolore prosequimur, omnes, si fieri posset, deductores tecum esse cuperemus. Sed Joseph ad finitimam accessit provinciam : hic multa interjacent regionum divortia, hic maria transfretanda sunt. Nec hoc quidem tibi laboriosum, nisi te teneret Respublica, quam boni imperatores et parentibus et filiis prætulerunt. Denique ideo te imperatorem pater fecit, Dominus confirmavit; ut non soli militares patri, sed omnibus imperares.

56. Nec vereare ne inhonoræ videantur, quocumque accesserint, reliquiæ triumphales. Non hoc sentit Italia, quæ claros spectavit triumphos, quæ a tyrannis iterum liberata, concelebrat suæ libertatis auctorem : non hoc Constantinopolis, quæ secundo ad victoriam principem misit : quem cum vellet tenere, non potuit. Exspectabat quidem in reditu ejus triumphales solemnitates, ut titulos victoriarum : exspectabat totius orbis imperatorem, stipatum exercitu Gallicano, et totius orbis subnixum viribus. Sed nunc illic Theodosius potentior, nunc gloriosior redit : quem Angelorum caterva deducit, quem sanctorum turba prosequitur. Beata plane quæ paradisi incolam suscipis, et habitatorem supernæ illius civitatis augusto sepulti corporis tenebis hospitio.

HYMNI AMBROSIANI.

HYMNUS I.

Æterne rerum conditor,
Noctem diemque qui regis,
Et temporum das tempora,
Ut alleves fastidium,

Præco diei jam sonat,
Noctis profundæ pervigil,
Nocturna lux viantibus,
A nocte noctem segregans.

Hoc excitatus Lucifer,
Solvit polum caligine,
Hoc omnis errorum chorus,
Viam nocendi deserit.

Hoc nauta vires colligit,
Pontique mitescunt freta,
Hoc ipsa petra Ecclesiæ,
Canente, culpam diluit.

Surgamus ergo strenue,
Gallus jacentes excitat,
Et somnolentos increpat,
Gallus negantes arguit.

Gallo canente, spes redit,
Ægris salus refunditur,
Mucro latronis conditur,
Lapsis fides revertitur.

Jesu, labantes respice,
Et nos videndo corrige;
Si respicis, lapsus cadunt,
Fletuque culpa solvitur.

Tu lux refulge sensibus,
Mentisque somnum discute;
Te nostra vox primum sonet,
Et vota solvamus tibi.

HYMNUS II.

Deus creator omnium,
Polique rector, vestiens
Diem decoro lumine,
Noctem soporis gratia;

Artus solutos ut quies
Reddat laboris usui,
Mentesque fessas allevet,
Luctusque solvat anxios;

Grates peracto jam die,
Et noctis exortu preces,
Votis, reos ut adjuves,
Hymnum canentes solvimus.

Te cordis ima concinant,
Te vox canora concrepet,
Te diligat castus amor,
Te mens adoret sobria.

Ut cum profunda clauserit
Diem caligo noctium,
Fides tenebras nesciat,
Et nox fide reluceat.

Dormire mentem ne sinas,
Dormire culpa noverit;
Castos fides refrigerans,
Somni vaporem temperet.

Exuta sensu lubrico,
Te cordis alta somnient;
Nec hostis invidi dolo
Pavor quietos suscitet.

Christum rogemus et Patrem,
Christi Patrisque Spiritum,
Unum potens per omnia
Fove precantes, Trinitas.

HYMNUS III.

Jam surgit hora tertia,
Qua Christus adscendit crucem,
Nil insolens mens cogitet,
Intendat affectum precis.

Qui corde Christum suscipit,
Innoxium sensum gerit:
Votisque præstat sedulis,
Sanctum mereri Spiritum.

Hæc hora qua finem dedit
Diri veterno criminis,
Mortisque regnum diluit,
Culpamque ab ævo sustulit.

Hinc jam beata tempora
Cœpere Christi gratia:
Fide replevit veritas
Totum per orbem Ecclesias.

Celso triumphi vertice,
Matri loquebatur suæ:
En filius, mater, tuus;
Apostole, en mater tua.

Prætenta nuptæ fœdera
Alto docens mysterio;
Ne Virginis partus sacer
Matris pudorem læderet.

Cui fidem cœlestibus
Jesus dedit miraculis;
Nec credidit plebs impia;
Qui credidit, salvus erit.

Nos credimus natum Deum,
Partumque Virginis sacræ,
Peccata qui mundi tulit,
Ad dexteram sedens Patris.

HYMNUS IV.

Veni redemtor gentium,
Ostende partum Virginis,
Miretur omne sæculum :
Talis decet partus Deum.

Non ex virili semine,
Sed mystico spiramine,
Verbum Dei factum caro,
Fructusque ventris floruit.

Alvus tumescit Virginis,
Claustrum pudoris permanet,
Vexilla virtutum micant,
Versatur in templo Deus.

Procedens de thalamo suo,
Pudoris aula regia,
Geminæ Gigas substantiæ,
Alacris ut currat viam.

Egressus ejus a Patre,
Regressus ejus ad Patrem;
Excursus usque ad inferos,
Recursus ad sedem Dei.

Æqualis æterno Patri
Carnis trophæo accingere,
Infirma nostri corporis
Virtute firmans perpeti.

Præsepe jam fulget tuum,
Lumenque nox spirat novum,
Quod nulla nox interpolet,
Fideque jugi luceat.

HYMNUS V.

Illuminans altissimus
Micantium astrorum globos,
Pax, vita, lumen, veritas,
Jesu fave precantibus.

Seu mystico baptismate
Fluenta Jordanis retro
Conversa quondam tertio
Præsente sacraris die;

Seu stella partum Virginis
Cœlo micans signaveris;
Et hac adoratum die
Præsepe Magos duxeris;

Vel hydriis plenis aquæ
Vini saporem infuderis:
Hausit minister conscius,
Quod ipse non impleverat.

Aquas colorari videns,
Inebriare flumina;
Mutata elementa stupent
Transire in usus alteros.

Sic quinque millibus viris
Dum quinque panes dividis,
Edentium sub dentibus
In ore crescebat cibus.

Multiplicabatur magis
Dispendio panis suo:
Quis hæc videns mirabitur
Juges meatus fontium?

Inter manus frangentium
Panis rigatur profluus:
Intacta quæ non fregerant,
Fragmenta subrepunt viris.

HYMNUS VI.

Orabo mente Dominum,
Orabo simul spiritu;
Ne vox sola Deo canat,
Sensusque noster alibi
Ductus, aberret fluctuans,
Vanis præventus casibus.

HYMNUS VII.

Splendor paternæ gloriæ,
De luce lucem proferens,
Primordiis lucis novæ
Diem dies illuminans.

Verusque sol illabere,
Micans nitore perpeti,
Jubarque sancti Spiritus
Infunde nostris sensibus.

Votis vocemus et Patrem,
Patrem perennis gloriæ,
Patrem potentis gratiæ,
Culpam releget lubricam.

Informet actus strenuos,
Dentes retundat invidi,
Casus secundet asperos,
Donet gerendi gratiam.

Mentem gubernet et regat,
Casto fideli corpore,
Fides calore ferveat,
Fraudis venena nesciat.

Christusque nobis sit cibus,
Potusque noster sit fides,
Læti bibamus sobriam
Ebrietatem Spiritus.

Lætus dies hic transeat,
Pudor sit ut diluculum,
Fides velut meridies,
Crepusculum mens nesciat.

Aurora cursus provehit,
Aurora totus prodeat
In Patre totus Filius
Et totus in Verbo Pater.

HYMNUS VIII.

Æterna Christi munera,
Et martyrum victorias,
Laudes ferentes debitas,
Lætis canamus mentibus.

Ecclesiarum principes,
Belli triumphales duces,
Cœlestis aulæ milites,
Et vera mundi lumina.

Terrore victo sæculi,
Spretisque pœnis corporis
Mortis sacræ compendio,
Vitam beatam possident.

Traduntur igni martyres,
Et bestiarum dentibus,
Armata sævit ungulis
Tortoris insani manus.

Nudata pendent viscera,
Sanguis sacratus funditur,
Sed permanent immobiles
Vitæ perennis gratia

Devota sanctorum fides,
Invicta spes credentium;
Perfecta Christi caritas,
Mundi triumphat principem.

In his Paterna gloria,
In his voluntas Filii,
Exsultat in his Spiritus,
Cœlum repletur gaudiis.

Te nunc, Redemtor, quæsumus,
Ut ipsorum consortio
Jungas precantes servulos,
In sempiterna sæcula. Amen.

HYMNUS IX.

Somno refectis artubus,
Spreto cubili surgimus,
Nobis, Pater, canentibus
Adesse te deposcimus.

Te lingua primum concinat,
Te mentis ardor ambiat;
Ut actuum sequentium
Tu, sancte, sis exordium.

Cedant tenebræ lumini,
Et nox diurno sideri;
Ut culpa quam nox intulit,
Lucis labascat munere.

Precamur iidem supplices,
Noxas ut omnes amputes;
Ut ore te canentium
Lauderis in perpetuum.

Præsta, Pater piissime,
Patrique Compar unice,
Cum Spiritu paraclito
Regnans per omne sæculum

HYMNUS X.

Consors paterni luminis,
Lux ipse lucis, et dies,
Noctem canendo rumpimus,
Adsiste postulantibus.

Aufer tenebras mentium,
Fuga catervas dæmonum;
Expelle somnolentiam,
Ne pigritantes obruat.

Sic, Christe, nobis omnibus
Indulgeas credentibus:
Ut prosit exorantibus,
Quod præcinentes psallimus.

HYMNUS XI.

O lux beata Trinitas,
Et principalis unitas,
Jam sol recedit igneus,
Infunde lumen cordibus.

Te mane laudum carmine,
Te deprecamur vespere,
Te nostra supplex gloria,
Per cuncta laudet sæcula.

HYMNUS XII.

Fit porta Christi pervia,
Referta plena gratia,
Transitque Rex, et permanet,
Clausa, ut fuit, per sæcula.

Genus superni luminis,
Processit aula virginis,
Sponsus, redemtor, conditor,
Suæ gigas Ecclesiæ.

Honor matris et gaudium,
Immensa spes credentium,
Per atra mortis pocula,
Resolvit nostra crimina.

Essent fortasse adhuc alii ad Ambrosium hymni pertinentes; sed quia eos ab alienis et spuriis multum difficile, ne dicamus impossibile foret dignoscere, nullum admittere maluimus, qui locupletis alicujus testis auctoritate non adsereretur.

SANCTI
AMBROSII EPISCOPI
MEDIOLANENSIS
EPISTOLÆ.

PRIMA CLASSIS,

EPISTOLAS QUAS IN ORDINEM CHRONOLOGICUM LICUIT DIGERERE CONTINENS.

GRATIANI AD AMBROSIUM

EPISTOLA.

Ambrosium ad se invitat, ut se in fide de Filii ac Spiritus sancti divinitate confirmet. Librum etiam petit, cui et alium de Spiritu sancto jungi postulat.

[Anno 379]

Ambrosio *religioso sacerdoti omnipotentis Dei Gratianus Augustus.*

1. Cupio valde ut quem recordor absentem, et cum quo mente sum, cum eo etiam corpore sim præsenti. Festina igitur ad me, religiose Dei sacerdos, ut doceas doctrinam vere credentem : non quod contentioni studeam, aut velim magis Deum verbis quam mente complecti; sed ut magis aperto pectori revelatio divinitatis insidat.

2. Docebit enim me ille, quem non nego, quem fateor Deum ac dominum esse meum, non ei objiciens, quam in me video, creaturam, qui Christo nihil me addere posse confiteor; velle tamen ut etiam Patri me commendem, Filium prædicando. Non ego in Deo verebor invidiam : non me talem laudatorem putabo, qui divinitatem verbis augeam. Ego infirmus et fragilis, quantum possum, prædico : non quantum est ipsa divinitas.

3. Rogo te ut mihi des ipsum tractatum, quem dederas, augendo illic de Spiritu sancto fidelem disputationem : Scripturis atque argumentis Deum esse convincas. Divinitas te servet per multos annos, parens, et cultor Dei æterni, quem colimus, Jesu Christi.

EPISTOLA I.

Ambrosius apud Cæsarem se, quod non venerit, excusat, et laudata ipsius humilitate, fide ac pietate, a se mitti libros petitos scribit, seque voluntati ejusdem in lucubrandis tractatibus de Spiritu sancto satisfacturum spondet.

[Anno 379]

Beatissimo augusto Gratiano *et christianissimo principi Ambrosius episcopus.*

1. Non mihi affectus defuit, christianissime principum; nihil enim habeo, quod hoc verius et gloriosius dicam : non, inquam, mihi affectus defuit, sed affectum verecundia retardavit, quominus clementiæ tuæ occurrerem. Revertenti tamen si non occurri vestigio, occurri animo, occurri voto, in quo majora sunt officia sacerdotis. Occurri, dico? Quando enim abfui, quem toto sequebar affectu, cui sensu ac mentibus inhærebam? Et certe major animorum præsentia est. Tuum quotidianum iter legebam, nocte ac die in tuis castris

cura et sensu locatus, orationum excubiis prætendebam : et si invalidus merito, sed affectu sedulus.

2. Et hæc quidem cum pro tua salute deferebamus, pro nobis faciebamus. Nihil hic adulationis est, quam tu non requiris, ego alienam nostro duco officio : sed plurimum gratiæ, quam dedisti. Scit ipse nostri arbiter, quem fateris, et in quem pie credis, refici viscera mea tua fide, tua salute, tua gloria : meque non solum officio publico debitas pendere preces, sed etiam amore privato. Reddidisti enim mihi quietem Ecclesiæ, perfidorum ora, atque utinam et corda, clausisti : et hoc non minore fidei, quam potestatis auctoritate fecisti.

3. Nam quid de litteris recentibus loquar? Scripsisti tua totam epistolam manu; ut ipsi apices fidem tuam pietatemque loquerentur. Sic Abraham sua manu quondam vitulum occidit, ut hospitibus epulantibus ministraret : nec in ministerio religioso aliorum adjumenta quæsivit. Sed ille privatus aut Domino et Angelis, aut Domino in Angelis deferebat : tu, Imperator, dignatione regali honoras infimum sacerdotem. Sed Domino defertur, cum servulus honoratur; ipse enim dixit : *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.*

4. At ego humilitatem tantummodo prædico in imperatore sublimem, ac non amplius fidem, quam vere conscia meriti tui mente dixisti, quam docet te ille, quem non negas? Quis enim alius docere te potuit, ut ei non objicias, quam in te vides, creaturam? Nihil moralius, nihil expressius dici potuit; creaturam enim Christum dicere, pro objectu contumeliæ est, non pro confessione reverentiæ. Deinde quid tam insolens, quam id eum existimare, quod nos sumus? Docuisti igitur me, a quo te discere velle profiteris : nihil tale adhuc legi, nihil tale audivi.

5. Quam pium autem illud, quam admirabile, quod in Deo non vereris invidiam! De Patre remunerationem pro Filii amore præsumis, et laudando Filium, non ei te posse aliquid addere profiteris : sed velle ut etiam Patri te Filii prædicatione commendes. Quod utique solus te docuit ille, qui dixit : *Qui me diligit, diligetur a Patre meo.*

6. Addidisti ad hæc, quia tu infirmus et fragilis non te talem laudatorem putabas, ut divinitatem verbis augeas : sed quantum possis prædicere, non quantum est ipsa divinitas. Hæc infirmitas in Christo fortior est, sicut et Apostolus dixit : *Cum infirmor, tunc potens sum.* Hæc humilitas excludit fragilitatem.

7. Veniam plane, et festinabo, ut jubes; ut hæc præsens audiam, ut hæc præsens legam, cum ex tuo ore procedunt. Misi autem duos libellos, quorum jam, quia tuæ clementiæ sunt probati, periculum non verebor : de Spiritu vero interim veniam scriptioni peto; quoniam quem judicem mei sim sermonis habiturus, agnovi.

8. Interim tamen sententia et fides tua de Domino et Salvatore deprompta de Dei filio, redundat ad adsertionem uberrimam, per quam sancti quoque Spiritus divinitas sempiterna credatur; ut non ei objicias, quam in te vides creaturam, nec Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi Spiritui suo existimes invidere. Quod enim creaturæ caret communione, divinum est.

9. Si Dominus faverit, huic etiam clementiæ tuæ satisfaciam voluntati; ut cujus accepisti gratiam, eum plane in Dei gloria præeminentem suo nomine æstimes honorandum.

10. Beatissimum te et florentissimum Deus omnipotens Pater Domini nostri Jesu Christi tueri ætate prolixa, et regnum tuum in summa gloria, et pace perpetua confirmare dignetur, domine imperator auguste, divino electe judicio, principum gloriosissime.

EPISTOLA II.

Constantium in Episcopum nuper electum monet, ut Ecclesiam in mari ac fluminibus regat, quid utroque significetur, promens. Hortatur ut aquas, queis populi mentes riget, colligat : et cujusmodi sermones ejus esse, quasve illum præcipere virtutes oporteat, ubi docuit, de statera, qua sermo expendatur, tractat. Humilitatis ostensurus utilitatem, exemplum affert beati Joseph; præsentiumque vanitate, ejusdem Joseph

ac David historiis demonstrata, populos ad veras opes sibi parandas excitandos tradit. Denique Ecclesiam Fori Cornelii ei commendans, de prudentia in hæreticos, de justitia in vicinos, deque humanitate in servos nonnihil addit.

[Anno 379]

Ambrosius Constantio.

1. Suscepisti munus sacerdotii, et in puppe Ecclesiæ sedens, navim adversus fluctus gubernas. Tene clavum fidei, ut te graves hujus sæculi turbare non possint procellæ. Mare quidem magnum et spatiosum, sed noli vereri; quia *ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam.* Itaque non immerito inter tot mundi freta Ecclesia Domini tamquam supra apostolicam ædificata petram immobilis manet, et inconcusso adversum impetus sævientis sali perseverat fundamine. Alluitur undis, non quatitur : et licet frequenter elementa mundi hujus magno illisa resultent fragore; habet tamen quo laborantes excipiat, tutissimum portum salutis.

2. Sed tamen etsi in mari fluctuat, currit in fluminibus; et vide ne in illis fluminibus magis, de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina vocem suam.* Sunt enim flumina, quæ de ventre ejus fluent, qui potum a Christo acceperit, et de Spiritu Dei sumserit. Hæc ergo flumina, cum redundant spiritali gratia, elevant vocem suam. Est et fluvius qui decurrit in sanctos suos sicut torrens. Est et fluminis impetus, qui lætificat animam pacificam atque tranquillam. Ex hujus fluminis plenitudine quicumque acceperit, sicut Johannes evangelista, sicut Petrus et Paulus, elevat vocem suam : et sicut apostoli evangelicæ prædicationis vocem usque in totos fines orbis terrarum canoro diffuderunt præconio; ita et iste incipit evangelizare Dominum Jesum. Accipe ergo a Christo, ut et tuus sonus exeat.

3. Mare est scriptura divina, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum ænigmatum : in quod mare plurima introierunt flumina. Sunt ergo et fluvii dulces atque perspicui, sunt et fontes nivei, qui saliant in vitam æternam : sunt et sermones boni sicut favi mellis : et gratæ sententiæ, quæ animos audientium spiritali quodam potu irrigent, et præceptorum moralium suavitate mulceant. Diversa igitur scripturarum divinarum fluenta. Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes quod postremum.

4. Collige aquam Christi, illam quæ laudat Dominum. Collige aquam de pluribus locis, quam effundunt nubes propheticæ. Quicumque colligit de montibus aquam, atque ad se trahit, vel haurit e fontibus, et ipse rorat sicut nubes. Imple ergo gremium mentis tuæ; ut terra tua humescat, et domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit et intelligit, impletur : qui fuerit impletus, alios rigat; ideoque Scriptura dicit : *Si impletæ fuerint nubes, pluviam in terram effundent.*

5. Sint ergo sermones tui profluì, sint puri, et dilucidi; ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, et gratia verborum tuorum plebem demulceas; ut volens quo ducis sequatur. Quod si aliqua vel in populo vel in aliquibus contumacia, vel culpa est, sint sermones tui hujusmodi, ut audientem stimulent, compungant male conscium : *Sermones enim sapientium tamquam stimuli.* Stimulavit et Dominus Jesus Saulum, cum esset persecutor. Quam salutaris fuerit stimulus, considera, qui ex persecutore apostolum fecit, dicendo : *Durum est tibi, ut adversus stimulum calces.*

6. Sunt etiam sermones sicut lac, quos infudit Paulus Corinthiis; qui enim fortiorem cibum epulari non queunt, succo lactis ingenii sui exercent infantiam.

7. Alloquia tua plena intellectus sint. Unde et Salomon ait : *Arma intellectus labia sapientis;* et alibi : *Labia tua alligata sint sensu,* id est, fulgeat sermonum tuorum manifestatio, intellectus coruscet, et alloquium tuum atque tractatus aliena non indigeat adsertione : sed sermo tuus velut armis suis sese ipse tueatur, nec ullum verbum tuum in vanum exeat, et sine sensu prodeat. Est enim alligatura, quæ constringere solet animorum vulnera :

quam si quis rejicit, desperatam sui prodit salutem. Et ideo circa eos qui gravi ulcere vexantur, utere oleo sermonis, quo foveas mentis duritiam : appone malagma, adjunge alligaturam salutaris præcepti; ut vagos et fluctuantes circa fidem, vel disciplinæ observantiam nequaquam soluto animo et remisso vigore patiaris perire.

8. Admone igitur plebem Domini, atque obsecra, ut abundet in operibus bonis, renuntiet flagitiis, non accendat flammarum incendia, non dicam in sabbato, sed in omni tempore; ne comburat corpus suum : fornicatio et immunditia non sit in Dei servulis; quia immaculato servimus Dei Filio. Noverit unusquisque se, et vas possideat suum, quo subacto quodam sui corporis solo, fructus exspectet debitos, nec spinas et tribulos ei terra sua germinet, sed dicat et ipse : *Terra dedit fructus suos;* atque in hac dumosa quondam passionum fragilitate insitiva virtutum effloreant.

9. Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est, et unusquisque non intermittat opus probabile, sive a pluribus videatur, sive sine arbitro sit; abundat enim sibi locuples testis conscientia.

10. Fugiat etiam mala opprobria; etiamsi se credat non posse convinci. Nam etsi clausus parietibus sit, et opertus tenebris, sine teste, sine conscio; habet tamen facti arbitrum, quem nihil fallat, ad quem facta clamant omnia. Denique clamavit et vox sanguinis. Se ipsum unusquisque et animum suum severum judicem sui, ultorem sceleris, et vindicem criminis habet. Denique timens et tremens oberrabat Cain, parricidialis facinoris luens pœnas; ut ei remedio sua mors fuerit, quæ vagum exsulem formidato per omnia momenta terrore mortis, per mortem exuit. Nemo igitur vel solus, vel cum altero aliquid turpe aut improbum faxit. Etsi quis solus est, se ipsum præ cæteris erubescat, quem maxime debet vereri.

11. Nec concupiscat plurima, quia et pauca ei plurima sunt; paupertas enim et opes inopiæ et satietatis vocabula sunt. Nec dives est, qui indiget aliquo : nec pauper, qui non indiget. Nec quisquam viduam spernat, circumscribat pupillum, fraudet proximum suum. Væ enim illi, qui congregatam dolo habet substantiam, et in sanguine ædificat civitatem, id est, animam suam! Hæc est enim, quæ ædificatur sicut civitas. Hanc civitatem non ædificat avaritia, sed destruit : non ædificat libido, sed exurit atque incendit. Vis bene ædificare civitatem? *Melius est exiguum cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore.* Divitiæ hominis ad redemtionem animæ debent proficere, non ad destructionem. Et thesaurus redemtio est, si quis eo bene utatur : et iterum laqueus est, si quis uti nesciat. Quid enim homini pecunia sua, nisi quoddam viaticum est? Multa oneri, moderata usui. Viatores sumus vitæ hujus : multi ambulant, sed opus est, ut quis bene transeat; cum illo enim est Dominus Jesus, qui bene transit. Ideoque legis : *Si transeas per aquam, tecum sum; flumina te non concludent, nec ignis exuret vestimenta tua, si transeas.* Qui autem ignem alligat in corpore suo, ignem libidinis, ignem immodicæ cupiditatis, non transit, sed exurit involucrum istud animæ suæ. Præclarior est bona existimatio quam pecunia, et super omnes argenti acervos bona est gratia. Fides ipsa abundat sibi, satis superque censu suo dives. Sapienti quoque nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum : quocumque accesserit, inveniet sua omnia. Totus mundus possessio ejus est; quoniam toto eo quasi suo utitur.

12. Quid igitur circumscribitur frater? quid fraudatur mercenarius? Non magna, inquit, lucra de mercede meretricis, id est, lubricæ istius fragilitatis. Meretrix ista non specialis, sed publica est : non una mulier, sed vaga omnis cupiditas meretrix est. Omnis perfidia, omnis fallacia meretrix, non illa sola, quæ corpus prostituit suum; sed omnis anima quæ spem suam vendit, quæ deformes quæstus et degenerem stipem quærit. Et nos mercenarii sumus qui ad mercedem laboramus, et hujus operis nostri mercedem spera-

mus a Domino nostro et Deo. Si quis cognoscere vult quam mercenarii sumus, audiat dicentem : *Quantis panibus mercenarii patris mei abundant? ego autem hic fame pereo*; et infra : *Fac me*, inquit, *sicut unum mercenariorum tuorum*. Omnes mercenarii, omnes operarii : qui tamen fructum exspectat laboris, consideret quod is qui alium mercede fraudaverit debita, et ipse fraudabitur sua. Fœneratum istud offendit, et postea cumulatiore mensura exsolvet. Ergo qui non vult amittere, quod est perpetuum, non eripiat alii, quod temporale est.

13. Nemo etiam in dolo loquatur ad proximum suum. Laqueus est in labiis nostris, et sæpe unusquisque sermonibus suis non explicatur, sed involvitur. Fovea alta est os malevoli : grande innocentiæ præcipitium, sed majus malevolentiæ. Innocens dum credit facile, cito labitur; sed tamen iste lapsus resurgit : maledicus autem suis artibus præcipitatur, unde numquam exsiliat atque evadat. Ponderet ergo unusquisque sermones suos, non cum fraude et dolo : *Statera fallax improbabilis apud Deum* : non illam stateram dico, quæ mercem appendit alienam (et in vilibus quidem rebus caro constat fallacia); sed statera verborum ipsa apud Deum est execrabilis, quæ prætendit pondus gravitatis sobriæ, et subnectit versutias fraudulentiæ. Hoc maxime condemnat Deus, si decipiat aliquis proximum suum promissorum benignitate, et subdola iniquitate defœneratum opprimat, nihil sibi profuturus astutiæ suæ artibus. Quid enim prodest homini, si totius mundi capiat opes, animam autem suam vitæ æternæ defraudet stipendio?

14. Alia piis mentibus consideranda statera, qua singulorum facta trutinantur, in qua plerumque ad judicium peccata propendunt, aut bene gesta peccatis præponderant. Væ mihi, si præcedant flagitia, et ad mortis præjudicium lethali vergant pondere! Tolerabilius si subsequantur omnia tamen manifesta Domino, et ante judicium : nec bona possunt latere, nec ea quæ plena sunt offensionis, abscondi.

15. Quam beatus qui radicem vitiorum resecare potuerit avaritiam! Is profecto stateram hanc non reformidabit. Avaritia enim plerumque sensus hebetat humanos, et pervertit opiniones; ut quæstum pietatem putent, et pecuniam quasi mercedem prudentiæ. Merces autem magna pietatis est, et quæstus sobrietatis, habere quod usui est satis. Quid enim in hoc mundo prosunt divitiarum superflua; cum in iis et nulla adjumenta nascendi sint, nec impedimenta moriendi? Nam et sine integumento in hoc mundo nascimur, et sine viatico discedimus, sine hæreditate sepelimur.

16. Pendet singulis nostrorum statera meritorum, atque exiguis vel boni operis, vel degeneris flagitii momentis huc atque illuc sæpe inclinatur : si mala vergant, heu me! si bona, præsto est venia. Nemo enim a peccato immunis : sed ubi propendunt bona, elevantur peccata, obumbrantur, teguntur. Ergo in die judicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum, tamquam molari depressos lapide, mergent. Gravis est enim, utpote talento plumbeo suffulta, iniquitas; intolerabilis avaritia, atque omnis superbia, tetra fraudulentia. Et ideo hortare plebem Domini sperare magis in Domino, abundare in divitiis simplicitatis, in quibus ambulet sine laqueo, sine impedimento.

17. Bona etiam puri sermonis sinceritas, et locuples apud Deum, etiamsi inter laqueos ambulet; tamen quia alii nescit insidias aut vincula innectere, non alligatur.

18. Illud quoque præcipuum, si persuadeas ut noverint humiliari, sciant verum humilitatis colorem, naturam noverint. Multi habent humilitatis speciem, virtutem non habent : multi eam foris prætendunt, et intus impugnant : ad fucum præferunt, ad veritatem abjurant, ad gratiam negant : *Est enim qui nequiter humiliat se, et interiora ejus plena sunt doli*. Et est qui se nimium submittit ab humilitate multa. Non est ergo humilitas nisi sine fuco, sine fraude. Ipsa est vera, quæ habet piam

mentis sinceritatem. Magna virtus ejus. Denique per inobedientiam unius hominis mors introivit, et per obedientiam unius Domini Jesu Christi facta est universorum redemtio.

19. Scivit humiliari sanctus Joseph, qui cum esset a fratribus in servitutem venditus, vel a negotiatoribus coemtus, humiliatus in compedibus, ut Scriptura dicit, virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. Itaque emtus in Ægypti partibus a servo regio, coquorum præposito, non prosapiæ nobilis conscientia, quasi germen Abrahamitarum, dedignatus obsequia vernacula, fastidivit degenerem conditionem: sed magis gnavum se et fidelem herili imperio præbuit, alto intendens consilio nihil interesse in quo statu quis probabilem se præstaret: sed illum esse finem bonorum, ut in quocumque statu probarentur; illudque præcipuum, si magis mores commendarent statum, quam status mores. ETENIM QUO status inferior, eo virtus eminentior. Talem itaque se exhibebat, tam sedulum; ut ei dominus suus totam domum suam crederet, ipsi omnia committeret.

20. Unde et uxor ejus oculos injecit in eum, capta formæ venustate; nihil enim ad nos, si petulantibus oculis aut ætas expetitur, aut pulcritudo. ARS DESIT, nullum est crimen decoris: illecebra facessat, inoffensa est species, et formæ gratia. Itaque percita atque animi furens interpellat juvenem, et cogente libidine, victa passionum stimulis crimen fatetur. Verum ille abjurat flagitium, dicens nec moribus Hebræorum convenire, nec legibus, ut alienum violent thorum, quibus cura est tuendi pudoris; ut integri nuptiarum integris socientur virginibus, nec ulli conveniant feminæ, quæ legitimi usus thori nesciat: religionemque sibi esse, ne ebrius turpis intemperantiæ, ingratus herilis indulgentiæ, cui obsequium deberet, ei gravem inferret contumeliam.

21. Numquid erubescebat illum vilem dominum tamen dicere, et se servum fateri? Quin etiam cum ambiret mulier, obsecraret etiam metu proditionis, vel amoris sui lacrymas funderet ad extorquendi necessitatem, nec misericordia flexus ad flagitii consensum, nec coactus metu, et precibus restitit, nec minis cessit, præponens præmiis periculosam honestatem, quam turpem remunerationem casto pudori. Iterum quoque mulier majoribus adorsa tentamentis, cum inflexibilem adverteret, etiam secunda vice immobilem, passione effera et impudentia vires ministrante, juvenem aggreditur, veste apprehensa ad cubile trahens, complexum offerens: et pene ceperat, nisi exuisset Joseph vestem, qua tenebatur; ne exueret amictum humilitatis, indumentum pudoris.

22. Scivit igitur humiliari, qui humiliatus est usque ad carcerem; et cum sustineret calumniam, maluit crimen falsum subire, quam verum referre. Scivit, inquam, humiliari, quia humiliabatur pro virtute. Humiliabatur in typo ejus, qui se erat humiliaturus usque ad mortem, mortem autem crucis: qui venturus erat, ut vitam hanc de somno resuscitaret; et somnium esse hunc vivendi usum doceret, in quo diversæ commutationum vices tamquam ebriæ, et nihil solidum, nihil firmum, tamquam dormientis somnium videntes non videmus, et audientes non audimus, et manducantes non satiamur, gratulantes non gratulamur, currentes non pervenimus. Vanæ spes hominum in hoc sæculo, quia ea quæ non sunt, tamquam quæ sint, sequenda arbitrentur. Itaque inanes et vacuæ rerum species tamquam in somnio venerunt, abierunt, abstiterunt, evanuerunt. Circumfusæ et dispersæ sunt, teneri videntur, et non tenentur. Denique ubi quis audivit dicentem: *Surge qui dormis*, et de sæculi istius somno exsurrexit, falsa hæc intellexit omnia: evigilavit, et fugit somnium, fugit potestas, abiit cura patrimonii, formæ venustas, honorum studium. Hæc enim somnia sunt, quibus non moventur, qui vigilant corde: sed dormientes exagitantur.

23. Vadatur hunc sermonem meum sanctus Joseph, non esse perpetua nec

diuturna, quæ sunt hujus sæculi, qui ab initio nobilis genere, censu dives, subito ignobilis servulus est, et (quod ipsam servitii vilitatem acerbat) degeneris domini ære emtum mancipium. MINUS ENIM vile putatur servire libero : geminatur autem servitus, ubi servitur vernaculis. Servus igitur ex genere præclaro, pauper ex patre divite, de amore ad odium, de gratia ad supplicium : rursus de carcere ad aulam, de reatu ad judicium traductus; neque adversis fractus est, neque elevatus secundis.

24. Adstipulatur etiam momentarias esse vices rerum etiam sancti David frequenter variatus status, qui despectus patri, pretiosus Deo, triumpho nobilis, invidia vilis, accitus ad ministerium regium, electus ad affinitatem, postremo faciem et ora mutatus, exsul regni, fugitans parricidii, nunc sua offendicula deplorabat, et rursus aliena removebat, conciliato hærede nobilior, quam decolorato. Expertus igitur omnia, pulcre dixit : *Bonum mihi quod humiliatus sum*.

25. Quamquam hoc et ad eum possit referri, qui cum esset in Dei forma, facilis inclinare cœlos ; descendit tamen, et formam servi accipiens nostras portavit infirmitates : qui prævidens sanctos suos, non quasi rapinam sibi proprium honorem adsumere; sed subjicere se æqualibus, et alios sibi anteferre, dixit : *Bonum mihi est quod humiliatus sum*. Bonum mihi est quod me subjeci; ut subjecta mihi sint omnia, et sit Deus omnia et in omnibus. Hanc infunde humilitatem singulorum animis, et te ipsum formam præbe omnibus, dicens : *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi*.

26. Discant bonorum operum divitias quærere, et morum esse locupletes. Pulcritudo divitiarum non in sacculis divitum, sed in alimentis pauperum est. In illis infirmis et egenis melius opes lucent. Discant itaque pecuniosi non sua, sed ea quæ sunt Christi, quærere; ut illos et Christus requirat, ut illis sua largiatur. Impendit pro illis sanguinem suum, effundit illis Spiritum suum, offert illis regnum suum. Quid amplius dabit, qui se ipsum obtulit? Aut quid est quod non sit daturus Pater, qui pro nobis unicum Filium tradidit morti? Admone igitur illos servire Domino in sobrietate et gratia, tota mentis sedulitate erigere oculos ad cœlestia, nihil ponere in lucro, nisi quod vitæ æternæ sit; nam iste omnis hujus quæstus sæculi animarum dispendium est. Denique omnium detrimentum passus est, qui volebat Christum lucrari : quod etsi mirabiliter dixerit, minus tamen expressit, quam acceperat. Hic enim de alienis loquutus est, Christus autem dixit : *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi*; ut ipse suum detrimentum sit, quo fiat lucrum Christi. Caduca hæc omnia, cum damno, sine lucro : illud solum est lucrum, ubi fructus perpetuus, ubi æternæ merces quietis.

27. Commendo tibi, fili, Ecclesiam, quæ est ad Forum Cornelii* quo eam de proximo intervisas frequentius, donec ei ordinetur episcopus. Occupatus diebus ingruentibus quadragesimæ, tam longe non possum excurrere.

28. Habes illic Illyrios de mala doctrina Arrianorum, cave eorum zizania : non appropinquent fidelibus, non serpant adulterina semina : advertant quid propter suam perfidiam acciderit sibi, quiescant, ut veram fidem sequantur. Difficile quidem imbuti animi infidelitatis venenis abolere possunt impietatis suæ glutinum ; si tamen in iis virus infaustum inoleverit, nec facile iis credendum putes. NERVI ENIM sunt, et quidam artus sapientiæ, non temere credere, maxime in causa fidei, quæ raro perfecta est in hominibus.

29. Tamen si quis est, qui licet suspectæ sit infirmitatis, et nutantis affectus, purgare habitam de se opinionem velit; permitte ut satisfecisse se putet, indulge aliquantulum ; cujus enim excluditur satisfactio, avertitur animus. Nam etiam medendi periti cum vident notas ægritudines, ut ipsi appellant, medicinam quidem non adhibent; sed tamen medicinæ tempus exspectant : nec deserunt invalidum, sed lenioribus

* Imola, metropolitæ Ravennali hodie parens.

verbis, aut quibus possunt, palpant delinimentis; ne aut intermissa ægritudo desperatione animi gravescat, aut crudior medicinam respuat : eo quod ad maturitatem pervenire nequeat, si indigestæ insolens rerum hujusmodi medicus adhibeat manus. Siquidem et pomum cum immaturum exagitatur, cito deperit.

30. Et quia de agro exemplum sumsimus; præcipe illis inviolata confinii servare jura, paternos custodire terminos, quos Lex tuetur. Supra fraternam caritatem frequenter est vicini gratia; ille enim sæpe longe, hic in proximo est, vitæ omnis testis, conversationis arbiter. Delectet eum per finitima spatia laxari liberum pecus, et in herba viridi projectum secura captare otia.

31. Servos quoque dominus jure servitii subditos habeat pro moderamine coercitionis, quasi animæ consortes. Paterfamilias enim dicitur, ut quasi filios regat; quoniam et ipse Dei servus est, et patrem appellat dominum cœli, moderatorem potestatum omnium. Vale et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA III.

Felicis munusculum prædicat, sed eum quod se a longo tempore non inviserit arguens, ut non tamdiu procrastinetur, petit.

[Anno 380]

Ambrosius Felici*.

1. Misisti mihi tubera, et quidem miræ magnitudinis; ut stupori forent ea tam grandia. Nolui in sinu, ut aiunt, abscondere : sed aliis quoque demonstrare malui. Itaque partem direxi amicis, partem mihi reservavi.

2. Suave munus, non tamen ita præpollens, ut comprimeret querelam meam jure excitatam, quod nos tamdiu amantes tui nequaquam revisas. Et cave posthac ne majora invenias doloris tubera. Nam hujus nominis diversa ratio; ut enim grata in munere, ita in corpore atque in affectu molesta sunt. De te impetra, quominus te abesse doleam; nam causa commotionis meæ, desiderium est tui. Effice, si potes, ut minus gratus sis.

3. Rem exposui, causam probavi. Intorquenda est amentata* illa non manipularis sententia. Metuisti certe : sed vide quam movear, ut delectet jocari. Postea tamen ne excusaveris : etenim quamvis tua hæc vectigalis** mihi sit excusatio; male tamen de te judicat, nec de me melius, si aut tuam absentiam muneribus compensandam, aut me muneribus redimendum putes. Vale, et nos amantes tui dilige.

* Sancto Felici, Novocomensi episcopo, ad quem sequens etiam epistola directa est.

EPISTOLA IV.

Sermone Felicis recreatum se esse; maxime vero quod venturum ad basilicæ consecrationem eum speraret, postquam celebrassent initi abs se episcopatus diem. Suas ad hoc preces ei promittit, mutuasque ab eodem reposcit, dum ingredietur sancta sanctorum. Tum quæ illic contineantur, mystice decursis, Felicis administrationem prædicat, polliceturque adjutores ei non defuturos.

[Anno 380]

Ambrosius Felici *salutem*.

1. Etsi habitu corporis minus valebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pectoris tui legi, non mediocrem sumsi ad convalescendum gratiam, quasi quodam tui alloquii puleio*** refotus; simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, de quo ante momentum cum fratre nostro Bassiano**** loquebar. Ortus enim sermo de basilicæ, quam condidit apostolorum nomine, dedicatione, dedit huic sermoni viam; siquidem significa-

* *Amentata sententia* metaphorice dicitur ab amentata hasta, id est, vinculo quodam quod amentum dicitur, illigata; ut certius validiusque intorqueretur.

** *Vectigalis* hoc est, quæstuosa; eo quod munusculorum quasi vectigal secum adtulerit.

*** Puleium, *le pouliot, espèce de menthe, plante aromatique.*

**** Episcopo Laudensi. Subscripsit concilio Aquileiensi et epistolæ ad Siricium. Ejus vero nomen inscriptum albo sanctorum legitur 14 kal. februarias.

bat quod sedulo tuæ quæreret sanctitatis præsentiam.

2. Tum ego nostris fabulis intexui diem natalis tui *, qui foret in exordio ipso Kalendarum novembrium : cumque, si non fallerer, appropinquasse, et crastina celebrandum die; unde posthac non excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam et tibi id de me licet : promisi illi, exegi mihi; præsumtum enim habeo quod affuturus sis, quia debes adesse. Non ergo te magis meum promissum tenebit, quam tuum institutum, qui id in animum indueris, ut quod oportet facias. Advertis itaque quia non tam promissi audax, quam tui conscius fratri spopondi. Veni igitur, ne duos sacerdotes redarguas : te, qui non adfueris; et me, qui tam facile promiserim.

3. Natalem autem tuum prosequemur nostris orationibus, et tu nostri in tuis votis non obliviscaris. Te noster spiritus comitabitur : tu quoque cum ingrederis secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum; facito nostro more, ut nos quoque tecum inducas. Cum spiritu adoles aureum illud thymiamaterium, nos ne intermiseris; ipsum est enim quod in secundo tabernaculo est, de quo plena sapientiæ oratio tua sicut incensum dirigitur ad cœlestia.

4. Ibi arca Testamenti undique auro tecta, id est, doctrina Christi, doctrina sapientiæ Dei. Ibi dolium aureum habens manna; receptaculum scilicet spiritalis alimoniæ, et divinæ promtuarium cognitionis. Ibi virga Aaron insigne sacerdotalis gratiæ. Aruerat ante, sed in Christo refloruit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, lectionis cognitio sacræ. Ibi propitiatorium, supra quod in excelsis Deus Verbum est, imago invisibilis Dei, quod tibi dicit : *Loquar tecum desuper propitiatorium de medio duorum Cherubim;* sic enim loquitur nobiscum, ut nos ejus sermonem intelligamus : vel quia non mundana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait : *Aperiam in parabolis os meum.* Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium.

* Id est consecrationis episcopalis.

5. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se, ne mors transiret ad viventium agmina, a funeribus mortuorum. Hic autem quasi Verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus, intra nos separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum lethalium, et pestilentium cogitationum. Hic stat, quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus obstrueret, viventibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet.

6. Huic tu militas bonam militiam, hujus depositum custodis, hujus pecuniam fœneras, secundum quod scriptum est : *Fœnerabis gentibus.* Bonum fœnus spiritalis gratiæ, quod veniens Dominus cum usuris exiget; et cum te bene dispensasse invenerit, dabit tibi plura pro paucioribus : eritque mihi fructus dulcissimus, quod meum in te judicium comprobabitur. Ordinatio non reprehendetur, quam accepisti per impositionem manuum mearum, et benedictionem in nomine Domini Jesu. Fac ergo bonum opus, ut in illo die mercedem invenias, et ego in te, et tu in me requiescamus.

7. Multa messis Christi, sed pauci operarii; et difficile reperiuntur, qui adjuvent. Verum hoc vetus : sed potens est Dominus, qui mittat operarios in messem suam. Certe in illo ordine Comensium jam plerique cœperunt credere magisterio tuo, et doctrina tua verbum Dei receperunt : sed qui dedit credentes, et adjutores dabit; quo et tibi excusandi auferatur necessitas, quod serius nos inviseris : et mihi crebrior tuæ præsentiæ refundatur gratia. Vale, et nos dilige, ut facis.

EPISTOLA V.

Sententiam abs se in causa Indiciæ latam defendens, Syagrii judicium arguit, quod legitima in eo forma non servata sit. Maximum tragœdiæ auctorem apud se non comparuisse : Syagrium inspectionem virgini

contumeliosissimam decrevisse; cum alia, unde judicari virgo debeat, suppetant: inspectionem incertam atque inutilem; aliud enim obstetricum officium esse: non ergo hac ratione causam decidendam; præsertim cum peperisse diceretur Indicia. In quibus inspectio sit toleranda. Syagrium vanam afferre excusationem: Maximum vere accusatorem esse. Postremo accusatione ac testibus rursus vituperatis, refertur Marcellinæ aliarumque pro Indicia testimonium, post quod judicium Ambrosianum subjicitur.

[Anno 380]

Ambrosius Syagrio *.

1. Prospiciendum esse ne de nostro obloquantur judicio carissimi nostri Veronenses, propriis texuisti litteris. Non arbitror fore, certe non solent. Aut si obloquantur, de quo obloqui soleant, haud dubie liquet: cum exasperati ** huc veniant, pacifici ad te revertantur; præsertim cum hoc judicium nostrum cum fratribus et consacerdotibus nostris participatum processerit: tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus vindicandum putaris; in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrare: cui invidia esset a vanis, ab hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per scelus, per avaritiam, per intemperantiam, quærentibus proprii libertatem flagitii; ab iis postremo qui domo ejus ejecti atque eliminati forent, quod discolora opera subtexerent, quam prima fronte suæ professionis prætenderant.

2. Hujusmodi accusatores, hujusmodi testes in tuo constituebas judicio, qui neque accusare audebant, neque delationis se nexu obligare; atque ita inspectioni adjudicandam constituebas virginem, quam nullus argueret, nullus deferret. Ubi hæc cognitionis solemnitas? Ubi talis judicandi formula? Si leges publicas interrogamus, accusatorem exigunt; si Ecclesiæ: *Duobus*, inquit, *et tribus testibus stat omne verbum*: sed illis testibus qui ante hesternum et nudiustertius non fuerint inimici; ne irati nocere cupiant, ne læsi ulcisci sese velint.

3. Inoffensus igitur affectus testium quæritur; ita tamen ut accusator prius in medium procedat. Ipsi illi presbyteri Judæorum manus suas prius supra caput imposuerunt Susannæ, et accusationem professi sunt, et pariter addiderunt testimonii auctoritatem, quam imprudenter populus sub errore positus acceperat: sed divino judicio per prophetam retexit, et redarguit omnipotens Deus; ut liqueret omnibus eos velle invidiam præseminare adversum innocentis periculum, qui deficerent accusationis argumento, et firmamento probationis, conjicientes videlicet quod si præoccupatis vulgi auribus invidia mentem incesseret, præjudicium examinandæ veritatis inferret. Etenim cum audita præveniunt, aurem obstruunt, animum occupant; ne probatio desideretur, ut rumor pro convicto teneatur crimine.

4. Nos igitur accusatorem exegimus, et auctorem totius scenæ Maximum perurgendum arbitrati sumus. Verum ille accusationem, quam studio informaverat, verbo detulerat, deseruit professione; et tamen affectu urgebat, arte exsequebatur: sed fugiebat nomine quod diffideret probationi. Denique, sparsis rumoribus, sed etiam epistolis compositis et destinatis, quæsivit acerbare invidiam delationis: sed nequaquam opprimi potuit integritas et circumveniri. Nam si habuisset probationes, numquam inspectionem tua sententia flagitavisset.

5. Quid igitur sibi velit, et quo spectet quod obstetricem adhibendam credideris, non possum advertere. Itane ergo liberum erit accusare omnibus, et cum probatione destiterint, patebit ut genitalium secretorum petant inspectionem, et addicentur semper sacræ virgines ad hujusmodi ludibria, quæ et

* Episcopo Veronensi.

** Intellige Veronenses ob judicium episcopi sui non servata forma legitima contra Indiciam virginem sacram latum graviter offensos Ambrosium convenisse, ut eadem causa ab eo tamquam metropolitano ad examen revocaretur.

visu et auditu, horrori et pudori sunt? Denique non minima etiam in tuis litteris tentatæ expressionis verecundia est. Quæ ergo sine damno pudoris in alienis auribus resonare non queunt, ea possunt in virgine sine ejus tentari verecundia?

6. Invenisti tibi vile mancipium, procacem vernulam, cur non abutaris pudibundo ministerio, et exponas ejus modestiam; cum præsertim nihil sanctius in virgine sit, quam verecundia? Non enim sacra virgo ut corpore tantummodo integra sit quæritur, et non ut in omnibus ejus inoffensus maneat pudor. Virgo Domini suis est nixa fulcris ad sui probationem, nec alienis dotibus eget; ut se virginem probet: et nec abditorum, occultorumque inspectio, sed obvia omnibus modestia adstipulatur integritati. NON PLACET Deo, quam non suorum gravitas morum probat: non probatur Domino, quæ unius obstetricis indiget testimonio, quod plerumque quæritur pretio. Ea ergo tibi locuples videtur ad fidem, quæ et redimi et falli potest; ut excuset ream, et crimen tegat, aut nesciat, et non possit flagitium deprehendere?

7. Neque vero illud justum arbitror, quod tuis comprehendisti litteris, quia nisi inspecta fuerit, integritas periclitetur, et incerto sui fluctuet. Ergo omnes quæ inspectæ non sunt, periculum subierunt pudoris? Ergo et quæ nupturæ sunt, prius inspiciantur, ut nubant probatiores? Ergo et quæ velandæ sunt, prius subjiciendæ sunt hujusmodi adtrectationi, non enim visitantur, sed adtrectantur: et rectius secundum tuam sententiam inspicitur non probata, quam consecrata.

8. Quid, quod etiam ipsi archiatri dicunt non satis liquido comprehendi inspectionis fidem, et ipsis medicinæ vetustis doctoribus id sententiæ fuisse? Nos quoque usu hoc cognovimus, sæpe inter obstetrices obortam varietatem, et quæstionem excitatam; ut plus dubitatum sit de ea, quæ inspiciendam se præbuerit, quam de ea quæ non fuerit inspecta. Siquidem et proximo id comperimus exemplo: nam quædam conditionis servilis Altini inspecta et refutata, postea Mediolani non meo quidem jussu, sed Nicenti ex tribuno et notario domini vel patroni sui voluntate visitata est a peritissima et locupleti femina hujusmodi artis; et cum simul ista supeterent, ut neque paupertas obstetricis suspectam faceret fidem, neque indocilitas imperitiam, tamen adhuc manet quæstio.

9. Quid profuit igitur eam inspici, cum damnatio maneat? Nam ut quisque voluerit, aut imperitam medicam, aut redemtam adseret; ita sine effectu ullo injuria inspectionis est. Quid deinde fiet? Quotiescumque emerserit, qui non credat, toties virgo adtrectabitur? Nam si umquam se visitandam abnuerit, secundum adsertionem tuam de crimine confitebitur; et facilius est ut refutet quod numquam fecerit quam quod fecerit. Variabuntur igitur obstetrices, ne suspectæ aliqua repetatur gratiæ. Erit itaque inter plures, quamquam paucarum etiam in magnis urbibus hic usus medendi sit: erit, inquam, vel malevola, vel imperita, quam pudoris claustra prætereant, et per imperitiam integro notam affigat pudori. Vides in quod periculum inducas virginalem professionem, dum obstetricem adhibendam putas; ut jam non solum verecundiæ suæ dispendio, sed etiam obstetricis incerto periclitetur.

10. Nunc consideremus quod obstetricis officium sit. Legimus etiam in veteri Testamento obstetrices, sed non inspectrices: denique ad parturientes ingrediebantur, non ad virgines; ut partus susciperent, non ut pudorem examinarent. Unde et obstetrices dictæ, eo quod obsistant dolori: vel certe pignori, ne laxatis uteri genitalibus claustris, in terram defluat. Secundo et tertio loco in Scripturis invenimus obstetrices adhibitas: sed ubique partui, nusquam inspectioni. Primo ubi Rachel parturit, deinde ubi Thamar parit, tertio ubi necandos mares Pharao mandat Hebræorum obstetricibus; quando responderunt illæ, non eo more Hebræas feminas parere, quo pariunt Ægyptiæ: sed Hebræas prius parere,

quam introeant obstetrices ad eas. Qui locus ut superiori utilis ad Hebræorum salutem; ita reliquo confragosus ad obstetricum fidem, quæ didicerunt mentiri pro salute, et fallere pro excusatione.

11. Quid igitur suspecta et dubia captamus; cum majora sint alia examinandæ veritatis documenta et testimonia, in quibus expressiora insignia vel temerati pudoris sint? Quid enim est quod magis publicum sit, quam offensa pudoris, et defloratio virginitatis? Nihil profecto quod magis se prodat, quam castitatis dispendium. Tumescit alvus, et incedentem fœtus sui onera gravant; ut prætermittamus alia, quibus se vel tacita prodit conscientia.

12. At forte sterilitatis obtentu abscondi in aliquibus possit flagitium. Hic vero cum editus partus et expositus, vel necatus (dum invidiæ magis quam probationi consulitur) dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum, si peperit. Nempe Veronæ fuit, visebatur frequenter a virginibus et mulieribus; in honore enim semper erat. Visebatur et a sacerdotibus propter pudicitiæ reverentiam, et gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit occulere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? quomodo non refugit adspectum mulierum, oculos salutantium? quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor : denique Scriptura hos maximos dicit dolores, qui sunt parturientis. Sic enim, inquit, Dies Domini subito venit, et improvisus adest, ut dolor partus, qui intercludit omnia effugia delitescendi.

13. Hæc est verior documentorum fides, quam erubescunt et mulieres. Denique Elizabeth occultabat se mensibus quinque; eo quod sterilis conceperat in senectute. His signis et ipsa Mariæ virginitas apud ignaros mysterii, probri suspectabatur. Unde et Joseph, cui desponsata erat Virgo, suspectum habebat vitium; dum adhuc nesciret Dominicæ incarnationis sacramentum.

14. Quid ergo, negamus inspiciendas virgines? Interim quod nusquam legerim, non adstruo, nec verum arbitror. Sed quia pleraque ad speciem facimus, non ad veritatem; et erroris gratia complura frequenter prætendimus (sunt enim qui nesciant recte facere, nisi metu pœnæ) relinquamus hoc illis quas non verecundia revocat a lapsu, sed solus injuriæ deterret metus : apud quas nulla cura pudoris et castitatis gratia, sed pœnæ timor est. Relinquamus vernaculis, quibus formido est deprehendi magis, quam peccasse. Absit a virgine sacra, ut obstetricem noverit : partus putatur, et remedium doloris ducitur, non examen pudoris. Relinquamus etiam illis, si quæ gravibus appetitæ calumniis, oppressæ testimoniis, strangulatæ argumentis, ad id confugiant, ut se offerant inspectioni, quo vel corporis probetur custodia; si tamen deprehendi potest, in quibus nutat pudoris gratia, et disciplina integritatis. MALE TAMEN se habet causa, ubi potior est carnis, quam mentis prærogativa. Malo morum signaculo, quam corporis claustro virginitatem exprimi.

15. Jam illud præclarum, quod scripsisti insinuatum tibi a quibusdam quod nequaquam tibi communicarent, si eam sine visitatione suscipiendam crederes. Ergo judicandi accepisti formulam. Quales illi, qui volunt præscribere sacerdotibus quid sequi debeamus? Liberavimus itaque te a cognitionis gravissimæ necessitate, ne necesse haberes formulam mandatam exsequi. Quid nobis futurum est, qui eorum studiis non obtemperavimus?

16. Sed tamen scio illic plerosque esse, qui timeant Dominum. Nam et hic vidimus dudum, et illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam : quos aiunt eo offensos favisse Maximo, quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet atque ambiat. Quid igitur fiet, quomodo tanto eam exuemus crimine? quomodo persuadebimus ut cultus adsumat novos, suos exuat? Grave flagitium virginem intra secreta domus degere, claudi penetralibus suis! Sic certe lectio docet Mariam domi repertam, cum ad eam Gabriel Archangelus vo-

nisset. Susanna fugiens turbarum inducitur. Denique cum se lavaret, paradisum claudi jubebat. Quid autem præstantius (præsertim in virgine, cujus præcipuum opus verecundia) quam secretum? quid tutius secreto, et ad omnes actus expeditius? Munia enim pudoris induit, non concursationis. Sed de aliis videro, tuæ nunc mihi respondendum epistolæ est.

17. Te miror, frater, qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris; cum ille se inimicum et adversarium litigatorem, proposito jam jurgio, negare non potuerit adversus sacram virginem judicia adtentavisse : muroque interjecto, discretas ædes uxoris suæ ac virginis, divisam germanitatis inter sorores societatem; aliaque, quibus doleret quod virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium. Quomodo ergo non accusator, qui affectum accusatoris jamdudum exercuit, qui sermone suo accusationem detulit, aures tuas implevit clamore, et testes auditionis deduxit, cognitionem poposcit?

18. Quamlibet argumentatus, negare non potuisti quod ad Indiciam scripseris, quoniam Maximus seu impulsu aliorum, seu dolore proprio crimen grave detulerit. Sola hæc epistola satis est ad accusationis testimonium; neque enim te ego tuis ad me datis litteris urgendum putavi, sed iis lectis quas ad virginem dederas, adverti diversum esse, quod ad me scripseras : et tamen cum epistolæ tuæ sibi non convenirent, consulendum te, non arguendum putavi. Quid igitur sibi vult illa argumentatio, quia illud detulerit, quod ad me scripseras, delatam videlicet eam in turpi crimine; ita ut editum et obrutum partum dici adserat? Quasi vero istud ad Indiciam, non ad me scripseris. Illa ubi audivit litteris tuis Maximum subduci accusationi, litteras tuas protulit, quibus eum criminis delatorem probavit : ad me datas non legerat, nec quid haberent, sciebat.

19. Ego autem exhorrui a primo calumniam, quia advertebam non crimen intendi, sed injuriam virginis desiderari, cujus inspectio et visitatio postulabatur, non aliquod flagitium deferebatur. Quis enim istud a principio fraude compositum nequaquam sibi congruere et convenire non arbitraretur? Cucurrisse mulieres viles ad monasterium, jactasse partum virginis, et necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum, eumque affluxisse in aures novi affinis Maximi, ab ipso interpellatum episcopum, dimissas eas quæ dixisse ferebantur, atque in fugam coactas, ut apud nos patuit : eos qui audisse se dicerent, ad Ecclesiam vocatos prodisse Renatum et Leontium, duos illos iniquitatis viros, quos apposuit Jezabel, redarguit Daniel, subornavit Judæorum populus; ut auctorem vitæ suæ falso appeterent testimonio. Qui tamen cum simul composuissent flagitium, simul ingressi essent viam, et ne quid præterefunction, adjuncti Maximo, comitantibus, ut dixit Leontius, iis qui illum rumorem sparserant; tamen ubi in meo adstiterunt judicio, cum primo de origine causæ quærerem, diversa et distantia promsere, non locorum separati, sed mendaciorum divortio.

20. Cum igitur sibi ipsi non convenirent, Mercurium et Leam vilissimæ conditionis et detestabilioris nequitiæ personas amandavissent, aufugisset Theudule, non ignara objiciendi sibi facinoris, quod ante lectum Renati sola cubitavisset, ancilla præsto esset alia, quæ stupro ejusdem Renati se diceret coinquinatam; die ipso, qui dictus erat cognitioni, subtraxerunt se episcoporum conventui; licet etiam pridie subito se profecturos idem Renatus clamaverit.

21. Unde ego judicio præscripsi diem, et tamen nullo accusante, nullis testimoniis perurgentibus, insinuavi sanctæ sorori quod peteres coram ipsa inspici et visitari memoratam virginem. At illa sancte inspectionem quidem recusavit, sed testimonium non declinavit, dicens nihil se in Indicia comprehendisse, nisi quod esset virginalis pudoris et sanctitatis: habitasse eam Romæ in domo nostra, nobis absentibus, nulli eam se

vitiorum familiaritati dedisse, optare cum ea sibi a Domino Jesu partem reservari in regno Dei.

22. Paternam quoque filiam nostram interrogavi, quod ab ea numquam soleat discedere, cujus caritas vitæ hujus testimonium est. Itaque etsi quod injurata diceret, fidei sacramento conferendum foret; sub obtestatione tamen professa est alienam criminis quo appetebatur, nec quidquam in ea scire se bonæ vacuum conversationis.

23. Nutricem quoque liberæ conditionis interrogavimus, cui et status haudquaquam degeneri servitio obnoxius libertatem vera fatendi daret, et fides atque ætas ad veritatem adstipularetur, et officium nutricis ad cognitionem secreti. Ea quoque nihil se indecorum vidisse, nihil sibi quasi parenti commissum a virgine aliqua dignum reprehensione.

24. His moti, Indiciam inoffensi virginem muneris pronuntiavimus: Maximum autem et Renatum et Leontium ita involvit sententia, ut Maximo, si errorem emendaret, spes reditus reservaretur; Renatus autem et Leontius excommunicati manerent, nisi forte probata sui pœnitentia, et hujus facti diuturna deploratione, dignos se præberent misericordia. Vale, frater, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VI.

Cum Syagrio quod Indiciam contumeliosæ inspectioni sententia sua addixisset, Ambrosius amice expostulat; eique atrocissimam ultionem, quam Israelitæ ob violatam in levitæ uxore castitatem repetiverunt, ante oculos ponens, totam rei seriem eleganter describit.

[Anno circiter 380]

Ambrosius Syagrio.

1. Quæ sint in nostro judicio decursa, comperta retines; et ideo nunc quasi animæ portionem convenio meæ, habens apud te pro castitatis contumelia familiarem et dolentem querelam. Itane oportuit inoratam atque inauditam virginitatis causam adjudicari, ut non possit absolvi? Hoc est, nisi sua injuria, nisi ab honesto pudore traducatur ad indecoram sui corporis oblationem, grande videlicet relatura sui testimonium, ut exponatur ludibrio, et procacitatis notetur. Hanc igitur prærogativam detulisti integritati, hujusmodi honorificentiam, qua se lacessiri aut invitari gaudeant, quæ hoc munus recipiendum putant; ut amittant libertatem communis adsertionis, nec se jure tueantur vel sanctæ legis, vel publico, ut non accusatorem exigat, non arcersitorem urgeat: sed impudentiam solam induat, ac sese projiciat ad injuriam?

2. Non ita majores nostri despicabilem habebant castimoniam, cui tantum deferebant reverentiæ, ut bellum adversum temeratores pudicitiæ suscipiendum putarent. Denique tantum fuit ultionis studium; ut omnes tribules de Benjamin tribu extinguerentur, nisi sexcentos qui bello reliqui forent, natura editioris loci defendisset; sic enim lectionis divinæ serie expressum tenetur, cujus tenorem recensere congruit.

3. Levites vir animo major quam opibus, habitabat in partibus montis Ephræm; ei quippe tribui sortito obtigerat locus in possessionem terræ datus pro funiculo hæreditatis. Is sibi accepit jugalem de Juda Bethleem. Et ut se habent prima copularum exordia, ardebat juvenculam immodica animi cupiditate: simul quia similibus ejus non fungebatur, exardescebat magis magisque possessione, atque immane quantum exæstuabat. Unde quia nihil referebatur ex parte adolescentulæ, vel levitate amoris, vel vi doloris, quod haudquaquam mercede pari secum decerneret, cum eadem expostulabat. Hinc frequens jurgium: quo mulier offensa, claves remisit, domum revertit.

4. At ille amore victus, qui quod speraret non habebat aliud; cum quartum jam mensem fluere cerneret, eo contendit, fretus quod consilio parentum emolliretur animus adolescentulæ. Occurrit pro foribus socer, generum introduxit, filiam reconciliavit; et ut lætiores dimitteret, triduo tenuit, quasi repararet nuptias: ac volenti abire, quartum

quoque diem comperendinavit prætenta humanitatis specie, moras innectendo. Pari modo cum etiam quintum diem vellet adjungere superioribus, et jam novæ deessent causæ morandi; paterno tamen affectu retinendæ filiæ desiderium non deforet, promissam profectionis copiam distulit in meridiem, ut viam cibo curati adorirentur. Post epulas quoque volens dilationem adtexere, eo quod jam vesper appropinquaret, generi precibus, ægre licet, tamen adquievit.

5. Ille iter suum perrexit lætus animi, quod dilectam sibi recuperavisset. Qui uno comitati servulo, cum jam declinaret dies, festino viam celerabant gradu. Mulier vehebatur jumento, viro nullus sensus laboris, qui fructu desiderii, simul et vario mulieris ac vernaculi sermone viam levaret. Denique ubi Hierosolymam appropinquarunt, quæ triginta stadiis aberat, quam tunc temporis Jebusæi tenebant, suggessit puer deflectendum in civitatem, quia sub noctem suspecta essent etiam illa, quæ tutiora sunt, cavendaque tenebrarum ambigua; maxime quia locorum incolæ non essent de filiis Israel. Et ideo prævertendum, ne quid adversa studia gerentes insidiarum inferrent, obscuro noctis dolum quærentibus ad perpetrandum facinus satis opportuno. Sed domino ejus haudquaquam placuit sententia, ut inter alienigenas hospitio succederent; cum Gabaa et Rama non longe abessent civitates Benjamin. Itaque prævalens sententia, posthabuit servuli suggestionem; quasi ex conditione consilium æstimaretur, et non consilio quamvis infima conditio allevaretur. Et jam sol in occasu erat: denique vix occurrit, cum jam urgeretur vespere in civitatem succedere.

6. Gabaonitæ incolebant locum, inhospitales, immites, intolerabiles; omnia tamen tolerabiliores, quam si aliquem hospitio recepissent. Denique commodius huic viro levitæ cesserat, si in Gabaa hospitium non reperisset. Verum ne quid deesset offensionis, primo ingressu diversorium non reperit: et cum in publico situs, alienam misericordiam imploraret, offendit advenientem ex agro senem, quem vesper ex opere agresti compulit nocte decedere. Et cum esset ei conspicuus, rogatus quo iret, et unde adventaret, respondit: De Bethleem Juda revertor, contendo ad montem Ephræm, et mulier est mecum: sed ecce huc diverti, et nemo est qui hospitio recipiat, et requiescendi usum ministret. Non quo cibi aut potus sibi, aut pecori pabulorum esset indigentia, sed tecti hospitio prohiberentur: præsto esse illa, nudum tecti hospitium desiderari. Ad ea senior benigne satis et placide: Pax, inquit, tibi: et succede hospes pariter et civis; nam et mihi origo de montis Ephræm partibus, et hic hospitalis habitatio: sed tempore diuturno incolatus sedes fundavit. Itaque receptos domicilio ministerio sui et subsidiis hospitalibus juxta fovit.

7. Hortabatur ad lætitiam senior, et frequentioribus provocabat poculis, ut vino aboleret curarum oblivia; cum subito circumsistunt eos Gabaonitæ, juvenes ad omnem projecti libidinem, nihil pensum ac moderatum habentes: quos forma mulieris illexerat, et in omnem amentiam præcipitabat; capti enim ejus decore, et per senectutem hospitis atque infirmitatem subsidii, accepta spe potiundi, poscunt mulierem, et pulsant januam.

8. Itaque egressus senior rogabat eos ne hospitales mensas turpi flagitio fœdarent, et reverendum jus etiam indomitis barbararum gentium nationibus violandum arbitrarentur: contribulem illum sibi, Israelitem virum legitimi thori subnixum copula non sine indignatione cœlestis arbitri tanta affici contumelia. Quod ubi parum procedere advertit, esse sibi filiam virginem adjecit, illam se offerre majore parentis dolore, sed minore gratiæ hospitalis dispendio: publicum flagitium privato dedecore tolerabilius habere. At illi exagitati æstu furoris, et inflammati incentivo libidinis, eo amplius ardebant formam juvenculæ, quo magis negabatur. Et justitiæ exsortes ridebant verba æquitatis, filiam senis, quia minore invidia sceleris offerebatur, despectui habentes.

9. Itaque cum piæ nihil proficerent preces, et seniles frustra hospes manus tenderet, desperato præsidio, rapitur mulier, et per totam noctem injuriæ impletur. At ubi lux finem intemperantiæ dedit, januam hospitalem repetit, non quo viri conspectum exposceret, quem magis declinandum putaret, contumeliæ pudore miserabilis : sed ut affectum viro referret, quæ castitatem amiserat, et contumeliæ suæ funus lamentabili specie ante januam hospitalem exponeret. Egressus itaque levita, cum jacentem invenisset, arbitratus quod verecundia vultum nequaquam adtollere auderet, consolari cœpit; quia non voluntate, sed invita tantæ injuriæ succubuisset : hortari adsurgere, et secum repetere domum. Sed ubi nullum responsum referebatur, quasi quiescentem majore voce e sommo excitare.

10. Verum ubi mortis supremæ patuit fides, impositas jumento reliquias domum pertulit, et divisos artus mulieris in partes duodecim misit per singulas tribus Israel. Quo commotus universus populus convenit in Massephat, atque ibi querela per levitam cognita, omnes in bellum exarsere, statuentes neminem virorum fas esse in tabernaculum succedere, priusquam de tanti sceleris auctoribus ultio capesseretur. Animis itaque ruebant in prælium : sed consilium prudentiorum prævertit sententiam, non temere confligendum bello cum civibus, sed prius verbis experiendum de flagitio, et decernendum conditionibus pro delictis : neque justum videri, ut paucorum sceleris pretium ad omnes perveniret, et privata adolescentium peccata statum salutis publicæ labefactarent. Itaque miserunt viros, qui denuntiarent Gabaonitis, ut tanti reos flagitii offerrent : sin autem, cognoscerent non minoris esse criminis tantum facinus defendisse, quam exercuisse.

11. Verum illis superba referentibus, consilia pacis bello mutata. Neque primo aut secundo conflictu cum plurimi a paucis afflictarentur, cedendum Israelitæ adversis præliis æstimarunt; quadringenta enim millia virorum bellantium adversum viginti quinque millia Benjamin tribus, et septingentos Gabaonitas expertos belli juvenes decertabant. Et cum sinistra sorte duo sibi jam cecidissent prælia; animi tamen promtus haudquaquam deposuit Israel vincendi fiduciam, et ulciscendi præsumtam spem.

12. Sed quia causa numeroque præstantiores, inferiores pugnæ eventu pedem retulerant, divinam offensam rati, jejunio et fletu maximo reconciliationem gratiæ cœlestis affectavere. Itaque orata Domini pace, acriores in bellum revertuntur; utpote quibus oraculum animos dederat, spem accumulaverat. Et simulato a fronte quod cederetur, ac dispositis per noctem insidiis a tergo urbis, in qua locata erat manus hostium; dum hi cedunt, et illi sectantur, invadendi urbem vacuam facta copia, et mox admoto, statimque adulto incendio, flammarum fragor atque æstus furens captæ urbis speciem manifestarunt. Quo et suis fracti animi, et erecti hostium. Nam et Benjamin viri clausos se et circumventos rati, priusquam a tergo invaderentur, dispergere sese, atque in desertum fugere cœperunt; et contra Israel gemino agmine urgere eos, ac palantes persequi.

13. Cæsa itaque viginti quinque millia, id est, omnes fere de viris Benjamin, præter sexcentos, qui arrepto scrupeæ rupis munimento, partim loci ingenio et subsidio naturæ, partim desperatione victoribus terrori fuere. Nam secundæ res cautionis admonent : in adversis ultio pro victoria habetur. Nec feminarum numerus tanti discriminis exsors fuit : sed omnis tribus Benjamin muliebris sexus cum pueris et puellis, omnique ætate gladio aut igne extinctus; sacramentumque additum, ne quis tribus illius viro filiam suam in uxorem daret, quo reparandi nominis omnis aboleretur successio.

14. Belli finis simul atque iræ factus, et furor in pœnitentiam vertit : armisque positis, in unum convenientes viri Israel fleverunt fletum magnum, et celebrarunt jejunium, dolentes unam tribum perisse ex fratribus, atque extinctam populi sui validam manum :

Jure quidem pro delicti pretio bellatum adversum propugnatores flagitiorum, sed misere in sua populum conversum viscera, et bello civili utrumque afflictum. Lacrymarum effusio movit passionem animi, et affectum perpulit, sævitiæ ratio successit: missique legati ad sexcentos illos Benjamin viros, qui per quatuor menses edito se prærupta-rum tuebantur rupium, aut deserti indigentia, quæ multitudini obsidentium periculo foret, deploraverunt communem illam ærumnam, quod illi contribules, isti cognatos et socios amisissent; sed tamen non penitus interceptam reparandæ tribus successionem: consulere se in medium quomodo et sacramenti fides sibi constet, et tribus una nequaquam a corpore avulsa intercidat.

15. Altari itaque posito, reconciliationis et pacis oblatum sacrificium. Et quia Jabis Galaad populus erat pœnæ et maledicto obnoxius (obstrinxerat enim se omnis Israel magno sacramento, ut si quis non adscendisset cum eo ad puniendum flagitium, morte moreretur) duodecim millia bellatorum directa; ut et viri omnes et mulieres ferro extinguerentur, solas virilis thori exsortes reservarent adolescentulas. Interfectis itaque omnibus Jabis Galaad, solæ virgines quadringentæ exitio cæterorum superfuerunt. Quas accipiens Israel, statuit viros Benjamin belli metum deponere, et in conjugium sibi sumere integras ævi juxta ac pudoris puellas: quibus et causa esset apud viros integra, quod nemo suorum adversum eos bellum susceperat: et caritatis gratia, quia propter eos supremo supplicio ereptæ forent. Hoc igitur modo quadringentis juvenibus quæsita copularum consortia sunt.

16. Sed quia ducenti numero supererant, quibus jugales deerant, iis quoque sine fraude sacramentorum consultum accepimus. Dies festus in Silo quotannis celebrabatur. Ibi exsultare solitæ virgines, et choreas ducere in honorem religionis: aliæ præire matribus, et totum iter agmine viantum repleri. Dixit unus ex senioribus: Si ducenti illi tribus Benjamin viri intra vineas siti excubias tenderent, donec se omnis feminea turba effunderet, et surgentes ex vineis unusquisque quam occursus dederit, uxorem sibi vindicaret, fraudi id nequaquam futurum; populum etenim favere reparandæ Tribus successioni, propter sacramentum impertire non posse filiarum suarum societatem: neque tamen contra sacramentum videri, si prohibendum non putaret; quia sacramento neque cogendi, neque prohibendi necessitas imposita videretur: illos sibi sine metu consulere oportere. Sane si puellarum parentes vindictam efflagitarent, partim prece, partim etiam retorquendo in ipsos invitæ culpam custodiæ, sese revocaturos; quia cum scirent Benjamin viros exsortes esse jugalium, cum filiabus processerint: dignam sane tribum jam non pœna, sed misericordia: satis dure sævitum in eos, et debellatam corporis sui partem: immoderatius exarsisse plebem, ut successionem domesticam extingueret, atque ex suis necaret: placere Deo non perire populo tribum, neque pro una muliere tam acerbe consuli.

17. Probaverunt consilium Israelitæ: exsequuti sunt viri Benjamin, et dispositi in vineis loco opportuno et tempore, plenas feminei agminis vias occupaverunt. Præbuit illis festum nuptiarum religionis solemnitas. Avulsæ de complexu patrum filiæ, tamquam in manum ab ipsis parentibus tradebantur, et velut pactam e gremio matris non abduci, sed prodire arbitrareris. Ita tribus Benjamin pene intercepta atque extincta brevi floruit, documentum exhibens, quod magno exitio sit insolentibus vindicta pudicitiæ, et læsæ castitatis ultio.

18. Nec hoc solo loco, sed plerisque Scriptura hoc docet. Nam et in Genesi legimus exercitum quæstionibus regem Ægypti Pharao, quod Saram adtentavisset; et tamen alienam esse uxorem nesciebat.

19. Est igitur Domino castitatis tuendæ voluntas, quanto magis est defensandæ integritatis? Unde nulla debet virginibus sacris irrogari injuria;

quæ enim non nubunt, et qui uxores non ducunt, habentur sicut Angeli Dei in cœlo. Et ideo cœlesti gratiæ non inferamus corporalem contumeliam; quoniam potens est Deus, quem nec prævaricatio prætereat, et moveat accepti sibi muneris et consecratæ virginitatis acerba et gravis contumelia. Vale, frater, et nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA VII.

Justo sciscitanti quidnam didrachmi dimidium pro redemtione afferri præceptum significasset, Ambrosius rescribit fidem ac misericordiam, in quibus redemtio est, eo signari: hac de re idem pretium cunctis præscriptum, in quo cum manna, cujus mensura de sapientia et Christi sanguine explicatur, congruit: congruit præterea cum paschali agno, qui æqualiter distributus æqualem singulis redemtionem tribui indicabat; quo etiam refertur promissa in Evangelio eadem merces. His subdit Christum nostram esse redemtionem, qua cum pro se non indigeat, staterem non sua, sed nostra causa dari jussisse. Quid eodem statere significetur, aut cur illum ignoraverint Judæi a Christianis haud imitandi. Adjicit dimidium didrachmi eorum figuram esse, qui vitæ partem mundo impendunt: quod non fecerunt Hebræi pueri. Denique ubi exposuit, quare Dominus quod non debebat, solverit, mystica quædam enucleat ad instituendos mores idonea.

[Ante annum 381]

Ambrosius Justo* *salutem.*

1. PULCRE admones, frater, ut epistolares fabulas, et sermonem absentium ad interpretationem conferamus oraculi cœlestis, interrogans me quid significet illud didrachmum, cujus dimidium Hebræus præcipitur offerre pro redemtione animæ suæ. Quid enim tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere?

2. Est autem dimidium didrachmi, drachma: redemtio autem animæ, fides: fides ergo drachma, quam illa mulier in Evangelio, ut legimus, amissam diligenter requirit, lucernam accendens, et mundans domum suam; et si invenerit, convocat amicas et vicinas petens congratulari eas secum, quod invenerit drachmam, quam perdiderat. Magnum enim damnum animæ, si quis fidem amiserit, vel gratiam, quam fidei pretio adquisivit sibi. Et tu ergo accende lucernam tuam: *Lucerna tua oculus tuus est*, ille scilicet interior oculus mentis. Istam lucernam accende, quæ accipit oleum spiritale, et lucet in tota domo tua. Quære drachmam redemtionem animæ tuæ, quam qui amiserit, turbatur: qui invenerit, exsultat.

3. Est et redemtio animæ misericordia; redemtio enim animæ hominis divitiæ ejus, quibus utique fit misericordia, quæ sumtu pauperes juvat. Fides igitur, gratia, misericordia, redemtio est animæ, quæ drachmæ, id est, integro pretio summæ plenioris expenditur. Sic enim scriptum est, dicente Domino ad Moysen: *Cum acceperis computationem filiorum Israel in visitatione ipsorum, dabunt singuli redemtionem animæ suæ Domino, et non erit in his ruina, in visitatione eorum. Et hoc est quod dabunt, quotquot perambulant visitationem, didrachmi dimidiam partem, quod est secundum didrachmum sanctum. Viginti oboli didrachmum: dimidia autem pars didrachmi illatio Domino. Omnis qui intraverit visitare a viginti annis et supra, dabunt illationem Domino. Qui dives est, non adjiciet: et qui pauper est, non minorabitur a dimidia parte didrachmi; cum cœperint dare oblationem Domino, exorare pro animabus suis. Et accipies pecuniam illationis a filiis Israel, et dabis illam in opus Tabernaculi testimonii, et erit filiis Israel legitimum memoriale in conspectu Domini, exorare pro animis vestris.*

4. Ita ergo deerat vel dives, qui plus offerret; vel pauper, qui minus haberet, si in pecunia dimidium didrachmum istud, et non in virtute esset? Unde advertendum quod non materialis ista, sed intelligibilis drachma sit, quæ ex æquo ab omnibus conferenda æstimatur.

5. Denique etiam de illa cœlesti esca (esca autem et delectatio alimenti cœlestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna di-

* Verisimiliter Lugdunensi Episcopo, ac eidem qui synodo Aquileiensi interfuit.

vinus sermo) ita legimus distributionem factam per singulas animas, ut æqualis fieret divisio. Et collegerunt secundum dispositionem Moysi, qui plurimum, et qui minimum : et mensuram fecerunt gomor, et non abundavit, nec superfuit ei, qui multum, et ei qui minus, non defuit. Unusquisque enim pro numero animarum, qui apud se erat in tabernaculis, collegerunt per singula capita gomor, id est, mensuram vini, sicut habet interpretatio.

6. Est autem mensura sapientiæ, quæ si supra mensuram sit, nocet; quia scriptum est : *Noli esse multum sapiens.* Et Paulus docuit secundum mensuram dari divisionem gratiarum, cum dicit : *Quia unicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem, alii sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, alii fides sapientiæ per spiritum scientiæ secundum eumdem spiritum, fides in eodem spiritu;* et dividi eam gratiam secundum voluntatem Spiritus. Quod dividit, æquitatis est : quod autem secundum voluntatem suam dividit, potestatis. Vel quia id velit unicuique conferre, quod profuturum noverit.

7. Gomor ergo mensura est, et mensura vini, quod lætificat cor hominis. Quid autem nisi sapientiæ potus jucunditas cordis est? Hoc est illud vinum, quod miscuit in cratere Sapientia, et offert bibendum, ut sumamus nobis sobrietatem et prudentiam : quod ea æqualitate transfundi oportet sensibus et cogitationibus nostris, et omnibus motibus, qui intra hanc nostram sunt domum; ut sciamus posse abundare omnibus, deficere nulli.

8. Plenius autem de sanguine Christi intelligitur, cujus ad gratiam nihil minuitur, nihil adjungitur. Et si parum sumas, et si plurimum haurias, eadem perfecta est omnibus mensura redemtionis.

9. Pascha quoque Domini, hoc est, agnum ita patres epulari jubentur, ut secundum numerum animarum epulentur suarum, neque plures, neque pauciores : neque aliis plus dari, aliis minus, sed secundum animas singulorum; ne aut fortiores amplius sumant, aut infirmiores minus. Gratia enim æqualis singulis dividitur, redemtio dividitur, donum dividitur. Neque plures oportet esse, ne quis vacuus spei et redemtionis recedat. Plures sunt, quando aliqui extra numerum sunt : sancti autem numerati sunt omnes, et capilli eorum; cognovit enim Dominus qui sunt ipsius : neque pauciores, ne magnitudine gratiæ sit ad recipiendum infirmior.

10. Et ideo omnes æqualitatem devotionis et fidei deferre præcepit ad pascha Domini, id est, ad transitum. Pascha autem est, quando anima irrationabilem deponit passionem, sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, et transitum ejus in se suscipiat, ut inhabitet in ea, et deambulet, et fiat ejus Deus. Gratia itaque æqualis per omnes, virtus autem diversa in singulis. Unusquisque ergo portionem competentem suis viribus sumat, ne aut fortior indigeat, aut oneretur infirmior.

11. Habes hoc in Evangelio, quia merces æqualis omnibus solvitur in vinea laborantibus : sed pauci ad bravium, pauci ad coronam perveniunt, pauci dicunt : *Reposita est mihi corona justitiæ.* Alia est enim merces liberalitatis et gratiæ, aliud virtutis stipendium, laboris remuneratio.

12. Ergo didrachmum redemtio est, immo dimidium didrachmi. Redemit autem nos a morte, redemit a servitute; ne subjecti simus mundo, cui renuntiavimus. Unde Dominus in Evangelio dicit ad Petrum, ut vadat ad mare, mittat hamum, et in ore piscis inventum staterem sumat, et det pro Domino et pro se exigentibus didrachma. Hoc est igitur didrachma, quod exigebatur secundum Legem : sed non debebat illud filius regis, sed alienus. Quid enim se Christus redimeret ab hoc mundo, qui venerat ut tolleret peccatum mundi? Quid se a peccato redimeret, qui descenderat, ut omnibus peccatum dimitteret? Quid se redimeret a servitute, qui se exinaniverat, ut universis libertatem daret? Quid se redimeret a morte, qui carnem susceperat, ut morte sua omnibus resurrectionem adquireret?

13. Non utique opus habuit redemtione redemtor universorum : sed sicut circumcisionem accepit, ut Legem impleret; et ad baptismum venit, ut impleret justitiam : ita etiam didrachma exigentibus solutionem non recusavit, sed statim staterem pro didrachmo jussit pro se et Petro dari. Maluit enim supra Legem solvere, quam id quod erat Legis negare. Ostendit autem contra Legem Judæos facere, qui ab uno didrachmum exigerent; cum dimidium didrachmi exigendum Moyses præscripserit. Et ideo et pro se et pro Petro tamquam singulas drachmas in statere solvi mandavit. Bonus autem census Christi, qui statere solvitur; quia statera justitia est, justitia autem supra Legem. Denique finis Legis Christus ad justitiam omni credenti. Hic stater in ore piscis invenitur : illius piscis, quem capiunt piscatores hominum : illius piscis, qui ponderat sermones suos, ut igne examinatos proferat.

14. Hunc staterem nescierunt Judæi, quem proditori dederunt. Lex autem dimidium didrachmi pro redemtione animæ exigit, quam drachmam Deo deputat; quia totum didrachmum vindicare non poterat. Vix enim in Judæo vel portio devotionis poterat investigari. Qui autem verus est liber, verus Hebræus, totus est Dei; totum quod habet, libertatis est. Nihil habet illius, qui libertatem recusat dicens : *Dilexi Dominum meum, et uxorem et infantes : non abibo liber*. Quod non solum ad Dominum, sed etiam ad ejus refertur infirmitatem, qui se subjecerit mundo, quod diligat mundum, vel mentem suam, id est, νοῦν, hujus auctorem voluntatis. Nec solum ad uxorem, sed etiam ad delectationem refertur, quæ domesticam, non illam æternam curam suscipit. Huic ergo ad limen et ostium suum dominus suus aurem pertundit; ut meminerit sermonis sui, quo servitutem elegit.

15. Et ideo tu, christiane, istum non imiteris; quia tibi scriptum est, non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus esse, Deo offeras : sed ut omnia tua vendas, et des pauperibus. Nec ut portionem servitutis mundo reserves : sed ut totum te abneges, et Domini crucem tollas, et sequaris eum.

16. Cognovimus itaque ideo dimidium didrachmi Lege postulari, quia dimidium generi hujus mundi, id est, conversationi sæculari, et usui domestico, et posteritati reservabatur, quibus necesse erat et sortem ex sorte, id est, transmissionis deputari. Unde et Dominus tentantibus se pharisæis subdola interrogatione utrum suaderet censum dari Cæsari, respondit : *Quid me tentatis, hypocritæ? Ostendite mihi numisma census*. At illi obtulerunt ei denarium, in quo erat imago Cæsaris. Ait illis : *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari : et quæ sunt Dei, Deo*; ostendens illos ita esse imperfectos, qui sibi perfecti viderentur, ut prius Cæsari quam Deo solverent. Quibus enim prior esset cura mundi, ab iis prius solvendum foret, quod erat mundi. Unde et ait : *Reddite*, id est, vos reddite, *quæ sunt Cæsaris*, apud quos figura et imago invenitur Cæsaris.

17. Illi ergo Hebræi pueri Ananias, Azarias, Misael, ille Daniel sapientior, qui non adoraverunt imaginem regis, qui non receperunt eam, qui nihil de illa mensa regis accipiebant, non tenebantur ad solutionem tributi. Nihil enim eorum, quæ sub rege terreno erant, possidebant. Ergo eorum imitatores non solvunt tributum, quibus portio Deus est. Ideo Dominus ait : *Reddite*, id est, vos reddite, qui protulistis imaginem Cæsaris, apud quos invenitur : ego autem nihil debeo Cæsari, quia nihil hujus mundi habeo : *Venit enim hujus mundi princeps, et in me inveniet nihil*. Nihil debet Petrus, nihil apostoli mei; quia non sunt de hoc mundo, etsi in hoc mundo sunt. Ego misi eos in hunc mundum : sed jam non sunt de hoc mundo, quia mecum sunt supra mundum.

18. Ergo quod divinæ legis est, solvi jubetur, non quod Cæsaris. Sed tamen et ipsum perfectus, id est, prædicator Evangelii jam non debebat, qui plus prædicabat. Non debebat Filius Dei, non debebat et Petrus in adoptionem a Patre adscitus per gratiam : sed *ne scan-*

dalizentur, inquit, *vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus adscenderit, tolle; et aperto ore ejus, invenies ibi staterem, illum sumens da iis pro me et te.* O magna mysteria! dat dimidium didrachmi quod Lex jubebat, et non negat quod Legis est, quasi factus ex muliere, factus sub Lege. Factum secundum incarnationem loquutus sum, ex muliere secundum sexum: mulier sexus est, virgo species: sexus generis, virgo integritatis. In quo ergo venit sub Lege, in eo factus est ex muliere, id est, in corpore. Et ideo didrachmum solvi jubet pro se et Petro, quia uterque sub Lege generati. Jubet ergo secundum Legem solvi; ut eos qui sub Lege erant, redimeret.

19. Et tamen staterem dari jubet, quo vectes imponerent ori suo, ne ex multiloquio peccatum admitterent. Et jubet dari in ore piscis repertum, ut agnoscerent Verbum. Qui enim quod Legis est, exigebant; cur quod Legis est, nesciebant? Verbum enim Dei ignorare non debebant; quia scriptum est: *Prope est Verbum in ore tuo, et in corde tuo.* Totum igitur didrachmum Deo solvit, qui sæculo nihil reservavit. Deo enim justitia solvitur, quæ est mentis sobrietas: Deo solvitur sermonis custodia, quæ est sermonis sobrietas: *Corde enim creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem.*

20. Potest autem et drachma pro veteri Testamento accipi, didrachmum pro utriusque Testamenti pretio; quia secundum Legem unusquisque per Legem redimebatur: qui autem secundum Evangelium redimitur, solvit drachmam secundum Legem, sanguine redimitur Christi secundum gratiam, geminam habens redemtionem, et devotionis et sanguinis. Nec enim fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, et sanguinem Christi redemtus accipiat. Bona ergo drachma, quæ Deo solvitur.

21. Non est drachma denarius, sed diversum est. Denique in denario imago Cæsaris est, in drachma imago Dei; quia unius est Dei, ad imitationem ipsius. Ab uno incipit, et in infinitum diffunditur: et iterum de infinito numero in unum, quasi in finem omnia revertuntur; quia Deus et principium et finis omnium est. Unde nec numerum monada, sed elementum numeri, quibus ea cura est, appellaverunt. Et hoc propterea diximus, quia scriptum est: *Ego sum α et ω, primus, et novissimus;* et: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est.*

22. Et tu ergo ad similitudinem Dei unus esto atque idem: non hodie sobrius, cras ebrius: hodie pacificus, crastina die litigiosus: hodie frugi, crastina die incontinens; mutatur enim unusquisque morum varietate, et fit alter: in quo non agnoscitur, quod fuit, et incipit esse, quod non fuit, sui degener. Grave est enim mutari in pejus: sed esto sicut imago in drachma, immutabilis, eumdem habitum servans quotidie. Videns drachmam, adtende imaginem, hoc est, videns Legem, adtende in Lege imaginem Dei Christum; quia ipse imago Dei invisibilis et incorruptibilis, luceat tibi velut in speculo Legis. Confitere eum in Lege, ut eum in Evangelio recognoscas. Si cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. Vale, et si non infructuose didrachmum istud commissum mihi arbitraris, iterum si quid habes, committere ne dubitaveris.

EPISTOLA VIII.

Adversus eos, qui secundum artem negabant scripsisse sacros auctores, contendit ab his ipsis illos qui de eadem arte præceperunt, expressisse placita sua. Tum propositis sacrorum codicum aliquot locis, dicendi leges illic servari sedulo probat.

[Ante annum 381]

Ambrosius Justo.

1. NEGANT plerique nostros secundum artem scripsisse. Nec nos obnitimur; non enim secundum artem scripserunt, sed secundum gratiam, quæ super omnem artem est; scripserunt enim quæ Spiritus iis loqui dabat. Sed tamen ii, qui de arte scripserunt, de eorum scriptis artem invenerunt, et condiderunt commenta artis, et magisteria.

2. Denique in arte requiruntur præcipue, ut sit αιτιον, ὑλη, αποτελεσμα*; cum igitur legamus sanctum Isaac Patri dicere : *Ecce ignis et ligna, ubi hostia,* quid horum deest? Nam qui quærit, dubitat : qui respondet quærenti, pronuntiat, et dubitationem absolvit. Ecce ignis, id est αιτιον : et ligna, id est, ὑλη, quæ latine materia dicitur : tertium quid superest, nisi αποτελεσμα, quod filius quæsivit, pater retulit dicenti : *Ubi hostia? Deus,* inquit, *providebit sibi sacrificium, fili.*

3. Differamus paulisper mysterium. Ostendit Deus arietem pendentem cornibus : aries autem est Verbum plenum tranquillitatis, et moderationis, atque patientiæ; quo ostenditur bonum sacrificium esse sapientiam, et prudenter emerendi ac propitiandi rationem cognoscere. Unde et Propheta ait : *Sacrificate sacrificium justitiæ.* Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ sacrificium est.

4. Ecce ergo mens calida et fervens, ut ignis, quæ operatur : ecce et intelligibilia, id est, materia; ubi est tertium, intelligere? Ecce color; ubi est videre? Ecce sensibilia; ubi est sentire? Materia enim non ab omnibus videtur; ideoque Deus dat munus intelligendi, et sentiendi, et videndi.

5. Verbum ergo Dei αποτελεσμα est, id est, definitio et consummatio disputationis, quod infunditur prudentioribus, et dubia confirmat. Pulcre autem etiam ii, qui in adventum Christi non crediderunt, se ipsos revincunt; ut confiteantur, quod negandum putant. Dicunt enim arietem Verbum Dei, et non credunt passionis mysterium; cum in illo mysterio Verbum Dei sit, in quo impletum est sacrificium.

6. Ergo primum accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. Quæramus subjicientis materiam, quid sit quod nutriat animam, tamquam in tenebris requiramus eam. Neque enim vel Patres sciebant, quid esset manna : invenerunt, inquit, manna dicentes ipsum esse sermonem et Verbum Dei; unde omnes disciplinæ fonte jugi de perpetuo fluunt, atque derivant.

7. Hæc est esca cœlestis. Significatur autem ex persona dicentis : *Ecce ego pluam vobis panes de cœlo* : αιτιον ergo, eo quod operatur Deus; qui irrigat mentes rore sapientiæ : ὑλη, quia videntes animæ et gustantes delectantur, et requirunt unde sit illud splendidius luce, dulcius melle. Respondetur eis Scripturæ serie : *Hic est panis, quem dedit vobis manducare Dominus;* et hoc est Verbum Dei, quod disposuit Deus, vel ordinavit : quo pascitur anima prudentium, et delectatur : quod est candidum et suave, veritatis splendore illuminans, et virtutum suavitate demulcens audientium animas.

8. In se enim didicerat propheta quid esset consummandæ rei αιτιον. Nam cum mitteretur ad populum Dei liberandum ad regem Ægypti, ait : *Quis sum ego, ut vadam, et educam populum a regis potestate?* Respondit Dominus : *Ego ero tecum.* Interrogabat iterum Moyses : *Quid dicam illis, si requirant : Quis est Dominus, qui misit te, et quod nomen est illi? Dixit Dominus : Ego sum qui sum. Dices : Qui est, misit me.* Hoc est verum nomen Dei, esse semper. Unde et Apostolus de Christo : *Dei enim filius Jesus Christus, qui in vobis est, qui per nos prædicatus est, per me et Silvanum et Timotheum; non fuit,* inquit, *Est et Non : sed Est in illo fuit.* Respondit Moyses : *Si non crediderint mihi; neque obaudierint vocem meam, dicentes, quia non apparuit tibi Deus, quid dicam illis?* Dedit illi signa facere, ut crederetur quia a Domino missus est. Tertio ait Moyses : *Non sum dignus, et gracili voce sum, tardiore lingua, quomodo me audiet Pharao?* Responsum est ei : *Vade, et ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.*

9. Interrogationes ergo illæ in medio et responsiones habent sapientiæ semina et θεωριαν. Gratum tamen αποτελεσμα est; quia ait : *Ego ero tecum.* Et quamvis dederit ei signa facere, tamen dubitanti iterum, ut scias quia signa non credentibus, promissum autem credentibus, respondit ad infirmitatem vel

* Αιτιον, causa, *le sujet;* ὑλη, materia, *les moyens;* αποτελεσμα, eventus, *la fin.*

merili, vel voti: *Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.* Perfectum ergo αποτελεσμα servatum est.

10. Habes hoc et in Evangelio: *Petite, et dabitur vobis: quærite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis.* Pete απο του αιτιου, id est, ab auctore quære. Habes ὕλην intelligibilia, quibus quæras: pulsa, et aperit tibi Deus Verbum. Quæ petit, mens est, quæ operatur, sicut ignis: intelligibilia, in quibus mentis ardor operatur, sicut ignis in lignis: aperit tibi Verbum Deus, quod est αποτελεσμα. Habemus et alibi in Evangelio, dicente Domino: *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos eritis, qui loquimini: sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis.*

11. Habes hoc et in Genesi, dicente Isaac: *Quid est, quod tam cito invenisti, fili?* Qui dixit: *Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas.* Αποτελεσμα Dominus est. Qui per Dominum quærit, invenit. Laban denique qui per Dominum non quæsivit, quia quærebat idola, non invenit.

12. Pulcre autem quos dicunt ὅρους*, servavit. Primus est ὅρος: *Vade, affer mihi de venatione tua, ut manducem.* Excitat atque adolet velut igni quodam adhortationis suæ mentem ejus, ut operetur et quærat. Secundus ὅρος: *Quid est, quod tam cito invenisti?* Hic in interrogatione est. Tertius ὅρος in responsione: *Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas.* Αποτελεσμα Deus est, qui concludit et consummat omnia: de quo dubitandum non est.

13. Est et ille ορος de spontaneis: *Si non seminaveritis, non metetis;* nam etsi cultura provocet semina, tamen natura spontaneo quodam, ut surgant, in iis operatur ingenio.

14. Unde Apostolus: *Ego plantavi,* inquit, *Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quidquam; neque qui rigat: sed qui dat incrementum, Deus.* Dat tibi Deus in spiritu, et in corde tuo seminat Dominus. Age ergo, ut inspiret, et seminet; ut metas: si non seminaveris, non metes. Quasi admoneris, ut semines: non seminasti, non metes; sententia est. Principio finis convenit: principium semen est, finis messis.

15. Disce, inquit, ex me: natura adjuvat discentem: Deus autem auctor naturæ est. Dei quoque, ut bene discamus; quia hoc naturæ est, perdiscere: duri enim corde non discunt. Incrementa per naturam, quæ divini habet gratiam muneris: consummationem et perfectionem Deus dat, id est, illa præstantissima et divina Trinitatis natura et substantia. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

* Per ὅρους non tantum accuratæ definitiones intelligendæ, sed etiam formulæ ac modi omnes, quibus quidpiam clare exponitur.

GESTA CONCILII AQUILEIENSIS

CONTRA

PALLADIUM ET SECUNDIANUM HÆRETICOS.

[Anno 381]

Consessus Patrum, et Ambrosii ad eos de conficiendis actis oratio.

1. SYAGRIO *et Eucherio viris clarissimis coss., III non. sept., Aquileiæ in Ecclesia considentibus cum episcopis, Aquileiensium civitatis Valeriano, Ambrosio, Eusebio, Limenio, Anemio, Sabino, Abundantio, Artemio, Constantio, Justo, Philastro, Constantio, Theodoro, Almachio, Domnino, Amantio, Maximo, Felice, Bassiano, Numidio, Januario, Proculo, Heliodoro, Jovino, Felice, Exuperantio, Diogene, Maximo, Macedonio, Cassiano, Marcello, et Eustathio episcopis; Ambrosius episcopus dixit:*

2. Diu citra acta tractavimus: et quoniam tanta sacrilegia a parte Palladii et Secundiani nostris auribus ingeruntur, ut difficile quisque credat tam aperte eos blasphemare potuisse; vel ne qua ipsi calliditate dicta sua postea negare conentur, licet de tantorum sacerdotum testificatione dubitari non queat: tamen quoniam omnibus episcopis placet, fiant acta; ut unusquisque profes-

sionem suam negare non possit. Quid ergo vobis, sancti viri, placeat declarandum est.

Omnes episcopi dixerunt : Placet.

Ambrosius episcopus dixit : Disceptationes nostræ ex re firmandæ sunt scripto imperiali, ut allegentur.

Scriptum imperiale recitatur in Concilio.

3. *Sabinianus diaconus recitavit :* Ambigua dogmatum reverentia ne dissideant sacerdotes quamprimum experiri cupientes, convenire in Aquileiensium civitatem ex diœcesi meritis excellentiæ tuæ creditam, episcopos jusseramus. Neque enim controversiæ dubiæ sententiæ rectius poterant expediri, quam si obortæ altercationis interpretes ipsos constituissemus antistites; ut videlicet a quibus proficiscuntur instituta doctrinæ, ab eisdem discordiis eruditionis repugnantia solveretur.

4. Neque sane nunc aliter jubemus ac jussimus, non invertentes præcepti tenorem, sed superfluam convenarum copiam recolentes. Nam quod Ambrosius et vitæ merito, et Dei dignatione conspicuus episcopus Mediolanensium civitatis ibi multitudinem non opus esse suggerit, ubi veritas non laboraret in pluribus, si locata esset in paucis : seque eorum qui contra adstarent adsertionibus, et sacerdotes vicinarum ex Italia civitatum satis abundeque sufficere posse suggerit; abstinendum venerabilium virorum fatigatione censuimus, ne quis vel maturo ævo gravis, vel corporali debilitate confectus, vel laudabili paupertate mediocris, insuetas repetat terras. Et reliqua.

Ambrosius lectam Arrii epistolam damnari a Palladio petit : hic tergiversatur, et nisi in generali Concilio negat se responsurum : Patres anathemate percellunt eos, qui Filii Dei vel divinitatem vel æternitatem negarent. Effugium aucupatur in eo Palladius, quod se fateri dictitat Christum verum esse Dei Filium. Ejus fraus in confitendo eumdem esse Deum atque unigenitum. Postea transitur ad Christi immortalitatem, atque ab ea ad sapientiam, a qua similiter ad bonitatem; ubi more suo Palladius conatur illudere. Deinde utrum Dei Filium omnipotentem, utrum etiam judicem eum agnoscat, urgetur : ad quæ post multam tergiversationem solita utitur ad plenum Concilium provocatione. Sub hæc Attalo condemnato, qui respondere etiam recusabat, Palladius auditores laicos petit, et condemnatur.

5. *Ambrosius episcopus dixit :* Ecce quod Christianus constituit imperator. Noluit injuriam facere sacerdotibus; ipsos interpretes constituit episcopos. Ac per hoc, quoniam in sacerdotali Concilio considemus, responde ad ea quæ tibi proponuntur. Arrii epistola lecta est : etiam nunc recitabitur, si tibi videtur. A principio habet blasphemias, solum Patrem æternum dixit. Si tibi videtur quod Dei Filius sempiternus non sit, hoc ipsum quemadmodum vis, adstrue : si damnandum putas, damna. Evangelium præsens est et Apostolus, omnes Scripturæ præsto sunt. Unde vis adstrue, si putas non esse Dei Filium sempiternum.

6. *Palladius dixit :* Vestro studio factum est, sicut dictat lectio sacra a vobis prolata, ut non esset generale et plenum Concilium : absentibus consortibus nostris, nos respondere non possumus.

Ambrosius episcopus dixit : Qui sunt consortes vestri?

Palladius dixit : Orientales episcopi.

7. *Ambrosius episcopus dixit :* Interim quia superioribus temporibus Concilium sic factum est, ut orientales in orientis partibus constituti haberent Concilium, occidentales in occidente; nos in occidentis partibus constituti, convenimus ad Aquileiensium civitatem, juxta imperatoris præceptum. Denique etiam præfectus Italiæ litteras dedit, ut si vellent orientales convenire in potestate haberent : sed quia scierunt consuetudinem hujusmodi, ut in oriente orientalium esset Concilium, intra occidentem occidentalium; ideo putaverunt non esse veniendum.

8. *Palladius dixit :* Imperator noster Gratianus jussit orientales venire : negas tu jussisse eum? Ipse imperator nobis dixit se orientales jussisse venire.

Ambrosius episcopus dixit : Utique jussit, qui non prohibuit huc venire.

Palladius dixit : Sed ne venirent tua petitio fecit : sub specie falsæ volun-

tatis hoc impetrasti, et distulisti Concilium.

9. *Ambrosius episcopus dixit* : Non opus est diutius evagari, responde nunc. Bene dixit Arrius solum æternum Patrem? Et secundum Scripturas hoc dixit, an non?

Palladius dixit : Non tibi respondeo.

Constantius episcopus dixit : Non respondes qui tamdiu blasphemasti?

Eusebius episcopus dixit : Sed debebis simpliciter fidei tuæ prodere libertatem. Si a te gentilis exigeret quemadmodum in Christum crederes, confiteri erubescere non deberes.

10. *Sabinus episcopus dixit* : Tu petisti ut responderemus : hodie ex voluntate tua, et te urgente, convenimus, et non exspectavimus reliquos fratres, qui poterant venire. Proinde non tibi liberum est evagari. Christum dicis esse creatum? aut sempiternum dicis esse Filium Dei?

Palladius dixit : Dixi tibi, nos ideo diximus vobis ut veniremus, et convinceremus : quod non recte fecistis subrepere imperatori.

Ambrosius episcopus dixit : Legatur epistola Palladii, utrum nobis hoc mandaverit, et docebitur quod etiam nunc fallit.

Palladius dixit : Legatur plane.

Episcopi dixerunt : Imperator cum esset præsens Syrmio, tu illum interpellasti, an ipse te compulit? *Et addiderunt* : Quid ad ista respondes?

Palladius respondit : Dixit mihi : Vade. Diximus : Orientales conventi sunt? Ait : Conventi sunt. Numquid si orientales non fuissent conventi, numquid nos convenissemus?

11. *Ambrosius episcopus dixit* : Sequestrata sit causa orientalium, sententiam tuam hodie quæro. Arrii tibi epistola lecta est : soles te Arrianum negare. Aut damna hodie Arrium, aut defende.

Palladius dixit : Non est auctoritatis tuæ, ut hoc a me quæras.

Eusebius episcopus dixit : Non credimus religiosum imperatorem aliud dixisse, quam scripsit. Episcopos jussit convenire : non potuit tibi soli contra rescriptum suum dicere, ut sine orientalibus causa minime diceretur.

Palladius dixit : Si Itali soli jussi sunt convenire?

Evagrius presbyter et legatus dixit : Ut ante quatuor dies, et ante biduum responderet se affuturum. Quid ergo exspectabas? Orientalium, ut dicis, consortium tuorum sententiam exspectandam? Sic debuisti mandare, non promittere conflictum.

Palladius dixit : Quia quasi ad Concilium plenum veneram, vidi non convenisse consortes meos, ut convenirem, et dicerem secundum jussionem ageretis in præjudicium futuri Concilii.

12. *Ambrosius episcopus dixit* : Ut hodie resideremus, ipse exegisti. Denique etiam hodie tu ipse dixisti quia christiani ad christianos venimus. Christianos igitur nos probasti. Promisisti te conflictaturum, promisisti te allaturum aut acceptaturum esse rationem. Libenter itaque accepimus præfationem tuam. Optavimus ut quasi christianus venires. Obtuli tibi epistolam Arrii, quam scripsit Arrius, de cujus nomine dicitis vos injuriam frequenter sustinere. Dicitis quod Arrium non sequamini. Hodie aperta debet esse sententia : aut condemna illum, aut adstrue quibusvis lectionibus. *Et addidit* : Ergo juxta epistolam Arrii Christus Dei Filius non est sempiternus?

Palladius dixit : Nos diximus probaturos nos christianos, sed in Concilio pleno. Non vobis respondemus omnino in præjudicium Concilii futuri.

Eusebius episcopus dixit : Sine calliditate fidei tuæ professionem debes exponere.

Palladius dixit : Et quid Concilio reservamus?

13. *Ambrosius episcopus dixit* : Omni ore condemnatio facta est in eum, qui negaret Dei Filium sempiternum. Negavit Arrius, hunc sequitur Palladius, qui non vult condemnare Arrium. Itaque utrum hujus probanda sententia sit, considerate : et utrum secundum Scripturas dicat, aut contra Scripturas, intelligere licet. Lectum est enim : *Sempiterna virtus Dei atque divinitas. Dei*

virtus Christus est? Si igitur sempiterna Dei virtus est, sempiternus utique Christus est; quia Christus est Dei virtus.

Eusebius episcopus dixit : Hæc fides nostra est, hæc intelligentia catholica. Qui hæc non dixerit, anathema.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

14. *Eusebius episcopus dixit* : Specialiter dicit solum Patrem sempiternum, et Filium aliquando cœpisse.

Palladius dixit : Arrium nec vidi, nec scio qui sit.

Eusebius episcopus dixit : Arrii blasphemia prolata est, in qua negat Dei Filium sempiternum. Hanc perfidiam damnas cum auctore, aut adseris?

Palladius dixit : Ubi auctoritas pleni Concilii non est, non dico.

15. *Ambrosius episcopus dixit :* Dubitas post divina judicia damnare Arrium, cum crepuerit medius? *Et addidit :* Dicant etiam sancti viri legati Gallorum.

Constantius episcopus et legatus Gallorum dixit : Hanc impietatem ejus hominis et semper damnavimus, et nunc damnamus non solum Arrium; sed et quicumque Filium Dei non dixerit sempiternum.

Ambrosius episcopus dixit : Quid etiam dicit dominus meus Justus?

Justus episcopus et legatus Gallorum dixit : Qui Filium Dei coæternum cum Patre non confitetur, anathema habeatur.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

16. *Ambrosius episcopus dixit :* Dicant etiam Afrorum legati, qui omnium civium huc adtulere sententias.

Felix episcopus et legatus dixit : Si quis Filium Dei negaverit sempiternum, et coæternum negaverit, non solus ego legatus totius Africanæ provinciæ damno : sed et cunctus chorus sacerdotalis, qui ad hunc cœtum sanctissimum me misit, etiam ipse ante damnavit.

Anemius episcopus dixit : Caput Illyrici non nisi civitas est Syrmiensis : ego igitur episcopus illius civitatis sum. Eum qui non confitetur Filium Dei æternum, et coæternum Patri, quod est sempiternum, anathema dico : sed etiam iis qui idem non confitentur.

17. *Ambrosius episcopus dixit :* Audite sequentia.

Et recitatum est : Solum æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem.

Ambrosius episcopus dixit : Et in hoc damna eum : qui negat Filium Deum verum. Cum enim ipse sit veritas, quemadmodum non est Deus verus? *Et addidit :* Quid ad hoc?

Palladius dixit : Filium verum quis non dicit?

Ambrosius episcopus dixit : Arrius negavit.

Palladius dixit : Cum Apostolus dicat, Christum super omnia Deum, potest aliquis negare verum Filium Dei?

18. *Ambrosius episcopus dixit :* Ut scias quam simpliciter veritas a nobis requiratur, ecce dico ego, ut dicis : sed semiplenum habeo. Cum enim ita dicis, videris negare Deum verum : si autem simpliciter confiteris, verum Deum Filium Dei, eo ordine adstrue, quo ipse propono.

Palladius dixit : Ego secundum Scripturas tibi loquor, verum Filium Dei dominum dico.

Ambrosius episcopus dixit : Verum Dominum dicis Filium Dei?

Palladius dixit : Cum verum Filium dicam, quid amplius?

Ambrosius episcopus dixit : Non quæro tantummodo, ut verum Filium dicas, sed ut verum Dominum Dei Filium dicas.

19. *Eusebius episcopus dixit :* Christus Deus verus est, secundum omnium fidem, et catholicam professionem?

Palladius dixit : Verus Dei Filius est.

Eusebius episcopus dixit : Nam et nos per adoptionem filii sumus, ille secundum proprietatem generationis divinæ. *Et addidit :* Confiteris ergo verum Filium Dei Dominum verum esse secundum nativitatem et proprietatem.

Palladius dixit : Verum Dei Filium unigenitum dico.

Eusebius episcopus dixit : Hoc ergo putas contra Scripturas, si Christus Deus verus esse dicatur?

20. *Cumque Palladius reticeret, Ambrosius episcopus dixit :* Solum verum Filium Dei qui dicit, et non vult dicere Dominum verum, videtur negare. Hoc igitur ordine confiteatur, si tamen confitetur, Palladius; et dicat utrum verum Dominum Dei Filium dicat.

Palladius dixit : Cum dicat Filius : *Ut cognoscant te solum verum Dominum, et quem misisti Jesum Christum;* affectu, an in veritate?

Ambrosius episcopus dixit : Johannes dixit in epistola sua : *Hic est verus Deus.* Nega hoc.

Palladius dixit : Cum dicam tibi verum Filium, profiteor veram etiam divinitatem.

Ambrosius episcopus dixit : Et in hoc est fraus; sic enim soletis dicere unam et veram divinitatem, ut Patris tantummodo non etiam Filii veram et unam divinitatem dicatis. Ergo si aperte vis dicere, quia ad Scripturas me provocas, dic quod dixit evangelista Johannes : *Hic est verus Deus :* aut nega dictum.

Palladius dixit : Absque Filio alius genitus non est.

21. *Eusebius episcopus dixit :* Christus verus Deus secundum omnium fidem, et catholicam professionem, an in sententia tua Deus verus non est?

Palladius dixit : Virtus Dei nostri est.

Ambrosius episcopus dixit : Non habes libertatem profitendi; ac per hoc anathema ei, qui non confitetur verum Dominum Filium Dei.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema habeatur, qui Christum Filium Dei Dominum verum non dixerit.

22. *Iterum addidit :* Solum verum, solum immortalitatem habentem.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem?

Palladius dixit : Apostolum admittis, an non? *Rex regum, qui solus habet immortalitatem.*

Ambrosius episcopus dixit : De Christo Filio Dei quid dicis?

Palladius dixit : Christus nomen divinum est, an humanum?

23. *Eusebius episcopus dixit :* Secundum carnis quidem sacramentum Christus dicitur, sed idem Deus et homo est.

Palladius dixit : Christus nomen carnis est : Christus nomen humanum est; et respondete vos mihi.

Eusebius episcopus dixit : Quid superfluis immoraris? Cum legeretur impietas Arrii, qui hoc dicit de Patre, quia solus habet immortalitatem, adtulisti testimonium ad consensum impietatis Arrii, ex Apostolo dicens : *Qui solus habet immortalitatem, et lucem inaccessibilem habitat.* Sed si intelligis, totius naturæ dignitatem, in Dei nomine expressit : siquidem in Dei nomine Pater et Filius designantur.

Palladius dixit : Et ego vos, quod interrogavi, respondere noluistis.

24. *Ambrosius episcopus dixit :* Aperte de te sententiam quæro : Filius Dei habet immortalitatem secundum generationem divinam, an non habet?

Palladius dixit : Secundum generationem divinam incorruptibilis, et per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit : Non divinitas mortua est, sed caro mortua est.

Palladius dixit : Ante vos mihi respondete.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Dei secundum divinitatem habet immortalitatem, an non habet? Sed et jam fraudes et insidias tuas non secundum Arrii professionem prodidisti? *Et addidit :* Qui Filium Dei negat habere immortalitatem, quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt : Anathema habeatur.

25. *Palladius dixit :* Satus divinus immortalis est.

Ambrosius episcopus dixit : Astute et hoc ut de Dei Filio nihil exprimas evidenter, et ego dico : Immortalitatem habet Dei Filius secundum divinitatem, aut nega quia non habet immortalitatem.

Palladius dixit : Christus mortuus est, an non?

Ambrosius episcopus dixit : Secundum carnem : anima nostra non moritur; scriptum est enim : *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere.* Cum igitur anima nostra

mori non possit, putas quod Christus secundum divinitatem mortuus sit?

Palladius dixit : Mortis appellationem quare tu horres?

Ambrosius episcopus dixit : Immo non horreo, sed confiteor secundum carnem meam; est enim per quem a mortis vinculis sum revinctus.

Palladius dixit : Mortem separatio facit spiritus; nam Christus Filius Dei carnem suscepit, et per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit : Scriptum est Christum passum. Secundum carnem igitur passus est, secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc qui negat, diabolus est.

Palladius dixit : Ego Arrium non novi.

26. *Ambrosius episcopus dixit :* Ergo male dixit Arrius, cum etiam Filius Dei habeat immortalitatem secundum divinitatem. *Et addidit :* Bene dixit ergo, an male?

Palladius dixit : Non consentio.

Ambrosius episcopus dixit : Cui non consentis? Anathema illi, qui non explicat fidei libertatem.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

Palladius dixit : Dicite quod vultis, ejus est divinitas immortalis.

Ambrosius episcopus dixit : Cujus, Patris, an et Filii? *Et addidit :* Multas impietates congessit Arrius. Sed ad alia transeamus.

27. *Et recitatum est :* Solum sapientem.

Palladius dixit : Pater a se sapit : Filius autem sapiens non est.

Ambrosius episcopus dixit : Ergo Filius non est sapiens, cum ipse sit sapientia? Nam et nos dicimus, quia ex Patre natus est Filius.

Eusebius episcopus dixit : Est aliquid tam impium, tam profanum, quam quod dixit sapientem Filium Dei negare?

Palladius dixit : Sapientia dicitur, quis potest sapientiam denegare?

Ambrosius episcopus dixit : Sapiens est, an non?

Palladius dixit : Sapientia est.

Ambrosius episcopus dixit : Sapiens ergo, cum sit sapientia.

Palladius dixit : Secundum Scripturas vobis respondemus.

Ambrosius episcopus dixit : Etiam sapientem, quantum video, Filium Dei Palladius negare conatus est.

Eusebius episcopus dixit : Qui negat Filium Dei sapientem, anathema sit.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

28. *Eusebius episcopus dixit :* Etiam Secundianus ad hoc respondeat.

Cumque Secundianus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : Qui tacet, integrum vult habere judicium. *Et addidit :* Solum Patrem bonum cum dicit, Filium confessus est, an negavit?

Palladius dixit : Legimus : *Ego sum pastor bonus;* et nos negamus? Quis non dicat bonum Dei Filium?

Ambrosius episcopus dixit : Ergo bonus est Christus?

Palladius dixit : Bonus.

Ambrosius episcopus dixit : Male ergo Arrius de solo Patre dixit, cum etiam Filius Dei Deus omnibus sit.

Palladius dixit : Qui bonum non dicit Christum, male dicit.

29. *Eusebius episcopus dixit :* Christum bonum Deum * confiteris? Nam et ego bonus sum. Mihi dixit : *Euge serve bone;* et : *Homo bonus profert de thesauro suo bona.*

Palladius dixit : Jam dixi, vobis non respondeo usque ad plenum Concilium.

Ambrosius episcopus dixit : Judæi dicebant quia bonus est : et Arrius negat quia Filius Dei bonus est.

Palladius dixit : Quis potest hoc negare?

Eusebius episcopus dixit : Bonus est ergo Deus Filius Dei.

Palladius dixit : Bonus Pater bonum Filium genuit.

30. *Ambrosius episcopus dixit :* Et nos bonos genuit; sed non secundum divinitatem. Deum bonum Dei Filium dicis.

Palladius dixit : Filius Dei bonus est.

Ambrosius episcopus dixit : Vides ergo quia Christum bonum, bonum Filium, non bonum Deum dicis; quod a te quæ-

* Edit. Benedict. *Christum bonum confiteris.* Minus accommodate ad sequentia.

ritur. *Et addidit :* Qui bonum Filium Dei Deum non confitetur, anathema.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

31. *Item recitavit :* Solum potentem.

Ambrosius episcopus dixit : Potens est Filius Dei, an non?

Palladius dixit : Qui omnia fecit, non est potens? Qui omnia fecit, minus potest?

Ambrosius episcopus dixit : Ergo Arrius male dixit. *Et addidit :* Vel in hoc damnas Arrium?

Palladius dixit : Unde scio qui sit? Ego pro me respondeo tibi.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Domini Dei Deus potens est?

Palladius dixit : Potens.

Ambrosius episcopus dixit : Deus potens est*?

Palladius dixit : Jam dixi Filium Dei unigenitum esse potentem.

Ambrosius episcopus dixit : Dominum potentem.

Palladius dixit : Filium Dei potentem.

32. *Ambrosius episcopus dixit :* Potentes et homines sunt; scriptum est enim : *Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate?* Et alibi : *Cum infirmor, tunc potens sum.* Illud a te requiro, ut confitearis Dominum potentem esse Christum Dei Filium : aut si negas, adstrue. Nam qui unam potentiam dico Patris et Filii, sic Filium Dei dico potentem sicut et Patrem. Dubitas ergo confiteri Dominum potentem esse Dei Filium?

Palladius dixit : Jam dixi, secundum disputationem, prout possumus, respondemus vobis; vos enim soli vultis esse judices : vos litigatores esse vultis. Non vobis respondemus nunc, sed in Concilio generali et pleno respondebimus vobis.

Ambrosius episcopus dixit : Anathema illi, qui negat Dominum potentem Christum.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

33. *Item recitatum est :* Solum potentem, omnium judicem.

Palladius dixit : Omnium judicem Filium Dei. Est qui dat, est qui accipit.

Ambrosius episcopus dixit : Per gratiam dedit, an per naturam? Et hominibus datur judicium.

Palladius dixit : Patrem majorem dicis, an non?

Ambrosius episcopus dixit : Postea respondebo tibi.

Palladius dixit : Ego tibi non respondeo, si non respondes mihi.

Eusebius episcopus dixit : Nisi impietatem Arrii ex ordine damnaveris, interrogandi non tibi dabimus facultatem.

Palladius dixit : Non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Filius Dei, sicut lectum est, judex est, an non?

Palladius dixit : Si non respondes mihi, ego tibi, ut impio, non respondeo.

34. *Ambrosius episcopus dixit :* Habes professionem meam, qua respondebo tibi. Interim perlegatur epistola Arrii. *Et addidit :* In epistola Arrii invenies et hoc sacrilegium, quod tu moliris.

Palladius dixit : Ego qui interrogo, non respondetis?

Eusebius episcopus dixit : Filium Dei Deum æqualem dicimus.

Palladius dixit : Tu judex es, tui exceptores hic sunt.

Ambrosius episcopus dixit : Scribant tui, qui volunt.

35. *Palladius dixit :* Pater major est, an non?

Eusebius episcopus dixit : Secundum divinitatem æqualis est Filius Patri. Habes in Evangelio quod Judæi persequebantur eum; quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo. Quod ergo impii persequentes confessi sunt, nos credentes negare non possumus.

Ambrosius episcopus dixit : Et alibi habes : *Qui cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus obediens usque ad mortem.* *Et addidit :* Vides quia in forma Dei æqua-

---

* Edit. Bened. et Rom. *Deus bonus est.* Verum lubricus hic scribis et amanuensibus fuit error. Eadem enim est de potentia Christi quæ supra de ipsius bonitate interrogationum series et forma, ac pene iisdem semper verbis habita. Sed judicet lector intelligens.

lis est? Et *formam*, inquit, *servi accepit*. In quo ergo minor est? Secundum formam utique servi, non Dei.

Eusebius episcopus dixit : Sicut in forma servi constitutus, inferior servo non fuit : ita in forma Dei constitutus, inferior Deo esse non potuit.

36. *Ambrosius episcopus dixit :* Aut dic quia secundum divinitatem minor est Filius Dei.

Palladius dixit : Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit : Secundum carnem.

Palladius dixit : Qui me misit, major est me. Caro missa est a Deo, aut Filius Dei?

Ambrosius episcopus dixit : Falsari a vobis divinas scripturas hodie comprobamus; sic enim scriptum est : *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Non turbetur cor vestrum : non quomodo hic mundus dat, ego do vobis. Si diligeretis me, gauderetis quia dixi, vado ad Patrem; quia Pater major me est.* Non dixit : Qui me misit, major me est.

Palladius dixit : Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit : Anathema illi, qui divinis scripturis addit aliquid, aut minuit.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

37. *Palladius dixit :* Pater major est Filio.

Ambrosius episcopus dixit : Secundum carnem Filius minor est Patre, secundum divinitatem æqualis est Patri : legi igitur Dei Filium æqualem Patri, sicut jam et prolata exemplaria testantur. Secundum carnem autem quid miraris minorem; cum dixerit se servum, cum dixerit se lapidem, cum dixerit se vermem, cum dixerit se minorem Angelis; quia scriptum est : *Minorasti eum paulo minus ab Angelis?*

Palladius dixit : Impie vos adserentes video : non respondemus vobis sine auditoribus.

Sabinus episcopus dixit : Nemo requirat ab eo sententiam, qui tam innumeris sententiis blasphemavit.

Palladius dixit : Non vobis respondemus.

38. *Sabinus episcopus dixit :* Ab omnibus jam damnatus est Palladius : Arrii blasphemiæ multo minores sunt quam Palladii. *Et cum Palladius surrexisset, atque foras exire voluisset :* Ideo, inquit, surrexit Palladius, quoniam apertis Scripturarum testimoniis convincendum esse se cernit, sicut jam convictus est; sic enim lectum est, secundum divinitatem quod æqualis Patri Filius sit. Accipiat autem quia Filius Dei secundum divinitatem majorem non habet. Scriptum est : *Abrahæ cum repromisisset Deus.... quoniam nullum alium habebat majorem, per quem juraret, juravit per semet ipsum.* Vides igitur Scripturam, quia nullum alium majorem habet, per quem juraret. Filius autem est, de quo dicitur quoniam ipse visus est Abrahæ; unde et ait : *Abraham diem meum vidit, et gavisus est.*

Palladius dixit : Pater major est.

Eusebius episcopus dixit : Quando ut Deus loquutus est, majorem non habuit : quando ut homo loquutus, majorem habuit.

39. *Palladius dixit :* Pater genuit Filium, Pater misit Filium.

Ambrosius episcopus dixit : Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem æqualem Patri.

Omnes episcopi dixerunt : Anathema.

Palladius dixit : Filius subjectus Patri, Filius præcepta Patris custodit.

Ambrosius episcopus dixit : Subjectus secundum carnis rationem. Cæterum et ipse meministi quia legisti : *Nemo venit ad me, nisi quem Pater adtraxerit.*

Sabinus episcopus dixit : Dicat si secundum divinitatem subjectus est Patri, an secundum incarnationem?

40. *Palladius dixit :* Ergo Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit : Et alibi scriptum est : *Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus.* Ego dico Patrem majorem esse secundum carnis adsumtionem, quam suscepit Filius Dei, non secundum divinitatem.

Palladius dixit : Quæ enim comparatio est Filii Dei? Et caro potest dicere : Deus me major est? Caro loquebatur, aut divinitas; quia ibi erat caro?

Ambrosius episcopus dixit : Caro sine anima non loquitur.

Eusebius episcopus dixit : Deus in carne loquebatur secundum carnem, quando dicebat : *Quid me persequimini hominem?* Quis hoc dixit?

Palladius dixit : Filius Dei.

Ambrosius episcopus dixit : Deus ergo Filius Dei est secundum divinitatem, et homo est secundum carnem.

Palladius dixit : Carnem suscepit.

Eusebius episcopus dixit : Ergo humanis verbis usus est.

Palladius dixit : Carnem humanam suscepit.

41. *Ambrosius episcopus dixit :* Dicat quia non secundum divinitatem Apostolus dixit subjectum, sed secundum carnem; scriptum est enim : *Humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem.* In quo ergo mortem gustavit?

Palladius dixit : Quia se humiliavit.

Ambrosius episcopus dixit : Non divinitas, sed caro humiliata est atque subjecta. *Et addidit :* Creaturam perfectam bene dixit Arrius, an male dixit?

Palladius dixit : Ego tibi non respondeo auctoritatem non habenti.

Ambrosius episcopus dixit : Profitere quod vis.

Palladius dixit : Non respondeo vobis.

42. *Sabinus episcopus dixit :* Pro Arrio non respondes, ad interrogata non respondes?

Palladius dixit : Pro Arrio ego non respondi.

Sabinus episcopus dixit : Usque adeo respondisti, ut Filium Dei negares potentem, negares verum Deum.

Palladius dixit : Ego te judicem non patior, quem impietatis arguo.

Sabinus episcopus dixit : Ipse nos coegisti sedere.

Palladius dixit : Mandavi ut sederetis, ut arguerem vos. Quare subripuistis imperatori? Ut plenum Concilium non esset, obripuistis.

Ambrosius episcopus dixit : Cum Arrii impietates legerentur, et impietas tua pariter condemnata est, quæ consensit Arrianæ impietati. Placuit tibi in epistola media lectionem proponere, quam volebas : responsum tibi est quemadmodum Filius Patrem majorem dixerit, eo quod secundum carnis susceptionem Pater major est eo. Proposuisti etiam subjectum esse Filium Dei; et in hoc responsum tibi est, quia subjectus Filius Dei secundum carnem est, non secundum divinitatem. Habes professionem nostram, nunc audi cætera. Quoniam tibi responsum est, responde ad ea, quæ leguntur.

43. *Palladius dixit :* Non tibi respondeo; quia quæcumque ego dixi, non sunt scripta : vestra tantummodo scribuntur verba : non vobis respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Omnia vides scribi. Denique quæ scripta sunt, abundant ad tuæ impietatis indicium. *Et addidit :* Creaturam dicis Christum, an negas?

Palladius dixit : Non respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Ante horam citra actam, cum legeretur quia Arrius dixit creaturam Christum, negasti : oblatum est tibi, ut damnares perfidiam, noluisti : vel nunc dic utrum natus ex Patre Christus sit, an creatus?

Palladius dixit : Si vultis, exceptores nostri veniant, et sic totum excipiatur.

Sabinus episcopus dixit : Adducat suos exceptores.

Palladius dixit : Pleno Concilio vobis respondebimus.

44. *Ambrosius episcopus dixit :* Attalus in tractatu Nicæni Concilii subscripsit. Neget factum, quia venit ad Concilium. Dicat hodie utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii, an non.

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : Attalus presbyter licet inter Arrianos sit, tamen habet auctoritatem loquendi : libere profiteatur utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii sub episcopo suo Agrippino, an non?

Attalus dixit : Jam dixisti me aliquoties damnatum : non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit : Subscripsisti in tractatu Concilii Nicæni, an non?

Attalus dixit : Non tibi respondeo.

45. *Palladius dixit :* Modo vultis tractatum plenum haberi, an non?

Chromatius presbyter dixit : Creaturam non negasti, potentem negasti. Omnia negasti, quæ fides catholica profitetur.

Sabinus episcopus dixit : Testes sumus nos Attalum subscripsisse in Concilio Nicæno, et nunc nolle respondere. Quid cunctis videtur?

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit : Dicat utrum subscripserit in tractatu Concilii Nicæni, an non?

46. *Palladius dixit :* Exceptor vester et noster stent, et omnia scribant.

Valerianus episcopus dixit : Jam quæ dixisti, et quæ negasti, scripta sunt omnia.

Palladius dixit : Dicite quod vultis.

Ambrosius episcopus dixit : Quia sæpius vult damnari Palladius, qui jam frequenter damnatus est, lego epistolam Arrii, quam ille noluit condemnare : profitemini quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt : Legatur. Et recitata est : « Nato autem non putative, » et reliqua.

Ambrosius episcopus dixit : Respondi tibi de majore, respondi tibi et de subjecto : nunc et ipse responde.

47. *Palladius dixit :* Non respondebo nisi auditores veniant post Dominicam diem.

Ambrosius episcopus dixit : Veneras tractaturus, sed posteaquam objeci tibi, vidisti epistolam Arrii, quam damnare noluisti, adserere autem non potes; idcirco nunc refugis et cavillaris. Plenarie ipsam recito ad singula. Dic utrum Christus creatus videatur; an fuit, quando non fuit : an vero semper fuit unigenitus Dei Filius? Cum Arrii epistolam audieris, aut damna, aut proba.

48. *Palladius dixit :* Cum impietatis te arguam, te judice non utor. Transgressor es.

Sabinus episcopus dixit : Quas impietates objicis fratri nostro et consacerdoti nostro Ambrosio, dicito.

Palladius dixit : Jam vobis dixi, pleno Concilio respondebo, et præsentibus auditoribus.

Ambrosius episcopus dixit : In consessu fratrum meorum cupio confutari et redargui. Quæ igitur impie dixerim, dicito : sed impius tibi videor, qui pietatem adstruo.

Sabinus episcopus dixit : Ergo impius tibi videtur, qui Arrii blasphemias arguit?

49. *Palladius dixit :* Ego non negavi bonum Filium Dei.

Ambrosius episcopus dixit : Dicis ergo Christum Deum bonum?

Palladius dixit : Non vobis respondeo.

Valerianus episcopus dixit : Nolite multum adigere Palladium, non potest vera nostra simpliciter confiteri. Ipsius enim conscientia duplici blasphemia confusa est; nam a Photinianis est ordinatus, et cum ipsis est damnatus : et nunc plenius damnabitur.

Palladius dixit : Hoc proba.

Sabinus episcopus dixit : Non aliter poterat Christum verum negare, nisi auctores suos sequeretur.

50. *Ambrosius episcopus dixit :* Objecisti me esse impium, hoc proba.

Palladius dixit : Expositionem nostram afferemus; cum autem adtulerimus, tunc disputatio habebitur.

Ambrosius episcopus dixit : Damna impietatem Arrii.

Cum reticeret Palladius, Eusebius episcopus dixit : Superfluis immoratur. Tot impietates Arrii Palladius noluit condemnare, immo potius adserendo confessus est. Hunc qui non damnat, similis illius est, et hæreticus jure dicendus est.

Omnes episcopi dixerunt : A nobis omnibus anathema sit Palladio.

51. *Ambrosius episcopus dixit :* Adquiescis, Palladi, ut cætera legantur Arrii.

Palladius dixit : Date auditores : veniant et ex utraque parte exceptores. Non potestis esse judices, si auditores non habuerimus; et nisi ex utraque parte venerint, qui audiant, non vobis respondemus.

Ambrosius episcopus dixit : Quos quæris auditores?

Palladius dixit : Sunt hic viri honorati multi.

Sabinus episcopus dixit : Post tot blasphemias auditores petis!

Ambrosius episcopus dixit: Sacerdotes de laicis judicare debent, non laici de sacerdotibus. Sed tamen quos judices petas, dicito.

Palladius dixit: Auditores veniant.

Chromatius presbyter dixit: Salva condemnatione sacerdotali, quin et qui Palladii sunt, etiam nunc in pleno legantur.

52. *Palladius dixit:* Non permittuntur loqui. Auditores veniant, et ex utraque parte exceptores, et respondebunt vobis hi in Concilio generali.

Ambrosius episcopus dixit: Etsi in multis impietatibus deprehensus sit, erubescemus tamen, ut videatur qui sacerdotium sibi vindicat, a laicis esse damnatus: ac per hoc quoque et in hoc ipso damnandus est, qui laicorum exspectat sententiam; cum magis de laicis sacerdotes debeant judicare. Juxta ea quæ hodie audivimus Palladium profitentem, et juxta ea quæ condemnare noluit, pronuntio illum sacerdotio indignum, et carendum, ut in loco ejus catholicus ordinetur.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema Palladio.

53. *Ambrosius episcopus dixit:* Imperator clementissimus et christianus sacerdotum judicio causam, et ut ipsi arbitri essent altercationis, inquit, constituissemus. Quoniam igitur nobis judicium videtur delatum interpretes esse Scripturarum, condemnemus Palladium, qui impii Arrii noluit damnare sententiam: et quia ipse Filium Dei sempiternum, et cætera quæ actis inhærent, negavit. Ergo anathema habeatur.

Omnes episcopi dixerunt: Omnes condemnamus eum, anathema habeatur.

Patrum singulorum in Palladium condemnatio

54. *Ambrosius episcopus dixit:* Quoniam omnes consistunt viri christiani, et Deo probati fratres, et consacerdotes nostri, dicat unusquisque quid sibi videatur.

*Valerianus episcopus dixit**: Mihi quidem videtur, quia qui Arrium defendit, Arrianus est: qui blasphemias ejus non condemnat, ipse blasphemus est; ideoque hujusmodi hominem a consortio sacerdotum censeo esse alienum.

Palladius dixit: Cœpistis ludere, ludite. Sine Concilio orientali vobis non respondemus.

55. *Anemius* episcopus Sirmiensis dixit:* Quicumque hæreses Arrianas non condemnat, Arrianus sit necesse est. Hunc igitur alienum etiam a nostra communione, et sacerdotali cœtu denuo privatum esse censemus.

Constantius episcopus Arausicus dixit: Palladium Arrii discipulum, cujus impietates jam olim damnatæ sunt a patribus nostris in Concilio Nicæno, et nunc hodie probatæ, cum recenserentur, a Palladio singulæ; quia non confusus est dum Dei filium a Deo Patre esse alienum, cum creaturam confitetur: cum temporalem cœpisse dicit, Dominum verum negat, in sempiternum censeo esse damnandum.

56. *Justus episcopus dixit:* Palladium, qui blasphemias Arrii damnare noluit, sed etiam magis has confiteri videtur, censeo ulterius sacerdotem dici non posse, nec inter episcopos deputari.

Eventius episcopus Ticiniensis dixit: Palladium, qui impietatem Arrii damnare noluit, arbitror a consortio sacerdotali in perpetuum esse remotum.

57. *Abundantius episcopus Tridentinus dixit:* Cum evidentes blasphemias Palladius defendat, damnatum se ex Concilio Aquileiensi cognoscat.

Eusebius episcopus Bononiensis dixit: Quia impietates Arrii diabolico stylo conscriptas, quas non licebat nec ad aures admittere, Palladius non solum noluit condemnare: sed et earum exstitit adsertor, negando Filium Dei Do-

* Valerianus qui semper in hoc Concilio primus nominatur, et in duobus Romanis altero anni 370, altero 382, post Damasum Papam memoratur, in Aquileiensi episcopatu Fortunatiano successisse creditur, Arriano catholicus. Ejus hæc laus præcipua est, quod clerum suum optime instituerit, ut inde quasi e sacro seminario quam plurimi episcopi adsciti postea fuerint. Illic se ad pietatem formari voluit Hieronymus: Rufinus vero ibidem in monasterio educatum se esse narrat.

* De Anemio vide Ambrosii vitam, tom. 4, n. 11.

minum verum, Dominum bonum, Dominum sapientem, Dominum sempiternum, hunc a cœtu sacerdotali, et mea sententia et omnium catholicorum judicio arbitror jure esse damnatum.

58. *Sabinus episcopus Placentinus dixit:* Quoniam cunctis patefactum est, Palladium, qui Arrianæ perfidiæ auctor est, etiam ejus impietatem tenere, quæ contra evangelica et apostolica instituta venit, justa in eum totius Concilii illata sententia est, qui meæ licet parvitatis sententia sacerdotio denuo privatus, ex hoc sacrosancto cœtu jure pellatur.

Felix et Numidius legati Afrorum dixerunt: Arrianæ hæresis sectæ, in qua in Aquileiensi Synodo Palladius declaratus est anathema. Sed et eos qui contra veritatem Nicænæ synodi repugnantes sunt, condemnamus.

59. *Limenius episcopus Vercellensis dixit:* Arrianam doctrinam sæpe esse damnatam manifestum est: et ideo Palladius conventus in hac sacra Synodo Aquileiensi, quia noluit se corrigere vel emendare: sed magis probavit reprehensibilem, et se oletavit perfidia, quam se publice confessus est tenere, hunc sententia mea et ego profiteor a consortio sacerdotali esse privandum.

Maximus episcopus Emonensis dixit: Palladium, qui blasphemias Arrii nec damnare voluit, sed magis ipse confessus est, juste ac merito esse damnatum et Deus novit, et fidelium conscientia condemnavit.

60. *Exuperantius episcopus Dertonensis dixit:* Palladium, qui sectam Arrii vel ejus doctrinam damnare noluit, sed defendit, ut cæteri consortes mei damnaverunt, etiam et ego condemno.

Bassianus episcopus Laudensis dixit: Audivi sicut et cæteri consortes mei, impietates Arrii, quas Palladius non solum non condemnavit, sed confirmavit: hic anathema sit, et sacerdotio privabitur.

61. *Philaster episcopus Brixianus dixit:* Blasphemias et iniquitatem Palladii qui Arrianam doctrinam sequitur et defendit, una cum omnibus ego condemnavi.

Constantius episcopus Sciscianensis dixit: Palladium, qui blasphemias et impietates Arrii non condemnavit, sicut et cæteri consacerdotes mei, et ego censeo damnandum.

Heliodorus episcopus Altiniensis dixit: Qui perfidiam Arrii, omniumque hæreticorum, quorum consors est Palladius, cujus insipiens cor, qui veritatem non est confessus, cum cæteris consacerdotibus meis condemno.

62. *Felix episcopus Jadertinus dixit:* Palladium, qui blasphemias dicit in Filium sicut Arrius, cum omnibus pariter condemno.

Theodorus episcopus Octodorensis dixit: Palladium, qui Christum Deum verum, coæternum Patri negavit, nec christianum hunc, nec sacerdotem ullo modo censemus.

Domninus episcopus Gratianopolitanus dixit: Palladium in perfidia Arrii permanentem in perpetuum, sicut et fratres damnaverunt, etiam et ego censeo esse damnandum.

63. *Proculus episcopus Massiliensis dixit:* Palladium, qui Arrii blasphemias sub quadam impia hæreditate non condemnando defendit, sicut hunc et plurimorum jam venerabilium sacerdotum sententia blasphemum designavit, atque a sacerdotio alienum dixit, ita mea pariter sententia in perpetuum condemnatum designat.

Diogenes episcopus Genuensis dixit: Palladium, qui Christum Dominum Deum verum similem et æqualem Patri dum non confitetur, immo negavit, damnationem judico cum cæteris fratribus meis vel consacerdotibus sortiri.

64. *Amantius episcopus Niciensis dixit:* Palladium, qui sectam Arrii non destruxit, secundum consacerdotum meorum judicium etiam et ego condemno.

Januarius episcopus dixit: Sicut omnes consacerdotes mei damnaverunt Palladium, ita et ego pari judicio eum censeo esse damnandum.

Secundianus Christum agnoscere Deum verum interpellatus eadem, qua Palladius, cavillatione conatur Patres ludificari.

65. *Et cum Secundianus subripuisset, Ambrosius episcopus dixit:* Audisti, Secundiane, cujusmodi Palladius impius

sententiam, sacerdotali Concilio damnatus exceperit; licet displicuerit nobis quod ejus, hoc est Palladii, non horrueris amentiam, tamen de te aliqua specialiter quæro. Utrum Dei Filium Dominum nostrum Jesum Christum, verum vel non verum Deum dicas?

Secundianus dixit : Qui negat Deum verum esse Patrem Domini et Dei nostri Jesu Christi, non est christianus : nec qui negat Dominum Filium Dei verum.

Ambrosius episcopus dixit : Deum verum Dei Filium confiteris?

Secundianus dixit : Verum Dei Filium, unigenitum Dei Filium verum dico.

66. *Ambrosius episcopus dixit :* Verum Dominum dicis?

Secundianus dixit : Verum unigenitum Filium : quis negat verum Filium Dei?

Eusebius episcopus dixit : Non sufficit quod Filium Dei unigenitum confiteris; nam hoc omnes confitentur : sed hoc movet, quod Arrius dixit Dominum solum Patrem, solum verum : negavit Filium Dei Dominum verum. Simpliciter Filium Dei Deum verum confiteris?

Secundianus dixit : Quis fuerit Arrius, ignoro : quid dixerit nescio. Mecum loqueris vivus ad vivum. Illud dico quod Christus dixit : *Unigenitum qui est in sinu Patris;* ergo unigenitum Filium se adserit Patris : Filius igitur unigenitus est Dei Filius verus.

67. *Ambrosius episcopus dixit :* Deus verus est, verus Dei Filius Deus. *Et addidit :* In divinis libris scriptum est : *Quia qui jurant super terram, jurabunt Deum verum.* Quod utique de Christo esse non dubium est. Nos ergo verum Deum profitemur : et fides nostra hæc est, et professio, quia unigenitus Patris Filius est verus Deus. Dic et tu de Deo vero, deinde Filium Deum verum.

Secundianus dixit : De Deo vero.

68. *Ambrosius episcopus dixit :* Filius Dei Deus verus est?

Secundianus dixit : Ergo mendax.

Ambrosius episcopus dixit : In hoc fraudem facis, ut non Deum verum dicas, sed Deum unigenitum verum, ac per hoc dic simpliciter : Unigenitus Dei Filius Deus verus est.

Secundianus dixit : Unigenitum dixi Dei Filium.

69. *Eusebius episcopus dixit :* Hoc Photinus non negat, hoc Sabellius confitetur.

Ambrosius episcopus dixit : Et qui hoc non confitetur, jure damnatur : ac per hoc sæpe te convenio, licet cavillando negaveris veritatem. Non quæro ut tantummodo unigenitum verum Filium dicas Dei, sed etiam Deum verum.

Secundianus dixit : Veritatis me servum profiteor. Quæ dico, non scribuntur : et quæ dicis, scribuntur. Christum verum Dei Filium dico. Quis negat Filium Dei verum esse?

70. *Ambrosius episcopus dixit :* Qui negat Deum verum unigenitum Dei Filium, anathema sit.

Secundianus dixit : Deum verum unigenitum Filium Dei! Quid mihi profiteris, quod non est scriptum?

Ambrosius episcopus dixit : Apertum sacrilegium est, quando Christum Dei Filium Arrius Deum verum negavit.

Secundianus dixit : Jesum Christum Filium Dei Deum, qui Christus dicatur Filius verus, Filium Dei dico : sed verum Deum non est scriptum.

71. *Ambrosius episcopus dixit :* Nondum resipuisti? *Et adjecit :* Ne quid illi videatur esse subreptum, confirmet sententiam suam. Dicat ergo unigenitum Christum Dei Filium Deum verum.

Secundianus dixit : Jam dixi. Quid mihi extorquere vis amplius?

Ambrosius episcopus dixit : Quid dixisti? Certe si dixisses tanta, quod gloriose dicitur, sæpe repetendum est.

Secundianus dixit : Dictum est : *Sit sermo vester, est est, non non.*

72. *Ambrosius episcopus dixit :* Qui dicit ipsum Patrem Filium, sacrilegus est. Hoc a te quæro, ut dicas de Deo vero Deum verum Dei Filium natum.

Secundianus dixit : Ego Filium a Deo genitum, dicente ipso : *Genui te;* et confitentem se genitum esse, dico.

73. *Ambrosius episcopus dixit :* A Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit : Et cum nomini etiam addis, et verum; audis qualis in te fides sit, et christianus es?

Eusebius episcopus dixit : Quis negavit illum Deum verum? Arrius et Palladius negavit. Tu si Deum verum credis, debes simpliciter designare.

74. *Ambrosius episcopus dixit :* Si non dixeris Deum verum de Deo vero natum esse, Christum negasti.

Secundianus dixit : Interrogatus de Filio, dedi responsum : quemadmodum deberem profiteri, respondi. Habemus vestram expositionem, afferemus, legatur.

Ambrosius dixit : Hodie afferre debueras, cæterum tu subterfugere conaris. Professionem a me exigis : et professionem a te exigo. Deus verus est Dei Filius?

Secundianus dixit : Unigenitus est Deus Dei Filius. Et ego eum interrogo: Unigenitus est?

75. *Ambrosius episcopus dixit :* Ratio permoveat nos, et impietas et insipientia tua. Cum dicis Deum verum unigenitum, non Deum verum dicis : sed verum unigenitum. Ac per hoc, ut istam adimas quæstionem, ita responde : Ex Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit : Ergo Deus Deum non genuit? Deus verus ille qui est, quod est, genuit : unum verum, unigenitum filium genuit?

Ambrosius dixit : Non confiteris Deum verum, sed vis dicere verum unigenitum. Et ego unigenitum dico, sed et Deum verum.

Secundianus dixit : Ego dico genitum a Patre, verum genitum dico omnibus.

Episcoporum et presbyterorum qui Concilio interfuerunt, nomina.

76. Valerianus episcopus Aquileiensis.
Ambrosius episcopus Mediolanensis.
Eusebius episcopus Bononiensis.
Limenius episcopus Vercellensis.
Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici.
Sabinus episcopus Placentinus.
Abundantius episcopus Tridentinus.
Philaster episcopus Brixianus.
Constantius episcopus Arausicus, legatus Gallorum.
Theodorus episcopus Octodorensis.
Domninus episcopus Gratianopolitanus.
Amantius episcopus Niciensis.
Maximus episcopus Emonensis.
Bassianus episcopus Laudensis.
Proculus episcopus Massiliensis, legatus Gallorum.
Heliodorus episcopus Altiniensis.
Felix episcopus Jadertinus.
Eventius episcopus Ticiniensis.
Exsuperantius episcopus Dertonensis.
Diogenes episcopus Genuensis.
Constantius episcopus Scisciensis.
Justus episcopus Lugdunensis alius legatus Gallorum.
Felix legatus Afrorum.
Numidius legatus Afrorum.
Evagrius presbyter et legatus.
Artemius, Almachius, Januarius, Jovinus, Macedonius, Cassianus, Marcellus, Eustathius, Maximus, Chromatius, presbyter.

EPISTOLA IX.

Concilium Gallis episcopis gratias agit, eisque Palladii et Secundiani damnationem scribit.

[Anno 381]

Concilium quod convenit Aquileiæ, dilectissimis fratribus episcopis Galliarum provinciæ Viennensis et Narbonensis primæ et secundæ.

1. Agimus gratias sanctæ unanimitati vestræ, quod in dominis et fratribus nostris Constantio et Proculo omnium vestri præsentiam nobis contulistis : simulque præscripta majorum sequentes, non mediocre addidistis pondus sententiis nostris, cum quibus etiam vestræ sanctitatis convenit professio, domini fratres dilectissimi. Itaque ut libenter suscepimus memoratos de vestro nostroque consortio sanctos viros; ita etiam uberi gratiarum actione dimittimus.

2. Quam necessarius autem conventus hic fuerit, rebus ipsis patescet, quando adversarii et inimici Dei, Arianæ sectæ ac hæresis defensores, Palladius ac Secundianus, duo tantum, qui ausi sunt ad Concilium convenire, debitam præsentes excepere sententiam, super impietate convicti. Valete.

Incolumes vos et florentissimos Deus noster tueatur omnipotens, domini fratres dilectissimi. Amen.

EPISTOLA X.

Imperatoribus de Synodi convocatione gratias agit, qui ad eam convenerint, exponit, hæreticorum tergiversationem blasphemias ac pervicaciam memorat, tandem implorat fidem imperatorum, ut et eorum auctoritate exsecutioni mandentur concilii decreta, et alii nonnulli hæretici coerceantur.

[Anno 381.]

Imperatoribus clementissimis et christianis, beatissimisque principibus Gratiano, Valentiniano et Theodosio, *sanctum Concilium, quod convenit Aquileiæ.*

1. BENEDICTUS Deus pater Domini nostri Jesu Christi, qui vobis Romanum imperium dedit; et benedictus Dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, qui regnum vestrum sua pietate custodit, apud quem gratias agimus vobis, clementissimi Principes, quod et fidei vestræ studium probavistis, qui ad removendas altercationes congregare studuistis sacerdotale Concilium, et episcopis dignatione vestra honorificentiam reservastis; ut nemo deesset volens, nemo cogeretur invitus.

2. Itaque juxta mansuetudinis vestræ præceptum convenimus sine invidia multitudinis, et cum affectu disceptationis : nec ulli de hæreticis episcopi sunt reperti, nisi Palladius et Secundianus, nomina vetustæ perfidiæ, propter quos congregari Concilium postulabant de extrema orbis parte Romani. Ecce nullus senectutis gravatus annis, cujus vel sola esset reverenda canities, de ultimo sinu maris Oceani venire compulsus est, et Concilio nihil defuit : nullus debile corpus trahens, jejuniorum stipendiis oneratum, itineris est coactus injuria fortitudinis amissæ damna deflere : nullus postremo pauperiem in sacerdotibus gloriosam subsidio veniendi destitutus ingemuit. Unde completum est in te, clementissime principum Gratiane, quod scriptura divina laudavit : *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem.*

3. Quam vero grave fuisset propter duos tantum in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ! Qui etiamsi venire propter prolixitatem itineris nequiverint, tamen omnes prope ex omnibus provinciis occidentalibus, missis adfuere legatis, et adtestationibus evidentibus id se tenere, quod nos adserimus, et in tractatu Nicæni congruere Concilii designarunt, sicut subjecta declarant. Ubique ergo nunc pro vestro imperio concinunt vota populorum, nec tamen arbitrio vestro fidei adsertores defuerunt. Nam licet evidentia essent præscripta majorum, a quibus impium est et sacrilegum deviare; tamen disceptandi obtulimus facultatem.

4. Ac primo principium ipsum obortæ discussimus quæstionis, atque Arrii epistolam putavimus esse recitandam, qui auctor Arrianæ hæresis invenitur, unde et hæresis nomen accepit; ea videlicet et gratia, ut quoniam Arrianos se negare consueverant, Arrii blasphemias aut incusando damnarent, aut adstruendo defenderent, aut certe non recusarent nomen ejus, cujus impietatem, perfidiamque sequerentur. Sed quia auctorem suum nec damnare poterant, nec probare volebant; cum ipsi ad disceptandum ante triduum provocassent loco et tempore constituto, non exspectata conventione, prodiissent, subito qui dixerant se quia christiani essent facile probaturos (quod nos libenter accepimus, et optavimus ut probarent), fugere congressum illico et disceptationem declinare cœperunt.

5. Multus tamen nobis cum his sermo fuit, propositæ divinæ in medio scripturæ, disceptandi de primo ortu diei in horam septimam copia data, delata patientia. Atque utinam pauca dixissent, vel certe quæ audivimus, possemus abolere! Nam sacrilegis vocibus cum Arrius solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum potentem dicendo, expertem horum Filium impia commonitione voluisset intelligi; isti Arrium potius sequi, quam sempiternum Deum

Dei Filium, et verum Deum, et bonum Deum, et sapientem, et potentem, et immortalitatem habentem voluerunt fateri. Multas horas frustra consumsimus. Crescebat illorum impietas, nec corrigi ullo poterat modo.

6. Denique cum viderent se Arrii epistolæ sacrilegiis perurgeri (quam ideo subdidimus, ut eam etiam vestra clementia perhorresceret), resilientes de media epistolæ lectione, petierunt ut eorum propositis responderemus. Quamquam non esset ordinis, neque rationis, ut proposita interrumperemus; responsumque esset a nobis ut damnarent Arrii impietates, et de quibus vellent, ordine, locoque servato, eorum intentionibus responderemus : tamen adquievimus præposteræ voluntati. Ibi tum Evangelii scripta falsantes, proposuerunt nobis dixisse Dominum: Qui me misit, major me est; cum aliter scriptum doceat series Scripturarum.

7. Redarguti de falsitate sunt, ut faterentur; nec tamen ratione correcti. Nam cum diceremus secundum carnis susceptionem minorem Patre suo Filium dici, secundum divinitatem autem pro testimoniis Scripturarum parem Patri et æqualem probari, nec posse ibi esse discretionis gradus alicujus, aut magnitudinis, ubi esset unitas potestatis; non solum illi noluerunt emendare errorem, sed etiam vesaniam augere cœperunt, ut et subjectum secundum divinitatem dicerent Filium, quasi ulla Dei secundum divinitatem et majestatem suam possit esse subjectio. Mortem denique ejus non ad sacramentum nostræ salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt.

8. Horremus, clementissimi Principes, tam dira sacrilegia, pravosque doctores : et ne ulterius populos deciperent quos tenebant, sacerdotio putavimus abdicandos; quoniam subditi libelli impietatibus concinebant. Neque enim dignum est ut ejus sacerdotium sibi vindicent, quem negarunt. Vestram fidem, vestram gloriam deprecamur, ut reverentiam imperii vestri deferatis auctori, censeatisque impietatis adsertores, et adulteros veritatis, datis apicibus clementiæ vestræ ad judicia competentia, ab Ecclesiæ arcendos esse liminibus, et ut in damnatorum locum per nostræ parvitatis legatos sancti subrogentur sacerdotes.

9. Attalum quoque presbyterum de prævaricatione confessum, et Palladii sacrilegiis inhærentem, parilis sententia comprehendit. Nam quid de magistro ejus Juliano Valente dicamus? qui cum esset proximus, declinavit sacerdotale Concilium; ne eversæ patriæ, proditorumque civium præstare causas sacerdotibus cogeretur. Qui etiam torquem, ut adseritur, et brachiale, gothica profanatus impietate, more indutus gentilium, ausus sit in conspectu exercitus prodire Romani : quod sine dubio non solum in sacerdote sacrilegium, sed etiam in quocumque christiano est; etenim abhorret a more Romano. Nisi forte sic solent idololatræ sacerdotes prodire Gothorum.

10. Moveat pietatem vestram sacerdotale nomen, quod ille sacrilegus infamat : qui etiam suorum vocibus, si qui tamen superesse possunt, nefandi sceleris arguitur. Certe domum repetat suam, non contaminet florentissimæ Italiæ civitates, qui nunc illicitis ordinationibus consimiles sui sociat sibi, et seminarium quærit suæ impietatis atque perfidiæ per quosque perditos derelinquere; qui episcopus esse nec cœpit. Nam primo Patavione superpositus fuerat sancto viro Marco, admirabilis memoriæ sacerdoti : sed posteaquam deformiter dejectus a plebe est, qui Patavione esse non potuit, is nunc Mediolani post eversionem patriæ, dicamus proditionem, inequitavit.

11. Super omnibus ergo pietas vestra nobis consulere dignetur; ne nos obtemperantes vestræ tranquillitatis statutis, frustra convenisse videamur. Non solum enim cavendum est, ne nostra, sed etiam vestra decreta infamentur. Petimus igitur ut legatos Concilii, sanctos viros æque clementia vestra audire dignetur, et cum effectu eorum quæ poscimus, maturius redire præcipiat; ut mercedem recipiatis a Domino Deo

Christo, cujus Ecclesias ab omni sacrilegorum labe purgastis.

12. Photinianos quoque, quos et superiori lege censuistis nullos facere debere conventus, et eam quæ de sacerdotum Concilio data est congregando, removistis; petimus, ut quoniam in Syrmiensi oppido adhuc conventus tentare cognovimus, clementia vestra, interdicta etiam nunc coitione, reverentiam primum Ecclesiæ catholicæ, deinde etiam legibus vestris deferri jubeatis; ut et vos, Deo præsule, triumphetis, qui paci Ecclesiarum quietique consulitis.

EPISTOLA XI.

Imperatoribus, quid in Synodo actum fuerit, significant; eosque monent, ne Ursinum sibi patiantur obrepere, ipsum turbarum auctorem esse, nec non infami crimine accusatum adseverantes. Rogant denique ut Romani cleri, ac simul omnium incolumitati prospiciant.

[Anno 381]

Imperatoribus clementissimis, et principibus christianis, gloriosissimis ac beatissimis Gratiano, Valentiniano, et Theodosio *Concilium, quod convenit Aquileiæ.*

1. Provisum est quidem, clementissimi Principes, vestræ tranquillitatis statutis, ne Arrianorum perfidia possit ulterius vel latere, vel serpere; etenim effectum Concilii decretis putamus minime defuturum: nam quantum ad partes spectat occidentis, duo tantum reperti sunt, qui auderent prophanis, et impiis vocibus obviare Concilio, vix angulum Ripensis Daciæ turbare consueti.

2. Aliud est quo magis angimur, de quo quoniam convenimus, fuit rite tractandum; ne posset totum corpus Ecclesiæ toto orbe diffusum, et universa turbare. Nam licet frequenter convenerimus Ursinum * non potuisse obrepere pietati vestræ (quamvis quietum nihil esse patiatur, et inter tot bellicas necessitates obreptio importuna tentetur) tamen ne sancta mens vestra, animique tranquillitas, quæ omnibus consulere gestit, importuni hominis simulata adulatione flectatur, deprecandos vos et obsecrandos, si dignanter ducitis, æstimamus, non solum præcaventes futura, sed etiam præterita, quæ jam ipsius temeritate gesta sunt, perhorrescentes. Nam si aliquam viam nactus fuerit audaciæ, quid non ille confundat?

3. Sed si unius miseratio vos inflectere potest, multo magis vos precatio omnium moveat sacerdotum. Quis enim nostrum ei communionis societate jungetur, cum indebitum sibi gradum usurpare conatus sit, nec jure ad eum potuerit pervenire; et quem importune affectavit, importunissime repetere moliatur? Turbarum toties damnatus, incedit adhuc quasi præteritis non perhorrescendus exemplis. Qui plerumque (sicut in hoc Concilio cognovimus, et vidimus) cum Arrianis copulatus atque conjunctus erat eo tempore *, quo turbare Mediolanensem Ecclesiam cœtu detestabili moliebatur cum Valente: nunc ante Synagogæ fores, nunc in Arrianorum domibus miscens occulta concilia, et suos eis jungens; et quoniam ipse aperte in eorum congregationes prodire non poterat, instruens et informans quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur: quorum furore respirabat, quod eorum posset fautores et socios emereri.

4. Cum igitur scriptum sit: *Hæreticum post unam correptionem devita;* cum et alius vir sancto loquutus Spiritu, dixerit declinandas hujusmodi bestias, nec salutatione recipiendas, neque congressu: quomodo fieri potest, ut eum quem societati eorum insertum vidimus, non etiam adsertorem perfidiæ judicemus? Quid etiam si deforet? tamen totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam, atque illam sacrosanctam Apostolorum fidem, ne turbari sineret, obsecranda fuit clementia vestra; inde enim in omnes venerandæ communionis jura dimanant. Et ideo petimus et rogamus ut obrependi ei adimere dignemini facultatem.

5. Scimus clementiæ vestræ sanctum

* Antipapam, Damaso oppositum.

* Scilicet post Valentiniani senioris excessum.

EPISTOLA XV.

Acholii mortem se rescivisse, nec sine quodam miraculo : illum non tam mortuum esse, quam ad feliciorem vitam translatum : actiones ejus ut Elisæo similis haberetur, commeruisse; ut autem etiam Eliam dicatur exprimere, maxime successorem, quem spiritus sui hæredem fecit, persuadere : jucundissimum sibi fuisse Acholii primum congressum, et ejus obitum plurimis valde flebilem : sed viri sancti desiderium levari virtute successoris.

[Anno 383]

Ambrosius Anatolio, Numerio, Severo, Philippo, Macedonio, Ammiano, Theodosio, Eutropio, Claro, Eusebio, et Timotheo *Domini sacerdotibus, et omni clero et plebi Thessalonicensium dilectis salutem.*

1. Dum semper affixum tenere animo desidero virum sanctum, atque omnes actus ejus quasi in specula positus exploro, hausi nimia indagine sollicitudinis amaritudinem nuntii celerioris, et quod adhuc mallem nescire, cognovi in cœlestibus jam requiescere virum*, quem in terris requirebamus.

2. Quæritis quis hoc annuntiaverit, cum vestræ sanctitatis nondum venissent litteræ? Non teneo auctorem nuntii : et usu quidem venit, ut non libenter teneamus nuntium mœstitudinis; sed tamen clauso tunc temporis mari, occupatis terrarum barbarica infestatione regionibus, cum deesset qui advenire potuerit, non defuit qui nuntiaret : ut mihi videatur ipse sanctus annuntiasse se nobis, eo quod jam perpetuo laboris sui potiretur stipendio, et solutis vinculis corporis, inter Angelorum ministeria Christo adhæreret, cupiens amantis sui errorem absolvere; ne illi longævitatem vitæ hujus deprecaremur, cui vitæ æternæ jam præmia deferebantur.

3. Abiit ergo, non obiit, et emigravit a nobis veteranus Christi Jesu, cœlo terræ istius solum mutans, et plaudens alis atque remigiis spiritalibus, dicit : *Ecce elongavi fugiens.* Cupiebat enim Apostolico spiritu jamdudum terras relinquere : sed tenebatur votis universorum, sicut de Apostolo legimus, quia remorari eum diutius in carne erat Ecclesiæ necessarium. Vivebat enim non sibi, sed omnibus : et populi erat vitæ æternæ minister; ut prius ejus fructum etiam in aliis, quam cognitionem in se adipisceretur.

4. Est igitur jam superiorum incola, possessor civitatis æternæ illius Hierusalem, quæ in cœlo est. Videt illic urbis ejus mensuram immensam, purum aurum, lapidem pretiosum, lumen sine sole perpetuum : et hæc omnia jamdudum quidem sibi comperta, sed nunc facie ad faciem manifestata videns dicit : *Sicut audivimus, ita et videmus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri.* Ibi ergo positus appellat populum Dei, dicens : *O Israel, quam magna est domus Dei, et quam ingens locus possessionis ejus! magnus et non habens finem.*

5. Sed quid hoc est? Dum merita viri considero, et quasi discedentem spiritu sequor, et sanctorum choris deducentibus intermisceor, non merito ullo, sed affectu, pene sum oblitus mei. Itaque ergo raptus est nobis murus fidei, gratiæ et sanctitatis : quem toties ingruentibus Gothorum catervis, nequaquam tamen potuerunt barbarica penetrare tela, expugnare multarum gentium bellicus furor? Denique in cæteris populatores locis, illic pacem rogabant; mirantibusque quid sibi sine milite ullo obsisteret, a prudentioribus intimabatur Elisæi intus imitatorem degere, ætate supparem, non imparem spiritu : caverent ne exemplo Syriaci agminis sibi quoque cæcitas offunderetur.

6. Et tamen circa discipulos suos diversa dona Christi sunt. Elisæus quidem in Samariam captivas acies induxit Syrorum, sanctus autem Acholius precibus suis fecit, ut de partibus Macedoniæ victores fugaret. Nonne et hoc intelligimus virtutis superioris fuisse; ut ubi miles nullus aderat, illic pellerentur sine milite? Nonne et hoc cæcitatis est, ut fugerent, quos nullus urgebat? Sed urgebat et præliabatur

* Hic et in sequentibus significat Ambrosius sanctum Acholium sibi post mortem in visione apparuisse.

sanctus Acholius non gladiis, sed orationibus: non telis, sed meritis.

7. An incognitum nobis est dimicare sanctos, etiam cum feriantur? Nonne otiosus erat Elisæus? Otiosus scilicet corpore; sed vibrabat spiritu, et orationibus præliabatur, quando in castris Syriæ vox equitum et vox virtutis magnæ audiebatur: adeo ut putarent Syri aliorum regum adversus se venire exercitus, qui populo Israel adjumento forent; unde perculsi magno fugerunt pavore, ita ut leprosi quatuor, qui mortis egressi fuerant desiderio, castra hostium deprædarentur. Nonne in Macedonia similia Dominus per orationes sancti Acholii fecit mira, aut prope majora? Non enim inani metu, nec superflua suspicione, sed sæviente lue, et ardenti pestilentia perturbati Gothi ac territi sunt. Denique tunc fugerunt, ut evaderent: regressi postea pacem rogaverunt, ut viverent.

8. Vidimus itaque in tanti viri meritis superiora sæcula, et opera prophetarum, quæ legebamus, adspeximus. Quasi Elisæus inter arma, inter acies, dum vixit, versatus est, meritis suis componens prælia. Denique ubi securitas cohabitantibus reddita est, quod ipso fuit durius bello, sanctum exhalavit spiritum. Quasi Elias usque ad cœlum elevatus est, non curru quidem igneo, nec equis igneis, nisi forte illa non vidimus, nec in commotione aeris: sed in voluntate et placiditate Dei nostri, et sanctorum Angelorum lætitia, qui ad se tantum virum transisse gratulabantur.

9. Certe dubitare illa nequaquam possumus, quandoquidem reliqua congruerunt. Siquidem eodem momento, quo ille adhuc elevabatur, velut quodam melotidis * suæ dimisso amictu, sanctum Anysium discipulum suum induit, et sui vestivit infulis sacerdotii: cujus meritum et gratiam non nunc primum audio, nec in vestris epistolis didici, sed in vestris litteris recognovi. Nam quasi præscius successurum sibi, etsi promissis tegebat, tamen indiciis designabat, adjutum se ejus cura, labore, officio memorans; ut jam declarare consortem videretur, qui non quasi novus ad summum sacerdotium veniret, sed quasi vetus sacerdotii exsecutor accederet. Cui pulcre convenit dictum illud Evangelicum: *Euge bone serve et fidelis, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam.*

10. Hæc mihi de sancto Acholio vobiscum communia: illud tamen speciale, quod devinctus sum beatæ memoriæ viro; quia tribuit mihi, ut eum non ignorarem. Nam cum eo veniente ad Italiam, ægritudine confectus tenerer, ut non possem occurrere, ipse ad me venit et visitavit. Quo studio, quo affectu ipse in me, et ego in eum irruimus! Quo gemitu mala istius sæculi, et ea quæ hic acciderent, deploravimus! ita ut lacrymarum profluvio vestem infunderemus, dum salutatione exoptatissima, mutuo desiderio, et expetito diu fruimur, adhæremus amplexu. Itaque quod voti mei erat, illius beneficii fuit, quia potui illum videre. Nam etsi major portio, et plenior cognitio sit in spiritu, quo diligimus; tamen etiam in figura corporis videre desideramus. Sic aliquando reges terræ quærebant faciem Salomonis videre, et audire ejus sapientiam.

11. Discessit igitur a nobis, et nos in hoc reliquit salo: sed quod illi utile, id multis ipso barbarico furore est gravius; quia illum iste depellebat, hunc nobis quis poterit repræsentare? Sed repræsentat Dominus, et se ipse in discipulo repræsentat. Repræsentant judicia vestra, quibus dictum est: *Date Levi manifestos ejus, et veritatem suam viro sancto.* Dedistis manifestum ejus, utpote ejus institutione fundatum: dedistis imitatorem viri ejus, qui dixit patri suo et matri suæ: *Non vidi te;* et fratres suos non scivit, et filios non

* Melotis nihil aliud est quam pellis ovina; quippe quod ovis græce *μῆλον* dicatur. Quamvis autem hoc loco præcipue ad Eliæ pallium, quod LXX *μηλωτην* vocant, Ambrosius alludat; nihil tamen prohibet, quin illum ea voce propterea etiam usum putemus, ut significaret Acholium in episcopatu quoque retinuisse vestem monasticam. Etenim non solum Athanasius Antonium eo indumenti genere usum scribit, sed illud etiam commune Ægyptiis monachis fuisse cognoscimus.

recognovit: custodivit verbum Domini, et Testamentum ejus observavit. Narrabunt populi justitiam ejus.

12. Talis viri vita, talis hæreditas est, talis conversatio, talis successio. Ille se monasteriis puer dedit, et intra Achaiam angusto clausus tugurio, gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia. Ad summum sacerdotium a Macedonicis obsecratus populis, electus a sacerdotibus; ut ubi ante fides per sacerdotem claudebatur, ibi postea per sacerdotem muralia fundamenta fidei confirmarentur.

13. Non alia etiam ejus discipulus imitatione, qui et ipse *dixit patri suo et matri suæ : Non vidi te*. Non vidit enim studio, non vidit affectu : et fratres suos non scivit; quia Dominum scire desideravit. Et hic recognovit verbum Domini, et custodivit testamentum ejus, et imponet honorem in ara ejus semper. Benedic, Domine, fidem ejus, sanctitatem, sedulitatem. Benedictio tua veniat super caput ejus, et super cervicem ipsius. Sit honorificus inter fratres suos : sit in eo tauri species; ut ventilet corda inimicorum suorum, et sanctorum mentes demulceat, et judicium sacerdotum tuorum in eo sicut lilium floreat. Valete, fratres, et diligite me; quia ego vos diligo.

EPISTOLA XVI.

Anysio in Acholii locum recens adscito gratulatur, et decessoris sanctimoniam, adolescentiam in monasterio exactam, ornatam virtutibus juventutem, cumulatamque senectutem laudans, ut Anysius ejusdem meritorum successor fiat, apprecatur.

[Anno 383]

Ambrosius episcopus Anysio *fratri.*

1. Jamdudum teneo, etsi nunc primum lego; meritisque compertum habeo, quem oculis non videram. Doleo quidem illud accidisse, sed hoc successisse gaudeo; quia licet, superstite me, non optaverim illud contingere; speravi tamen post illius sancti viri exitum hoc solum posse merito succedere. Tenemus ergo te sanctæ memoriæ Acholii dudum discipulum, nunc successorem, hæredemque ejus vel honoris vel gratiæ. Magnum meritum, frater. Gaudeo tibi, ne uno quidem momento de successore tanti dubitatum viri. Et magnum onus, frater, tanti nominis pondus subisse, tantæ libræ, tantique examinis. Quæritur in te Acholius : et sicut erat in affectu tuo, ita in officiis desideratur illius virtutis, illius disciplinæ effigies, illius fortitudo animi in tam senili corpore.

2. Vidi, fateor, virum; nam et hoc meritis illius debeo, quod illum viderim : vidi ita illum esse in corpore, ut extra corpus putarem : vidi imaginem illius, qui se sive in corpore, sive extra corpus nesciens, raptum ad paradisum viderat; ita enim percurrebat omnia excursu frequenti, Constantinopolim, Achaiam, Epirum, Italiam, ut juniores eum non possent consequi. Cedebant fortiores corpore, quia eum sine impedimento esse corporis noverant; ut eo tantum pro velamine uteretur, non pro officio : certe ad servitium, non ad subsidium; ita enim affecerat corpus suum, ut in eo mundum crucifigeret, et mundo semet ipsum.

3. Benedictus Dominus, et benedicta adolescentia ejus, quam exegit in tabernaculis Dei Jacob, positus in monasteriis, in quibus cum quæreretur a parentibus vel proximis, dicebat : *Qui sunt fratres mei, aut quæ mater mea?* Non novi patrem, vel matrem, vel fratres meos; nisi qui audiunt verbum Dei, et faciunt. Benedictus etiam processus juventutis ipsius, in qua ad summum electus est sacerdotium, maturo jam probatus virtutum stipendio. Venit enim tamquam David ad pacem populi reformandam. Venit tamquam illa navis aurum secum intelligibile vehens, et ligna cedrina, et lapides pretiosos, et illas columbæ pennas deargentatas, quibus medias inter sortes somno pacis et tranquillitatis sopore dormivit.

4. Est enim sanctorum etiam somnus operarius, secundum quod scriptum est : *Ego dormio, et cor meum vigilat.* Et secundum quod Jacob sanctus divina dormiens videbat mysteria, quæ vigi-

lans non viderat, de cœlo ad terras aerem pervium sanctis, respicientem Dominum, et pollicentem terræ ejus possessionem. Itaque brevi somno dormiens impetravit, quod magno labore postea adquisivit hæreditas ejus. Est enim somnus sanctorum feriatus ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ; ut tamquam soluta nexu corporis se ablevet, et Christo adhæreat.

5. Hic est somnus vita sanctorum, quam vivebat sanctus Acholius, cujus benedicta etiam senectus. Ipsa est vere senectus illa venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit; ea est enim reverenda canities, quæ est canities animæ, in canis cogitationibus et operibus effulgens. Quæ est enim vere ætas senectutis, nisi vita immaculata, quæ non diebus aut mensibus, sed sæculis propagatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longævitas? Quo enim diuturnior, eo fortior: et quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excrescit.

6. Hujus igitur successorem te Dominus non solum honore, sed etiam moribus probet, et summa fundare dignetur gratia; ut ad te quoque populi concurrant, de quibus dicas: *Qui sunt isti, qui sicut nebulæ volant, et sicut columbæ cum pullis suis?* Veniant quoque sicut naves Tharsis, quæ accipiant frumentum, quod Salomon verus impertivit viginti mensuras tritici. Accipiant oleum et sapientiam Salomonis, et sit pax inter te, et populum, et testamentum pacis custodias. Vale, frater, et nos dilige; quia et nos te diligimus.

EPISTOLA XVII.

Imperatorum esse religionem tueri: nec ab eis instaurationem superstitionis postulandam. Nullam ergo illorum habendam rationem a quibus quidpiam contra fidei christianæ decus flagitatur. Falso petitionem senatus nomine oblatam esse, cum ei christiani senatores non consenserint. De hoc referri oportere ad Theodosium, et ad episcopos: Valentinianum, si privilegia infidelibus concesserit, ab Ecclesia rejiciendum. sed et fratris ac patris memoriæ irrogaturum injuriam, de qua graviter expostulantes, inducuntur.

[Anno 383]

Ambrosius episcopus beatissimo principi, et christianissimo imperatori Valentiniano.

1. Cum omnes homines, qui sub ditione Romana sunt, vobis militent imperatoribus terrarum atque principibus, tum ipsi vos omnipotenti Deo et sacræ fidei militatis. Aliter enim salus tuta esse non poterit, nisi unusquisque Deum verum, hoc est, Deum christianorum, a quo cuncta reguntur, veraciter colat; ipse enim solus verus est Deus, qui intima mente veneretur: *Dii* enim *gentium dæmonia*, sicut Scriptura dicit.

2. Huic igitur Deo vero quisquis militat, et qui intimo colendum recipit affectu, non dissimulationem, non conniventiam, sed fidei studium et devotionis impendit. Postremo si non ista, consensum saltem aliquem non debet colendis idolis, et profanis ceremoniarum cultibus exhibere. Nemo enim Deum fallit, cui omnia etiam cordis occulta manifesta sunt.

3. Ergo cum a te, Imperator christianissime, fides Deo vero sit exhibenda, cum ipsius fidei studium, cautio atque devotio, miror quomodo aliquibus in spem venerit, quod debeas aras diis gentium tuo instaurare præcepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum præbere sumtum; quod enim jamdudum vel fisco vel arcæ est vindicatum, de tuo magis conferre videbere, quam de suo reddere.

4. Et de dispendiis queruntur, qui numquam nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, qui loquendi et docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt, et privilegia illa, quibus sæpe decepti sunt etiam christiani: nonnullos enim illis privilegiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt; et quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub

principibus christianis plerique sunt lapsi.

5. Sed hæc si jam sublata non essent, auferenda tuo imperio comprobarem : at cum per totum fere orbem a pluribus retro principibus inhibita interdictaque sint, Romæ autem a fratre clementiæ tuæ augustæ memoriæ Gratiano fidei veræ ratione sublata sint, et datis antiquata rescriptis; ne, quæso, vel fideliter statuta convellas, vel fraterna præcepta rescindas. De negotiis civilibus, si quid statuit, nemo putat esse temerandum; et præceptum de religione calcatur.

6. Nullus obrepat juniori ætati tuæ : sive ille gentilis est, qui ista deposcit, non debet mentem tuam vinculis suæ superstitionis innectere : sed proprio studio docere et admonere te debet, quemadmodum veræ fidei studere debeas; quando ille tanto motu veri vana defendit. Deferendum meritis clarorum virorum et ego suadeo : sed Deum certum est omnibus præferendum.

7. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in præliis viri exspectari sententia, consilium comprobari : quando de religione tractatus est, Deum cogita. NULLIUS INJURIA est, cui Deus omnipotens antefertur. Habet ille sententiam suam. Invitum non cogitis colere, quod nolit; hoc idem vobis liceat, Imperator, et unusquisque patienter ferat, si non extorqueat imperatori, quod moleste ferret, si ei extorquere cuperet imperator. Ipsis gentilibus displicere consuevit prævaricantis affectus; libere enim debet defendere unusquisque fidele mentis suæ et servare propositum.

8. Quod si aliqui nomine christiani tale aliquid decernendum putant, mentem tuam vocabula nuda non capiant, nomina cassa non fallant. Quisquis hoc suadet, sacrificat, et quisquis hoc statuit : TOLERABILIUS TAMEN est unius sacrificium, quam lapsus omnium. Totus hic christianorum periclitatur senatus.

9. Si hodie gentilis aliquis imperator, quod absit, aram statueret simulacris, et eo convenire cogeret christianos; ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus et ora fidelium cinis ex ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto : et in ea curia sententiam diceret, ubi jurati ad aram simulacri in sententiam cogerentur (propterea enim interpretantur aram locatam, ut ejus sacramento, ut ipsi putant, unusquisque conventus consuleret in medium, cum majore jam curia christianorum numero sit referta) persecutionem esse crederet christianus, qui cogeretur tali optione ad senatum venire : quod fit plerumque; nam et injuriis convenire coguntur. Te ergo imperatore, christiani in aram jurare cogentur? Quid est jurare, nisi ejus quem testaris fidei tuæ præsulem, divinam potentiam confiteri? Te imperatore, hoc petitur et postulatur; ut aram jubeas elevari, sumtum sacrificiis profanis dari?

10. Sed hoc non potest sine sacrilegio decerni; unde rogo te ne id decernas, statuas, vel in ejusmodi decreta subscribas. Convenio fidem tuam Christi sacerdos : omnes conveniremus episcopi, nisi incredibile hoc et repentinum ad aures pervenisset hominum, quod tale aliquid esset vel in consistorio suggestum tuo, vel a senatu petitum. Sed absit ut hoc senatus petisse dicatur: pauci gentiles communi utuntur nomine. Nam et ante biennium ferme, cum hoc petere tentarent, misit ad me sanctus Damasus Romanæ Ecclesiæ sacerdos, judicio Dei electus, libellum quem christiani senatores dederunt, et quidem innumeri, postulantes nihil se tale mandasse, non congruere gentilium istiusmodi petitionibus, non præbere consensum : questi etiam publice privatimque se non conventuros ad curiam, si tale aliquid decerneretur. Dignum est temporibus vestris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur; quo gentilibus profanæ deferatur voluntatis effectus? Hunc libellum ego fratri clementiæ vestræ direxi; unde constitit non senatum aliquid de superstitionis impensis mandasse legatis.

11. Sed fortasse dicatur : Cur dudum non interfuerint senatui, cum ista peterentur? Satis loquuntur quid velint,

qui non interfuerunt : satis loquuti sunt, qui apud imperatorem loquuti sunt. Et miramur tamen si privatis resistendi Romæ eripiunt libertatem, qui nolunt esse liberum tibi non jubere, quod non probas; servare, quod sentis.

12. Et ideo memor legationis proxime mandatæ mihi *, convenio iterum fidem tuam, convenio mentem tuam; ne vel respondendum secundum hujusmodi petitionem gentilium censeas, vel in ejusmodi responsa sacrilegium subscriptionis adjungas. Certe refer ad parentem pietatis tuæ principem Theodosium, quem super omnibus fere majoribus causis consulere consuesti. NIHIL MAJUS est religione, nihil sublimius fide.

13. Si civilis causa esset diversæ, parti responsio servaretur; causa religionis est, episcopus convenio. Detur mihi exemplum missæ relationis, ut ego plenius respondeam; et sic de omnibus consultus clementiæ tuæ parens respondere dignetur. Certe si aliud statuitur, episcopi hoc æquo animo pati et dissimulare non possumus; licebit tibi ad Ecclesiam convenire : sed illic non invenies sacerdotem, aut invenies resistentem.

14. Quid respondebis sacerdoti dicenti tibi : Munera tua non quærit Ecclesia; quia templa gentilium muneribus adornasti? Ara Christi dona tua respuit, quoniam aram simulacris fecisti; vox enim tua, manus tua : et subscriptio tua, opus est tuum. Obsequium tuum Dominus Jesus recusat et respuit, quoniam idolis obsequutus es; dixit enim tibi : *Non potestis duobus dominis servire.* Privilegia tua sacratæ Deo virgines non habent, et vindicant virgines Vestæ? Cur sacerdotes Dei requiris, quibus petitiones profanas gentilium prætulisti? Alieni erroris societatem suscipere non possumus.

15. Quid respondebis his verbis? Puerum esse te lapsum? OMNIS ÆTAS perfecta Christo est : omnis Deo plena. Pueritia fidei non probatur : parvuli etiam Christum intrepido adversus persecutores ore confessi sunt.

16. Quid respondebis germano tuo? Nonne tibi dicet : Victum me esse non credidi, quia te imperatorem reliqui : mori non dolui, quia te hæredem habebam : imperio me decedere non ingemui; quia imperia mea, præsertim de religione divina, omnibus sæculis mansura credebam? Hos ego titulos piæ virtutis erexeram, has de sæculo manubias, hæc spolia de diabolo, has ego de adversario omnium exuvias offerebam, in quibus æterna victoria est. Quid mihi plus potuit meus hostis auferre? Abrogasti decreta mea : quod adhuc ille qui contra me levavit arma, non fecit. Nunc gravius telum corpore recipio, quod a fratre mea statuta damnantur. Meliore parte mei apud te periclitor; illa enim mors corporis, ista virtutis est. Nunc mihi abrogatur imperium, et quod est gravius, abrogatur a tuis, abrogatur a meis : et id abrogatur, quod in me etiam mei adversarii prædicarunt. Si volens adquievisti, damnasti fidem meam : si invitus cessisti, prodidisti tuam. Ergo, quod gravius est, et in te periclitor.

17. Quid respondebis etiam patri, qui te majore dolore conveniet, dicens : De me, fili, pessime judicasti, qui putasti quod ego gentilibus conniventiam præstitissem : nemo ad me detulit aram esse in illa Romana curia; numquam tantum nefas credidi, quod in communi illo christianorum gentiliumque concilio sacrificarent gentiles, hoc est, insultarent gentiles præsentibus christianis, et inviti christiani interesse sacrificiis cogerentur. Multa et diversa crimina, me imperante, commissa sunt, ultus sum quæcumque sunt deprehensa, si quis tunc latuit, debet ergo dicere me probasse, quod ad me nemo detulerat? De me pessime judicasti, si mihi superstitio aliena, non fides mea servavit imperium.

18. Unde cum id advertas, Imperator, Deo primum, deinde patri et fra-

* Legationem designat a Damaso papa sibi commissam, ut nempe apud Gratianum ageret, ne concederet postulata infidelium. Non enim ita dicit, *convenio iterum fidem tuam*, quasi Valentinianum jam convenisset, sed quod ipse jam semel simili provincia, licet apud alium defunctus esset.

tri injurias irrogari, si quid tale decernas; peto ut id facias, quod saluti tuæ apud Deum intelligis profuturum.

RELATIO SYMMACHI

URBIS PRÆFECTI.

Imperatoribus supplicat senatus nomine, ut veteres religiones instaurentur, ac reparetur ara Victoriæ, ut ad eam jusjurandum exigatur more antiquo; non enim superiores principes in eo imitandos, quod eam sustulere, sed in eo quod alios ritus non sustulerunt. Hoc ab eis Romam poscere, et profecto sine damno ærarii concedi posse: iniquum autem illud habendum, quod bona sibi legata Vestales sacrificique adire prohibeantur: quam rem dii ulti dicuntur immissa fame. Negat denique dicendum, quod petit, sumtum publicum: et orationem cohortando imperatores ad postulata sibi præstanda claudit.

[Anno 384]

1. Ubi primum senatus amplissimus, semperque vester, subjecta legibus vitia cognovit, et a principibus piis vidit purgari famam proximorum temporum, boni sæculi auctoritatem sequutus, evomuit diu pressum dolorem, atque iterum me querelarum suarum jussit esse legatum: cui ideo divi principis denegata est ab improbis audientia; quia non erat justitia defutura, domini imperatores Valentiniane, Theodosi, et Arcadi, incliti, victores ac triumphatores, semper augusti.

2. Gemino igitur functus officio, et ut præfectus vester gesta publica prosequor, et ut legatus civium mandata commendo. Nulla est hic dissensio voluntatum; quia jam credere homines desierunt aulicorum se studio præstare, si discrepent. Amari, coli, diligi, majus imperio est. Quis ferat obfuisse reipublicæ privata certamina? Merito illos senatus insequitur, qui potentiam suam famæ principis prætulerunt.

3. Noster autem labor pro clementia vestra ducit excubias. Cui enim magis commodat quod instituta majorum, quod patriæ jura et fata defendimus, quam temporum gloriæ: quæ tum major est, cum vobis contra morem parentum intelligitis nil licere? Repetimus igitur religionum statum, qui reipublicæ diu profuit. Certe numerentur principes utriusque sectæ, utriusque sententiæ: proximus eorum ceremonias patrum coluit, recentior non removit*. Si exemplum non facit religio veterum, faciat dissimulatio proximorum.

4. Quis ita familiaris est barbaris, ut aram Victoriæ non requirat? Cauti in posterum sumus, et talium rerum ostenta vitamus. Reddatur tamen saltem nomini honor, qui numini denegatus est. Multa Victoriæ debet æternitas vestra, et adhuc plura debebit. Aversentur hanc potestatem, quibus nihil profuit: vos amicum triumphis patrocinium nolite deserere. Cunctis potentia ista votiva est: nemo colendam neget, quam profitetur optandam.

5. Quod si hujus ominis non esset justa vitatio, ornamentis saltem curiæ decuit abstinere. Præstate, oro vos, ut ea quæ pueri suscepimus, senes posteris relinquamus. Consuetudinis amor magnus est. Merito divi Constantii factum** diu non stetit. Omnia vobis exempla vitanda sunt, quæ mox remota didicistis. Æternitatem curamus famæ et nominis vestri; ne quid futura ætas inveniat corrigendum.

6. Ubi in leges vestras et verba jurabimus? qua religione mens falsa terrebitur; ne in testimoniis mentiatur? Omnia quidem Deo plena sunt, nec ullus perfidis tutus est locus: sed plurimum valet ad motum delinquendi etiam præsentia religionis urgeri. Illa ara concordiam tenet omnium, illa ara fidem convenit singulorum: neque aliquid magis auctoritatem facit sententiis nostris, quam quod omnia quasi juratus noster ordo decernit. Patebit ergo sedes profana perjuriis, et hoc incliti principes mei probabile judicabunt, qui sacramento publico tuti sunt.

7. Sed divus Constantius idem fecisse dicitur. Cætera potius illius principis æmulemur: qui nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset. Corrigit enim sequentem lapsus prioris, et

---

* *Proximus*, id est, Julianus: *recentior*, nempe Valentinianus senior.

** Quod aram Victoriæ diruerit, quam non multo post reædificavit Julianus

de reprehensione antecedentis exempli nascitur emendatio. Fas fuit ut parens ille clementiæ vestræ in re adhuc nova non caveret invidiam. Num potest etiam nobis eadem defensio convenire, si imitemur, quod meminimus improbatum?

8. Accipiat æternitas vestra alia ejusdem principis facta, quæ in usum dignius trahat. Nil ille decerpsit sacrarum virginum privilegiis, replevit nobilibus sacerdotia, Romanis ceremoniis non negavit impensas, et per omnes vias æternæ Urbis lætum sequutus senatum, vidit placido ore delubra, legit inscripta fastigiis Deorum nomina, percontatus est templorum origines, miratus est conditores. Cumque alias religiones ipse sequeretur, has servavit imperio; suus enim cuique mos, suus cuique ritus est. Varios custodes urbibus et cultus mens divina distribuit. Ut animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur. Accedit utilitas, quæ maxime homini Deos adserit *. Nam cum ratio omnis in operto sit, unde rectius quam de memoria atque documentis rerum secundarum cognitio venit numinum? Jam si longa ætas auctoritatem religionibus faciat, servanda est tot sæculis fides, et sequendi sunt nobis parentes, qui sequuti sunt feliciter suos.

9. Romam nunc putemus adsistere, atque his vobiscum agere sermonibus: Optimi principes, patres patriæ, reveremini annos meos, in quos me pius ritus adduxit. Utar cerimoniis avitis; neque enim pœnitet. Vivam meo more; quia libera sum. Hic cultus in leges meas orbem redegit: hæc sacra Annibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Ad hoc ergo servata sum, ut longæva reprehendar? Videro quod instituendum putatur; sera tamen et contumeliosa emendatio senectutis.

10. Ergo diis patriis, diis indigetibus pacem rogamus. Æquum est quidquid omnes colunt, unum putari. Eadem spectamus astra, commune cœlum est, idem nos mundus involvit. Quid interest qua quisque prudentia verum requirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum: sed hæc otiosorum disputatio est: nunc preces, non certamina offerimus.

11. Quanto commodo sacri ærarii vestri Vestalium virginum prærogativa detracta est? Sub largissimis imperatoribus denegatur, quod parcissimi præstiterunt? Honor solus est in illo velut stipendio castitatis. Ut vittæ earum capiti decus faciunt, ita insigne ducitur sacrificii vacare muneribus. Nudum quodammodo nomen immunitatis requirunt; quoniam paupertate a dispendio tutæ sunt. Itaque amplius laudi earum tribuunt, qui aliquid rei detrahunt; SIQUIDEM SALUTI publicæ dicata virginitas crescit merito, cum caret præmio.

12. Absint ab ærarii vestri puritate ista compendia. Fiscus bonorum principum non sacerdotum damnis, sed hostium spoliis augeatur. Ullumne lucrum compensat invidia? Et quia avaritia in mores vestros non cadit, hoc miseriores sunt, quibus subsidia vetera decerpta sunt. Etenim sub imperatoribus, qui alieno abstinent, qui resistunt cupiditati, ad solam detrahitur amittentis injuriam, quod desiderium non movet auferentis.

13. Agros etiam virginibus et ministris deficientium voluntate legatos fiscus retentat. Oro vos, justitiæ sacerdotes, ut Urbis vestræ sacris reddatur privata successio. Dictent testamenta securi, et sciant sub principibus non avaris stabile esse quod scripserint. Delectet vos ista felicitas generis humani, cœpit causæ hujus exemplum sollicitare morientes. Ergo Romanæ religiones sub Romana jura non pertinent? Quod nomen accipiet ablatio facultatum, quas nulla lex, nullus casus fecit caducas? Capiunt legata liberti, servis testamentorum justa commoda * non negan-

* Epictetus *Enchir.* cap. 38: Ὅπου γαρ το συμφερον, εκεῖ και το ευσεβες: ubi utile est, ibi et pietas.

* *Justa commoda* ideo dicit, quia nec hæreditatem integram, nec legata quælibet accipere servis licebat: sed vel peculium, id est, modicam pecuniæ summam, vel pensionem aliquam, ut puta fructuum, vestium, etc. Nam *commoda* pro pensione quæ sacerdotibus militibusve adtribuatur, usurpari, ex Suetonio, Juvenali atque aliis intelligimus.

tur; tantum nobiles virgines, et fatalium sacrorum ministri excluduntur prædiis hæreditate quæsitis. Quid juvat saluti publicæ castum corpus dicare, et imperii æternitatem cœlestibus fulcire præsidiis, armis vestris, aquilis vestris amicas applicare virtutes, pro omnibus efficacia vota suscipere, et jus cum omnibus non habere? Itaque melior est servitus, quæ hominibus impenditur. Rempublicam lædimus, cui numquam expedit ut ingrata sit.

14. Nemo me putet solam causam religionum tueri : ex hujusmodi facinoribus orta sunt cuncta Romani generis incommoda. Honoraverat lex parentum vestales virgines, ac ministros deorum, victu modico, justisque privilegiis. Stetit muneris hujus integritas usque ad degeneres trapezitas, qui ad mercedem vilium bajulorum sacræ castitatis alimenta verterunt. Sequuta est hoc factum fames publica, et spem provinciarum omnium messis ægra decepit. Non sunt hæc vitia terrarum. Nihil imputamus astris. Nec rubigo segetibus obfuit, nec avena fruges necavit : sacrilegio annus exaruit; necesse enim fuit perire omnibus, quod religionibus negabatur.

15. Certe si est hujus mali aliquod exemplum, imputemus tantam famem viribus annorum. Gravis hanc sterilitatem aura constrinxit : silvestribus arbustis vita producitur, et rursus ad Dodonæas arbores plebis rusticæ inopia convolavit. Quid tale provinciæ pertulerunt, cum religionum ministros honor publicus pasceret? Quando in usum hominum concussa quercus, quando vulsæ sunt herbarum radices, quando alternos regionum defectus deseruit fœcunditas mutua; cum populo et virginibus sacris communis esset annona? Commendabat enim terrarum proventus victus antistitum : et remedium magis, quam largitas erat. An dubium est semper pro copia omnium datum, quod nunc inopia omnium vindicavit?

16. Dicet aliquis sumtum publicum denegatum alienæ religionis impendiis. Absit a bonis principibus ista sententia; ut quod de communi quibusdam tributum est, in jure fisci esse videatur. Nam cum respublica de singulis constet, quod ab ea proficiscitur, fit rursus proprium singulorum. Omnia regitis, sed suum cuique servatis : plusque apud vos justitia, quam licentia valet. Consulite certe munificentiam vestram, an hæc publica velit existimari, quæ in alios transtulistis? Semel honori Urbis delata compendia desinunt esse tribuentium : et quod a principio beneficium fuit, usu atque ætate fit debitum. Inanem igitur metum divino animo vestro tentat incutere, si quis adserit conscientiam vos habere præbentium, nisi detrahentium subieritis invidiam.

17. Faveant clementiæ vestræ sectarum omnium arcana præsidia : et hæc maxime, quæ majores vestros aliquando juverunt, vos defendant, a nobis colantur. Eum religionum statum petimus, qui divo parenti culminis vestri servavit imperium, qui fortunato principi legitimos suffecit hæredes. Spectat senior ille divus ex arce siderea lacrymas sacerdotum, et se culpatum putat more violato, quem libenter ipse servavit.

18. Præstate etiam divo fratri vestro alieni consilii correctionem : tegite factum quod Senatui displicuisse nescivit. Siquidem constat ideo exclusam legationem, ne ad eum judicium publicum perveniret. Pro existimatione est temporum superiorum, ut non dubitetis abolere, quod probatum est principis non fuisse.

EPISTOLA XVIII.

Relationi Symmachi respondet Ambrosius, et post conciliatam sibi Valentiniani benevolentiam, tria in eadem Relatione præcipua capita aggreditur. Nam prosopopœiæ qua Roma priscos suos ritus poscere fingebatur, alia ejusdem Romæ contraria efflagitantis opponitur, cum Vestalibus et sacrificulis virgines sacræ et Christi sacerdotes comparantur, ac tandem quod sublatas illas ceremonias famem ultam fuisse dictitabatur, id vanum esse invictissimis argumentis demonstratur.

[Anno 384]

Ambrosius episcopus beatissimo principi et clementissimo imperatori Valentiniano, *augusto.*

1. Cum vir clarissimus præfectus

Urbis Symmachus ad clementiam tuam retulisset, ut ara quæ de urbis Romæ curia sublata fuerat, redderetur loco; et tu, Imperator, licet adhuc in minoris ævi tyrocinio florentibus novus annis, fidei tamen virtute veteranus obsecrata gentilium non probares; eodem, quo comperi, puncto libellum obtuli : quo licet comprehenderim, quæ suggestioni necessaria viderentur; poposci tamen exemplum mihi Relationis dari.

2. Itaque non fidei tuæ ambiguus, sed providus cautionis, et pii certus examinis, hoc sermone Relationis adsertioni respondeo, hoc unum petens; ut non verborum elegantiam, sed vim rerum exspectandam putes. Aurea enim, sicut scriptura divina docet, est lingua sapientium litteratorum, quæ phaleratis dotata sermonibus, et quodam splendentis eloquii velut coloris pretiosi corusco resultans, capit animorum oculos specie formosi, visuque perstringit. Sed aurum hoc, si diligentius manu tractes, foris pretium, intus metallum est. Volve, quæso, atque excute sectam gentilium : pretiosa et grandia sonant, veri effœta defendunt : Deum loquuntur, simulacrum adorant.

3. Tria igitur in Relatione sua vir clarissimus præfectus Urbis proposuit, quæ valida putavit, quod Roma veteres, ut ait, suos cultus requirat, et quod sacerdotibus suis virginibusque Vestalibus emolumenta tribuenda sint, et quod emolumentis sacerdotum negatis, fames sequuta publica sit.

4. In prima propositione, flebili Roma questu sermonis illacrymat, veteres, ut ait, cultus ceremoniarum requirens. Hæc sacra, inquit, Annibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Itaque dum sacrorum potentia prædicatur, infirmitas proditur. Ergo Annibal diu sacris insultavit Romanis, et diis contra se dimicantibus, usque ad muros Urbis vincendo pervenit. Cur se obsideri passi sunt, pro quibus deorum suorum arma pugnabant?

5. Nam de Senonibus quid loquar, quos Capitolii secreta penetrantes Romanæ reliquiæ non tulissent; nisi eos pavido anser strepitu prodidisset? En quales templa Romana præsules habent. Ubi tunc erat Jupiter? An in ansere loquebatur?

6. Verum quid negem sacrorum ritus militasse Romanis? Sed etiam Annibal eosdem Deos colebat. Utrum volunt igitur, eligant. Si in Romanis vicerunt sacra, in Carthaginensibus ergo superata sunt: si in Carthaginensibus triumphata, nec Romanis utique profuerunt.

7. Facessat igitur invidiosa illa populi Romani querela : non hanc Roma mandavit. Aliis illa eos interpellat vocibus : Quid me casso quotidie gregis innoxii sanguine cruentatis? Non in fibris pecudum, sed in viribus bellatorum trophæa victoriæ sunt. Aliis ego disciplinis orbem subegi. Militabat Camillus, qui sublata Capitolio signa, cæsis Tarpeiæ rupis triumphatoribus, reportavit : stravit virtus, quos religio non removit. Quid de Attilio * loquar, qui militiam etiam mortis impendit? Africanus non inter Capitolii aras, sed inter Annibalis acies triumphum invenit. Quid mihi veterum exempla profertis? Odi ritus Neronum. Quid dicam bimestres imperatores **, et terminos regum cum exordiis copulatos? Aut forte illud est novum, barbaros suis excessisse finibus? Numquid etiam illi christiani fuerunt, quorum miserabili novoque exemplo alter captivus imperator, sub altero captivus orbis, fefellisse quæ victoriam promittebant, suas cerimonias prodiderunt***? Numquid et tunc non erat ara Victoriæ? Pœnitet lapsus : vetusta canities pudendi sanguinis traxit ruborem. Non erubesco cum toto orbe longæva converti. VERUM CERTE est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est.

---

* Attilii Reguli generosam fidem, crudelissimamque necem nemo nescit.

** Forte Pertinacem et Didium quorum prior 82, alter 65 dies imperium tenuit.

*** Hoc procul dubio de Valeriano, et filio ejus Gallieno intelligendum, quorum prior captus a rege Persarum Sapore, cui adscensuro cervicem pro scabello subjiciebat, in miserabili servitute consenuit : alter orbem terrarum luxu et nequitia perdidit, adeo ut triginta tyranni provincias occupaverint, et feminæ quoque contra eum diadema sumserint.

Erubescat senectus, quæ emendare se non potest. Non annorum canities est laudata, sed morum. NULLUS PUDOR est ad meliora transire. Hoc solum habebam commune cum barbaris, quia Deum antea nesciebam. Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus quæritis Dei voces? Venite, et discite in terris cœlestem militiam : hic vivimus, et illic militamus. Cœli mysterium doceat me Deus ipse, qui condidit : non homo, qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo, quam Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

8. Uno, inquit, itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Quod vos ignoratis, id nos Dei voce cognovimus. Et quod vos suspicionibus quæritis, nos ex ipsa sapientia Dei et veritate compertum habemus. Non congruunt igitur vestra nobiscum. Vos pacem diis vestris ab imperatoribus obsecratis, nos ipsis imperatoribus a Christo pacem rogamus. Vos manuum vestrarum adoratis opera, nos injuriam ducimus omne quod fieri potest Deum putari. Non vult se Deus in lapidibus coli. Denique etiam ipsi philosophi vestri ista riserunt.

9. Quod si vos ideo Christum Deum negatis, quia illum mortuum esse non creditis (nescitis enim quod mors illa carnis fuerit, non divinitatis, quæ fecit ut credentium jam nemo moriatur); quid vobis imprudentius, qui contumeliose colitis, et honorifice derogatis; vestrum enim Deum lignum putatis. O contumeliosa reverentia! Christum mori potuisse non creditis. O honorifica pervicacia!

10. Sed vetera, inquit, reddenda sunt altaria simulacris, ornamenta delubris. Reposcantur hæc a consorte superstitionis : christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. Quid manus pias et ora fidelia ministerium suis cogunt sacrilegiis exhibere? Vox imperatoris nostri Christum resultet, et illum solum, quem sentit, loquatur; *quia cor regis in manu Dei*. Numquid imperator gentilis aram Christo levavit? Dum ea quæ fuerunt, reposcunt, exemplo suo admonent quantum christiani imperatores religioni, quam sequuntur, debeant deferre reverentiæ; quando gentiles superstitionibus suis omnia detulerunt.

11. Dudum cœpimus, et jam sequuntur exclusos. Nos sanguine gloriamur, illos dispendium movet. Nos hæc victoriæ loco ducimus, illi injuriam putant. Numquam nobis amplius contulerunt, quam cum verberari christianos atque proscribi ac necari juberent. PRÆMIUM fecit religio, quod perfidia putabat esse supplicium. Videte magnanimos. Per injurias, per inopiam, per supplicium nos crevimus : illi ceremonias suas sine quæstu manere posse non credunt.

12. Habeant, inquit, Vestales virgines immunitatem suam. Dicant hoc, qui nesciunt credere, quod possit esse gratuita virginitas : provocent lucris, qui diffidunt virtutibus. Quantas tamen illis virgines præmia promissa fecerunt? Vix septem Vestales capiuntur puellæ. En totus numerus, quem infulæ vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiæ tempora coegerunt.

13. Adtollant mentis et corporis oculos, videant plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis. Non vittæ capiti decus, sed ignobile velamen usui, nobile castitati : non exquisita, sed abdicata lenocinia pulcritudinis : non illa purpurarum insignia, non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum : non privilegia, non lucra : omnia postremo talia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. Sed dum exercetur officium, studium provocatur. Suis castitas cumulatur dispendiis. NON EST virginitas, quæ pretio emitur, non virtutis studio possidetur : non est integritas quæcumque in auctione nummario ad tempus licitatur compendio. PRIMA CASTITATIS victoria est facultatum cupiditates vincere; quia lucri studium tentamentum pudoris est. Ponamus tamen subsidia largitatum conferenda virginibus. Quæ christianis mu-

nera redundabunt? quod tantas opes sufficiet ærarium? Aut si arbitrantur solis Vestalibus conferendum; non pudet, ut qui totum sibi sub imperatoribus gentilibus vindicarunt, iidem sub principibus christianis non putent nobis sortem debere esse communem?

14. Sacerdotibus quoque suis et ministris queruntur alimenta publica non deberi. Quantus hinc verborum tumultus increpuit! At contra, nobis etiam privatæ successionis emolumenta recentibus legibus denegantur, et nemo conqueritur; non enim putamus injuriam, quia dispendium non dolemus. Si privilegium quærat sacerdos, ut onus curiale declinet, patria atque avita et omnium facultatum possessione cedendum est. Quomodo hanc gentiles si haberent, ingravarent querelam, quod sacerdos ferias ministerii sui emat totius patrimonii sui damno, et privati universæ commoditatis dispendio usum publici mercetur obsequii: prætendens communis salutis excubias, domesticæ inopiæ se mercede soletur; quia ministerium non vendidit, sed gratiam comparavit.

15. Conferte causas. Vos excusare vultis decurionem, cum Ecclesiæ excusare non liceat sacerdotem. Scribuntur testamenta templorum ministris, nullus excipitur prophanus, nullus ultimæ conditionis, nullus prodigus verecundiæ : soli ex omnibus clerico commune jus clauditur, a quo solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur: nulla legata vel gravium viduarum, nulla donatio. Et ubi in moribus culpa non deprehenditur; tamen officio mulcta præscribitur. Quod sacerdotibus fani legaverit christiana vidua, valet: quod ministris Dei, non valet. Quod ego non ut querar, sed ut sciant quid non querar, comprehendi; malo enim nos pecunia minores esse, quam gratia.

16. Sed referunt, ea quæ vel donata vel relicta sunt Ecclesiæ, non esse temerata. Dicant et ipsi quis templis dona detraxerit, quod factum est christianis. Quæ si facta essent gentilibus, redderetur potius quam inferretur injuria. Nunccine demum justitia prætenditur, æquitas postulatur? Ubi tunc erat ista sententia; cum direptis christianorum omnium facultatibus, ipsos vitales anhelitus inviderent, et nullis usquam negata defunctis inhiberent supremæ commercia sepulturæ? Quos gentiles præcipitarunt, maria reddiderunt. Fidei ista victoria est, quod et ipsi jam facta majorum carpunt, quorum gesta condemnant. Sed quæ (malum!) ratio, ut eorum munera petant, quorum gesta condemnant?

17. Nemo tamen donaria delubris, et legata haruspicibus denegavit: sola sublata sunt prædia; quia non religiose utebantur iis, quæ religionis jure defenderent. Qui nostro utuntur exemplo, cur non utebantur officio? Nihil Ecclesia sibi, nisi fidem possidet. Hos reditus præbet, hos fructus. Possessio Ecclesiæ sumtus est egenorum. Numerent quos redemerint templa captivos, quæ contulerint alimenta pauperibus, quibus exsulibus vivendi subsidia ministraverint. Prædia igitur intercepta, non jura sunt.

18. En quod factum, quæ triste piaret nefas, fames, ut aiunt, publica vindicavit; quia usui omnium proficere cœpit, quod proficiebat commodis sacerdotum. Propterea ergo detractis, ut aiunt, arbusta exuta corticibus, succo miserabili deficientium ora lambebant. Propterea Chaonia frugem glande mutantes, rursus in pecudum pastus, et ad infelicis victus alimenta revocati, concussa quercu, famem in silvis miseram solabantur. Nova videlicet prodigia terrarum, quæ numquam ante acciderant; cum superstitio gentilis toto orbe ferveret! Re vera quando ante vacuis avenis seges avari vota lusit agricolæ, et spem rusticæ plebis quæsita sulcis frugis herba destituit?

19. Et unde Græcis oracula habita suæ quercus, nisi quia remedium silvestris alimoniæ cœlestis religionis donum putarunt? Talia enim suorum munera credunt deorum. Quis Dodoneas arbores nisi gentium populus adoravit; cum pabulum triste agri nemorum honore donaret? Non est verisimile quod in-

dignantes eorum dii id pro pœna intulerint, quod solebant placati conferre pro munere.

20. Quæ autem æquitas, ut paucis sacerdotibus dolentes victum negatum, ipsi omnibus denegarent; cum inclementior esset vindicta, quam culpa? Non est igitur idonea, quæ tantam ægritudinem mundi fallentis causa constrinxerit; ut virentibus segetibus subito spes anni adulta moreretur.

21. Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt: modone demum diis gentilium venit in mentem suas injurias ultum ire? Propterea nec adsueto cursu Nilus intumuit, ut urbicorum sacerdotum * dispendia vindicaret, qui non vindicavit suorum?

22. Esto tamen si superiore anno deorum suorum injurias vindicatas putant, cur præsenti anno contemtui fuere? Jam enim nec herbarum vulsis radicibus rusticana plebs pascitur, nec baccæ silvestris explorat solatia; nec cibum de sentibus rapit: sed operum læta felicium, dum messes suas et ipsa miratur, explevit voti satietate jejunium: usurarios nobis reddidit terra proventus.

23. Quis ergo tam novus humanis usibus vices stupeat annorum? Et tamen etiam superiore anno plerasque novimus provincias redundasse fructibus. De Galliis quid loquar solito ditioribus? Frumentum Pannoniæ, quod non severant, vendiderunt: et fœcunda Rhetia fertilitatis suæ novit invidiam; nam quæ solebat tutior esse jejunio, fœcunditate hostem in se excitavit: Liguriam Venetiasque autumni frumenta paverunt. Ergo nec ille sacrilegio annus exaruit, et iste fidei fructibus annus effloruit. Negent etiam quod largo fœtu vineæ redundaverint. Itaque et messem fœneratam recepimus, et liberalioris vindemiæ beneficia possidemus.

24. Postremus superest et maximus locus, utrum ea quæ vobis profuerint, Imperatores, restituere subsidia debeatis; ait enim: Vos defendant, a nobis colantur. Hoc est, fidelissimi Principes, quod ferre non possumus; quia exprobrant nobis vestro se nomine diis suis supplicare, et vobis non mandantibus, sacrilegium immane committunt, dissimulationem pro consensu interpretantes. Sibi habeant præsidia sua: suos, si possunt, illa defendant. Nam si iis a quibus coluntur, auxilio esse non possunt; quomodo possunt vos defendere, a quibus non coluntur?

25. Sed majorum, inquit, servandus est ritus. Quid quod omnia postea in melius profecerunt? Mundus ipse, qui vel primum coactis elementorum per inane seminibus, tenero orbe, concreverat, vel confuso adhuc indigesti operis caligabat horrore; nonne postea distincto cœli, maris, terrarumque discrimine, rerum formas quibus speciosus videtur, accepit? Exutæ humentibus tenebris novum terræ stupuere solem. Dies in exordio non refulget, sed in processu temporis incremento luminis micat, et caloris exæstuat.

26. Luna ipsa, qua propheticis oraculis species Ecclesiæ figuratur; cum primum resurgens in menstruas reparatur ætates, tenebris nobis absconditur: paulatimque cornua sua complens, vel e regione solis absolvens, clari splendore fulgoris irrutilat.

27. Exerceri in fructus terræ ante nesciebant: post ubi imperare arvis sollicitus cœpit agricola, et informe solum vestire vinetis, silvestres animos domesticis mollitæ cultibus exuerunt.

28. Anni ipsius ætas prima, quæ nos usu parili coloravit nutu gignentium: sed in processu lapsuris floribus vernat, postremis adolescit fructibus.

29. Nos quoque ævi rudes, sensus habemus infantiam: sed mutati in annos ingenii rudimenta deponimus.

30. Dicant igitur in suis omnia manere debuisse principiis; mundum tenebris obductum, quia splendore solis illuxerit, displicere. Et quanto gratius est animi tenebras depulisse, quam corporis; fideique jubar emicuisse, quam solis? Ergo et mundi sicut omnium rerum primæva nutarunt; ut venerabilis canæ fidei sequeretur senectus. Quos

* Quemadmodum Roma per Antonomasiam Urbs, ita et Romanos sacerdotes hoc loco Urbicos vocat Ambrosius.

hoc movet, reprehendant messem, quia sera fœcunditas est : reprehendant vindemiam, quia in occasu anni est : reprehendant olivam, quia postremus est fructus.

31. Ergo et messis nostra fides animorum est; Ecclesiæ gratia meritorum vindemia est, quæ ab ortu mundi virebat in sanctis, sed postrema ætate se diffudit in populos; ut adverterent omnes non rudibus animis irrepsisse fidem Christi (nulla enim sine adversario corona victoriæ), sed explosa opinione, quæ ante convaluit, quod erat verum, fit jure prælatum.

32. Si ritus veteres delectabant, cur in alienos ritus eadem Roma successit? Omitto absconditam pretio humum, et pastorales casas auro degeneri renitentes. Quid, ut de ipso respondeam quod queruntur, captarum simulacra urbium, victosque deos, et peregrinos ritus sacrorum alienæ superstitionis æmuli receperunt? Unde igitur exemplum, quod currus suos simulato Almonis in flumine lavat Cybele? Unde Phrygii vates, et semper invisa Romanis non æquæ Carthaginis numina? Quam Cœlestem Afri, Mitram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate. Sic deam esse et victoriam crediderunt, quæ utique munus est, non potestas : donatur, non dominatur, legionum gratia non religionum potentia. Magna igitur dea, quam militum multitudo sibi vindicat, vel præliorum donat eventus?

33. Hujus aram strui in urbis Romæ curia petunt, hoc est, quo plures conveniunt christiani. Omnibus in templis aræ, ara etiam in templo victoriarum. Quoniam numero delectantur, sacrificia sua ubique concelebrant. Quid est nisi insultare fidei, unius aræ sacrificium vindicare? Ferendumne istud, ut gentilis sacrificet, et christianus intersit? Hauriant, inquit, hauriant vel inviti fumum oculis, symphoniam auribus, cinerem faucibus, thus naribus, et aversantium licet ora excitata focis nostris favilla respergat. Non illi satis sunt lavacra, non porticus, non plateæ occupatæ simulacris? Etiamne in communi illo concilio non erit communis conditio? Obstringetur pia senatus portio obtestantium vocibus, adjurantium sacramentis. Si refutet, videbitur mendacium prodere : si adquiescat, sacrilegium confiteri.

34. Ubi, inquit, in leges vestras et verba jurabimus? Ergo mens vestra, quæ legibus tenetur inclusa, ceremoniis gentium suffragium colligit, fidem stringit? Jam non solum præsentium, sed absentium etiam, et quod est amplius, Imperatores, fides vestra pulsatur; vos enim cogitis, si jubetis. Constantius augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret. Jussit auferri, non jussit reponi. Illud auctoritatem facti habet, hoc præcepti non habet.

35. Nemo sibi de absentia blandiatur. Præsentior est, qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur. Plus enim est mente connecti, quam corpore copulari. Vos senatus cogendi concilii præsules habet, vobis coit : vobis conscientiam suam, non diis gentium præstat : vos liberis suis, non tamen fidei suæ præfert. Hæc est caritas expetenda, hæc est caritas major imperio, si fides tuta sit, quæ servat imperium.

36. Sed fortasse aliquem moveat ita fidelissimum principem * destitutum : proinde quasi meritorum pretium caducis æstimetur præsentium. Quis enim sapiens non in orbe quodam atque circuitu locata humanarum rerum novit negotia; quia non eosdem semper successus habent : sed variant status, et mutant vices?

37. Quem beatiorem Cneio Pompeio Romana templa miserunt? At is cum tribus triumphis terrarum cinxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, et sui terminis exsul imperii, Canopei manu spadonis occubuit.

38. Quem nobiliorem Cyro Persarum totius orientis terræ regem dederunt? Is quoque cum principes potentissimos adversantes vicisset, victos reservasset, muliebribus armis fusus interiit. Et ille

* Gratianum dubio procul.

rex qui superatos etiam consessus honore donaverat, exsecto capite, et intra utrem plenum cruoris, satiari jussus, incluso, femineis imperiis ludibrio fuit. Adeo in istius vitæ curriculo non paria paribus, sed longe diversa referuntur!

39. Quem etiam magis sacrificiis deditum, quam Carthaginensium ducem Hamilcarem reperimus? Qui cum toto prælii tempore inter acies positus dimicantes, sacrificium faceret; ubi partem suorum victam esse cognovit, in ipsos quos adolebat, se præcipitavit ignes: ut eos vel corpore suo restingueret, quos sibi nihil profuisse cognoverat.

40. Nam de Juliano quid loquar? qui cum responsis haruspicum male credulus esset, ademit sibi subsidia revertendi *. Ergo in communi casu non est communis offensa; neminem etenim promissa nostra luserunt.

41. Respondi lacessentibus tamquam non lacessitus; refellendæ etenim Relationis, non exponendæ superstitionis mihi studium fuit. Te tamen, Imperator, ipsa eorum Relatio faciat cautiorem. Nam cum de superioribus principibus texuisset, quia prior eorum numerus ceremonias patrum coluit, recentior non removit; addidisset etiam : Si exemplum religio veterum non facit, faciat dissimulatio proximorum; evidenter docuit quid et fidei tuæ debeas, ut gentilitii ritus non sequaris exemplum : et pietati, ut fratris statuta non violes. Si enim pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem principum prædicarunt, qui cum essent christiani, decreta tamen gentilium minime removerunt: quanto magis amori debes deferre fraterno, ut qui dissimulare deberes, etiamsi quid forsitan non probares, ne fraternis derogares statutis, et nunc teneas quod et fidei tuæ, et germanitatis necessitudini judicas convenire.

* Navibus scilicet combustis.

EPISTOLA XIX.

Ambrosius a Vigilio ad episcopatum recens allecto, ut sibi formam institutionis traderet, obsecratus, admonet ne fideles cum infidelibus patiatur inire conjugia : deterreat populum a fraudibus atque fœnoribus: ad hospitalitatem vero illum hortetur : sed potissimum ut memorata christianorum cum gentilibus matrimonia efficacius prohibeat, historiam Samsonis universam decurrit atque edisserit.

[Anno circiter 385]

***Ambrosius* Vigilio *.**

1. Poposcisti a me institutionis tuæ insignia, quoniam novus accitus es ad sacerdotium. Et quoniam te ipsum ædificasti, ut oportuit, qui dignus habitus es tanto munere; quomodo et alios ædifices, significandum videtur.

2. Primum omnium cognosce Ecclesiam Domini tibi commissam; ideoque vitandum semper, ne quid obrepat offensionis, et fiat velut commune corpus ejus gentilium admixtione. Unde Scriptura tibi dicit : Ne accipias uxorem de filiabus Chananæorum, sed vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel, id est, domum sapientiæ; et ejus tibi adquire copulam. Mesopotamia autem regio est in partibus orientis, quæ duobus maximis per ea locorum Euphrate et Tigri fluminibus circumvenitur, quibus origo est in Armeniæ locis. Influunt autem diverso meatu in mare Rubrum; et ideo Mesopotamiæ nomine signatur figura Ecclesiæ, quæ maximis fluentorum prudentiæ irriguis atque justitiæ fœcundat mentes fidelium, quibus sacri baptismatis, cujus typus præcessit in Rubro mari, infundit gratiam, culpamque abluit. Doce ergo plebem, ut non ex alienigenis, sed ex domibus christianis conjugii quæratur copula.

3. Nemo fraudet mercenarium mercede debita; quia et nos mercenarii sumus Dei nostri, et ab eo mercedem laboris nostri exspectamus. Et tu quidem, aut quicumque es negotiator, mercenario tuo mercedem pecuniariam negas, id est, vilem, caducam : tibi autem negabitur merces promissorum cœlestium. *Non fraudabis* ergo, ut Lex dicit, *mercenarium mercede sua*.

4. Non dabis pecuniam tuam ad usuram; quoniam scriptum est quod is qui

* De Vigilio vide martyrologium, ad 7 kal. julias.

pecuniam suam non dedit ad usuram, habitabit in tabernaculo Dei; nam ille supplantatur, qui usurarum captat emolumenta. Itaque vir Christianus, si habet, det pecuniam quasi non recepturus: aut certe sortem, quam dedit, recepturus. Habet in ea non mediocrem gratiæ usuram. Alioquin decipere istud est, non subvenire. Quid enim durius, quam ut des pecuniam tuam non habenti, et ipse duplum exigas? Qui simplum non habuit, unde solveret; quemadmodum duplum solvet?

5. Exemplo nobis sit Tobias, qui numquam requisivit pecuniam, quam dederat, nisi extremo vitæ suæ tempore; magis ne fraudaret hæredem, quam ut depositam pecuniam cogeret ac recuperaret. Populi sæpe conciderunt fœnore, et ea publici exitii causa exstitit. Unde nobis sacerdotibus id præcipue curæ sit, ut ea vitia resecemus, quæ in plurimos videntur serpere.

6. Hospitem doce voluntarium magis quam ex necessitate esse oportere; ne in hospitio deferendo inhospitalem affectum animi sui prodat, et in ipsa hospitis susceptione per injuriam violetur gratia: sed magis excolatur officiorum usu, et aliquo humanitatis ministerio. Non enim a te munera exiguntur ditia, sed officia voluntaria, plena pacis et convenientis concordiæ; meliora sunt enim olera cum amicitia et gratia, quam si exquisitis dapibus adornetur convivium, si desit affectus gratiæ. Legimus peremtos gravi populos excidio propter violata jura hospitii. Propter libidinem quoque commissa bella atrocia.

7. Sed prope nihil gravius quam copulari alienigenæ, ubi et libidinis et discordiæ incentiva, et sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum conjugium velamine sacerdotali, et benedictione sanctificari oporteat; quomodo potest conjugium dici, ubi non est fidei concordia? Cum oratio communis esse debeat, quomodo inter dispares devotione potest esse conjugii communis caritas? Sæpe plerique capti amore feminarum fidem suam prodiderunt; ut patrum populus in Beelphegor. Unde Phinees, arrepto gladio, interfecit Hebræum et Madianitem feminam, et mitigavit indignationem divinam, ne totus populus extingueretur.

8. Quid de pluribus exemplis loquar? Ex multis unum proferam, et ejus commemoratione liqueat, quam perniciosum sit alienigenæ mulieris adscivisse copulam. Quis fortior, et ab incunabulis suis et munitior Dei spiritu, quam nazaræus Samson? Et ipse proditus est, et ipse per mulierem non potuit suam tenere gratiam. Cujus generationis et vitæ totius seriem historico digestam stylo enarrabimus secundum sacri libri continentiam, quæ in hunc est modum non verborum serie, sed sensu.

9. Multos per annos Hebræorum populum subditum Palæstini ac subjectum habebant; quoniam fidei prærogativam amiserat, qua victoriam patres adepti fuere. Non penitus tamen interciderat insigne electionis apud auctorem suum, et funiculus hæreditatis: sed quia rerum secundarum insolentia sæpe extollebantur, dabat eos plerumque in potestatem hostium; ut more ingenii humani remedium malorum de cœlo sibi quærerent. Tunc enim Deo subditi sumus, cum adversis aliquibus urgemur: secundæ res mentem extollunt. Quod cum alias usu probatum sit, tum maxime in ea rerum conversione, qua rursus ad Hebræos a Palæstinis versa vice res mutatæ.

10. Namque cum diuturna injuria longæ subjectionis ita essent depressa Hebræorum pectora, ut nullus virili ingenio ad libertatem animos tollere auderet, ortus est illis Samson divino oraculo prædestinatus, magnus vir, nec in pluribus numerandus, sed in paucis præstantissimus, et quod sine ulla controversia sit, viribus corporis omnium facile primus. Eoque ingenti admiratione nobis spectandus a principio, non illa quæ temperantiæ et sobrietatis jam inde a pueritia vini abstemius præclara insignia dedit, nec illa quæ intonso capite nazaræus sacra diu servavit custodia: sed ab adolescentia, quæ in aliis ætas mollior, in hoc egregia, atque supra humanum modum perfectæ virtutis stupenda facinora effecit: quibus divini

oraculi mox aperuit fidem, quod non perfunctorie tanta eum anteisset gratia; ut descenderet Angelus, per quem ortus ejus præter spem parentibus annuntiaretur, futurum regimen et præsidium suis; nam gravibus jamdiu Palæstinorum imperiis afflictabantur.

11. Pater illi erat de tribu Dan timens Deum, haud ignobili genitus loco, præstans cæteris : mater utero sterilis, sed animi virtutibus haud infœcunda; quæ propriæ hospitio mentis recipere meruit visionem Angeli, mandatum tenuit, oraculum implevit. Nec tamen passa sine viro scire vel divinitatis secretum, insinuavit marito visum sibi hominem Dei, præclara specie, futuræ sobolis ferentem oracula : qua pollicitatione sese fidentem cum conjuge fidem promissorum cœlestium participare. Quod ubi comperit, pie Deum precatus oravit; ut sibi quoque visionis ejus gratia tribueretur, dicens : *Ad me, Domine, Angelus veniat tuus.*

12. Unde ego arbitror, non zelo mulieris, quæ esset spectabilis pulcritudinis, aliquid eum suspectum habuisse, ut quidam existimavit * : sed magis divinæ zelo gratiæ provocatum, conspectus sacri voluisse participari munere. Neque enim vitiis animi prave affectus, tantam apud Dominum invenisset gratiam, ut Angelus in ejus domum reverteretur : qui monitis iis quæ usus oraculi postulavisset, subito flammæ vehementis elevatus specie, sese recepit. Id formidolosum viro, mulier salubrius interpretata, in gaudium vertit, atque ademit sollicitudinem; eo quod prosperorum indicium, non adversantium sit visere Deum.

13. Talibus e cœlo commendatus insignibus ubi primum adolevit, conjugio mentem intendit, sive quod vagam ac familiarem adolescentulis abhorreret animo lubricæ libidinis consuetudinem : sive quia jam causa quærebatur, quemadmodum a cervicibus plebis suæ averteret Palæstinorum potentiam, duraque imperia. Pergens itaque in Thamnatam (urbi hoc nomen est in illis positæ locis, quæ tunc temporis Palæstinorum incolis frequentabatur), virginem adspexit, grata specie, et vultu decoro; et parentes proprios, quorum comitatu fultus gradiebatur, oravit ut eam in conjugium sibi poscerent. Verum illi ignorantes quod eo intentio vergeret, ut Palæstinis aut negantibus infestior foret, aut adquiescentibus, affectus inferendæ in subditos injuriæ demereretur; cum ex conjunctione æqualitas par, et gratia consortii jure accresceret, aut si quid offensum esset, longius ultionis studia procederent, quasi alienigenam declinandam arbitrabantur. Sed ubi flectere animum pignoris legitimorum objectu frustra experti, in arbitrium ejus volentes concessere.

14. Recepta itaque petitione, Samson cum sibi promissam reviseret, divertit, et paulisper de aggere deflexit; continuoque occurrit ei leo ferus de silva, agresti libertate sævior. Comes nullus, telum in manibus haudquaquam suppeditabat : cedere pudor, et conscia virtus fiduciam dare. Ruentem in se brachiis amplexus necat, et lacertorum nodo exanimatum, præter aggerem supra silvestria germina projecit ac dereliquit. Locus erat lætus pabuli herboso gramine, vinetis consitus. Itaque apud dilectissimam sibi sponsam exuvias feræ credidit sine momento futuras; cum talium rerum tempora non terribilibus spoliis, sed mitibus gaudiis, et festa fronde fiant venustiora. Denique post eadem regrediens via, favum in utero leonis offendit, atque abstulit, donum parentibus ac puellæ futurum; talia enim sponsam munera decent; ac degustato melle, favum prædictis edendum dedit, causam repressit.

15. Sed forte quadam die nuptialis festi celebrabatur convivium, læta in epulis juventus mutuis se ad ludum invitabat sermonibus; cum alius alium salsiore dicacitate perstringeret, sicut se hujusmodi usus habet, certamen lætitiæ accendebatur. Ibi tum quæstionem hujusmodi proposuit Samson juvenibus coepulantibus : *De manducante exivit esca, et de forti processit dulce;* absolventibus pollicens præmium, quasi mer-

* Fl. Josephum Judæum designat.

cedem sapientiæ, triginta sindones, et totidem stolas, secundum numerum virorum commessantium : aut mulctam ignorantibus.

16. Qui cum enodare implexa, et distinguere ambigua nequirent, mulierem ejus partim minis exagitando, partim fatigando precibus, eo impulere, ut a viro posceret quæstionis ejus absolutionem, insigne futurum conjugalis gratiæ in mercedem amoris. Atque ea seu animi territa, seu muliebri ingenio inflexa, veluti pio questu maritalis odii dolorem prætexere hoc cœpit, quod secretum viri consors totius vitæ et conscia non comperisset, similisque cæteris habita foret, cui arcanum viri proprii non crederetur. *Odisti me*, inquit, *et non amasti, quam celasti usque adhuc.*

17. Hisque et cæteris talibus invictus ad cætera animus, muliebribus emollitus blanditiis, aperuit dilectæ propositam quæstionem; et illa civibus. A quibus vix tandem septimo die, qui præscriptus absolvendæ parabolæ fuerat, ante occasum solis comperta soluta sunt, atque in hunc modum relata : *Quid fortius leone? Quid dulcius melle?* Et ille respondit : Nec muliere aliquid perfidiosius * : *Nam si non domuissetis vitulam meam, numquam intelligeretis parabolam meam;* et statim descendit in Ascalonem et triginta viros peremit, quorum exuvias auferens, eos qui propositam quæstionem solverant, promisso munere donavit.

18. Abstinuit autem conjugio puellæ, cujus perfidiam deprehenderat, atque in patriam domum sese recepit. Turbataque animi juvencula, quæ indignationem læsi, ferociam fortissimi fraudi sibi futuram justa formidine perhorresceret, in alterius viri concessit nuptias; quem tamen paranymphum sibi Samson quasi fidum sodalem, cum duceret eam uxorem, adsciverat. Nec sic tamen, prætento licet conjugio, offensionis periculum avertit. Namque ubi res prodita, volentique ad conjugem redire interclusa copia, quod pater eam alii viro nupsisse diceret, sororem sane ejus, si vellet, ducere liceret; stimulo injuriæ exulceratus, publicam excogitavit ultionem capessere domesticæ contumeliæ indignatione : correptisque trecentis vulpibus, adulta æstate, cum jam matura essent in agris frumenta, binas sibi invicem caudam ad caudam ligavit, atque in medium earum ardentem inseruit facem, nodoque adstrinxit inexsolubili, et ultor injuriæ super manipulos messis dimisit frumentariæ, quam secuerant incolæ Palæstinorum. At illæ igni exterritæ, quacumque præcipites convolvebantur, spargebant incendium, et exurebant spicas eorum. Quo dispendio commoti, quod omnes sibi locorum fructus interierant, factum principibus suis intimaverunt. Et illi miserunt viros in Thamnatam, qui mulierem quæ variato fidem conjugio mutaverat, ac totam ejus domum parentesque igni involvere; quod ea causa suæ vastitatis et injuriæ foret : nec oportuisse lædi virum pronuntiantes, qui posset malo publico se ulcisci.

19. Nec tamen Samson populis Palæstinorum delicti gratiam fecit, atque eo vindictæ fine contentus fuit : sed concidit eos strage maxima, plurimique eorum ferro interiere. Ipse autem concessit in Etam, ad torrentem in deserto. Petra illic erat munitio tribus Juda. Palæstini vero, ut qui eum non auderent lacessere, nec munitionis prærupta arduaque superare, tribum Juda denuntiato adorsi urgere prælio, cum justa referri cernerent, quod subditos sibi et tributarios perditum iri nequaquam verum et æquum atque ex usu videretur publico, pro alieno præsertim facinore : consulentes in medium, tradi sibi designatorem tanti flagitii postulaverunt, atque ita illis quod ab eo commissum, futurum sine noxa esset.

20. Qua præscripta sibi conditione, viri de tribu Juda tria millia ex suis congregantes adscenderunt ad eum, et præfato quod essent suditi tii Palæstinorum, quibus sibi necessitas obediendi non ex arbitrio, sed ex periculi formidine maneret; facti sui invidiam [illegible] quebant in eos, qui jus cogendi [illegible] bant. Tum ille : Et quæ, inquit, [illegible]

* Josephus, οὐδε γυναικος εἶναι τι δολερωτερον.

tiæ forma est, genus Abrahamidarum, ut circumscriptæ primo conjugis, deinde abductæ perniciosa mihi vindicta sit, et sine periculo domesticam injuriam non licuerit ulcisci? Tantumne inclinatis animos ad turpe vernularum obsequium; ut exsecutores vos alienæ præbeatis insolentiæ, atque in vosmet ipsos vertatis manus? Si pereundum est, quia dolorem habuit liberum, juvat perire manibus Palæstinorum. Tentata domus, sollicitata uxor : si non licuit mihi vivere sine eorum fraude, saltem liceat mori sine meorum scelere. Retuli ego acceptam injuriam, non intuli? Vos æstimate an digna vicissitudo fuerit. Illi de damno fructuum queruntur, ego de conjugis amissione : conferte manipulos messis, et sociam thori. Dolorem meum ipsi probarunt, cujus injurias vindicaverunt. Videte quo vos ministerio dignos putant. A vobis eum in mortem affici volunt, quem ipsi ultione dignum de iis, qui læserant, judicaverunt, et qui vindictæ præbuere ministerium. Sed si adeo subdita superbis colla geritis, tradite me hostium manibus, vos nolite occidere. Non mortem abnuo, sed vestrum fugio contagium *. Verum si formidine ceditis insolentibus, alligate vinculis manus : inermes licet, invenient sibi arma nodis solutæ. Certe conditioni impositæ satis futurum arbitrati sunt, si viventem in potestatem daretis.

21. Quibus illi auditis, quamvis tria millia virorum adscenderant, sacramentum dederunt quod a se vitæ ejus vis nulla irrogaretur; tantummodo patiens vinculorum esset, ut deditionem ejus patrarent, quo vacui fierent ejus, cujus arguebantur, facinoris.

22. Accepta itaque fide, spelæo egressus, deseruit petræ munitionem : ac duobus innexus funibus, ubi appropinquare accitos ad suscipiendum Palæstinorum validos videt, infremuit spiritu, et universa dirupit vincula; atque arripiens maxillam asini jacentem, percussit mille viros, fugavit alios grandi virtutis spectaculo; cum inermi et uni cederent armatorum agmina. Et qui cominus ausi fuerant congredi, facili negotio, nullo labore obtruncati, aliis fuga exitium demsit. Unde hodieque Agon * loco nomen est, quod ibi Samson gloriosum certamen virtute egregia consummaverit.

23. Sed utinam quam fortis in hostem, tam moderatus in victoria fuisset. Verum quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus, qui debuit eventum pugnæ divino favori et præsidio deferre, sibi arrogavit, dicens : *In maxilla asinæ delevi mille viros.* Nec aram statuit Deo, nec hostiam immolavit : sed negligens sacrificii, adsumtor gloriæ, ut triumphum suum perpetuo consecraret nomine, vocavit locum Maxillæ interfectionem.

24. Et mox siti graviter cœpit inardescere, et potus deerat, nec jam ferre ac tolerare poterat. Unde intelligens quod nihil tam facile esset humanæ opis, quod sine divino adjumento non difficile foret, exclamavit atque obsecravit, ne sibi Deus omnipotens in offensam verteret, quod imprudenter incauto sermone sibi aliquid adsignavisset. Quinetiam illam victoriam Deo deputabat dicens : *Tu dedisti in manu servi tui salutem magnam hanc, et nunc subveni; quia ecce morior siti, et in potestatem eorum, de quibus tantum donasti triumphum, sitis necessitate adjudicor.* Quomodo Dei misericordia, cum projecisset ille maxillam, aperuit scissuram ejus, et fons erupit ex ea, et bibit Samson, et resumsit spiritum, et vocavit locum Invocationem fontis; eo quod victoriæ jactantiam invocationis precibus emendasset : ita diversa judicia mature edita, quod et arrogantia cito offensam incurreret, et humilitas sine ulla offensione sese reconciliaret.

25. Verum ubi decursa serie bellum Palæstinorum composuit, et suorum declinans ignaviam, et hostilem despiciens manum, Gazam sese contulit;

* *Vestrum fugio contagium* hoc loco ita interpretandum, caveo ne vos ex morte mea contagium peccati contrahatis.

* Verisimile est in illis Josephi verbis, ὁ σιαγων καλεῖται νῦν δια την Σαμψωνος ανδραγαθιαν επ'αυτῷ γενομενην, Ambrosium legisse ὁς αγων καλεῖται, etc. Αγων, certamen.

ea civitas erat in locis Palæstinorum, et habitabat illic in diversorio. Quod cognitum Gazei haudquaquam dissimulatione præterierunt, sed festinantes circumdederunt diversorium ejus, et obsederunt universos aditus domus; ne fugam in nocte componeret. Itaque Samson cognito quid pararetur, compositas insidias noctis medio prævertens, columnas domus manibus amplexus, materiem totam et culminis molem cervice valida sustentans, in verticem montis altissimi transportavit, qui imminebat urbi Chebron, quæ populis Hebræis incolebatur.

26. Sed cum libero et vago motu transgrederetur non solum regionis paternæ terminos, sed etiam morum limites, et majorum observatione præscriptos, eam sibi futuræ mox cladis pestem invenit. Namque parum fida expertus alienigenæ uxoris prima connubia, qui debuisset cavere vel postea, rursus Dalilæ mulieris fornicariæ copulam non declinavit; et cum eam diligeret impense, tentandi se causam dolis hostilibus præstitit. Adscendentes enim Palæstini ad eam, polliciti sunt pecuniam viritim daturos mille et centum denarios, si proderet eis in quo ille fiduciam virtutis suæ constitutam haberet: quo cognito, circumveniri et capi posset.

27. At illa quæ semel se pecuniæ prostituerat, astute satis et callide inter pocula et illecebras amoris quasi admirans fortitudinis ejus eminentiam, quærere hoc cœpit, quo tandem genere tantum præstaret reliquorum virtutibus; simul et quasi pavida atque sollicita orare, ut dilectæ suæ committeret, qui nexus adstrictum alienæ potestatis substerneret. Ille autem adhuc sobrius et fortis animi adversus delinimenta meretricia dolum dolo retulit, dicens quia si vitibus virentibus adhuc et non aridis alligaretur, infirmitate corporis adæquaret aliorum similitudinem. Quo Palæstini per Dalilam sibi comperto, cum vitea soporanti circumdedissent vincula, quasi de improviso excitum, haud degenerem offendere notæ et solitæ fortitudinis; cum solutis nexibus, virtus libera multis licet, resisteret ac repugnaret.

28. Sed ubi parum processit, rursus Dalila quasi derisa et conquerens repetere artes suas, et fidem amoris poscere non prætermittebat. Cui Samson validus adhuc consilii, dolum ridens, significavit ligatum se septem funibus, qui adhuc sine usu forent, venturum in potestatem hostium : sed et hoc frustra fuit. Tertio quoque tamquam de mysterio depromsit, et jam lapsuro propior, si dissoluti essent crines septem capitis sui, et quasi in cubitum intexti, discederet ab eo virtus sua. Et hoc quoque lusit insidiarum fabricatores.

29. At postremum cum illusum sibi toties procax mulier deploravisset, indignam se habitam dolens, cui committeretur arcanum dilecti; et id quod pro remedio quæreret, ad proditionem suspectari videret, lacrymis fidem coegit: simul quia debebatur invictæ ad id tempus fortitudinis viro, ut ærumnam incideret; saucius animi secretum aperit: prætendere in se virtutem Dei, et esse Domino sanctificatum, secundum ejus præceptum comam pascere, quæ si adtonderetur desineret nazaræus esse, et propriæ virtutis usum amitteret. Palæstini per mulierem comperta infirmitate viri, sceleris mercedem afferunt; ut pretio obnoxia, dolum patraret.

30. At illa meretriciis delinimentis fessum amoris in soporem compulit, et tonsore adhibito, septem crines capitis ejus admota novacula abscidit, continuoque interdicti prævaricatione vires minutæ. Denique ex somno expergitus: *Faciam*, inquit, *sicut soleo; et excutiam me super adversarios;* sed nec animi sui alacritatem, nec virtutem agnovit: nec vigor erat, nec gratia manebat. Itaque reputans secum quod improvide se mulieribus credidisset, et calvi * ratus tentare ulterius aliquid damnatum in-

* Calvi, a verbo *calvere*, *calvo*, quod idem est ac decipere. Lusus verborum hic est, a calvitate Samsonis petitus. Hunc ergo locum sic interpretare : *calvi ratus*, ratus se deceptum fore ; *tentare*, si tentaret ; *damnatum infirmitatis*, cum infirmitate damnaretur, seu convictus esset.

firmitatis, cæcitati oculos, vinculis manus præbuit; et compedibus innexus carcerem intravit multis sibi incognitum tempestatibus.

31. Et jam processu temporis crescere ei coma cœperat: itaque cum esset celebre convivium, Palæstinorum conventui producitur de carcere Samson, ac statuitur in populi conspectu. Erant tria millia ferme hominum virilis ac muliebris sexus; et gravibus eum insultabant conviciis, circumagebant ludibriis, quod durius et ultra ipsam captivitatis speciem viro ingenitæ virtutis conscio tolerabatur. Nam vivere et mori naturæ functio, ludibrio esse probro ducitur. Cupiens igitur tantam contumeliam vel ultione solari, vel morte in reliquum prævertere, simulato quod propter infirmitatem corporis et nodos compedum sustentare sese nequiret; proposcit a puero, qui dirigebat vias ejus, ut admoveret eum ad columnas proximas, quibus domus omnis suffulciebatur. Et admotus, utraque manu fulcra totius comprehendit ædificii, atque intentis ad festa sacrificii Palæstinis, quod Dagoni deo suo deferebant, per quem sibi adversarium suum datum in potestatem arbitrabantur muliebris perfidiæ dolos beneficiis annumerantes cœlestibus, exclamavit ad Dominum dicens: Domine, adhuc semel memor pueri tui esto, ut pro duobus oculis meis vindictam tribuas de nationibus; ne dent gloriam suis diis, quod ipsis juvantibus, me in potestatem acceperint: nec vitam meam pluris facio. *Moriatur anima mea cum Palæstinis;* ut agnoscant sibi infirmitatem meam non minus quam virtutem exitialem fuisse.

32. Concussit itaque columnas magna vi, ac dissolvit et comminuit eas: quas sequuta ruina superioris culminis, et ipsum involvit, et universos, qui desuper adspectabant, præcipitavit. Ibi magna vis marium, feminarumque promiscue exanimata, et triumphus quæsitus peremto et supra omnes superiores victorias haud quaquam degenere et decoloro exitu. Nam etsi inviolabilis ad id locorum et deinceps, atque incomparabilis in hac vita expertis belli fuerit viris; tamen in morte se ipsum vicit, et insuperabilem gessit animum, ut contemneret, et quasi pro nihilo haberet vitæ finem omnibus formidolosum.

33. Virtutis igitur fuit quod victoriarum numero diem clausit, nec captivum exitum, sed triumphalem invenit. Circumscriptum autem fuisse a muliere, naturæ potius quam personæ adscribendum; quia humana conditio quam culpa inferior; premitur enim et cedit illecebris flagitiorum. Itaque cum Scriptura ei testificetur quod plures in morte, quam in lumine vitæ istius positus occiderit; videtur ad adversariorum magis exitium captus, quam quo ipse dejectior fieret, aut minor esset: non est enim se expertus inferiorem, cujus sepultura præstantior, quam potentia fuit. Denique non telis, sed cadaveribus hostium pressus et humatus est, proprio tectus triumpho, clarum insigne relinquens posteris; eo quod populum suum, quem captivum invenerat, viginti annis in libertate judicio suo rexit, et sepultus in patrio solo libertatis hæredem dimisit.

34. Hoc ergo exemplo liquet alienigenarum consortia refugienda; ne pro caritate conjugii proditionis insidiæ succedant. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XX.

Narrat sorori quæ Mediolani per dies aliquot propter basilicam, quam Arriani petebant, evenere: quomodo a Valentiniani ministris ipse fuerit compellatus, populus autem reclamaverit: deinde quomodo missis decanis ad basilicam invadendam, raptus fuerit a populo Castulus Arrianus, cujus occasione, licet sua ipsius cura liberati, variæ sequutæ sunt condemnationes; post quæ iterum interpellatus imperatoris nomine sanctus præsul magna constantia respondet. Addit postridie occupata basilica, milites se ad catholicos transituros promisisse, nec populum de fortitudine quidquam remisisse: tentationes Job et maxime quas a muliere passus legitur, huic tempori accommodatas: interim liberatam basilicam, sed Notarium sibi dura nuntiasse, quibus neutiquam motus fuerit: postremo prophetiæ Jonæ ad res præsentes adaptationem, populi ob liberatam basilicam, et mulctam

mercatoribus remissam gaudium, verba Valentiniani ad comites, et suum ad Calligoni minas responsum subdit.

[Anno 385]

1. Quoniam in omnibus fere epistolis sollicite quæris de Ecclesia, accipe quid agatur. Postridie quam accepi litteras tuas, quibus significaveras quod te exagitarent somnia tua, moles inquietudinum gravium cœpit moveri. Nec jam Portiana, hoc est, extramurana basilica petebatur : sed basilica nova, hoc est, intramurana, quæ major est.

2. Convenerunt me primo principes virtutum viri, comites consistoriani *, ut et basilicam traderem, et procurarem, ne quid populus turbarum moveret. Respondi quod erat ordinis, templum Dei a sacerdote tradi non posse.

3. Acclamatum est sequenti die in Ecclesia : etiam præfectus ** eo venit; cœpit suadere vel ut basilica Portiana cederemus. Populus reclamavit. Ita tunc discessum est, ut intimaturum se imperatori diceret.

4. Sequenti die, erat autem Dominica, post lectiones atque tractatum ***, dimissis cathecumenis, symbolum aliquibus competentibus in baptisteriis tradebam basilicæ. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio decanos **** misissent, et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, missam facere cœpi *****.

5. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Arriani. Hunc autem in platea offenderant transeuntes. Amarissime flere, et orare in ipsa oblatione Deum cœpi, ut subveniret, ne cujus sanguis in causa Ecclesiæ fieret : certe ut meus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. Quid multa? Missis presbyteris et diaconibus, eripui injuriæ virum.

6. Condemnationes illico gravissimæ decernuntur : primo in corpus omne mercatorum. Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, quibus solebant debitorum laxari vincula, stridunt catenæ, imponuntur collo innocentium, exiguntur ducenta pondo auri infra totum triduum. Respondent aliud se tantum aut duplum, si peterentur, daturos, dummodo servarent fidem. Erant pleni carceres negotiatoribus.

7. Palatina omnia officia, hoc est, memoriales, agentes in rebus, apparitores diversorum comitum temperare a processu jubentur, specie qua seditioni interesse prohibebantur : honoratis multa minabantur gravissima, nisi basilicam traderent *. Fervebat persecutio : ac si aperuissent portam, prorupturi in omne facinus videbantur.

8. Convenior ipse a comitibus et tribunis, ut basilicæ fieret matura traditio, dicentibus imperatorem jure suo uti; eo quod in potestate ejus essent omnia. Respondi, si a me peteret, quod meum esset, id est, fundum meum, argentum meum, quidvis hujusmodi meum, me non refragaturum; quamquam omnia quæ mei sunt, essent pauperum : verum ea quæ sunt divina, imperatoriæ potestati non esse subjecta. Si patrimonium petitur, invadite : si corpus, occurram. Vultis in vincula rapere? vultis in mortem? voluptati est mihi. Non ego vallabor circumfusione

* Forsitan *principes virtutum* non alii dicuntur ab Ambrosio, quam magistri militum, et principes agentium in rebus; *comites* vero *consistoriani* vocantur ii, qui principis consistorio intererant.

** Erant varia præfectorum genera; ac cum *præfectus* simpliciter hic appellatur, intelligimus præfectum prætorio.

*** *Post lectionem* videlicet sacrarum paginarum : *atque tractatum*, concionem scilicet, sive lectionis expositionem.

**** Decanorum idem officium erat atque lictorum, qui *corripiendis reis, velis item seu cortinis regiis, locis fisco vindicatis, suspendendis operam navabant.*

***** *Missam facere cœpi* non de missione competentium, sed de sacrificio ipso dictum videtur. Nam alioqui verbo *cœpi*, cum jam catechumenos dimisisset, admodum improprie usus fuisset.

* *Memoriales* scrinio memoriæ præerant. *Agentes in rebus* erant sive qui res Cæsaris agebant, aut ut procuratores, aut ut commissarii; sive qui ordinem ducebant, hoc est, militares magistratus. Denique *honorati* definiebantur qui palatinam dignitatem habebant administratione autem abstinebant : sive, qui Romæ senatores, in municipiis decuriones vocabantur.

cios teneo, quos adversarios æstimabam. Completum est illud quod de Domino Jesu David propheta cecinit, quia *factus est in pace locus ejus;* et: *Ibi confregit cornua arcuum, scutum, gladium, et bellum.* Cujus enim hoc munus, cujus opus, nisi tuum, Domine Jesu? Videbas ad templum tuum armatos venire: hinc gemere populum, et frequentem adesse ne basilicam Dei tradere videretur: inde vim militibus imperari. Mors ante oculos mihi; ne quid inter hæc furori liceret: inseruisti te, Domine, medium, et fecisti utraque unum. Compescuisti armatos, dicens, profecto: Si ad arma concurritur, si in templo meo clausi commoventur, *quæ utilitas in sanguine meo?* Gratias itaque tibi, Christe. Non legatus, neque nuntius, sed *tu, Domine, salvum fecisti populum tuum: conscidisti saccum meum, et præcinxisti me lætitia.*

22. Hæc ego dicebam, miratus imperatoris animum studio militum, obsecratione comitum, precatu populi posse mitescere. Interea nuntiatur mihi missum notarium, qui mandata deferret. Concessi paululum, mandatum intimat. Quid tibi visum est, inquit, ut contra placitum faceres? Respondi: Quod placitum sit ignoro, quidve temere factum dicatur, incertum habeo. Ait: Cur presbyteros ad basilicam destinasti? Si tyrannus es, scire volo; ut sciam quemadmodum me adversum te præparem. Retuli dicens me nihil in præjudicium fecisse Ecclesiæ: eo tempore quo audieram occupatam esse a militibus basilicam, gemitum tantummodo liberiorem habuisse; multisque adhortantibus ut eo pergerem, dixisse: Tradere basilicam non possum, sed pugnare non debeo. Postea vero quam cognoverim cortinas regias inde esse sublatas, cum me populus eo ire deposceret, direxisse presbyteros; me tamen noluisse ire, sed dixisse: Credo in Christo quod ipse nobiscum faciet imperator.

23. Si hæc tyrrannidis videntur, habeo arma, sed in Christi nomine: habeo offerendi mei corporis potestatem. Quid moraretur ferire, si tyrannum putaret? Veteri jure a sacerdotibus donata imperia, non usurpata: et vulgo dici quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes. Christus fugit, ne rex fieret. Habemus tyrannidem nostram. Tyrannis sacerdotis, infirmitas est: *Cum infirmor*, inquit, *tunc potens sum.* Cavere tamen ne ipse sibi tyrannum faceret, cui Deus adversarium non excitavit. Non hoc Maximum dicere, quod tyrannus ego sim Valentiniani, qui se meæ legationis objectu queritur ad Italiam non potuisse transire. Addidi quia numquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos sæpe sunt passi.

24. Exactus est totus ille dies in mœrore nostro: scissæ tamen ab illudentibus pueris cortinæ regiæ. Ego domum redire non potui; quia circumfusi erant milites, qui basilicam custodiebant. Cum fratribus psalmos in Ecclesiæ basilica minore diximus.

25. Sequenti die lectus est de more liber Jonæ, quo completo, hunc sermonem adorsus sum: Liber lectus est, fratres, quo prophetatur quod peccatores in pœnitentiam revertantur. Acceptum est ita, ut speraretur in præsenti futurum. Addidi quod vir justus etiam offensam contrahere voluisset, ne vel spectaret, vel denuntiaret excidium civitati. Et quod lugubre esset illud dictum, contristatus quoque sit, quod aruisset cucurbita. Deum quoque dixisse ad prophetam: *Si tristis es pro cucurbita?* Respondisse Jonam, *Tristis.* Dixisse Dominum, si illud doleret quod exusta esset cucurbita, quanto magis sibi curæ esse oportere tantæ plebis salutem? Et ideo excidium, quod paratum toti urbi fuerat, removisse.

26. Nec mora, nuntiatur imperatorem jussisse ut recederent milites de basilica: negotiatoribus quoque, quod exacti de condemnatione fuerant, redderetur. Quæ tunc plebis totius lætitia fuit! qui totius populi plausus! quæ gratiæ! Erat autem dies quo sese Dominus pro nobis tradidit, quo in Ecclesia pœnitentia relaxatur. Certatim hoc nuntiare milites, irruentes in altaria, osculis significare pacis insigne. Tunc agnovi quod Deus vermem ante lucanum percusserat, ut tota civitas servaretur.

27. Hæc gesta sunt, atque utinam jam finita! sed graviores motus futuros plena commotionis imperialia verba indicant. Ego tyrannus appellor, et plus etiam quam tyrannus. Nam cum imperatorem comites obsecrarent, uti prodiret ad Ecclesiam; idque petitu militum facere se dicerent, respondit : Si vobis jusserit Ambrosius, vinctum me tradetis. Quid post hanc vocem supersit, considera. Quam vocem omnes cohorruerunt, sed habet a quibus exasperetur.

28. Denique etiam speciali expressione Calligonus præpositus cubiculi mandare mihi ausus est : Me vivo, tu contemnis Valentinianum! Caput tibi tollo. Respondi : Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris; ego enim patiar quod episcopi, tu facies quod spadones. Atque utinam Deus avertat eos ab Ecclesia, in me omnia sua tela convertant, meo sanguine sitim suam expleant.

EPISTOLA XXI.

Excusat Ambrosius quod vocatus non venerit ad consistorium, adserens in causa fidei vel ecclesiastica judicare nisi sacerdotes neminem debere; nec se in eo contumacem, quod injuriam ordini suo non inurat. Addit Auxentium forte Judæos aut infideles electurum judicum loco, id est, Christi inimicissimos : nec recusare quominus in Ecclesia vel in Synodo de his disputaret : hæc demum se coram fuisse dicturum, nisi a coepiscopis et populo esset prohibitus.

[Anno 386]

Clementissimo imperatori, et beatissimo Augusto Valentiniano, *Ambrosius episcopus.*

1. Dalmatius me tribunus et notarius mandato, ut allegavit, clementiæ convenit tuæ, postulans ut et ipse judices legerem, sicut elegisset Auxentius. Nec tamen expressit eorum nomina, qui fuerant postulati : sed id addidit, quod in consistorio esset futura certatio, arbitro pietatis judicio tuæ.

2. Cui rei respondeo, ut arbitror, competenter. Nec quisquam contumacem judicare me debet, cum hoc adseram, quod augustæ memoriæ pater tuus non solum sermone respondit, sed etiam legibus suis sanxit : In causa fidei vel ecclesiastici alicujus ordinis eum judicare debere, qui nec munere impar sit, nec jure dissimilis; hæc enim verba rescripti sunt, hoc est, sacerdotes de sacerdotibus voluit judicare. Quinetiam si alias quoque argueretur episcopus, et morum esset examinanda causa, etiam hæc voluit ad episcopale judicium pertinere.

3. Quis igitur contumaciter respondit clementiæ tuæ? Ille qui te patris similem esse desiderat, an qui vult esse dissimilem? Nisi forte vilis quibusdam tanti imperatoris æstimatur sententia, cujus et fides confessionis constantia comprobata est, et sapientia melioratæ reipublicæ profectibus prædicatur.

4. Quando audisti, clementissime Imperator, in causa fidei laicos de episcopo judicasse? Ita ergo quadam adulatione curvamur, ut sacerdotalis juris simus immemores, et quod Deus donavit mihi, hoc ipse aliis putem esse credendum? Si docendus est episcopus a laico, quid sequetur? Laicus ergo disputet, et episcopus audiat : episcopus discat a laico. At certe si vel scripturarum seriem divinarum, vel vetera tempora retractemus, quis est qui abnuat in causa fidei, in causa, inquam, fidei episcopos solere de imperatoribus Christianis, non imperatores de episcopis judicare.

5. Eris, Deo favente, etiam senectutis maturitate provectior, et tunc de hoc censebis, qualis ille episcopus sit, qui laicis jus sacerdotale substernit. Pater tuus, Deo favente, vir maturioris ævi, dicebat : Non est meum judicare inter episcopos; tua nunc dicit clementia : Ego debeo judicare. Et ille baptizatus in Christo inhabilem se ponderi tanti putabat esse judicii : clementia tua, cui adhuc emerenda baptismatis sacramenta servantur, arrogat de fide judicium; cum fidei ipsius sacramenta non noverit?

6. Quales autem elegerit judices, possumus existimationi relinquere, quando eorum nomina timet prodere. Veniant

plane, si qui sunt, ad Ecclesiam : audiant cum populo, non ut quisquam judex resideat, sed ut unusquisque de suo affectu habeat examen, eligat quem sequatur. Agitur de istius Ecclesiæ sacerdote : si audierit illum populus, et putaverit melius disputare, sequatur fidem ejus : non invidebo.

7. Omitto quia jam ipse populus judicavit : taceo quia eum, quem habet, de patre tuæ clementiæ postulavit * : taceo quia pater pietatis tuæ quietem futuram spopondit, si electus susciperet sacerdotium. Hanc fidem sequutus sum promissorum.

8. Quod si de aliquorum peregrinorum adsentatione se jactat, ibi sit episcopus, unde sunt ii, qui eum episcopatus putant nomine esse donandum. Nam ego nec episcopum novi, nec unde sit scio.

9. Ubi illud constituimus, Imperator, quod jam ipse tuum judicium declarasti; immo etiam dedisti leges**, ne cui esset liberum aliud judicare? Quod cum præscripsisti aliis, præscripsisti et tibi : Leges enim imperator fert, quas primus ipse custodiat. Visne igitur experiar, ut incipiant ii, qui judices eliguntur, aut adversus tuam venire sententiam, aut certe excusare quod imperatoris tam severo, et tam districto imperio non potuerint obviare?

10. Sed hoc contumacis, non modesti est sacerdotis. Ecce, imperator, legem tuam jam ex parte rescindis : sed utinam non ex parte, sed in universum! legem enim tuam nollem esse supra Dei legem. Dei lex nos docuit quid sequamur, humanæ leges hoc docere non possunt. Extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt.

11. Quis erit igitur ille, qui cum legat per tot provincias uno momento esse mandatum, ut quicumque obviaverit imperatori, feriatur gladio : quicumque Dei templum non tradiderit, protinus occidatur? quis, inquam, est qui possit vel unus, vel inter paucos dicere imperatori : Lex tua mihi non probatur? Non permittitur hoc dicere sacerdotibus, permittitur laicis? Et judicabit de fide, qui aut gratiam sperat, aut metuit offensam?

12. Deinde ipse committam, ut eligam judices laicos, qui cum tenuerint fidei veritatem, aut proscribantur, aut necentur, quod lex de fide lata decernit? Ego igitur aut prævaricationi offeram homines, aut pœnæ?

13. Non tanti est Ambrosius, ut propter se dejiciat sacerdotium. Non tanti est unius vita, quanti est dignitas omnium sacerdotum, quorum de consilio ista dictavi, intimantibus ne forte etiam gentilis esset aliquis, aut Judæus, qui ab Auxentio esset electus, quibus traderemus de Christo triumphum, si de Christo judicium committeremus. Quid illos aliud, nisi Christi injuriam audire delectat? Quid illis aliud potest placere, nisi (quod absit) ut Christi divinitas denegetur? Cum iis plane bene convenit Arriano, qui creaturam Christum dicit, quod etiam gentiles ac Judæi promtissime confitentur.

14. Hoc scriptum est in Ariminensi synodo : meritoque concilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii Nicæni, a quo me nec mors, nec gladius poterit separare. Quam fidem etiam parens clementiæ tuæ Theodosius beatissimus imperator et sequitur, et probavit. Hanc fidem Galliæ tenent, hanc Hispaniæ, et cum pia divini Spiritus confessione custodiunt.

15. Si tractandum est, tractare in Ecclesia didici : quod majores fecerunt mei. Si conferendum de fide sacerdotum debet esse ista collatio, sicut factum est sub Constantino augustæ memoriæ principe, qui nullas leges ante præmisit, sed liberum dedit judicium sacerdotibus. Factum est etiam sub Constantio augustæ memoriæ imperatore, paternæ dignitatis hærede : sed quod bene cœpit, aliter consummatum est. Nam epi-

* Quæ in Ambrosii electione magis singularia contigerunt, hic modestissime adtinguntur.

** Designat hoc loco sanctus Præsul leg. iv. de *Fide catholica*, quæ et Arrianis in Ecclesias conveniendi licentiam dabat, et capitis pœnam non solum iis qui eidem constitutioni per vim obsisterent, sed etiam iis qui supplices libellos imperatori adversus eamdem offerrent, denuntiabat.

scopi sinceram primo scripserant fidem: sed dum volunt quidam de fide intra palatium judicare, id egerunt, ut circumscriptionibus illa episcoporum judicia mutarentur. Qui tamen inflexam statim revocavere sententiam. Et certe major numerus Arimini Nicæni concilii fidem probavit, Arriana decreta damnavit.

16. Si ad Synodum provocat Auxentius, ut de fide disputet (licet non sit necesse propter unum tot episcopos fatigari, qui etiamsi Angelus de cœlo esset, paci Ecclesiarum non deberet præferri), cum audiero Synodum congregari, et ipse non deero. Tolle igitur legem, si vis esse certamen.

17. Venissem, Imperator, ad consistorium clementiæ tuæ, ut hæc coram suggererem; si me vel episcopi, vel populus permisissent, dicentes de fide in Ecclesia coram populo debere tractari.

18. Atque utinam, Imperator, non denuntiasses, ut quo vellem pergerem *! Quotidie prodibam, nemo me adservabat. Debuisti me, quo volueras, destinare, quem ipse omnibus offerebam. Nunc mihi a sacerdotibus dicitur: Non multum interest, utrum volens relinquas, an tradas altare Christi; cum enim reliqueris, trades.

19. Atque utinam liquido mihi pateret quod Arrianis Ecclesia minime traderetur, sponte me offerrem tuæ pietatis arbitrio. Sed si ego solus interstrepo, cur etiam de aliis omnibus invadendis Ecclesiis est præceptum? Utinam confirmetur, ut Ecclesiis nullus molestus sit! Opto ut de me, qualis videtur, sententia proferatur.

20. Dignanter igitur, Imperator, accipe quod ad consistorium venire non potui. Ego in consistorio nisi pro te stare non didici **: et intra palatium certare non possum, qui palatii secreta nec quæro, nec novi.

21. Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli clementissimo imperatori, et beatissimo augusto Valentiniano.

SERMO CONTRA AUXENTIUM

DE BASILICIS TRADENDIS.

Populi ob imperialem jussum sollicitudinem levaturus, responsum suum exponit, additque ad consistorium se non ivisse, quod basilicæ traditionem esset veritus. Tum adversariis ad disceptandum in Ecclesia provocatis, negat se armis exterreri: suoque de sacris vasis responso memorato, paratum se ad certamina esse testatur. Eludi non posse Dei decretum, nec præsidium ipsius superari, sed in servis suis pati eumdem velle. Cum ipse antea non fuerit captus, liquere quam inaniter hæretici tumultuentur. Deinde ubi Nabuthæ historiam, et Christi ingressum in Hierusalem rei præsenti accommodavit, Auxentii perstringit crudelem legem, solutisque Arrianorum objectionibus, libenter se coram populo disputaturum prædicat: Auxentium vero jam a paganis, quos in judices elegerat, damnatum, sicut et a Paulo et Christo ipso. Quod idem hæreticus ad Cæsarem provocaret, cum oblitum anni superioris: et Arrianos, dum servis Christi conflant invidiam, multo pejores esse Judæis; Ecclesiam enim non Cæsaris, sed Christi præferre imaginem. Sub quæ ubi pauca de suo responso et hymnis adjecit, se non inobedientem, at imperatorem Ecclesiæ filium, et Auxentium plusquam judæum esse declarat.

[Anno 386]

1. VIDEO vos præter solitum subito esse turbatos, atque adservantes mei. Miror quid hoc sit, nisi forte quia per tribunos me vidistis aut audistis imperiali mandato esse conventum; ut quo vellem, abirem hinc: et si qui vellent, sequendi potestatem haberent. Metuistis ergo ne Ecclesiam desererem, et dum saluti meæ timeo, vos relinquerem. Sed quid et ipse mandaverim, potuistis advertere: deserendæ Ecclesiæ mihi voluntatem subesse non posse; quia plus Dominum mundi, quam sæ-

* Videtur imperator Ambrosio hanc optionem proposuisse per Dalmatium, ut vel in consistorium veniret ad defendendam adversus Auxentium suam dignitatem, vel eadem simul ac civitate ultro cederet.

** Est consistorium tribunal imperatoris, ubi jus dicit. Tacite autem objicit imperatori vir sanctus quod pro eo ad Maximum legatus, ut Gratiani fratris reliquias reportare, contra decus episcopale coactus sit in consistorio stare. Quod adhuc beneficium sequente anno ad efflagitandam pacem eidem Valentiniano præstiturus erat.

culi hujus imperatorem timerem : sane si me vis aliqua abduceret ab Ecclesia, carnem meam exturbari posse, non mentem : paratum me esse, ut si ille faceret, quod solet esse regiæ potestatis; ego subirem, quod sacerdotis esse consuevit.

2. Quid ergo turbamini? Volens numquam vos deseram, coactus repugnare non novi. Dolere potero, potero flere, potero gemere : adversus arma, milites, Gothos quoque lacrymæ meæ arma sunt; talia enim munimenta sunt sacerdotis. Aliter nec debeo, nec possum resistere: fugere autem et relinquere Ecclesiam non soleo; ne quis gravioris pœnæ metu factum interpretetur. Scitis et vos ipsi quod imperatoribus soleam deferre, non cedere : suppliciis me libenter offerre, nec metuere quæ parantur.

3. Utinam essem securus quod Ecclesia hæreticis minime traderetur! Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio; ut in palatio magis certarem, quam in Ecclesia. Sed in consistorio non reus solet Christus esse, sed judex. Causam fidei in Ecclesia agendam quis abnuat? Si quis confidit, huc veniat : inclinatum jam vel imperatoris judicium, quod lata lege patefecit, quod impugnat fidem : vel sperata ambientium quorumdam studia non requirat. Non committo, ut quisquam vendat injuriam Christi.

4. Circumfusi milites, armorum crepitus, quibus vallata est Ecclesia, fidem non terrent meam : sed mentem exagitant, ne dum me tenetis, perniciosum aliquid vestræ oboriatur saluti. Ego enim jam didici non timere : sed vobis timere plus cœpi. Sinite, quæso, vestrum sacerdotem congredi : habemus adversarium qui lacessit; adversarius enim noster *diabolus, sicut leo rugiens circuit, quærens quem devoret,* ut apostolus dixit. Accepit sine dubio, accepit (non fallimur, sed admonemur) tentandi hujusmodi potestatem; ne forte corporis mei vulneribus possim a fidei intentione revocari. Legistis et vos quia multis his tentavit sanctum Job diabolus : ad postremum potestatem hujusmodi petiit, et accepit, ut tentaret corpus ejus, quod perfudit ulceribus.

5. Cum esset propositum ut Ecclesiæ vasa jam traderemus, hoc responsi reddidi : me, si de meis aliquid posceretur, aut fundus, aut domus, aut aurum, aut argentum, id quod mei juris esset, libenter offerre : templo Dei nihil posse decerpere, nec tradere illud, quod custodiendum, non tradendum acceperim. Deinde consulere me etiam imperatoris saluti; quia nec mihi expediret tradere, nec illi accipere; accipiat enim vocem liberi sacerdotis, si vult sibi esse consultum, recedat a Christi injuria.

6. Hæc plena humilitatis sunt, et ut arbitror, plena affectus ejus, quem imperatori debet sacerdos. Sed quia *lucta nobis est non solum adversus carnem et sanguinem; sed etiam*, quod gravius est, *adversus spiritalia nequitiæ, quæ sunt in cœlestibus,* tentator ille diabolus per ministros suos certamen auget, vulneribus corporis mei experiendum arbitratur. Scio, fratres, vulnera hæc, quæ pro Christo excipimus, non esse vulnera, quibus vita non amittitur, sed propagatur. Sinite, quæso, esse certamen : spectatores vos esse decet. Considerate quia si quidem habet civitas vel athletam, vel alterius nobilis artis peritum, optat offerre certamini. Cur in majoribus rebus repudiatis, quod vel in minoribus velle consuestis? Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate retinetur.

7. Certe si Dominus huic nos certamini deputavit, frustra pervigiles tot noctibus et diebus custodias exhibuistis et excubias : implebitur Christi voluntas. Omnipotens enim noster est Dominus Jesus, hæc est fides nostra; et ideo quod fieri mandat, implebitur : nec convenit nos divinæ obviare sententiæ.

8. Audistis quod hodie lectum sit : Pullum sibi asinæ Salvator per apostolos jussit adduci, mandavitque ut si quis resisteret, diceretur : *Dominus operam ejus desiderat.* Quid si et nunc pullum istum asinæ, hoc est, ejus animalis quod gravem sarcinam portare consuevit, sicut est humana conditio,

cui dicitur : *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam : tollite jugum meum, quia leve est;* quid si, inquam, pullum istum ad se modo jussit adduci, missis apostolis illis, qui jam exuti corpore incomprehensibilem oculis nostris Angelorum speciem gerunt? Nonne si ab aliquo resistatur, dicent : *Dominus operam ejus desiderat?* si resistat vel vitæ hujus cupiditas, si resistat caro et sanguis, si resistat conversatio corporalis; quia aliquibus forsitan grati videmur. Sed qui nos hic diligit, multo amplius diliget, si sinat fieri hostiam Christi; quia *dissolvi, et cum Christo esse multo melius: etsi manere in carne magis necessarium propter vos.* Nihil est ergo quod vereamini, fratres dilectissimi, scio enim quia quidquid passus fuero, pro Christo patiar. Et legi quod eos timere non debeam, qui possunt carnem occidere. Et audivi dicentem : *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.*

9. Ergo si vult Dominus, certum est quod nullus obsistat. Quod si adhuc nostra differt certamina, quid veremini? Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia sepire consuevit.

10. Turbati estis quia apertas reperistis geminas fores, quos captus oculis quidam, dum hospitium proprium repetit, patefecisse memoratur. In quo cognoscite quod nihil suffragetur humana custodia. Ecce unus qui videndi munus amisit, solvit vestra universa munimina, et custodias lusit : Dominus autem suæ misericordiæ custodiam non amisit. Nonne ante biduum, ut meministis, etiam illud repertum est, quod a parte læva basilicæ ingressus quidam pervius fuit, quem putabatis clausum esse atque munitum? Sepserunt nempe armati basilicam, explorabant hos atque illos aditus : cæcitate perfusi sunt, ut quod apertum erat, videre non possent : itaque per plurimas noctes quod apertum fuerit, non ignoratis. Desinite ergo sollicitari; quia hoc erit, quod Christus jubet, et quod esse expedit.

11. Denique exempla vobis Legis proferam. Elisæus quærebatur a rege Syriæ, missus erat exercitus qui eum caperet, circumvallatus erat undique : cœpit timere ejus servulus; quia servulus erat, hoc est, non erat liberæ mentis, et liberæ potestatis. Petivit aperiri ejus oculos sanctus propheta, et ait : *Respice, et vide quanto plures sint pro nobis, quam contra nos.* Et respexit, et vidit Angelorum millia. Advertistis igitur quod servulos Christi ii magis custodiant, qui non videntur, quam qui videntur. Sed et illi si custodiunt, vestris custodiunt orationibus advocati : legistis nempe eos ipsos, qui Elisæum quærebant, ingressos esse Samariam ad eum ipsum, quem capere gestiebant : cui non solum non potuerunt nocere; sed ipsius, adversus quem venerant intercessione servati sunt.

12. Petrus quoque apostolus utriusque rei vobis edat exemplum. Nam ubi eum Herodes quæsivit et cepit, recepit in carcerem; non enim recesserat Dei servulus, sed steterat timoris ignarus. Orabat pro eo Ecclesia, sed apostolus in carcere quiescebat, quod est indicium non timentis. Missus est Angelus qui dormientem excitaret, per quem Petrus productus e carcere, mortem ad tempus evasit.

13. Idem Petrus postea, victo Simone, cum præcepta Dei populo seminaret, doceret castimoniam, excitavit animos gentilium : quibus eum quærentibus, Christianæ animæ deprecatæ sunt, ut paulisper cederet. Et quamvis esset cupidus passionis, tamen contemplatione populi precantis inflexus est; rogabatur enim ut ad instituendum et confirmandum populum se reservaret. Quid multa? Nocte muros egredi cœpit, et videns sibi in porta Christum occurrere, urbemque ingredi, ait : Domine, quo vadis? Respondit Christus : Venio iterum crucifigi. Intellexit Petrus ad suam crucem divinum pertinere responsum; Christus enim non poterat iterum crucifigi, qui carnem passione susceptæ mortis exuerat : *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel : quod autem vivit, vivit Deo.* Intellexit ergo Petrus quod iterum Christus crucifigendus esset in servulo. Itaque sponte

remeavit; interrogantibus Christianis responsum reddidit, statimque correptus, per crucem suam honorificavit Dominum Jesum.

14. Videtis igitur quod in servulis suis pati velit Christus. Quid si et huic servulo dicit: *Illum volo manere, tu autem me sequere*; et de hac arbore gustare vult fructum? Nam si illius cibus erat, ut faceret voluntatem Patris: itidem cibus illius est, ut nostris passionibus epuletur. Nonne, ut de ipso Domino sumamus exemplum, quando voluit, passus est: et cum quæreretur, inventus est? quando autem hora non venerat passionis, per medium quærentium transibat, et videntes eum tenere non poterant? Quod utique evidenter ostendit quia quando Dominus vult; unusquisque invenitur et capitur: quod autem differt, etiamsi quærentium occurrat oculis, non tenetur.

15. Ergo ipse non quotidie vel visitandi gratia prodibam, vel pergebam ad Martyres? non regiam palatii prætexebam eundo atque redeundo? Et tamen nemo me tenuit, cum exturbandi me haberent, ut prodiderunt postea voluntatem dicentes: Exi de civitate, et vade quo vis. Exspectabam, fateor, magnum aliquid, aut gladium pro Christi nomine, aut incendium: at illi delicias mihi pro passionibus obtulerunt; sed athleta Christi non delicias, sed passiones suas exigit. Nemo ergo vos turbet, quod aut carrum præparaverunt, aut dura, ut videbatur sibi, Auxentii ipsius, qui se dicit episcopum, ore jactata.

16. Plerique narrabant percussores præmissos, pœnam mortis esse decretam: nec illa timeo, et ista non desero. Quo enim abibo, ubi non omnia plena gemitus sint, atque lacrymarum; quando per Ecclesias jubentur ejici catholici sacerdotes, resistentes gladio feriri, curiales* proscribi omnes, nisi mandatum impleverint? Et hæc episcopi manu scripta, et ore dictata, qui se ut probaret doctissimum, vetus non omisit exemplum; legimus enim in propheta quod viderit falcem volantem: hanc imitatus Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit. Et satanas transfigurat se in Angelum lucis, et in malum imitatur ejus potentiam.

17. Tu, Domine Jesu, uno momento mundum redemisti: Auxentius uno momento tot populos, quod in ipso est, trucidabit, alios gladio, alios sacrilegio? Meam Basilicam petit cruento ore, sanguinolentis manibus. Cui bene præsens respondit lectio: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas?* id est, non convenit paci et furori, non convenit Christo et Belial. Meministis etiam quod lectum est hodie Nabuthe sanctum virum possessorem vineæ suæ, interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret; ubi rex succisis vitibus, olus vile sereret, eumque respondisse: *Absit ut ego patrum meorum tradam hæreditatem*; regem contristatum esse quod sibi esset alienum jus relatione justa negatum, sed muliebri consilio deceptum. Nabuthe vites suas vel proprio cruore defendit. Si ille vineam non tradidit suam, nos trademus Ecclesiam Christi?

18. Quid igitur a me responsum est contumaciter? Dixi enim conventus: Absit a me ut tradam Christi hæreditatem. Si ille patrum hæreditatem non tradidit, ego tradam Christi hæreditatem? Sed et hoc addidi: *Absit ut tradam hæreditatem patrum*, hoc est, hæreditatem Dionysii, qui in exsilio in causa fidei defunctus est, hæreditatem Eustorgii confessoris, hæreditatem Myroclis, atque omnium retro fidelium episcoporum. Respondi ego, quod sacerdotis est: quod imperatoris est, faciat imperator. Prius est ut animam mihi, quam fidem auferat.

19. At cui tradam? Præsens lectio Evangelii docere nos debet, quid petatur, a quibus petatur. Audistis nempe legi, quod cum Christus super pullum asinæ sederet, clamabant pueruli, et moleste ferebant Judæi. Denique interpellaverunt Dominum Jesum, dicentes ut faceret eos tacere; respondit: *Si hi tacuerint, lapides clamabunt.* Deinde ingressus templum, ejecit nummularios,

* *Curiales* dicebantur hi, qui magistratibus atque officiis municipalibus fungebantur.

et cathedras, et columbas vendentes in templo Dei. Lectio nempe ista nulla nostra dispositione recitata est, sed casu : quæ præsentibus bene aptatur temporibus. Semper ergo Christi laudes verbera perfidorum sunt. Et nunc cum laudatur Christus, dicunt hæretici quia seditio commovetur : dicunt hæretici quia his mors parabatur; et vere mortem habent in laudibus Christi. Quomodo enim laudes ejus ferre possunt, cujus infirmitatem prædicant? Itaque et hodie cum laudatur Christus, Arrianorum amentia verberatur.

20. Geraseni præsentiam Christi ferre non poterant, isti pejores Gerasenis nec laudationem Christi sustinere possunt. Vident pueros Christi gloriam concinentes; quia scriptum est : *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem*. Irrident istam ætatulam fidei plenam, cum dicunt : *Ecce quid clamant?* Sed respondit iis Christus : *Si hi tacebunt, lapides clamabunt*, hoc est, fortiores clamabunt, clamabunt et juvenes, clamabunt et maturiores, clamabunt et senes : isti lapides ad illum jam solidati lapidem, de quo scriptum est : *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.*

21. His igitur laudationibus invitatus templum suum Christus ingreditur, et flagellum prehendit, et ejicit de templo nummularios. Non patitur enim in suo templo pecuniæ esse vernaculos, non patitur in suo templo esse eos, qui vendant cathedras. Quid sunt cathedræ, nisi honores? Quid sunt columbæ, nisi simplices mentes, vel animæ fidem candidam et puram sequentes? Ego ergo inducam in templum, quem Christus excludit? Jubetur enim exire, qui dignitates vendit et honores : jubetur exire, qui vendere vult simplices mentes fidelium.

22. Ergo Auxentius ejicitur, Mercurinus excluditur. Unum portentum est, duo nomina. Etenim ne cognosceretur quis esset, mutavit sibi vocabulum; ut quia hic fuerat Auxentius episcopus Arrianus, ad decipiendam plebem, quam ille tenuerat, se vocaret Auxentium. Mutavit ergo vocabulum, sed perfidiam non mutavit : exuit lupum, sed induit lupum. Nihil prodest quod mutavit nomen : quid sit agnoscitur. Alius in Scythiæ partibus dicebatur, alius hic vocatur : nomina pro regionibus habet. Habet ergo jam duo nomina : et si hinc alio perrexerit, habebit et tertium. Quomodo enim patietur ut maneat ei vocabulum ad tanti sceleris indicium? Minora fecit in Scythia; et ita erubuit, ut mutaret vocabulum : sceleratiora hic ausus est; et volet, quocumque perrexerit, nomine suo prodi! Tantorum populorum sanguinem manu sua scribet, et poterit consistere animo!

23. Paucos excludebat Dominus Jesus de templo suo, Auxentius nullum reliquit. De templo suo Jesus flagello ejicit, Auxentius gladio : Jesus flagello, Mercurinus securi. Pius Dominus flagello exturbat sacrilegos; nequam persequitur pios ferro. De quo bene dixistis hodie : Leges suas secum ferat. Feret, etiamsi nolit : feret conscientiam suam, etsi non fert chartulam : feret sanguine inscriptam animam suam, etsi atramento inscriptam epistolam non feret. Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferreo et ungue adamantino, et scripta in pectore tuo, hoc est, ibi scripta, unde processit.

24. Is mihi etiam audet mentionem facere tractandi, plenus sanguinis, plenus cruoris? Qui quos non potuerit sermone decipere, eos gladio putat esse feriendos, cruentas leges ore dictans, manu scribens, et putans quod lex fidem possit hominibus imperare. Non audivit et id quod hodie dictum est : *Quoniam non justificatur homo ex operibus Legis;* aut, *Per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam*, id est, per legem spiritalem interpretationi Legis est mortuus corporali. Et nos per legem Domini nostri Jesu Christi moriamur huic legi, quæ sancit decreta perfidiæ. Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides Christi. Lex enim non est ex fide : *Justus autem ex fide vivit*. Justum ergo, fides non lex facit; quia non est per legem justitia, sed per fidem Christi. Qui autem fidem repudiat, et legis jura præscribit, ipse se testatur injustum, quia *Justus ex fide vivit.*

25. Hanc ergo legem quisquam sequatur, qua firmatur Ariminense concilium in quo creatura dictus est Christus? Sed aiunt : *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege*. Ergo, *factum*, legunt, hoc est, creatum. Nonne hoc ipsum considerant, quod proposuerunt, quia factus dicitur Christus, sed *ex muliere*, hoc est, secundum partum Virginis factus est, qui secundum divinam generationem ex Patre natus est? Legerunt et hodie, quia *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum*. Numquid maledictum Christus secundum divinitatem est? Sed quare maledictum dicatur Apostolus te docet, dicens quia scriptum est : *Maledictus omnis, qui pendet in ligno*, hoc est, qui in carne sua nostram carnem, in suo corpore nostras infirmitates et nostra maledicta suscepit, ut crucifigeret; non enim ille maledictus, sed in te maledictus. Denique habes alibi : *Qui peccatum non cognovit; sed pro nobis peccatum factus est; quia nostra peccata suscepit, ut sacramento suæ passionis aboleret.*

26. Hæc ego, fratres, coram ipso apud vos plenius disputarem : sed certus non ignaros vos esse fidei, vestrum refugit examen, et gentiles quosdam quatuor aut quinque ferme homines elegit cognitores sibi, si tamen aliquos elegit : quos vellem adesse in cœtu omnium, non ut de Christo judicent, sed ut majestatem audiant Christi. Tamen illi jam de Auxentio pronuntiaverunt, cui tractanti quotidie non crediderunt. Quæ major ejus condemnatio, quam quod sine adversario apud judices suos victus est? Ergo et ipsorum sententiam contra Auxentium jam tenemus.

27. Et quod gentes elegit, jure damnandus est; quia Apostoli præcepta dimisit, cum Apostolus dicat : *Audet aliquis vestrum adversus alterum habens negotium, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? Aut nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt?* Et infra ait : *Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratres : sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles?* Vides quia quod ille obtulit, contra auctoritatem Apostoli sit. Vos eligite utrum Auxentium an Paulum sequi debeamus magistrum.

28. Sed quid dicam de Apostolo, cum ipse Dominus clamet per prophetam : *Audite me, populus meus. Qui scitis judicium, quorum in corde lex mea est.* Deus dicit : *Audite me populus meus. Qui scitis judicium;* Auxentius dicit : Nescitis judicium. Videtis quia jam Deum contemnit in vobis, qui sententiam cœlestis refutat oraculi? *Audite me*, inquit, *populus meus*, dicit Dominus. Non dicit : Audite gentes. Non dicit : Audite Judæi. Jam enim populus Dei qui fuerat, populus erroris est factus : et qui populus erroris erat, populus Dei esse cœpit; quia in Christum credidit. Iste ergo populus judicat, cujus in corde lex divina est, non humana : lex non atramento scripta, sed spiritu Dei vivi : non in charta exarata, sed in corde signata : lex gratiæ, non cruoris. Quis igitur vobis injuriam facit, qui recusat vestram, an qui eligit audientiam?

29. Conclusus undique ad versutiam patrum suorum confugit. De imperatore vult invidiam commovere, dicens judicare debere adolescentem catechumenum, sacræ lectionis ignarum, et in consistorio judicare. Quasi vero superiore anno quando ad palatium sum petitus, cum præsentibus primatibus ante consistorium tractaretur, cum imperator basilicam vellet eripere; ego tunc aulæ contemplatione regalis infractus sim, constantiam non tenuerim sacerdotis, aut imminuto jure discesserim! Nonne meminerunt quod ubi me cognovit populus palatium petisse, ita irruit, ut vim ejus ferre non possent; quando comiti militari cum expeditis ad fugandam multitudinem egresso obtulerunt omnes se neci pro fide Christi? Nonne tunc rogatus sum, ut populum multo sermone mulcerem? sponderem fidem, quod Basilicam Ecclesiæ nullus invaderet? Et cum pro beneficio meum sit officium postulatum; tamen quod populus ad palatium venisset, mihi invidia commota est. In hanc igitur invidiam me redire desiderant.

30. Revocavi populum, et tamen in-

vidiam non evasi : quam quidem invidiam ego temperandam arbitror, non timendam. Quid enim timeamus pro Christi nomine? Nisi forte illud movere me debet, quod aiunt : Ergo non debet imperator unam Basilicam accipere, ad quam procedat : et plus vult Ambrosius posse, quam imperator; ut imperatori prodeundi facultatem neget? Quod cum dicunt, apprehendere sermones nostros gestiunt, sicut Judæi qui Christum versuto sermone tentabant dicentes : *Magister, licet tributum dare Cæsari, aut non?* Semperne de Cæsare servulis Dei invidia commovetur? Et hoc ad calumniam sibi arcessit impietas, ut imperiale nomen obtendat? Et isti possunt dicere quod eorum non habeant sacrilegium, quorum imitantur magisterium?

31. Et tamen videte quanto pejores Arriani sint, quam Judæi. Illi quærebant utrum solvendum putaret Cæsari jus tributi, isti imperatori volunt dare jus Ecclesiæ. Sed ut perfidi suum sequuntur auctorem; ita et nos quæ nos Dominus et auctor noster docuit, respondeamus. Considerans enim Jesus dolum Judæorum, dixit ad eos : *Quid me tentatis? Ostendite mihi denarium.* Et cum dedissent, dixit : *Cujus imaginem habet et inscriptionem?* Respondentes dixerunt : *Cæsaris.* Et ait illis Jesus : *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo.* Ergo et ego dico illis, qui mihi objiciunt : *Ostendite mihi denarium.* Jesus Cæsaris denarium vidit, et ait : *Reddite Cæsari, quæ Cæsaris sunt; et quæ Dei sunt, Deo.* Numquid de Ecclesiæ Basilicis occupandis possunt denarium offerre Cæsaris?

32. Sed in Ecclesia unam imaginem novi, hoc est, imaginem Dei invisibilis, de qua dixit Deus : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* illam imaginem, de qua scriptum est; quia Christus *splendor gloriæ, et imago substantiæ ejus.* In ista imagine Patrem cerno, sicut dixit ipse Dominus Jesus : *Qui me videt, videt et Patrem.* Non enim hæc imago a Patre est separata, quæ unitatem me docuit Trinitatis, dicens : *Ego et Pater unum sumus;* et infra : *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt.* Et de Spiritu sancto, dicens quia Spiritus Christi sit, et de Christo accepit, sicut scriptum est : *Ille de meo accipiet, et annuntiabit vobis.*

33. Quid igitur non humiliter responsum a nobis est? Si tributum petit, non negamus. Agri Ecclesiæ solvunt tributum : si agros desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum; nemo nostrum intervenit. Potest pauperibus collatio populi redundare : non faciant de agris invidiam, tollant eos, si libitum est imperatori : non dono, sed non nego. Aurum quærunt, possum dicere : Argentum et aurum non quæro. Sed invidiam faciunt, quia aurum erogatur. Nec ego hanc invidiam perhorresco. Habeo ærarios : ærarii mei pauperes Christi sunt, hunc novi congregare thesaurum. Utinam hoc mihi semper crimen adscribant, quia aurum pauperibus erogatur! Quod si objiciunt quod defensionem ab iis requiram, non nego, sed etiam ambio. Habeo defensionem, sed in orationibus pauperum. Cæci illi et claudi, debiles et senes robustis bellatoribus fortiores sunt. Denique munera pauperum Deum obligant; quia scriptum est : *Qui largitur pauperi, Deo fœnerat.* Præsidia bellatorum divinam sæpe gratiam non merentur.

34. Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen istud est, quo nihil potentius. Quid enim potentius quam confessio Trinitatis, quæ quotidie totius populi ore celebratur? Certatim omnes student fidem fateri, Patrem et Filium et Spiritum sanctum norunt versibus prædicare. Facti sunt igitur omnes magistri, qui vix poterant esse discipuli.

35. Quid igitur obaudientius potest esse, quam ut Christi sequamur exemplum, qui *specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum factus obediens usque ad mortem?* Denique omnes per obedientiam liberavit : *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi.* Si ergo ille obediens, accipiant obedientiæ magiste-

rium, cui nos inhæremus, dicentes iis qui nobis de imperatore invidiam faciunt : Solvimus quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo. Tributum Cæsaris est, non negatur : Ecclesia Dei est, Cæsari utique non debet addici; quia jus Cæsaris esse non potest Dei templum.

36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator Ecclesiæ filius esse dicatur? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. IMPERATOR ENIM intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est; bonus enim imperator quærit auxilium Ecclesiæ, non refutat. Hæc ut humiliter dicimus, ita constanter exponimus. Sed incendia aliqui, gladium, deportationem minantur. Didicimus Christi servuli non timere. Non timentibus numquam est gravis terror. Denique scriptum est : *Sagittæ infantium factæ sunt plagæ eorum.*

37. Satis igitur propositis responsum videtur. Nunc illos interrogo, quod Salvator interrogavit : *Baptismum Johannis de cœlo est, an ex hominibus?* Et non potuerunt respondere ei Judæi. Si baptismum Johannis non solverunt Judæi, Auxentius solvit baptismum Christi? Non enim istud ex hominibus est baptismum, sed de cœlo, quod detulit nobis consilii magni Angelus, ut justificemur Deo. Cur igitur rebaptizandos Auxentius fideles populos putat, baptizatos in nomine Trinitatis; cum Apostolus dicat : *Una fides, unum baptisma;* et se hominum dicat adversarium esse, non Christi; cum consilium Dei spernat, et condemnet baptismum, quod Christus nobis ad redimenda nostra peccata donavit.

EPISTOLA XXII.

Inventione corporum Gervasii ac Protasii martyrum nuntiata, refert se ad populum illa dixisse : Cœlos esse martyres, sicut et apostolos : diem quoque fuisse illorum confessionem : eosdem a Domino humiliatos, ac deinde suscitatos de terra; idque eorum resurrectionem esse, cum tot miracula operati sint : gratias ob tantum præsidium Deo egisse, illudque amplificasse ex gestis Elisæi: tandem reliquiarum descriptionem, ac translationis consilium populari plausu excepta. Subjungit sequentis diei sermonem, quo memorata catholicorum lætitia, invidentiam Arrianorum exagitavit, ostendens eos, dum evidenti miraculo fidem negant, Judæorum similes esse, atque aliter credere, quam martyres crediderunt : dum vero Trinitatem quam dæmones confitebantur, non agnoscerent, ipsis dæmoniis esse pejores.

[Anno 386]

Dominæ sorori vitæ atque oculis præferendæ frater.

1. QUIA nihil sanctitatem tuam soleo eorum præterire, quæ hic te geruntur absente; scias etiam sanctos martyres a nobis repertos. Nam cum ego basilicam dedicassem, multi tamquam uno ore interpellare cœperunt dicentes : Sicut Romanam* basilicam dedices. Respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero. Statimque subiit veluti cujusdam ardor præsagii.

2. Quid multa? Dominus gratiam dedit : formidantibus etiam clericis jussi eruderari terram eo loci, qui est ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris. Inveni signa convenientia : adhibitis etiam quibus per nos manus imponenda foret, sic sancti martyres eminere cœperunt; ut adhuc nobis silentibus, arriperetur urna, et sterneretur prona ad locum sancti sepulcri. Invenimus miræ magnitudinis viros duos, ut prisca ætas ferebat. Ossa omnia integra, sanguinis plurimum. Ingens concursus populi per totum illud biduum. Quid multa? Condivimus integra ad ordinem : transtulimus vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ : ibi vigiliæ tota nocte, manus impositio. Sequenti die transtulimus ea in basilicam, quam appellant Ambrosianam. Dum transferimus, cæcus sanatus est. Talis mihi ad populum fuit sermo :

3. « Cum tam effusam, tamque inauditam considerarem conventus vestri celebritatem, et divinæ gratiæ munera, quæ in sanctis martyribus refulserunt, imparem me, fateor, huic muneri judicabam; nec fieri posse, ut sermone ab-

* Id est, quæ ad portam Romanam constructa est.

solverem, quod vix possumus animo intendere, oculis comprehendere. Sed ubi sanctarum legi cœpit series scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui loquutus est in prophetis, quo dignum aliquid tanto cœtu et exspectatione vestra, martyrumque sanctorum meritis proferamus.

4. » *Cœli,* inquit, *enarrant gloriam Dei.* Cum legitur hic psalmus, occurrit quod non tam elementa materialia, quam cœlestia merita dignum Deo præconium deferre videantur. Hodierno tamen fortuita lectione patuit qui cœli enarrant gloriam Dei. Adspicite ad dextram meam, adspicite ad sinistram reliquias sacrosanctas: videte cœlestis conversationis viros, spectate animi sublimis trophæa. Isti sunt cœli, qui enarrant gloriam Dei: hæc opera manuum ejus, quæ annuntiat firmamentum. Non enim eos sæcularis illecebra, sed divini operis gratia ad firmamentum sacratissimæ passionis evexit: multoque ante morum virtutumque documentis annuntiavit in his martyrium, quod adversus lubricum sæculi hujus stabiles permanserunt.

5. » Cœlum erat Paulus, qui ait: *Nostra conversatio in cœlis est.* Cœli erant Jacobus et Johannes: denique filii tonitrui nuncupantur; et ideo quasi cœlum Johannes Verbum apud Deum vidit. Ipse Dominus Jesus perpetui luminis erat cœlum, cum enarraret Dei gloriam, sed eam quam nemo ante conspexerat. Et ideo dixit: *Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Opera quoque manuum Dei si quæris, audi Job dicentem: *Spiritus divinus, qui fecit me.* Et ideo adversus diaboli tentamenta firmatus, inoffensæ vestigium constantiæ servavit. Sed veniamus ad reliqua.

6. » *Dies,* inquit, *diei eructat verbum.* Ecce veri dies, quos nulla caligo noctis interpolat. Ecce veri dies pleni luminis et fulgoris æterni, qui non perfunctorio sermone verbum Dei, sed intimo corde eructarunt in confessione constantes, in martyrio perseverantes.

7. » Alius psalmus lectus dicit: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, et humilia respicit in cœlo et in terra?* Respexit sane humilia Deus, qui latentes sub ignobili cespite reliquias sanctorum martyrum suæ Ecclesiæ revelavit, quorum anima in cœlo, corpus in terra: *Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem;* quos videtis ut eos cum principibus populi sui collocarit. Principes populi quos alios nisi sanctos martyres æstimare debemus, quorum jam in numerum diu ante ignorati Protasius Gervasiusque præferuntur, qui sterilem martyribus Ecclesiam Mediolanensem, jam plurimorum matrem filiorum lætari passionis propriæ fecerint et titulis et exemplis?

8. » Nec hoc abhorreat a vera fide: *Dies diei eructat verbum,* anima animæ, vita vitæ, resurrectio resurrectioni. *Et nox nocti indicat scientiam,* hoc est, caro carni, quorum passio veram fidei scientiam omnibus indicavit. Bonæ noctes, noctes lucidæ, quæ habent stellas: *Sicut enim stella a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum.*

9. » Non immerito autem plerique hanc martyrum resurrectionem appellant; videro tamen utrum sibi, nobis certe martyres resurrexerint. Cognovistis, immo vidistis ipsi multos a dæmoniis purgatos: plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus contigerunt, iis quibus laborabant, debilitatibus absolutos: reparata vetusti temporis miracula, quo se per adventum Domini Jesu gratia terris major infuderat, umbra quadam sanctorum corporum plerosque sanatos cernitis. Quanta oraria * jactitantur! quanta indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilia reposcuntur! Gaudent omnes extrema linea contingere; et qui contigerit, salvus erit.

10. » Gratias tibi, Domine Jesu, quod hoc tempore tales nobis sanctorum martyrum spiritus excitasti, quo Ecclesia tua præsidia majora desiderat. Cognoscant omnes quales ego propugnatores requiram, qui propugnare possint, impugnare non soleant. Hos ego adquisivi tibi, plebs sancta, qui prosint omnibus,

* *Oraria* hoc loco dicuntur sudaria; nam alioqui sunt etiam oraria in sacerdotalibus indumentis.

nemini noceant. Tales ego ambio defensores, tales milites habeo : hoc est, non sæculi milites, sed milites Christi. Nullam de talibus invidiam timeo, quorum quo majora, eo tutiora patrocinia sunt. Horum etiam illis ipsis, qui mihi eos invident, opto præsidia. Veniant ergo et videant stipatores meos; talibus me armis ambiri non nego : *Hi in curribus, et hi in equis : nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.*

11. » Elisæum scripturæ divinæ series refert, cum ab exercitu Syrorum esset obsessus, dixisse timenti servulo, ne timeret : *quia plures*, inquit, *pro nobis sunt, quam contra nos;* et ut hoc probaret, petisse ut oculi Giezi aperirentur : quibus ille apertis, innumeros adesse vidit propheta exercitus Angelorum. Nos etsi eos videre non possumus, sentimus tamen. Erant clausi isti oculi, quamdiu obruta sanctorum corpora delitescebant. Aperuit oculos nostros Dominus, vidimus auxilia, quibus sumus sæpe defensi. Non videbamus hæc, sed habebamus tamen. Itaque trepidantibus nobis quasi dixerit Dominus : Adspicite quantos vobis martyres dederim : ita reseratis oculis gloriam Domini speculamur, quæ est martyrum passione præterita, et operatione præsens. Evasimus, fratres, non mediocrem pudoris sarcinam : patronos habebamus, et nesciebamus. Invenimus unum hoc, quo videamur præstare majoribus. Sanctorum martyrum cognitionem, quam illi amiserunt, nos adepti sumus.

12. » Eruuntur nobiles reliquiæ e sepulcro ignobili, ostenduntur cœlo trophæa. Sanguine tumulus madet, apparent cruoris triumphalis notæ, inviolatæ reliquiæ loco suo et ordine repertæ, avulsum humeris caput. Nunc senes repetunt audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulumque legisse. Perdiderat civitas suos martyres, quæ rapuit alienos. Etsi hoc Dei munus est; tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei Dominus Jesus tribuit, negare non possum : et quia ipse martyr esse non mereor, hos vobis martyres adquisivi.

13. » Succedant victimæ triumphales in locum, ubi Christus hostia est. Sed ille super altare, qui pro omnibus passus est : isti sub altari, qui illius redemti sunt passione. Hunc ego locum prædestinaveram mihi; dignum est enim ut ibi requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit : sed cedo sacris victimis dexteram portionem; locus iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas et dignis ædibus invehamus, totumque diem fida devotione celebremus. »

14. Acclamavit populus, ut in Dominicum differretur diem martyrum depositio : sed tandem obtentum, ut sequenti fieret die. Sequenti die talis mihi ad populum iterum sermo fuit :

15. « Hesterno tractavi versiculum : *Dies diei eructat verbum*, prout nostri captus tulit ingenii : hodie mihi non solum superiore tempore, sed præsenti quoque prophetasse videtur scriptura divina. Nam cum diebus ac noctibus continuatam videam sanctitatis vestræ celebritatem, istos esse dies prophetici carminis oracula declararunt, hesternum atque hodiernum, de quibus opportunissime dicitur : *Dies diei eructat verbum;* et istas noctes, de quibus aptissime disputatur, quia *nox nocti indicat scientiam.* Quid enim aliud hoc biduo, nisi verbum Dei intimo eructastis affectu, et scientiam vos habere fidei probavistis?

16. » Cui tamen celebritati vestræ, qui solent, invident. Et quia celebritatem vestram invidis animis ferre non possunt, causam celebritatis oderunt : atque in tantum amentiæ prodeunt, ut negent martyrum merita, quorum opera etiam dæmones confitentur. Sed hoc non mirum; siquidem tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque confessio. Dicebat enim diabolus : *Jesu Fili Dei vivi, quid venisti ante tempus torquere nos?* Et cum hæc audirent Judæi; ipsi tamen Dei Filium denegabant. Et nunc audistis clamantes dæmones, et confitentes martyribus quod pœnas ferre non possint, et dicentes : Quid venistis, ut nos tam graviter torqueatis? Et Arriani dicunt : Non sunt isti martyres, nec torquere diabolum

possunt, nec aliquem liberare; cum tormenta dæmonum ipsorum voce probentur, et beneficia martyrum remediis sanatorum, et absolutorum indiciis declarentur.

17. » Negant cæcum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit: Video, qui non videbam. Ille dicit: Cæcus esse desivi; et probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt. Notus homo est, publicis cum valeret mancipatus obsequiis, Severus nomine, lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis: eos indices suæ visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros cæcitatis. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste martyrum, qua sacræ reliquiæ vestiuntur, redditum sibi lumen sit.

18. » Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus? Unius enim potentiam laudamus auctoris: nec interest utrum opus sit, an munus; cum et muneretur in opere, et operetur in munere. Quod enim aliis faciendum donaverit, hoc in aliorum opere nomen ejus operatur. Legimus ergo in Evangelio Judæos, cum viderent in illo cæco sanitatis remedium, requisisse parentum testimonium. Interrogabant: Quomodo videt filius vester? Cum ille diceret: *Cæcus cum essem, modo video.* Hoc et iste dicit: Cæcus fui, et modo video. Interrogate alios, si mihi non creditis, interrogate extraneos, ne adstipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum quam Judæorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant; isti occulte interrogant, palam negant, jam non operi increduli, sed auctori.

19. » Sed quæro quid non credant, utrum a martyribus possint aliqui visitari? Hoc est Christo non credere: ipse enim dixit: Et majora his facietis. An ab istis martyribus, quorum merita jam dudum vigent, corpora dudum reperta sunt? Quæro hic utrum mihi, an sanctis martyribus invideant? Si mihi, numquid a me aliquæ virtutes fiunt? numquid meo opere, meo nomine? Cur igitur mihi invident, quod meum non est? Si martyribus (restat enim ut si mihi non invident, martyribus invidere videantur), ostendunt alterius fidei fuisse martyres, quam ipsi credunt. Neque enim aliter eorum operibus inviderent, nisi fidem in his fuisse eam, quam isti non habent, judicarent. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam dæmones ipsi negare non possunt; sed Arriani negant.

21. » Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur, neminem posse esse salvum, nisi qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum credidisset: illum mortuum, illum funereum, qui Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis omnipotentem virtutem non crederet. Confitetur hoc diabolus, sed Arriani nolunt fateri. Dicit diabolus: Sic torqueatur, quemadmodum ipse a martyribus torquebatur, qui Spiritus sancti deitatem negaret.

22. » Non accipio a diabolo testimonium, sed confessionem. Invitus dixit diabolus, sed exactus et tortus. Quod nequitia supprimit, extorquet injuria. Cedit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciunt Arriani. Quanta perpessi sunt, et quemadmodum Pharao, malis suis indurantur? Dicebat diabolus, ut scriptum legimus: *Scio te quis sis, tu es Filius Dei vivi.* Dicebant Judæi: *Nescimus quis sit.* Dicebant hodie et superiore die vel nocte dæmones: Scimus quia martyres estis. Et Arriani dicunt: Nescimus, nolumus intelligere, nolumus credere. Dicunt dæmones martyribus: Venistis perdere nos; Arriani dicunt: Non sunt dæmonum vera tormenta, sed ficta et composita ludibria. Audivi multa componi, hoc nemo umquam fingere potuit, ut dæmonem se esse simularet. Quid illud, quod ita exagitari eos videmus, quibus manus imponitur? Ubi hic locus fraudi est? ubi suspicio simulandi?

23. » Sed non ego ad suffragium martyrum usurpo vocem dæmoniorum. Beneficiis suis sacra passio comprobetur. Habet judices, sed purgatos: habet testes, sed absolutos. Melior vox est,

quam sanitas loquitur eorum, qui debiles advenerunt: melior vox est, quam sanguis emittit; habet enim sanguis vocem canoram, quæ de terris ad cœlum pervenit. Legistis dicente Deo: *Sanguis fratris tui clamat ad me.* Et hic sanguis clamat coloris indicio: sanguis clamat operationis præconio: sanguis clamat passionis triumpho. Satisfactum est petitioni vestræ, ut condendas hesterno in hodiernum diem differremus reliquias.»

EPISTOLA XXIII.

Definiendi paschalem diem difficultate ac simul necessitate propositis, licitam esse dierum observationem, dum superstitio absit, probat, suumque consilium aperit. Ad hoc quænam consideranda, quove pacto observanda Lex? Post quæ diem passionis ac diem resurrectionis distinguendos esse ubi demonstravit, difficultatesque diluit exemplo temporum superiorum; ad litteram nos non teneri declarat: et confirmata tota disputatione, virtutes celebrandæ paschæ necessarias perstringit.

[Anno 386]

Dominis fratribus dilectissimis episcopis per Æmiliam constitutis Ambrosius episcopus.

1. Non mediocris esse sapientiæ diem celebritatis definire paschalis et scriptura divina nos instruit, et traditio majorum: qui convenientes ad synodum Nicænam, inter illa fidei ut vera, ita admiranda decreta, etiam super celebritate memorata, congregatis peritissimis calculandi, decem et novem annorum collegere rationem, et quasi quemdam constituere circulum, ex quo exemplum in annos reliquos gigneretur. Hunc circulum enneadecaterida nuncuparunt, sequentes illud, quod non debeamus vana quadam opinione super celebritate hujusmodi fluctuare: sed vera ratione comperta, ita omnium concurrat affectio, ut una nocte ubique sacrificium pro resurrectione Domini deferatur.

2. Domini fratres dilectissimi, eo usque a vero nos deviare non convenit, nec vago ingenio discrepare, ut quædam necessitas celebritatis hujus omnibus sit imposita christianis; quando quidem ipse Dominus cum elegit diem, quo pascha celebraret, qui cum observantiæ veræ ratione concurrit. Scriptum est enim: *Venit autem dies, in qua necesse erat Pascha immolari, et misit Petrum et Johannem, dicens: Euntes parate nobis pascha ut manducemus. At illi dixerunt: Ubi vis paremus? Et dixit ad illos: Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret homo amphoram aquæ portans; sequimini eum in domum, in quam intrat, et dicetis patrifamilias: Dicit tibi magister: Ubi est diversorium, ubi pascha cum discipulis manducem? Ipse vobis ostendet in superioribus locum magnum: ibi parate.*

3. Advertimus igitur quod non ad terrena descendere, sed in superioribus locum magnum stratum quærere debeamus, ut Domini pascha celebremus. Abluere etiam sensus nostros quadam spiritali aqua fontis æterni, et devotæ celebritatis tenere mensuram; nec opinione vulgari dies quosdam explorare lunares, cum Apostolus dicat: *Dies observatis, et menses, et tempora, et annos; timeo ne sine causa laboraverim in vobis*; nam incipit esse contrarium.

4. Sed aliud est observare gentilitio more, ut qua luna quid adoriendum sit judices, ut puta quintam esse fugiendam*, nihilque ea inchoandum: varios quoque cursus lunæ obeundis negotiis commendare, vel cavere quosdam dies, quemadmodum plerique posteros dies vel Ægyptiacos** declinare consuerunt. Aliud vero est observantiam religiosæ mentis intendere in eum diem, de quo scriptum est: *Hic est dies, quem fecit Dominus.* Nam etsi scriptum sit quod pascha Domini quarto decimo die mensis primi celebrari debeat, et vere quartam decimam lunam ad celebrandam Dominicæ seriem passionis inquirere debeamus; tamen ex hoc possumus in-

* *Ipsa dies alios alio dedit ordine luna*
Felices operum: quintam fuge, etc.
Virg. Georg. 1.

** Posteri dies, qui postridie kal. non. vel idus erant, Romanis infausti habebantur ad Ægyptios pertinet: Cangius singulis mensibus duos fuisse tradit aggrediendis rebus inauspicatos.

telligere, quod ad hujusmodi solemnitatem vel Ecclesiæ perfectio, vel claræ fidei plenitudo quæratur, sicut dixit Propheta, cum loqueretur de Filio Dei, quia *sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta, in æternum manebit.*

5. Inde est quod et ipse Dominus, cum opera in terris miranda fecisset, quasi jam fundata humanarum mentium fide, tempus passionis esse memoravit dicens : *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum; ut Filius tuus clarificet te.* Hanc enim celebrandæ passionis claritudinem quæsitam alibi docet dicens : *Ite, dicite illi vulpi : Ecce ejicio dæmonia hodie, et cras sanitates perficio, et sequenti consummor die.* His utique consummatur Jesus, qui incipiunt esse perfecti; ut plenitudinem divinitatis et redemtionis ejus fide sua credant.

6. Ergo et diem et horam exquirimus ut Scriptura nos instruit. Propheta etiam David dicit : *Tempus faciendi, Domine*, petens accipere sensum ad cognoscenda Domini testimonia. Et Ecclesiastes quoque ait : *Omni rei tempus.* Hieremias clamat : *Turtur et hirundo, agri passeres agnoverunt tempora introitus sui.* Quid autem evidentius, quam de passione Domini dictum videri potest : *Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui?* Agnoscamus ergo hoc præsepe Domini, in quo alimur, pascimur et reficimur.

7. Hoc igitur tempus præcipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacræ noctis fundatur oratio; quia et tempore commendantur preces, sicut scriptum est : *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te.* Hoc est tempus de quo Apostolus dixit : *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*

8. Unde necesse fuit, quia etiam post Ægyptiorum supputationes, et Alexandrinæ Ecclesiæ definitiones, episcopi * quoque Romanæ Ecclesiæ, per litteras plerique meam adhuc exspectant sententiam, quid existimem scribere de die paschæ. Nam licet futuri diei paschæ inciderit quæstio; tamen etiam in reliquum quid tenendum videatur, aperimus; si qua quæstio talis incurrerit.

9. Duo autem sunt observanda in solemnitate paschæ, quarta decima luna, et primus mensis, qui dicitur novorum. Itaque ne a veteri Testamento videamur discedere, ipsum de paschæ celebrandæ die capitulum recenseamus. Monet Moyses populum, dicens custodiendum mensem novorum, eum primum esse mensem prædicans; ait enim : *Hic mensis vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni : et facies pascha Domino Deo tuo quarta decima die mensis primi.*

10. Lex nempe *per Moysen data est : gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est.* Ipse ergo qui Legem loquutus est, postea veniens per Virginem novissimis temporibus plenitudinem Legis consummavit; quia venit non Legem solvere, sed implere; et celebravit pascha hebdomade, in qua fuit quarta decima luna quinta feria. Denique ipsa die, sicut superiora docent, pascha cum discipulis manducavit : sequenti autem die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, luna quinta decima. Sabbato quoque magno illo sexta decima fuit : ac per hoc septima decima luna resurrexit a mortuis.

11. Unde hæc lex paschæ nobis servanda est, ut non quartam decimam observemus in die resurrectionis, sed in die magis passionis, aut certe aliis proximis superioribus diebus; quia resurrectionis celebritas die Dominica celebratur : Dominica autem jejunare non possumus; quia Manichæos etiam ob istius diei jejunia jure damnamus. Hoc est enim in resurrectionem Christi non credere, si legem quis jejunii die resurrectionis indicat; cum Lex dicat pascha edendum cum amaritudine, hoc est, cum dolore, quod tanto sacrilegio hominum auctor salutis sit interemtus : die autem Dominica exsultandum Propheta docet, dicens : *Hic est dies, quem fecit Dominus; exsultemus et lætemur in eo.*

---

* Vox *episcopi* indefinite accipienda est pro episcoporum, cum a plerisque pontificibus Romanis constitutiones de paschali festo ante illud tempus editas constet.

12. Ergo non solum passionis diem, sed etiam resurrectionis observari oportet a nobis; ut habeamus et amaritudinis et lætitiæ diem : illo jejunemus, isto reficiamur. Unde si inciderit, sicut futurum est proxime, quarta decima luna mensis primi die Dominica; quia neque Dominica jejunare debemus, neque tertia decima luna die sabbati incidente jejunium solvere, quod maxime die passionis est exhibendum : in alteram hebdomadam celebritas paschæ est differenda. Siquidem sequitur quinta decima luna, qua passus est Christus, et erit secunda feria : tertia quoque feria erit sexta decima luna, qua Domini caro in sepulcro quievit; cum quarta etiam feria septima decima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.

13. Cum igitur triduum illud sacrum in hebdomadam proxime incurrat ultimam, intra quod triduum et passus est, et quievit, et resurrexit, de quo triduo ait : *Solvite hoc templum, et in triduo excitabo illud;* quid nobis potest molestiam dubitationis afferre? Nam si ea res scrupulum movet, quia quarta decima luna non celebramus ipsum diem vel passionis, vel resurrectionis; ipse Dominus non quarta decima luna passus est, sed quinta decima, et septima decima resurrexit. Quod si movet, quia quartam decimam lunam transeuntes, quæ die Dominica incidit, hoc est, quarto decimo kalendas maii, sequenti Dominica instaurandam celebritatem suademus; auctoritas exstat hujusmodi.

14. Nam temporibus paulo superioribus, cum incidisset quarta decima luna mensis primi in Dominicam diem, sequenti altera Dominica celebrata solemnitas est. Octogesimo autem et nono anno ex die imperii Diocletiani, cum quarta decima luna esset nono kalendas aprilis, nos celebravimus pascha pridie kalendas aprilis. Alexandrini quoque et Ægyptii, ut ipsi scripserunt, cum incidisset quarta decima luna vigesimo et octavo die phamenoth mensis, celebraverunt pascha quinta die pharmuthi mensis, quæ est pridie kalendas aprilis, ac sic convenere nobiscum. Rursus nonagesimo et tertio anno a die imperii Diocletiani, cum incidisset quarta decima luna in quartum decimum diem pharmuthi mensis, quæ est quinto idus aprilis, quæ erat Dominica die, celebratum est pascha Dominica pharmuthi vigesimo et primo die, qui fuit secundum nos sexto decimo kalendas maii. Unde cum et ratio sit et exemplum, nihil super hoc movere nos debet.

15. Nunc illud est, quod enodandum videtur, quia plerique putant secundo mense nos celebraturos pascha, cum scriptum sit : *Custodi primum mensem novorum;* quod non potest incidere, ut præter mensem novorum pascha celebrent, nisi qui quartam decimam lunam ita observant secundum litteram, ut non alio nisi ipso celebrent die. Denique futurum Judæi duodecimo, non primo mense celebraturi sunt pascha, hoc est, decimo tertio kalendas aprilis, secundum nos : secundum Ægyptios autem vigesimo quarto die phamenoth mensis, qui est non primus mensis, sed duodecimus; primus enim mensis apud Ægyptios dicitur pharmuthi, et incipit sexto kalendas aprilis, et finitur septimo kalendas maii. Ergo secundum Ægyptios primo mense celebraturi sumus Dominicam paschæ, hoc est, septimo kalendas maii, qui est dies trigesimus pharmuthi mensis.

16. Nec absurdum arbitror, ut inde observandi mensis trahamus exemplum, ubi primum pascha celebratum est. Unde et majores nostri in tractatu concilii Nicæni, eumdem enneadecateridem, si quis diligenter intendat, statuendum putarunt, et ipsum mensem novorum recte custodierunt; quia in Ægypto hoc primo mense nova secantur frumenta : hic autem mensis et primus est secundum Ægyptiorum proventus, et primus secundum Legem, et octavus secundum consuetudinem nostram, indictio enim septembri mense incipit. Octavo igitur mense kalendæ aprilis sunt : incipit autem mensis non secundum vulgarem usum, sed secundum consuetudinem peritorum ab æquinoctio, qui dies est duodecimo kalendas aprilis, et finitur undecimo kalendas maii. Inde maxime intra hos triginta

et unum dies sæpe celebrati paschæ dies.

17. Sed cum ante sexennium celebraverimus paschæ Dominicam undecimo kalendas maii, hoc est, trigesimo die mensis, secundum nostram scilicet calculationem, moveri non debemus, si et proxime trigesimo die pharmuthi mensis celebraturi sumus paschæ Dominicam. Verum si quis mensem secundum inde existimat, quia post triduum completi mensis, qui compleri videtur undecimo kalendas maii, paschæ Dominica erit; illud consideret, quia quarta decima luna, quæ quæritur, quarto decimo kalendas maii erit, hoc est, intra præscriptum mensis numerum. Lex autem diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari.

18. Satisfactum est igitur secundum plenitudinem lunæ, cui ad complendum mensem supersunt tres alii dies. Non ergo in alterum mensem recidit, quando intra eumdem mensem, qui primus est, pascha celebrabitur. Ad litteram autem nos teneri non oportere, licet consuetudo celebrandi pascha ipsa nos instruat; tamen et Apostolus docet, qui ait: *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Sed et proposita lectio docet litteram non sequendam; sic enim habes : *Et facies pascha Domino Deo tuo quarto decimo die mensis primi.* Diem pro luna dicit; unde peritissimi quoque secundum Legem lunari cursu computant mensem : et ideo cum a pluribus nonis lunæ cursus incipiat, hoc est, dies primus, vides nonas maii adhuc ad mensem primum novorum computari posse. Ergo et juxta Legis sententiam primus hic mensis est. Denique lunam μηνην vocant Græci, unde μηναν græce dicunt menses; et naturalis usus nationum exterarum lunam pro diebus appellat.

19. Alium autem diem passionis, alium resurrectionis celebrandum veteris quoque Testamenti series ostendit; sic enim habes : *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis, ab ovibus et hœdis sumetis, et erit vobis in observatione usque in quartam decimam mensis hujus, et occidetis illum tota multitudo Synagogæ filiorum Israel ad vesperum, et sument de sanguine ejus, et ponent super duos postes, et super limen ostii domus, in qua manducabunt eum inter semetipsos : manducabunt carnem hanc noctu igni assatam;* et infra : *Et edetis illum cum sollicitudine; pascha est enim Domini et pertransibo in terram Ægyptiorum in nocte illa, et percutiam omne primitivum in Ægypto ab homine usque ad pecus, et in omni terra Ægypti faciam vindictam, ego Dominus. Et erit vobis sanguis in signo in domibus, in quibus eritis ibi; et videbo sanguinem, et protegam vos, et non erit in vobis plaga exterminii. Et conteram terram Ægypti, et erit dies hic vobis memorabilis et solemnis, et diem festum agetis cum Domino in progenies vestras, legitimum sempiternum, diem festum agetis illum.*

20. Advertimus et passionis diem descriptum in jejunio, quia ad vesperum occidendus est agnus; licet ultimum tempus pro vespere possimus accipere secundum Johannem, qui ait : *Pueri, novissima hora est.* Sed et juxta mysterium vespere diei constat occisum, quando tenebræ statim factæ sunt : et jejunium deferendum eo die verum est, quia ita edetis illum cum sollicitudine; jejunantibus enim sollicitudo adhæret. Resurrectionis autem die exsultatio refectionis est atque lætitiæ, quo die videtur exisse populus ex Ægypto, primitivis Ægyptiorum necatis. Quod posteriora evidentius docent, in quibus ait Scriptura, quia postquam fecerunt Judæi pascha, sicut præcepit Moyses, *factum est circa mediam noctem, et Dominus percussit omne primitivum in terra Ægypti, a primitivo Pharaonis. Et vocavit Pharao Moysen et Aaron nocte, et dixit illis : Surgite et exite de populo meo, et vos et filii vestri : ite et servite Domino Deo vestro.* Et urgebant Ægyptii populum, festinantes quam celerrime expellere. Denique sic profecti sunt Israelitæ, ut non occurreret sibi azyma fermentare; ejecerunt enim eos Ægyptii, et non potuerunt sustinere, quem apparatum sibi fecerant in viam.

21. Reseratum est igitur diem resur-

rectionis observandum post diem passionis, qui dies resurrectionis non quarta decima luna debet esse, sed postea, ut vetus loquitur Testamentum; quia dies resurrectionis is, cum egrediens populus de Ægypto, in mari et in nube baptizatus, ut Apostolus dicit, mortem vicit, panem spiritalem accipiens, et potum de petra hauriens spiritalem: nec passionem Domini die Dominica posse celebrari; et si quarta decima luna in Dominicam inciderit, adjungendam hebdomadam alteram, sicut et septuagesimo sexto anno ex die imperii Diocletiani factum est. Nam tunc vigesimo octavo die pharmuthi mensis, qui est nono kalendas maii, Dominicam paschæ celebravimus sine ulla dubitatione majorum. Simul etiam lunæ cursus et ratio suffragatur, quoniam vigesima prima luna proximum pascha celebrandum est; nam usque ad vigesimam primam lunam consuevit extendi.

22. Ergo cum tot veritatis indicia concurrant, juxta majorum exempla festum publicæ salutis læti exsultantesque celebremus, postes nostros ubi est ostium verbi, quod sibi Apostolus optat aperiri, fide passionis Dominicæ colorantes. De hoc ostio dicit etiam David: *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labiis meis;* ut nihil aliud nisi sanguinem Christi loquamur, quo mortem vicimus, quo redemti sumus. Fragret in nobis odor Christi. Ipsum audiamus, in illum et mentis et corporis oculos dirigamus, opera ejus mirantes, beneficia prædicantes: super limen ostii nostri sacræ redemtionis confessio resplendeat. Sumamus ferventi spiritu sacramentum in azymis sinceritatis et veritatis, pia doctrina gloriam Patris et Filii, et Spiritus majestatem individuam concinentes.

EPISTOLA XXIV.

Exposito cur legationis suæ rationem reddat, quomodo in consistorium ingredi coactus, Maximi osculum recusaverit; et accusationes quibus hic ab eo se deceptum, et a Bautone immissos imperio barbaros criminabatur, in ipsum retorserit, narrat. Tum ubi retulit, qua libertate Valentiniani clementiam ejus crudelitati opposuerit, utque Gratiani corpus redderetur, institerit, necnon post exprobratam tyranno Vallionis cædem fuerit ejectus, suam non tam de periculo suo, quam de Hygini exsilio sollicitudinem subdit.

[Anno 386]

Ambrosius Valentiniano *imperatori.*

1. Etsi superioris legationis meæ fides ita approbata sit tibi, ut ratio ejus a me non quæratur; satis enim claruit eo ipso quod aliquot dies retentus sum intra Gallias, me volentia* Maximo non recepisse, neque iis adstipulatum, quæ ad voluntatem ejus magis, quam ad pacem propenderent: denique non commisisses secundam legationem, nisi primam probasses. Sed quia regredienti mihi decernendi secum imposuit necessitatem, ideo hac epistola expositionem legationis meæ insinuandam putavi; ne cujusquam sermo veris prius vana intexeret, quam reditus meus integra, et sinceræ veritatis expressa signacula manifestaret.

2. Cum pervenissem Treviros, postridie processi ad palatium. Egressus est ad me vir Gallicanus, præpositus cubiculi, eunuchus regius. Poposci adeundi copiam, quæsivit num rescriptum haberem clementiæ tuæ. Respondi habere. Retulit non posse me, nisi in consistorio videri. Dixi non esse hunc morem sacerdotalem, certe esse aliqua de quibus serio deberem cum suo principe confabulari. Quid plura? Consuluit eum, sed eadem referenda credidit; ut liqueret etiam priora ex illius arbitrio depromta. Dixi tamen alienum id quidem a nostro munere, sed me recepto officio non defuturum; gratam mihi esse humilitatem in tuo præsertim, et quod verum est, fraternæ pietatis negotio.

3. Ubi sedit in consistorio, ingressus sum, adsurrexit ut osculum daret. Ego inter consistorianos steti. Hortari cœperunt alii, ut adscenderem: vocare ille. Respondi ego: Quid oscularis eum, quem non agnoveris? Si enim me agnovisses, non hoc loco videres. Commotus es, inquit, episcope. Non, inquam, injuria, sed verecundia, quod alieno con-

* Id est placentia.

isto loco. Et prima, inquit, legatione ingressus es consistorium. Nec illud, inquam, mei erroris fuit : vocantis non ingredientis vitium est. Cur, inquit, ingressus es? Quia, inquam, tunc ut inferiori pacem petebam, nunc ut æquali. Cujus, inquit, beneficio æquali? Respondi : Omnipotentis Dei, qui Valentiniano regnum, quod dederat, reservavit.

4. Ad postremum erupit dicens : Quoniam me lusistis tu et ille Bauto, qui sibi regnum sub specie pueri vindicare voluit, qui etiam Barbaros mihi immisit : quasi ego non habeam, quos possim adducere; cum mihi tot millia Barbarorum militent, et annonas a me accipiant. Quod si ego tunc temporis quando venisti, non fuissem retentus, quis mihi obstitisset et virtuti meæ?

5. Ad hæc ego leniter : Non opus est, inquam, ut commovearis, cum causa nulla sit commotionis : sed patienter audias, quæ referantur istis. Propterea et ego veni, quia prima legatione, dum mihi credis, per me deceptum te esse adserebas. Gloriosum mihi est et hoc pro salute pupilli imperatoris. Quos enim episcopi magis, quam pupillos debemus tueri? Scriptum est enim : *Judicate pupillo, et justificate viduam, et eripite injuriam accipientem;* et alibi : *Judices viduarum, et patres orphanorum.*

6. Tamen non exprobrabo beneficium meum Valentiniano. Ut verum eloquar, ubi ego tuis legionibus obstiti, quominus influeres in Italiam? Quibus rupibus? qua acie? quibus numeris? An vero corpore meo clausi tibi Alpes? Utinam hoc meum esset! objectionem non timerem, non vererer criminationes tuas. Quibus promissis lusi te, ut paci adquiesceres? Nonne intra Gallias juxta urbem Moguntiacum comes Victor occurrit mihi, quem direxisti, ut pacem rogaret? In quo ergo te fefellit Valentinianus, qui prius pacem a te rogatus est, quam postularet? In quo te fefellit Bauto, qui devotionem imperatori exhibuit suo? An quia principem suum non prodidit?

7. In quo ego te circumscripsi? Qui ubi primum veni, cum diceres quod Valentinianus ad te quasi filius ad patrem venire deberet; responderim non esse æquum, ut aspero hiemis tempore puer cum matre vidua penetraret Alpes : sine matre autem tanto itinere dubiis rebus committeretur? De pace nobis legationem commissam, non de adventu ejus promissionem : spondere nos id non potuisse certum est, quod mandatum non erat : me certe nihil spopondisse, adeo ut diceres : Exspectemus quid Victor responsi referat. Illum autem liquet, me retento, pervenisse Mediolanum; negatumque ei quod postulabat. De pace tantum conspirare studia, non de adventu imperatoris, quem moveri non oporteret. Præsens eram, ubi Victor rediit. Quomodo ergo revocavi Valentinianum? Legati iterum missi ad Gallias, qui ejus adventum negarent, apud Valentiam Gallorum me repererunt : milites utriusque partis, qui custodirent juga montium, offendi revertens. Quos ego tuos revocavi exercitus? quas de Italia reflexi aquilas? quos immisit barbaros Bauto comes?

8. Et quid mirum si hoc Bauto fecisset, Transrhenanus genere; cum tu miniteris imperio Romano barbarorum auxilia, et turmas translimitanas, quibus commeatus provincialium tributa solvebant? Vide autem quid intersit inter tuas minitationes, et Valentiniani augusti pueri mansuetudinem. Tu flagitabas quod barbarorum stipatus agminibus Italiæ te infunderes : Valentinianus Hunnos atque Alanos appropinquantes Galliæ per Alemanniæ terras reflexit. Quid habet invidiæ, si Bauto barbaros cum barbaris fecit decernere. Quoniam dum tu militem Romanum occupas, dum is adversum se utrinque prætendit, in medio Romani imperii sinu Juthungi populabantur Rhetias; et ideo adversus Juthungum Hunnus accitus est. Idem tamen quia de finitimo proterebat Alemanniam, et jam de vicinia mali urgebat Gallias; coactus est triumphos suos deserere, ne tu timeres. Confer utriusque factum. Tu fecisti incursari Rhetias, Valentinianus suo tibi auro pacem redemit.

9. Adspice illum quoque, qui tibi ad

dexteram adsistit, quem Valentinianus, cum posset suum dolorem ulcisci, honoratum ad te redire fecit. Tenebat eum in suis terris, atque in ipso nuncio necis fraternæ frænavit impetus : nec tibi vicem etsi non parilis dignitatis, ejusdem tamen necessitudinis retulit. Confer ergo, te judice, utriusque factum. Ille tibi fratrem tuum viventem remisit, tu illi vel mortuum redde. Quid illi reliquias germani abnegas, qui tibi adversum se auxilia non negavit?

10. Sed vereris ne exuviarum reditu renovetur militibus dolor; hoc enim allegas. Quem viventem deseruerunt, eum defendent peremtum! Quid eum mortuum times, quem occidisti, cum posses servare? Hostem, inquis, meum peremi. Non ille tuus hostis, sed tu illius. Ille jam non sentit defensionem, tu causam considera. Si quis adversum te hodie imperium in his partibus usurpandum putet, quæro utrum te hostem illius dicas, an illum tibi? Nisi fallor, usurpator bellum infert, imperator jus suum tuetur. Ergo quem non debueras occidere, ejus reliquias negas? Habeat Valentinianus imperator vel fratris exuvias pacis tuæ obsides. Et quomodo allegabas quod eum non mandaveris occidi, quem prohibes sepeliri? Poterit igitur credi quod ei non invideris vitam, cui etiam sepulturam invides?

11. Sed ad me revertar. Audio te queri quod se ad Theodosium imperatorem potius contulerint, qui sunt cum Valentiniano imperatore. Quid igitur futurum sperabas, cum tu refugientes eos ad pœnam posceres, captos necares : Theodosius autem muneribus ditaret, donaret honoribus? Quos, inquit, occidi? Respondi ei, Vallionem. At quem virum, qualem bellatorem? Hæccine fuit justa causa exitii, quod imperatori suo fidem servavit? Non ego, inquit, eum jussi occidi. Respondi : Hoc audivimus, quod occidi jussus sit. Sed, inquit, si ipse sibi vim non intulisset, jusseram eum deduci Cabillonum, et ibi vivum exuri. Respondi : Ergo propterea et illud creditum est, quod eum occideris. Quis autem sibi parcendum putaret, cum occisus sit bellator strenuus? miles fidelis, comes utilis? Ita tum discessi, ut se tractaturum diceret.

12. Postea cum videret me abstinere ab episcopis *, qui communicabant ei, vel qui aliquos, devios licet a fide, ad necem petebant, commotus eis jussit me sine mora regredi. Ego vero libenter, etsi me plerique insidias evasurum non crederent, ingressus sum iter, hoc solo dolore percitus, quod Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi, cui nihil jam nisi extremus superesset spiritus. Cum de eo convenirem comites ejus, ne sine veste, sine plumario **, paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.

13. Hæc est expositio legationis meæ. Vale, Imperator; et esto tutior adversus hominem pacis involucro bellum tegentem.

EPISTOLA XXV.

Studio, num sibi in reos sententiam ferre liceret consulenti, respondet ipsi quidem usum gladii esse permissum, ut tamen utatur clementia, expedire. Quam in rem Christi adulteram mulierem absolventis exemplum promit; et cur communio judicibus capitalibus neganda non sit, explicat.

[Intra annos 385 et 387.]

Ambrosius Studio.

1. Recognosco puræ affectum mentis, et fidei studium, et Domini nostri Jesu Christi timorem. De quo etiam ego vererer responsum referre : constrictus altero, quod est commissum vobis propter custodiam legum; altero autem propter misericordiam et gratiam, nisi de hoc Apostolicam haberes auctoritatem : *Quia non sine causa gladium portat, qui judicat;* Dei enim vindex est in eos, qui male agunt.

2. Quod tamen etsi cognitum tibi foret, non otiose sciscitandum putasti. Nam sunt, extra Ecclesiam tamen, qui eos in communionem non vocent sacra-

---

* Ithacium, Idacium eorumque fautores intelligit, qui Priscillianum, devium a fide scilicet, usque ad capitale supplicium persequuti sunt.

** *Plumarium*, id est, plumacea culcitra, ut paulo mollius fracta boni illius senis membra cubitarent.

mentorum cœlestium, qui in aliquos capitalem sententiam ferendam æstimaverunt. Plerique etiam sponte se abstinent : et laudantur quidem, nec ipsi eos possumus non prædicare : qui auctoritatem Apostoli eatenus observamus, ut iis communionem non audeamus negare.

3. Vides igitur quid auctoritas tribuat, quid suadeat misericordia. Excusationem habebis, si feceris : laudem, si non feceris. Sed si non potueris facere, nec tamen nocentes adterere squallore carceris, sed absolvere, plus quasi sacerdos probabo. Potest enim fieri ut causa cognita, recipiatur ad sententiam reus, qui postea aut indulgentiam sibi petat, aut certe sine gravi severitate, quod quidam ait, habitet in carcere. Scio tamen plerosque gentilium gloriari solitos, quod incruentam de administratione provinciali securim revexerint. Si hoc gentiles, quid christiani facere debent?

4. Ad omnia tamen accipe responsum Salvatoris. Nam cum adulteram reperissent Judæi, obtulerunt eam Salvatori captantes, ut si absolveret eam, videretur Legem solvere, qui dixerat : *Non veni Legem solvere, sed adimplere* ; si damnaret, videretur adversus finem venisse propositi sui. Hoc igitur prævidens Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. Quid scribebat, nisi illud propheticum : *Terra, terra, scribe hos viros abdicatos*; quod de Jechonia descriptum est in Hieremia propheta?

5. Cum Judæi interpellant, in terra scribuntur nomina Judæorum : cum adeunt christiani, non scribuntur in terra fidelium nomina, sed in cœlo. In terra autem scribuntur abdicati a patre proprio, qui patrem tentant, et contumelias irrogant auctori salutis. Cum interpellant Judæi, inclinat caput Jesus; et quia non habet ubi reclinet caput suum, iterum erigit, quasi dicturus sententiam, et ait : *Qui sine peccato est, prior lapidet eam.* Et iterum inclinato capite, scribebat in terra.

6. Audientes illi exire cœperunt singuli, incipientes a senioribus : vel quod ipsi plura haberent crimina qui diu vixerant : vel quia priores vim intellexerunt sententiæ, quasi prudentiores, et cœperunt sua magis peccata deflere, qui alieni criminis venerant accusatores.

7. Recedentibus ergo illis, remansit solus Jesus, et elevans caput ad mulierem, ait : *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit : Nemo. Dicit ei Jesus : Nec ego te damnabo. Vade, et vide amodo ne pecces.* Non damnat, quasi redemtio : corrigit, quasi vita : quasi fons, abluit. Et quia quando se inclinat Jesus, ideo inclinat ut jacentes elevet; ideo ait remissio peccatorum : *Nec ego te damnabo.*

8. Habes quod sequaris; potest enim fieri, ut ille criminosus possit habere spem correctionis : si sine baptismo est, ut possit accipere remissionem : si baptizatus, ut pœnitentiam gerat*, et corpus suum pro Christo offerat. Quantæ sunt ad salutem viæ!

9. Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices; ut dum gladius eorum timetur, reprimeretur scelerum furor, et non incitaretur : quod si negaretur communio, videretur criminosorum vindicata pœna. Maluerunt igitur priores nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. Vale, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA XXVI.

Argumento superioris epistolæ repetito, ad Judæos adulteram Christo sistentes redit, quibus episcopos reorum mortem prosequentes comparat. Hinc locum ubi oblata fuit mulier, exponens, de remissione peccatorum multa disputat. Postremo singulas ejusdem historiæ partes ex Evangelio recenset, atque enucleat.

[Intra annos 385 et 387]

Ambrosius Irenæo**.

1. Etsi jam superiore epistola hanc, quam proposuisti, quæstiunculam ab-

* Canonicæ pœnitentiæ labores olim tanti tamque diuturni erant, ut non immerito pro capitali pœna, tamquam mors quædam importunior, subjici possent.

** Huic verisimile est nomen fuisse Studio Irenæo.

solverim; tamen aliquid plenius requirenti tibi, ut filio afferre atque exsculpere non supersederim.

2. Ac semper quidem decantata quæstio, et celebris absolutio fuit mulieris ejus, quæ in libro Evangelii, quod secundum Johannem scribitur, adulterii rea oblata est Christo. Id enim Judæorum commentata est tergiversatio; ut si contra Legem absolveretur, contra Legem prolata Domini Jesu sententia teneretur: si autem damnata esset ex Lege, vacare Christi videretur gratia.

3. Sed vehementior facta est, posteaquam episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis accusare, alii et urgere usque ad gladium, supremamque mortem, alii accusationes hujusmodi, et cruentos sacerdotum triumphos probare cœperunt. Quid enim aliud isti dicunt, quam dicebant Judæi reos criminum legibus esse publicis puniendos; et ideo accusari eos etiam a sacerdotibus in publicis judiciis oportuisse, quos adserunt secundum leges oportuisse puniri? Eadem causa est, sed numerus minor, hoc est, non dispar judicii quæstio, sed pœnæ dispar invidia. Unam Christus puniri ex Lege non passus est, isti minorem numerum adserunt esse punitum.

4. At quo loci hoc judicat Christus? Nam plerumque secundum qualitates locorum in quibus docebat famulos suos, disputationes suas formare dignatus est; ut in porticu Salomonis, hoc est, sapientis, deambulans loquebatur: *Ego et Pater unum sumus*; ut in templo Dei dicebat: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit*. Hoc quoque judicium in templo positus exercet, sicut scriptum est in posterioribus; sic enim habes: *Hæc verba loquutus est Jesus in gazophylacio, docens in templo; et nemo apprehendit eum*. Quid est gazophylacium? Collatio fidelium, sumtus pauperum, requies egenorum, juxta quod sedens Christus, ut habes secundum Lucam, duo æra mulieris viduæ divitum muneribus censuit præferenda, divino videlicet testimonio præferens opimæ præmiis largitatis, sedulæ liberalitatis affectum.

5. Qui tale habebat judicium, videamus quid ipse juxta gazophylacium positus conferebat; non enim otiose viduam prætulit duo æra mittentem. Pretiosa ista paupertas est fidei opulenta mysterio. Ista sunt duo æra quæ Samaritanus ille evangelicus ad ejus curanda vulnera, qui incidit in latrones, stabulario dereliquit. Ergo et ista specie vidua, in typo Ecclesiæ, hoc gazophylacio sacro conferendum putavit, quo pauperum sanarentur vulnera, peregrinorum jejunia sedarentur.

6. Unde et nunc quid Christus conferat, spiritaliter te oportet expendere; dividebat enim populis argentum igne examinatum eloquiorum cœlestium, et imaginis regiæ pecuniam populorum annumerabat affectibus. Nemo plus misit, quam qui totum donavit. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat cæcos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, et quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. Hæc sunt duo æra, quæ misit Ecclesia, posteaquam accepit a Christo. Quid enim sunt duo æra, nisi pretium novi et veteris Testamenti? Pretium Scripturæ fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis æstimatur arbitrio. Remissio igitur peccatorum utriusque pretium Testamenti est, quæ per agnum in typo annuntiata est, in veritate completa per Christum.

7. Ideo habes neque septem dierum purgationem sine trium dierum esse purgatione. Septem dierum purgatio secundum Legem, quæ in specie præsentis sabbati spiritale sabbatum annuntiavit: trium dierum purgatio secundum gratiam, quæ Evangelii testificatione signatur; quia tertio die Dominus resurrexit. Ubi pœna præscribitur, debet esse pœnitentia peccatorum: ubi remissio donatur, gratia est. Præcedit pœnitentia, sequitur gratia. Neque pœnitentia ergo sine gratia, neque gratia sine pœnitentia; debet enim pœnitentia prius damnare peccatum, ut gratia possit abolere. Ideo typum Legis accipiens Johannes baptizavit in pœnitentiam, Christus ad gratiam.

8. Septimus ergo dies Legis mysterium signat, octavus resurrectionis, sicut habes in Ecclesiaste : *Da partem illis septem, et illis octo.* Nam et in propheta Osee legisti dictum ad eum : *Conduc tibi fornicariam quindecim denariis;* eo quod gemino ære veteris et novi Testamenti, hoc est, integro fidei pretio, mulier illa vago quodam et meretricio gentium convenarum comitatu fulta conducitur.

9. *Et conduxi,* inquit, *eam gomor hordei, et semigomor, et nevel vini.* Per hordeum significat quia imperfectos vocaret ad fidem, ut perfectos redderet : per gomor intelligitur plena mensura, per semigomor semiplena mensura. Plena mensura in Evangelio est, semiplena in Lege, cujus plenitudo novum est Testamentum. Siquidem ipse Dominus ait : *Non veni Legem solvere, sed implere.*

10. Nec otiose quindecim anabathmorum psalmos Davidicos legimus, et quindecim gradibus adscendisse solem, cum Ezechias justus rex vitæ hujus acciperet commeatum. Significabatur enim esse venturus sol justitiæ, qui gradus quindecim veteris et novi Testamenti illuminaturus esset præsentiæ suæ lumine, quibus nostra fides ad vitam adscendit æternam. Unde et hoc quod hodie in Apostolo lectum est, mysticum reor; eo quod quindecim diebus apud Petrum manserit : videtur enim mihi quod apostolis sanctis scripturæ divinæ interpretationem sermone secum vario conferentibus pleni luminis refulserit claritudo, ignorantiæ umbra decesserit. Sed jam veniamus ad mulieris hujus adulteræ absolutionem.

11. Oblata erat a scribis et pharisæis Domino Jesu adulterii rea, et hac oblata fraude, ut si eam absolveret, Legem solvere videretur : sin vero damnaret, propositum sui mutaret adventus; quia peccata omnium remissurus advenit. Denique supra ait : *Ego non judico quemquam.* Offerentes ergo eam, dixerunt : *Hanc mulierem invenimus publice mœchantem. Scriptum est enim in lege Moysis omnem mœcham lapidari. Tu vero quid dicis de ea?*

12. Quæ cum dicerent, Jesus inclinato capite, digito scribebat in terra. Et cum exspectarent, ut audirent eum, erigens caput dixit : *Qui sine peccato est, prior lapidet eam.* Quid tam divinum, quam ista sententia; ut is peccata puniat, qui exsors ipse peccati sit? Quomodo enim feras alieni ultorem, et proprii criminis defensorem? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat, quod ipse committit.

13. Hoc autem dixit, et scribebat in terra. Quid? Utique dicens : *Festucam, quæ in oculo est fratris tui, vides : trabem autem, quæ in oculo tuo est, non vides.* Libido enim velut festuca est, cito accenditur, propere consumitur : sacrilegium perfidiæ, quo Judæi negabant propriæ salutis auctorem, sceleris magnitudinem personabat.

14. Scribebat autem in terra digito, quo Legem scripserat. Peccatores in terra scribuntur, justi in cœlo, sicut habes dictum ad discipulos : *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Secundo autem scripsit, ut gemino Testamento Judæos scias esse damnatos.

15. Audientes autem hoc verbum, exierunt foras unus post unum, incipientes a senioribus, et sedebant cogitantes de se. Et remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Bene ait quod exierunt foras, qui nolebant esse cum Christo. Foris littera est, intus mysteria. Sequebantur enim divinarum lectionum quædam velut arborum folia, non fructum; qui vivebant in umbra Legis, et solem justitiæ videre non poterant.

16. Denique discedentibus illis, remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Donaturus peccatum, solus remanet Jesus, sicut ipse ait : *Ecce venit hora, et jam venit, ut dispergamini unusquisque in sua, et me solum relinquatis;* non enim legatus, neque nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit populum suum. Solus remanet; quia non potest hoc cuiquam hominum cum Christo esse commune, ut peccata condonet. Solius hoc munus est Christi, qui tulit peccatum mundi. Meruit et mulier absolvi, quæ recedentibus Judæis, remansit sola cum Jesu.

17. Elevans autem caput Jesus dixit mulieri : *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit : Nemo, Domine. Et ait ad illam Jesus : Nec ego te damnabo; vade, et amodo vide ne pecces.* Vide, lector, divina mysteria, et clementiam Christi. Cum accusatur mulier, caput Christus inclinat : elevat autem, ubi deficit accusator; ita nullum damnari vult, absolvi omnes.

18. Breviter autem omnes hæreticorum interimit quæstiones, dicendo : *Nemo te lapidavit?* qui dicunt Christum diem nescire judicii, vel qui ait : *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare vobis*; ecce et hic ait : *Nemo te lapidavit?* Quomodo utique interrogat, quod videbat? Sed interrogat nobis, ut cognosceremus non esse lapidatam. Est etiam humani affectus hæc consuetudo, ut interrogemus sæpissime, quod videmus. Et ideo mulier respondit : *Nemo, Domine;* hoc est dicere : Quis potest lapidare, quam ipse non damnas? Quis potest alium sub tali sententiæ conditione punire?

19. Cui respondit Dominus : *Nec ego te damnabo.* Adverte quomodo propriam sententiam temperavit; ut Judæi de absolutione mulieris calumniari nihil possent, sed in se magis calumniam retorquerent, si queri vellent : dimittitur enim mulier, non absolvitur; quia deerat accusator, non quia innocentia probabatur. Quid ergo quererentur, qui priores a persecutione criminis, et ab executione supplicii destiterunt?

20. Addidit autem deviæ : *Vade, et amodo vide ne pecces.* Emendavit ream, non crimen absolvit. Etenim severiore sententia culpa damnatur, si unusquisque crimen suum oderit, et in se incipiat condemnare delictum. Etenim cum reus occiditur, persona magis, quam culpa punitur : ubi vero culpa deponitur, absolutio personæ est pœna peccati. Quid est ergo : *Vade, et amodo vide ne pecces?* hoc est : Ex quo te Christus redemit, corrigat gratia, quam pœna non emendaret, sed plecteret. Vale, fili, et nos dilige, ut filius; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA XXVII.

Ægyptiorum abominationes Irenæum docet pecora esse : hinc intelligi pietatem atque virtutem improbis displicere; ac proinde viros bonos contrariis instare studiis oportere. Hoc illustratur exemplo uxorum Jacob ad fugiendum patrem sequendumque conjugem consensum præbentium : qua in allegoria quidnam præstare conveniat accedentes ad Ecclesiam declaratur.

[Circa annum 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Moveri te significasti mihi, eo quod legeris : *Abominanda apud Ægyptios immolemus Deo.* Sed habuisti quo istud solveres; quia in Genesi scriptum est quod Ægyptii pastorem pecorum abominabantur, non utique propter hominem, sed propter pecora. Illi enim aratro terram invertebant : Abraham autem, et Jacob, et postea Moyses et David pastores fuerunt, regalem quamdam in hoc munere disciplinam induentes.

2. Oderant ergo Ægyptii immolata* sacrificia, id est, perfecta studia virtutum, et plena disciplinæ. Quod ergo vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. Opus virtutis detestatur luxuriosus, helluo refugit. Ægyptium itaque corpus, quod illecebras diligit, aversatur animæ virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, et omnia opera, quæ hujusmodi sunt.

3. Quæ ergo Ægyptius refugit, Ægyptius ille et non homo, hæc tu amplectere, qui habes humanitatis scientiam. Illa autem declina, quæ illi sequuntur atque eligunt; quoniam duo sibi ista congruere non possunt, prudentia et insipientia. Itaque sicut iis quæ in quodam censu imprudentiæ atque intem-

* Forte immolata sacrificia idem sunt hoc loco ac perfecta; quandoquidem ad eorum spectabat perfectionem, ut mola salsa adspergerentur; unde *immolandi* tractum est verbum. Ita Benedictini. Quorum etiam interpretationi favere sequentia videntur. Sed ex superioribus conjici quoque posse arbitramur, per immolata sacrificia intelligenda esse sacrificia cruenta, seu pecorina, a quibus Ægyptii abhorrebant.

perantiæ sunt, abdicat se prudentia, abdicat continentia : ita eorum exsors omnis insipiens est atque incontinens, quæ in bonis atque in hæreditate sapientis viri sunt et continentis.

4. Denique sanctæ illæ tali conjugio Lia et Rachel, una laboriosa, altera adspiratio fortis, refugientes non generis necessitudinem, sed morum discrepantiam; cum viri exerciti Jacob sermone edoctæ essent, quod vellet discedere, ut Laban et filiorum ejus invidiam declinaret atque ignaviam, responderunt: *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri? Nonne sicut alienæ æstimamur ei? Vendidit enim nos, et devoravit pretium nostrum.* Ecce primum, quia ignavus et invidus laboriosam et disciplinæ tenacem alienat a se ac defugit, seseque cupit separare; quoniam eas oneri esse cernit sibi, putat se lucrum fecisse, quod alienavit eas, et hoc esse suum pretium judicat, eumque fructum voluptatis suæ.

5. Nunc audiamus quomodo quæ habet virtus, non habeat ignavia; aiunt enim : *Omnes divitiæ et gloria, quam tulit Deus patri nostro, nobis erit, et filiis nostris.* Merito, Deo arbitro, dicunt esse sublata, quia ipse est auctor bonorum, cujus gratia ignavi exuuntur; quia decorem hæreditatis divinæ capere improbi atque infirmi non queunt : succedit autem intentus, et spiritum in se fortis habens. Quis autem fortis nisi solus Deus, qui omnia coercet et regit?

6. His ergo debetur hæreditas Dei. Unde et Esaias dicit : *Est hæreditas credentibus in Domino.* Et pulcre ait : *Est hæreditas;* ipsa enim sola hæreditas est, alia non est. Neque enim cæcus thesaurus hæreditas est, neque caduca omnia hæreditatis habent commodum : sola est illa hæreditas, in quibus est portio Deus. Unde sanctus Domini dicit : *Portio mea Dominus;* et alibi : *Hæres factus sum testimoniorum tuorum.* Vides quæ possideat justus, mandata Dei, oracula ejus, præcepta ejus. In his dives est, in his pascitur, in his delectatur, quasi in omnibus divitiis.

7. Hæc ergo possidentes Lia et Rachel, opes patrias non requirebant, in quibus erat pecunia adultera, irrationabilis species, et spiritalis expers vigoris. Denique quasi divites et liberæ non eum divitem, sed egentem arbitrabantur. Omnis enim bonarum et liberalium consors disciplinarum neminem insipientium divitem putat, sed inopem atque egenum, abjectum quoque; etsi regalibus divitiis affluat, et superbus auro suam jactet potentiam.

8. Fugienda est igitur talium societas, etiamsi qua generis copulentur necessitudine : NOXIÆ SUNT enim conversationes cum insipientibus, et inficiunt sobriam mentem ac decolorant; quia sicut adhærens sancto sanctus eris, ita cum perverso perversus eris. Frequenter enim accidit, ut quis contra propositum suum intemperantem audiens, cum velit ipse continentiæ disciplinam tenere, fuco insipientiæ coloretur, meritoque contrariæ sibi sunt et repugnantes disciplina atque insolentia.

9. Unde cum vir exercitatus earum sententiam quæreret, vocem emittunt probatæ jam diuturno exercitio virtutis: *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri?* id est, consulis nos utrum velimus ab eo recedere? Quasi vero non cognoveris quod nullam habeamus cupiditatem ejus societatis, neque nos dulcis pluribus sæcularium divitiarum cupiditas teneat, aut luxuriæ lætitia? Hæc sunt quæ nos misera, ac nobis aliena duximus : hæc sunt quæ plena inopiæ atque egestatis arbitramur.

10. Adjiciunt etiam causam secessionis, quia veram gloriam, et boni thesauri copias amisit Laban, in quibus nascimur. Vigor datus est mentis, et bona moneta imaginis Dei et similitudinis; quia spiritalis moneta. Amisit, quia splendida magis sæculi elegit, quam vera et utilia vitæ suæ : quorum decor expertem divinorum bonorum præterit; quoniam ille quæ putat pulcra, in iis se fallit ipsum et decipit. Unde audi ejus verba, et judica.

11. Sequutus sanctum Jacob et filias suas; ne forte apud eas suorum vitiorum reperiret aliquid, et revocandi ad se haberet auctoritatem, coarguens justum, cum ratione esset redargutus, et

magis quam loquentes? Qui sub ardore ferventium cupiditatum se mulceant cantu sibi noxio, statimque occidant, nullum fructum ferentes, nihil habentes gratiæ. Horum igitur viæ noxiæ tortuosæque serpentium, qui venenato lapsu corporis sese trahunt, atque in spiram nequitiæ sese colligunt, et erigere non queunt ad cœlestia.

6. Ingrediamur autem portas Domini, portas justitiæ, quas justus qui fuerit ingressus, confitetur Domino. Sed hæc paucorum ingressio, unde Dominus ait, quia *angusta porta, et arta est via, quæ ducit ad vitam; et pauci sunt, qui inveniunt eam*. Lata autem porta et spatiosa via, qua multi gradiuntur, ad mortem dirigit, et viatores suos eo ducit.

7. Sit ergo via nostra angustior, virtus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis artior, vigor mentis exundans, semitæ rectæ; quia inflexibilia sunt virtutum vestigia. Unde Salomon : *O qui dereliquerunt semitas rectas!*

8. Sit gressus ad superiora; quia melius est adscendere. Denique, sicut lectum est hodie : *Væ iis, qui descendunt in Ægyptum!* non utique transire in Ægyptum criminosum est : sed transire in mores Ægyptiorum, transire in eorum perfidiæ sævitatem, et luxuriæ deformitatem. Qui eo transit, descendit : qui descendit, cadit. Declinemus itaque Ægyptium hominem, et non Deum. Vitiis enim suis etiam ipse rex Ægyptiorum in potestatem est datus, cujus comparatione Moyses Deus æstimatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. Unde ei dictum legimus : *Faciam te in Deum regi Pharaoni*. Vale, et nos, ut facis, quasi filius dilige.

EPISTOLA XXIX.

Pulcritudinem summi boni quærendam suadet, fore ut illa recreetur oculus noster, atque anima nutriatur spondens; eo quod hic animæ cibus sit, cujus cognitionem sanctis Deus revelat, quemque David cupide indagavit. Hoc bonum diligenter tenendum esse; quando idem ipsum sit, quod annuntiaverunt Evangelistæ, scilicet Christum. Hoc bonum qui cum desiderio hauserit, eum ad mysteriorum scientiam perventurum, et jam neglecturum quæ sunt corporis, ad quod Apostolus nos adhortatur. Elevandam igitur animam ab affectibus, ut feratur ad bonum illud, in quo fons vitæ est, et quo non nisi virtute perducimur. Verum perseverantiam ad id opus esse et constantiam.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem*.

1. Inter legendum, cum paululum requievissem animo, quia lucubratione destiteram, versiculum illum cœpi mecum volvere, quo vesperi in vigiliis usi fueramus : Ωραῖος καλλει παρα τους τῶν ανθρωπων. Ως ὡραῖοι οἱ ποδες τῶν ευαγγελιζομενων αυτον *. Et vere nihil speciosius illo summo bono, cujus etiam prædicatio speciosa est nimis, et maxime perseverantis sermonis processus, et quædam apostolicæ prædicationis vestigia. Sed illa qui possunt? Quibus donavit Deus, non solum ut Christum annuntiarent, sed etiam pro illo paterentur.

2. Nos quantum possumus, intendamus illo animum, et in illo simus, illud animo teneamus, quod est pulcrum, decorum, bonum; ut fiat illuminatione ejus, et fulgore speciosa anima nostra, et mens dilucida. Nam si oculi nostri, cum aliqua obducuntur caligine, pascuntur agrorum viriditate, et specie nemoris, vel collis herbosi omnem inæqualitatem ægrescentis obtutus repellunt, et quadam salubri specie pupillæ ipsæ, atque orbes colorari videntur; quanto magis hic mentis, oculus cum illud summum intuetur bonum, et in eo versatur, atque eo pascitur, splendescit, atque enitet, ut fiat illud quod scriptum est : *Tamquam adipe et pinguedine repleatur anima mea?* Denique qui scienter agnoscit animas gregis sui, curam adhibet herbis campestribus, ut sint ei pascua plurima; herbis enim suavioribus et agni pinguiores fiunt, et

* Quod latine sonat : *Speciosus forma præ filiis hominum. Quam speciosi sunt pedes eorum qui evangelizant eum!* Hunc versum de corporea Christi specie vulgo interpretantur novi Theologi; cum veteres Patres eum de sola interiori pulcritudine intellexerint, corporeæ formæ ignobilitatem ad humilitatem incarnationis pertinere existimantes.

succus lactis salubrior. Quibus pascuis usi sunt divites illi, qui *manducaverunt et adoraverunt;* sunt enim bona fidei pascua in quibus collocatur sanctus Dei.

3. Est ergo et fœnum, quo aluntur greges ovium, qui emittunt vellera sapientiæ, et dant amictum prudentiæ. Et fortasse hoc est fœnum montanum, in quod verba descendunt prophetæ : *sicut nix super fœnum;* et quod diligenter colligit sapiens, ut sint ei oves ad vestitum, spiritalis utique velaminis. Habet ergo cibum suum et amictum anima, quæ illi summo bono adhæret, quod est divinum : quod apostolus Petrus suadet quærendum; ut per ejus cognitionis adquisitionem divinæ simus consortes naturæ.

4. Hujus cognitionem aperit sanctis suis Deus bonus, et donat hoc de thesauro suo bono, sicut testificatur lex sacra, dicens : *Quia juravit Dominus patribus tuis dare tibi et aperire thesaurum suum bonum :* de quo thesauro cœlesti dat pluviam terræ suæ, benedicere omnia opera manuum tuarum. Hæc est pluvia eloquium Legis, quod irrorat animam illam fœcundam et fertilem bonorum operum; ut habeat humorem gratiæ.

5. Hujus boni cognitionem quærebat David, sicut ipse significat, dicens : *Unam petivi a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam delectationes Domini, et considerem templum ejus.* Denique hoc esse summum bonum subtexuit statim in eodem psalmo : *Credo videre bona Domini in terra viventium.* Hic enim quæritur, illic facie ad faciem plene videbitur. Hoc bonum in domo Dei est, in illo secreto ejus ac recessu. Unde iterum ait : *Replebimur in bonis domus tuæ.* Alibi quoque hanc summam esse benedictionis expressit, dicens : *Benedicat te Dominus ex Sion, et videas quæ bona sunt Hierusalem.* Ideo beatus qui illic habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis, devotionis habitaculo, conversatione virtutis.

6. In illo igitur simus, atque in eo maneamus, de quo et Esaias dicit : *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Qui sunt qui evangelizant, nisi Petrus, nisi Paulus, nisi omnes apostoli ? Quid evangelizant nobis, nisi Dominum Jesum? Hic est pax nostra, hic est bonum illud summum; quia ipse bonus ex bono, ex arbore enim bona bonus fructus legitur. Denique et spiritus ejus bonus, qui ex ipso accipit, et deducit Dei servulos in viam rectam. Quis autem habens spiritum Dei in se, neget bonum, cum ipse dicat : *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Hoc bonum veniat in animam nostram, in nostræ mentis viscera, quod propitius Deus dat petentibus se. Hic est thesaurus noster, hic est via nostra, hic est sapientia nostra, justitia nostra, pastor noster, et pastor bonus, hic est vita nostra. Vides quanta bona in uno bono!

7. Hæc bona nobis prædicant Evangelistæ. Hæc bona requirens David, ait : *Quis ostendit nobis bona?* Et ostendit ipsum esse bona, subjiciens : *Signatum est in nobis lumen vultus tui.* Quis autem lumen vultus Patris, nisi splendor gloriæ, et imago invisibilis Dei, in quo et videtur et clarificatur Pater, sicut ipse clarificat Filium suum?

8. Ipse est ergo Dominus Jesus summum bonum, quod nobis annuntiatum a prophetis, prædicatum ab Angelis, promissum a Patre, evangelizatum est ab apostolis. Qui nobis tamquam maturitas advenit : nec solum tamquam maturitas, sed tamquam maturitas in montibus adest; ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus, ac moribus, qui primus Evangelizans bona adfuit. Unde et ait : *Ipse qui loquebar, adsum*, id est, qui loquebar in prophetis, adsum in corpore, quod suscepi ex Virgine : adsum interior imago Dei, character substantiæ; et adsum ut homo. Sed quis cognoscit me? Hominem enim viderunt, sed operibus supra hominem crediderunt. An non ut homo, cum Lazarum fleret; et rursus supra hominem, cum eum resuscitaret? An non ut homo, cum vapularet; et rursus supra hominem, cum totius mundi peccatum tolleret?

9. Ad illum igitur properemus, in quo summum est bonum; quoniam ipse bonitas, ipse patientia Israel, qui ad pœnitentiam te vocat; ne venias in judicium, sed accipias remissionem peccatorum. *Agite,* inquit, *pœnitentiam.* Ipse est de quo clamat Amos propheta : *Exquirite bonum.* Ipse est summum bonum, qui nullius indiget, et abundat omnibus. Facile abundat, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter. Facile abundat, de cujus plenitudine omnes accepimus, et in illo repleti sumus, ut dicit Evangelista.

10. Hoc igitur verum et summum bonum, si illo concupiscibili suo et delectabili anima gustaverit, et duabus his hauserit affectionibus, excludens dolorem et formidinem, incredibiliter exæstuat. Osculata enim Verbum Dei, modum non capit, nec expletur, dicens : *Suavis es, Domine, et in jucunditate tua doce me justificationes tuas.* Osculata Dei Verbum, concupiscit super omnem decorem, diligit super omnem lætitiam, delectatur super omnia aromata, cupit frequenter videre, sæpe intendere, cupit adtrahi, ut sequi possit. *Unguentum,* inquit, *exinanitum est nomen tuum;* propterea te diligimus adolescentulæ, propterea certamus, sed comprehendere te non possumus. Adtrahe nos, ut possimus currere, ut odore unguentorum tuorum accipiamus virtutem sequendi.

11. Festinat etiam interna mysteria videre, ipsam requiem Verbi, ipsam boni illius summi habitationem, et lucem ejus, et claritatem. In illo sinu ac recessu patrio festinat audire sermones ejus; et cum audierit, super omnem suavitatem accipit. Doceat te Propheta, qui gustavit, et ait : *Quam dulcia faucibus meis verba tua, super mel et favum ori meo!* Quid enim aliud desiderat anima, quæ semel suavitatem Verbi gustaverit, quæ semel claritatem ejus viderit? Moyses in monte positus quadraginta diebus Legem accipiens, cibum corporis non requirebat : Elias ad illam festinans requiem, rogabat ut acciperetur a se anima sua : Petrus adspiciens et ipse in monte Dominicæ resurrectionis gloriam, nolebat descendere, dicens : *Domine, bonum est nos hic esse.* Quanta igitur illa divinæ substantiæ gloria, quanta Verbi bona, in quæ concupiscunt et Angeli prospicere?

12. Anima igitur quæ illud videt, corpus hoc non requirit, minimamque sibi familiaritatem cum eo esse debere intelligit, renunciat sæculo, abducit se a vinculis carnis, exuit omnibus voluptatum istarum nexibus. Denique Stephanus Jesum videbat, et lapidari non formidabat; immo cum lapidaretur, non pro se, sed pro illis a quibus perimebatur, rogabat. Paulus quoque raptus usque ad tertium cœlum, cum corpore esset, an sine corpore, nesciebat : raptus, inquam, in paradisum; usum proprii jam non sentiebat corporis; et audiens verba Dei, quomodo ad corporis infirmitates descenderet, erubescebat.

13. Itaque sciens quid vidisset in paradiso, vel quid audisset, clamabat dicens : *Quid adhuc velut videntes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu.* Volebat enim nos in figura esse istius mundi, non in possessione atque usu; ut ita utamur hoc mundo tamquam non utamur, tamquam prætereuntes, non tamquam residentes : ambulantes tamquam in imagine sæculi, non in cupiditate, ut velocissima disputatione ipsam imaginem hujus mundi transeamus. Denique ipse fide ambulans, non specie, peregrinabatur a corpore, aderat Domino; et cum esset in terris, non in terrenis, sed in cœlestibus conversabatur.

14. Ergo anima nostra, quæ Deo vult appropinquare, elevet se a corpore, semper illi summo adhæreat, illi bono quod est divinum, quod est semper, et quod erat ab initio, et quod erat apud Deum, hoc est, Dei Verbum. Ipsum est illud divinum, *in quo vivimus, et sumus, et movemur.* Ipsum est quod erat in principio, ipsum est quod est : *Dei enim filius Jesus Christus in vobis,* inquit, *est: in quo non fuit, Est et Non; sed Est in illo fuit.* Ipse dixit Moysi, ut diceret : *Qui est, misit me.*

15. Cum hoc igitur anima nostra sit,

et sit (si fieri potest) semper; ut et nostrum possit quis dicere : *Anima mea in manibus tuis semper.* Erit autem, si non in carne sit, sed in spiritu : erit, si se terrenis non misceat. Cum enim ad carnalia reflectitur, tunc ei illecebra obrepit corporis, tunc ira et indignatione exæstuat, tunc mœstitia afficitur, tunc supinatur* per arrogantiam, tunc dolore affligitur.

16. Hæ sunt ægritudines animæ graves, quibus plerumque ad mortem cogitur; dum oculi ejus cæcantur, ut non videant veræ lumen gloriæ, et divitias æternæ hæreditatis. Quod si eos ad Deum semper intendat, accipiet a Christo fulgorem sapientiæ; ut illuminatum in agnitione Dei habeat obtutum, videat illam spem nostræ vocationis, adspiciat illud quod est bonum, et placitum, et perfectum. Quod enim bonum, complacitum Patri : quod complacitum, perfectum; sicut habes in Evangelio, ubi dicit Dominus : *Diligite inimicos vestros, ut imitemini Patrem, qui pluit super justos et injustos;* quod est utique bonitatis. Et postea concludit, dicens : *Estote perfecti sicut Pater vester, qui in cœlis est, perfectus est.* Caritas enim perfecta est : denique plenitudo Legis est. Quid autem tam bonum quam caritas, quæ malum non cogitat?

17. Et ideo terras fugito, in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio. Boni ergo illius capacem se anima tua præbeat; ut supra nubes volet, sicut aquila renovetur, sicut aquila pennas emittat; ut renovatis alarum remigiis, alta petere non reformidet, hanc habitationem relinquat : terrenum enim habitaculum gravat animam. Exuat vetera, abjiciat erroris desideria, abluat oculos suos; ut videat illum fontem veræ sapientiæ, illum fontem vitæ æternæ, qui affluit; atque exundat omnibus, nullius indigens. Quis enim dedit illi, cum *ex ipso, et per ipsum, et in ipso* omnia sint?

18. Vitæ igitur fons est summum illud bonum, ex quo vivendi substantia ministratur omnibus : ipsum autem in se habet vitam manentem. A nullo quasi inops accipit : largitur bona aliis, non aliunde adsumit sibi; neque enim nostri indiget. Unde et ait ex persona hominis : *Quoniam bonorum meorum non indiges.* Quid ergo pulcrius, quam ei appropinquare, ei adhærere? quæ major voluptas est? Quod is qui viderit, et de fonte aquæ vivæ gratis gustaverit, quid potest aliud desiderare? quæ regna? quas potestates? quam pecuniam? cum advertat quam miseræ etiam hic regum conditiones sint, quam mutabiles imperii status, quam exigua vitæ hujus spatia, quanta in ipso imperio servitia; cum ad aliorum, non ad suum vivant arbitrium.

19. Quis autem peculiatus ad vitam æternam transit, nisi virtutum fultus peculio, quod receptum omnibus, solis divitibus impossibile pronuntiatur? Non ergo his uti beatum est, sed illud videre, quo ista despicias, et vana veri refellas, atque inania et cassa judices, illam nudæ veritatis pulcritudinem diligas, quæ has sæculi fucosissimas vanitates redarguat.

20. Erige igitur oculos, anima, tuos; illos oculos, de quibus tibi Verbum Dei dicit : *Corde nos cepisti, soror mea sponsa, corde nos cepisti uno ab oculis tuis.* Adscende in palmam, vince sæculum, ut teneas Verbi altitudinem. Imaginem istam mundi foris relinque, foris malitiam : introduc autem bonitatem mentis, quæ habet gratiam in ligno vitæ; si laverit stolam suam, et ingrediatur in civitatem, quæ vera est gratia sanctorum, in qua est Dei tabernaculum, circa quod scribæ Domini prætendunt*, ubi non dies, aut sol, aut luna lumen ministrant : sed ipse Dominus lumen est, totam illam civitatem illuminans; est enim lux mundi : non utique lux visibilis, sed animarum, quæ in hoc mundo sunt, intelligibilis claritudo, quibus se splendenti lumine rationabilis infundit prudentiæ, prædicatur in Evangelio, incorporeæ virtutis inflammans vapore secreta mentium, animorumque penetralia.

21. Si quis igitur incola esse cœperit

* Id est sese erigit, ac quodam modo resupinat.

* *Prætendunt*, id est, ante alios tentoria sua figunt, et eos custodiis suis cingunt.

illius civitatis supernæ, incola videlicet conversatione ac moribus, non discedat ab ea, non exeat; non reflectat vestigium, non corporis dico, sed mentis vestigium; non revertatur retro. Retro luxuria, retro impuritas est. Denique adscendens ad montem Lot, retro reliquit sodomitana flagitia; quæ autem respexit retro, non potuit ad superiora evadere. Non ergo pedes tui retro, sed mores non revertantur. Non fiant manus tuæ remissæ, et devotionis tuæ, ac fidei genua dissoluta. Non fiat voluntatis tuæ recidiva infirmitas, non ullus intercursus criminum. Sed ingressus es, mane: pervenisti, consiste: *salvans salva animam tuam.*

22. Adscendens directum adtolle gradum, nullus inde tuto redit. Hinc via, inde ruina est. Hinc adscensus, inde præcipitium. Adscendendi quidem labor, sed descendendi periculum: sed potens est Dominus, qui te fundatum illic custodiat septum propheticis muris, et apostolicis turribus. Ideo tibi dicit Dominus: Intrate, calcate, quia adsistit vindemia. Intus, non foris simus. Et in Evangelio Dei Filius dicit: *Qui est in tecto, non descendat vasa sua tollere.* Non utique de hoc tecto dicit, sed de illo: *Extendit cœlum sicut cameram.*

23. Intus ergo esto, intra Hierusalem, intra animam tuam pacificam, mitem atque tranquillam. Non exeas de ea, neque descendas vas tuum istud, aut honoribus, aut divitiis, aut arrogantia adtollere. Intus esto, ut per te alienigenæ non transeant, peccata animam tuam non transeant, vanæ operationes et cogitationes inanes: non transibunt autem, si sanctificaveris bellum pro devotionis et fidei certamine, pro veritatis studio adversus passionum illecebras, et sumseris arma Dei adversum spiritales nequitias, et astutiam diaboli, qui pertentat sensus nostros fraude ac dolo; quem mansuetus bellator facile proterit, qui non serat jurgia, sed sicut decet servum Domini, cum modestia fidem doceat, et eos qui adversantur, redarguat. De hoc dicit Scriptura: *Qui mansuetus est, bellator exsurgat,* et infirmus dicat: *Omnia possum in eo, qui me confortat.*

24. Hac fide fretus etiam qui infirmus est, prævalebit, et erit sancta anima ejus, et stillabunt ei montes prophetici, vel apostolici dulcedinem, et colles fluent lac: qualis ille collis, qui lactis potum Corinthiis dabat; et fluent ei aquæ de suis vasis, et de puteorum suorum fontibus: vel de ventre ejus aquæ vivæ, spiritales videlicet quas fidelibus suis Spiritus sanctus ministrat, qui etiam animam tuam dignetur rigare, ut abundet in te fons aquæ salientis in vitam æternam. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA XXX.

Docet non habitandum in locis depressis more luxuriosorum, sed sanctorum instar in editioribus, ubi ædificandum est templum Domino, scilicet in propriis mentibus. A luxuriosis non ædificari hoc templum, cujus fastigium æquitatis ope metimur. Quinam sepulcra negantur sibi condere, et adscendere in domum Dei; quove pacto ad struendam eam, qua minis, qua promissis, excitantur?

[Anno circiter 387.]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Ubi superiorem absolvi epistolam, et perferendam tibi tradidi, venit in mentem illud quod Dominus in manu Aggæi prophetæ loquutus est dicens: *Si tempus vobis est, ut habitetis in domibus cœlatis?* Quid ergo istud est, nisi in superioribus habitandum, non in vallestribus et subterraneis habitaculis? Qui enim infra terram habitant, non possunt ædificare templum Dei, et dicunt: *Non venit tempus ut ædificetur domus Domini;* simul quia luxuriosorum est hypogæa * quærere, captantium frigus æstivum, eo quod resoluti deliciis æstus aliter ferre ac tolerare non queant, et ideo requirant umbrosa penetralia: vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia: deinde quod tenebrosa illos et opaca delectent magis, quibus operiri flagitia sua credant, secundum illud: *Tenebræ circumdant me et parietes, quem*

---

* Hypogæa, loca subterrestria, ubi caupones et meretrices stabulari solebant, quæ ob similitudinem cubilium ferarum lustra Romanis appellabantur.

vereor? Sed frustra hoc sperant, cum profunda abyssi et abscondita Deus cernat, et omnia deprehendat, antequam fiant.

2. At non Elias in hypogæis, non Elisæus habitabant. Denique alter mortuum viduæ filium tulit ad superiora, in quibus consueverat sedere, et ibi eum resuscitavit: alteri quoque Sunamitis illa magna mulier, ut Scriptura testificatur, in superioribus hospitium paravit, et ibi concipiendæ sobolis, quia non habebat, meruit prærogativam, ejusdemque resuscitati pignoris vidit miracula. Quid de Petro dicam, qui ad horam sextam adscendens in superiora, baptizandarum gentium cognovit mysteria? At vero parricida Abessalon in valle Regis sibi titulum statuit, et in fossam projectus est, cum esset peremtus. Ergo sancti adscendunt ad Dominum, flagitiosi ad vitia descendunt: sancti in montibus, criminosi in vallibus; *Deus enim montium est, et non Deus vallium.*

3. Qui ergo illic, id est, in domibus habitabant vallestribus, in quibus non habitat Deus; domum Dei in se habere non poterant; hanc enim Dominus quærebat ab illis domum, ut semel ipsos ædificarent, atque intra se Dei templum vivis fidei lapidibus adtollerent. Neque enim terrenorum parietum constructiones, et silvestrium ligna culminum desiderabat, quæ cum fuissent, manus dirueret hostilis: sed illud templum quærebat, quod in hominum conderetur mentibus, quibus dicendum foret: *Vos estis templum Dei;* in quo habitaret Dominus Jesus, et unde ad redemtionem universorum procederet; ut in utero Virginis sacra reperiretur aula, in qua Rex habitaret cœlestium, et corpus humanum Dei templum fieret; quod etiam, cum solutum esset, in triduo resuscitaretur.

4. Sed hanc domum luxuriosi non ædificant, qui cœlatas inhabitant domos, et cœlato argento delectantur; sordet enim illis purum argentum, ita et istis sordet simplicis habitationis locus. Sinuant spatia domorum, et adjiciendo adjiciunt, conjungentes domum ad domum, et villam ad villam, effodiunt terram; ut elementum quoque eorum cedat habitaculis, et quasi terræ filii intra ejus recondantur uterum, et abscondantur alvo. Isti plane sunt, de quibus dicit Hieremias: *O qui ædificant domum suam non cum justitia!* Qui enim cum justitia ædificat, non in terrenis ædificat, sed in cœlestibus.

5. *Ædificasti,* inquit, *domum, metire superiora ejus, perflatilia distincta fenestris, et contignata cedro, et illita minio.* Metitur autem superiora, qui contemplatus judicium Dei, judicat judicium humilis, et judicium pauperis. Qui autem in avaritiam intendit, et in sanguinem innocentis, non ædificat superiora cum judicio, nec mensuram tenet; quia non habet Christum: nec adspirare sibi divinæ flatus explorat gratiæ, nec pleni luminis splendorem requirit: nec illita minio habet cœnacula, cui non potest dici: *Sicut resticula coccinea labia tua.*

6. *Non sepelietur,* inquit, *hujusmodi;* qui enim vivum se sub terram infodit, et tamquam in sepulcro sepelivit, eripuit sibi mortuo requiem sepulturæ. Depositus itaque in valle corporalium delectationum, non invenit sepulcrum, de quo possit resurgere. Hujusmodi ergo vir, nec templum Deo ædificat; quia non novit tempus correctionis suæ. Quomodo enim possunt tales homines templum ædificare, qui quasi feræ ac bestiæ in spelæa ferarum et bestiarum latibula sese receptant, atque in foveas se serpentium more demergunt, et consuetudine fraudulentæ vulpis infodiunt?

7. Sed nec sepulcrum sibi condit, qui ante tempus moritur; vivens enim mortuus est: nec audit vocem Aggæi, id est epulantis, ut interpretatio declarat; quoniam non ingreditur tabernaculum Dei, *in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis.* Quomodo enim vocem ejus audit, qui opera ejus non videt? Nam si videret audiret verbum, quod in ejus manu factum est, delectatus ejus actibus, quibus pulsavit, et apertum est ei, et descendit in ejus animam; ut epuletur in eo sinceritatis et veritatis cibos.

8. Ergo quia non audivit, fit iterum in manu Aggæi verbum, et dicit : Surgite de cœlatis et depressis malitia domibus, et adscendite in montem scripturarum cœlestium, et cædite lignum sapientiæ, lignum vitæ, lignum cognitionis : et dirigite vias vestras, ordinate actus vestros; ut habeant ordinem suum debitum, qui necessarius et utilis est ad ædificandam Domini domum.

9. Nam si non feceritis, *nec cœlum dabit rorem suum*, id est, sermo cœlestis, qui sicut ros descendit super fœnum, non temperabit fervidos corporalium motus passionum ; nec ignita restinguet diversarum spicula cupiditatum : *nec terra ejus*, id est, anima, *fructus dabit;* eo quod arescat, nisi repleatur irriguo verbi Dei, et perfundatur rore cœlesti spiritalis ubertate gratiæ.

10. Et quia sciebat desides esse habitantes in hypogæis, et voluptatum gurgustiis : *Excitabo*, inquit, *illis spiritum Zorobabel de tribu Juda, et Jesum Josedech sacerdotem magnum;* ut incitentur ad ædificationem divinæ domus. *Nisi enim Dominus ædificaverit sibi domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam.* Ipse est Zorobabel jugis redundantia, utpote fons vitæ et Verbum Dei, *per quod omnia, et ex quo omnia, et omnia in ipso.* Hæc dicit redundantia : *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat,* hoc est, profluvium indeficientis meatus. Profluvium quoque nocturnum legimus Zabulon, quod est propheticum : sed jam et ipsum hujus fluenti infusione resplenduit per quod evanuit illud profluvium vanitatis in Jesabel, quæ inimica veritati, et adversaria prophetarum eloquiis, ita dilacerata est canum morsibus; ut nullum ejus superesset vestigium, sed toto corpore suo cum omnibus posteritatis suæ insignibus extingueretur. Ipse igitur Zorobabel ex tribu Juda, ipse Jesus magnus sacerdos, et tribu designatus et nomine, duo significari videntur, et unus exprimitur; quia idem quasi potens natus ex potente, quasi redemtor ortus ex virgine, in utriusque idem naturæ diversitate dividuæ, unius Filii Dei veritatem gigas salutaris implevit.

11. Excitaturus itaque a mortuis Zorobabel sanctum, ait : *Adhuc semel ego movebo cœlum, et terram, et maria, et desertum.* Moverat ante hæc, cum de Ægypto liberaret populum suum, quando in cœlo columna erat ignis, terra inter fluctus, murus in mari, via in aqua, in deserto messis quotidiana frugum cœlestium multiplicabatur, petra solvebatur in fontes aquarum : sed movit et postea in passione Domini Jesu; quando cœlum tenebris obductum, sol refugit, petræ scissæ, tumuli aperti, mortui resuscitati, draco victus in fluctibus suis vidit piscatores hominum, non solum navigantes in mari, sed etiam ambulantes sine periculo.

12. Desertum quoque motum, quando infructuosus nationum populus messe cœpit devotionis et fidei flavescere; et eousque deserti, et gentium commotio facta est, ut apostolorum quos direxit ad gentes vocandas, tanta esset et tam vehemens prædicatio; ut *in omnem terram exiret sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum.* Tanta, inquam, commotio deserti, ut plures filii fierent desertæ, quam ejus quæ habebat virum; et floreret desertum, ut lilium : introirent electa gentium ad residuos populi; quo reliquiæ salvæ fierent per electionem gratiæ.

13. *Et replebo*, inquit, *domum hanc* argento meo et auro; eloquiis cœlestibus, quæ sunt sicut argentum igne examinatum, et veri claritate luminis, sicut auro spiritali in sanctorum occultis mentibus refulgente. Has divitias confert Ecclesiæ suæ, quibus intelligibiles thesauri replentur, et gloria augetur domus super priorem gloriam, quam populus habuit electus.

14. Pax enim et tranquillitas animæ super omnem domus gloriam est; quia pax superat omnem sensum. Hæc est pax super pacem, quæ dabitur post tertiam commotionem cœli, maris, terræ, deserti; quando destruet omnes Potestates et Principatus. *Cœlum enim et terra transibunt*, et omnis istius mundi figura: et unusquisque in romphæa insurget ad fratrem suum, id est, verbo penetrante medullas animæ; ut destruatur quid-

Quid est contrarium, currus ex Ephræm, et equus ex Hierusalem, ut Zacharias dixit. Et sic erit pax per omnia, nullis obsistentibus corporis passionibus, aut incredulæ mentis impedimentis, ut fiat in omnibus omnia Christus, subdita Patri exhibens corda universorum.

15. Unde et ad ipsum solum mystice dicitur : *Sumam te, Zorobabel, et ponam te sicut signaculum; quia te elegi.* Etenim cum fuerit anima nostra pacifica, ut dicatur ei : *Convertere, convertere Sunamitis :* quod pacificam significat, et ut tuo nomine utar εἰρηνικήν; tunc accipiet in se sicut signaculum Christum, id est, imaginem Dei, ut sit ad imaginem; quoniam *qualis cœlestis, tales et cœlestes.* Et oportet nos portare imaginem cœlestis, id est, pacem.

16. Atque ut sciamus verum esse, habes in Canticis, in ultimo jam perfectæ animæ dici, quod et tibi dicat Dominus Jesus : *Pone me ut signaculum in brachium tuum;* ut luceat pax in corde tuo, et in operibus tuis Christus, et formetur in te sapientia, et justitia, et redemtio. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXI.

Quærenti Irenæo num eos qui statim a pueritia, et eos qui jam ætate provectiores crediderint, diversa caritate Deus diligat ; respondet sanctus Præsul in Scriptura Deum Synagogæ, quæ prius fidelis fuerat, lapsum doluisse ; postea tamen caritatem suam transtulisse ad Ecclesiam, ut per duas uxores David, nec non Moysis de muliere captiva locum significatur.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Differentia caritatis utrum sit aliqua apud Deum, eorum qui a pueritia crediderint, et eorum qui juventutis, aut posterioris ætatis processu, prudenter requirendum putasti; nam hoc quoque scriptura divina non prætermisit, neque intactum reliquit. Siquidem Dominus Deus noster ad Joel prophetam non otiose ait : *Lamentare ad me super Sponsam præcinctam sacco in virum ejus virginalem*, dolens Synagogam, quæ antea virginitate sua desponsata Dei Verbo foret, vel animam certe quæ de bonis meritis decidisset, ita offendiculum incidisse peccatorum flagitiis, ut odia contraheret, et inquinamento impietatis, ac perfidiæ obsoleta sordibus, miserabili esset despectui, longe mutata ab illius Sponsæ gratia, quæ ante meruerat audire : *Sponsabo te mihi in fide et justitia et misericordia.*

2. Nec immerito lamentabilis pronunciatur, quæ tantorum munerum amiserat pretium, et virtutum dotalium tam grave subierat dispendium, ut ei virginalis Sponsus eriperetur. Nostris enim meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur ; nam si bona studia atque opera nostra sint, vivit atque operatur in nobis Dei Verbum : si tenebrosæ cogitationes operationesque nostræ sint, occidit nobis sol justitiæ. Et ideo lamentandum præcepit pro ea anima. Nam sicut illis gratulandum et epulandum est, cum quibus Sponsus est; ita illi animæ lugendum, cui Sponsus fuerit ereptus, sicut de apostolis scriptum est in Evangelio : quoniam *cum auferetur ab eis Sponsus, tunc jejunabunt in illis diebus.*

3. Ergo et hæc anima habebat ante lætitiam et exsultationem, cum haberet παρθενικὸν λόγον. Et ideo non jejunabat, quia dies erant epularum et refectionis; cum adesset Sponsus, invehens quibus aderat, ubertatis affluentias, cœlestis alimenti copias, vini rigatus, quo corda hominum lætificantur : sed posteaquam Sponsum factis suis amisit, jubetur in cilicio agere pœnitentiam peccatorum suorum, et deflere semetipsam; quia mortuus est et crucifixus pro ea Christus, qui est παρθενικὸς λόγος.

4. Si a prima ætate convenit, nec alterius anima hæc videtur experta copulam; sed a principio virginalem fidei suæ florem Christo dicavit, atque ipsi primis fœderata pietatis mysteriis sacros juvencula cultus recepit; ipsa est Israelitica anima veteris prosapiæ ex genere patriarcharum, quæ si inoffensum fidei servasset curriculum, magni meriti foret Sponsa Verbi virginalis, tamquam

illa quæ apprehendit justitiam, et obviabit illi quasi mater, et quasi mulier a virginitate suscipiet illam.

5. Altera quoque est adquisita ex gentibus, et utraque Sponsa unius Verbi, quod est magnum mysterium. Idque tibi demonstratur in libro Regnorum; si quidem David duas uxores habuit Achinaam Jezrahelitem, et Abigæam adquisitam sibi postea : illam rigidiorem, istam misericordiæ plenam et gratiæ, hospitalem ac liberalem animam, quæ revelata facie Patrem vidit, speculata ejus gloriam; quæ suscepit divinum illum paternæ gratiæ rorem, ut habet nominis interpretatio. Quid autem ros Patris, nisi Dei Verbum, quod humore fidei atque justitiæ infudit corda universorum?

6. Pulcre igitur huic animæ verus dicit David, quod illi Abigææ dictum est : *Benedictus Dominus Deus Israel, qui misit te hodie huc obviam mihi, et benedicti mores tui.* Et iterum dicit ei : *Adscende in pace in domum tuam. Vide, jam audivi vocem tuam, et reveritus sum faciem tuam.* Denique in Canticis etiam hæc verba sunt Sponsi ad Sponsam : *Ostende mihi faciem tuam, et insinua mihi vocem tuam.*

7. Et tunc quidem dimissa est, quoniam alterum habebat virum, qui dicebatur hebraice Nabal, latine insipiens, durus, inhospitalis, inhumanus, ingratus, qui officia nesciret referre : sed posteaquam defunctus est vir ejus, solutam a lege viri accepit eam sibi in uxorem propheta David. Per cujus copulam Ecclesiæ credituræ ex gentibus significantur mysteria, quæ amisso viro, cui ante juncta fuerat, transivit ad Christum, censu pio dives, humilitatis et fidei, misericordiæ quoque dotata patrimonio.

8. Sed hoc loco non ista deploratur, sed illa Achinaam, quæ fuit male fortis in fratrem; et ideo illi frater factus est in commotionem. Unde ex persona eorum dictum est : *Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis.* Quam nutantem inveniens diabolus, sicut leo diruit, et jucunditatem ejus abstulit : vineam ejus et ficum evertit, sub quibus solebat ante requiescere, et arescere fecit fructus ejus.

9. Quos aridos miseratus, atque albentes siccitate nimia, dicit ad prophetam Deus : *Lamentare ad me super Sponsam præcinctam cilicio, et super virum ejus virginalem,* id est, super animæ hujusmodi vel Synagogæ virum mortuum. Cui loco alio expostulans dicit, eo quod oblita propositi sui, oblita caritatis, immemor gratiæ, devia disciplinæ, superiorem uxoris affectum amiserit. Meritoque suis eam sermonibus redarguit, memorans et retexens ejusdem blanditias, et pietatis vocabula : Non sicut domesticum me vocabas, et patrem et initiatorem virginitatis tuæ.

10. Ergo huic animæ cui per intemperantiam ejus mortuum est Dei Verbum, et ille παρθενικὸς λόγος occidit, luctum indicit, intercessorem adhibet; ut vocetur ad pœnitentiam, quo possit mereri misericordiam. Illa autem quæ bona intellectu, et decora in adspectu valde, sicut Abigæa adquisita sibi erat in prælio; devictis adversariis, et mortuo viro, qui vallatus nequitiis spiritalibus repugnabat ac resistebat, ne sibi speciosa uxor adimeretur : quasi victor et diligens Sponsus jucunditatem confert et gratiam, emundans eam ab omnibus pulcritudinis ejus impedimentis, et exuens vestimentis captivitatis; ut depositis omnibus capitis sui capillis, id est, peccatorum criniculis, qui quasi superflui nostro in corpore videntur : *Quoniam si vir comam nutriat, ignominia est illi;* in unitate fidei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi studeat occurrere; ut omnem deponat animi perturbationem, et caritate fundata augeatur in Domino Jesu, et universo adquirat incrementum corpori.

11. Hæc est anima illa, quam Lex demonstrat tibi in specie mulieris bonæ, quam si videris in præda, et concupieris accipere in uxorem tibi : *Induces,* inquit, *eam in domum tuam;* ut tota ei committas interiora domus tuæ, omnium tuorum viscerum possessionem, auferas ejus superflua, tondeas lapsus;

et novacula non satis acuta, ne faciat dolum, tuarum exuvias passionum, atque inanes sensus recidas. Ideo ait: *Rades ejus caput;* quo nulla obstacula patiantur oculi sapientis, qui sunt in capite ejus. *Et sedebit*, inquit, *triginta diebus in domo tua*, peccata propriæ deplorans nativitatis, et commenta nequissimi patris diaboli, qui vult congregare, quæ non generavit; ut hujus mystici numeri purificatione mundata, conjugii claves adipiscatur.

12. Et pulcre ait: *Postea intrabis ad eam;* ut totus ingrediaris in animam tuam, atque intra ipsam te colligas, et in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio; ut sis non in carne, sed in spiritu, et proponas adjungere eam tibi ad consortium vitæ, sciens quoniam communicabit tecum de bonis; et perfunctus ejus gratia dicas: *Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam.* Et illa tibi respondeat: *Adsumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus, quæ me concepit.* Bona mater animarum Hierusalem illa, quæ in cœlo est.

13. Erit ergo uxor tua, et inveniens te osculabitur te. *Et si postea displicuerit tibi;* quod castiget corpus suum, et servituti redigat, non patieris eam servire, id est, voluptatibus corporis, nec subjicies eam carni, sed liberam permanere patieris: nec alienabis eam, hoc est enim vendere: nec contemnes eam, sed permittes servire eam Deo suo in castitate fidei, et bonorum operum sobrietate. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXII.

Perdicis fallacia et libidine adumbrari satanam tradit. Quomodo hic clamando sibi congregaverit populos, et eos Christus etiam clamando ad se revocaverit? quonamve pacto id cum perdicis natura conveniat? Sub quæ collligit non incassum Christum clamasse, ac postquam diabolus omnino spoliatus fuerit, tunc stultum illum, quem Deus elegit, salvum futurum.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Irenæo *salutem*.

1. CLAMAVIT *perdix, congregavit quæ non peperit.* Licet enim mihi de superioris fine epistolæ, sequentis mutuari exordium. Celeberrima quæstio; et ideo ut possimus eam absolvere, quid de natura avis istius habeat historia, consideremus. Nam et hoc considerare non mediocris prudentiæ est, siquidem et Salomon cognovit naturas animalium, et loquutus est de pecoribus, et volatilibus, et de reptilibus, et de piscibus.

2. Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciæ, quæ decipiendi venatoris vias calleat, atque artes noverit, ut eum a pullis avertat suis; omniaque tentamenta versutiæ non prætermittere, quo possit venantem abducere a nido et cubilibus suis. Certe si insistere adverterit, tamdiu illudit, quamdiu soboli fugiendi signum tribuat et potestatem. Quam ubi evasisse senserit, tunc se et ipsa subtrahit, et lubrica arte deceptum insidiantem relinquit.

3. Fertur etiam promiscuæ esse permixtionis, ut in feminas cum summo certamine mares irruant, et vaga calescant libidine. Unde impurum et malevolum et fraudulentum animal adversario et circumscriptori generis humani, fallacissimoque, et impuritatis auctori conferendum putatur.

4. Clamavit ergo perdix, qui a *perdendo* nomen accepit, satanas ille, qui latine contrarius dicitur. Clamavit in Eva primum, clamavit in Cain, clamavit in Pharao, Dathan, Abiron, Core. Clamavit in Judæis, quando petierunt sibi fieri deos, cum Moyses Legem acciperet. Clamavit iterum, quando de Salvatore dixerunt: *Crucifigatur, crucifigatur;* et: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros.* Clamavit, quando sibi regem fieri postulaverunt; ut recederent a Domino Deo rege. Clamavit in omni vano et perfido.

5. His vocibus congregavit sibi populos, quos non creaverat; Deus enim hominem ad imaginem et similitudinem suam fecit, et diabolus sibi hominem vocis suæ fraude sociaverat. Congregavit sibi nationum populos, faciens divitias non cum judicio. Unde in proverbio est de divite avaro, quia perdix iste

congregat divitias non cum judicio. At vero meus Jesus quasi judex bonus cum judicio omnia agit, qui venit, sicut scriptum est, dicens : *Ego loquor justitiam et judicium salutis.*

6. Ea igitur gratia deprædatus est perdicem illum diabolum, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. Et quia diaboli voce deceptos sciebat, et ipse ut vincula nexusque veteris erroris solveret, clamavit primum in Abel, cujus clamavit vox sanguinis. Clamavit in Moyse, cui dixit : *Quid clamas ad me?* Clamavit in Jesu Nave. Clamavit in David, qui ait : *Clamavi ad te, salva me.* Clamavit et in omnibus prophetis. Unde et ad Esaiam dicit : *Clama*; et ille ait : *Quid clamabo?* Clamavit in Salomone, convocans cum altissima prædicatione sapientia : *Venite, edite de meis panibus, et bibite vinum quod miscui vobis.* Clamavit etiam in corpore suo, sicut scarabæus in ligno. Clamavit ut insidiatorem falleret et circumveniret, dicens : *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* Clamavit ut dispoliaret, respondens latroni : *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Itaque ubi clamavit Jesus, continuo perdix ille a congregatis in dimidio dierum suorum derelictus est.

7. Unde et quidam naturæ perdicis etiam istud aptandum putarunt, eo quod aliena diripiat ova, et foveat suo corpore, atque hac sua fraude partus alienos studeat adquirere. Sed (quod aiunt, cornici oculum *; habent enim et volatilia suas artes) ubi istud adverterit, cujus aut singula ova direpta, aut cubile fuerit invasum, aut sollicitata soboles errore similitudinis, speciei simulatione decepta, etsi infirmior viribus, induit se atque armat versutia; et cum labor omnis impensus nutrimentorum educantem exhauserit, atque adolescere pulli cœperint, tunc vocem emittit, et quadam pietatis tuba prolem advocat. Quæ naturali quodam auditu excitata agnoscit parentem, et simulantem deserit. Ita cum vult congregare quæ non peperit, amittit quos nutriendos putavit.

8. Non superfluo igitur et Jesus clamavit; ut quia totius mundi populus voce perdicis, blanditiis, arte, specie deceptus ab auctore proprio deviaverat, lubricas artes sequutus, veri parentis voce revocatus fallacem relinqueret, atque in dimidio dierum ejus fraudulentum desereret, id est, ante hujus finem sæculi, cui nos eripuit Dominus Jesus, et ad vitam æternam vocavit. Itaque nunc mortui mundo, vivimus Deo.

9. Cum igitur perdix iste penitus a falsis filiis derelictus fuerit, tunc erit stultus ille, quem elegit Deus, et sapientem confudit, salvus; quoniam quæ stulta sunt mundi, elegit Deus. Ideoque si quis videtur sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit sapiens. Vale, fili, et nos dilige, ut facis; quoniam nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIII.

Irenæo, vereri se ne quis ex loco Scripturæ de duabus uxoribus duas in eodem homine animas esse arbitretur significanti, scribit varias ibidem indicari animæ qualitates; in amabili enim animam voluptati deditam adumbrari, in odibili vero severiores virtutes consectantem : hujus autem unius primogenitos esse cum ex altero loco, tum ex eo etiam qui fuit propositus, intelligi.

[Anno circiter 387.]

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Superiore epistola scripsimus liberandam ab adversariis animam nostram, et cum ea indissociabilis vitæ subeundum consortium. Et quia sermo iste nobis de Deuteronomio exemplum adsumsit adsertionis suæ, quo loci subjectum est de viro, qui duas uxores habebat, unam odibilem, alteram amabilem; non perfunctoriæ motus videris, ne forte duas animas istum sibi adscivisse aliquis intelligat : quod fieri nequaquam potest.

* Videtur Ambrosius proverbium græcum innuere; scilicet cornix cornici oculum effodit, id est, callidus callidi artem, qua sibi fraudem facere moliebatur, astutiori arte deludit.

2. Verum ipse non ignoras quod interdum Scriptura cum allegoriam dicit, alia ad speciem Synagogæ, alia ad Ecclesiæ refert: alia ad animam, alia ad Verbi mysterium: alia ad diversas species et qualitates animarum: quæ discernit, qui dijudicat spiritu. Unde sequenti capitulo Legis non duas animas, sed diversas qualitates unius animæ comprehensas esse arbitror. Est enim amabilis animæ species, quæ concupiscit voluptaria, quæ laborem fugit, compunctionem declinat, judicium Dei negligit. Ideo amabilis, quia dulcis et suavis ad tempus videtur, quæ mentem non afficiat, sed oblectet. At illa altera tristior, quæ zelo Dei conficiatur, sicut uxor severa scortari comparem suum nolit, non patiatur, non sinat, nihil indulgeat corpori, nihil voluptati et delectationi relaxet, abdicet occulta dedecoris, dura laborum sequatur, gravia periculorum.

3. Si igitur pepererint ei ambæ, non poterit, inquit, primitivum filium amabilis in hæreditatis institutione præponere primitivo filio odibilis; cum sciat odibilis filium primitivum esse. In quo non tam prælationem simpliciter significari puto, quasi inter primitivos duos, quam expressionem solum odibilis filium primitivi habere prærogativam. Primitivus enim primogenitus est, sancti autem primogeniti sunt; quia *omnis masculus adaperiens vulvam, sanctus Domino vocabitur*. Non tamen omnis primogenitus sanctus; non enim sanctus Esau, qui utique primogenitus.

4. Sancti autem primogeniti sunt; denique habes in Numeris: *Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito, qui aperit vulvam, a filiis Israel. Mihi enim, in quo die percussi omne primogenitum Ægypti, sanctificavi omne primogenitum Israel*. Ergo levitas pro primogenitis accepit, quasi sanctos; sanctos enim primogenitos esse cognoscimus ex epistola ad Hebræos scripta, in qua habemus: *Sed appropinquastis Sion monti, et civitati Hierusalem, et decem millibus Angelorum, et Ecclesiæ primitivorum*. Ergo sicut primogeniti Ecclesiæ sancti, sic et levitæ; quoniam ipsi quoque primogeniti. Non enim nascendi ordine sancti, sed sanctificationis munere; Levi enim tertius filius fuit Liæ, non primus utique.

5. Qui autem sanctificatur, ipse aperit vulvam. Quam vulvam? Audi dicentem: *Erraverunt peccatores ab utero*. Quia intellexisti primogenitum, qui aperit vulvam; intellige uterum bonæ matris, a quo non errant sancti, sed peccatores. Levitæ autem auferuntur de medio Israel; quia nihil habent commune cum populo, cujus primogenita sæcularia destruuntur. Primogenita enim sæculi alterius matris sunt, a cujus utero segregatus Paulus est, cum ad gratiam vocaretur Dei. Et ideo de medio populi segregatus, Verbum recepit, quod est medium in corde nostro. Unde et illud dictum est: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis*.

6. Non otiosus itaque nobis a Lege in Legem excursus fuit, ut primogenitum non esse amabilis illius, id est, remissioris et voluptariæ filium doceremus; quamvis propositi capituli verba hoc exprimant, dicente Scriptura: Non poterit filium amabilis primitivum præponere, cum sciat filium odibilis primitivum esse. Ille est vere primitivus, qui sanctæ matris sanctus est partus; sicut illa vera mater, a cujus utero non errant veri filii, sed peccatores. Ergo ille non veræ matris filius, non primitivus verus, sed quasi primitivus juvatur sumtu, ne egeat; non ut dives sit, honoratur: hic autem dupla ex omnibus accepit, ut abundet; sicut etiam in Genesi habes patriarchas a fratre suo Joseph geminæ singulos stolæ donatos munere, cum remitterentur ad patrem, ut significarent patri repertum Joseph, quem defunctum esse crediderat pater.

7. Primogenitus itaque hæreditatis accepit prærogativam, dicente Scriptura: *Hic est initium filiorum ejus, et huic debentur primogenitalia*. A primogenito igitur Dei Filio primogeniti sancti, et ab illo initio (quia ipse est initium et finis) initium sanctus nuncupatur, initium filius, cui debetur primitiarum prærogativa, secundum illud ad Abraham dictum: *Ejice ancil-*

lam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.

8. Quod magis ad hæreditatem virtutum, quam pecuniæ spectare divino oraculo docetur, dicente Domino: *Omnia quæcumque tibi dixerit Sarra, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen.* Quæ erat alia in Isaac, nisi sanctitatis hæreditas, quæ nobilitaret patrem? Et filium quidem ancillæ super nationes præfecit, quasi simpla conferens patrimonii: filio autem Sarræ dupla dedit, cui non solum temporalia, sed etiam superna et perpetua collata sunt. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIV.

Horontianum an anima, de qua prave sentiunt philosophi, cœlestis substantiæ sit, quærentem primo remittit ad libros Esdræ; tum dignitatem ejus ostendens Pauli testimonio, qua ratione ibidem omnis creatura ingemiscere, ac rursus liberanda esse dicatur, explicat.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Horontiano *salutem.*

1. QUÆSISTI a me utrum anima cœlestis esse videatur substantiæ; non enim aut sanguinem, aut ignem, aut nervorum harmoniam animam putas, ut vulgus philosophorum interpretatur: aut, ut illa patricia quædam eorum prosapia Platonis disputat, quod ipsum se movet, et non movetur ab alio, ipsa tibi anima videtur: vel certe ut Aristoteles acri ingenio quintum quoddam elementi genus induxit, probasti, id est ἐντελέχειαν, ex quo componeres et velut fingeres animæ substantiam.

2. De quo tibi Esdræ librum * legendum suadeo, qui et illas philosophorum nugas despexerit; et abditiore prudentia, quam collegerat ex revelatione, perstrinxerit eas substantiæ esse superioris.

3. Apostolus quoque etsi non expresse, tamen intelligendum nobis reliquit, quasi bonus magister, et spiritalis agricola, occultis doctrinæ seminibus excitans discipulorum ingenia, quod animæ nostræ potioris creaturæ sint, et cujusdam præstantissimæ naturæ. Cum enim dicit, quia *vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe; quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei;* ostendit non mediocrem animarum esse gratiam, quarum vigore et virtute in adoptionem filiorum Dei adsurgit humanum genus, habens in se quod ad similitudinem et imaginem Dei tributum est sibi. Animæ enim neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur; et ideo præferunt illius incorporeæ et invisibilis naturæ similitudinem, et supergrediuntur substantia sua corpoream et sensibilem qualitatem. Quæ enim videntur, temporalia sunt, temporalia significant, temporalibus agglutinantur: illa autem quæ non videntur, æterno illi et summo adhærent bono, atque in ipso vivunt, et sunt, et moventur; nec ab eo, si boni consulunt, se patiuntur separari ac dividi.

4. Unaquæque ergo anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quæ tamen terrenæ hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione; quia corruptibile corpus gravat animam, et inclinat terrenum habitaculum mentem multarum cogitationum: simulque cognoscens quia per fidem ambulat, non per speciem, peregrinari vult de corpore, et adesse ad Dominum.

5. Advertamus igitur quomodo vanitati creatura subjecta sit, non ex voluntate sua, sed ex divino arbitrio, quo dispositum est animas corporibus conjungi oportere propter spem earum; ut dum sperant bona, dignas se præstent cœlesti remuneratione: *Omnes enim nos oportet adesse ad tribunal Christi; ut referat unusquisque propria corporis.* Ideo uniuscujusque anima prævideat rependenda sibi merita conversationis suæ. Et pulcre ait, *propria corporis*, id est, quod suscepit regendum; ut si bene rexit, præmium referat, propter quod in spe subjecta est: et si male, suppli-

* Quartum scilicet, cap. 7.

ctum; quia non speravit in Deum, nec ad illam adoptionem filiorum, et ad veræ libertatem affectavit gloriæ.

6. Docuit igitur Apostolus quod humani generis creatura subjecta vanitati sit. Quid enim tam homo, quam anima ejus? De consortibus ejus dicit : *Cum sumus in corpore isto, ingemiscimus gravati.* Sed et David dicit : *Homo vanitati similis factus est;* et : *Universa vanitas, omnis homo vivens.* Vita itaque hominis in hoc sæculo vanitas est. Huic vanitati subjecta est anima. Itaque sanctus cum facit quæ sunt corporis, non sponte facit, non volens, sed *propter eum qui subjecit in spe*, facit ut ei pareat. Ab hoc igitur exemplo animæ progrediamur ad creaturas reliquas.

7. Propone tibi solem, lunam, et stellas, quæ cœli lumina etsi præclaro fulgent nitore, creaturæ sunt tamen, et ad quotidianum ministerium vel surgunt, vel occidunt, servientes dispositioni creatoris æterni, ministrantes splendorem, quo vestiuntur, atque die nocteque emicant. Quoties sol iste obtexitur nubibus, quoties objectu aufertur terræ, vel cum e regione ejus luminis sui radius fuerit repercussus, oriuntur eclipses, et ut ait Scriptura : *Luna novit occasus suos!* Novit quando pleno orbe suo luceat, quando exinanito. Stellæ quoque nebulis obductæ vanescunt, quæ sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed in spe; quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo, qui subjecit eas. Ideoque propter eum sustinent, id est, propter ejus voluntatem.

8. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciant dominum suum, et creatorem omnium sive quæ in cœlo, sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem, nostræ conditionis servitutem. Cur ergo illa servitutem corruptionis suæ non patienter sustineant; cum Dominus omnium pro toto mundo se humiliaverit usque ad mortem, servi formam susceperit, peccatum mundi, maledictum etiam pro nobis factus sit? Illius ergo imitantes bonitatem cœlestes creaturæ licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ; cum filiorum Dei adoptio venerit, quæ est universorum redemtio : *Cum enim intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit.* Cui enim non ignoscet populo, qui ignoscit etiam illi persecutori suo, qui dixit : *Crucifige, crucifige eum;* et : *Sanguis ejus super nos et super filios nostros?* Sed quia vanitati etiam cœlestis subjecta creatura est, licet istud in spe, etiam horum perfidiam et temulentiam, vanitate hujus mundi lapsam, pertinere ad veniam patietur veritatis pietas, et redemtio universitatis.

9. Ergo ut concludamus, et ille tantus ac talis sol, et illa luna quam noctis tenebræ non operiunt, et illæ stellæ quæ sunt ornamenta cœli, servitutem corruptionis nunc sustinent; quia corruptibile omne corpus : siquidem et cœli peribunt, et cœlum et terra præteribunt. Postea autem et sol et luna et cætera stellarum lumina requiescent in gloria filiorum Dei; quando *erit Deus in omnia in omnibus :* qui et in te et in nobis sit per suam plenitudinem et misericordiam.

10. An ipsos quoque Angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Johannis, non ingemiscere credimus; cum adhibentur pœnarum et excidiorum ministri? Qui habentes vitam beatam, mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu recurrere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpolari. Etenim qui gaudent unius peccatoris redemtione, utique tantorum peccatorum ærumnis ingemiscunt *.

11. Si igitur etiam cœlestes creaturæ et Potestates servitutem corruptionis sustinent, sed in spe, ut pro nobis postea et nobiscum lætentur; etiam nos passiones hujus temporis futuræ spe et exspectatione consolemur gloriæ. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

* Vide epist. sequent., n. 2.

EPISTOLA XXXV.

In hac epistola quæritur primo, cur cum in verbis Apostoli non omnis creatura dicatur corruptioni obnoxia, congemiscere tamen omnis dicatur: postea ex iis quæ ibidem sequuntur, de Spiritu adoptionis, de magnitudine præmiorum cœlestium, de sanctorum gemitu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum, ac spe salvante disseritur.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Horontiano.

1. SUPERIOR epistola tuæ inquisitioni respondit; hæc meæ responsionis portio est, quæ non solvat, sed impleat superiorem. Nam dum ulteriora recenseo, movit me, fateor, quia addidit: *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit;* cum in priori capitulo sine adjectione dixerit: *Quia creatura vanitati subjecta est.* Non enim omnem creaturam, sed creaturam subjectam dixit. Et iterum ait: *Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis.* Tertio autem addidit quod omnis creatura congemiscat.

2. Quid sibi igitur vult ista adjectio; nisi forte quia non omnis creatura subjecta vanitati est: et quia non omnis vanitati subjecta est, non omnis a servitute corruptionis liberabitur? Quid enim liberetur, quæ a subjectione vanitatis et a servitute corruptionis ejus expers atque immunis sit? Omnis autem congemiscat non in suo, sed in nostro labore, et comparturiat illum fortasse spiritum salutis, spiritum jucunditatis, exspectans adoptionem filiorum Dei; ut communem de redemtione humani generis consequatur lætitiam et exsultationem. Aut propter caritatem igitur suam omnis ingemiscit nostrum laborem, aut propter membrum sui corporis, cujus caput Christus est. Sed sive ita ut diximus, sive simpliciter subjectam creaturam omnem dixerit congemiscere et comparturire, ut voles intellige.

3. Nunc illud consideremus quod adjecit: *Non solum autem illa, sed etiam nos primitias spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemtionem corporis nostri.* Quid sit adoptio filiorum superior pagina docet; et ideo exponendi sensus gratia ad superiorem recurrendum est paginam.

4. Qui spiritu, inquit, facta carnis mortificat, vivet. Nec mirum si vivat, tum filius Dei fiat, qui habet Spiritum Dei. Adeo est filius Dei, ut non accipiat spiritum servitutis, sed spiritum adoptionis filiorum; eousque ut testimonium spiritui nostro sanctus Spiritus reddat quod sumus filii Dei. Testimonium autem hoc est Spiritus sancti, quod ipse est qui clamat in cordibus nostris, *Abba pater,* sicut ad Galatas scriptum est. Sed et illud grande testimonium quod filii sumus Dei; quia sumus hæredes Dei, cohæredes autem Christi: cohæres autem est ejus, qui conglorificatur ei: conglorificatur vero illi, qui patiendo pro ipso, compatitur ei.

5. Et ut nos hortetur ad passionem, adjungit quia omnia quæ patimur, minora sunt et indigna quorum pro laboribus tanta rependatur futurorum merces bonorum, quæ revelabitur in nobis; cum ad Dei imaginem reformati gloriam ejus facie ad faciem adspicere meruerimus.

6. Et ut magnitudinem revelationis futuræ extolleret, addidit quod et creatura hanc revelationem exspectet filiorum Dei, quæ nunc vanitati subjecta est non sponte, sed in spe; quia sperat de Christo gratiam ministerii sui: vel quia et ipsa liberabitur a servitute corruptionis; ut adsumatur in libertatem gloriæ filiorum Dei, ut sit una libertas creaturæ, et filiorum Dei, cum revelata fuerit eorum gloria. Verum nunc dum revelatio procrastinatur, congemiscit omnis creatura exspectans adoptionis et redemtionis nostræ gloriam, parturiens jam illum spiritum salutis, et volens liberari a vanitatis servitio.

7. Cui conjunxit Apostolus etiam sanctorum gemitum, qui habent primitias Spiritus; nam et ipsi ingemiscunt. Quamvis enim de suo merito securi sint, tamen quia futura est adhuc redemtio totius corporis Ecclesiæ, compatiuntur. Cum enim adhuc membra patiuntur

corporis sui, quomodo alia membra, licet superiora, non compatiuntur membris unius corporis laborantibus?

8. Unde puto dixisse Apostolum quia tunc et ipse Filius subjectus erit, qui ei subjecit omnia : qui enim adhuc laborant, nondum subjecti sunt, in quibus fortasse adhuc sitit Christus, adhuc esurit, in quibus nudus est; eo quod non impleant verbum Dei, non induant Christum, qui est indumentum credentium, amictus fidelium. Sed et illi in quibus æger est, adhuc medicina indigent, et ideo nondum subditi; subjectio enim ista virtutis est, non infirmitatis: denique in fortibus et facientibus mandatum Dei, subjectus est Dei Filius. Nunc autem magis in iis laborat, qui non subveniunt laborantibus, quam in illis, qui sibi postulant subveniri. Hæc est pia interpretatio et vera subjectionis Domini Jesu, qui ideo se subjiciet, ut sit Deus omnibus in omnia.

9. Sensum Apostolicum percurrimus: nunc consideremus qui sunt primitias Spiritus habentes. Et ideo Legem interrogemus quid sit quod primitiarum vel initii nomine declaraverit. *Initia*, inquit, *areæ et lacus tui non fraudabis;* et infra : *Initia primitiarum tuarum inferes in domum Domini Dei tui.* Aliæ sunt primitiæ, aliæ decimæ : primitiæ majoris gratiæ, sanctificationis observantissimæ. Ideo placuit Abel, quia non est suum munus moratus, qui de primitivis ovium obtulit. Licet aliqui distantiam velint esse inter primitias et primogenita, id est, quæ primo nascuntur; eo quod collectis seminibus, quasi ex omnibus initia offerantur areæ : tamen de messe quod primum tollitur, id offertur Domino, sed de hoc alias. Sanctificari autem videtur primitiarum munere tota areæ messis, sed ipsæ sanctiores primitiæ sunt.

10. Similiter sancti primitiæ sunt Domini, præcipue apostoli; primum enim Deus posuit in Ecclesia apostolos, qui et pleraque prophetarunt, et evangelizarunt Dominum Jesum; quia primi receperunt eum. Recepit eum Simeon propheta, Zacharias propheta, Johannes filius ejus, Nathanael, in quo dolus non erat, et ideo sub ficu requiescebat : Joseph, qui dicebatur justus, qui sepelivit eum. Isti sunt primitiæ fidei nostræ; sed tamen eadem cæterorum natura seminum, quæ primitiarum, licet in aliquibus minor gratia : *Potens est enim Deus ex lapidibus filios Abrahæ excitare.*

11. En tibi exemplum de ipso Domino Jesu. In resurrectione mortuorum primogenitus ex mortuis dicitur. Eumdem ipse Apostolus primitias significavit dicens : *In Christo omnes vivificantur, unusquisque autem in suo ordine : primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt.* Eadem in illo corporis veritas, quæ in nobis : sed tamen et primogenitus ex mortuis dicitur; quia primus resurrexit: et primitiæ; quia sanctior omnibus fructibus, qui etiam cæteros consortii sui fructus sanctificavit. Ipse etiam initium eorum qui ad imaginem, quasi imago invisibilis Dei, in quo secundum divinitatem nihil corporeum, nihil temporale; quia splendor est gloriæ paternæ, et imago substantiæ ejus. Produximus sermonem epistolarem, dum volumus quid sint primitiæ significare.

12. Primitiæ ergo nostræ apostoli, electi ex omnibus præsentis scilicet tunc temporis fructibus, quibus dictum est : *Et majora his facietis;* fudit enim se in eos gratia Dei. Isti, inquam, ingemiscebant, exspectantes redemtionem totius corporis, et adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. Ut si aliquis ad superiora se littoris subsistat et adhuc medio corpore cædatur fluctibus, ingemiscit et comparturit, donec totus evadat. Ingemiscit utique, qui adhuc nobis dicit : *Quis infirmatur, et ego non infirmor?*

13. Non ergo nos moveat, quod ita scriptum est : *Qui primitias Spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemtionem corporis nostri;* sensus enim apertus est, eo quod primitias Spiritus habentes ingemiscunt, adoptionem filiorum exspectantes : quæ adoptio filiorum, redemtio totius corporis est, quando facie ad faciem quasi Dei filius per adoptionem videbit illud divinum

vitæ imago atque effigies nostro sermone exprimeretur, putamus eam factam complexionem, ut pluribus fortasse aliis, tibi certe amanti nostri non improbemur; licet difficilius sit tuo judicio, quam plurium non displicere: sed judicii pondus affectu ablevas, eoque mihi blandior.

4. Hæc autem epistola, quoniam te absentem offendit, de sententiis Pauli est apostoli, qui nos a servitute in libertatem vocat dicens: *Pretio emti estis, nolite fieri servi hominum*, ostendens libertatem nostram in cognitione esse sapientiæ. Quæ sententia magno a philosophis fluctuata atque jactata est disputationis molimine, dicentibus quia omnis sapiens liber, omnis autem insipiens serviat.

5. Sed multo hoc prius David filius dixit, qui ait: *Stultus sicut luna mutatur*. Sapiens enim non metu frangitur, non potestate mutatur, non adtollitur prosperis, non tristibus mergitur; ubi enim sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia et fortitudo. Sapiens ergo idem est animo, non minuitur, non augetur rerum mutationibus: nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrinæ, sed manet perfectus in Christo, fundatus caritate, radicatus fide. Sapiens ergo defectus rerum ignorat, et varios animi casus nescit: sed fulgebit sicut sol justitiæ, qui in regno Patris sui fulget.

6. Unde tamen hoc plenius hauserit Philosophia, de qua Patrum disciplina et prudentia consideremus. Nonne primus Noe, cum advertisset quia insipienter filius suus Cham riserat nudatum patrem, maledixit ei, dicens: *Maledictus Cham, servus domesticus erit fratribus suis;* et præposuit ei fratres ejus dominos, qui sapienter patris senectutem honorandam putarunt?

7. Nonne etiam fons ille disciplinarum omnium Jacob, ubertatem disputationis hujus omnium pectoribus infudit, qui sapientiæ merito prælatus est fratri seniori? Denique pater pius, qui inter duos filios affectu certaret paterno, sed discreparet judicio (affectus enim necessitudine defertur, meritis autem judicia formantur) cum divideret alteri gratiam, alteri misericordiam: sapienti gratiam, insipienti misericordiam; quia ad virtutem se propriis viribus erigere non poterat, nec spontaneum gressum adtollere, benedixit eum, ut serviret fratri suo, et esset ipsius servus, ostendens ita deteriorem esse servitute insipientiam, ut remedio ei servitus sit; quia stultus regere se non potest, et nisi moderatorem habeat, præcipitatur propriis voluntatibus.

8. Diligens ergo pater et consulens, servum eum fratris sui fecit, ut ejus regeretur consilio. Ideo inconsultis populis sapientes quique adhibentur rectores, qui plebeiam insipientiam vigore proprio regant; ut potentiæ specie dominentur, quo vel invitos auctoritate potestatis subjiciant ad obediendum prudentioribus, et obsequendum legibus. Imposuit igitur insipienti velut indomito jugum, et cui in gladio suo vivendum dixerat, libertatem negavit; ne temeritate laberetur, præfecit ei fratrem, cujus auctoritate et moderatione subjectus proficeret ad conversionem. Et quia servitus habet discretionem (est enim necessitatis infirmior, voluntatis fortior; quia pulcrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate) ideo ei primo jugum imposuit necessitatis, postea benedictionem ei voluntariæ subjectionis impertivit.

9. Non igitur natura servum facit, sed insipientia: nec manumissio liberum, sed disciplina. Denique Esau liber natus est, et servus factus est: Joseph venditus in servitutem est, et electus est ad potestatem; ut suis emtoribus imperaret. Non dedignabatur tamen obsequium sedulitatis, sed tenebat virtutis fastigium, conservabat libertatem innocentiæ, integritatis auctoritatem. Unde pulcre psalmista ait: *In servum venumdatus est Joseph: humiliaverunt in compedibus pedes ejus. In servum*, inquit, *venumdatus est*, non servus factus. *Humiliaverunt pedes ejus*, non animam ejus.

10. Quomodo enim humiliata est anima, de qua dicit: *Ferrum pertrans-*

tvit anima ejus? Nam cum aliorum animas peccatum transeat (ferrum enim peccatum est, quod est penetrabile) Joseph sancti anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. Denique nec herilis illecebræ flexus est delinimento, nec immerito flammas non sensit libidinis; quia majore divinæ flagrabat ardore gratiæ. Unde et hoc pulcre de eo dictum est : *Quia eloquium Domini ussit eum;* quo restinxit ignitas diaboli sagittas.

11. Quomodo hic servus, qui erudivit principes populi in illa frumentaria dispensatione; ut futuræ inopiæ consulerent et providerent? Aut quomodo servus, qui totam terram adquisivit, et universum populum Ægyptiorum in servitutem redegit? Non ut conditionem servitii ignobilis irrogaret, sed ut tributum constitueret, præter possessionem tamen sacerdotalem, quam a tributis immunem reservavit; ut apud Ægyptios quoque inviolabilis haberetur religio sacerdotalis.

12. Non fecit igitur eum servum venditio; nam utique negotiatoribus erat venditus : verum si pretium spectes, multos invenies qui emerunt sibi puellulas formæ elegantioris, quarum amore capti, turpi servitio sese dederunt. Videbatur Apeme concubina Darii regis sedens ad dexteram ejus, auferens de capite ejus diadema, et suo imponens vertici, palmis faciem ejus sinistra manu verberans : quam rex aperto ore intuebatur, gaudens si quando arrideret ei mulier : quod si ea indignaretur, miserum se atque afflictum putaret; ut potestate submissa, blanditias obtexeret, et conciliari sibi eam deprecaretur.

13. Sed quid ista magno allegamus ambitu? Non videmus plerumque in potestatem piraticam vel immanium barbarorum redactos parentes a filiis redimi pecunia? Numquid leges pecuniæ potiores, quam leges naturæ? Numquid in servitute accersitur pietas? Plerique emtores leonum sunt, et tamen non dominantur leonibus : sed ita subjiciuntur versa vice, ut si exasperatos eos excutere cervice toros viderint, fugiant et delitescant. Nihil ergo præjudicat pecunia, quæ plerumque sibi dominos emit: nihil tabulæ auctionales, quibus emtor frequenter adjudicatur atque addicitur. CONTRACTUS NON mutat genus, nec sapientiæ libertatem adimit. Denique famulo sapienti multi, ut scriptum est, serviunt liberi : et est servus intelligens, qui regat dominos stultos.

14. Quem ergo magis liberum censes? Sola est sapientia libera, quæ divitibus pauperes præficit, et quæ servos propriis fœnerare dominis facit: fœnerare non pecuniam, sed intellectum : fœnerare talentum illius Dominici æternique thesauri, qui numquam corrumpitur, cujus et usura pretiosa est : fœnerare illud intelligibile eloquiorum argentum cœlestium, de quo Lex dicit : *Fœnerabis gentibus, tu autem non mutuaberis.* Quod Hebræus fœneravit gentibus, ipse autem non accepit a populis doctrinam, sed tradidit : cui aperuit Dominus thesaurum suum, ut gentes pluvia sermonis sui faceret humescere, et fieret princeps gentium, ipse autem supra se principem nullum haberet.

15. Liber est ergo qui sapiens est, pretio emtus oraculorum cœlestium, illo auro, illo argento sermonis divini : pretio emtus sanguinis (non enim minimum est emtorem agnoscere); pretio emtus gratiæ, qui audivit et intellexit dicentem : *Qui sititis, ite ad aquam; et quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite, et manducate.*

16. Liber est ille, qui progrediens in bellum, si viderit mulierem bonam adspectu, et deprædatus opes inimicorum suorum, repertam illic concupierit eam, demtis superfluis, et indumento captivitatis detracto, in uxorem sibi copulaverit, jam non servam, sed liberam; intelligit enim famulatui prudentiam et disciplinam non subjacere. Ideoque Lex dicit : *Non venumdabitur pecunia;* omne enim pretiosum non est ea dignum. Et Job dicit : *Adtrahe sapientiam in interiora.* Non illi comparabitur Æthiopiæ topazion, quod auro habetur argentoque pretiosius.

17. Sed non ille solum liber, qui dominum licitatorem non pertulit, aut tol-

lentem digitum * non vidit : sed ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturæ liber est, legem sciens naturæ præscriptam esse moribus, non conditionibus; et mensuram officiorum consentaneam non hominis arbitrio, sed naturæ disciplinis. Utrum igitur iste liber tibi tantummodo, an quidam censor videtur, et præfectus moribus? Unde vere ait Scriptura quia pauperes divitum præpositi erunt, et privati utique administrantium.

18. An tibi liber videtur, qui pecunia suffragium sibi emit? qui plausum populi magis quam judicium requirit prudentium? Ille ergo liber est, qui popularibus auris movetur; ille qui reformidat sibilum vulgi? Sed non ista libertas, quam manumissus accipit, et palma lictoris ** donatus adquirit. Non enim munificentiam, sed virtutem libertatem esse arbitror : quæ non suffragiis defertur alienis, sed magnanimitate propria vindicatur ac possidetur. Sapiens enim semper liber est, semper honoratus, semper is qui præsit legibus. Denique justo non est posita lex, sed injusto; justus enim ipse sibi lex est, non habens necesse longius sibi accersere formam virtutis, quam corde inclusam gerat, scriptum habens opus legis in tabulis cordis sui, cui dictum sit : *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus.* Quid enim nobis tam proximum, quam Dei verbum? Hoc est verbum in corde nostro, et in ore nostro, quod non videmus et tenemus.

19. Sapiens ergo liber, quoniam qui ea facit quæ vult, liber est. Sed non omnis bona voluntas, sed sapientis est omnia quæ bona sunt velle; odit enim malum, quia quod bonum est, elegit. Ergo si quod bonum est elegit, arbiter electionis, et eligens operationis liber est; quia quod vult facit : liber ergo sapiens. Sapiens omnia quæ facit, bene facit. Qui autem bene facit omnia, recte facit omnia : qui vero recte facit omnia, utique inoffense, et irreprehensibiliter, et sine damno et commotione sui facit omnia. Cui igitur hoc subest, ut inoffense faciat omnia, faciat irreprehensibiliter, faciat sine commotione sui, sine damno; nihil insipienter facit, sed sapienter omnia. Qui autem sapienter facit, nihil habet quod metuat; metus enim in peccato est. Ubi autem nulla formido, ibi libertas : ubi libertas, ibi potestas faciendi quod vult : solus ergo sapiens liber est.

20. Etenim qui neque cogi potest, neque prohiberi, is nequaquam servus : sapientis autem est neque cogi, neque prohiberi : non est igitur servus sapiens. Prohibetur enim, qui non fungitur iis quæ desiderat : quæ autem desiderat sapiens, nisi ea quæ virtutis et disciplinæ sunt, sine quibus esse non potest? In ipso enim sunt nec divelluntur ab eo. Quod si divelluntur, jam non sapiens, qui sit sine virtutis usu ac disciplina, quibus ipse se fraudet, si non sit voluntarius virtutis interpres. Quod si cogitur, manifestum est quod invitus faciat. In omnibus autem factis aut a virtute correctiones sunt, aut a malitia prolapsiones, aut media, aut indifferentia. Virtutis non coactus, sed voluntarius exsecutor est sapiens; quoniam omnia quæ placent, agit malitiæ fugitans, nec somnium ejus admittit. Indifferentibus ita non movetur, ut nullis momentis sicut vulgus hominum huc atque illuc inclinetur, sed tamquam in statera mens ejus æqua lance pendeat; ut neque ad voluptaria propendeat, neque omnino ad ea, quæ sunt aversanda, vel leviter studium inclinet suum, sed immobilis maneat affectu. Unde liquet quia nihil invitus facit sapiens, neque cogitur; quia si servus esset, cogeretur : liber igitur est sapiens.

21. Apostolus quoque sic definit di-

* Idem est *licitatorem non pertulit* ac emtus in auctione non fuit. Quod autem additur, *tollentem digitum*, ibi tangitur prisca consuetudo, qua qui emebant, digitum in adsensus testimonium elevabant.

** Putat Nannius palmam lictoris idem esse ac prætoris vindictam apud Horatium. Erat autem vindicta, sive, ut alii vocant, festuca, quædam virga cujus extremo, sive prætor, sive jussu ejusdem lictor, caput illius, qui adserebatur in libertatem, tangebat; malumus tamen palma significari domini seu lictoris manum, qua illi alapam manumittendo infligebant.

cens : *Non sum ego liber, non sum apostolus?* Sed adeo liber, ut cum subintrassent quidam tentare libertatem ejus, nec ad horam, ut ipse ait, cederet subjectioni, ut veritas Evangelii prædicaretur. Qui ergo non cessit; volens prædicavit. Ubi voluntas, ibi merces voluntatis : ubi necessitas, ibi obsequium necessitatis. Melior ergo voluntas quam necessitas. Velle ergo sapientis est, parere et servire insipientis.

22. Hæc etiam est Apostoli definitio dicentis : *Si enim volens hoc ago, mercedem habebo : si autem invitus, dispensatio mihi credita est.* Sapienti igitur merces defertur, sapiens autem ex voluntate facit : liber itaque secundum Apostolum sapiens. Unde et ipse clamat : *Vos enim in libertatem vocati estis, tantum ne libertatem in occasionem carnis detis.* Sequestrat a lege Christianum, ne invitus videatur legi succumbere : vocat in Evangelium, quod volentes et prædicant et operantur. Judæus sub Lege, Christianus per Evangelium : in Lege servitus, in Evangelio libertas, ubi cognitio sapientiæ. Omnis ergo qui Christum recipit, sapiens : qui autem sapiens, liber : omnis igitur Christianus et liber et sapiens.

23. Docuit me tamen Apostolus quod ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit : *Cum liber*, inquit, *essem, omnium me servum feci; ut plures lucrifacerem.* Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiæ, habere caritatem? Libertas enim liberum facit hominibus, caritas amicum Deo. Unde ait Christus : *Vos autem dixi amicos.* Bona caritas, de qua dicitur : *Per caritatem Spiritus servite invicem.* Servivit et Christus, ut omnes liberos faceret. *Manus ejus in cophino servierunt* : qui non rapinam est arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit; et omnia omnibus factus est, ut omnibus salutem afferret. Cujus imitator Paulus, et quasi sub Lege erat, et quasi sine Lege vivebat pro eorum utilitate, quos cupiebat lucrari : et infirmis volens flebat infirmus, ut eos confirmaret; et currebat, ut comprehenderet ; et corpus suum castigabat, ut potestates aereas in Christo triumpharet.

24. Est ergo sapienti et servire libertas. Unde colligitur quia stulto et imperare servitus est; et quod pejus est, cum paucioribus præsit, pluribus dominis et gravioribus servit. Servit enim propriis passionibus, servit cupiditatibus suis, quarum dominatum nec nocte potest fugere, nec die; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur intolerabile. Gemina enim servitus est, altera corporis, animarum altera : domini autem corporis quidem homines, animarum autem malitiæ et passiones, a quibus sola animi libertas sapientem vindicat, ut servitio ei liceat exire.

25. Quæramus igitur illum vere sapientem, vere liberum, qui quamvis sub plurimorum dominatu degat, libero dicit : *Quis est, qui mecum judicio contendat? Tu solus manum tuam a me abstine, a cujus conspectu non potero me abscondere; et timor tuus non me percellat.*

26. Quem sequutus David rex ait : *Tibi soli peccavi.* Regali enim subnixus fastigio, quasi legum dominus legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur, qui Dominus est potestatum.

27. Alium audi liberum : *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die : sed neque me ipsum dijudico, nihil enim mihi sum conscius... qui autem dijudicat me, Dominus est.* Vera libertas hominis spiritalis, quia dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur, nec a quocumque creaturæ participe, sed soli Deo se subditum novit, qui solus sine peccato est, de quo dicit Job : *Vivit Dominus, qui sic me judicat;* solus enim ille potest judicare justum, cujus in conspectu cœlum non est mundum, nec stellarum pura et clara lumina.

28. Quis est qui Sophoclea in medium ferat carmina dicentia : Jupiter mihi præest, nullus autem hominum? Quanto antiquior Job, quanto vetustior David? Agnoscant ergo de nostris se habere, quæcumque præstantiora loquuti sunt.

29. Quis igitur sapiens, nisi qui ad

ipsa pervenit divinitatis secreta, et manifestata sibi cognovit occulta sapientiæ? Solus igitur sapiens, qui duce Deo usus est ad cognoscenda veritatis cubilia, et mortalis homo immortalis Dei hæres et successor est factus per gratiam et quidam jucunditatis particeps, sicut scriptum est : *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis.*

30. Si quis igitur propius ea introspiciat rerum negotia, cognoscet quanta sapienti adjumenta, et quanta in ipsis insipienti refragia sint; quod huic adjumento libertas, illi impedimento servitus sit. Insurgit enim sapiens quasi victor debellatis a se ac triumphatis libidine, timore, ignavia, mœstitudine, cæterisque vitiis; donec ea de possessione suæ mentis eliminet, et omnibus terminis finibusque suis propulset atque arceat : quoniam dux cautior novit excursus cavere latrocinantium, et quædam furta belli, quæ iniquissimi animæ nostræ adversarii ignitis sæpe pertentant spiculis; sunt enim nobis quædam et in pace prælia, et in bello pax. Unde et ille ait : *Foris pugnæ, intus timores. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos.* Dicit quia neque angustiis, neque persecutionibus, neque fame, periculo, morte terretur.

31. Qui vero hæc timet, qui mortem reformidat, quomodo non servus? Servit profecto, et miseram quidem servitutem; nihil enim sic animam ad omnem servitutem dejicit, quomodo formido mortis. Quomodo enim se erigat abjectus et vilis sensus atque ignobilis, demersus in omnem infirmitatis voraginem vitæ hujus cupiditate? Vide quam servus : *Abscondam me,* inquit, *et ero gemens et tremens super terram; et erit, omnis qui invenerit me, occidet me.* Itaque quasi servus signum accepit, nec sic tamen necem potuit evadere. Servit igitur peccator formidini, servit etiam cupiditati, servit avaritiæ, servit libidini, servit malitiæ, servit iracundiæ, et videtur hujusmodi sibi liber : sed magis servit, quam si sub tyrannis positus.

32. Illi autem liberi sunt, qui legibus vivunt. Lex autem vera sermo rectus, lex vera non insculpta tabulis, nec ære incisa, sed impressa mentibus, atque infixa sensibus; quando sapiens non sub lege, sed ipse sibi lex est, opus legis in corde suo continens, naturali sibi stylo et quadam inscriptione formatum. Tantumne igitur cæcitatis est, ut non videamus manifestas rerum expressiones, et virtutum imagines? Et quam indignum, ut populi integri obediant humanis legibus, quo sint libertatis participes : sapientes autem veram legem naturæ expressam ad imaginem Dei, veramque rationem, signiferam libertatis negligant et derelinquant; cum in ea tanta libertas sit, ut parvuli servire vitiis nesciamus, alieni ab ira, exsortes avaritiæ, ignari libidinis? Quam miserum igitur, ut qui nascimur in libertate, moriamur in servitute!

33. Sed hoc fit levitate animi, atque infirmitate morum; quia curas inanes volvimus, et operamur supervacua : sapientis autem cor, actumque et opus radicatum esse decet atque immobile. Hoc docuit Moyses, quando manus ei graviores fiebant, ita ut vix sustineret eas Jesus Nave. Ideoque vincebat populus, quando non perfunctoria gerebantur opera, sed plena ponderis atque virtutis, non nutantis animi nec titubantis affectu, sed fundatæ mentis stabilitate. Ergo sapiens extendit manus suas, stultus autem contrahit, sicut scriptum est : *Quia stultus complexus est manus suas, et voravit viscera sua,* carnalia magis cogitans quam spiritalia. At non filia Juda, quæ expandens manus, clamavit ad Dominum : *Tu scis quia falsum testimonium adversus me dicunt.* Melius est arbitrata non peccare, sed et incidere in calumnias accusantium, quam peccatum subire sub impunitatis velamine. Ea ergo contemtu mortis servavit innocentiam. Sed nec filia Jephte, quæ votum patris de immolatione sua proprio atque hortatorio firmavit adsensu.

34. Non enim ego de contemtu mortis libros philosophorum depromo, aut gymnosophistas Indorum, quorum præ cæteris Calani laudatur responsum Alexandro, cum eum juberet sequi : Qua me,

inquit, laude dignum Græciam petere poscis, si possum cogi facere quod nolo? Et vere plenus auctoritatis sermo, sed magis mens plena libertatis. Denique et epistolam scripsit:

« Calanus Alexandro.

35. » Amici persuadent tibi manus et » necessitatem inferre Indorum philo- » sophis, nec in somnis quidem viden- » tes nostra opera. Corpora enim trans- » feres de loco ad locum: animas non » coges facere quod nolunt, non magis » quam saxa et ligna vocem emittere. » Maximus ignis viventibus corporibus » dolorem inurit, et gignit corruptio- » nem: super hunc nos sumus; viven- » tes enim exurimur. Non est rex, ne- » que princeps, qui extorqueat nobis » facere, quod non proposuimus. Nec » similes sumus Græciæ philosophorum, » qui verba pro rebus meditati sunt ad » opinionis celebritatem: nobis res so- » ciæ verbis, et verba rebus: res ce- » leres, et sermones breves: in virtute » nobis libertas beata est *. »

36. Præclara verba, sed verba: præclara constantia, sed viri: præclara epistola, sed philosophi. Apud nos autem et puellæ de mortis appetentia sublimes usque ad cœlum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnem, quid Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia vitulamina **, pullulantes, ad mortem quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, et rugientes bestias spectavit intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit; ut vivus exureretur, et flammis superstes diceret: Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum, et Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant: alii cum exurerentur, non rogabant, ut parceretur: sed invehebantur, ut amplius persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens

38. Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus, priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat: Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem, mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam: nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ. Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam, et prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum. Magna igitur piæ virginitatis libertas, quæ septa agminibus persecutorum, inter maxima pericula integritatis et vitæ nequaquam inclinata est.

39. At non ille cui dominatur ira, subjicitur enim jugo peccati; homo etiam iracundus peccatum effodit: *Qui autem peccatum facit, servus est peccati.* At non ille liber, qui servit avaritiæ; non potest enim possidere vas suum. Non ille liber, qui serviens desideriis et voluptatibus, vago fluitat errore. Non ille liber, qui curvatur ambitu; servit enim alieno imperio. Sed ille liber, qui potest dicere: *Omnia mihi licent, sed non omnia mihi utilia; omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, et venter escis.* Ille liber, qui ait: *Quid enim libertas nostra judicatur ab infideli conscientia?*

40. Libertas igitur sapienti, non insipienti convenit; quoniam qui deligat lapidem in fundibalo, similis est ei, qui dat imprudenti claritatem: se ipsum vulnerat, sibique potius, dum intorquet jaculum, affert periculum. Certe sicut tormento acerbatur, et geminatur malum saxi ruina; sic insipientis in libertate ruina vehementior est. Recidenda igitur insipienti potestas, non adjicienda libertas est; servitus enim ei convenit. Ideoque addidit: *Spinæ nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis;* quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiens suis factis. Ille bibendo se peccato inserit, iste operando se culpæ

* Memorant Cicero, Plutarchus et alii hunc eumdem Calanum vivum in ardentem pyram conscendisse.

** *Vitulamina*, græce μοσχεύματα, *rejetons, boutures.*

adjudicat, et factis suis trahitur in servitutem. Videbat se Paulus in captivitatem trahi a lege peccati; et ideo ut liberaretur, confugit ad libertatis gratiam.

41. Non sunt igitur liberi insipientes, quibus dicitur : *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. In fræno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquent tibi. Multa flagella peccatorum;* quia multis flagellis opus est, ut eorum imprudentia coerceatur. Disciplina hoc exigit, non inclementia. Denique *qui parcit baculo suo, odit filium suum :* simul quia unusquisque gravius suis peccatis flagellatur. Gravia enim delictorum pondera, gravia criminum verbera, sicut onus gravantur grave, et infligunt animæ cicatrices, et putrescere faciunt mentis ulcera.

42. Deponamus igitur tam gravem servitutis sarcinam, renuntiemus luxuriæ ac deliciis, quæ nos quibusdam adstringunt nexibus cupiditatum, et vinculis ligant. Nihil enim prosunt deliciæ stulto : et quicumque a pueritia dederit se deliciis, manebit in servitute; ut vivens mortuus sit. Recidatur ergo luxuries, deliciæ resecentur : et si quis fuit luxuriosus, valedicat superioribus. Recisa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat. Ideoque scriptum est : *Tamquam agricultura homo imprudens, et tamquam vinea homo egens sensu; si reliqueris eum, desertus erit.* Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem, non illud despiciamus.

43. Sunt enim membra nostra arma justitiæ, sunt et arma peccati. Si elevantur, arma justitiæ sunt, ut peccatum in his non dominetur : si mortuum fuerit corpus nostrum peccato, non regnabit in eo culpa, et erunt membra nostra a peccato libera. Non obediamus igitur cupiditatibus ejus, neque exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato. Si videris mulierem ad concupiscendum eam, membra tua arma peccati sunt. Si loquutus es ad sollicitandam eam, lingua tua et os tuum membra peccati sunt. Si abstulisti terminos a patribus positos, membra tua arma peccati sunt. Si festinasti velocioribus pedibus ad effundendum innocentium sanguinem, membra tua arma iniquitatis sunt.

44. Contra, si vidisti egenum, et induxisti in domum tuam, membra tua arma justitiæ sunt. Si eripuisti injuriam accipientem, vel eum qui ducebatur ad mortem, si scidisti chirographum debitoris, membra tua arma justitiæ sunt. Si confessus es Christum (arma enim intellectus labia sapientiæ) labia tua membra justitiæ sunt. Qui potest dicere : *Oculus eram cæcorum, pes claudorum, pater infirmorum*, membra ejus membra justitiæ sunt.

45. Ergo liberati a peccato, quasi pretio emti sanguinis Christi, non subjiciamur servituti hominum vel passionum. Non erubescamus peccatum nostrum fateri. Vide quam liber, qui poterat dicere : *Non reveritus sum multitudinem populi; ut non annuntiarem in conspectu omnium peccatum meum.* Qui enim confitetur Domino, exuitur a servitute; *Justus* enim *accusator est sui in principio sermonis.* Non solum liber, sed etiam justus : sed justitia in libertate est, et libertas in confessione; simul enim ac confessus quis fuerit, absolvitur. Denique *Dixi, pronuntiabo adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei.* Mora ergo absolutionis in confitendo est, confessionem sequitur peccatorum remissio. Sapiens est igitur, qui confitetur : liber, cui peccatum dimissum est, nulla jam contrahens æra peccati. Vale, et nos dilige, ut facis; quia et ego te diligo.

EPISTOLA XXXVIII.

Sapientem esse divitem, neque hic ullum sexum excipi se didicisse ex Petri epistola, cujus locus enucleatur. Pacem aliasque virtutes divites esse, divitumque ordini Enoch atque Eliam annumerandos. Post quæ Achab et Nabuthe inter se comparatis, propositum problema confirmatur.

[Anno circiter 387]

Ambrosius Simpliciano *salutem.*

1. VIDEBAMUR proxime in disceptationes incidisse philosophiæ, cum de

apostoli Pauli epistola sumentes exordium, tractaremus quod omnis sapiens liber. Verum postea, cum Petri apostoli epistolam legerem, adverti quod omnis sapiens etiam dives : nec sexum exceperit, qui feminas ornatum omnem non in pretiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit : *Non enim*, inquit, *extrinsecus capillorum implicatio, aut auri circumpositio, aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo.*

2. Duo sunt igitur et esse hominem in homine, et illum esse divitem, qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. Pulcre autem cordis hominem dixit, eo quod totus sapientiæ sit absconditus, sicut ipsa sapientia, quæ non videtur, sed intelligitur. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem; exterior enim homo plurima in se membra habet : interior autem cordis homo totus plenus sapientiæ est, plenus gratiæ, plenus decoris.

3. *In incorruptione*, inquit, *quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum dives.* Et vere dives, qui in conspectu Dei potest dives videri, in cujus conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est : sed solum illum Deus divitem novit, qui sit dives æternitate, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante Deum dives, nisi quietus et modestus spiritus, qui numquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives, qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis; ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis, nec vetera fastidiat, et nova quærat, et semper desiderando, fiat in summis divitiis inops?

4. Ea est pax vere dives, quæ superat omnem mentem. Dives pax, dives modestia, dives fides; *Fideli enim totus mundus possessio est :* dives simplicitas; sunt enim et divitiæ simplicitatis, quæ nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu.

5. Dives bonitas, quam si quis servaverit, pascitur in divitiis cœlestis hæreditatis; et ut antiquioribus exemplis Scripturæ utamur : *Beatus*, inquit, *vir, quem arguit Dominus. Admonitionem autem Dei ne recusaveris.... In fame liberabit te a morte, in prœlio de manu ferri liberabit te, et a flagello linguæ te abscondet.... Feræ bestiæ pacificæ erunt tibi, et scies quod in pace erit domus tua.* Mitigatis enim carnis hujus vitiis, et passionibus, quæ militare adversus animam solent, tabernacula tua sine perturbatione erunt, domus sine offensione, semen sine defectu, posteritas sicut odor agri pleni, sepultura sicut messis. Siquidem quando alii suum defectum arbitrantur, tunc acervus tritici tui supernis maturus infertur apothecis.

6. Merito justus semper fœnerat, iniquus indiget. Ille justitias fœnerat, fœnerat mandatum Dei pauperibus et egenis : at vero insipiens et quod putat se habere, nequaquam possidet. An putas illum possidere, qui thesauro suo die ac nocte incubans, avara et misera torquetur sollicitudine? Ille vero eget, et si aliis dives videtur, sibi pauper est; quia non utitur eo quod habet, qui adhuc alia rapit, alia desiderat : UBI ENIM nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest : quod enim hic relinquitur, non nostrum, sed alienum est.

7. Dives Enoch, qui quod habuit secum transtulit, et omnem illum bonitatis suæ censum cœlestibus intulit receptaculis : qui ideo *raptus est, ne cor ejus malitia mutaret.* Dives Elias, qui virtutum suarum thesauros curru igneo sublimis sedibus æthereis invexit. Et tamen iste non mediocres divitias hæredi reliquit, quas ipse non amitteret. Quis hunc pauperem vel tunc dixerit, cum victus quotidiani indigens alimonia, mitteretur ad viduam, ut pasceretur ab ea; quando ad ejus vocem cœlum claudebatur et aperiebatur, quando ad ejus verbum hydria farinæ et vas olei non deficiebat per triennium, sed abundabat : nec minuebatur usu, sed replebatur? Quis illum pauperem dixerit, ad cujus voluntatem descendebat ignis, quem invia aliis flumina non concludebant, sed in suum fontem recurrebant; ut sicco propheta transiret pede?

8. Duos finitimos vetus historia describit, regem Achab, et pauperem Nabuthen; quem horum pauperiorem, quem ditiorem credimus? Alter regali fulcro divitiarum præditus, inexplebilis insatiabilisque opibus suis, exiguam pauperis vineam desideravit : alter despiciens animo Βασιλεων τας πολυχρυσους τυχας, imperialesque gazas, suo erat contentus palmite. Nonne videtur hic magis dives, hic magis rex, qui sibi abundabat, suas regebat cupiditates; ut nihil alienum concupisceret? ille autem egentissimus, cui aurum suum vilo, alienus palmes pretiosissimus æstimabatur? Sed qua ratione egentissimus, cognosce : quia divitiæ injuste congregatæ evomuntur, radix autem justorum manet, et ut palma floret.

9. Annon egentior paupere is, qui tamquam umbra præterit? Hodie impius exaltatur, cras non erit, nec invenietur aliquis locus ejus. Quid est itaque divitem esse, nisi abundare? Quis autem abundat, qui sit animo contractior? Qui autem animo contractior, utique angustior : quæ igitur in angustiis abundantia? Non ergo dives, qui non abundat. Unde pulcre David : *Divites*, inquit, *eguerunt, et esurierunt;* quoniam cum haberent scripturarum thesauros cœlestium, eguerunt qui non intellexerunt, et esurierunt qui nullum spiritalis gratiæ gustarunt cibum.

10. Nihil igitur affectu sapientis ditius, nihil insipientis egentius. Nam cum regnum Dei pauperum sit, quid esse locupletius potest? Et ideo præclare Apostolus : *O altitudo*, inquit, *divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* Præclare etiam David, qui in via testimoniorum cœlestium, quasi in omnibus divitiis, delectabatur. Expresse Moyses, qui ait : *Nephthalim satietas accipientium.* Nephthalim abundantia significatur latina interpretatione, vel dilatatio. Ibi ergo abundantia, ubi satietas : ubi autem fames cupiditatum, ubi inexplebilis appetentia, ibi utique paupertas. Sed quia vix ulla rei pecuniariæ vel mundi hujus cupiditas satietatem habet, ideo addidit : *Et replebitur benedictione.*

11. Secundum hæc Petrus apostolus definivit non in auro et argento et indumentis feminarum esse ornamentum, sed in occulto cordis homine atque abscondito; unde nulla se exuat cultum pietatis, ornatum gratiæ, vitæ æternæ hæreditatem. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XXXIX

Faustinum propter sororis mortem hominum consortium fugientem arguit, hoc ipsi sorori injuriam, ac interitum non hominibus solum, sed et civitatibus communem esse monens. Nihil ergo illi jam deberi nisi preces; vetare siquidem Apostolum, ne quem secundum carnem jam cognoscamus, at novam creaturam. Quænam illa sit, et quomodo illum solari Ambrosius ipse teneatur, expenditur.

[Anno 388]

Ambrosius Faustino *salutem.*

1. Acerbo te doliturum dolore obitum germanæ tuæ non ignorabam; non tamen ut a nobis te ablegares, sed ut nobis te redderes : nam etsi minus jucunda solatia mœrentibus, tamen nonnumquam necessaria sunt. Tu autem abiisti in secreta montium, et inter ferarum diversaris spelæa, omni humanæ conversationis usu abdicato, et quod gravius est judicio tuo.

2. Tantumne de te commeruit germana tua, ut propter quam excellere apud te debuit conditio humana, quæ tam egregiam feminam tulit, propter eam apud te minoris prærogativæ sit? Illa certe vita excedens, hoc se mulcebat solatio, quod te sibi superstitem derelinqueret, parentem nepotibus, præsulem parvulis, auxiliatorem destitutis: tu ita te et nepotibus et nobis abnegas, ut consolationis illius fructum non sentiamus. Illa te cara pignora vocant non ad dolendum, sed ad consolandum; ut cum te vident, matrem sibi non credant obiisse : in te eam recognoscant, in te ejus præsentiam teneant, in te vitam ejus sibi manere arbitrentur.

3. Sed doles quod dudum florentissima repente occiderit. Verum hoc nobis commune non solum cum hominibus, sed etiam cum civitatibus, terrisque ipsis est. Nempe de Bononiensi veniens

urbe a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Rhegium derelinquebas, in dextera erat Brixillum, a fronte occurrebat Placentia, veterem nobilitatem ipso adhuc nomine sonans, ad lævam Apennini inculta miseratus, et florentissimorum quondam populorum castella considerabas, atque affectu relegebas dolenti*. Tot igitur semirutarum urbium cadavera, terrarumque sub eodem conspectu exposita funera non te admonent unius, sanctæ licet et admirabilis feminæ, decessionem consolabiliorem habendam; præsertim cum illa in perpetuum prostrata ac diruta sint : hæc autem ad tempus quidem erepta nobis, meliorem illic vitam exigat?

4. Itaque non tam deplorandam, quam prosequendam orationibus reor : nec mœstificandam lacrymis tuis, sed magis oblationibus animam ejus Domino commendandam arbitror.

5. Verum forte adseras securum te de meritis ejus ac fide; nequire tamen ferre desiderium, quod eam jam non videas secundum carnem, idque tibi summo dolori sit. Nec illud te movet Apostolicum, quod ait : *Quia neminem novimus ex hoc secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non novimus?* Caro enim nostra perpetua esse ac diuturna non potest, necesse est occidat, ut resurgat : necesse est resolvatur, ut requiescat, ut fiat quidam finis peccati. Et ideo multos cognovimus secundum carnem, sed nunc jam non novimus. Ipsum Dominum Jesum cognovimus, inquit Apostolus, secundum carnem : *sed nunc jam non novimus.* Jam enim carnis deposuerat exuvias, jam specie hominis non videbatur, jam pro omnibus mortuus erat, et omnes in illo mortui; sed ut per ipsum renovati, et vivificati spiritu, jam non sibi, sed Christo vivant. Unde et alibi ait idem Apostolus : *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus.*

6. Meritoque qui ante cognoverat secundum carnem Christum, jam operationes ejus invisibiliter agnoscens, jam non carnem ejus, sed potentiam scrutans, qui ante persecutor discipulos hominis, et pedissequos carnis infestis odiis urgebat, postea doctor gentium factus, veneratores majestatis ejus ad prædicationem Evangelii instruere atque informare cœperat. Et ideo addidit : *Si quis in Christo nova creatura*, id est, qui perfectus in Christo, nova creatura est; quoniam qui caro est, imperfectus est. Denique ipse Dominus ait : *Non permanebit spiritus meus in istis hominibus, quoniam carnes sunt.* Carnalis itaque non est in Christo : sed si quis in Christo est, nova creatura est, non naturæ novitate formatus, sed gratiæ. Vetera itaque quæ secundum carnem erant, transierunt : facta sunt nova omnia. Quæ illa, nisi quæ scriba doctus in regno cœlorum novit, similis illius patrisfamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera : neque vetera sine novis, neque nova sine veteribus? Ideo et Ecclesia dicit : quia *nova et vetera servavi tibi.* Sed transierunt vetera, id est, Legis mysteria abscondita, in Christo facta sunt omnia nova.

7. Hæc est nova creatura, de qua Apostolus ad Galatas ait : *In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium : sed nova creatura, per quam jam renovata caro floret, et fructum invenit gratiæ, quæ ante inveterati flagitii spinas habebat.* Quid ergo est quod mœreamus, si jam ad animam dicitur : *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua?* Quid est quod ingemiscamus pro mortuis, cum jam reconciliatio mundi apud Deum Patrem facta sit per Dominum Jesum?

8. Quoniam ergo Christi beneficia tenemus, cum apud omnes, tum apud te pro Christo legatione fungimur; ut noveris irrevocabilia ejus esse dona, ut credas, quod semper credidisti : nec nimio mœrore tuam in dubium adducas sententiam; quia ideo peccatum factus est Dominus Jesus, ut tolleret peccatum mundi, et essemus in illo omnes justitia Dei : jam non culpæ obnoxii, sed justitiæ remuneratione securi. Vale et nos dilige; quia nos te diligimus.

* Totus locus imitatio est Servii Sulpitii ad Ciceronem de obitu Tulliæ filiæ.

EPISTOLA XL.

Ab imperatore audiri se postulat, affirmans in principe laudari facilitatem : tacere se sine utriusque periculo non posse : nec regibus displicere libertatem : illum vero, quamvis pius sit, decipi posse : sententiam de synagoga reparanda esse periculosam; cum episcopum martyrio vel prævaricationi exponat. In hanc rem exemplo Juliani proposito, rescripti causæ refelluntur; maxime quod Judæi plures usserint Ecclesias. Hinc agitur de Valentinianorum, qui gentilibus pejores declarantur, fano; ac donariis, quæ dicebantur sublata, extenuatis, januam ad calumnias Judæis aperiri, triumphumque de Christo dari demonstratur. Hac de re allegorica instituitur Domini expostulatio : postquam deterretur Maximi exemplo Theodosius, neve Judæos aut hæreticos ulcisci velit, admonitus, denuo stimulatur ad clementiam.

[Anno 388 sub finem]

Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori Theodosio *augusto Ambrosius episcopus.*

1. Exercitus semper jugibus fere curis sum, Imperator beatissime : sed numquam tanto in æstu fui, quanto nunc; cum video cavendum ne quid sit, quod adscribatur mihi etiam de sacrilegii periculo. Itaque peto ut patienter sermonem meum audias. Nam si indignus sum, qui a te audiar; indignus sum, qui pro te offeram, cui tua vota, cui tuas committas preces. Ipse ergo non audies eum, quem pro te audiri velis? Non audies pro se agentem, quem pro aliis audisti? Nec vereris judicium tuum, ne cum indignum putaris, quem audias; indignum feceris, qui pro te audiatur?

2. Sed neque imperiale est libertatem dicendi denegare, neque sacerdotale, quod sentias, non dicere. Nihil enim in vobis imperatoribus tam populare et tam amabile est, quam libertatem etiam in iis diligere, qui obsequio militiæ vobis subditi sunt. Siquidem hoc interest inter bonos et malos principes, quod boni libertatem amant, servitutem improbi. Nihil etiam in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. Siquidem scriptum est : *Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar;* et alibi : *Fili hominis, speculatorem te posui domui Israel, in eo,* inquit, *ut si avertatur justus a justitiis suis, et fecerit delictum; quia non distinxisti ei,* hoc est, non dixisti quid sit cavendum, *non retinebitur memoria justitiæ ejus, et sanguinem ejus de manu tua exquiram. Tu autem si distinxeris justo, ut non peccet, et ipse non peccaverit, justus vita vivet; quia dixisti ei : et tu animam tuam liberabis.*

3. Malo igitur, Imperator, bonorum mihi esse tecum, quam malorum consortium; et ideo clementiæ tuæ displicere debet sacerdotis silentium, libertas placere. Nam silentii mei periculo involveris, libertatis bono juvaris. Non ergo importunus indebitis me intersero, alienis ingero : sed debitis obtempero, mandatis Dei nostri obedio. Quod facio primum tui amore, tui gratia, tuæ studio conservandæ salutis. Si id mihi vel non creditur, vel interdicitur; dico sane divinæ offensæ metu. Nam si meum periculum te exueret, patienter me pro te offerrem, sed non libenter; malo enim te sine meo acceptum Deo esse et gloriosum periculo. Sin autem silentii mei dissimulationisque culpa et me ingravat, nec te liberat; malo importuniorem me, quam inutiliorem aut turpiorem judices. Siquidem scriptum est, dicente sancto apostolo Paulo, cujus non potes doctrinam refellere : *Insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina.*

4. Habemus ergo et nos cui displicere plus periculi sit; præsertim cum etiam imperatoribus non displiceat suo quemque fungi munere, et patienter audiatis unumquemque pro suo suggerentem officio; immo corripiatis, si non utatur militiæ * suæ ordine. Quod ergo in iis libenter accipitis, qui vobis militant, num hoc in sacerdotibus potest molestum videri; cum id loquamur, non quod volumus sed quod jubemur? Scis enim lectum : *Cum stabitis ante reges et præsides, nolite cogitare quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid lo-*

* *Militia* in Ambrosio non raro ponitur pro quavis functione, ministerio, et officio.

quamini : non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. Et tamen si in causis reipublicæ loquar, quamvis etiam illic justitia servanda sit, non tanto adstringar metu, si non audiar : in causa vero Dei quem audies, si sacerdotem non audias, cujus majore peccatur periculo? Quis tibi verum audebit dicere, si sacerdos non audeat?

5. Novi te pium, clementem, mitem, atque tranquillum, fidem ac timorem Domini cordi habentem : sed plerumque aliqua nos fallunt. Habent aliqui zelum Dei, sed non secundum scientiam. Ne igitur hoc etiam fidelibus animis obrepat, cavendum arbitror. Novi pietatem tuam erga Deum, lenitatem in homines : obligatus sum beneficiis tuarum indulgentiarum. Et ideo plus metuo, amplius sollicitor; ne etiam ipse tuo me postea judicio condemnes, quod mea aut dissimulatione aut adulatione prolapsionem non evitaveris. Si in me peccari viderem, non deberem tacere; scriptum est enim : Si frater tuus in te peccaverit, corripe illum primo, deinde increpa, duobus aut tribus testibus. Si te non audierit, dic Ecclesiæ. Causam ergo Dei tacebo? Quid igitur sit, quod metuam consideremus.

6. Relatum est a comite orientis militarium partium incensam esse synagogam, idque auctore factum episcopo. Jussisti vindicari in cæteros, synagogam ab ipso exædificari episcopo. Non adstruo exspectandam fuisse adsertionem episcopi *; sacerdotes enim turbarum moderatores sunt, studiosi pacis, nisi cum et ipsi moventur injuria Dei, aut Ecclesiæ contumelia. Sit alioquin iste episcopus ferventior in exustione synagogæ, timidior in judicio : non vereris, Imperator, ne adquiescat sententiæ tuæ; ne prævaricetur, non times?

7. Non etiam vereris, quod futurum est; ne verbis resistat comiti tuo? Necesse erit igitur ut aut prævaricatorem aut martyrem faciat : utrumque alienum temporibus tuis, utrumque persecutionis instar, si aut prævaricari cogatur; aut subire martyrium. Vides quo inclinet causæ exitus. Si fortem episcopum putas, caveto martyrium fortioris : si inconstantem, declina lapsum fragilioris : Plus enim adstringitur, qui labi infirmum coegerit.

8. Hac proposita conditione, puto dicturum episcopum quod ipse ignes sparserit, turbas compulerit, populos conduxerit; ne amittat occasionem martyrii, et pro invalidis subjiciat validiorem. O beatum mendacium, quo adquiritur sibi aliorum absolutio, sui gratia! Hoc est, Imperator, quod poposci et ego; ut in me magis vindicares : et si hoc crimen putares, mihi adscriberes. Quid mandas in absentes judicium? Habes præsentem, habes confitentem reum. Proclamo quod ego synagogam incenderim, certe quod ego illis mandaverim; ne esset locus in quo Christus negaretur. Si objiciatur mihi, cur hic non incenderim? Divino jam cremari cœpit judicio : meum cessavit opus. Et si verum quæritur, ideo segnior fui, quia non putabam hoc vindicandum. Quid facerem, quod nullo ultore sine præmio foret? Tangunt hæc verecundiam, sed revocant gratiam; ne fiat quo Dei summi contrahatur offensio.

9. Esto tamen, nemo episcopum ad hoc munus conveniat; rogavi enim clementiam tuam : et licet ipse hoc revocatum adhuc non legerim, revocatum tamen constituamus. Quid si alii timidiores, dum mortem reformidant, offerant ut de suis facultatibus reparetur synagoga; aut comes ubi hoc compererit primo constitutum, ipse de christianorum censu exædificari jubeat? Habebis, Imperator, comitem prævaricatorem, et huic vexilla committes victricia, huic labarum, hoc est, Christi sacratum nomine, qui synagogam instauret, quæ Christum nesciat? Jubo labarum synagogæ inferri, videamus si non resistunt.

* *Adsertio* sive affirmatio episcopi testimonium est, quo remne illam fecisset, an secus, declararet. Est autem in verbis *Non adstruo* quædam præteritio rhetorica, qua, quod maxime dicitur, dici negatur; atque ita fit sensus : *Je veux qu'il ait été inutile d'attendre l'aveu de l'évêque.*

10. Erit igitur locus Judæorum perfidiæ factus de exuviis Ecclesiæ : et patrimonium, quod favore Christi adquisitum est christianis, hoc transferetur ad donaria perfidorum? Legimus templa idolis antiquitus condita de manubiis Cimbrorum, de spoliis reliquorum hostium. Hunc titulum Judæi in fronte synagogæ suæ scribent : Templum impietatis factum de manubiis christianorum.

11. Sed disciplinæ te ratio, Imperator, movet. Quid igitur est amplius disciplinæ species, an causa religionis? CEDAT OPORTET censura devotioni.

12. Non audisti, Imperator, quia cum jussisset Julianus reparari templum Hierosolymis, divino, qui faciebant repurgium, igne flagrarunt? Non caves ne etiam nunc fiat? Adeo a te non fuit jubendum, ut Julianus hoc jusserit!

13. Quid tamen movet? Utrum quia quodcumque ædificium publicum exustum est, an quia synagogæ locus? Si ædificio incenso moveris vilissimo (quid enim in tam ignobili castro esse potuit?) non recordaris, Imperator, quantorum Romæ domus præfectorum incensæ sint, et nemo vindicavit? Immo si quis imperatorum voluit factum severius reprehendere, ejus magis qui tanto est perculsus dispendio, causam gravavit. Quid igitur dignius, ut Callinici castri in parte aliqua ædificiorum incendium, an urbis Romæ vindicandum æstimaretur, si oporteret tamen? Constantinopoli dudum domus episcopi incensa est, et filius clementiæ tuæ intercessit apud patrem; ut et suam, hoc est, filii imperatoris injuriam, et domus sacerdotalis incendium non vindicares. Non consideras, Imperator, ne et hoc cum vindicari jusseris, ipse iterum interveniat, ne vindicetur? Sed bene illud adquisitum est a patre filio; dignum erat enim, ut suam injuriam prius ipse donaret. Bene illud cum gratiæ distinctione divisum est, ut et filius pro sua, et pater pro filii injuria rogaretur. Hinc nihil est quod filio reserves, et vide ne quid Deo deroges.

14. Non est ergo causa tantæ commotioni idonea; ut propter ædificii exustionem in populum tam severe vindicetur: multo autem minus quia synagoga incensa est, perfidiæ locus, impietatis domus, amentiæ receptaculum, quod Deus damnavit ipse. Sic enim legimus per os Hieremiæ, dicente Domino Deo nostro : *Et faciam domui, ubi invocatum est nomen meum super ipsam, in qua confiditis vos, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, sicut feci Selon : et projiciam vos a facie mea, sicut projeci fratres vestros omne semen Ephræm. Et tu noli orare pro populo isto, et noli postulare illis misericordiam, et neque accesseris ad me pro illis; quia non exaudiam te. Aut non vides quid isti faciunt in civitatibus Juda?* Deus se pro illis prohibet rogari, quos tu vindicandos putas.

15. At certe si jure gentium agerem, dicerem quantas Ecclesiæ basilicas Judæi tempore imperii Juliani incenderint : duas Damasci, quarum una vix reparata est, sed Ecclesiæ non synagogæ impendiis : altera basilica informibus horret ruinis. Incensæ sunt basilicæ Gazis, Ascalone, Beryto, et illis fere locis omnibus, et vindictam nemo quæsivit. Incensa est basilica et Alexandriæ a gentilibus et Judæis, quæ sola præstabat cæteris. Ecclesia non vindicata est, vindicabitur synagoga?

16. Vindicabitur etiam Valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus gentilium? Licet gentiles duodecim deos appellent, isti triginta et duos Æonas colant, quos appellant deos. Nam et de ipsis comperi relatum et præceptum, ut in monachos vindicaretur, qui prohibentibus iter Valentinianis, quo psalmos canentes ex consuetudine usuque veteri pergebant ad celebritatem Machabæorum martyrum, moti insolentia incenderunt fanum eorum in quodam rurali vico tumultuarie conditum.

17. Quanti se offerre habent tali optioni; cum meminerint tempore Juliani illum, qui aram dejecit, et turbavit sacrificium, damnatum a judice fecisse martyrium? Itaque numquam alias ille judex, qui audivit eum, nisi persecutor habitus est : nemo illum congressu, nemo illum umquam osculo dignum

putavit. Qui nisi jam esset defunctus, timerem, Imperator, ne in eum tu vindicares, quamquam vindictam cœlestem non evaserit, suo superstes hæredi.

18. Sed refertur cognitionem mandatam judici, scriptumque eo quod non referre debuerit, sed vindicare : requirenda quoque sublata donaria. Omittam alia : incensæ sunt a Judæis Ecclesiarum basilicæ, et nihil redditum est, nihil repetitum, nihil quæsitum. Quid autem habere potuit synagoga in castro ultimo; cum totum quidquid illic est, non multum sit, nihil pretiosum, nihil copiosum? Quid deinde incendio potuit rapi Judæis insidiantibus? Artes istæ sunt Judæorum volentium calumniari; ut dum ista queruntur, mandetur extra ordinem militaris censura judicii, mittatur miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, Imperator, dixit adventum : Quomodo poterit nos Christus juvare, qui pro Judæis adversus Christum militamus? qui mittimur ad vindictam Judæorum? Suos perdiderunt exercitus, nostros volunt perdere.

19. In quas præterea non prosiliant calumnias, qui etiam Christo falsis testimoniis calumniati sunt? In quas non prosiliant calumnias homines et circa divina mendaces? Quos non auctores seditionis fuisse dicant? Quos non appetant, etiam quos non recognoscant; ut catenatorum ordines innumeros spectent de christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne pœna cito transeat?

20. Hunc dabis triumphum Judæis de Ecclesia Dei? hoc trophæum de Christi populo? hæc gaudia, Imperator, perfidis? hanc celebritatem Synagogæ, hos luctus Ecclesiæ? Referet Judæorum populus hanc solemnitatem in dies festos suos; et inter illos profecto numerabit, quibus aut de Amorrhæis, aut de Chananæis triumphavit, aut de Pharao rege Ægypti, aut de Nabuchodonosor regis Babyloniæ manu liberari potuit. Addet hanc celebritatem, significans se de Christi populo triumphum egisse.

21. Et cum ipsi romanis legibus teneri se negent, ita ut crimina leges putent; nunc velut romanis legibus se vindicandos putant. Ubi erant istæ leges, cum incenderent ipsi sacratarum basilicarum culmina? Si Julianus non est ultus Ecclesiam, quia prævaricator erat : tu, Imperator, ulcisceris synagogæ injuriam, quia Christianus es?

22. Et quid tecum posthac Christus loquetur? Non recordaris quid David sancto per Nathan prophetam mandaverit? Ego te de fratribus tuis minorem elegi, et de privato imperatorem feci. Ego de fructu seminis tui in sede imperiali locavi. Ego tibi subjeci nationes barbaras, ego tibi pacem dedi, ego tibi inimicum tuum in potestatem tuam captivum deduxi. Frumentum non habebas ad exercitus alimoniam, ipsorum hostium manu patefeci tibi portas, aperui horrea : dederunt tibi hostes tui commeatus suos, quos sibi paraverant. Ego perturbavi hostis tui consilia, ut se ipse nudaret. Ego ipsum usurpatorem imperii ita vinxi, ac mentem ejus ligavi, ut cum haberet adhuc fugiendi copiam; tamen cum omnibus suis tamquam metuens, ne quis tibi periret, ipse se clauderet. Ego comitem ejus atque exercitum ex altera parte naturæ, quos ante disperseram, ne ad belli societatem coirent, ad supplementum tibi victoriæ congregavi. Ego exercitum tuum ex multis indomitis convenam nationibus, quasi unius gentis fidem et tranquillitatem et concordiam servare præcepi. Ego cum periculum summum esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceres. Ego ergo te triumphare feci de inimico tuo, et tu de plebe mea das meis inimicis triumphum.

23. Nonne propterea Maximus destitutus est, qui ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romæ synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinæ publicæ? Unde populus Christianus ait : Nihil boni huic imminet. Rex iste Judæus factus est : defensorem istum disciplinæ audivimus, quem mox Christus probavit, qui pro peccatoribus mortuus est. Si de sermone

hoc dictum est, quid de ultione dicetur? Ille igitur statim a Francis, a Saxonum gente, in Sicilia, Sisciæ, Petavione : ubique denique terrarum victus est. Quid pio commune cum perfido ? Abolenda cum impio sunt etiam impietatis exempla. Quod illi nocuit, quo victus offendit; hoc non sequi debet, sed damnare, qui vicit.

24. Itaque illa tibi non quasi ingrato recensui, sed quasi jure collata numeravi; ut his admonitus, cui plus collatum est, plus diligas. Denique hoc respondenti Simoni dixit Dominus Jesus : *Recte judicasti*. Statimque conversus ad mulierem quæ pedes ejus unguento unxit, typum Ecclesiæ gerens, ait Simoni : *Propter quod dico tibi remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit.* Hæc est mulier quæ in domum Pharisæi intravit, et ejecit Judæum, Christum autem adquisivit. Ecclesia enim Synagogam exclusit : cur iterum tentatur, ut apud Christi famulum, hoc est, de pectore fidei, de domo Christi Synagoga excludat Ecclesiam ?

25. Hæc ego, Imperator, amore et studio tui in hunc sermonem contuli. Debeo enim beneficiis tuis, quibus me petente, liberasti plurimos de exsiliis, de carceribus, de ultimæ necis pœnis; ut malle debeam pro salute tua etiam offensionem tui animi non timere (nemo majore fiducia utitur, quam qui ex affectu diligit: nemo certe debet lædere, qui sibi consulit), ne tot annorum conceptam cujuscumque sacerdotis gratiam * uno momento amittam. Et tamen non damnum gratiæ deprecor, sed salutis periculum.

26. Quamquam quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum non putes, quod in hunc diem nemo quæsivit, nemo umquam vindicavit? Grave est fidem tuam pro Judæis periclitari. Gedeon cum occidisset sacratum vitulum, dixerunt gentiles : Dii ipsi injuriam suam vindicent. Quis habet Synagogam vindicare? Christus quem occiderunt, quem negaverunt? An Deus Pater vindicabit eos, qui nec Patrem recipiunt, dum Filium non receperunt? Quis habet Valentinianorum hæresim vindicare : quam pietas tua quomodo vindicat, cum eos excludi jusserit, nec conveniendi usurpare copiam? Si Josiam tibi objiciam regem Deo probatum, hoc in istis damnabis, quod in illo probatum est.

27. Certe si mihi parum fidei defertur, jube adesse quos putaveris episcopos : tractetur, Imperator, quid salva fide agi debeat. Si de causis pecuniariis comites tuos consulis, quanto magis in causa religionis sacerdotes Domini æquum est consulas!

28. Consideret clementia tua quantos insidiatores habeat Ecclesia, quantos exploratores : levem rimam si offenderint, figent aculeum: Secundum homines loquor : cæterum plus hominibus Deus timetur, qui etiam imperatoribus jure præfertur. Si amico aliquis, si parenti aut propinquo deferendum existimat, recte ego et deferendum Deo, et eum præferendum omnibus judicavi. Consule tibi, Imperator, aut patere me consulere mihi.

29. Quid respondebo postea, si compertum fuerit, data hinc auctoritate, aliquos christianorum aut gladio, aut fustibus, aut plumbeis necatos? Quomodo hoc purgabo factum? Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta et innumeros annos presbyteri quidam gradu functi, vel ministri Ecclesiæ retrahuntur a munere sacro, et curiæ deputantur, graviter gemunt? Nam si qui vobis militant, certo militiæ tempore servantur *; quanto magis etiam eos considerare debetis, qui Deo militant! Quomodo, inquam, hoc excusabo apud episcopos, qui queruntur de clericis, et impressione gravi vastari scribunt Ecclesias?

* *Ne cujuscumque sacerdotis*, id est, omnium episcoporum gratiam, qua jam a tot annis principum adversus reos indulgentiam obtinere solent, *amittam*.

* Indicat leges 88 et 100 *de Decurion.* quibus post quinquennium armatæ militiæ, aut triginta annos palatinæ dignitatis immunitas ab hisce muneribus conceditur.

30. Hoc tamen in notitiam clementiæ tuæ pervenire volui; de hoc, ut placet, arbitrio tuo consulere et temperare dignaberis: illud autem quod me angit, et jure angit, exclude atque ejice. Ipse facis, quidquid fieri jussisti: aut si ille facturus non est, malo te magis esse clementem, quam illum non fecisse, quod jussus est.

31. Habes in quibus Domini adhuc debes circa imperium Romanum invitare et emereri clementiam, habes quibus amplius, quam tibi speres: illorum gratia, illorum salus te in hoc sermone conveniat *. Timeo ne causam tuam alieno committas judicio. Integra adhuc tibi sunt omnia. In hoc me ego Deo nostro pro te obligo, nec verearis sacramentum. Numquid Deo displicere poterit quod pro ejus emendatur honorificentia? Nihil mutaveris certe in illa epistola, sive missa, sive nondum missa est: dictari jube aliam, quæ plena fidei, plena pietatis sit. Tibi integrum est emendare, mihi non est integrum dissimulare.

32. Antiochenis tuam donasti injuriam, inimici tui filias revocasti, nutriendas apud affinem dedisti, matri hostis tui misisti de ærario tuo sumtus. Hæc tanta pietas, tanta erga Deum fides hoc facto obfuscabitur. Tu igitur qui armatis pepercisti hostibus, et servasti inimicos tuos; ne, quæso, tanto studio putes vindicandum in christianos.

33. Nunc te, Imperator, rogo, ut non adspernanter acceperis me et pro te et pro me timentem; sancti enim vox est: *Ut quid factus sum videre contritionem populi mei*, ut offensam incurram Dei? Ego certe quod honorificentius fieri potuit, feci; ut me magis audires in regia, ne si necesse esset, audires in Ecclesia.

EPISTOLA XLI.

Sororem ut de iis quæ synagogæ ac fani supra dictorum causa evenerant, certiorem faciat, refert quemadmodum loco Hieremiæ de sacerdotum verbis, explicato, Evangelicam lectionem enarraverit; ostenderit illic Domini misericordiam commendari, cujus idem a nobis exigit imitationem: ac docuerit qua ratione evangelicam peccatricem Dominicos pedes lavando, tergendo, ungendo atque osculando referamus; alioqui nos propheticæ reprehensioni fore obnoxios: denique quo modo sermone converso ad Theodosium, tandem ut revocaret edictum, obtinuerit.

[Anno 388]

Frater sorori.

1. Sollicitam sanctitatem tuam esse adhuc scribere dignata es mihi, eo quod sollicitum me esse scripserim; unde miror quod litteras non acceperis meas, quibus refusam mihi scripseram securitatem. Nam cum relatum esset synagogam Judæorum incensam a christianis, auctore episcopo, et Valentinianorum conventiculum; jussum erat, me Aquileiæ posito, ut synagoga ab episcopo reædificaretur, et in monachos vindicaretur, qui incendissent ædificium Valentinianorum. Tum ego, cum sæpius agendo parum proficerem, epistolam dedi imperatori, quam simul misi; et ubi processit ad Ecclesiam, hunc sermonem habui:

2. « In libro prophetico scriptum est: *Sume tibi baculum nucinum*; et qua ratione hoc dixerit Dominus prophetæ, debemus considerare: non otiose etenim scriptum est; quandoquidem et in Pentateucho legimus quod virga nucina Aaron sacerdotis, cum diu reposita fuisset, effloruit. Nam videtur per virgam significare quod directa esse debeat prophetia vel sacerdotalis auctoritas; ut non tam delectabilia, quam utilia persuadeat.

3. » Ideoque nucinum baculum sumere jubetur propheta, quia memoratæ pomum arboris amarum in cortice, durum in testa, intus est fructuosum; ut ad ejus similitudinem propheta quoque amara et dura prætendat, et denuntiare tristia non reformidet. Similiter etiam sacerdos, quia præceptio ejus etsi ad tempus aliquibus amara videatur, et tamquam virga Aaron reposita diu in auribus dissimulantium; tamen aliquando cum æstimatur aruisse, florescit.

4. » Unde et Apostolus ait: *Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in caritate*

---

* Hic Theodosii liberos designat.

spirituque mansuetudinis? Prius enim virgam dixit, et tamquam virga nucina percussit errantes, ut postea consolaretur eos spiritu mansuetudinis. Itaque quem virga sacramentis abdicavit cœlestibus, eumdem mansuetudo restituit. Discipulo quoque talia præscripta dedit, dicens : *Argue, obsecra, increpa.* Duo dura, unum mite : sed ideo dura, ut etiam ipsa molliret; quia sicut ægris redundanti felle corporibus ciborum aut potus amaritudo dulcescit, et contra epularum suavitas amaritudini est : ita ubi animus est saucius, voluptariæ fotu adulationis ægrescit, et rursum correctionis temperatur amaritudine.

5. » Hæc de prophetica lectione libata sint : Evangelii quoque lectio quid habeat consideremus : *Rogavit quidam pharisæus Dominum Jesum, ut manducaret cum illo : et ingressus domum pharisæi, discubuit. Et ecce mulier, quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo pharisæi, adtulit alabastrum unguenti : et stans retro secus pedes ejus, lacrymis cœpit rigare pedes ejus.* Et reliqua recitavit usque ad locum : *Fides tua te salvam fecit, vade in pace.* Quam simplex, subjunxi, in verbis, quam profunda in consiliis Evangelii lectio! Itaque quia magni consiliarii sermo est, altitudinem ejus consideremus.

6. » Dominus noster Jesus Christus judicavit magis homines beneficiis alligari posse, et provocari ad ea quæ sunt recta facienda, quam metu : plusque caritatem proficere, quam formidinem ad correctionem. Itaque præmisit gratiam, veniens per Virginis partum; ut in baptismo peccata donaret, quo sibi faceret gratiores. Deinde si competentia gratis viris officia reponeremus, ipsius gratiæ remunerationem futuram omnium in hac muliere declaravit. Nam si tantummodo prima debita nobis remisisset, videretur cautior, quam indulgentior; correctionisque providentior quam remunerationis magnificentior. Angusti animi sola astutia est, ut illiciat : Deo autem convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiæ ipsius incrementis provehat. Ideoque nobis et ante donat per baptismum, et post bene servientibus uberiora largitur. Ita ergo Christi beneficia et incentiva virtutis et præmia sunt.

7. » Sed nemo vocabulum fœneratoris horrescat. Fuimus ante sub fœneratore duro, qui nisi morte debitoris expleri ac satiari nequiret. Venit Dominus Jesus, vidit gravi nos obligatos fœnore. Nemo fœnus suum patrimonio innocentiæ suæ poterat exsolvere : de meo, unde me liberarem, habere non poteram, novum genus absolutionis mihi detulit; ut creditorem mutarem, quia fœnus unde solverem, nòn habebam. Debitores autem nos non natura, sed culpa fecerat; peccatis enim nostris æra gravia contraximus, ut essemus obnoxii, qui eramus liberi; debitor enim est, qui aliquid accepit de fœneratoris pecunia. Peccatum vero a diabolo est : tamquam in ejus patrimonio has habet impius opes; SICUT ENIM Christi divitiæ virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem obnoxiæ hæreditatis gravi fœnore, quod obæratus auctor ad posteros de fœnerata successione transmiserat. Venit Dominus Jesus, mortem suam pro morte omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit universorum.

8. » Mutavimus ergo creditorem, non evasimus; immo evasimus, manet enim debitum, fœnus intercidit, dicente domino Jesu *His qui in vinculis sunt : Exite; et his qui in carcere sunt : Procedite;* dimissa sunt ergo peccata vestra. Omnibus igitur dimisit, nec quisquam est, cui non relaxarit. Sic enim scriptum est, quia donavit *omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti.* Cur nos aliorum tenemus chirographa, et volumus exigere aliena, qui nostrorum utimur indulgentia? Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit; ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat.

9. » Vide ne graviorem causam incipias habere fœnerator, quam debitor : sicut ille in Evangelio, cui dominus suus dimisit omne debitum, ille postea a conservo suo cœpit exigere, quod ipse non

solverat; unde iratus dominus ejus de ipso summis exegit injuriis, quod ei ante donaverat. Caveamus ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo, quæ nobis debentur, incipiamus et illa solvere quæ remissa sunt nobis; ita enim scriptum est, dicente Domino Jesu: *Sic et vobis faciet Pater meus, qui in cœlis est, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.* Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt: et intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis plura dimissa sunt.

10. » Denique interrogatus a Domino pharisæus: *Quis*, inquit, *eum plus diligit?* Respondit: *Æstimo quia is cui plus donavit.* Cui Dominus dixit: *Recte judicasti.* Laudatur pharisæi judicium, sed arguitur affectus. De aliis bene judicat: sed quod de aliis opinatur, ipse non credit. Audis laudantem Judæum Ecclesiæ disciplinam, ejusque veram gratiam prædicantem, honorantem sacerdotes Ecclesiæ, hortaris ut credat, renuit; ita quod in nobis laudat, ipse non sequitur. Non ergo plena ejus laudatio est, quia audivit a Christo: *Recte judicasti;* nam et Cain recte obtulit, sed non recte divisit; ideoque dixit illi Deus: *Si recte offeras, non recte autem dividas; peccasti, quiesce.* Ergo et hic recte obtulit, quia judicat Christum a christianis amplius diligendum; quia multa nobis peccata donavit: sed non recte divisit, quia putavit quod peccata hominum posset ignorare, qui hominibus peccata dimitteret.

11. » Ideoque ait Simoni: *Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis suis rigavit pedes meos.* Omnes unum corpus Christi sumus, cui caput Deus, membra autem nos sumus: alii fortasse oculi, ut prophetæ: dentes, ut apostoli, qui Evangelicæ prædicationis cibum nostris infudere pectoribus; meritoque scriptum est: *Oculi ejus hilares a vino, et dentes candidiores lacte.* Sunt et manus ejus illi, qui videntur executores bonorum operum. Sunt et venter ejus, qui vires alimoniæ pauperibus largiuntur. Sunt ergo et pedes ejus aliqui: atque utinam merear ejus esse calcaneum! Aquam igitur mittit in pedes Christi, qui etiam ultimis quibusque peccata concedit; et dum plebeios liberat, Christi tamen lavat vestigium.

12. » Mittit et ille aquam in pedes Christi, qui a peccatorum colluvione mundat conscientiam suam; ambulat enim Christus in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, et pedes Christi incipias inquinare. Cave ne spinam in te improbitatis offendat, qua ejus in te deambulantis calcaneum saucietur. Nam ideo aquam pedibus Christi non dedit pharisæus, quia mundum a colluvione perfidiæ animum non habebat. Unde enim suam mundaret conscientiam, qui aquam non susceperat Christi? Ecclesia autem et aquam habet, et lacrymas habet: aquam baptismatis, lacrymas pœnitentiæ. Fides namque, quæ superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. Ergo Simon pharisæus, qui aquam non habebat, utique et lacrymas non habebat. Quomodo enim haberet lacrymas, qui pœnitentiam non gerebat; quoniam vero non credebat in Christum, nec habebat lacrymas? Nam si habuisset, lavisset oculos suos, ut Christum videret, quem adhuc, cum simul accumberet, non videbat. Nam si vidisset, non utique de ejus potestate dubitasset.

13. » Non habebat capillos pharisæus, qui Nazaræum scire non poterat: habebat Ecclesia, quæ Nazaræum quærebat. Capilli veluti in superfluis corporis æstimantur; iidem tamen si ungantur, bonum reddunt odorem, et ornamento sunt capiti: si non ungantur oleo, ingravant; ita et divitiæ oneri sunt, si his uti nescias, si non adspergas iis Christi odorem. Si vero alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas; tersisti utique pedes Christi.

14. » *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.* Osculum utique insigne est caritatis. Unde ergo Judæo osculum, qui pacem non recognovit, qui pacem a Christo non accepit dicente: *Pacem*

meam do vobis, pacem meam relinquo vobis? Non habet Synagoga osculum, habet Ecclesia, quæ exspectavit, quæ dilexit, quæ dixit : *Osculetur me ab osculis oris sui;* diuturnæ enim cupiditatis ardorem, quem adventus Dominici exspectatione adoleverat, osculo ejus volebat stillanter exstinguere, hoc explere sitim suam munere. Ideoque sanctus Propheta ait : *Os meum aperies, et annunciabit laudem tuam.* Qui ergo laudat Dominum Jesum, osculatur eum : qui laudat, credit utique. Denique ipse David ait : *Credidi, propter quod loquutus sum;* et supra : *Repleatur os meum laude tua, et cantem gloriam tuam.*

15. » De specialis quoque gratiæ infusione eadem te Scriptura docet, quod osculetur Christum, qui accipit Spiritum, dicente Propheta sancto : *Os meum aperui, et attraxi Spiritum.* Osculatur ergo Christum, qui confitetur illum : *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Osculatur vero pedes Christi, qui Evangelium legens, domini Jesu gesta cognoscit, et pio miratur affectu; ideoque religioso osculo velut quædam deambulantis Domini lambit vestigia. Osculamur ergo Christum communionis osculo : *Qui legit, intelligat* *.

16. » Unde hoc Judæo osculum? Qui enim non credidit in adventum ejus, nec in passionem credidit. Quomodo enim credit passum, quem venisse non credidit? Non ergo habebat osculum pharisæus, nisi forte Judæ proditoris. Sed nec Judas habebat, ideoque cum Judæis promissum osculum, tamquam signum proditionis vellet ostendere, dicit ei Dominus : *Juda, osculo Filium hominis tradis :* hoc est, osculum offers, qui non habes osculi caritatem : osculum offers, qui nescis osculi sacramentum. Osculum non labiorum quæritur, sed cordis et mentis.

17. » Sed dicis : Osculatus est Dominum. Verum osculatus est labiis. Hoc habet osculum populus Judæorum, ideoque dictum est : *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Ergo non habet osculum, qui fidem et caritatem non habet; osculo enim vis amoris imprimitur. Ubi non est amor, non est fides, non est dilectio; quæ potest esse suavitas osculorum?

18. » Ecclesia autem non cessat osculari pedes Christi; et ideo non unum, sed multa in Canticis canticorum exigit oscula, quæ velut sancta Maria ad omnes ejus est intenta sermones, omnia ejus verba excipit; cum legitur Evangelium, vel propheta, et omnia ejus dicta conservat in corde suo. Sola ergo Ecclesia habet oscula quasi sponsa; osculum enim quasi pignus est nuptiarum, et prærogativa conjugii. Unde Judæo oscula, qui non credit in Sponsum? Unde Judæo oscula, qui Sponsum adhuc venisse non novit?

19. » Nec solum oscula non habet; sed nec oleum habet, quo ungat pedes Christi; nam si haberet oleum, cervicem utique suam ante molliret. Denique Moyses dicit : *Populus hic dura cervice est;* et Dominus ait quod levita et sacerdos præterierunt, nec quisquam eorum oleum aut vinum illius a latronibus percussi vulneribus infudit : non enim habebant quod infunderent; nam si habuissent oleum, suis quoque vulneribus infudissent. Sed clamat Esaias : *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturam.*

20. » Ecclesia autem habet oleum, quo suorum vulnera fovet; ne duritia vulneris alte serpat : habet oleum, quod accepit absconse. Hoc oleo Aser pedem suum lavit, sicut scriptum est : *Benedictus filius Aser; et erit acceptus fratribus suis, et intinget in oleo pedem suum.* Hoc ergo oleo ungit Ecclesia cervices suorum, ut suscipiant jugum Christi : hoc oleo unxit martyres, ut sæcularem ab eis pulverem detergeret : hoc oleo confessores unxit; ne labori cederent, ne succumberent fatigati, ne æstu mundi istius vincerentur : ideo unxit eos, ut spiritali ipsos oleo refrigeraret.

21. » Synagoga hoc oleum non habet quæ olivam non habet, quæ non intel-

* Observa vestigium religiosi illius silentii, quo Eucharistiæ mysterium a priscis Patribus, quoties coram non initiatis verba facerent, occultabatur.

lexit illam columbam, quæ ramum oleæ detulit post diluvium. Illa enim columba postea descendit, cum Christus baptizaretur, et mansit super eum, sicut in Evangelio testatur Johannes dicens : *Quia vidi Spiritum descendentem de cælo quasi columbam, et mansit super eum.* Quomodo ergo vidit columbam, qui non vidit eum, super quem Spiritus quasi columba descendit?

22. » Ecclesia igitur et lavat pedes Christi, et capillis suis tergit, et oleo ungit, et perfundit unguento; quia non solum saucios curat, et lassos fovet; verum etiam suavi gratiæ odore respergit: nec divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebeiæ familiæ viris eamdem transfundit gratiam, æqua omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit, eodem gremio fóvet.

23. » Semel mortuus Christus est, semel sepultus est : et nihilominus quotidie vult in pedes suos mitti unguentum. In quos ergo Christi pedes mittimus unguentum? Pedes Christi illi sunt, de quibus ipse dicit : *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* Hos pedes illa mulier Evangelica refrigerat, hos lacrymis suis irrigat; quando infimis peccatum remittitur, culpa lavatur, donatur indulgentia. Hos pedes osculatur ille, qui etiam infimos plebis sacræ diligit. Hos pedes unguento ungit ille, qui etiam tenuioribus mansuetudinis suæ gratiam impertit. In his se martyres, in his apostoli, in his ipse Dominus Jesus honorari indicat.

24. » Vides quam moralis Dominus sit, ut exemplo sui te ad pietatem provocet : moralis est etiam, cum arguit. Denique accusans Judæos ait : *Populle meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Quia eduxi te de terra Ægypti, et de domo servitutis liberavi te ?* Et addidit : *Et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam?* In mente habeto quid cogitaverit in te Balac, hoc est, ille magicæ artis opem quærens : sed tamen eum tibi non permisi nocere. Deprimebaris utique in peregrinis exsulans terris, gravibus urgebaris oneribus : misi ante faciem tuam Moysen, et Aaron, et Mariam, et primum ille, qui spoliaverat exulem, spoliatus ipse est. Tu, qui amiseras tua, adquisisti aliena, liberatus ab hostibus circumvallantibus, atque inter aquas medias tutus stragem vidisti inimicorum tuorum; cum eadem unda, quæ te circumfusa provexerat, hostem refusa demergeret. Nonne cum tibi per desertum venienti alimenta deessent, altricem tibi pluviam, et commeatus, quocumque pergeres, circumfluos ministravi? Nonne te, debellatis inimicis omnibus, in regionem botryonis induxi? Nonne ipsum Sehon Amorrhæorum regem, hoc est, superbum, exasperantium ducem : nonne regem Hai viventem tibi tradidi, quem suffixum ligno ac sublatum in cruce maledicto vetere condemnasti? Quid dicam cæsa quinque regum agmina, quæ debitas tibi terras negare contendebant? Et nunc pro his omnibus quid aliud a te quæritur, homo, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo tuo?

25. » Ad ipsum regem David, illum pium atque mansuetum, qualis per Nathan prophetam expostulatio? Ego, inquit, te minorem elegi de fratribus tuis : ego te mansuetudinis replevi spiritu : ego te per Samuelem, in quo ego eram et meum nomen, unxi in regem. Ego te, sublato illo rege superiore, quem malus spiritus exagitabat, ut persequeretur sacerdotes Domini, de exsule feci triumphatorem. Ego de semine tuo in throno tuo non prius hæredem quam consortem locavi. Ego tibi feci etiam alienigenas subditos, ut tibi serviant, qui te impugnabant : et tu servientes mihi in potestatem deduces inimicorum meorum : et tu auferes quod erat servuli mei, in quo et tibi peccatum inuritur, et habebunt de quo mei adversarii glorientur?

26. » Ergo, Imperator, ut jam non solum de te, sed etiam ad te verba convertam; quoniam advertis quam graviter Dominus convenire soleat, quo gloriosior factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. Scriptum est

enim : Cum te induxerit Dominus Deus tuus in terram alienam, et manducaveris fructus alienos, non dicas : Virtus mea et justitia mea hoc mihi dedit; sed Dominus donavit Deus, sed Christus misericordia sua contulit : et ideo corpus ejus, hoc est, Ecclesiam diligendo, aquam da pedibus ejus, osculare pedes ejus; ut non solum absolvas eos, qui in peccatis deprehensi sunt, verum etiam pace tua dones concordiæ, et quieti relaxes. Mitte unguentum in pedes ejus, ut tota domus in qua Christus recumbit, tuo repleatur unguento, omnes recumbentes cum eo gaudeant tuis odoribus, hoc est, sic honora ultimos, ut eorum absolutione gaudeant Angeli, sicut super uno peccatore pœnitentiam agente; lætentur apostoli, delectentur prophetæ. Non enim possunt dicere oculi manui : *Operam tuam non desideramus; aut caput pedibus : Non estis mihi necessarii.* Ergo quia omnes necessarii sunt, tuere omne corpus Domini Jesu; ut ipse quoque regnum tuum cœlesti sua dignatione custodiat.»

27. Ubi descendi, ait mihi : De nobis proposuisti. Respondi : Hoc tractavi, quod ad utilitatem tuam pertineret. Tunc ait : Revera de synagoga reparanda ab episcopo durius statueram, sed emendatum est. Monachi multa scelera faciunt. Tunc Tymasius magister equitum et peditum cœpit adversum monachos esse vehementior. Respondi ei : Ego cum imperatore ago, ut oportet; quia novi quod habeat Domini timorem : tecum autem aliter agendum, qui tam dura loqueris.

28. Deinde cum aliquamdiu starem, dico imperatori : Fac me securum pro te offerre, absolve animum meum. Cum adsideret, annueretque, non tamen aperte polliceretur, atque ego starem, dixit se emendaturum rescriptum. Statim dicere cœpi, ut omnem cognitionem tolleret; ne occasione cognitionis comes aliqua christianos attereret injuria. Promisit futurum. Aio illi : Ago fide tua; et repetivi : Ago fide tua? Age, inquit, fide mea. Et ita ad altare accessi, non aliter accessurus, nisi mihi plene promisisset. Et vere tanta oblationis fuit gratia, ut sentirem etiam ipse eam Deo nostro commendatiorem fuisse gratiam, et divinam præsentiam non defuisse. Omnia itaque ex sententia gesta sunt.

EPISTOLA SYRICII PAPÆ

AD MEDIOLANENSEM ECCLESIAM.

Mediolanenses docet diaboli factum invidia, ut novæ hæreses irreperent in Ecclesiam. Quam perniciosæ illæ sint, prodit; et in conventu ecclesiastico eorum auctores, quorum singillatim nomina recensentur, damnatos refert.

[Anno circiter 390]

Syricius Mediolanensi Ecclesiæ.

1. Optarem semper, fratres carissimi, dilectionis et pacis vestræ sinceritati gaudia nuntiare, ita ut vicissim discurrentibus litteris sospitatis vestræ juvaremur judicio. At vero quia non patitur quiete nos vacare ab incursione sua hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet, se ante decepit, pudicitiæ adversarius, luxuriæ magister, crudelitatibus pascitur, abstinentia punitur, odit jejunia, ministris suis prædicantibus, dum dicit esse superflua, spem non habens de futuris, Apostoli sententia repercussus dicentis : *Manducemus et bibamus; cras enim moriemur.*

2. O infelix audacia! o desperatæ mentis astutia! Jam incognitus sermo hæreticorum intra Ecclesiam cancri more serpebat, ut occupans pectus, totum hominem præcipitaret in mortem : et nisi Dominus Sabaoth laqueum, quem paraverant, dirupisset, scena tanti mali, et hypocrisis publicata multorum simplicium corda traxisset in ruinam; quia facile ad deteriorem partem mens humana traducitur, malens per spatiosa volare, quam per arctæ viæ iter cum labore transire.

3. Qua de re necessarium satis fuit, dilectissimi, quæ hic gesta sunt, ad vestram conscientiam cognoscenda mandare; ne ignorantia sacerdotis cujuspiam pessimorum hominum Ecclesiam irrumpentium sub religioso nomine contagio violaret sicut scriptum est, Domino

dicente : *Multi veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces : a fructibus eorum cognoscetis eos.* Hi sunt videlicet, qui sub vestium vilitate christianos sese jactant; ut sub velamento pii nominis gradientes, domum orationis ingressi, sermonem serpentinæ disputationis effundant : *ut sagittent in obscuro rectos corde*, atque a veritate catholica avertendo, ad suæ doctrinæ rabiem diabolico more traducant, atque ovium simplicitatem defraudent.

4. Et quidem multarum hæresum malignitatem ab apostolis nunc usque didicimus, et experti probavimus : sed numquam tales canes Ecclesiæ mysterium latratibus fatigaverunt, quales isti nunc subito irrumpentes, doctrina perfidiæ pullulata, hostes fidei, qui cujus sint discipuli, verborum fructibus prodiderunt. Namque cum alii hæretici singula sibi genera quæstionum male intelligendo proposuerint convellere atque concerpere de divinis institutionibus : isti non habentes vestem nuptialem, sauciant catholicos, novi ac veteris Testamenti, ut dixi, continentiam pervertentes, et spiritu diabolico interpretantes, illecebroso atque ficto sermone aliquot christianos cœperunt jam vastare, atque suæ dementiæ sociare, non intra se continentes nequitiæ suæ virus : verum electi eorum blasphemias suas conscriptione temeraria prodiderunt; et desperatæ mentis furore conciti, passim in favorem gentilium publicaverunt.

5. Eorum autem insania a fidelibus christianis, viris genere optimis, religione præclaris, ad meam humilitatem subito per scripturam horrificam videtur esse perlata; ut sacerdotali judicio detecta, divinæ legi contraria spiritali sententia deleatur. Nos sane nuptiarum vota non adspernanter accipimus, quibus velamine intersumus : sed virgines, quas nuptiæ creant, Deo devotas majore honorificentia honoramus.

6. Facto igitur presbyterio *, constitit doctrinæ nostræ, id est, christianæ legi esse contrariam eorum sententiam. Unde Apostoli sequuti præceptum; quia aliter quam quod accepimus annuntiabant, excommunicavimus. Omnium ergo nostrum tam presbyterorum et diaconorum, quam totius etiam cleri unam scitote fuisse sententiam, ut Jovinianus, Auxentius, Genialis, Germinator, Felix, Prontinus, Martianus, Januarius et Ingeniosus, qui incentores novæ hæresis et blasphemiæ inventi sunt, divina sententia et nostro judicio in perpetuum damnati extra Ecclesiam remanerent.

7. Quod custodituram sanctitatem vestram non ambigens, hæc scripta direxi per fratres et presbyteros meos Crescentem, Leopardum, et Alexandrum, qui religiosum officium fidei spiritu possint adimplere ferventes.

EPISTOLA XLII.

Synodus Mediolanensis laudat Syricium, quod Ecclesiam a lupis defenderet. Hos adversus virginitatem, simulata conjugii defensione, sævire; cum huic illam præferri jubeat Paulus. Iidem hæretici e Virgine Christum negantes nasci potuisse, Scripturæ testimoniis refelluntur. Paucis additis de laude viduitatis et abstinentiæ, quibus isti infesti erant, ipsos ut pote Manichæos anathemate ab se confixos testantur Patres.

[Anno circiter 389]

Domino dilectissimo fratri Syricio *papæ*, *Ambrosius*, *Sabinus*, *Bassianus*, *et cæteri.*

1. RECOGNOVIMUS litteris sanctitatis tuæ boni pastoris excubias, qui fideliter commissam tibi januam serves, et pia sollicitudine Christi ovile custodias, dignus quem oves Domini audiant et sequantur : et ideo quia nosti oviculas Christi, lupos facile deprehendes, et occurres quasi providus pastor, ne isti moribus perfidiæ suæ feralique ululatu Dominicum ovile dispergant.

2. Laudamus hoc, Domine frater nobis dilectissime, et toto concelebramus affectu. Nec miramur si luporum rabiem

* Quasi dicas habito senatu; est enim πρεσβυτήριον seniorum congregatio. Erant autem presbyteri in Ecclesia, quod senatores in republica. Utrisque nomen inditum a graviori ætate.

grex Domini perhorruerit, in quibus Christi vocem non recognovit. Agrestis enim ululatus est nullam virginitatis gratiam, nullum castitatis ordinem servare, promiscue omnia velle confundere, diversorum gradus abrogare meritorum, et paupertatem quamdam cœlestium remunerationum inducere : quasi Christo una sit palma, quam tribuit; ac non plurimi abundent tituli præmiorum.

3. Simulant se isti donare conjugio. Sed quæ potest laus esse conjugii, si nulla virginitatis est gloria ? Neque vero nos negamus sanctificatum a Christo esse conjugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in carne una*, et in uno spiritu : sed prius est quod nati sumus, quam quod effecti; multoque præstantius divini operis mysterium, quam humanæ fragilitatis remedium. Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo præfertur, dicente Apostolo : *Qui jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit; hæc enim cogitat quæ Dei sunt, illa quæ mundi.* Illa conjugalibus vinculis colligata est, hæc libera vinculorum : illa sub lege, ista sub gratia. Bonum conjugium, per quod est inventa posteritas successionis humanæ : sed melior virginitas, per quam regni cœlestis hæreditas adquisita, et cœlestium meritorum reperta successio. Per mulierem cura successit, per virginem salus evenit. Denique speciale sibi donum virginitatis Christus elegit, et integritatis munus exhibuit, atque in se repræsentavit, quod elegit in matre.

4. Quanta dementia funestorum latratuum, ut iidem dicerent Christum ex Virgine non potuisse generari *, qui adserunt ex muliere, editis humanorum pignorum partubus, virgines permanere? Aliis ergo præstat Christus, quod sibi, ut dicunt, præstare non potuit? Ille vero, etsi carnem suscepit, etsi homo factus est, ut hominem redimeret, atque a morte revocaret; inusitato tamen, quasi Deus, itinere venit in terras, ut quemadmodum dixerat : *Ecce facio omnia nova*; partu etiam immaculatæ Virginis nasceretur, et sicut scriptum est, ut crederetur nobiscum Deus. Sed de via perversitatis produntur dicere : Virgo concepit, sed non virgo generavit. Potuit ergo virgo concipere, non potuit virgo generare; cum semper conceptus præcedat, partus sequatur ?

5. Sed si doctrinis non creditur sacerdotum, credatur oraculis Christi, credatur monitis Angelorum dicentium : *Quia non est impossibile Deo omne verbum.* Credatur Symbolo apostolorum, quod Ecclesia Romana intemeratum semper custodit et servat *. Audivit Maria vocem Angeli, et quæ ante dixerat : *Quomodo fiet istud?* non de fide generationis interrogans, respondit postea : *Ecce ancilla Domini, contingat mihi secundum verbum tuum.* Hæc est virgo, quæ in utero concepit : virgo, quæ peperit filium. Sic enim scriptum est : *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium;* non enim concepturam tantummodo virginem, sed et parituram virginem dixit.

6. Quæ autem est illa porta sanctuarii, porta illa exterior ad Orientem, quæ manet clausa; *et nemo*, inquit, *pertransibit per eam, nisi solus Deus Israel?* Nonne hæc porta Maria est, per quam in hunc mundum redemtor intravit? Hæc porta justitiæ, sicut ipse dixit : *Sine nos implere omnem justitiam.* Hæc porta est beata Maria, de qua scriptum

* Hic passim generatio usurpatur pro partu.

* Hoc quoque tradit Rufinus. Cæterum recentiores ab ipsis Apostolis conditum fuisse Symbolum maxime contendunt, his præsertim argumentis fulsi : 1° quod symboli mentio in *Actis apostol.* nulla occurrat; 2° quod priorum trium Ecclesiæ sæculorum Patres de eodem alte sileant; 3° denique quod prima symbola in verbis nonnihil dissideant. Unde colligunt non Apostolos ipsos, sed priscos episcopos symbolum e præcipuis fidei capitibus conflavisse. Hanc litem secare non est nostri officii : sed non possumus quin hic dicamus et vocem symboli et significationem antiquissimas esse in Ecclesia. Nec porro dissimulandum ab Hieronymo scribi de hoc symbolo *quod ab apostolis traditum non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus;* unde non leve ducitur argumentum adversus eos, qui ab ipsis apostolis compositum et litteris mandatum esse contendunt.

est quia *Dominus pertransibit per eam, et erit clausa* post partum; quia virgo concepit et genuit.

7. Quid autem incredibile si contra usum originis naturalis peperit Maria, et virgo permanet; quando contra usum naturæ mare vidit et fugit, atque in fontem suum Jordanis fluenta remearunt? Non ergo excedit fidem quod virgo peperit, quando legimus quod petra vomuit aquas, et in muri speciem maris unda solidata est. Non ergo excedit fidem quod homo exivit de virgine, quando petra fontem profluum scaturivit, ferrum super aquas natavit, ambulavit homo super aquas. Ergo si hominem unda portavit, non potuit hominem virgo generare? At quem hominem? De quo legimus : *Et mittet illis Dominus hominem, qui salvos faciet eos, et notus erit Dominus Ægyptiis.* In veteri itaque Testamento virgo Hebræorum per mare duxit exercitum : in novo Testamento virgo regis, aula cœlestis electa est ad salutem.

8. Quid autem, etiam viduitatis adtexamus præconia, cum in Evangelio post Virginis celeberrimum partum Anna vidua subrogetur, *quæ vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua, et hæc vidua annorum octoginta quatuor, quæ non discedebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens die ac nocte.*

9. Et merito ab illis viduitas despicitur, quæ solet observare jejunia, quibus se dolent isti aliquo tempore esse maceratos, et propriam ulciscuntur injuriam, quotidianis quoque conviviis usuque luxuriæ laborem abstinentiæ propulsare desiderant. Qui nihil rectius faciunt, quam quod ipsi suo se ore condemnant.

10. Sed et metuunt ne in istis illud jejunium reputetur. Eligant quod volunt : si aliquando jejunaverint, gerant ergo boni facti sui pœnitentiam : si numquam, suam ergo ipsi intemperantiam et luxuriam confiteantur. Et ideo dicunt Paulum luxuriæ magistrum fuisse. At quis erit sobrietatis magister, si fuit ille luxuriæ, qui castigavit corpus suum et servituti redegit, atque jejuniis multis se debitam Christo observantiam detulisse memoravit; non ut se suaque laudaret, sed ut nos quid sequeremur, edoceret? Ille ergo luxuriam docuit, qui ait : *Quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia in corruptelam?* Qui etiam ait : *Non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis, non in desideriis erroris : sed in Spiritu, quo renovamur*, esse vivendum?

11. Si parum est quod Apostolus dixit, audiant Prophetam dicentem : *Et cooperui in jejunio animam meam.* Ergo qui non jejunat, intectus est, et nudus, et patet vulneri. Denique si Adam se texisset in jejunio, non fuisset nudus effectus. Ninive se a morte jejunio liberavit. Et ipse Dominus ait : *Non ejicietur hoc genus dæmoniorum, nisi per orationem et jejunium.*

12. Sed quid plura apud magistrum atque doctorem? cum jam dignum præmium retulerint illi perfidiæ suæ, qui ideo usque huc venerunt, ne superesset locus, in quo non damnarentur; qui vere se Manichæos probaverunt, non credentes quia ex Virgine utique venisset. Quænam hæc est suppar novorum Judæorum amentia? Si venisse non creditur, nec carnem creditur suscepisse : ergo in phantasmate visus est, in phantasmate crucifixus est. Sed nobis in veritate crucifixus est, in veritate redemtor noster est.

13. Manichæus est, qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; et ideo non est illis remissio peccatorum : sed est impietas Manichæorum, quam et clementissimus exsecratus est imperator, et omnes qui illos viderunt quasi quædam contagia refugerunt; sicut testes sunt fratres et compresbyteri nostri Crescens, Leopardus, et Alexander, sancto ferventes Spiritu, qui eos omnium exsecratione damnatos, Mediolanensi ex urbe quasi profugos repulerunt.

14. Itaque Jovinianum, Auxentium, Germinatorem, Felicem, Plotinum, Genialem, Martianum, Januarium, et Ingeniosum quos sanctitas tua damna-

vit, scias apud nos quoque secundum judicium tuum esse damnatos. Incolumem te et florentissimum Deus noster tueatur omnipotens, Domine dilectissime frater.

Item subscriptio.

Eventius episcopus saluto sanctitatem tuam in Domino, et huic epistolæ subscripsi.

Maximus episcopus.

Felix episcopus.

Bassianus episcopus.

Theodorus episcopus.

Constantius episcopus.

Ex jussu domini episcopi Geminiani, ipso præsente, Aper presbyter subscripsi.

Eustasius episcopus, et omnes Ordines subscripserunt.

EPISTOLA XLIII.

Horontiano roganti cur homo rebus aliis, quibus longe præcellit, conditus fuerit posterior, nec rei hujus vel Ambrosius ipse vel Moyses rationem depromserit; ubi respondit Moysen conjecturas suas miscere noluisse libris divinis, addit se congruas causas positurum. Utitur ergo exemplo convivii, quod hominis causa sit paratum : deinde certaminis, cujus homo athleta futurus varias pugnas inire debeat : demum id in more esse prædicat, ut præstantissima in principio et fine collocentur; unde cum cœlum primo loco creatum sit, hominem ultimo creari docuerit. Hujus cum cœlo comparatio, post quam dotes eidem concessæ aperiuntur, necnon ipsius in elementa et bestias imperium : ex quibus alias creaturas congrue præmissas elicitur.

[Anno circiter 389]

Ambrosius Horontiano.

1. Moveri te insinuasti mihi, lecto Hexaemero, quod ipse scripsi, quia cum tantum divinæ scripturæ serie, vel stylo sermonis mei collatum adverteres homini, quantum nulli in hac terra animantium, prius omnia vel volatilia, vel terrestria, vel quæ in aquis sunt, produxerit terra vel aqua, quam homo, propter quem illa creata sunt, generaretur; ejusque rei rationem de me requirere, quam et Moyses siluerit, et ego non auserim adtingere.

2. Et forte ille oraculi interpres divini, consilio conticuerit; ne cœlestis dispositionis arbitrum se et consiliarium præstare videretur; aliud est enim loqui quod infundebatur a Dei spiritu, aliud voluntatem Dei interpretari; nos autem non quasi interpretes Dei, sed quasi ex usu humano rationis seminaria colligentes, æstimamus posse nos ex eo quod humano usui in cæteris rebus ipse Dominus infuderit, opinari quoniam decuit hominem postremum creari.

3. Etenim qui convivium adornat, ut ille Evangelicus dives (oportet enim divina divinis conferamus, quo melius colligere possimus) utique omnia prius præparat, tauros et saginata occidit, et tunc amicos ad cœnam invitat. Prius ergo quæ leviora sunt, parantur, et tunc rogatur honoratior. Unde et Dominus homini ante animalium cæterorum præparavit epulas, tunc ipsum quasi amicum ad suum vocavit convivium : et vere amicum, quasi caritatis divinæ participem, et hæredem gloriæ. Denique ipsi dicit : *Amice, quomodo huc venisti ad nuptias?* Præcedentia ergo, ministeria sunt; amicus, qui postremus rogatur.

4. Accipe aliud. Quid est mundus, nisi quidam agon plenus certaminum? Unde et in Apocalypsi Dominus ait : *Vincenti dabo coronam vitæ;* et Paulus ait : *Certamen bonum certavi;* et alibi : *Nemo nisi qui legitime certaverit, coronatur.* Hujus agonis instaurator utique omnipotens Deus est. Qui igitur agonem suscipit in hoc sæculo, nonne omnia præparat, quæ agoni sunt necessaria : et tunc athletas vocat, paratis præmiorum infulis, certaturos ad coronam; ne moram patiatur qui vicerit, sed præmio donatus recedat? Præmia ergo hominis terrarum fructus sunt, et cœli lumina : illa ad vitæ præsentis usum, hæc ad spem vitæ æternæ.

5. Quasi athleta igitur postremus ingreditur in agonem : erigit ad cœlum oculos, videt quia et cœlestis creatura vanitati subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit eam in spe. Videt quia omnis creatura congemiscit, exspectans redemtionem. Videt quia omnis manet labor. Erigit oculos, videt coronas luminum, lunæ et stellarum

globos considerat : *Quoniam justi, qui vicerint, erunt sicut stellæ in cœlo.* Et castigat corpus suum, ne sibi adversetur in certamine : ungit oleo misericordiæ, exercet diurna virtutis palæstra, pulvere se oblinit, stadii metam currit non quasi in incertum, ictus dirigit, lacertos excutit, sed non in vacuum : percutit adversarium, quem non videt; quia illum solum adtendit, cui cedunt omnes, etiam qui non videntur, in cujus nomine potestates aeriæ divertebantur. Ille ergo ictum librat, et Christus percutit : ille calcem levat, et Christus in vulnus dirigit. Denique etsi non videbat Paulus quos cæderet, non quasi aera tamen cædebat; quia in Christi prædicatione omnes spiritales nequitias, quæ sibi adversabantur, convulnerabat. Non immerito ergo postremus homo ingressus est stadium, cui parabatur corona; ut eum præcederet cœlum, quasi sui præmium.

6. Sed non solum adversus nequitiæ spiritalia, quæ sunt in cœlestibus, sed etiam adversus carnem et sanguinem lucta nobis. Lucta adversus satietatem, lucta cum ipsis frugibus terræ, lucta cum vino, quo etiam vir justus inebriatus est, quo etiam integer Judæorum exercitus supplantatus est : lucta cum feris bestiis, lucta cum volatilibus cœli, quibus caro saginata non redigitur in servitutem : lucta cum periculis itinerum, periculis fluminum, ut ait Paulus : lucta cum virgultis arborum, quibus cædebantur apostoli. Vides quanta certamina. Terra ergo exercitium est hominis, cœlum corona. Aut quasi amicum igitur præcedere debuerunt ministeria, aut quasi athletam præmia.

7. Specta aliud. In omnibus rebus præstantiora sunt principia et finis. Si domum consideres, potiora omnibus fundamenta et culmina : si agrum, satio et messis, plantatio et vindemia. Quam jucunda insitiva arborum, quam fructus votivi ! Ita ergo et cœlum primo est conditum, novissimus homo, quasi quædam cœlestis in terris creatura. Nam etsi corpore cum bestiis confertur, animo tamen cœlestibus annumeratur; sicut enim portavimus imaginem terreni, ita portamus et imaginem cœlestis. Quomodo non cœlestis, qui ad imaginem et similitudinem factus est Dei ?

8. Recte ergo in constitutione mundi primum cœlum, et novissimum cœlum, in quo quod ultra cœlum est, Deus cœli est. Denique de eo magis accipitur : *Cœlum mihi thronus;* non enim Deus supra elementum sedet, sed in corde hominis. Unde et Dominus ait : *Veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus.* Principium ergo operis mundani cœlum, finis homo.

9. Cœlum de mundo, homo supra mundum : illud enim mundi portio, iste paradisi incola, Christi possessio. Cœlum incorruptibile putatur, et præterit; homo corruptibilis habetur, et incorruptionem induit : illius figura perit, iste quasi immortalis resurgit; utrumque tamen manus Domini fecerunt secundum Scripturæ auctoritatem. Sicut enim de cœlis legimus : *Et opera manuum tuarum sunt cœli;* ita et homo dicit : *Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me;* similiter quoque : *Cœli enarrant Dei gloriam;* et ut cœlum stellarum fulget splendoribus, ita et homines meritorum luminibus micant, quorum opera coram Patre suo lucent, qui est in cœlis. Firmamentum cœli supernum illud, hoc quoque non dissimile firmamentum, de quo dictum est : *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam :* illud firmamentum elementorum, hoc virtutum. Jam illud præstantius : suxerunt oleum de firma petra; petra enim caro Christi; quæ cœlum et totum mundum redemit.

10. Quid illa adtexam, et quasi toto stadio te urgeam, quod hominem Deus divinæ fecit consortem naturæ, sicut in epistola Petri legimus ? Unde non immerito quidam ait : *Cujus et genus sumus;* dedit enim nobis de cognatione sua, et rationabilis scilicet naturæ, ut quæramus illud divinum, quod non longe est ab unoquoque nostrum, in quo et vivimus et sumus et movemur.

11. Cum itaque contulisset homini quod est gratiarum maximum, quasi carissimo et domestico animanti concessit ea, quæ in hoc mundo sunt omnia;

ut nullius indigeret, quod esset necessarium vel ad vitam, vel ad bonam vitam. Quorum alia ministraret abundantia copiarum terrestrium ad voluptatis perfunctionem : alia cognitio secretorum cœlestium, quæ mentem inflammaret hominis amore et desiderio disciplinarum, per quas ad sublime illud divinorum penetralium possimus pervenire. Utrumque igitur præstantissimum, ut et subjectas haberet omnes mundi opes, omnia volatilia, terrestria, etiam pisces, et usum maris, tamquam rex elementorum, ac sine labore, sine indigentia ad imitationem et similitudinem venerandi auctoris abundaret omnibus, atque in summa degeret copia, et vias sibi aperiret, gradusque admoveret, per quos ad cœli adscendat regiam.

12. Cujus difficilis itineris viatorem facile reperies illum virum, qui ita sit animi inductione formatus ac voluntate, ut minima sibi cum suo corpore sit familiaritas, neque in ullum ingrediatur vitiorum contubernium, nullis adsentantium pumicetur* sermonibus : neque in rotis secundorum temporum positus, humiles fastidiat, mœsta fugiat, sanctorum laudes excutiat atque elevet, neque gloriæ ardore aut pecuniæ præsumtæ, spei omnem exurat cupiditatem. Cujus animum non inflectat mœstitia, non frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, libido non excitet, non expugnent passiones corporis, non inquietet vanitatum appetentia, voluptatum gratia. Jam si adjungas virtutes, castimoniam, sobrietatem, ac temperantiam, facile refrænare potens sit immoderatos impetus levium passionum, mensuramque imponat delectationibus suis et cupiditatibus, æquitate ambigua distinguat, tranquillitate mentis dubia componat, et velut compositis omnibus corporis et mentis jurgiis, quasi bonus arbiter inoffensam teneat exterioris hominis atque interioris concordiam, placidans eos in semet ipso, ac si causa exigat, nullus eum malus consiliarius revocet metu a passionis corona; is plane non solum quasi amicus, sed etiam quasi filius adsumetur a patre, ut divitias gloriæ et hæreditatis ejus adipiscatur.

13. Merito ergo postremus, quasi finis naturæ formatus ad justitiam, inter cætera animantia justi arbiter. Et si licet exemplum arcessere, sicut inter homines finis legis est Christus ad justitiam omni credenti, et nos tamquam jumenta contemplatione Domini; sic enim Propheta ait : Κτηνωδης εγενηθην παρα σοι, id est, *jumentum æstimatus sum apud te*. Et quæ tamen comparatio, cum ille pereuntes redemerit, nos immolemus? ille servos ad libertatem vocaverit, nos liberis irrogemus captivitatem? Sed quis similis Deo?

14. Processit tamen postremus creaturarum omnium homo, specie gratus, mente sublimis; ut omni esset creaturæ miraculo. In quo ad similitudinem æterni Dei νοῦς esset invisibilis, humana specie amictus. Hic est νοῦς animæ vigor, principatum animæ et corporis sibi quasi rector vindicans. Quem etiamsi non vident animalia cætera, tamen reformidant; sicut nos Deum, quem non videmus, timemus; et eo plus metuimus, quia non videmus.

15. Namque ut ad imaginem ejus et similitudinem, sicut scriptum est, præsumamus dicere, cum ille se fundat majestatis suæ plenitudine, et videat omnia, cœlum, aerem, terram, mare, complectens universa, et penetrans per singula; ut eum nihil prætereat, et nihil sit quod non consistat in eo, atque ex ipso pendeat, et ipsius plenum sit, sicut ipse ait : *Cœlum et terram ego compleo, dicit Dominus* : ita νοῦς hominis videt omnia, et non videtur, habens sui invisibilem substantiam : disciplinis et consiliis ac sensibus comprehendit latentia, penetrat occulta maris, atque omnium diffusa terrarum latibula, utriusque scrutator naturæ, ad similitudinem Dei summi, quem imitatur et sequitur, cujus imago pro exiguis portionibus in singulis figuratur : elevans quoque se in aerem, et ejus nubilosa

* Metaphora est a lapide pumice, quo artifices ad lævigandum ac poliendum uti solent; quod adulatores blandiendo atque palpando ferme imitantur.

prætergrediens, ad cœli alta se dirigit studio cognitionis, et ardore sapientiæ; ubi paulisper stupefactus admiratione stellarum cœlestium, et luminum delectatus claritate, prospiciens desuper mundana ista, conferens quoque se ad Hesperum atque Arcturum, et cæteros illos απλανεῖς πλανητας, et videns quod inoffensus ille sit error, quem sine errore, quo magis omnia obeant, intexere atque oberrare videantur; majore se cupiditate adtollit ad ipsum gremium Patris, in quo est unigenitus Dei Filius enarrans secreta Dei, et facie ad faciem postea revelanda. Nunc tamen quibus dignatur, ex parte demonstrat, atque in ænigmate, simulque de Spiritu et vultu suo splendorem luminis, more torrentis effundit; ut eo illuminatus dicat: ***Et erat ignis flammigerans in ossibus meis, et dissolutus sum undique, et ferre non possum.*** Et David ait: ***De vultu tuo judicium meum prodeat.***

16. Hoc igitur mentis vigore, ut revertar unde digressus sum, quo et externa subigit, et separata et distantia videt, et validiora viribus animalia subjicit, tantam cæteris venerationem sui infudit; ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecundent. Et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant, et disciplinam eam imprimant, quam natura non tribuit. Denique videntes feræ ejus mansuetudinem, ejus imperio mansuescunt. Sæpe suspenderunt morsus suos, revocante sono vocis humanæ. Videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi: leones quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædam dimittere: pardos atque ursos incitari ac revocari vocibus: equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum: denique sæpe sine verbere prætereunt verberatos, ita vehementius illos incitat linguæ flagellum.

17. Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini: atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis fœta distendant ubera: subeunt partus dolores, ut homini sua munera feriant. Tauri depresso sulcis per totum diem aratro gemunt. Cameli præter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent, ut arietes; quo velut regi diversa animalia tributum suum conferant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite, glomerat gressus superbos, atque ad Domini adscensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili. Sed ne forte adhuc moveat quod novissimus homo factus sit, idem equus nos doceat non ad contemtionem referendum esse, sed honorem. Portat posteriorem suum, nec despicit, sed reformidat, et per diversa eum suo circumfert labore. Uno momento homo longinqua obit, circumerrat distantia, tum equis singularibus, tum quadrigis triumphalibus.

18. Et quoniam triumphales memoravi quadrigas, necesse est adtexam iis currus Eliæ, quibus per aera vectus est, elephantorum, quibus homo victor adsistens, cum sit postremus, priores regit. Sic quoque gubernator navis in puppi sedet, et totam navem gubernat. Unde puto illud non otiosum esse in Evangelio, quod Dominus Jesus in puppi dormiebat: denique excitatus imperavit vento et mari, et sedavit tempestatem, ostendens ideo se novissimum venisse, quia gubernator venerit. Unde Apostolus ait: ***Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale;*** et addidit: ***Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cœlo cœlestis.***

19. Recte ergo novissimus quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia; quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum Angelis, terram inhabitat, et cœlo militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere auceps, in cœlo hæres, Christi cohæres. Hæc secundum industriam.

20. Accipe etiam quod supra hominis substantiam. Moyses in imo ambulavit mari, in summo apostoli. Habacuc sine pennis volavit. Elias in terra vicit, et

in cœlo triumphavit. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLIV.

Moysen, quæ inter Deum ac mundum distinctio sit, recte indicasse; cum illum impassibilem atque invisibilem, hunc corruptibilem corporeumque significavit. Sex dies orbis creationi non eo adtribui, quod tempore Deus indigeat, sed ut dispositio exprimeretur. Declaratur septenarii dignitas, cui tamen octonarius antefertur, utpote qui sit novi Testamenti numerus, ut ille veteris. Exponitur in hanc rem Oseæ locus, et continuata ejusdem ogdoadis commentatione, in laudes fœderis novi desinit epistola.

[Anno circiter 389]

Ambrosius Horontiano.

1. Divisionem egregie advertisti propheticam, vel potius divinam; non enim sua Moyses, sed infusa et revelata sibi scripsit, ea præcipue quæ sunt de constitutione mundi : quæ divisio operatorem atque opera distinxit. Nam cum aliud impassibile esset, aliud passionis receptabile; quod erat impassibile, ad Deum imperatorem retulit : quod autem passibile sine anima, sine motu proprio, motum et animam et figuram a creatore accipiens suo, deputavit huic mundo. Quem factum non oportuit sine gubernatore, et quodam patre indefensum relinqui. Et ideo invisibilem Deum visibilis hujus mundi rectorem esse et quasi tutorem apertissime describit. Quod ergo invisibile, sempiternum : quod autem videtur, temporale.

2. Sex itaque diebus factum mundum exprimit, non quod Deus tempore indiguerit ad constitutionem ejus, cui intra momentum suppetit facere, quæ velit (*dixit* enim, *et facta sunt*) sed quia ea quæ fiunt, ordinem quærunt : ordo autem et tempus et numerum plerumque exigit. Illud quoque præcipue, quoniam nobis ad operandum formam daturus, numerum dierum servavit et tempora : nos enim tempore indigemus, ut aliquid maturius agamus; ne præcipitemus consilia atque opera nostra, ne ordinem prætermittamus. Cum enim Deum legimus, ut Scriptura ostendit, cum sapientia et quodam consilio et dispositione omnia fecisse et ordine; consentaneum est rationi, ut primo cœlum faceret, quod est pulcherrimum : oportet ut eo primum oculos erigamus, illo nobis contendendum esse arbitremur, illam sedem terrenis omnibus præferendam putemus.

3. Sex itaque diebus mundum creavit, septimo die requievit ab operibus suis. Bonus septimus numerus, quem non Pythagorico et cæterorum philosophorum more tractamus, sed secundum formam, et divisiones gratiæ spiritalis; septem enim virtutes principales sancti Spiritus propheta Esaias complexus est. Hæc hebdomas, sicut ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti venerabilis Trinitas, sine tempore, sine ordine, auctor numeri, non sub numeri lege devincta. Itaque sicut ad æternæ Trinitatis gratiam cœlum, terra, maria formata; sicut sol, luna et stellæ : ita etiam ad illum septenarium virtutum spiritualium circuitum atque orbem operationis divinæ vigore præstantem, septenarium quoddam ministerium planetarum creatum advertimus, quo hic mundus illuminatur. Quarum concurrere fertur militia ad earum numerum, quas inerrabiles ferunt stellas, et ut Græci dicunt, ἀπλανεῖς. Septemtrio quoque inde latine nomen accepit, quod septem in eo fulgor stellarum irradiet, in quem maxime gubernatores, quasi ducem feruntur intendere.

4. Descendit hæc de cœlo in terras prærogativa : nam ut transeam septiformem capitis nostri gratiam, in oculis duobus, auribus et naribus binis, ore quoque per quod magnam suavitatem percipimus; quantum istud miraculi, quod septimo mense in plerisque origo legitima formatur, et qui fuerit editus, vitalis generationis curricula sortitur? Octavo autem mense interdicta naturali lege pariendi cernimus tempora, ac si forte lethalis necessitas partus claustra laxaverit, periculum pariter generantis properetur et pignoris.

5. Sed tamen ille septimanus, etsi bene nascatur, ad labores nascitur : qui autem octavo die regenerationis

sortitur mysteria, consecratur per gratiam, et ad hæreditatem regni cœlestis vocatur. Magna in virtutibus Spiritus sancti hebdomadis gratia, eadem tamen hebdomadam sonat, ogdoaden consecrat. In illa sonus, in ista fructus est; ideoque octavo die soluta paradiso reddidit Spiritus gratia, quos extorres sua fecerat culpa.

6. Novit ogdoaden istam, quam octavam latine dicimus, vetus Testamentum; siquidem ait Ecclesiastes : *Da partem illis septem, et illis quidem octo.* Hebdomas veteris Testamenti est, octava novi, quando Christus resurrexit, et dies omnibus novæ salutis illuxit. Ille dies, de quo ait propheta : *Hic dies, quem fecit Dominus, exsultemus et lætemur in eo;* quo die se fulgor plenæ atque perfectæ circumcisionis humanis pectoribus infudit. Propterea et vetus Testamentum dedit partem octavæ in circumcisionis solemnitate. Sed illa adhuc in umbra latebat : venit Sol justitiæ, et consummatione passionis propriæ revelavit sui luminis radios : quos retexit omnibus, et vitæ claritatem aperuit æternæ.

7. Isti ergo sunt septem et octo, de quibus et Osee dicit quod eo numero conduxerit sibi, et adquisierit fidei plenitudinem; sic enim habes : *Et abii, et conduxi mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et semicoro hordei, et nevel vini.* Conducendam autem ei meretricem Dominus præceperat in superioribus : itaque manifestum est quod conduxit eam, qui etiam mercedis quantitatem expressit. Quindecim autem argentei ex septem et octo constant : hebdomadam itaque et octavam significant. Duorum igitur Testamentorum, id est, plenæ fidei pretio Prophetia consummationem accepit fidei, Ecclesia plenitudinem; primo enim Testamento Israel adquisitus est populus, secundo nationum et gentium. Fide ergo plena conducitur meretrix, vel ex gentibus copulam sui quærens, vel ex adultero Judæorum populo, qui Dominum suum et auctorem virginalis fidei dereliquerat, conventus suos totius orbis spatio diffundens.

8. Quod autem dixit : *In coro et in semicoro hordei;* in coro mensuræ plenitudo est, in semicoro semiplena mensura. Plenitudo in Evangelio, semiperfectio in Lege; sicut legimus, dicente Domino : *Non veni Legem solvere, sed implere.* Et alibi, habemus dicente Domino per Michæam prophetam, quia *tunc pax erit in terra Israel, cum venerit Assyrius in terram ejus, et insurrexerunt in eum septem pastores, et octo morsus hominum.* Tunc enim plena pax est fideli populo ab omnibus tentationibus et vanitatibus absoluto, cum mundi hujus vanitatem excluserint de cordibus nostris pax et gratia : pax veteris, gratia novi Testamenti.

9. Septem pastores præcepta Legis sunt, quibus grex adhuc quasi irrationabilis in virga Moysi per desertum ductus et gubernatus est. Octo morsus hominum mandata Evangelii et Dominici oris alloquia : *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Boni morsus, per quos vitæ æternæ munus gustavimus, peccatorum remissionem in Christi corpore devorantes. In veteri Testamento amarus morsus est mortis, propterea dictum est : *Devoravit mors prævalens.* In novo Testamento suavis morsus est vitæ, quæ mortem absorbuit, propterea Apostolus ait : *Devorata est mors in victoria sua. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus?*

10. Atque ut apostolicis utamur testimoniis, ubi hominem fecit Deus, requievit ab omnibus operibus suis in die septima. Sed quia populus Judæorum per contumaciam contemsit mandata Dei sui, ait Dominus : *Si introibunt in requiem meam.* Et ideo aliam Deus præfinivit diem, de qua dicit : *Hodie si vocem meam audieritis.* Duos enim dies comprehendit Scriptura generales, heri et hodie; de quibus dicit : *Imitamini fidem Jesu Christi. Heri et hodie ipse est, et in sæcula.* In superiore die promissio est, in consequenti solutio. Sed quia hesterna die neque Moyses, neque Jesus Nave populum induxit in requiem; hodierna die Christus induxit, cui dixit Pater : *Ego hodie genui te;* per suam enim

resurrectionem Jesus populo requiem comparavit. Requies nostra Dominus est Jesus, qui ait : *Hodie mecum eris in paradiso*. Requies enim in cœlo, non in terra est.

11. Quid igitur opus est ut explorem ortus signorum atque obitus, quorum ad exortum duris inaratæ vomeribus findantur novales, vel ad occasum læta messis recumbat? Una mihi stella abundat pro omnibus, stella splendida et matutina : cujus ad exortum seminata est non frugum, sed martyrum seges; quando Rachel ploravit filios suos, ut lacrymis ablutos suis, pro Christo offerret infantulos. Cujus stellæ obitus non cremiorum* insensibilium, sed spirantium defunctorum triumphales manipulos de tumulis resuscitavit.

12. Celebretur itaque hebdomas, eo quod per septem ætatum cursus vita hominum usque ad senectutem transcurritur, sicut Hippocrates medicinæ magister scriptis explicuit suis. Prima ætas infantia est, secunda pueritia, tertia adolescentia, quarta juventus, quinta virilis ætas, sexta ævi maturitas, septima senectus. Est ergo infans, puer, adolescens, juvenis, vir, veteranus, senex.

13. Solon autem decem fecit ætatum ordines per annos septenos; ita ut prima ætas infantiæ usque ad emissionem sit dentium, quibus conficiat cibum, sermonemque distinguat, ut possit effabilis videri : pueritia quoque usque ad annos pubertatis procedit, et genitalia tentamenta : adolescentia usque ad barbæ lanuginem : juventas usque ad perfectæ virtutis processum : quinta ætas virilis est, apta copulis conjugalibus per totam hebdomadam : sexta quoque hebdomas virili deputatur ætati, et ad prudentiæ processum habili, et ad agendum strenuæ : septima quoque hebdomas, et octava ævi maturum, et sensu vigentem, et sermonem item non insuavis alloquii gratia præditum produnt : nona hebdomas reliquias adhuc habet aliquas virium, lingua ac sapientia mollior : decima vero hebdomas mensuram implet, ad quam is qui pervenire potuerit, non immaturo temporum cursu pulsabit mortis sera vestibula.

14. Ergo Hippocrates et Solon vel septem ætates, vel hebdomadas ætatum norunt. In illis se hebdomas præferat : octava autem unam et perpetuam ætatem invehit, qua excrescimus in virum perfectum, in agnitione Dei, fidei plenitudine, in qua legitimæ ætatis mensura impletur.

15. Est etiam in visceribus nostris hebdomadis explorata gratia; ferunt enim septem quoque esse in nobis interiora viscera, stomachum, cor, pulmonem, lien, hepar, renes duos. Septem quoque exteriora, caput, posteriora, ventrem, binas manus, et binos pedes.

16. Præstantissima hæc, sed obnoxia dolori. Quis autem dubitet majus esse octavæ munus, quæ totum renovavit hominem, ut jam nihil possit dolere? Itaque septima mundi ætas conclusa est, octava illuxit gratia, quæ fecit hominem jam non hujus mundi esse, sed supra mundum. Jam enim non vitam nostram, sed Christum vivimus : *Nobis enim vivere Christus, et mori lucrum. Itaque jam non in carne, sed in fide vivimus Christi.* Apostolus dicit : *Unde colligimus quia conclusus est mundi dies.* Denique novissima hora venit Dominus Jesus, et pro nobis mortuus est, et omnes in illo mortui sumus, ut vivamus Deo. Non ergo nos qui eramus, vivimus : sed vivit Christus in nobis.

17. Abiit ergo hebdomas, venit octava. Abiit heri, venit hodie : illud hodie quod promissum est, quo admoniti sumus vocem Dei audiendam et sequendam. Abiit ergo ille dies Testamenti veteris, venit dies novus, quo Testamentum consummatum est novum, de quo dicit : *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et confirmabo domui Israel et domui Juda Testamentum novum : non secundum Testamentum, quod feci patribus illorum in die, qua apprehendi manum ipsorum educere illos de terra Ægypti.* Et qua ratione mutatum sit Testamentum adjicit : *Quoniam ipsi non manserunt,* inquit, *in Testamento meo et ego neglexi eos, dicit Dominus.*

* Cremia busta significant, hoc est, ossa quæ ex ustrina sepulcrali residua supersunt.

18. Abierunt sacerdotes Legis, Legis tribunalia : accedamus ad sacerdotem novum, ad sedem gratiæ, visitatorem animarum nostrarum, sacerdotem non secundum Legem mandati carnalis creatum, sed secundum virtutem infatigabilis electum. Non enim ipse sibi honorem præripuit, sed electus a Patre est, sicut ipse Pater ait : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*. Novus ergo sacerdos videmus quid obtulerit. Alii sacerdotes pro se offerebant, et pro populo suo : hic quia non habuit peccatum, ut pro se offerret, pro universo mundo se obtulit, et per sanguinem suum intravit in sancta.

19. Hic est ergo sacerdos novus, et nova hostia non ex Lege, sed supra Legem; advocatus mundi, lux sæculi, qui dixit : Ecce venio, et venit. Ad quem accedamus in abundantia fidei adorantes et obsecrantes et sperantes in eum, quem non videmus oculis, sed affectu tenemus : cui est omnis honor semper et gloria. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLV.

Sabino sciscitanti an de paradiso scripsisset Ambrosius, quæve ipsius de illo esset sententia, respondet; leviterque perstricta secundum historiam loci descriptione, ad mysticam transit expositionem. Itaque ubi docuit in principali animæ portione paradisum esse, quid per ea quæ illic exstiterunt, significetur; quidve in serpente homines imitentur edocet; et quanta sit humana infirmitas, quantave in eum Dei caritas semper fuerit, declarato, nos ad fugiendam sensuum delectationem hortatur.

[Anno circiter 389]

Ambrosius Sabino.

1. Lecto Hexaemero, utrum paradisum subtexuerim, requirendum putasti, et quam de eo haberem sententiam, significandum, idque velle te studiose cognoscere. Ego autem jam dudum de eo scripsi, nondum veteranus sacerdos.

2. Sententias autem de eo diversas esse plurimorum comperi. Nam Josephus, utpote historiographus, locum dicit refertum arboribus virgultisque plurimis, irrigari etiam flumine, quod dividatur in quatuor fluvios. Collecta etenim in unum congregatione aquarum, non se penitus exinanivit terra, et fraudavit irriguis suis : sed hodieque in fontes prorumpit, et deducit meatus fluminum, quibus pignora sua quasi pia mater, plenis lactat uberibus.

3. Alii alias, omnes tamen congruunt in paradiso, et lignum vitæ radicatum, et lignum scientiæ, quæ discernat bonum et malum, cætera quoque ligna plena vigoris, plena vivificationis, spirantia, et rationabilia. Ex quibus colligitur paradisum ipsum non terrenum videri posse, non in solo aliquo, sed in nostro principali, quod animatur et vivificatur animæ virtutibus, et infusione Spiritus Dei.

4. Denique Salomon in spiritu paradisum in homine esse evidenter declaravit. Et quia mysteria exprimit vel animæ et Verbi, vel Christi et Ecclesiæ, ideo ait de virgine anima, vel Ecclesia quam volebat virginem castam adsignare Christo : *Paradisus clausus, soror mea sponsa, paradisus clausus, fons signatus*.

5. Paradisus græce, latine hortus dicitur. Denique Susanna in paradiso erat, et sic legitur latine. Et Adam in paradiso erat, et sic legimus. Ergo non te moveat quod alii codices latini hortum habent, alii paradisum.

6. Ibi ergo est casta uxor, ubi virgo. Licet virgo excepta habeat claustra et signacula sua, sed utraque in paradiso; ut adversum æstus corporis et carnis flagrantiam refrigeretur virtutum umbraculis.

7. Ergo paradisus in principali nostro est, silvescens plurimarum opinionum plantariis : in quo principaliter lignum vitæ constituit Deus, id est, pietatis radicem; ea est enim vitæ nostræ substantia, si Domino et Deo nostro debitos cultus deferamus.

8. Constituit etiam scientiæ boni et mali seminarium; homo enim solus in cæteris animantibus terrenis habet scientiam boni et mali. Alia quoque illic plantaria diversa, quorum fructus virtutes sunt.

9. Sed quia scientiæ capax hominis

affectus cognitus est Deo, quod citius ad astutiam inclinaretur, quam ad summum prudentiæ (neque enim judicem, qui fines certos in anima nostra constituit, operis sui qualitas latere poterat) eliminare voluit astutiam de paradiso, quasi providus auctor nostræ salutis, et vitæ studium, et disciplinam pietatis infundere; ideoque præcepit homini ab omni ligno, quod est in paradiso, esse gustandum, de ligno autem scientiæ boni et mali non esse gustandum.

10. Sed quia creatura omnis passioni obnoxia, ideo delectatio, sicut serpentino illapsu, humanis irrepsit affectibus. Itaque non immerito sanctus Moyses delectationem serpentis figuravit similitudine; prona est enim in ventrem sicut serpens, non pedibus incedens, aut ullis elevata cruribus, sed sinuoso flexu totius velut corporis sui lubrica. Ei terra cibus est, sicut serpenti, quoniam escam nescit cœlestem; corporalibus enim pascitur, atque in varias mutatur species cupiditatum, et tortuosis angulatur* amfractibus. Venenum in dentibus habet, quibus unusquisque se eviscerat luxuriosus, helluo internecat, abliguritor perimit. Quantos ruperunt vina, dissolvit ebrietas, distendit cruditas?

11. Nunc intelligo qua causa Dominus Deus insufflavit in faciem hominis: ibi enim sensus omnis, ibi sedes atque illecebra delectationis, in oculis, auribus, naribus, atque in ore; ut sensus nostros adversus delectationem fortiores faceret. Hæc ergo nobis, sicut serpens astutiam infudit; non enim delectatio, sed labor et diuturna meditatio cum Dei gratia dat perfectam prudentiam.

12. Tamen quia serpentis fraudibus involuta est humani generis hæreditas, in eo astutiam serpentis sequamur; ut caput nostrum non projiciamus in pericula, sed præ cæteris integrum custodiamus: *Caput autem nostrum Christus est.* Hoc maneat incolume, ut serpentis venena nobis non possint nocere: *Bona est* enim *sapientia cum hæreditate*, id est, cum fide; quoniam est hæreditas credentibus in Domino.

13. Quod si primus ille homo, qui cum Deo loquebatur in paradiso positus, labi tam facile potuit, ex terra creatus virgine, quæ ad verbum Dei formata et creata recenti fuerat exortu, nondum ea parricidali cædiumque concreta sanguine, flagitiis et dedecore polluta, nondum carne nostra damnata maledicto obnoxiæ hæreditatis; quanto facilius postea lubrica ad peccandum via majus advexit humano generi præcipitium, cum deterior tolerabiliori per vices generationis successerit?

14. Etenim si magnetis lapis tantam naturæ vim habet, ut ferrum ad se trahat, et transfundat se in illius speciem ita ut plerisque experiri volentibus cum plures annulos ferreos ad eum lapidem admoverint, omnes pari teneat modo: deinde si ei annulo cui adhæserit lapis alium admoveas annulum, et rursus per ordinem singulis substituas; licet in omnes penetret per ordinem, ex illo lapide vis naturæ, tamen priores nexu vehementiore constringit, posteriores remissiore: quanto magis humani generis conditio atque natura ex puriore statu in deteriorem lapsa est, quando nequiorem adtingit?

15. Nam si per eas species minuitur natura, quæ non sunt culpæ capaces; quanto magis per animos atque artus labe pollutos scelerum virtus ejus hebetatur? Unde quia excreverat malitia, abolita innocentia fuerat, non erat qui faceret bonitatem, non erat usque ad unum: venit Dominus, qui reformaret naturæ gratiam, immo augeret; ut ubi superabundavit peccatum, superabundaret gratia. Ergo liquet et quia auctor hominis Deus, et quod Deus unus, non multi dii: sed unus qui mundum operatus est, et unum non multos mundos, ut dicunt philosophi.

16. Primum igitur mundum creavit, deinde habitatorem mundi, cui totus mundus patria foret. Nam si hodie quocumque accesserit sapiens, ubique civis est, ubique sua intelligit, nusquam se peregrinum, nusquam hospitem judicat; quanto magis ille primus homo

* Allusum hoc verbo *angulatur* ad etymon anguis, quod se circumagat, et voluminibus implicet.

totius erat mundi incola; et ut Græci dicunt, κοσμοπολίτης, opus Dei recens, confabulator assiduus, civis sanctorum, complantatus virtutibus, præpositus omnibus terrenis animantibus, marinis, volatilibus, totum mundum suam possessionem putabat: quem Dominus tuebatur, ut opus suum, neque ut bonus parens atque auctor deserebat? Denique eo usque creatum fovit, ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui unigeniti resuscitaret. Est ergo hominis auctor Deus, et diligit opus suum operator bonus, nec derelinquit bonus Pater, quem etiam sicut dives paterfamilias censu propriæ hæreditatis redemit.

17. Caveamus ergo ne hominem istum id est, νοῦν, mulier illa, id est, passio sensuum nostrorum delectatione et ipsa decepta atque illusa effeminet, et circumscriptum in leges suas et sententiam trahat. Fugiamus delectationem sicut serpentem: multas artes habet, et maxime in homine. Nam alia animantia cibi aviditate capiuntur, homo quanto plures sensus oculorum auriumque habet, tanto majora pericula. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVI.

Ambrosius Sabino scribit maledicum Apollinaristam publice fuisse confutatum: se se cum eo etsi servilem in Christum formam non admitteret, humaniter egisse: at illa verba, Deum scilicet *Patrem Filii esse et Dominum creaturæ*, quæ illi comprimis displicebant, cum verbis Davidicis convenire. Post quæ eumdem Filium sine injuria divinitatis factum non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum multiplici Scripturæ testimonio demonstrat.

[Anno circiter 389]

Ambrosius Sabino.

1. Quem scripsisti maledici sermonis seminatorem, levissimus est, qui jam veneni sui mercedem recepit. Siquidem responsum est ei publice; et quod privatim severat, palam messuit. Ego autem vanum ante et invisorem tantum habebam: at ubi iste sermo ad aures pervenit meas, statim respondi quod eum virus infecerit Apollinaris, qui non potest audire quod Dominus noster Jesus pro nobis servitutem susceperit in istius corporis susceptione; cum Apostolus clamet quod formam servi acceperit. Hoc munimentum, hæc sepes est fidei nostræ; qui hanc destruit, destruetur ipse, sicut scriptum est: *Quia destruentem sepem mordebit serpens.*

2. Equidem primo leniter mandavi ei: Qua ratione bonam rem malo animo facis? Ego enim beneficio annumero, si quis mea legens scripta, dicat mihi quo videatur moveri. Primum quia et in iis quæ scio, falli possum. Multa aurem prætereunt, multa quibusdam aliter sonant: pulcrum est, si fieri potest, cavere omnia. Deinde quia non debeo moleste ferre, cum de apostolicis et ipsis Evangelicis Dominicisque verbis plerique multas quæstiones serant; si etiam in meis scriptis reperiant, de quo disputandum putent; plerique enim studio indulgent suo, ut iste qui propterea orbem circuit, ut quæreret quem reprehenderet, non quem sibi imitandum arbitraretur.

3. Hic igitur ut arroderet aliquid de meis scriptis, eam sibi amplam viam reperit, quoniam eo loci ubi dixit Dominus Jesus: *Confiteor tibi Pater, domine cœli et terræ;* diximus ideo dictum, ut nos intelligamus patrem filii esse, et dominum creaturæ. Quamquam in psalmo evidenter Dominum dixerit Patrem Filius: *Viderunt me, et moverunt capita sua: adjuva me, Domine Deus meus.* Etenim secundum formam servi loquutus, dominum vocavit, quem Patrem noverat, æqualis in Dei forma, servum secundum carnis substantiam se prædicans; servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est.

4. Advertis igitur primum pro tua admirabili prudentia ea quæ in Evangelio dicuntur, ad Evangelii tempus referri, quo Dominus Jesus inter homines humana specie conversabatur; nunc enim secundum hominem jam non novimus Christum. Sit ita visus et cognitus veteribus, jam *transierunt vetera, et omnia nova facta sunt.* Omnia tamen ex Deo, qui nos sibi per Christum re-

conciliavit; eramus enim mortui, et ideo unus pro omnibus servus factus est. Quid dicam, servus? Peccatum, opprobrium, maledictum factus est. Dixit enim Apostolus : *Quia pro nobis peccatum factus est*, quia *maledictum factus est* Dominus Jesus. Dixit quia cum sibi subjecerit omnia, tunc et ipse subjectus erit. Dixit et Petrus : *In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula*, in Actibus apostolorum. Dixit ibi quia *glorificavit puerum suum Jesum*, et nemo calumniatur de tempore. In Apocalypsi autem et agnus dictus est a Johanne, dictus est in psalmo *vermis, et non homo.* Hæc omnia factus est, ut nostræ obtunderet mortis aculeum, nostram servitutem tolleret, maledicta, peccata, opprobria deleret.

5. Hæc et alia, quæ consulenti cuidam, et multo plura a te scripsisti relata, cum scriptura divina habeat, quemadmodum quisquam dubitabit dicere quæ pie scripta sunt; quoniam ad gloriam Christi spectant, non ad imminutionem? Nam cum de dono ejus, hoc est manna, dictum sit quia et *qui minus collegit, non diminuit: et qui plurimum, non ampliavit*; num potuit ipse vel minui vel augeri? Quid enim in eo imminutum est, quod nostram servitutem, nostras infirmitates susceperat? Erat humiliatus, erat in servi forma, sed idem in gloria Dei Patris. Erat vermis in cruce, sed idem dimittebat peccata etiam persecutorum suorum. Erat opprobrium, sed idem majestas Domini, sicut scriptum est: *Et videbitur majestas Domini, et videbit omnis caro salutare Dei.* Quid amisit, cui nihil minus est? Non habebat quidem speciem neque decorem, sed habebat plenitudinem divinitatis. Infirmus æstimabatur, sed non destiterat esse Dei virtus. Videbatur ut homo, sed fulgebat in terris majestas divina et Patris gloria.

6. Unde pulcre Apostolus ejusdem verbi repetitione usus est, dicens de Domino Jesu: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens.* Quid est in Dei forma, nisi in plenitudine divinitatis, in illa perfectionis divinæ expressione? Ergo cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, et accepit plenitudinem naturæ et perfectionis humanæ: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma. Unde et David dicit: *Speciosus forma præ filiis hominum.*

7. Concluditur Apollinarista, nec quo se vertat habet, suis clauditur retibus. Ipse enim dixerat : Formam servi accepit, non servus lectus est. Iterum ergo interrogo, quid est in forma Dei? Respondet : In natura Dei. Sunt enim, ait Apostolus, *qui non sunt natura dii.* Quæro quid sit, *formam servi accipiens?* Sine dubio perfectionem naturæ et conditionis, ut dixi, humanæ, ut esset in hominum similitudine. Et pulcre non carnis, sed hominum dixit similitudinem; quia in carne eadem. Sed quia sine peccato erat solus, omnis autem homo in peccato, in specie hominis videbatur. Unde et propheta ait: *Et homo est, et quis cognoscet eum?* Homo secundum carnem, sed ultra hominem secundum divinam operationem. Denique cum leprosum tangeret, homo videbatur : sed ultra hominem, cum emundaret. Et cum Lazarum fleret mortuum, quasi homo flebat : sed supra hominem erat, cum mortuum juberet vinctis pedibus exire. Homo videbatur, cum penderet in cruce : sed supra hominem, cum reseratis tumulis, mortuos resuscitaret.

8. Nec sibi blandiatur virus Apollinaris, quia ita legitur: *Et specie inventus ut homo;* non enim negatus est homo Jesus, cum alibi ipse Paulus de eo dicat : *Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus*, sed confirmatus est. Id enim est usus et moris Scripturæ sic significare, sicut et in Evangelio legimus : *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre.* Sicut ergo quasi unigenitus dicitur, et non abnuitur unigenitus Dei Filius; ita ut homo dicitur, et perfectio fuisse in eo hominis non negatur.

9. Cum esset igitur in forma servi, humiliatus usque ad mortem; erat tamen in Dei gloria. Quid ei igitur ob-

fuit servitus? Servus autem factus legitur, quia legitur factus ex Virgine, et creatus in carne; omnis enim creatura servit, dicente Propheta: *Quia universa serviunt tibi.* Unde et Deus Pater ait: *Inveni David servum meum, in oleo sancto unxi eum. Ipse vocabit me: Pater meus es tu, Deus salutis meæ. Et ego primogenitum ponam eum*, et in alio psalmo: *Custodi animam meam; quoniam sanctus sum: salvum fac servum tuum;* et infra in eodem psalmo: *Da potestatem puero tuo, et salvum fac filium ancillæ tuæ.* Congessi enim Patris et Filii voces; ut ei non argumenta humana, sed divina responderent oracula.

10. Alibi inquit: *In manus tuas commendo spiritum meum;* et: *Statuisti in loco spatioso pedes meos;* et: *Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium.* Et in eodem psalmo: *Illustra faciem tuam super servum tuum.* Per Esaiam quoque dicit ipse Filius Dei: *Ex utero matris meæ vocavit Dominus nomen meum, et posuit os meum ut gladium acutum, et sub tegumento manus suæ protexit me. Posuit me sicut sagittam electam, et pharetra sua texit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel.* Dicitur enim Dei filius et Israel, sicut alibi: *Jacob puer meus, Israel dilectus meus.* Solus enim vere Deum Patrem non solum vidit, sed etiam enarravit.

11. Et sequitur: *In te glorificabor. Et ego dixi: In vacuum laboravi, et in nihilum dedi vires meas; ideo judicium meum ante Dominum, et dolor meus ante Deum meum.* Et nunc sic dicit Dominus, *qui finxit me servum ex utero sibi ad congregandum Jacob et Israel.* Quis congregavit Dei populum, nisi Christus? Quis glorificatus est ante Dominum? Quis est Dei virtus? Cui dixit Pater: *Magnum tibi est vocari te puerum meum?* Et cui dicit: *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ.* De quo etiam per os Ezechiel loquutus est, dicens: *Suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos servus meus David, et erit eorum pastor: et ego Dominus ero illis in Deum, et David in medio eorum princeps.* David utique rex jam defunctus erat, et ideo verus David, verus humilis, verus mansuetus, verus manu fortis Dei Filius, hoc annunciatur nomine: qui etiam in Zachariæ prophetæ libro significatur, dicente Deo Patre: *Ecce ego mittam servum meum, Oriens nomen est ei.* Numquid quia habebat vestimenta sordida, ideo fulgorem divinitatis suæ sol justitiæ non habebat?

12. Et quid plura? An infirmius putamus servitium esse quam peccatum, quam maledictum, quam opprobrium, quam infirmitates, quas pro nobis suscepit, ut a nobis averterentur? Factus est enim hæc omnia; ut universa vacuaret. Sed hæc ideo non recipiunt, quod servus, opprobrium, peccatum, maledictum factus sit; quia Verbum et carnem unius adserunt esse substantiæ, et dicunt: Ergo quia nos redemit, servus dictus est, et peccatum debuit dici. Nec advertunt quod hæc Christi gloria sit, quia servitutem suscepit in corpore suo, ut libertatem omnibus redderet: peccata nostra portavit, ut mundi peccatum tolleret.

13. Servus, peccatum, maledictum factus est, ut tu peccati servus esse desisteres, et te divinæ sententiæ maledicto absolveret. Ille ergo maledictum suscepit tuum: *Maledictus enim omnis, qui pendet in ligno.* Ille maledictum in cruce factus est, ut tu benedictus esses in Dei regno. Ille dehonestatus et depretiatus est, nec aliquid æstimatus. Ille dicebat: *In vacuum laboravi;* per quem meruit Paulus dicere: *Non in vacuum laboravi;* ut boni operis fructum, et Evangelicæ prædicationis gloriam suis conferret servulis, per quam universi sarcina laboris absolverentur.

14. His igitur auditis, derelictus est in dimidio dierum suorum perdix, qui clamavit ut congregaret quæ non peperit et oppressus est voce Domini Jesu. Denique adornat fugam. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA XLVII.

Sabino cur librum apertius perscriptum ipsi miserit, causam reddens, quamobrem scribere quam dictare malit, explicat. Hinc illum ad mutuum epistolarum usum invitat, quanta inde redeat utilitas, patefaciens.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Sabino.

1. TRANSMISI petitum codicem scriptum apertius atque enodatius, quam ea scriptura est, quam dudum direxi; ut legendi facilitate nullum judicio tuo afferatur impedimentum. Nam exemplaris liber non ad speciem, sed ad necessitatem scriptus est; non enim dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus nolumus aliis graves esse ac molesti : tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam proruunt, et profluo cursu feruntur.

2. Nobis autem quibus curæ est senilem sermonem familiari usu ad unguem distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo; ut non tam deflare* aliquid videamur, quam abscondere : neque alterum scribentem erubescamus, sed ipsi nobis conscii sine ullo arbitro, non solum auribus, sed etiam oculis ea ponderemus, quæ scribimus. Velocior est enim lingua quam manus, dicente Scriptura : *Lingua mea calamus scribæ, velociter scribentis.*

3. Sed forte dicas, quia velocitatem adscribentem retulit. Non te fallit tamen id significari, quod scribæ velociter scribentis celeritas sola possit linguæ propheticæ excipere sermones. Apostolus quoque Paulus sua scribebat manu, sicut ipse ait : *Mea manu scripsi vobis;* ille propter honorificentiam, nos propter verecundiam.

4. Tamen dum adhuc habes de libris judicium, interludamus epistolis, quarum ejusmodi usus est, ut disjuncti locorum intervallis, affectu adhæreamus : in quibus inter absentes imago refulget præsentiæ, et collocutio scripta separatos copulat : in quibus etiam cum amico miscemus animum, et mentem ei nostram infundimus.

5. Jam si, ut hortaris, aliquid et de veteribus scripturis redoleat in epistolis, non solum animi conglutinari videntur per veræ doctrinæ profectum; sed etiam plenioris colloquii species et forma exprimi, ut inter quærendi et respondendi mutuas vices adsumta concertatio in unum conducere, et coram videatur amicos locare, qui tali se lacessunt et complectuntur munere.

6. Quid autem majorum nostrorum exempla proferam, qui epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus, atque ad integros et confertos scripserunt populos, et præsentes se esse, cum absentes scriberent, significarunt, dicente sancto Apostolo, quia absens erat corpore, sed præsens spiritu; non solum cum scriberet, sed etiam cum judicaret? Denique absens per epistolam condemnabat, et idem absolvebat per epistolam; epistola enim Pauli quædam effigies erat ejus præsentiæ, et forma operis.

7. Non enim ut aliorum epistolæ, *graves*, inquit, *et fortes, præsentiæ autem corporis infirma, et sermo contemtibilis;* talis et Apostoli : sed talis hujus epistola, ut talis esset forma præcepti, qualis esset operationis substantia : *quia quales sumus,* inquit, *verbo per epistolam absentes, tales et præsentes sumus in opere.* Imaginem præsentiæ suæ in epistolis expressit, fructum et testimonium in opere significavit. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

* *Deflare* hoc loco idem est, ac subito impetu quidquid in buccam venerit, effundere.

EPISTOLA XLVIII.

Sabinum, ut libros suos severo expendat examine, obsecrat, et quæ commoda hinc oriantur, exponit; subjungens tamen duritiem verborum tolerandam esse, dum fidei professio integra sit, suas variis hæresibus fidei professiones opponit : ac demum se in posterum scribendis epistolis maxime operam daturum spondet.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Sabino.

1. REMISISTI mihi libellos, quos tuo judicio probatiores habebo. Ideo misi

alios non judicii favore delectatus, sed promissa a te, et petita a me veritate illectus: malo enim tuo corrigatur judicio, si quid movet, priusquam foras prodeat, unde jam revocandi nulla facultas sit; quam laudari a te, quod ab aliis reprehendatur. Itaque arbitrum te eorum quæ postulas, rogavi; neque enim legi a te mea, quæ nonnumquam tribuo in vulgus, sed in tuæ calculum venire sententiæ desideravi. Non erit longi subsellii ista judicatio et mora, ut dictum est antiquitus. Facile est tibi de nostris judicare?

2. Ego certe huc invitatu tuo prodeundum putavi: tuum est liquido decernere, et scrutanter discutere, quæ corrigas; ne tibi vitio vertant ea, quæ nobis potuerunt obrepere. Nescio quo enim modo, præter imprudentiæ caliginem quæ me circumfundit, unumquemque fallunt sua scripta, et aurem prætereunt; atque ut filii etiam deformes delectant, sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. Incautius plerumque aliquid promitur, aliquid accipitur malevolentius, aliquid exit ambiguum: tum quia alieno examinanda judicio, non pro nostra debemus magis, quam pro aliena opinione trutinare, et discutere omnes scrupulos malevolentiæ.

3. Adsume igitur benevolenti animo aurem versutiæ, et pertracta omnia, sermones vellica; si in iis non forenses blanditiæ, et suasoria verba, sed fidei sinceritas est, et confessionis sobrietas. Notam appone ad verbum dubii ponderis, et fallacis stateræ; ne quid pro se esse adversarius interpretetur. Esto ut revincatur, si congredi cœperit: MALE SE HABET liber, qui sine adsertore non defenditur. Ipse igitur pro se loquatur, qui procedit sine interprete: noster hic tamen non egredietur a nobis, nisi a te acceperit auctoritatem. Itaque cum eum fide tua prodire jusseris, committetur sibi.

4. Tamen quoniam *non in sermone est regnum Dei*, sed in virtute; verbum si offenderit, virtutem professionis interrogato. Professio autem fidei sententia est, quam adversum Sabellianos et Arrianos ita a majoribus traditam tenemus, ut Patrem Deum, et Filium ejus unigenitum, et Spiritum sanctum veneremur: hanc Trinitatem unius esse substantiæ, majestatis, divinitatis: in hoc nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare nos, quemadmodum scriptum est: Filium itaque coæternum Patri suscepisse carnem, natum de Spiritu sancto et Virgine Maria, æqualem Patri secundum divinitatem in Dei forma, id est, in omni plenitudine divinitatis, quæ in illo habitat, ut dixit Apostolus, corporaliter; qui in persona hominis formam servi accepit, et se humiliavit usque ad mortem.

5. Ergo et adversus Photinum hæc nobis sententia est: adversus Apollinarem autem legitima circumspectio; ut confiteamur sicut in Dei forma nihil ei defuit divinæ naturæ et plenitudinis, sic in illa forma hominis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo judicaretur: qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat, ut qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit, non totum redemit: si non totum redemit, fefellit igitur, qui dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed quia *impossibile est mentiri Deo* *, non fefellit: ergo quia ita venit, ut totum redimeret, et salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanæ perfectionis.

6. Nostra sententia hujusmodi est, ut meministi. Si verba alicubi movent, non præjudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat, et defendit a lapsu.

7. Hæc tecum prolusimus, quæ in libros nostrarum epistolarum referam, si placet, atque in numerum reponam; ut tuo commendentur nomine, et tuis ad nos, et nostris ad vos litteris augeatur mutuus amor per Dominum: ut ita legas, quod judices; et quod moverit, scribas ad me: AMOR ENIM verus constantia probatur. Placet jam quod senibus usu facilius est, quotidiano et

* Sic intellige: impossibile est Deo ut mentiatur

familiari sermone epistolas texere; et si quid de scripturis divinis obvium inciderit, adtexere. Vale, frater, et dilige amantem tui; quia plurimum te diligo.

EPISTOLA XLIX.

Numquam minus se solum esse, quam cum solus sit amico scribens, solitudinis bona exemplis docet; maxime quod tunc liceat præsentem in Scripturis habere Deum, et ei mentem nostram patefacere

[Anno circiter 390]

Ambrosius Sabino.

1. QUONIAM tibi quoque complacuit nostrarum usus epistolarum, in quibus quidam inter absentes præsentium sermo est, pergam frequentius te in meis scriptis et cum solus sum, alloqui. Numquam enim minus solus sum, quam cum solus esse videor : nec minus otiosus, quam cum otiosus. Certe pro arbitrio accerso, quos volo; atque adjungo mihi, quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror : nemo interpellat, nemo interpolat. Tunc ergo te magis teneo, et de Scripturis confero, et prolixiorem simul sermonem cædimus.

2. Sola erat Maria, et loquebatur cum Angelo. Sola erat quando supervenit in eam Spiritus sanctus, et virtus Altissimi obumbravit eam. Sola erat, et operata est mundi salutem, et concepit redemtionem universorum. Solus erat Petrus, et totum per orbem consecrandarum gentium cognovit mysteria. Solus erat Adam, et non est prævaricatus; quia mens ejus adhærebat Deo. Postquam vero ei mulier adjuncta est, non potuit inhærere mandatis cœlestibus, et ideo se abscondebat, quando Deus deambulabat in paradiso.

3. Et nunc deambulat in paradiso Deus, quando divinas scripturas lego. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant patriarcharum : paradisus Deuteronomium, in quo germinant Legis præcepta : paradisus Evangelium, in quo arbor vitæ bonos fructus facit, et æternæ spei mandata diffundit per universos populos.

4. Audiens itaque : *Diligite inimicos;* audiens : *Dimitte omnia tua, et sequere me;* audiens : *Qui te percutit in maxilla, præbe ei et alteram;* et hæc non faciens, et vix diligens eum, qui me diligat, non dimittens quæ habeo, injuriam acceptam ulcisci volens, et sublatum mihi extorquere; cum Scriptura dicat etiam aliud, id est, plus quam petitum aut ereptum est, concedendum, video me contra mandata Dei facere. Et aperiens oculos conscientiæ, deambulare mihi Deum præsentem recognosco : cupio me abdere, cupio velare; sed nudus sum Deo, apud quem nuda et intecta sunt omnia. Erubescens itaque tegere pudenda facinorum desidero, quasi membra mei corporis : sed quia Deus omnia videt, quia foliis obumbratus, latebris tectus appareo, puto me abscondi; quia corpore amictus sum. Ipsa est tunica pellicea, cum qua Adam de paradiso ejectus est, nec a frigore tutus, nec tectus ab opprobrio, sed et injuriæ et culpæ patens.

5. Liquet igitur ex his, quia soli cum sumus, tunc nos offerimus Deo, tunc mentem ei nostram aperimus, tunc amictum fraudis exuimus. Solus erat Adam, quando in paradiso constitutus est, solus erat et quando ad imaginem Dei factus est : sed non erat solus, quando de paradiso ejectus est. Solus erat Dominus Jesus, quando mundum redemit; non enim legatus neque nuntius, sed ipse Dominus solus salvum fecit populum suum : etsi numquam solus est ille, in quo Pater est semper. Unde et nos soli simus, ut Dominus nobiscum sit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA L.

Quod mentiri Deus non possit, non esse infirmitatis; Dei tamen esse aliquod infirmum, sed quod fortius sit hominibus, crucem nimirum. Quod Deus prophetiam Balaam infuderit mirum non esse; cum illud nec sacerdoti negaverit Christum persequenti; ut nempe sibi ex inimicis exprimeret testimonium. Quanta infidelitate atque avaritia prophetias suas corruperit Balaam : sed potissimum quæ fuerit illius in persuadendo scelere perfidia? Unde efficitur Deum mu-

tabilem non fuisse erga eum, ut pote cujus nequitiam perspexerat.

[Anno circiter 390]

Ambrosius Chromatio.

1. NUMQUIDNAM mentitur Deus? Sed non mentitur, quia impossibile est mentiri Deum. Impossibile quoque istud numquidnam infirmitatis est? Non utique; nam quomodo omnia potest, si aliquid efficere non potest? Quid ergo ei impossibile? Non quod virtuti arduum, sed quod naturæ ejus contrarium. Impossibile, inquit, est ei mentiri. Impossibile istud non infirmitatis est, sed virtutis et majestatis; quia veritas non recipit mendacium, nec Dei virtus levitatis errorem. Ideoque sit *Deus verax, omnis autem homo mendax.*

2. Veritas itaque semper in eo est, fidelis manet, mutare se, et negare non potest. Si enim verum se negat, mentitur: mentiri autem non virtutis, sed infirmitatis est. Nec mutare se potest, quia natura ejus non recipit infirmitatem. Hoc igitur impossibile ejus plenitudinis est, quæ minuere se et augere non potest: non infirmitatis, quæ in eo quod se auget, imbecilla est. Ex quo colligitur impossibile Dei potentissimum esse. Quid enim potentius, quam nescire quidquid infirmitatis est?

3. Est tamen et aliud infirmum Dei, quod fortius est hominibus; et stultum Dei, quod sapientius est hominibus: sed hoc crucis, illud divinitatis. Si ergo quod infirmum est ejus, potentia est: quod potentiæ, quomodo infirmum est? Sit igitur nobis positum, quia non mentitur Deus.

4. Sed nec augurator augurii in Israel, secundum legem Dei. Quomodo ergo Balaam prohibitum se oraculo Dei dicit, ut vadat ad maledicendum populo Israel, et ivit, et occurrit ei Angelus Domini, qui eum prohibuerat pergere, ita ut obsisteret asinæ ejus, quæ vehebat eum; et nihilominus et ipse dixit ei ut iret, sed hoc diceret, quod sibi infunderetur? Si augurator non est in Israel, unde isti oraculum Dei, quod futura manifestavit, qui augur erat? Si oraculum Dei loquebatur, unde meritum divinæ adspirationis adsumserat?

5. Sed non mireris infusum auguri a Domino quod loqueretur; quando infusum legis in Evangelio etiam principi Synagogæ uni ex persequentibus Christum, quia oportet unum hominem mori pro populo. In quo non prophetiæ meritum, sed adsertio veritatis est; ut adversariorum testimonio manifestaretur, quo perfidia non credentium vocibus suorum augurum redargueretur. Ideo Balaam ille Chaldæus* adscitur ad fidem, ut Chaldæorum superstitio conticesceret. Non igitur confitentis meritum, sed vocantis oraculum est, revelantis Dei gratia.

6. Quid igitur Balaam contraxit offensionis, nisi quia aliud loquebatur, aliud machinabatur? Deus enim vas mundum requirit, non immunditia inquinatum et sordibus. Tentabatur igitur Balaam, non probabatur; erat enim plenus fallaciæ ac doli. Denique cum primo consuluisset utrum ad illum vanitatis populum deberet pergere, et prohibitus esset, excusavit: postea missis legatis honoratioribus, promissis uberioribus, muneribus cumulatioribus illectus, qui renuntiare debuerat, iterum consulendum putavit: quasi Deus aut pretio aut muneribus inflecteretur.

7. Responsum est quasi avaro, non quasi ei, qui verum quæreret; ut illuderetur potius, quam informaretur. Cœpit ire, occurrit ei Angelus in angusto, demonstravit se asinæ, non demonstravit auguri. Illi se revelavit, istum obtrivit; tamen ut aliquando et ipse cognosceret, aperuit oculos ejus: vidit, et adhuc tamen non credidit evidenti oraculo; et qui vel oculis credere debuisset, involuta et ambigua respondit.

8. Tunc indignatus Dominus per Angelum dixit: *Vade; sed quæcumque tibi inspiravero, hæc dices,* id est, non quæ vis, sed quæ cogeris loqui. Quasi orga-

* *Chaldæus* hic idem est ac mathematicus et genethliacus. Edit. autem Bened. pro Abraham non ausi sunt reponere Balaam. Quantum in hoc erraverint sequentia demonstrant.

num inane sonum meis præbebis sermonibus. Ego sum, qui loquar, non tu, qui ea quæ audieris resultabis, et quæ non intelliges. Nihil proficies eundo; quia sine mercede remeabis, pecuniæ, et sine profectu gratiæ. Denique ea prima vox ejus est : *Quid maledicam, cui non maledicit Dominus?* ut ostenderet non in sua voluntate esse benedictionem Hebræi populi, sed in Dei gratia.

9. *A summis*, inquit, *montibus conspiciam eum;* quoniam non oculis comprehendere possum hunc populum, qui habitabit solus, fines suos non locorum possessione disterminans, sed virtutis incolatu, et morum singularium proprietate in æterna diffundens sæcula. Quis enim annumerabitur ei de nationibus aliis, qui finitimorum populorum excedit consortia justitiæ sublimitate? Quis constitutionem generationis ejus colliget? Corpora quidem eorum humanis seminibus concreta et figurata advertimus, sed de superioribus, et mirabilibus seminariis animæ eorum pullularunt.

10. *Moriatur anima mea in animis eorum,* moriatur hanc corporalem vitam, ut in animis justorum illius æternæ vitæ adipiscatur gratiam. In quo jam tunc sacramenti hujus cœlestis, et sacri baptismatis revelata est magnificentia, per cujus operationem moriuntur homines culpæ veteri, et iniquorum operibus; ut novitate vitæ in consortia justorum transfigurati, in eorum mores resurgant. Et quid mirum de hominibus, cum moriantur peccato, ut Deo vivant?

11. Hæc audiens Balac, indignatus est dicens: Ad maledicendum te adduxi, et tu benedicis. Respondit ille : Calumniam patior de eo, quod nescio; ego enim nihil meum loquor, sed quasi cymbalum tinniens sonum reddo. Iterum alio atque alio transductus, cum vellet maledicere, benedicebat : *Non est labor in Jacob, neque dolor.* Dominus illum protegit. Et infra jubet parari aras septem et sacrificia. Utique debuit discedere, sed per infirmitatem mentis, et mutabilitatem sententiæ putabat quod avertere posset Dei voluntatem : ipse autem per excessum mentis aliud cupiebat, et aliud loquebatur.

12. *Quam speciosa*, inquit, *habitacula tua*, o Hebræorum militia! *Tabernacula tua sicut nemora obumbrantia, sicut paradisus super fluvium, et sicut cedrus secus aquas.* Exiet homo ex Jacob, et obtinebit multas gentes, et adtolletur regnum ejus in altum : in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. *Qui benedicent eum, benedicentur: et qui maledixerint ei, maledicti erunt.* Quem igitur nisi Christi populum significat? Eum benedicit Deus, in cujus medullas Verbum Dei descendit usque ad divisionem animæ, artuum quoque et medullarum : in quo habuisset Balaam gratiam Domini, si id ex sententia et affectus sui proposito fecisset. Sed quia revincitur mala mens consiliis suis, et occulta animi produntur exitu; ideo sequentibus insidiis animus ejus aperitur.

13. Unde et dignam mercedem suæ invenit malevolentiæ. Nam cum adverteret quod non posset in excessu mentis positus maledicere, dat consilium regi, dicens : Illa sint oracula horum quæ Deus præcepit, accipe consilium adversus oracula Dei. Populus iste justus est, habet protectionem Dei; quia non divinationibus et auguriis sese dedit, sed soli æterno Deo; ideo cæteris fide præstat. Interdum tamen et fideles mentes corporis labuntur illecebra, et formæ lenocinio. Sunt tibi mulieres plurimæ, et pleræque non indecores pulcritudine : virilis autem sexus nullo magis lubricus, quam muliebri decore cito capitur; et maxime si ardor mentium alloquiis inflammetur frequentibus, et quasi facibus inardescat; si spem potiundi hauriat, affectum differat. Jaciant igitur mulieres tuæ vocibus suis hamos, nec difficiles primos congressus suos præbeant, sed et visu faciles, et dictu affabiles circumerrent, et toto se circumfundant exercitui; atque hos arte tractent viros, ut concubitu non indulgeant, nisi amoris mutui fidem consortio sacrilegii comprobaverint. Sic enim poterunt cœlesti protec-

tione destitui, si ipsi a Domino Deo suo sacrilegiis deviaverint.

14. Non igitur justus Balaam, utpote consiliarius fornicationis et sacrilegii, sicut evidentér etiam in Apocalypsi scriptum est Johannis evangelistæ, dicente Domino Jesu ad Angelum Ecclesiæ Pergami: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita habes et tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* Quo apparet inde Manichæorum sacrilegia manasse, qui miscent atque adjungunt sacrilegium turpitudini.

15. Ergo nec Deus injustus, nec mutabilis ejus sententia: deprehendit enim mentem ejus, et occulta cordis; et ideo tentavit eum quasi divinum, non elegit quasi prophetam. Et utique vel tantorum oraculorum gratia et revelationum sublimitate converti debuit: sed animus nequitiæ plenus verba promsit, non fidem detulit, consiliis infirmare cupiens, quod annuntiabat futurum. Et quia oracula fraudare non poterat, consilia fraudulenta subministrabat, quibus levis populus Judæorum tentati quidem sunt, sed non expugnati; unius enim viri sacerdotis justitia solutum est omne facinorosi hominis consilium, multoque mirabilius per unum hominem potuisse liberari exercitum patrum, quam potuisse decipi.

16. Hoc munusculum sanctæ menti tuæ transmisi; quia vis me aliquid de veterum scriptorum interpretationibus paginare. Ego autem adsumsi epistolas familiari sermone adtexere, redolentes aliquid de patrum moribus; quarum gustum si probaveris, post hæc hujusmodi mittere non verecundabor. Malo enim senilibus verbis de supernis rebus hallucinari tecum, quod græce dicunt ἀδολεσχῆσαι: Ἐξῆλθεν ἀρ' Ισαακ εις το πεδιον ἀδολεσχῆσαι *, veniente Rebecca futuræ Ecclesiæ animo videns mysteria: malo, inquam, hallucinari tecum verbis senilibus, ne videar artem deseruisse; quam concitatioribus deflare aliquid jam nec studiis nostris aptum nec viribus. Vale, et nos dilige; quia ego te diligo.

* Sic LXX Interpr. Versio autem Vulgata: *Egressus fuerat Isaac in agrum ad meditandum.* Hallucinari, sicut græcum ἀδολεσχειν, gallice proprie est *niaiser, baguenauder, babiller.*

EPISTOLA LI.

Adventum ejus non ingrato affectu se declinare, sed ne tacere cogeretur, aut offensionis causam præberet. Iracundum esse Theodosium, sed ex se placabilem: ne igitur eum commoveret, valetudinem excusasse. Ingemuisse episcopos cædem Thessalonicensem, proinde in eluenda illa sanctorum imitandam pœnitentiam, sine qua peccatum non tollitur. Diabolum, qui ei inviderit, vincendum. Non audere se, illo præsente, offerre sacrificium, a quo etiam divinitus fuerit deterritus: at ipsam pœnitentiam sacrificium esse. Quod factum ejus non præverterit, dolere se, quippe qui eum vere diligat.

[Anno circiter 390.]

Augustissimo imperatori Theodosio *Ambrosius episcopus.*

1. Et veteris amicitiæ dulcis mihi recordatio est, et beneficiorum, quæ crebris meis intercessionibus summa gratia in alios contulisti, gratiæ memini. Unde colligi potest quod non ingrato aliquo affectu adventum tuum semper mihi antehac exoptatissimum declinare potuerim. Sed qua causa hoc fecerim, breviter expediam.

2. Soli mihi in tuo comitatu * jus naturæ ereptum videbam audiendi, ut et loquendi privarer munere; motus enim frequenter es quod ad me pervenissent aliqua, quæ in consistorio tuo statuta forent. Ego ergo expers communis usus sum, cum dicat Dominus Jesus *nihil esse occultum, quod non manifestetur*. Verecundia igitur, qua potui, satisfeci imperiali arbitrio; et prospexi ne aut ipse causam commotionis habeas, cum id egerim, ne quid ad me de imperialibus deferatur statutis: aut ego cum fuero præsens, aut non audiam per metum omnium, et quasi conniventis famam subibo: aut ita audiam, ut mihi aures pateant, vox intercludatur; ut audita non possim eloqui, ne eos qui in suspi-

* Comitatus est familia imperatoris, cum officiariis et stipatoribus, quæ olim cohors dicebatur.

cionem proditionis venerint, lædam in periculo.

3. Quid igitur facerem? Non audirem? Sed aures non possem cera veterum fabularum claudere. Proderem? Sed quod in tuis jussis timerem, in meis verbis deberem cavere; ne quid cruentum committeretur. Tacerem? Sed quod miserrimum foret omnium, alligaretur conscientia, vox eriperetur. Et ubi illud? Sed si sacerdos non dixerit erranti, is qui erraverit, in sua culpa morietur, et sacerdos reus erit pœnæ, quia non admonuit errantem.

4. Accipe illud, imperator auguste. Quod habeas fidei studium, non possum negare; quod Dei timorem, non diffiteor: sed habes naturæ impetum, quem si quis lenire velit, cito vertes ad misericordiam: si quis stimulet, in majus exsuscitas, ut eum revocare vix possis. Utinam si nemo mitigat, nullus accendat! Libenter eum committo tibi: ipse te revocas, et pietatis studio vincis impetum naturæ.

5. Hunc ego impetum malui cogitationibus tuis secreto committere, quam meis factis publice fortassis movere. Itaque malui officio meo aliquid deesse, quam humilitati: et requiri in me ab aliis sacerdotis auctoritatem, quam a te desiderari in me amantissimo honorificentiam; ut represso impetu, integra esset consilii eligendi facultas. Prætendi ægritudinem corporis re vera gravem, et nisi a viris mitioribus vix levandam: vel emori tamen maluissem, quam adventum tuum biduo, aut triduo non exspectarem. Sed quid facerem, non erat.

6. Factum est in urbe Thessalonicensium quod nulla memoria habet, quod revocare non potui, ne fieret; immo quod ante atrocissimum fore dixi, cum toties rogarem: et quod ipse sero revocando grave factum putasti, hoc factum extenuare non poteram. Quando primum auditum est, propter adventum Gallorum episcoporum Synodus convenerat; nemo non ingemuit, nullus mediocriter accepit: non erat facti tui absolutio in Ambrosii communione. In me etiam amplius commissi exaggeraretur invidia, si nemo diceret Dei nostri reconciliationem fore necessariam.

7. An pudet te, Imperator, hoc facere quod rex propheta, auctor Christi secundum carnem prosapiæ, fecit David? Illi dictum est, quia dives qui haberet plurimos greges, unam pauperis ovem propter adventum hospitis eripuit et occidit; et cognito quod in hoc ipse argueretur, quia ipse fecisset, ait: *Peccavi Domino*. Noli ergo impatienter ferre, Imperator, si dicatur tibi: Tu fecisti istud, quod David regi dictum est a propheta. Si enim hoc sedulo audieris, et dixeris: *Peccavi Domino;* si dixeris regale istud propheticum: *Venite adoremus, et procidamus ante eum; et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos;* dicetur et tibi: Quoniam pœnitet te, dimittit tibi Dominus peccatum tuum, et non morieris.

8. Iterum cum plebem numerari jussisset David, percussus est corde, et dixit ad Dominum: *Peccavi vehementer, quod fecerim hoc verbum, et nunc, Domine, aufer iniquitatem servi tui, quod deliqui vehementer.* Et missus est iterum ad eum Nathan propheta, qui ei trium optionem conditionum offerret, ut quam vellet, eligeret: famem tribus annis in terra, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum suorum, aut triduo mortem in terra. Et respondit David: *Angustiæ sunt tria hæc vehementer; verumtamen incidam in manu Domini; quoniam multæ misericordiæ ejus nimis: et in manus hominis non incidam.* Culpa autem erat, quoniam voluit scire numerum totius plebis, quæ secum erat: quod scire Deo soli debuit reservare.

9. Et cum, inquit, mors fieret in plebe ipso primo die ad horam prandii cum vidisset David percutientem Angelum in plebem, ait David: *Ego peccavi, et ego pastor malignum feci, et hic grex quid fecit? Fiat manus tua in me, et in domum patris mei.* Itaque pœnituit Dominum, et jussit Angelo ut parceret plebi, sacrificium autem offerret David; erant enim tunc sacrificia pro delictis, hæc nunc sunt sacrificia pœnitentiæ. Itaque ea humilitate acceptior Deo factus est: non enim mirandum peccare

hominem : sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humiliet Deo.

10. Job sanctus et ipse potens in sæculo, ait : *Peccatum meum non abscondi, sed coram plebe omni annuntiavi.* Ipsi immani regi Saul dixit Jonathas filius suus : *Noli peccare in servum tuum David*; et : *Ut quid peccas in sanguinem innocentem occidere David sine causa?* Quia etsi rex erat, peccabat tamen, si occideret innocentem. Denique etiam David cum jam regno potiretur, et audisset Abner innocentem occisum a Joab duce militiæ suæ, ait : *Innocens sum ego et regnum meum amodo et usque in æternum a sanguine Abner filii Ner*; et jejunavit in dolore.

11. Hæc ideo scripsi, non ut te confundam, sed ut regum exempla provocent, ut tollas hoc peccatum de regno tuo : tolles autem humiliando Deo animam tuam. Homo es, et tibi venit tentatio, vince eam. Peccatum non tollitur nisi lacrymis et pœnitentia. Nec Angelus potest, nec Archangelus; Dominus ipse, qui solus potest dicere : *Ego vobiscum sum*; si peccaverimus, nisi pœnitentiam deferentibus non relaxat.

12. Suadeo, rogo, hortor, admoneo; quia dolori est mihi, ut tu qui pietatis inauditæ exemplum eras, qui apicem clementiæ tenebas, qui singulos nocentes non patiebaris periclitari, tot periisse non doleas innocentes. Etsi in præliis felicissime egeris, etsi in aliis quoque laudabilis; tamen apex tuorum operum pietas semper fuit. Id tibi invidit diabolus, quod habebas præstantissimum. Vince eum, dum habes adhuc, unde possis vincere. Noli peccato tuo aliud peccatum addere, ut usurpes, quod usurpasse multis officit.

13. Ego certe in omnibus aliis licet debitor pietati tuæ, cui ingratus esse non possum, quam pietatem multis imperatoribus præferebam, uni adæquabam : ego, inquam, causam in te contumaciæ nullam habeo, sed habeo timoris : offerre non audeo sacrificium si volueris adsistere. An quod in unius innocentis sanguine non licet, in multorum licet? Non puto.

14. Postremo scribo manu mea, quod solus legas. Ita me Dominus ab omnibus tribulationibus liberet; quia non ab homine, neque per hominem, sed aperto mihi interdictum adverti. Cum enim essem sollicitus, ipsa nocte qua proficisci parabam, venisse quidem visus es ad Ecclesiam; sed mihi sacrificium offerre non licuit. Alia præterea, ut potui cavere : sed pertuli amore tuo, ut arbitror. Dominus faciat ut omnia cum tranquillitate cedant. Multifarie Deus noster admonet, signis cœlestibus, prophetarum præceptis : visionibus etiam peccatorum vult nos intelligere; quo rogemus eum, ut perturbationes auferat, pacem vobis imperantibus servet, fides Ecclesiæ et tranquillitas perseveret cui prodest christianos et pios esse imperatores.

15. Certe vis probari Deo. Omnis rei tempus, ut scriptum est : *Tempus*, inquit, *faciendi, Domine*; et : *Tempus beneplaciti Deus.* Tunc offeres, cum sacrificandi acceperis facultatem, quando hostia tua accepta sit Deo. Nonne me delectaret habere gratiam imperatoris, ut secundum voluntatem tuam agerem; si causa pateretur? Et simplex oratio sacrificium est : hæc veniam refert, illa offensionem; quia hæc habet humilitatem, illa contemtum : Dei enim vox est, quod malit ut fiat mandatum ejus; quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. Id facito quod intelligis in tempore plus facere. *Misericordiam*, inquit, *malo, quam sacrificium.* Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? *Justus* enim *in exordio sermonis accusator est sui.* Qui se accusat cum peccaverit, justus est, non ille qui se laudaverit.

16. Utinam, Imperator, etiam ante mihi potius credidissem, quam consuetudini tuæ. Cum puto quod cito ignoscis; cito revocas, ut sæpe fecisti; et tu præventus es, et ego non declinavi, quod cavere non debueram. Sed gratias Domino, qui vult servulos suos castigare, ne perdat. Istud mihi commune

rentur; et præcipue Macedones, qui cum episcopo Thessalonicensi, de ejus factis vel scriptis cognoscerent, advertimus quod nobis judicandi forma competere non posset. Nam si integra esset hodie Synodus, recte de iis, quæ comprehendit vestrorum scriptorum series, decerneremus. Vestrum est igitur, qui hoc recepistis judicium, sententiam ferre de omnibus, nec refugiendi vel elabendi, vel accusatoribus, vel accusato copiam dare; vicem enim Synodi recepistis, quos ad examinandum Synodus elegit.

2. Denique cum Bonosus episcopus post judicium vestrum misisset ad fratrem nostrum Ambrosium, qui ejus sententiam consuleret, interdictam sibi Ecclesiam irrumpere atque ingredi; responsum est ei, quod nihil temerandum foret, sed omnia modeste, patienter, ordine gerenda, neque contra sententiam vestram tentandum aliquid; ut quod videretur vobis justitiæ convenire, statueretis, quibus hanc Synodus dederat auctoritatem. Ideo primum est, ut ii judicent quibus judicandi facultas est data; vos enim totius, ut scripsimus, Synodi vice decernitis; nos quasi ex Synodi auctoritate judicare non convenit.

3. Sane non possumus negare de Mariæ filiis jure reprehensum, meritoque vestram sanctitatem abhorruisse, quod ex eodem utero virginali, ex quo secundum carnem Christus natus est, alius partus effusus sit. Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore, ut illud genitale Dominici corporis, illam aulam regis æterni, concubitus humani seminis coinquinaret. Qui enim hoc adstruit, nihil aliud nisi perfidiam Judæorum adstruit, qui dicunt eum non potuisse nasci ex Virgine. Jam si hanc accipiant a Sacerdotibus auctoritatem, ut videatur Maria partus fudisse plurimos, majore studio veritatem fidei expugnare contendent.

4. Et ubi est illud, quod scriptum est, dicente Domino ad matrem de Johanne Evangelista : *Mulier, ecce filius tuus;* et rursus ad Johannem de Maria : *Ecce mater tua?* Quid sibi istud vult, quod cum in cruce Dominus positus peccatum mundi tolleret, pronuntiavit etiam de integritate materna? Aut quid aliud dicitur, nisi ut claudat sua ora perfidia, et obmutescat; ne matrem Domini aliquo audeat temerare convicio? Testis est ergo idem arbiter, idem materni pudoris adsertor, quod desponsata fuerit viro tantummodo Joseph; nulla tamen conjugalis coitus consuetudine thori jura cognoverit : neque enim eam suscepturam ex Joseph filios a viri consortio separare voluisset.

5. Sed si hoc parum est, addidit testimonium Evangelista, dicens quod *suscepit eam Discipulus in sua.* Numquid ergo divortium fecit? Numquid a viro abduxit atque abstulit? Ergo qui hoc legit in Evangelio, quomodo quasi naufragus titubat et fluctuat?

6. Hoc ergo testamentum filii est de matris integritate, hæc Mariæ locuples integri pudoris hæreditas, hic totius finis consummationis. Denique hoc dixit, et *emisit spiritum*, consummans omne mysterium bono fine pietatis.

7. Legimus etiam et omnia percurrimus, vel de eo quod fratri nostro et coepiscopo Basso in consortium regendæ Ecclesiæ datus est Senecio, vel de cæteris, unde vestræ normam exspectamus sententiæ.

EPISTOLA LVII.

Eugenio cur eum Mediolani non exspectaverit, explicat : deinde iis quæ sub Valentiniano et Theodosio relationis Symmachi occasione facta fuerant, recensitis, eumdem tyrannum quod sumtus idolorum templis concedendo, nec Dei timorem, nec aliorum de se existimationem ante oculos habuerit, libere arguit; oppositoque ipsius prævaricationi Hebræorum exemplo, hanc ait fuisse causam cur ad eum non rescripserit; se tamen in posterum libertate, quam apud alios principes adhibuerit, cum eodem usurum.

[Inter annos 392 et 393]

Clementissimo imperatori Eugenio *Ambrosius episcopus.*

1. Secessionis mihi causa timor Domini fuit, ad quem omnes actus meos, quantum queo, dirigere, neque umquam ab eo mentem deflectere, nec

pluris facere cujusvis hominis, quam Christi gratiam consuevi. Nemini enim facio injuriam, si omnibus Deum præfero; et confidens in ipso, non vereor vobis imperatoribus dicere, quæ pro meo captu sentio. Itaque quod apud alios imperatores non tacui, nec apud te, clementissime Imperator, tacebo. Atque ut ordinem rerum custodiam, strictim recensebo, quæ ad hoc spectant negotium.

2. Retulerat vir amplissimus Symmachus, cum esset præfectus Urbis, ad Valentinianum augustæ memoriæ imperatorem juniorem, ut templis quæ sublata fuerant reddi juberet. Functus est ille partibus suis pro studio et cultu suo. Utique etiam ego episcopus partes meas debui recognoscere. Dedi libellos imperatoribus duos *, quibus significarem sumtus sacrificiorum christianum virum non posse reddere: et non fuisse quidem me auctorem, cum tollerentur; auctorem tamen fieri, quominus decernerentur : deinde quia dare eos ipse simulacris videretur, non reddere. Quod enim ipse non abstulerat, non quasi ipse reddebat : sed arbitratu proprio largiebatur ad superstitionis impensas. Postremo si fecisset, aut non veniret ad Ecclesiam, aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in Ecclesia resistentem. Nec ad excusationem obtendi posse, quod esset catechumenus; cum non liceat etiam catechumenis sumtus idolis subministrare.

3. Lecti sunt libelli mei in consistorio; aderat amplissimus honore magisterii militaris Bauto comes, et Rumoridus, et ipse ejusdem dignitatis gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiæ suæ annis. Valentinianus tunc temporis audivit suggestionem meam, nec fecit aliud, nisi quod fidei nostræ ratio poscebat. Adquieverunt etiam comiti suo.

4. Postea etiam clementissimo imperatori Theodosio coram intimavi, atque in os dicere non dubitavi, cui intimata senatus legatione hujusmodi, licet non totus senatus poposcerit, insinuationi meæ tandem adsensionem detulit, et sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit; quia non pro meis commodis faciebam, sed quod et ipsi, et animæ meæ proderat, in conspectu regis loqui non confundebar.

5. Iterum Valentiniano augustæ memoriæ principi, legatio a senatu missa intra Gallias, nihil extorquere potuit : et certe aberam, nec aliquid tunc ad eum scripseram.

6. Sed ubi clementia tua imperii suscepit gubernacula, compertum est postea donata illa esse præcellentibus in republica, sed gentilis observantiæ viris; et fortasse dicatur, Imperator auguste, quia ipse non templis reddideris, sed bene meritis de te donaveris. Verum nosti pro Dei timore agendum esse constanter, quod etiam pro libertate frequenter fit non solum a sacerdotibus; sed etiam ab his qui vobis militant, aut in numero habentur provincialium. Te imperante, petierunt legati ut templis redderes, non fecisti : iterum alteri postulaverunt, renisus es; et postea ipsis, qui petierunt, donandum putasti.

7. Etsi imperatoria potestas magna sit, tamen considera, Imperator, quantus sit Deus : corda omnium videt, conscientiam interiorem interrogat, novit omnia, antequam fiant, novit interna pectoris tui. Ipsi falli vos non patimini, et Deum vultis celare quidquam? Hoc non cecidit in animum tuum? Quamvis enim illi agebant tam perseveranter, nonne tuum fuit, Imperator, pro Dei summi et veri et vivi veneratione perseverantius obsistere, et negare, quod erat in injuria sacræ legis?

8. Quis invidet, quoniam quæ voluisti, aliis donavisti? Non sumus scrutatores vestræ liberalitatis, nec aliorum commodorum invidi; sed sumus interpretes fidei. Quomodo offeres dona tua Christo? Pauci æstimabunt quid feceris; omnes, quid volueris : quidquid illi fecerint, tuum erit : quidquid non fecerint, suum. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. Quomodo sacerdotes Christi tua munera dispensabunt?

9. Fuit hujusmodi quæstio tempori-

* Epistolas scilicet 17 et 18 supra exhibitas.

tenes, et humilitatis exhibes gratiam: nos quod medium inter patrem et juniorem filium. Tecum summa totius domus, et perpetuati vocabuli jugis successio: apud nos parca mediocritas, quæ et de summo pendeat, et in posteriore subsistat. Tecum igitur requies utriusque nostrum, quæ cum invicem nobis refunditur, omnem animi abstergit sollicitudinem. Tecum is qui et moribus et operibus suis et sobole tali invenit gratiam apud Dominum nostrum. Tecum is qui inter mundi hujus procellas spiritalem nutrivit columbam, quæ ei fructus afferat pacis, uncta olivo integritatis. Tecum is qui ædificavit aram Deo, quem benedixit Deus et filios ejus, dicens: *Crescite, et multiplicamini;* cum quo testamentum pacis statuit suæ; ut sit ei et filiis ejus in progeniem æternam.

2. Habes igitur hæredem divinæ benedictionis, consortem gratiæ, participem justitiæ. Sed vide, quæso, ne iste noster Noe agricola, bonus plantator feracis vineæ, cum fuerit amoris et gratiæ tuæ inebriatus poculo, tamquam crapulatus a vino, diutius quieti indulgeat: ac si forte indormierit, excitet eum Sem nostri desiderium.

3. Est et ibi Japhet junior ex fratribus, qui pietatis reverentia patrem induat, quem pater et dormiens videat, nec umquam de pectore dimittat suo, quin semper oculis et complexu teneat, atque evigilans intelligat, quæ ei fecerit filius suus junior. Qui latitudo latine dicitur, eo quod in labiis ejus diffusa gratia sit, et in moribus; propter quod benedixit eum Dominus, quia ipse tamquam Bononiam retrorsum rediens patrem texit pio caritatis velamine, et detulit pietati honorem, de quo et pater ait: *Lætificet Deus Japhet in domibus Sem.* Unde et in enumeratione generationum præfertur seniori fratri, in benedictione substituitur: præfertur propter honorem nominis, substituitur propter prærogativam senioris ætatis, et honorificentiam naturæ debitam.

4. Sem autem dicitur latine nomen. Et bene hic noster Ambrosius bonum nomen, in cujus domibus dilatetur Japhet, *quia potius est nomen bonum super multas divitiarum copias.* Sit ergo et iste benedictus, et gratia ejus super aurum et argentum, sit in portione ejus semen Abrahæ, sit benedictio omnis in posteritate, et omni familia justi viri. Sed maledictus nemo, benedicti omnes; benedictus enim Sarræ fructus.

5. Salutant te Ambrosii, salutat Parthenius dulcissimus, salutat Valentinianus paratus ad humilitatem; quod hebraice Chanaan dicitur, quasi puer fratris sui, cui et nomine suo cessit. Et ideo tamquam Nembroth gemini gigas nominis, venator egregius super terram, de quo dictum est: *Tamquam Nembroth gigas venator ante Dominum.* Namque ingenio subrusticus, viribus validus, quos ingenio æquare non potest, viribus superat; ut Comacinas rupes gestare secum, et faciem, tauro propior, vultu videatur exprimere, posthabitum se indignatus, et paterno exutum vocabulo, metropolitanum virum Bononiensi subditum; quia infantiæ nescit blanditias, et de nutricis gremio se illæsus excussit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LVI.

Dolet Ambrosius contentionibus Evagrii ac Flaviani Capuanum concilium finem afferre non potuisse. Flavianum, quod imperatori preces obtulerit, incusat: sed ita tamen ut hoc ipsius juri nolit officere. Postremo Theophilum quomodo judicium hoc a Capuana synodo illi commissum exerceat, monet: ut ea de re imprimis ad Romanum pontificem referat suadens.

[Anno 391]

Ambrosius Theophilo.

1. NON habet quod urgeat Evagrius, et habet quod metuat Flavianus, ideoque refugit examen. Dent fratres veniam dolori justo; quia propter ipsos universus orbis concutitur, et illi tamen nostro non compatiuntur dolori. Perstringi saltem se æquanimiter ferant ab iis, quos vident sua per tantorum curricula temporum vexari intentione. Inter hos etenim duos nihil, quod ad Christi pacem pertineat, eligentes gravis toto orbe stabat discordia.

2. Cui bonæ pacis naufragio sancta synodus Capuensis tandem obtulerat portum tranquillitatis; ut omnibus per totum orientem daretur communio catholicam confitentibus fidem, et duobus istis tuæ sanctitatis examen impertiretur, fratribus et consacerdotibus nostris Ægyptiis pariter considentibus; quia hoc verum judicium futurum arbitrati sumus, quod neutri parti sociata communione, aliquo favore propenderet.

3. Cum ex his igitur æquissimis synodi constitutis speraremus jam remedium datum, finemque allatum discordiæ, scribit sanctitas tua iterum fratrem nostrum Flavianum ad precum auxilia, et imperialium rescriptorum suffragia remeavisse. Frustra ergo tantorum sacerdotum fusus labor, iterum ad hujus sæculi judicia revertendum, iterum ad rescripta, iterum vexabuntur sacerdotes senes, transfretabunt maria, iterum invalidi corpore patriam peregrino mutabunt solo, iterum sacrosancta altaria deserentur, ut in longinqua proficiscamur, iterum pauperum turbæ episcoporum, quibus ante onerosa paupertas non erat, externæ opis egentes, compellentur inopiam gemere, aut certe victum inopum itineris usurpare.

4. Interea solus exlex Flavianus, ut illi videtur, non venit, quando omnes convenimus. Fœnerator et debitor invicem sibi occurrunt, isti sibi non possunt occurrere : solus exsors Flavianus, ut ipse vult, sacerdotalis consortii, qui nec imperialibus decretis, nec sacerdotum conventui præsentiam faciat sui.

5. Nec tamen etiam hoc moti dolore, fratri Evagrio donamus speciem bonæ causæ, qui eo defensabilior sibi videtur, quod eum refugit Flavianus, aut quod habere se alterum arbitratur æqualem, uterque alienæ magis ordinationis vitiis, quam suis fretus. Quos tamen nos in meliorem vocamus viam; ut malimus eos suis potius bonis, quam alieno vitio defendi.

6. Qua de re quoniam propriis texuisti litteris posse typum reperiri aliquem, quo possit auferri fratrum discordia; cum sancta Synodus cognitionis jus unanimitati tuæ, cæterisque ex Ægypto consacerdotibus nostris commiserit : iterum oportet fratrem nostrum Flavianum convenias; ut si in eo perseveraverit, quo veniendum non putet, salvis concilii Nicæni, sed etiam synodi Capuensis statutis, illibata pace universorum ita consulas, ut non videamur destruere quod ædificatum est: *Si enim quod ædificavi, destruo, prævaricatorem me ipse constituo; ac si quæ destruxi, iterum ædificem.* Servetur ergo impertitæ pacis gratia inter universos, et nihilominus declinatio partis alterius frustrandi effectum habere non possit.

7. Sane referendum arbitramur ad sanctum fratrem nostrum Romanæ sacerdotem Ecclesiæ; quoniam præsumimus ea te judicaturum, quæ etiam illi displicere nequeant. Ita enim utile erit consultum sententiæ, ita pacis et quietis securitas; si id vestro statuatur consilio, quod communioni nostræ dissensionem non adferat; ut nos quoque, accepta vestrorum serie statutorum, cum id gestum esse cognoverimus, quod Ecclesia Romana haud dubie comprobaverit, læti fructum hujusmodi examinis adipiscamur.

EPISTOLA

DE CAUSA BONOSI EX CAPUANÆ SYNODI DECRETO JUDICANDA *.

Sciscitantibus quid in Bonosi causa esset statuendum respondet auctor suum jam non esse de illa judicium, sed eorum ipsorum, ut pote quibus illud a Capuano consessu demandatum sit. Addit tamen Bonosum merito reprehensum de Mariæ filiis, eique unicum fuisse paucis adstruit.

[Anno 392]

1. De Bonoso direxistis ** episcopo, quibus vel pro veritate, vel pro modestia nostram sententiam sciscitari voluistis. Sed cum hujusmodi fuerit concilii Capuensis judicium, ut finitimi Bonoso atque ejus accusatoribus judices tribue-

* Incertum quis sit hujus epistolæ auctor, et ad quos missa fuerit. Forte unus ex Italiæ metropolitanis, forte Ambrosius noster ipse, sed nomine tantum alicujus synodi scribens, ut verisimile est, Illyriæ episcopis.

** *Direxistis*, nimirum epistolas

10. Sed forte aliquis dicat : Non igitur erat turpe, ut vir nudus per omnia iret per populos; cum ei et virilis sexus et muliebris occurreret? Non ipsa species offendebat oculos omnium, et maxime mulierum? Nonne ipsi nos inspicere nudos plerumque reveremur? Denique idcirco indumentis operiuntur genitalia hominum, ne deformi visu obtutum, aciemque perstringant oculorum intuentium.

11. Adquiesco et ego : sed considera quæ figura sit facti hujus, quidve prætendat species hujusmodi; eo quod ita nudi ambulabunt pueri Judæorum et virgines in captivitatem deducti : *Sicut puer*, inquit, *meus Esaias, vadit nudus et excalciatus*. Potuit quidem hoc et sermone exprimere, sed exemplo acerbare maluit; ut species ipsa plus incuteret horroris, et quod in prophetæ corpore aversabantur, in se pertimescerent. In quo igitur horror gravior turpitudinis, in corpore prophetæ, an in perfidorum peccato, quod tantam meritis suis ærumnam incidit captivitatis?

12. Quid si in prophetico corpore nihil opprobrii? Ille enim corporalibus non intendebat, sed spiritalibus. Namque in excessu mentis non dicit : *Audiam*, quid loquar; sed, *quid loquatur in me Deus*. Neque adtendit utrum nudus, an vestitus sit. Denique Adam ante peccatum nudus erat, sed nudum se nesciebat; quia erat indutus virtutibus: posteaquam vero peccatum commisit, nudum se esse vidit, et texit. Noe nudatus erat, sed non erubescebat; quia erat plenus jucunditatis, et spiritalis lætitiæ. Denique qui eum risit ut nudum, ipse mansit perpetuæ obnoxius opprobrio turpitudinis. At vero Joseph ne turpiter nudaretur, vestem reliquit, et nudus aufugit. Quis igitur turpis, illa quæ vestem alienam tenuit, an is qui suam exuit?

13. Sed ut plenius liqueat quia non se, neque ea quæ juxta pedes sunt, prophetæ adspiciunt, sed cœlestia; lapidabatur Stephanus, et videbat cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem : et ideo lapidum ictus non sentiebat, corporis non considerabat vulnera; sed oculis erat Christo affixus, illi adhærebat. Ergo et Esaias nudum se non conspicabatur; sed divinæ vocis organum se præbebat; ut promeret quod in eo loquebatur Deus.

14. Sed esto ut se videret, poterat non facere quod jubebatur? Poterat turpe arbitrari, quod imperabat Deus? Sara quia risit, incredulitatis coarguta est : Abraham laudatus, quia in verbo Dei non hæsitavit : et donatus remuneratione maxima; quia jubente Deo pie posse fieri credidit etiam parricidium.

15. Hic igitur quid verecundiæ esset prophetæ, ubi aliud gerebatur, et aliud figurabatur? Judæi propter flagitia sua destituti a Domino Deo, cœperant vinci ab adversariis suis, conferre se volebant ad Ægyptios; ut sibi essent præsidio adversum Assyrios, qui redire magis ad fidem, si boni consulerent, debuissent. Iratus Dominus, significat vanam illos spem gerere, qui offensam Domini putarunt majore peccato levandam; cum illi ipsi vincendi forent, in quorum auxiliis populus Judæorum confideret : hoc secundum historiam.

16. Figura autem illa, quia in Ægyptiis confidit qui luxuriis deditus est, mancipatus lasciviæ. Nemo autem se luxui committit, nisi qui recedit a præceptis Dei veri. Ubi autem cœperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis, et mentis sacrilegia. Ergo qui non sequitur Dominum Deum suum, ingurgitat se luxuriæ ac libidini, pestiferis corporis passionibus. Qui autem se ingurgitaverit atque immerserit hujusmodi volutabris, perfidiæ laqueos incurrit : *Sedit* enim *populus manducare et bibere*, et fieri sibi Deos poposcit. Unde docet Dominus quoniam qui duobus istis flagitiorum generibus dederit animam suam, exuitur indumento, non vestis laneæ, sed vividæ virtutis; cujus amictus non temporalis, sed æternus est. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LIX.

Nuntiato Jacobi presbyteri secessu ex Perside in Campaniam, hujus plagæ tranquillitatem laudat, tumultus queis Mediolanum agitabatur, illi opponens.

[Anno circiter 393]

Ambrosius Severo *episcopo.*

1. Ex ultimo Persidis profectus sinu Jacobus frater et compresbyter noster, Campaniæ sibi ad requiescendum littora, et vestras elegit amœnitates. Advertis quibus in locis quasi ab hujus mundi vacuam tempestatibus suppetere sibi posse præsumserit securitatem, ubi post diuturnos labores reliquum vitæ exigat.

2. Remota enim vestri ora littoris non solum a periculis, sed etiam ab omni strepitu tranquillitatem infundit sensibus, et traducit animos a terribilibus, et sævis curarum æstibus ad honestam quietem; ut illud commune omnium specialiter vobis videatur congruere et convenire, quod ait David de sancta Ecclesia: *Ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam.* Etenim liber animus a barbarorum incursibus, et præliorum acerbitatibus, vacat orationibus, inservit Deo, curat ea quæ sunt Domini, fovet illa quæ pacis sunt et tranquillitatis.

3. Nos autem objecti barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur omnium molestiarum freto, et pro his laboribus et periculis graviora colligimus futuræ vitæ pericula. Unde de nobis propheticum illud concinere videtur: *Pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum.*

4. Etenim in istius mundi tenebris, quibus obumbratur veritas futuræ perfectionis; cum annum tertium et quinquagesimum jam perduxerim in hoc corpore situs, in quo tam graves jamdudum sustinemus gemitus, quomodo non in tabernaculis Æthiopum tendimus, et habitamus cum habitantibus Madian? Qui propter tenebrosi operis conscientiam dijudicari etiam ab homine mortali reformidant: *Spiritalis enim dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur.* Vale, frater, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

4.

EPISTOLA LX.

Paternum filio neptem ex filia uxorem tradere cogitantem a proposito ipsa nominum consideratione deterret. Id legi divinæ congruum negat, itemque pietati, ac Cæsareis constitutionibus: tum solutis quibusdam objectiunculis, easdem nuptias non expedire confirmat.

[Anno circiter 393]

Ambrosius Paterno.

1. Paterni quidem unanimi mei salutationem legi, sed consultationem haudquaquam paternam; ut velis filio neptem copulare ex filia: sed nec avo te, nec patre dignam. Itaque quid consulueris, considera; omne enim quod agere volumus, prius nomen facti ejus interrogemus, et tunc utrum laude an vituperatione dignum sit, æstimabimus. Verbi gratia, misceri mulieri quibusdam voluptas est, medicorum etiam pueri corporibus utile ferunt: sed considerandum utrum conjugi, an extraneæ; deinde nuptæ, an innuptæ. Si quis desponsata sibi et tradita utatur, conjugium vocat: qui alienæ expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimitur plerumque tentandi audacia. Hostem ferire victoria est, reum æquitas, innocentem homicidium: quod si quis perspiciat animo, revocat manum. Ergo etiam tu quid consulas, quæso tecum retractes.

2. Conjugium vis inter filios nostros componere. Quæro utrum pares copulandi, an impares, sint? Sed, nisi fallor, compares appellari solent. Boves qui jungit ad aratrum, equos ad currum, pares eligit, et ut ætas conveniat et forma, nec natura discrepet, nec decoloret diversitas. Tu copulare paras filium tuum, et neptem ex filia, hoc est, ut accipiat sororis suæ filiam, diversa licet matre quam socrus editus. Interroga nominum religionem: nempe avunculus iste illius, illa hujus neptis* vocatur. Nec ipse te revocat sonus nominum; cum hic avum resonet, illa hoc nomen

* Observa vocem *neptis* ab Ambrosio in hac epistola positam et pro filii filia veteri significato, et pro filia fratris recenti usurpatione, quæ tandem sola invaluit apud Italos et Gallos.

ad avunculum, quod ad avum referat? Quanta deinde etiam reliquorum confusio vocabulorum? Idem avus et socer vocabere, ea quoque tibi neptis et nurus diverso nomine nuncupabitur. Mutuabuntur etiam fratres diversa vocabula, ut illa socrus fratris sit, iste gener sororis. Nubat avunculo suo neptis, et immaculatorum pignorum caritas illecebroso amore mutetur.

3. Super hoc igitur meam a sancto viro episcopo vestro exspectari sententiam dicis. Non opinor, neque arbitror. Nam si ita esset, et ipse scribendum putasset: non scribendo autem significavit quod nequaquam hinc dubitandum arbitraretur. Quid enim est, quod dubitari queat; cum lex divina etiam patrueles* fratres prohibeat convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu? Hic autem gradus tertius est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur.

4. Sed prius sacræ legis scita interrogemus, prætendis enim in tuis litteris, quod permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimetur, eo quod non sit prohibitum. Ego autem et prohibitum adsero; quia cum leviora interdicta sint de patruelibus fratribus, multo magis hoc quod arctioris est plenum necessitudinis, interdictum arbitror. Qui enim leviora adstringit, graviora non solvit, sed alligat.

5. Quod si ideo permissum putas, quia specialiter non est prohibitum; nec illud prohibitum sermone Legis reperies, ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet, quia non est prohibitum? Minime; interdictum est enim naturæ jure, interdictum est lege, quæ est in cordibus singulorum: interdictum est inviolabili præscriptione pietatis, titulo necessitudinis. Quanta hujusmodi invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, et tamen interdicta sunt quadam voce naturæ?

6. Multaque sunt quæ licet facere, sed non expedit; omnia enim licent, sed non expediunt: omnia licent, sed non ædificant. Si ergo etiam ab iis nos revocat Apostolus, quæ non ædificant; quomodo faciendum putamus, quod et non licet Legis oraculo, et non ædificat, discrepante pietatis ordine? Et tamen illa ipsa vetera, quæ fuerant duriora, temperata sunt per Evangelium Domini Jesu. *Transierunt vetera, ecce facta sunt nova.*

7. Quid tam solemne quam osculum inter avunculum et neptem, quod iste quasi filiæ debet, hæc quasi parenti? Hoc igitur inoffensæ pietatis osculum suspectum facies de talibus cogitando nuptiis, et religiosissimum sacramentum caris pignoribus eripies.

8. Sed si divina te prætereunt, saltem imperatorum præcepta, a quibus amplissimum accepisti honorem, haudquaquam præterire te debuerunt. Nam Theodosius imperator etiam patrueles fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora; et tamen illi invicem sibi æquales sunt: tantummodo quia propinquitatis necessitudine, et fraternæ societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit debere, quod nati sunt.

9. Sed dicis alicui relaxatum. Verum hoc legi non præjudicat; quod enim in commune statuitur, ei tantum proficit, cui relaxatum videtur, longe diversa invidia. Illud tamen licet in veteri Testamento legimus, ut aliquis uxorem suam sororem diceret; istud inauditum, ut quisquam neptem suam in uxorem accipiat, et conjugem dicat.

10. Jam illud pulcherrimum, quod negasti neptem tuam avunculo suo tuo filio propinquo semini convenire; quia non agnationis copuletur necessitudine. Quasi vero et uterini fratres, id est, diverso patre, sed eadem matre geniti, possint diverso sexu inter se in conjugium convenire; cum et ipsi agnationis jus habere non queant, sed cognationis tantum sibi titulo connexi sint.

* Qui ex duobus fratribus nascuntur, fratres patrueles, sororesque patrueles appellantur. Sed enim si alter sit masculus, altera femina, qui ex duobus fratribus, sive altero fratre, sive altera sorore nascuntur, æque fratres patrueles vocantur, a digniore transsumta significatione; et sic etiam maritos vocamus, cum et uxorem virumque ejus intelligimus.

11. Unde oportet ab ea discedas intentione, quæ etiam si liceret, tamen tuam familiam non propagaret; debet enim tibi filius noster nepotes, debet etiam neptis carissima pronepotes. Vale cum tuis omnibus.

EPISTOLA LXI.

Cynegium de consultatione sua commendat.

[Anno circiter 393]

Ambrosius Cynegio *.

1. Quam ingenuo commendasti pudore, quia de eo consuleres, quod non probares, sed morem gereres parenti; ut pietatem non læderes, securus quod non aliud a me posset referri, nisi quod sanctas deceret necessitudines.

2. Ego vero libenter tua in me onera suscepi, et avo neptem, ut opinor, refudi. Quam nescio plane qua opinione nurum sibi fieri desiderabat, ut avum socero mutaret. Plura non opus est, ne hoc quoque accedat ad verecundiam. Vale, fili, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXII.

Cur Mediolano secesserit, ac mature eodem redierit, declarato, gratiisque Deo propter opem Theodosio præstitam actis, voluntati ejusdem principis obsequuturum se pollicetur. Cujus pietatem summe commendans, ut clementia utatur, petit.

[Anno circiter 394]

Ambrosius Theodosio *imperatori*.

1. Arbitratus es, beatissime Imperator, quantum ex augustis litteris tuis comperi, me longe abesse ab urbe Mediolanensium, quia res tuas crederem a Deo destitui. Sed non ego ita imprudens, aut virtutis et meritorum tuorum immemor abfui, ut non præsumerem cœleste auxilium pietati tuæ adfore, quo Romanum imperium a barbari latronis immanitate, et ab usurpatoris indigni solio vindicares.

2. Festinavi igitur illico reverti, posteaquam illum, quem jure declinandum putaveram, jam abesse cognovi; non enim ego Ecclesiam Mediolanensem dereliqueram Domini judicio mihi commissam: sed ejus vitabam præsentiam, qui se sacrilegio miscuisset. Redii itaque circiter kalendas augustas, ex illo die hic resedi. Hic me, Auguste, clementiæ tuæ apices repererunt.

3. Gratias Domino Deo nostro, qui fidei tuæ pietatique respondit; et formam veteris restituit sanctitatis; ut videremus nostro tempore, quod in Scripturarum lectione miramur, tantam in præliis divini auxilii fuisse præsentiam, ut nulli vertices montium adventus tui cursum retardarent, non hostilia arma impedimentum aliquod adferrent.

4. Pro his gratias me censes agere oportere Domino Deo nostro: faciam libenter conscius meriti tui. Certum est placitam Deo esse hostiam, quæ vestro offertur nomine, et hoc quantæ devotionis et fidei est? Alii imperatores in exordio victoriæ arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum: clementia tua hostiam Deo parat, oblationem et gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domino desiderat.

5. Etsi ego indignus atque impar tanto muneri, et tantorum votorum celebritati; tamen quid fecerim scribo. Epistolam pietatis tuæ mecum ad altare detuli, ipsam altari imposui, ipsam gestavi manu, cum offerrem sacrificium; ut fides tua in mea voce loqueretur, et apices Augusti sacerdotalis oblationis munere fungerentur.

6. Vere Dominus propitius est imperio Romano; quandoquidem talem principem, et parentem principum elegit, cujus virtus et potestas in tanto imperii constituta culmine triumphali, tanta sit humilitate subnixa, ut virtute imperatores, humilitate vicerit sacerdotes. Quid exoptem? quidve desiderem? Omnia habes; ex tuis itaque summam votorum capessam; pius es, Imperator, clementiam habes maximam.

7. Opto tamen tibi etiam atque etiam incrementa pietatis, qua nihil Dominus præstantius dedit; ut per tuam clementiam Ecclesia Dei sicut innocentium

* Paterni filius, ad quem epist. præced.

pace et tranquillitate gratulatur, ita etiam reorum absolutione lætetur. Ignosce maxime his, qui non ante peccarunt. Dominus clementiam tuam conservet, Amen.

EPISTOLA LXIII.

Quod pridem ad Theodosium non scripserit, excusat; seque ad eum mittere diaconum significans, ut ipsius preces pro quibusdam in Ecclesiæ asylum receptis admittat, petit.

[Anno 394 sub finem]

Ambrosius Theodosio *imperatori.*

1. Quamvis proxime scripserim augustæ clementiæ tuæ etiam secundo, mihi tamen non satis fuit velut pari vice sermonis officium reddidisse; cum beneficiis clementiæ tuæ tam frequentibus oppigneratus sim, ut nullis officiis possim compensare quæ debeo, beatissime atque augustissime Imperator.

2. Itaque ut prima occasio non prætermittenda fuit, quia per cubicularium tuum clementiæ tuæ gratias agerem, et alloquii mei officium repræsentarem; maximæ ne desidiæ putaretur fuisse potius quam necessitatis, quod tempore superiore non scripserim. Itaque requirenda mihi causa fuit, qua pietati tuæ deferrem debitum salutationis obsequium.

3. Merito autem ad præferendam epistolam meam filium meum Felicem diaconum misi, simul ut mei vicem officii repræsentaret, memoratum quoque pro his qui ad matrem pietatis tuæ Ecclesiam, petentes misericordiam, confugerunt; quorum lacrymas sustinere non potui, quin adventum clementiæ tuæ meis obsecrationibus prævenirem.

4. Grande est quod petimus, sed ab eo cui Dominus inaudita et admiranda concessit, ab eo cujus clementiam novimus, et obsidem pietatem tenemus. Unde plus expectare nos confitemur; quoniam ut te virtute vicisti, ita etiam tua te vincere debes pietate. Victoria enim tua antiquo more, vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, et sancto Jesu Nave, et Samueli, atque David, non humana æstimatione, sed cœlestis gratiæ effusione tibi collata censetur: hic pietatem æqualem poscimus, cujus merito tanta victoria ipsa quæsita est.

EPISTOLA LXIV.

Vercellensem Ecclesiam episcopo propter intestinas contentiones diutius orbatam dolens, concordiam qua Eusebius olim fuerat electus, laudat; utque Christum in medio sui stantem habere eadem Ecclesia studeat, suadet. Hinc invehitur in Sarmationem et Barbatianum, qui e monasterio profugi, abstinentiam ac virginitatem quas abjecerant, aliis invidebant? Addit reparatum esse mundum abstinentia; et hæreticos illos Epicuro ipso deteriores: horumque doctrina hominem converti in pecudem, immo infra nonnulla animalia dejici. Laudantur memoratæ virtutes, et observandæ proponuntur. Quæ dotes in eligendo episcopo considerandæ: Quamtumve periculum si vel eligatur indignus, vel digno non obediatur? Divinam esse debere electionem, electum vero alienum ab iracundia, et continentia præcellentem. Quam eximius requiratur in Vercellensi Ecclesia, ubi cum vita clericali monastica conjuncta fuerit ab Eusebio. Hujus ac Dionysii laus, et clericalis monasticæque vitæ comparatio. Post quæ Vercellensibus pulcherrima virtutum præcepta dantur.

[Anno 396]

Ambrosius servus Christi vocatus episcopus Vercellensi Ecclesiæ, et iis qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. Gratia vobis a Deo Patre et unigenito Filio ejus adimpleatur in Spiritu sancto.

1. Conficior dolore quia Ecclesia Domini, quæ est in vobis, sacerdotem adhuc non habet, ac sola nunc ex omnibus Liguriæ atque Æmiliæ, Venetiarumque vel cæteris finitimis Italiæ partibus hujusmodi eget officio, quod ex ea aliæ sibi Ecclesiæ petere solebant, et quod verecundius est, mihi adscribitur vestra intentio*, quæ affert impedimentum. Nam cum sint in vobis dissensiones, quomodo possumus aliquid aut nos decernere, aut vos eligere, aut quisquam adquiescere; ut inter dissi-

* *Intentio* hic nihil aliud est quam contentio, id est, animorum in sua cujusque opinione pertinacia. Hæc autem Ambrosio imputabatur, quod pro sua metropolitani auctoritate illam sopire et componere teneretur.

dentes suscipiat hoc munus, quod inter convenientes vix sustinetur?

2. Hæc illa est confessoris institutio, hæc justorum soboles patrum, qui sanctum Eusebium quem numquam ante cognoverant, posthabitis civibus, simul ut viderunt et probaverunt: tantumque interfuit, ut probaretur; quantum, ut videretur? Merito vir tantus evasit, quem omnis elegit Ecclesia: merito creditum quod divino esset electus judicio, quem omnes postulavissent. Convenit igitur ut sequamini exemplum parentum, præsertim cum a sancto confessore institutos tanto meliores patribus esse oporteat, quanto vos melior doctor instituit atque erudivit; modestiæque vestræ et concordiæ insigne edere, ut congruatis adsensu ad postulandum sacerdotem.

3. Etenim si juxta Dominicam sententiam, quod duobus convenerit super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet, inquit, illis a Patre meo, qui in cœlis est; *ubi* enim *sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum*: quanto magis ubi plena est in nomine Domini congregatio, ubi universorum postulatio congruit, dubitare nos nequaquam oportet, ibi Dominum Jesum et voluntatis auctorem, et petitionis arbitrum fore, et ordinationis præsulem, vel largitorem gratiæ?

4. Facite ergo vos dignos videri, quorum in medio Christus sit. Ubi enim pax, ibi Christus; quia pax Christus: ubi justitia, ibi Christus; quia Christus justitia. Sit in medio vestrum, ut videatis eum; ne dicatur et vobis: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis.* Non illum viderunt Judæi, in quem non crediderunt: nos illum devotione conspicimus, fide cernimus.

5. Stet igitur in medio vestrum, ut aperiantur vobis cœli, qui enarrant gloriam Dei, ut voluntatem ejus faciatis, et operemini opus ejus. Qui videt Jesum, cœli ei aperiuntur, sicut aperti sunt Stephano dicenti: *Ecce video cœlos apertos, et Jesum stantem ad dexteram Dei.* Stabat Jesus quasi advocatus: stabat quasi sollicitus, ut Stephanum athletam suum certantem juvaret: stabat quasi paratus, ut coronaret suum martyrem.

6. Stet igitur et vobis, ut eum non timeatis sedentem; sedens enim judicat, sicut Daniel dicit: *Throni positi sunt, et libri aperti sunt, et antiquus dierum sedit.* In octogesimo autem et primo psalmo scriptum est: *Deus stetit in congregatione deorum: in medio autem deos dijudicat.* Sedens igitur judicat, stans dijudicat; et judicat de imperfectis, inter deos autem dijudicat. Stet vobis ut defensor, ut bonus pastor; ne vos lupi incursent graves.

7. Quo non otiose nostra admonitio deflectit; audio enim venisse ad vos Sarmationem et Barbatianum vaniloquos homines, qui dicant nullum esse abstinentiæ meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes æstimari pretio, delirare eos qui jejuniis castigent carnem suam, ut menti subditam faciant. Quod numquam fecisset, numquam scripsisset ad instituendum alios Paulus apostolus, si deliramentum putasset. Gloriatur itaque dicens: *Sed castigo corpus meum, et servituli redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar.* Ergo qui non castigant corpus suum, et volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur.

8. An quidquam tam reprobum, quam quod ad luxuriam, ad corruptelam, ad lasciviam provocat; quam incitamentum libidinis, illecebra voluptatis, incontinentiæ fomes, incendium cupiditatis? Quæ istos Epicureos nova schola misit? Non philosophorum, ut ipsi aiunt, sed imperitorum, qui voluptatem prædicent, delicias suadeant, castimoniam nulli usui esse ducant. Fuerunt nobiscum, sed non fuerunt ex nobis; neque enim pudet dicere, quod dicit evangelista Johannes. Sed hic positi primo jejunabant, intra monasterium continebantur: nullus erat luxuriæ locus, interdicta ludibriosæ disputationi licentia.

9. Hoc delicati non potuerunt ferre. Abierunt foras: deinde volentes redire, non sunt recepti; pleraque enim audieram, quæ deberem cavere: monueram,

nihil profeceram. Effervescentes itaque disseminare talia cœperunt, quibus incentores essent vitiorum omnium miserabiles. Perdiderunt utique quod jejunaverunt: perdiderunt quod se aliquo continuerunt tempore. Nunc itaque diabolico studio invident aliorum operibus bonis, quorum ipsi fructu exciderunt.

10. Quæ virgo audiat nullum præmium esse integritatis, et non ingemiscat; absit enim ut facile credat, certe ut non studia deponat, et intentionem suæ mentis inflectat? Quæ vidua cum compererit nullum esse fructum viduitatis, mallet servare fidem conjugii, et in tristibus degere, quam se credere lætioribus? Quæ conjugii districta vinculo, si audiat quod nullus honos castitatis sit, non possit incuriosa tentari corporis aut mentis facilitate? Et ideo Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiæ, gloriam integritatis personat.

11. Frustra ergo dicit Apostolus: *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis.* Et ne forte dicant: Non de omnibus mundi nos dicimus fornicariis, sed dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius; sed qualiscumque vita ejus accepta sit Deo; et ideo addidit Apostolus: *Non utique fornicariis hujus mundi;* et infra: *Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum quidem sumere. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* Et ad Ephesios: *Fornicatio autem, et omnis immunditia, et avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos.* Et statim subinfert: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei.* De baptizatis utique dictum liquet; ipsi enim accipiunt hæreditatem, qui baptizantur in morte Christi, et consepeliuntur cum ipso, ut cum ipso resurgant. Ideo hæredes Dei, cohæredes Christi sunt: hæredes Dei; quia transcribitur in eos Dei gratia: cohæredes Christi; quia renovantur in vitam ipsius: hæredes quoque Christi; quia datur illis per mortem ipsius tamquam testatoris hæreditas.

12. Isti igitur magis sibi debent adtendere, qui habent quod possint amittere, quam qui non habent. Isti majore agere custodia, isti cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta debent, quæ maxime ex cibo, potuque oriuntur. Denique *sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere.*

13. Ipse quoque Epicurus, quem isti sibi magis sequendum quam apostolos putant, adsertor voluptatis, etsi neget invectricem mali esse voluptatem, non negat tamen ex ea fieri quædam, ex quibus generentur, mala: denique nec luxuriosorum vitam reprehensibilem videri, quæ repleatur delectationibus; nisi vel doloris, vel mortis quatiatur metu. Atque hic quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voluptatem in homine Deo auctore creatam adserit principaliter, sicut Philomarus ejus sectator in epitomis suis disputat, et hujus allegat stoicos esse auctores sententiæ.

14. Sed hoc divina scriptura redarguit, quæ serpentis insidiis atque illecebris infusam Adæ atque Evæ voluptatem docet. Siquidem ipse serpens voluptas sit, et ideo variæ ac lubricæ, et velut veneno quodam corruptelarum infectæ passiones voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis constat deceptum Adam excidisse a mandato Dei, et fructu gratiæ. Quomodo igitur voluptas ad paradisum revocare nos potest, quæ sola nos paradiso exuit?

15. Unde et Dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus jejunavit; ut sciremus quia aliter illecebras mali non possumus vincere. Denique ipse diabolus primum tentamentorum suorum spiculum de voluptate intorsit, dicens: *Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.* Unde ait Dominus: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei;* et noluit facere, cum posset, ut magis lectionis studio quam voluptati intendere nos salutari præcepto doceret. Et quia isti jejunandum negant, qua

causa Christus jejunaverit, adstruant; nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium. Denique in posterioribus docuit non facile malum posse, nisi nostro vinci jejunio, dicens : *Hoc genus dæmoniorum non ejicitur, nisi in oratione et jejunio.*

16. Quid etiam sibi vult Scriptura, quæ docet jejunasse Petrum, et jejunanti atque oranti de baptizandis gentibus revelatum mysterium; nisi ut ostenderet etiam ipsos sanctos, cum jejunant, tunc fieri præstantiores? Denique Moyses cum jejunaret, Legem accepit. Et ideo Petrus cum jejunaret, edoctus est novi Testamenti gratiam. Daniel quoque jejunii merito ora clausit leonum, futurorumque temporum vidit negotia. Aut quæ nobis salus esse potest, nisi jejunio eluerimus peccata nostra; cum scriptura dicat : Jejunium, et eleemosyna a peccato liberat!

17. Qui sunt ergo hi præceptores novi, qui meritum excludant jejunii? Nonne gentilium vox ista est dicentium: *Manducemus et bibamus.* Quos bene irridet Apostolus dicens : *Si secundum hominem pugnavi Ephesi ad bestias, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus et bibamus; cras enim moriemur*, hoc est : Quid mihi profuit usque ad mortem contentio, nisi ut hominem redimerem meum? Quia frustra redimitur, si nulla est spes resurrectionis. Ac per hoc, spe omni resurrectionis amissa, manducemus et bibamus: non amittamus fructum præsentium, qui futurorum nullum tenemus. Illorum ergo est cibis et potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant.

18. Denique Epicurei dicunt adsertores voluptatis, quia mors nihil ad nos; quod enim dissolvitur, insensibile est : quod autem insensibile, nihil ad nos. Quo demonstrant corpore se tantum, non mente vivere, nec animæ fungi, sed carnis solius munere, qui secessione animæ corporisque dissolvi munus suæ vitæ omne existiment, perire merita virtutum, atque animæ omnem vigorem, totos se deficere cum corporis sensu, nihil reliquiarum superesse animæ, cum ipsum corpus non statim resolvatur. Prius ergo dissolvitur anima quam corpus; cum secundum suam opinionem vel carnem et ossa considerare debeant, quæ post mortem supersunt : secundum veram autem adsertionem negare non debeant resurrectionis gratiam?

19. Merito ergo hos redarguens Apostolus, monet nos ne talibus labamur opinionibus, dicens : *Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala. Sobrii estote juste, et nolite peccare*; ignorantiam enim Dei quidam habent. Bonum ergo sobrietas; quia peccatum ebrietas est.

20. Quid quod ille ipse Epicurus defensor voluptatis, cujus ideo frequentem facimus mentionem, ut hos aut gentilium discipulos, et epicuream probemus sectam sequi : aut illum ipsum, quem ipsi philosophi a suo excludunt consortio tamquam patronum luxuriæ, tolerabiliorem his esse doceamus? Clamat ergo ille, ut Demarchus adserit, quia non potationes, neque comessationes, nec filiorum soboles, nec feminarum copulæ, nec piscium copia aliorumque hujusmodi, quæ splendido usui parantur convivii, suavem vitam faciant, sed sobria disputatio. Denique addidit quod ii copiis convivii moderato utantur, qui non immoderate eas quærunt. Succo solo et pane vel aqua qui libenter utitur, despuit deliciarum epulas; quia multæ ex his generantur molestiæ. Etiam alibi dicunt : Non immoderatæ epulæ, non potationes voluptatis suavitatem generant, sed continens vita.

21. Cum igitur illos abdicaverit philosophia, hos non excludit Ecclesia? Si quidem et illi, quod malæ causæ habent, se adsertionibus suis impugnant frequenter. Nam etsi principalis eorum sententia sit quod nullam suavitatem voluptatis putent, nisi quæ cibo potuque percipiatur; tamen intelligentes in tam reprehensibili definitione versari se sine summo dedecore non posse, ac deseri ab omnibus, fuco quodam probabilium disputationum eam colorare voluerunt; adeo ut diceret quidam ex iis : Dum studemus delectationi per

epulas et cantus, amisimus eam quæ per verbi, quo solo salvi esse possumus, infunditur perceptionem.

22. Nonne isti dispares, discolores in hac multiformi disputatione nobis videntur? Quos adeo Scriptura condemnat, ut non præterierit eos, quos Apostolus redarguebat, dicente Luca in Actibus apostolorum, qui eum librum historico stylo scripsit: Quidam autem epicurei et stoici philosophi disputabant cum eo; et quidam dicebant: *Quid sibi vult hic seminiverbius? Alii autem: Novorum dæmoniorum videtur prænuntiator esse.*

23. Ex hoc tamen numero non immunis gratiæ abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius areopagites cum Damari uxore sua, aliisque multis credidit. Itaque illi doctissimorum et eloquentium cœtus simplici disputatione victos se esse credentium exemplo manifestarunt. Quid igitur sibi isti volunt, qui tentant eos pervertere, quos acquisivit Apostolus, quos redemit Christus sanguine suo? Quod asserunt baptizatos intendere non debere virtutum disciplinis, nihil illis obesse comessationes, nihil voluptatum affluentiam, insipientes esse eos qui iis careant: virgines oportere nubere, filios facere: similiter et viduas iterare, quod semel male virili admixtione expertæ sint; etiamsi se continere possint, errare eas quæ nolint iterare copulam.

24. Quid ergo? Placet ut hominem exuentes, induamus pecudem: et exspoliantes Christum, vestiamur aut supervestiamur amictus diaboli? Sed cum ipsi doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverint, eo quod pecudem viderentur cum homine includere: nos ut belluinos usus humano infundamus pectori, et rationabili menti inscribamus irrationabiles ritus ferarum!

25. Quamquam multa genera sint animantium, quæ amisso pari, concubitus indulgere nesciant, et tamquam solitariæ vitæ ævum exigant: plurima quoque herbis vescantur simplicibus, nec aliam nisi fonte puro sitim restinguere noverint: canes quoque videas frequenter interdicto cibo temperare sibi, ut jejuna fame ora suspendant, si imperetur abstinentia. Ab hoc igitur revocantur homines, quod didicerunt per hominem etiam mutæ non prævaricari bestiæ?

26. Quid autem pulcrius abstinentia, quæ facit etiam juventutis annos senescere: ut fiat morum senectus? Namque ut redundantia ciborum ac temulentia etiam maturior ætas calescit; ita mitigatur juventutis ferocitas epularum parcimonia, irriguoque fontis. Exterior ignis aquæ infusione extinguitur, non mirum si etiam interior æstus corporis fluviali potu refrigeratur; cibo enim flamma alitur ac deficit. Siquidem fœnum, stipula, lignum, oleum, atque hujusmodi alimenta ignis sunt, quibus pascitur: ea si detrahas, vel non suggeras, etiam ignis sopitur. Similiter ergo vapor corporis cibo alitur aut minuitur: cibo excitatur, cibo solvitur. Luxuria igitur mater libidinis est.

27. Quid quod naturæ conveniens temperantia est, atque illi divinæ legi, quæ in ipso rerum ortu omnium fontes potui, fructus arborum esui dedit? Vinum post diluvium justus ad tentationem sui reperit. Utamur ergo temperantiæ naturali cibo, utinamque possimus! Sed quia non omnes fortes, ideo Apostolus ait: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates.* Non ergo propter voluptatem bibendum est, sed propter infirmitatem. Pro remedio igitur parcius, non pro deliciis redundantius.

28. Denique Elias, quem Dominus ad virtutis erudiebat perfectionem, ad caput suum encryphiam * et vas aquæ reperit: et ideo in virtute escæ illius quadraginta diebus jejunavit. Patres nostri, cum mare transirent pedibus, aquam non vinum bibebant. Daniel et Hebræi pueri patrio cibo, et aquæ potu, ille furorem leonum repressit, illi ardentem ignem innoxio videre tactu circa membra sua pasci.

29. Et quid de viris loquar? Judith luxuriosæ Holophernis haudquaquam in-

* Græcis ἐγκρυφίας et ἐγκρύφιος panis est subcinericius.

flexa convivio, solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exuit, ducem militiæ suis manibus occidit. Exemplum evidens, quod et illum terribilem populis bellatorem virum luxuria sua emollivit, et hanc feminam temperantia cibi fortiorem viris fecit. Non hic in sexu suo victa est natura, sed in cibo suo vicit. Esther regem superbum suis inclinavit jejuniis. Anna octoginta quatuor annos in viduitate sua jejuniis et obsecrationibus in templo die ac nocte serviens, Christum agnovit, quem Johannes abstinentiæ magister et quidam novus terrarum Angelus annuntiavit.

30. O stultum Elisæum, qui silvestribus grumis et amaris pascebat prophetas! immemorem Scripturarum Esdram, qui memoria Scripturas reddidit! insipientem Paulum, qui gloriatur in jejuniis; si nihil prosunt jejunia!

31. Sed quomodo non prosunt, quibus vitia purgantur? Quæ si deferas cum humilitate, cum misericordia, ut Esaias Spiritu divino loquutus est, ossa tua pinguescent, et eris sicut hortus ebrius. Pinguescit igitur anima tua, virtutesque ejus spiritali adipe jejunii, et fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuæ; ut sit in te sobrietatis ebrietas, sicut illud est poculum, de quo ait Propheta: *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est!*

32. Sed non illa solum laudabilis, quæ parca est ciborum temperantia; sed etiam illa quæ concupiscentiæ. Denique scriptum est: *Post concupiscentias tuas ne eas, et a voluptate tua vetare. Si dederis animæ tuæ concupiscentiam, gaudio eris inimicis tuis;* et infra: *Vinum et mulieres apostatare faciunt etiam sapientes.* Unde et Paulus etiam in ipsis conjugiis temperantiam docet; EST ENIM velut quidam adulter incontinens in matrimonio, qui legem Apostolicam prævaricatur.

33. Quid autem loquar quanta sit virginitatis gratia, quæ meruit a Christo eligi; ut esset etiam corporale Dei templum, in qua corporaliter, ut legimus, habitavit plenitudo divinitatis? Virgo genuit mundi salutem, virgo peperit vitam universorum. Sola ergo non debet esse virginitas, quæ omnibus in Christo profuit? Virgo portavit, quem mundus iste capere ac sustinere non potest. Qui cum ex Mariæ nasceretur utero, genitalis tamen septum pudoris, et intemerata virginitatis conservavit signacula. Itaque in Virgine Christus reperit, quod suum esse vellet, quod sibi omnium dominus adsumeret. Per virum autem et mulierem caro ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo.

34. Quid de altera Moysi sorore Maria loquar, quæ feminei dux agminis, pedes transmisit pelagi freta? Quo munere autem venerabilis Thecla etiam leonibus fuit; ut ad pedes prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ sacrum deferrent jejunium; nec procaci oculo virginem, nec ungue violarent aspero; quoniam et ipso adspectu virginitatis violatur sanctitas.

35. Denique qua reverentia virginitatis loquutus est sanctus Apostolus: *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino.* Præceptum non habet, consilium habet; non enim præcipitur, quod supra legem est: sed magis dato suadetur consilio. Nec auctoritas præsumitur, sed demonstratur gratia: nec a quocumque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. Horum ergo meliora quam apostolorum consilia? Apostolus dicit: *Consilium do;* isti dissuadendum putant, ne qua studeat virginitati.

36. Cujus quantam laudem brevi versiculo propheta expresserit, vel potius Christus in propheta, debemus cognoscere. *Hortus,* inquit, *clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus.* Christus hoc dicit ad Ecclesiam, quam vult esse virginem, sine macula, sine ruga. Bonus hortus virginitas, quæ plurimos boni ferat fructus odoris. *Hortus clausus;* quia undique vallata est muro castitatis. *Fons signatus;* eo quod virginitas sit fons et origo pudicitiæ, quæ inviolata custodiat integritatis signacula: in quo fonte imago Dei luceat;

quia cum munditia corporis congruit etiam puritas simplicitatis.

57. Nec potest dubitare quisquam quod Ecclesia virgo sit, quam etiam in Corinthiis despondit apostolus Paulus, virginem castam adsignare Christo. In superiore igitur epistola dat consilium, et existimat bonum esse munus virginitatis; ut nullis instantis sæculi turbetur necessitatibus, nulla illuvie coinquinetur, nullis exagitetur procellis: in posteriore sponsor est Christo, quod virginitatem Ecclesiæ in illius plebis consignare possit integritate.

58. Responde mihi nunc, Paule, qua ratione propter instantem necessitatem des consilium? Quoniam *qui sine uxore est, sollicitus*, inquit, *est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo.* Et addidit: *Et mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu.* Habet igitur murum suum adversus mundi hujus turbines, et ideo septo divinæ munita protectionis nullis sæculi flabris inquietatur. Bonum ergo consilium; quia in consilio utilitas est, in præcepto laqueus. Consilium invitat voluntarios, præceptum adstringit invitos. Si qua ergo sequuta fuerit consilium, et eam non pœnituerit, adquisivit utilitatem: si quam vero pœnituerit, non habet quod accuset Apostolum; ipsa enim de infirmitate sua judicare debuit: et ideo sibi voluntatis suæ rea est, cujus graviore quam ferre posset, laqueo se ac nodo ligavit.

59. Itaque tamquam bonus medicus, qui et fortibus stabilitatem virtutis conservare cupiat, et infirmis salubritatem dare, aliis dat consilium, aliis demonstrat remedium: *Qui infirmus est, olera manducet*, accipiat uxorem: qui validior est, fortiorem virtutis cibum expetat. Meritoque adjunxit: *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis; et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit. Mulier vincta est legi, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium; puto enim, et ego Spiritum Dei habeo.* Hoc est consilium Dei habere, explorare diligenter omnia, et quæ meliora sunt, suadere; quæ tutiora, demonstrare.

40. Providus ductor multas ostendit vias, ut qua vult unusquisque, quam sibi accommodam arbitratur, incedat; dummodo occurrat, quo possit in castris prætendere. Bona virginitatis via, sed sublimis et ardua validiores requirit. Bona etiam viduitatis, non tam difficilis, ut superior: sed confragosa et aspera cautiores exigit. Bona etiam matrimonii, plana et directa longiore circuitu ad castra sanctorum pervenit, ea plurimos recipit. Sunt ergo virginitatis præmia, sunt merita viduitatis, est etiam conjugali pudicitiæ locus. Gradus singularum sunt et incrementa virtutum.

41. State igitur in corde vestro, ne quis vos subruat, ne quis possit subvertere. Docuit nos Apostolus quid sit stare, hoc est, quod Moysi dictum est: *Locus* enim *in quo tu stas, terra sancta est;* nemo enim stat, nisi qui fide stat, nisi qui fixus stat sui cordis sententia. Alibi quoque legimus: *Tu autem hic sta mecum.* Utrumque ad Moysen a Domino dictum est, et: *Ubi tu stas, terra sancta est;* et: *Hic sta mecum*, hoc est, mecum stas, si stes in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fecunda sanctitatis, et opima virtutum messibus.

42. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparui, ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est: ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui. Tu rubus, ego ignis: ignis in rubo, ego in carne. Propterea ignis, ut tibi luceam, ut tuas spinas, ut tua peccata consumam, et meam tibi demonstrem gratiam.

43. Stantes ergo in corde vestro lupos fugate ab Ecclesia quærentes prædam tollere. Non sit in vobis desidia, non sit pravum os, lingua amarior. Nolite in concilio vanitatis sedere; scriptum est enim: *Non sedi in concilio vanitatis.* Nolite audire detrahentes de proximis;

ne dum auditis alios, provocemini; ut et ipsi derogetis proximis, et dicatur unicuique vestrum : *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas.*

44. Sedentes detrahunt, stantes autem Dominum benedicunt, quibus dicitur : *Ecce nunc benedicite Dominum, omnes servi Domini, qui statis in domo Domini.* Qui sedet, ut de corporeo usu loquar, quasi otioso resolvitur corpore, atque intentionem mentis relaxat. Stat autem speculator providus, explorator impiger, pervigil custos, qui prætendit in castris. Bellator quoque strenuus ante exspectatum stat in agmine, qui vult adversarii consilia prævenire.

45. Qui stat, *videat ne cadat.* Qui stat, obtrectare nescit; otiosorum etenim fabulæ sunt, quibus obtrectatio seritur, malignitas proditur. Unde ait Propheta : *Odio habui congregationem malignorum, et cum impiis non sedebo.* Et in trigesimo sexto psalmo, quem præceptis refersit moralibus, in principio statim posuit : *Noli malignari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem.* Malignitas plus nocet quam malitia; quia malignitas nec puram simplicitatem habet, nec apertam malitiam : sed absconditam malevolentiam. Difficilius autem caventur occulta, quam quæ sunt cognita. Unde et Salvator noster a spiritibus malignis cavendum admonet, quod nos blandarum specie voluptatum capiant, cæterarumque rerum simulatione; cum ad ambitionem, honorem, avaritiam, divitias, ad superbiam potentiæ lenocinia prætendunt.

46. Itaque cum in omni actu, tum maxime in episcopi petitione abesse debet malignitas, in quo vita formatur omnium; ut placido et pacifico judicio præferatur vir omnibus, qui eligatur ex omnibus, et qui medeatur omnibus : Etenim *mansuetus homo, cordis medicus est.* Cujus se medicum etiam Dominus in Evangelio loquutus est, dicens : *Non opus est sanis medicus, sed iis qui male habent.*

47. Bonus medicus, qui infirmitates nostras suscepit, sanavit ægritudines; et tamen iste, sicut est scriptum, non se honorificavit fieri summum sacerdotem : sed qui loquutus est ad eum, Pater dixit, *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Sicut et alibi dicit : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Qui quoniam typus futurus erat sacerdotum omnium, ideo carnem suscepit; *ut in diebus carnis suæ preces et supplicationes Deo Patri cum magna voce et lacrymis offerret : et ex iis quæ passus est, quamvis esset Filius Dei, discere videretur obedientiam, quam nos doceret, ut nobis fieret auctor salutis.* Denique consummatis passionibus, tamquam consummatus ipse, sanitatem dedit omnibus, peccatum tulit omnium.

48. Ideo et Aaron sacerdotem ipse elegit, ut non humana cupiditas in eligendo sacerdote præponderaret, sed gratia Dei, non voluntaria oblatio : nec propria adsumtio, sed cœlestis vocatio; ut is offerat munera pro peccatis, qui possit affici pro peccantibus : quia et ipse, inquit, gestat infirmitatem. Non sibi quis honorem debet sumere, sed vocari a Deo, sicut et Aaron; et ita Christus non exegit, sed accepit sacerdotium.

49. Denique cum ab Aaron per genus ducta successio, generis magis teneret hæredes, quam justitiæ consortes; propterea ad typum illius Melchisedech, quem in veteri Testamento legimus, verus Melchisedech, verus rex pacis, verus rex justitiæ venit; hoc enim habet nominis interpretatio; *sine patre, sine matre, sine generationis enumeratione, neque initium dierum, neque finem vitæ habens* : quod et ad Filium Dei refertur, qui matrem in illa divina generatione nescivit, patrem in hoc virginis Mariæ partu ignoravit; ex Patre solo natus ante sæcula, ex Virgine sola ortus in hoc sæculo, initium dierum habere utique non potuit, qui erat in principio. Quomodo autem vitæ finem haberet, qui vitæ auctor omnibus est? *Ipse principium et finis omnium.* Sed refertur et ad exemplum, ut tamquam sine patre et sine matre sacerdos esse debeat; in quo non generis nobilitas, sed morum eligatur gratia, et virtutum prærogativa.

50. Sit in eo fides, et morum matu-

ritas : non alterum sine altero, sed utrumque in uno cum bonis operibus conveniat et factis. Unde nos apostolus Paulus eorum vult esse imitatores, qui per fidem, inquit, et patientiam possident repromissiones Abrahæ, qui per patientiam promissæ sibi benedictionis meruit accipere et possidere gratiam. Imitatores nos sancti Aaron David propheta debere esse admonet, qui eum inter sanctos Domini ad imitandum nobis constituit, dicens : *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter invocantes nomen ejus.*

51. Dignus plane vir qui sequendus proponatur omnibus; nam cum dira mors propter contumaces in plebem serperet, medium se inter viventes morientesque objecit; ut mortem statueret, ne plures perirent. Vere vir mentis et animi sacerdotalis, qui se pro Domini grege quasi pastor bonus pio objiceret affectu. Itaque infregit aculeum mortis, impetum tenuit, transitum negavit. Pietas meritum adjuvit; quia pro ipsis se obtulit, qui resistebant.

52. Discant igitur dissidentes timere Domini commotionem, sacerdotes placare. Quid? Dathan et Abiron et Core nonne propter dissensionem hiatus terræ absorbuit? Nam cum instigassent Core et Dathan et Abiron ducentos quinquaginta viros adversus Moysen et Aaron, ut separarent se ab iis, insurrexerunt illi dicentes : *Satis sit vobis quod tota Synagoga, omnes sancti, et in ipsis Dominus.*

53. Unde iratus Dominus loquutus est ad omnem Synagogam. Consideravit et novit Dominus qui sunt ejus, et sanctos adduxit ad se : et quos non elegit, non adduxit ad se. Et jussit Dominus, ut eligerent sibi arulas, et incensum ponerent Core et omnes, qui cum eo insurrexerant adversum Moysen et Aaron sacerdotes Domini; ut qui electus esset a Domino, ipse sanctus confirmaretur inter levitas Domini.

54. Et dixit Moyses ad Core : *Audite me, filii Levi, numquid hoc pusillum est vobis, quod separavit vos Deus a synagoga Israel, et adduxit vos ad se; ut ministraretis ministeria Tabernaculi Domini?* Et infra : *Quæritis sacerdotio fungi, sic tu et omnis synagoga tua congregata ad Deum? Et Aaron quid est, quia murmuratis de eo?*

55. Consideratis igitur, quæ offensionis causæ extiterint, quod sacerdotio fungi indigni vellent, et propterea dissiderent, quod immurmurarent improbantes in sacerdotis sui electione judicium Dei : propterea totum populum metus ingens corripuit, pœnæ terror involvit universos. Obsecrantibus tamen omnibus, ne paucorum insolentia omnes perirent, designantur sceleris rei, et a totius populi corpore ducenti quinquaginta cum auctoribus suis separantur viri, immugiens terra in medio plebis scinditur, aperitur in profundum sinus, abripiuntur noxii, et ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis; ut nec aerem haustu, nec cœlum visu, nec mare tactu, nec terram contaminarent sepulcro.

56. Cessavit pœna, non cessavit malitia : ex hoc ipso immurmuratio exorta populi, quod per sacerdotes perisset populus. Qua indignatione Dominus perdidisset omnes, nisi Moysi et Aaron primo precibus inflexus, post etiam objectu sacerdotis sui Aaron maluisset ingratos majore veniæ pudore donare iis, quorum abnuebant gratiam.

57. Ipsa prophetissa Maria, quæ cum fratribus pede transmeaverat freta maris, quia Æthiopissæ mysterium adhuc nesciens, immurmuraverat adversus fratrem Moysen, lepræ maculis inhorruit; ut vix tanto esset absoluta contagio, nisi Moyses rogasset. Quamvis ad typum Synagogæ illa refertur admurmuratio, quæ Æthiopissæ istius, id est, Ecclesiæ ex gentibus sacramentum ignorans, quotidiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi, cujus fide etiam ipsa exuetur a perfidiæ suæ lepra, secundum quod legimus, quia *cæcitas ex parte in Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret.*

58. Et ut advertamus qui in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis quas Moyses per Tribus acceperat et recon-

diderat virga Aaron floruit; atque ita divini judicii munus spectandum in sacerdote populus advertit, ac destitit parem sibi humano judicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi prærogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod numquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo munere commissæ sibi florem potestatis, vel quia id quoque ad mysterium refertur? Nec otiose prope exitum vitæ Aaron sacerdotis hoc factum putamus. Declarari videtur populus senior, sacerdotalis longævæ infidelitatis vetustate cariosus, quod ultimis temporibus imitatione Ecclesiæ reformatus in studia fidei et devotionis, emortuum jam tot sæculis rediviva gratia florem remittat.

59. Quid autem illud significat, quod post defunctum Aaron non universo populo, sed soli Moysi qui est in sacerdotibus Domini, imperavit Deus ut exuviis Aaron sacerdotis filium ejus indueret Eleazarum; nisi ut cognosceremus quod sacerdos sacerdotem consecrare debeat, et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotalibus: ac tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibeat altaribus? Supplicaturus enim pro populo, eligi a Domino, et probari debet a sacerdotibus; ne quid sit, quod in ipso graviter offendat, cujus officium est pro aliorum offensa intervenire. Neque enim mediocris virtus sacerdotalis est, cui cavendum non solum ne gravioribus flagitiis sit affinis, sed ne minimis quidem? ut sit promptus ad misericordiam, promissum non remordeat, lapsum revocet, compatiatur dolori, mansuetudinem teneat, pietatem diligat, iram repellat vel decoquat: sit quidam lituus plebis excitandæ ad devotionem, mitificandæ ad tranquillitatem.

60. Vetus dictum est: Adsuesce unus esse; ut vita tua quamdam picturam exprimat, eamdem servans semper imaginem quam acceperit. Quomodo potest unus esse, qui nunc iracundia inflammatur, nunc indignatione gravi exæstuat, nunc vultu excandescit, nunc pallore immutatur, per momenta varius et discolor? Sed esto, sit naturæ irasci, aut plerumque causæ; hominis est tamen temperare iracundiam, non leonino raptari furore, ut non norit mansuescere, clamores non serere, nec acerbare familiare jurgium; scriptum est enim: *Vir iracundus effodit peccatum.* Non est unus duplici corde, non est unus qui se cohibere nescit in iracundia, de quo pulcre David ait: *Irascimini, et nolite peccare.* Non iram imperat, sed indulget naturæ: quam homo prævenire non potest, mitigare potest. Ergo etsi irascimur, affectus noster motum recipiat secundum naturam, non peccatum præter naturam. Quis enim ferat, si ipse se gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit?

61. Ideoque Apostolus formam dedit, quia et episcopum esse oportet irreprehensibilem; et alibi ait: *Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum.* Nam quomodo conveniunt sibi dispensantis misericordia, et cupientis avaritia?

62. Hæc posui, quæ cavenda acceperim: virtutum autem magister Apostolus est, qui cum patientia redarguendos doceat contradicentes, qui *unius uxoris virum* præcipiat esse, non quo exsortem excludat conjugii (nam hoc supra legem præcepti est), sed ut conjugali castimonia servet ablutionis suæ gratiam: neque iterum ut filios in sacerdotio creare Apostolica invitetur auctoritate; habentem enim dixit filios, non facientem, neque conjugium iterare.

63. Quod ideo non prætermisi, quia plerique ita argumentantur, unius uxoris virum dici post baptismum habitæ; eo quod baptismo vitium sit ablutum, quo adferebatur impedimentum. Et vitia quidem atque peccata diluuntur omnia; ut si quis contaminaverit suum corpus cum plurimis, quas nulla conjugii lege sociaverit, remittantur ei omnia: sed conjugia non resolvuntur, si quis iteraverit; culpa enim lavacro, non lex solvitur: nulla enim culpa con-

jugii, sed lex est. Quod legis est igitur non remittitur, quasi culpa : sed tenetur, quasi lex. Ideo et Apostolus legem posuit, dicens : Si quis sine crimine est, unius uxoris vir. Ergo qui sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipendi : qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exuitur sacerdotis.

64. Diximus quid legis sit, dicamus etiam quid rationis. Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statuisse, sed etiam Patres in concilio Nicæni tractatus addidisse, neque clericum * quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut quid interesset inter populum et sacerdotem, si iisdem adstringerentur legibus? Debet præponderare vita sacerdotis, sicut præponderat gratia ; nam qui alios præceptis suis ligat, debet ipse legitima præcepta in se custodire.

65. Quam resistebam ne ordinarer! postremo cum cogerer, saltem ordinatio protelaretur! Sed non valuit præscriptio, prævaluit impressio **. Tamen ordinationem meam occidentales episcopi judicio, orientales etiam exemplo probarunt. Et tamen neophytus prohibetur ordinari, ne extollatur superbia. Si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est : si non deest humilitas competens sacerdotio, ubi causa non hæret, vitium non imputatur.

66. Quod si in aliis Ecclesiis tanta suppetit ordinandi sacerdotis consideratio, quanta cura expetitur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab episcopo, monasterii continentia, et disciplina Ecclesiæ? Hæc enim primus in occidentis partibus diversa inter se Eusebius sanctæ memoriæ conjunxit; ut et in civitate positus instituta monachorum teneret, et Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. Multum enim adjumenti accedit ad sacerdotis gratiam, si ad studium abstinentiæ, et ad normam integritatis juventutem adstringat, et versantes intra urbem abdicet usu urbis et conversatione.

67. Hinc illi processerunt viri, Elias, Elisæus, Johannes Elizabeth, qui pelliceis tunicis et caprinis exuviis induti, inopes atque egentes, angustiis et doloribus afflicti in solitudinibus errabant, inter alta et condensa montium, invia rupium, speluncarum horrida, fovearum vadosa, quorum conversatione dignus orbis terrarum non erat. Hinc illi Daniel, Ananias, Azarias, Misael, qui in aula regia pascebantur, jejunio alebantur tamquam in desertis, cibo aspero, potuque obvio. Meritoque regii servuli regnis prævaluerunt, et captivitatem decusso jugo contemserunt, potestates subegerunt, elementa vicerunt, naturam ignis extinxerunt, hebetarunt flammas, obtuderunt aciem gladii, strinxerunt leonum ora; et ubi infirmiores fieri æstimabantur, ibi fortiores reperiebantur : non refugiebant ludibria humana, quia cœlestia sperabant præmia : non horrebant tenebras carceris, quibus æterni luminis gratia refulgebat.

68. Hos sequutus Eusebius sanctus exivit de terra sua, et de cognatione sua, et domestico otio peregrinationem prætulit. Pro fide quoque exsilii dura præoptavit atque elegit, conjuncto sibi sanctæ memoriæ Dionysio, qui posthabuit imperatoris amicitiam exsilio voluntario. Itaque memorabiles viri circumdati armis, vallati exercitu, cum raperentur de Ecclesia majore, triumphabant de imperio; quia contumelia terrestri mercabantur mentis fortitudinem, regni potentiam, quibus militaris manus, armorum strepitus extorquere non potuit fidem, subegerunt bestialis animi feritatem, quæ nocere sanctis nequivit. Ira enim regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes.

---

* Vocem *clericum*, ad diaconos et subdiaconos restringi constat. Cæterum canon ille de quo loquitur Ambrosius in canonibus Nicæni concilii non reperitur.

** *Præscriptio* idem hic sonat ac ecclesiastica seu canonica constitutio : *impressio* autem vis est atque impetus popularis.

69. Confessus est victum se esse, qui rogabat ut mutarent sententiam : sed illi validiorem calamum suum ferreis gladiis arbitrabantur. Denique vulnerata est perfidia, ut occideret, non est vulnerata sanctorum fides : non desiderarunt patrium sepulcrum, quibus reservabatur cœleste domicilium. Erraverunt toto orbe, ut nihil habentes, et possidentes omnia. Quocumque missi essent, locus deliciarum putabatur; neque enim illis quidquam deerat, quibus fides locuples abundabat. Denique locupletabant alios, ipsi inopes ad sumtum, opimi ad gratiam. Tentabantur, sed non mortificabantur, in jejuniis, in laboribus, in custodiis, in vigiliis. Evaserunt de infirmitate fortes. Non exspectabant deliciarum illecebras, quos saginabat fames : non adurebat eos torrida æstas, quibus refrigerabat æternæ spes gratiæ : non frangebant glacialis plagæ frigida, quibus ferventi spiritu vernabat devotio : non verebantur vincula hominum, quos Jesus solverat : non desiderabant redimi a morte, qui præsumebant a Christo resuscitari.

70. Denique sanctus Dionysius exegit votis, ut in exsilio vitam poneret; ne regressus confusa institutis seu usu infidelium studia plebis aut cleri inveniret : meruitque hanc gratiam; ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret. Itaque ut Eusebius sanctus prior levavit vexillum confessionis; ita beatus Dionysius in exsilii locis priori* martyribus titulo vitam exhalavit.

71. Hæc igitur patientia in sancto Eusebio monasterii coaluit usu, et durioris observationis consuetudine hausit laborum tolerantiam. Namque hæc duo in adtentiore christianorum devotione præstantiora esse quis ambigat, clericorum officia, et monachorum instituta? Ista ad commoditatem et moralitatem** disciplina, illa ad abstinentiam adsuefacta atque patientiam : hæc velut in quodam theatro, illa in secreto : spectatur ista, illa absconditur. Ideo bonus athleta ait : *Spectaculum facti sumus huic mundo et Angelis.* Dignus sane qui spectaretur ab Angelis, cum luctaretur, ut ad Christi bravium perveniret; cum certaret, ut in terris vitam Angelorum institueret, in cœlo nequitiam Angelorum refelleret : colluctabatur enim nequitiis spiritalibus. Merito mundus eum spectabat, ut mundus imitaretur.

72. Hæc ergo vita in stadio, illa in spelunca : hæc adversus confusionem sæculi, illa adversus carnis appetentiam : hæc subjiciens, illa refugiens corporis voluptates : hæc gratior, illa tutior : hæc se ipsam regens, illa semetipsam coercens : utraque tamen se abnegans, ut fiat Christi, quia perfectis dictum est : *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Sequitur ergo Christum, qui potest dicere : *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus.*

73. Negabat se Paulus, cum sciens quia vincula et tribulationes eum manerent in Hierusalem, voluntarius se offerret periculis, dicens: *Nec facio animam meam cariorem mihi, dummodo consummem cursum meum, et ministerium verbi, quod accepi a Domino Jesu.* Denique circumstantibus plurimis, plorantibus et obsecrantibus, non reflexit animum : ita fides promta dura sui censor est!

74. Hæc ergo dimicat, illa se removet : hæc illecebras vincit, illa refugit : huic mundus triumphatur, illi exsulat : huic mundus crucifigitur, vel ipsa mundo, illi ignoratur : huic plura tentamenta, et ideo major victoria; illi infrequentior lapsus, facilior custodia.

75. Denique ipse Elias, ut confirmaretur verbum oris ejus, missus est a Domino, ut se ad torrentem absconderet Chorath. Minabatur Achab, minabatur Jezabel, timuit Elias et exsurrexit, et iterum in virtute escæ intelligibilis quadraginta diebus ambulavit, et quadraginta noctibus usque ad montem Dei Choreb, et introivit in spelun-

* *Priori*, id est potiori, quod nempe diuturni exsilii labores ac molestiæ cruento sed brevi martyrio præferantur.

** *Commoditatem*, qua nimirum proximorum necessitatibus inserviat, et se accommodet. — *Moralitas* vero hic idem est ac morum facilitas.

cam, et requievit ibi; et sic postea missus est, ut ungeret reges. Duratus igitur ad patientiam est solitudinum incolatu, et tamquam pastus ad virtutis adipalem agresti alimento processit fortior.

76. Johannes quoque in deserto adolevit, et Dominum baptizavit; et constantiam illic prius exercuit, ut postea regem increparet.

77. Et quia de sancti Eliæ habitatione deserti nomina locorum non otiosa quasi feriati præterivimus, quid significent repetendum videtur. Missus est Elias ad torrentem Chorath, ibi eum corvi alebant, mane panem afferebant, ad vesperam carnes. Non immerito mane panis adferebatur; quia confirmat cor hominis. Quo enim cibo nisi mystico aleretur propheta? Ad vesperam caro ministrabatur. Intellige quæ legis, quia Chorath intellectus est; Choreb omne cor *, vel quasi cor dicitur, Bersabee quoque puteus septimi, aut juramenti latina interpretatio est.

78. Primum Elias in Bersabee concessit ad sanctæ legis mysteria, divinique juris sacramenta: postea ad torrentem mittitur, ad illum fluminis impetum, qui lætificat civitatem Dei. Utrumque advertis unius auctoris Testamentum: vetus Scriptura quasi puteus profunda atque obscurior, unde cum labore haurias: non plena; quia adhuc qui impleret eam, non venerat. Denique postea ait: *Non veni Legem solvere, sed implere.* Ideo ad fluvium transire sanctus a Domino jubetur; quoniam qui de novo Testamento biberit, non solum flumen est; sed etiam flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ, flumina intellectus, flumina cogitationis, flumina spiritalia: quæ tamen perfidiæ aruerunt tempore, ne sacrilegi biberent, potarent perfidi.

79. Ibi prophetam Domini agnoscebant corvi, quem non agnoscebant Judæi. Pascebant corvi, quem genus regale illud et nobile persequebatur. Quæ est Jezabel, quæ persequebatur, nisi Synagoga, vane fluens, vane abundans Scripturis, quas neque custodit, neque intelligit? Qui corvi pascebant, nisi quorum pulli eum invocant, quorum jumentis dat escam, ut legimus, *pullis corvorum invocantibus eum?* Sciebant illi corvi, quem pascerent: qui juxta intellectum erant, et ad illum cognitionis sacræ fluvium escam vehebant.

80. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit quæ scripta sunt. Dat ei succum fides nostra, dat ei alimentum noster profectus: mentes ille nostras sensusque pascitur, in nostro sermo ejus intellectu epulatur. Damus ei mane panem, qui in lumine Evangelii positi, conferimus ei nostri firmamenta cordis. His alitur, his viget, his jejunantium replet ora, quibus Judæorum perfidia nullum fidei cibum subministrabat. Jejunus est illic omnis sermo propheticus, cujus adipem interiorem non vident, exesus et tenuis, qui impinguare eorum fauces non potest.

81. Fortasse ideo deferebant ad vesperam carnes, quasi fortiores cibos, quos infirmi ingenio Corinthii non poterant sumere; et ideo lacte potabantur Apostolico. Esca ergo fortior ad vesperam mundi hujus deferebatur, mane panis. Et ideo quia Dominus hanc ministrari mandavit alimoniam, bene illud propheticum dici ei hoc loco convenit: *Exitu matutino et vespere delectabis;* et infra: *Parasti cibum illorum; quia ita est præparatio ejus.*

82. Sed satis de magistro dictum puto, nunc discipulorum vitam persequamur, qui in illam se laudem induerunt, hymnis dies ac noctes personant. Hæc nempe Angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare Dominum: student lectioni, vel operibus continuis mentem occupant, separati a cœtu mulierum, sibi ipsi invicem tutam præbent custodiam. Qualis hæc vita, in qua nihil sit quod timeas, et quod imiteris plurimum adest? Jejunii labor compensatur mentis placiditate,

* חרב, *hrb*, vulgo explicatur siccitas, desolatio, gladius. Sed ערב, *ârb*, unde Arabia, interpretatur mixtio, vesper, desertum, et *corvus*, qui et ipse ab hebraïca voce dubio procul ducit etymon.

levatur usu, sustentatur otio, aut fallitur negotio : non oneratur mundi sollicitudine, non occupatur alienis molestiis, non urgetur urbanis discursibus.

85. Huic vel servando, vel edocendo muneri advertitis qualis adhibendus magister sit, quem reperire possumus, si vestra unanimitas adspiret, si vos donetis invicem vobis, si quis ab altero se læsum putat. Non enim hæc sola est forma justitiæ, ut non lædas eum, qui te non læserit; sed etiam illa, ut etiam ei remittas, qui te læserit. Lædimur plerumque fraude alterius, dolo proximi : numquid hoc virtutis putamus, ut dolum dolo ulciscamur, fraudem referamus fraudibus? Etenim si justitia virtus est, crimine debet vacare, nec improbitatem improbitate refellere. Quæ enim virtus hoc a te fieri, quod in altero ipse punias? Contagio ista improbitatis non ultio est : nihil autem interest cui malefacias, utrum justo, an injusto, cum te malefacere non oporteat. Neque distat quomodo malignus sis, utrum vindicandi studio, an voto nocendi; cum malignitas in utroque genere non careat reprehensione. Nam malignum esse ab injusto nihil distat; ideoque tibi dictum est : *Noli malignus esse inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem;* et supra idem ait: *Odio habui congregationem malignantium.* Omnes utique complexus est, nullum excepit : malignitatem tenuit, non causam interrogavit.

84. Quæ autem melior forma quam justitiæ divinæ? Dicit enim Dei Filius: *Diligite inimicos vestros.* Et iterum dicit: *Orate pro persequentibus et calumniantibus vos.* Eousque perfectis studium adimit ultionis, ut lædentium caritatem imperet. Et quoniam in veteri Scriptura dixerat : *Mihi vindictam, et ego retribuam,* in Evangelio ait orandum pro iis qui læserint; ne in eos vindicet, qui vindicandum promisit : vult enim ex tua dimittere voluntate, in quo ex sua convenitur promissione. Quod si vindictam requiris, habes quia injustus amplius suis punitur opinionibus, quam judiciariis severitatibus.

85. Et quoniam nemo potest esse sine aliquibus adversis, id agamus, ne nobis nostro vitio adversa accidant. Nemo enim gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. Unde molesta et plena contentionis declinemus negotia, quæ neque fructum habent, et impedimentum adferunt. Quamquam id agere debemus, ne nos arbitrii nostri pœniteat, aut facti : Prudentis est enim prospicere, ne frequenter eum pœniteat sui; numquam enim pœnitere solius est Dei. Quis vero justitiæ fructus, nisi mentis tranquillitas? Aut quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? Qualis forma fuerit domini, talis totius domus est status. Quod si domui quæruntur ista, quanto magis in Ecclesia, *ubi et dives et pauper, servus et liber, Græcus et Scytha, honoratus et plebeius, omnes in Christo unum sumus?*

86. Nemo præsumat, quia dives est, plus sibi deferendum. Ille est dives in Ecclesia, qui fide dives est; fideli enim totus mundus divitiarum est. Quid mirum si mundum fidelis possidet, qui possidet Christi hæreditatem, quæ pretiosior est mundo? *Sanguine pretioso redemti estis,* omnibus utique non solis pecuniosis dictum est. Sed si vultis divites esse, sequimini dicentem :*Sancti in omni conversatione estote.* Non solis divitibus dicit, sed omnibus; quia sine discrimine personarum judicat, ut bonus testis ejus Apostolus dicit: Et ideo non in remissione, non in fastidio, non in exaltatione cordis : sed *in timore,* inquit, *hoc incolatus vestri tempore conversamini.* Tempus accepistis hac in terra, non perpetuitatem : ipsi tempore utamini, qui sciatis vos migraturos.

87. Nolite in divitiis confidere; quia omnia illa hic relinquuntur, sola vos comitabitur fides. Erit sane etiam justitia comes, si fides prævia sit. Quid vos palpant divitiæ? *Non auro vel argento,* non possessionibus, non sericis vestibus, *de vana vestra conversatione redemti estis : sed pretioso sanguine Christi Jesu.* Ille ergo dives est, qui fuerit hæres Dei, Christi cohæres. Noli pauperem contemnere, ille te divitem fecit. Noli egentem fastidire : *Iste pauper*

clamavit, et Dominus exaudivit eum. Noli inopem refutare : et Christus pauper factus est, cum dives esset : sed propter te pauper factus est; ut te inopia sua divitem faceret. Noli quasi dives te adtollere : sine pecunia misit apostolos suos.

88. Denique primus eorum dixit : *Argentum et aurum non habeo.* Gloriatur in paupertate, quasi refugiat contaminationem. *Argentum*, inquit, *et aurum non habeo :* non, aurum et argentum. Nescit ordinem, qui nescit usum. *Argentum et aurum non habeo*, sed fidem habeo. Satis dives sum in nomine Jesu, quod super omne nomen est. Argentum non habeo, sed nec requiro; aurum non habeo, sed nec desidero : sed habeo quod vos divites non habetis, habeo quod pluris esse etiam vos arbitremini, et dono pauperibus; ut in nomine Jesu dicam : *Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta.*

89. Sed si vultis divites esse, estote pauperes. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spiritu : NON CENSUS divitem, sed animus facit.

90. Sunt qui se humiliant in multis divitiis, et recte, ac prudenter; satis enim dives omnibus naturæ lex est, cui cito invenias, quod abundet : cupiditatibus autem omnis divitiarum abundantia inopia est. Denique nemo pauper nascitur, sed fit. NON ERGO naturæ paupertas, sed opinionis est; ideoque cito invenitur dives naturæ, difficile cupiditati. Etenim quo plus unusquisque adquisierit, plus sitit, et quasi quadam inardescit ebrietate cupiditatum suarum.

91. Quid quasi necessarium quæritis cumulum divitiarum? NIHIL TAM necessarium, quam cognoscere quid non sit necessarium. Quid in carnem retorquetis excusationem? Non corporis venter insatiabilem, sed mentis avaritia facit. Numquid caro spem futuri abstulit? Numquid caro spiritalis gratiæ suavitatem ademit? Numquid caro fidem impedivit? Numquid caro aliquid tamquam furiosis dominis, vanis opinionibus adjudicavit? Plus amat caro moderatam frugalitatem, qua exuitur onere, induitur salubritate; quia sollicitudinem deponit, adsumit tranquillitatem.

92. Sed nec ipsæ divitiæ vituperabiles. Denique *redemtio animæ viri, divitiæ ejus;* quoniam qui pauperi donat, redimit animam suam. Est ergo et his materialibus divitiis virtuti locus. Quasi gubernatores estis in magno mari. Si quis bene gubernat suum navigium, cito transit fretum, ut perveniat ad portum : qui autem nescit regere suum censum, onere suo mergitur. Ideo scriptum est : *Possessio divitum civitas firmissima.*

93. Quæ est ista, nisi Hierusalem, quæ in cœlo est, in qua regnum est Dei? Bona hæc possessio, quæ fructus perpetuos facit. Bona possessio, quæ non hic relinquitur, sed illic possidetur. In hac possessione qui fuerit, dicit : *Portio mea Dominus.* Non dicit : Portio mea ab illis usque ad illos porrecta et diffusa terminos. Non dicit : Portio mea inter illos vicinos, nisi forte inter apostolos, inter prophetas, inter sanctos Domini; hæc est enim justo portio. Non dicit : Portio mea in pratis, non in silvis, non in campis; nisi forte in campis silvæ, in quibus invenitur Ecclesia, de qua scriptum est : *Invenimus eam in campis silvæ.* Non dicit : Portio mea greges equorum : *Mendax enim equus ad salutem.* Non dicit : Portio mea armenta boum, asini, oves; nisi forte inter illa se numerat armenta, quæ agnoscunt possessorem suum : et in illa asina vult consortium habere, quæ non refugit præsepe Christi : et illa ovis sibi portio est, quæ ad immolandum ducta est, et ille *Agnus coram tondente sine voce, qui non aperuit os suum;* cujus in humilitate judicium exaltatum est. Bene ait : *Coram tondente*, quia superflua, non propria in illa deposuit cruce : qui corpus exuit, non divinitatem amisit.

94. Non quicumque ergo dicit : *Portio mea Dominus.* Non avarus dicit; quia venit avaritia, et dicit : Mea portio es, ego te subditum habui, mihi servisti, mihi te in illo auro vendidisti, mihi te in illa possessione adjudicasti. Non dicit luxuriosus : Portio mea Christus; quia

venit luxuria, et dicit: Mea portio es, ego te in illo mihi mancipavi convivio, illis te cepi epularum retibus, ego te addictum teneo gulæ tuæ chirographo. An ignoras quia carius fuit mensæ tuæ quam vitæ pretium? Tuo te judicio revinco: nega, si potes, sed negare non potes. Denique nihil ad vitam reservasti, totum ad mensam expendisti. Non potest dicere adulter: *Portio mea Dominus;* quia venit libido, et dicit: Ego sum tibi portio, mihi te in illius adolescentulæ addixisti amore, in illius nocte meretricis in meas leges, in mea jura migrasti. Non dicit proditor: Portio mea Christus; quia statim irruit in eum nequitia mali, et dicit: Fallit te, Domine Jesu, meus est iste.

95. Habemus exemplum, quia cum Judas panem a Christo accepisset, immisit se in cor ejus diabolus, quasi possessionem suam vindicans, quasi portionis suæ jus retinens, quasi dicens: Non est tuus iste, sed meus: meus certe minister, tuus proditor; meus plane iste est. Denique tecum recumbit, et mihi servit: tecum epulatur, et mecum pascitur: a te panem accepit, a me pecuniam: tecum bibit, et mihi tuum sanguinem vendidit. Quam vera diceret, probavit. Denique Christus recessit ab eo, ipse quoque Judas reliquit Jesum, sequutus diabolum.

96. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit! Sed nos non refugiamus. Quis refugiat eum quem sequuntur alligati vinculis, sed vinculis voluntariis, quæ solvunt, non alligant, quibus vincti vinculis gloriantur dicentes: *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus.* Gloriosius ab hoc stringimur, quam aliis absolvimur et relaxamur. Quis igitur fugiat pacem? quis fugiat salutem? quis fugiat misericordiam? quis fugiat redemtionem?

97. Videtis, filii, quales evaserint, qui hæc sequuti sunt, quomodo operentur defuncti? Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam: et quas prædicamus in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. Nihil molliculum, nihil infractum ad laudem pervenit: *Regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud.* Festinantes patres agnum manducabant. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra: contradictiones animi non amat, sed traductionem ab infructuoso otio ad fructum laborum. Quid in crastinum differs? Potes et hodiernum diem lucrari; cavendum est enim ne et illum non teneas, et hunc amittas. Non exiguum detrimentum est vel horæ unius: et una hora totius vitæ portio est.

98. Sunt juvenes, qui cito volunt ad senectutem pervenire; ne subjaceant diutius seniorum arbitrio: sunt etiam senes, qui velint, si possint, ad juventutem redire. Quorum studium neutrum probo; quia juvenes fastidiosi præsentium, quasi ingrati mutationem vivendi requirunt, senes dilationem; cum possit et juventus senescere moribus, et senectus virere operibus. Neque enim emendationem morum magis ætas affert, quam disciplina. Quanto ergo magis nos oportet spem adtollere ad regnum Dei, ubi vitæ novitas, ubi gratiæ erit non ætatis commutatio?

99. Non otio, non somno merces paratur. Nullum opus dormientis est, nullus fructus otii: immo magis dispendium. Otiosus Esau amisit primatus benedictionis; quia maluit cibum accipere, quam quærere. Laboriosus Jacob apud utrumque parentem invenit gratiam.

100. Et tamen cum superior esset Jacob virtute et gratia, cessit fratris indignationi, qui sibi prælatum fratrem juniorem dolebat. Ideo scriptum est: *Date locum iræ;* ne alterius indignatio te quoque in peccatum trahat, dum vis resistere, dum vis vindicari. Potes et ab illo et a te removere culpam, si cedendum putes. Imitare patriarcham, qui de consilio matris longinqua petiit. Et cujus matris? Rebeccæ utique, hoc est, patientiæ. Cujus enim nisi patientiæ hoc consilium esse poterat? Amabat mater filium; maluit enim sibi eum exsulare quam Deo. Et ideo quia bona mater, utrique detulit, juniori tamen filio benedictionem, quam conservare poterat, dedit; non enim filium filio,

sed impigrum otioso prætulit, fidelem infido. Sed etiam filio ipsi seniori non parum contulit amandando minorem filium, ne parricidium faceret.

101. Itaque quoniam ob pietatem non propter improbitatem exsulabat a parentibus, loquebatur cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. Neque istis elatus est, cum fratri occurreret : sed humiliatus adoravit, non utique illum immitem, illum furibundum, illum degenerem ; sed eum quem in fratre considerabat. Ideoque adoravit septies, numero scilicet remissionis *; quia non hominem adorabat, sed eum, quem in carne hominis esse venturum prævidebat spiritu, ut tolleret peccata mundi. Quod tibi ex Petri responsione aperitur mysterium, dicente eo : *Si peccaverit in me frater meus, quoties remittam ei? Usque septies?* Vides quoniam peccatorum remissio, typus est illius magni sabbati, illius quietis perpetuæ gratiæ; et ideo contemplatione donatur.

102. Sed quid sibi vult quod et uxores, et filios, et omnes disposuit suos, et præcepit ut et ipsi adorarent super terram? Non utique ut elementum, quod plerumque repletur sanguine, in quo officina est scelerum, aut vastis plerumque horret cautibus, aut præruptis rupibus, aut sterili et jejuno solo : sed ut carnem præsidio nobis futuram. Et fortasse hoc illud est mysterium, quod te docuit Dominus dicens : *Non solum septies, sed etiam septuagies septies.*

103. Et vos igitur donate injurias vestras, ut sitis filii Jacob. Nolite exasperari sicut Esau. Imitamini sanctum David, qui tamquam bonus magister reliquit nobis quod imitaremur, dicens : *Pro eo ut diligerent me, detrahebant mihi : ego autem orabam;* et eum malediceretur, orabat. Bonum scutum oratio, qua contumelia excluditur, maledictum repellitur, et in ipsos qui maledixerint, frequenter retorquetur; ut suo telo vulnerentur : *Maledicent*, inquit, *et tu benedices.* Ambienda hominum maledictio, quæ adquirit Dominicam benedictionem.

104. Quod superest, carissimi, considerate quia Jesus extra portam passus est, et vos egredimini de hac terrena civitate; quia civitas vestra superior est Hierusalem. Ibi conversamini, ut dicatis : *Nostra autem conversatio in cœlis est.* Ideo Jesus exivit de civitate; ut vos exeuntes de hoc mundo, supra mundum sitis. Moyses solus qui Deum videbat, extra castra habebat tabernaculum quando loquebatur cum Deo : et hostiarum, quæ pro peccato fiebant, sanguis quidem altaribus inferebatur, corpora autem extra castra comburebantur; quia nemo intra mundi hujus vitia positus peccatum deponit, nec sanguis ejus acceptus est Deo, nisi de corporis hujus exeat inquinamento.

105. Hospitalitatem diligite, per quam sanctus Abraham invenit gratiam, Christum hospitio suscepit, filium Sarra meruit effœta jam senectute : Lot quoque Sodomitani excidii evasit ignem. Et tu potes suscipere Angelos, si advenientibus hospitium tuum offeras. Quid de Rahab dicam, quæ hoc munere invenit salutem?

106. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tamquam simul alligati. Consolamini in luctu positos : *Melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii.* Illic officii meritum boni, hic vitium lapsus refertur. Postremo illinc mercedem sperans, hic recepisti. Sentite de laborantibus tamquam simul laborantes.

107. Mulier viro deferat, non serviat : regendam se præbeat, non coercendam. Indigna est conjugio, quæ digna est jurgio. Vir quoque uxorem tamquam gubernator dirigat, tamquam consortem vitæ honoret, participet ut cohæredem gratiæ.

108. Matres, ablactate filios, diligite eos : sed orate pro iis ut longævi super terram sint, non in terra, sed super terram; nihil enim longævum in hac terra; et quod est diu, breve est et magis lubricum. Monete eos ut magis crucem Domini tollant, quam hanc vitam diligant.

* Septenarium remissionis numerum propter sabbati diem ac Jubilæi annum vocat S. Doctor.

109. Maria mater Domini ante crucem filii stabat : nullus me hoc docuit, nisi sanctus Johannes evangelista. Mundum alii concussum in passione Domini conscripserunt, cœlum tenebris obductum refugisse solem, in paradisum latronem, sed post piam confessionem receptum. Johannes docuit quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus matrem appellaverit, pluris putans quod victor suppliciorum pietatis officia matri exhibebat, quam quod regnum cœleste donabat. Nam si religiosum est, quod latroni donatur venia; multo uberioris pietatis est, quod a filio mater tanto affectu honoratur . *Ecce*, inquit, *filius tuus... Ecce mater tua.* Testabatur de cruce Christus, et inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. Condebat Dominus non solum publicum, sed etiam domesticum testamentum, et hoc ejus testamentum signabat Johannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ æternæ : quod non atramento scriptum est, sed Spiritu Dei vivi, qui ait : *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.*

110. Sed nec Maria minor, quam matrem Christi decebat. Fugientibus apostolis, ante crucem stabat, et piis spectabat oculis filii vulnera, quia exspectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem. Aut fortasse quia cognoverat per filii mortem mundi redemtionem aula regalis, etiam sua morte putabat se aliquid publico addituram muneri. Sed Jesus non egebat adjutore ad redemtionem omnium, qui omnes sine adjutore servavit. Unde et dicit. *Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber.* Suscepit quidem affectum parentis, sed non quæsivit alterius auxilium.

111. Hanc imitamini, matres sanctæ. quæ in unico filio dilectissimo tantum maternæ virtutis exemplum edidit; neque enim vos dulciores liberos habetis, neque illud Virgo quærebat solatium, quod alium posset generare filium.

112. Domini servis imperate non quasi conditione subditis, sed ita ut naturæ ejusdem cujus vos estis, consortes eos esse memineritis. Servi quoque dominis servite cum voluntate ; etenim unusquisque quod natus est, patienter debet suscipere : nec solum bonis, sed etiam asperis obedite dominis. Nam quæ est vestræ servitutis gratia, si bonis serviatis sedulo ? Sed si etiam asperos promereamini; nam liberi quoque nullam habent mercedem, si peccantes puniantur a judicibus : sed illa merces est: si etiam non peccantes. Et vos ergo contemplatione Domini Jesu, etiamsi difficilibus serviatis dominis, cum patientia mercedem habebitis. Siquidem ipse Dominus justus ab injustis passus est, et patientia mirabili peccata nostra suæ affixit cruci : ut qui illum imitatus fuerit, peccata sua sanguine suo diluat.

113. Ad summam, convertimini omnes ad Dominum Jesum. Sit in vobis vitæ hujus delectatio in bona conscientia, patientia mortis cum spe immortalitatis, confirmatio resurrectionis cum Christi gratia, veritas cum simplicitate, fides cum confidentia, abstinentia cum sanctitate, industria cum sobrietate, conversatio cum modestia, eruditio sine vanitate, sobrietas doctrinæ, fidelitas sine hæresis temulentia. Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus vobis, Amen.

SECUNDA CLASSIS,

QUARUM SCRIPTIONIS TEMPUS EFFUGIT EPISTOLAS COMPLECTENS.

EPISTOLA LXV.

Irenæo roganti cur manna quod olim pluit Israelitis, Christianis non pluat; respondet manna Dominici corporis typum fuisse, ac proinde ubi hoc præsens datum est, illud evanuisse. Addit insuper in eodem exstitisse figuram sapientiæ, quæ verus animarum cibus est, et cujus subtilitas ex variis Scripturæ locis commendatur.

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Quæris a me cur Dominus Deus manna pluerit populo patrum et nunc non pluat. Si cognoscis, pluit, et quotidie pluit de cœlo manna servientibus sibi. Et corporeum quidem illud manna hodie plerisque in locis invenitur: sed nunc non est tanti res miraculi; quia venit quod perfectum est. Perfectum autem panis de cœlo, corpus ex Virgine, de quo satis Evangelium te docet. Quanto præstantiora hæc superioribus? Illud enim manna, hoc est, panem illum qui manducaverunt, mortui sunt: hunc autem panem qui manducaverit, vivet in æternum.

2. Sed est spiritale manna, hoc est, pluvia spiritalis sapientiæ, quæ ingeniosis et quærentibus de cœlo infunditur, et irrorat mentes piorum, et obdulcat fauces eorum. Qui igitur intellexerit infusionem divinæ sapientiæ, delectatur, nec alium cibum requirit, nec in solo pane vivit, sed in omni verbo Dei. Qui curiosior fuerit, quærit quid sit istud quod melle dulcius sit. Respondet illi minister Dei: *Hic est panis, quem dedit tibi Deus manducare.* Quid sit iste panis, audi: *Sermo,* inquit, *quem ordinavit Deus.* Hæc ergo ordinatio Dei, hæc alimonia alit animam sapientis, et illuminat atque obdulcat, resplendens veritatis corusco, et mulcens tamquam favo quodam, ita diversarum virtutum suavitate et sermone sapientiæ: *Favi enim mellis sermones sunt boni,* sicut scriptum est in Proverbiis.

3. Cur autem minutum sit, causam accipe; quia et granum sinapis minutum est, quod comparatur regno cœlorum: et fides quæ sicut granum est sinapis, potest montes tollere, et jactare in mare. Et *fermento simile est regnum cœlorum, quod abscondit mulier in farinæ mensuris tribus, donec fermentetur totum.* Et Moyses caput vituli aurei comminuit sicut pulverem, et misit in aquam, et dedit populo bibere (incrassatum enim erat cor eorum perfidiæ immanitate) ut emolliretur *, et fidei sumeret subtilitatem. Denique illa mulier, quæ bene emoluerit, adsumetur ea autem quæ male emoluerit, derelinquetur.

4. Emole ergo et tu fidem tuam, ut sis sicut illa anima quæ Christi in se caritatem excitat, quam mirantur adscendentem virtutes cœlorum; quod sine offensione adscendat, et ex hoc mundo adscendat cum lætitia et jucunditate: sicut vitis propago, et sicut fumus se ad superna subrigat, fragrans odorem resurrectionis piæ, et suavitatem fidei,

* Mallemus scriptum, ut emoleretur; nam subtilitas comminuendo potius, quam emolliendo efficitur, et subjectum mulieris, quæ bene moluerit, exemplum favet: attamen reclamant mss. et editiones. Hæc editores Benedictini. Nobis autem prorsus errare videntur nimio plus subtiles viri. Namque hic agitur non de subtilitate cordis, sed certe fidei, quæ est semen cordis; fitque comparatio animi infidelis cum terra pingui et duriore, quæ ad excipiendum granum humore et mollificatione opus habet. Alioquin dixisset S. Doctor Moysen pro mola adhibuisse id ipsum quod emoluerat, quod absonum plane et incohærens foret.

sicut habes scriptum : *Quæ est hæc, quæ adscendit a deserto, sicut vitis propago fumo incensa, odorificata myrrha et thure ab omnibus pulveribus unguenti?*

5. Pulcre subtilitatem ejus expressit pulveris comparatione et unguenti commemoratione; quia in Exodo subtile legimus, et ex multis compositum thymiama illud esse incensum propheticum, quod est sanctorum oratio; ut dirigatur in conspectu Domini, sicut et David dicit : *Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo.* Denique græcus Καθευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ενωπίον σου dixit. Et in Apocalypsi Johannis legimus quia *stetit Angelus ante altare, habens thuribulum aureum, et data sunt ei thymiamata multa de orationibus sanctorum omnium. Et adscendit,* inquit, *fumus thymiamatum orationum sanctorum de manu Angeli in conspectu Dei.*

6. Et umbilicus animæ ac venter subtilis est illius, quæ adscendit ad Christum ideoque laudatur voce sponsi dicentis : *Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens mixto, venter tuus acervus tritici minuti inter lilia.* Est enim in omni doctrina tornatus, et potus spiritalis non deficiens plenitudine, et cœlestium secretorum cognitione. Venter quoque animæ mysticus, sicut umbilicus, quo ventre non solum fortem cibum sumit quo corda firmantur; sed etiam suavem ac florulentum, quo delectantur. Et fortasse hoc docuit Moyses multis orationibus et piis illud mitigandum sacrilegium.

7. In libro quoque Regnorum cum se Dominus sancto revelaret Eliæ, vox auræ tenuis præcessit, et statim se ei Dominus revelavit; ut cognoscamus ea, quæ corporea sunt, crassa esse et pinguia : ea quæ spiritalia, mollia et subtilia, ut non possint comprehendi oculis. Denique et spiritus sapientiæ subtilis et mobilis legitur in libro Sapientiæ, quia est in illa spiritus intelligentiæ, sanctus, unicus, multiplex, subtilis, et mobilis : qui sermones suos molat prius, ne quid offendat vel in sensu, vel in alloquio. Denique Babyloni illi, cum destruetur, dicetur . *Et vox molæ non audietur in te amplius.*

8. Hoc igitur manna subtile erat, et ad diem colligebatur, in diem alterum non servabatur; eo quod inventa sapientiæ in tempore sint gratiora, nec tam miranda quæ spatio temporis reperiuntur, quam illa quæ præsentis funduntur ingenii vivacitate : sive quia futura revelantur mysteria, eo quod servatum manna usque ad solis exortum, esui jam esse non posset, id est, usque ad Christi adventum habere gratiam : oriente autem justitiæ Sole, et splendidioribus Christi corporis et sanguinis sacramentis refulgentibus, cessarent inferiora, perfecta illa sumenda populo forent. Vale, et nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXVI.

Simplicianum cur hostiarum sanguis partim super altare, partim in crateras infunderetur, scire cupientem Ambrosius honorifice alloquutus, per cruoris partem, qua perfundebatur altare, mysteriorum cognitionem : per eam vero, quæ in crateras immittebatur, morum scientiam significari docet. Subdit insuper adventum Christi, qui utraque disciplina nos erudivit, quique proprio sanguine omnes redemit, in eodem sacrificio figuratum.

Ambrosius Simpliciano *salutem.*

1. Motum te, cum legeres, significasti mihi, quid sibi velit, quod Moyses post oblatum sacrificium, et immolatas Domino salutares hostias, dimidiam partem sanguinis in crateras miserit, dimidiam autem ad altare effuderit. Sed quid est, quod ipse dubites, et a nobis requiras; cum fidei et adquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragraveris, et quotidianæ lectioni nocturnis ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputaveris, acri præsertim ingenio etiam intelligibilia complectens; utpote qui etiam philosophiæ libros, quam a vero sint devii demonstrare soleas, et plerosque tam inanes esse, ut prius scribentium in suis scriptis sermo, quam vita eorum defecerit.

2. Tamen quia collatio sermonis, ut pecuniæ, magno est usui, atque ea maximus in commune emolumentum negotiationis profectus paratur, quam

mirabilis sit ista sanguinis divisio, reticere non queo. Pars enim ejus moralem sapientiæ disciplinam videtur significare, pars mysticam. Illa quæ in crateras mittitur, moralis est : hæc quæ ad altare effunditur, mystica; eo quod divino munere et adspiratione quadam humanis infundatur mentibus, ut convenientia et fidei plena de Deo sentiant.

3. Denique qui loquuti sunt de ejus majestate, et de cœlestibus, vel apostoli, vel sancti prophetæ, nonnisi ex revelatione demonstrata sibi loqui ausi sunt. Unde Paulus et raptum se in paradisum, et audisse se verba, quæ non licet homini loqui, in epistola sua testificatus est : Stephanus quoque vidit cœlos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem : et David propheta vidit sedentem. Nam de Moyse quid loquar, de quo dicit Scriptura, quod non surrexit amplius propheta in Israel, sicut Moyses, qui scivit Dominum facie ad faciem, in omnibus signis et prodigiis, quæ fecit in terra Ægypti.

4. Mystica ergo Deo libatur, qui splendore divinæ sapientiæ, cujus pater et genitor est, inflammat animæ vigorem ac mentem illuminat. Sapientia autem Dei Christus, in cujus pectore recumbebat Johannes, ut de principali illo secretoque sapientiæ hausisse divina proderetur mysteria. Denique ipse conscius muneris hoc scripsit, qui sibi, quod acceperat, vindicare, et suo adsignare ingenio reformidabat. Sed et ipse Dominus dicebat apostolis, os suum aperiens : *Accipite Spiritum sanctum;* quo declaravit se esse, qui Moysi dixerat : *Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui.* Ergo hæc sapientia divina, inenarrabilis, impermixta atque incorrupta sanctorum animis sui infundit gratiam, et cognitionem revelat, ut speculentur ejus gloriam.

5. Illa autem moralis sapientiæ disciplina est, quæ mittitur in crateras, et ex illis percipitur atque hauritur. Crateres igitur sensuum receptacula. Crateres oculi sunt duo, aures sunt, nares sunt, os quoque, et aliæ partes convenientes muneri; oculi enim visum recipiunt et ministrant, auditum aures, odorem nares, ora gustatum, et cætera. In istos crateres Verbum illud, in quo est principatus sacerdotii vel prophetiæ, effundit sanguinis sui partes; ut vivificet atque animet irrationabiles portiones, et faciat rationabiles.

6. Denique ubi Legis præcepta enumeravit atque annuntiavit populo, theoriam postea intelligibilis illius arcæ testimonii, vel candelabri, vel thymiamaterii loquuturus, immolavit hostias et libavit, sanguinis partem affundens altaribus sacris, partem autem infundens crateribus.

7. Fit ergo divisio mysticæ illius, hoc est, divinæ moralisque sapientiæ. Λόγος enim divisor est animarum atque virtutum : λόγος autem verbum Dei validum et acutum, quod pertransit ac penetrat usque ad divisionem animæ, virtutes quoque distinguit et dividit; cujus minister Moyses divisione sanguinis virtutum genera distinxit.

8. Et quia nihil præ cæteris in Lege, nisi Christi adventus annuntiatur, atque ejus præfiguratur passio; vide ne ista sit hostia salutaris, quam Verbum Deus in semet ipso obtulit, atque in suo immolavit corpore : quod primo moralem in Evangelio, sed etiam in Lege docuit disciplinam, et in sua patientia atque in ipso actu et opere monstravit, tamquam in crateras, ita in mores nostros sensusque transfundens velut substantiam quamdam et vitalia ipsa sapientiæ, quibus mentes hominum vivificavit ad virtutis seminarium, et instituta pietatis : deinde accedens ad altare, effudit hostiæ suæ sanguinem.

9. Itaque sive ita hæc accipias, pius, ut arbitror, sensus est : sive secundum Salomonem velis, concurrit æque, ut quia sanguinem misit in crateras Moyses propheta, cognoscas ipsum esse sanguinem, de quo scriptum est quia sapientia miscuit in cratere vinum suum, dicens ut relinquerent insipientiam, et quærerent sapientiam. Hauritur ergo de cratere sapientia, hauritur disciplina, hauritur intellectus, hauritur correctio, hauritur vitæ emendatio, hauritur morum et consiliorum temperatio, pie-

tatis gratia, virtutis incrementum, fons ubertatis.

10. Quod vero ad altare effundit sanguinem, ut intelligas licet ablutionem mundi, remissionem omnium peccatorum. Etenim sanguinem illum ad altare quasi hostiam effundit ad multorum exhaurienda peccata. Agnus enim hostia est, sed agnus non irrationabilis naturæ, sed divinæ potentiæ, de quo dictum est : *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Non solum enim mundavit sanguine delicta universorum, sed etiam divina potestate donavit. An non tibi videtur effudisse sanguinem suum, de cujus latere supra ipsum passionis altare aqua cucurrit et sanguis? Vale, et nos parentis affectu dilige, ut facis.

EPISTOLA LXVII.

Præmissa laude epistolarum, maxime quæ de re utili instituuntur, docet per id quod Aaron mulierum inaures in vituli caput conflaverit, significari ereptum serpentinis flatibus fidei signaculum, ac præmonstratam Judæorum idololatriam : per id vero quod fractis tabulis Moyses vitulum comminuit, indicari delendam superbiam ac perfidiam : per illud tandem quod in proximum jussit sævire, nos admoneri, ut consanguineos posthabeamus religioni, et quidquid Deo in nobis resistit, præcidamus.

Ambrosius Romulo.

1. Epistolarum genus propterea repertum, ut quidam nobis cum absentibus sermo sit, in dubium non venit : sed fit hoc usu exemploque pulcrius, si inter parentem ac filios crebra et jucunda alloquia cædantur; ut vere inter disjunctos corpore quædam imago referatur præsentiæ : his enim adolescit officiis amor, sicut tuis ad me, aut meis ad te augetur litteris. Sed hoc multo locupletius proximis tuæ dilectionis experiri cœpi affatibus, quibus me consulendum putasti, quid sibi vellet quod Aaron aurum detraxerit populo poscenti sibi fieri deos, et quod eo auro figuratum sit vituli caput, vel quod Moyses tam dure indignatus sit, ut juberet proximum quemque insurgere gladiis in necem proximi sui. Magnum est enim nullum pati absentibus damnum irrepere, non solum suavitatis, sed etiam collationis et liberalis scientiæ. Quid igitur de eo sentiam, quoniam exposcis, conferendi magis quam exponendi studio loquar.

2. Cum Moyses in monte Sina Legem acciperet, populus erat cum Aaron sacerdote ; et quamvis frequenter ad culpam lubricus, tamen quamdiu Lex dabatur, sacrilegio errasse non proditur. Verum ubi divinum conticuit oraculum, peccatum irrepsit, ut peterent sibi fieri deos. Coactus Aaron petiit annulos eorum, et inaures mulierum : quæ tradita in ignem misit, et conflatum est vituli caput.

3. Neque excusare tantum sacerdotem possumus, neque condemnare audemus. Non imprudens tamen, qui annulos Judæis et inaures abstulit; etenim qui sacrilegium moliebantur, nec fidei signaculum habere poterant, nec ornamenta aurium. Denique et patriarcha Jacob abscondit inaures cum simulacris gentium, quando in Sichimis abscondit; ut nullus audiret superstitiones gentilium. Pulcre autem dixit : *Deponite annulos et inaures aureas, quæ sunt in aures mulierum vestrarum;* non quo virorum inaures relinqueret, sed quod viros non habere manifestaret. Congrue quoque inaures auferuntur mulieribus, ne iterum Eva vocem serpentis audiret.

4. Et ideo quia sacrilegium audierant, conflatis earum inauribus, conflata est imago sacrilegii; qui enim male audit, conflare sacrilegium solet. Cur autem caput vituli exierit, sequentia docent; quia significabatur futurum quod Hieroboam posteriore tempore hoc genus sacrilegii induceret; ut populus Hebræorum adoraret vitulas aureas : sive quod omnis perfidia similis immanitatis atque insipientiæ bestialis sit.

5. Cujus rei indignitate percitus fregit tabulas Moyses, et comminuit vituli caput, atque in pulverem redegit; ut omnia impietatis aboleret vestigia. Fractæ sunt enim primæ tabulæ; ut repararentur secundæ, quibus per Evangelii prædicationem perfidia comminuta evanuit. Sic Moyses typhum illum dissipavit Ægyptium, et altitudinem extollentem

se compressit æternæ legis auctoritate. Unde et David ait : *Et confringet Dominus cedros Libani, et comminuet eas tamquam vitulum Libani.*

6. Itaque absorbuit populus omnem perfidiam ac superbiam, ne eum absorberet impietas et arrogantia. Melius est enim, ut unusquisque prævaleat carni et vitiis ejus; ne dicatur de eo quia devoravit eum mors prævalens, sed dicatur magis : *Devorata est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Et de Domino dictum : *De torrente in via bibet;* quia acetum accepit, ut absorberet universorum tentationes.

7. Quod autem occidi fecit a proximis proximos, filios a parentibus, a fratribus fratres, præceptum evidens, quia præferenda est religio necessitudini, pietas propinquitati : EA EST ENIM vera pietas, quæ præponit divina humanis, perpetua temporalibus. Unde et ipse Moyses ad filios Levi dixit : *Qui paratus est a Domino, veniat ad me. Et dixit illis: Hæc dicit Dominus Deus Israel : Imponite unusquisque gladium suum in femore suo, et pertransite;* ut contemplatione atque amore reverentiæ divinæ perimeretur omnis affectus necessitudinis. Et occisa quidem scribuntur tria millia hominum, nec numeri invidia movemur; quia melius est paucorum supplicio universos exui, quam in omnes vindicari. Neque vero aliquid durum videtur pro vindicta injuriæ cœlestis.

8. Denique sanctiora cæteris ad hoc munus eliguntur ministeria levitarum, quorum portio Deus : NESCIUNT ENIM suis parcere, qui nihil suum norunt; quoniam sanctis omnia Deus est. Est etiam ille levita verus ultor et vindex, qui carnem interimit, ut servet spiritum, qualis erat ille qui ait : *Castigo corpus meum, et servituti redigo.* Quid autem tam proximum, quam caro animæ? Quid tam proximum, quam sunt passiones corporis? Eas in se levita bonus interimit spiritali gladio, qui est verbum Dei bis acutum et validum.

9. Est et gladius spiritus, qui pertransit animam, sicut ad Mariam dictum est : *Tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur multorum cordium cogitationes.* Nonne caro animæ fraterno quodam copulatur consortio? Nonne etiam menti nostræ affinis et propinquus sermo est? Cum igitur comprimimus sermonem, ne multiloquio peccatum incidamus, jus germanitatis abrumpimus, et fraternæ vinculum propinquitatis dissolvimus; irrationabile quoque suum anima tamquam cognatum rationabili vigore dissociat.

10. Sic ergo Moyses docuit populum insurgere in proximos suos, per quos fides revocaretur, et virtus impediretur; ut desecaretur in nobis quidquid a virtute devium foret, confusum erroribus, vitiis innexum. Hac institutione populi meruit, ut non solum deliniret indignationem divinam, atque offensam averteret; verum etiam conciliaret gratiam.

11. Pro captu itaque nostro quid sentiremus, quoniam consuluisti, expressimus. Ipse si quid melius habes, nobiscum participato; ut ex te, et ex nobis discamus quid potius eligendum et sequendum sit. Vale, et ut filius nos dilige; quoniam et nos te diligimus.

EPISTOLA LXVIII.

Ubi ostensum est, quod Aaron filios excusanti Moyses adquieverit, innui sententiam cujusque circa proprium munus antecellere, idem locus consideratur. Inde colligitur raram esse veram pœnitentiam; ei enim officere naturam ac verecundiam, nec non affectuum velocitatem : ad hæc eam agi non posse, nisi extinctæ sint cupiditates, et vigeat amor justitiæ : propterea cassam fuisse Judæ resipiscentiam : nullam enim Deo acceptam, nisi sinceram : quæ res sub figura trium hircorum designabatur.

Ambrosius Simpliciano *salutem.*

1. QUANTUS sit unusquisque in suo munere, exemplo debet esse lectio, quæ jure te movit, quod Moyses ille, quo nemo præsentius Deum vidit, neque surrexit amplius in Israel propheta, qui Deum facie ad faciem, sicut Moyses videret : ille qui quadraginta diebus et noctibus jugiter cum Domino fuit, cum Legem acciperet in monte : ille, inquam, cui Deus dabat, quos loquere-

tur, sermones, invenitur magis Aaron fratris consilium quam suum probasse. Fuit ergo quisquam hominum Moyse prudentior et instructior? Atqui ipsum Aaron postea cum Maria circa Æthiopissæ personam legimus errasse.

2. Sed hoc ipsum diligenter discute, ubi Moyses scientia præponderet, ubi Aaron consilio. Moses magnus propheta, qui de Christo dixit: *Sicut me, ipsum audietis.* Et de quo ipse Dominus ait: *Si Moysen et prophetas non audiunt, nec si quis ex mortuis ad illos abierit, credent.* Ergo in causa prophetiæ præfertur Moyses sicut propheta: ubi autem causa, et munus, et officium sacerdotii est, præfertur Aaron sicut sacerdos. Tractemus ergo ipsum locum.

3. Immolatus erat hircus pro peccato, et oblatus in holocaustum. Quæsivit eum postea Moyses, et combustus fuerat: *Et iratus est Moyses ad filios Aaron Eleazar et Ithamar, qui superfuerant, dicens: Quare non manducastis, quod pro peccato immolatum est in loco sancto? Quoniam quidem sancta sanctorum sunt, hoc vobis dedi manducare; ut auferatis peccatum Synagogæ: et intus manducandum esse, sicut mihi præceptum est*, ait. Cum ergo iratum eum vidisset Aaron, placide respondit ei: *Si hodie obtulerint pro peccato suo holocausta sua contra Dominum, et acciderint mihi talia; manducabo quod pro peccato obtulerunt hodie? Numquid placebit Domino? Et audivit Moyses, et placuit illi.* Quid ista significent, consideremus.

4. Nihil peccare solius est Dei: emendare sapientis est, et corrigere erratum, et pœnitentiam gerere peccati. Id tamen est difficile in hac vita hominum. Quid enim tam rarum, quam ut invenias virum, qui se ipsum coarguat, et factum condemnet suum? Rara itaque confessio de peccato rara pœnitentia, rara in hominibus verbi ejus adsertio. Repugnat enim natura, repugnat verecundia: natura, quia omnes sub peccato; et qui carnem gerit, culpæ obnoxius est. Ergo repugnat natura carnis et illecebra sæculi innocentiæ integritatique. Repugnat etiam verecundia; quia erubescit unusquisque propriam culpam fateri, dum præsentia magis, quam futura cogitat.

5. Studebat autem Moyses peccati vacuam reperire animam, ut exuvias erroris deponeret, et nuda culpæ sine ullo sui pudore discederet: sed non invenit, quia cito impetus irrationabilis prævenit, et flamma quædam celerrimi motus animam depascitur, atque exurit ejus innocentiam; præponderant enim futuris præsentia, et violenta moderatis, et plura potioribus, et jucunda seriis, et asperis mollia, et tristibus læta, et illecebrosa rigidioribus, et præpropera tardioribus. Velox enim est iniquitas, quæ ad nocendum occasiones suggerit; quia *veloces pedes ejus ad effundendum sanguinem*: lenta autem virtus omnis et diuturna cunctatrix, ante judicat, et adorienda inspicit. Ita mens boni, speculatrix consiliorum suorum est, priusque examinat quid decorum atque honestum: iniquitas vero opere cogitationi antevertit. Pigra igitur et verecunda est pœnitentia; quia premitur, et revocatur præsentium pudore; solis enim intendit futuris, quorum spes sera, tardior fructus, et ideo petitio ipsa tardior.

6. Inter hæc spei et virtutis molimina præcurrit impudentia, et specie præsentium pœnitentia excluditur, et tamquam exuritur affectus ejus, et hujusmodi aboletur intuitus. Quærit eam Lex, et non invenit; ambusta est enim fervore et fumo iniquitatis, et indignatio quædam Legis movetur. Dicit Moyses devorandam fuisse pœnitentiam in sanctis sanctorum, sacerdotes quasi segniores increpat. Respondit Aaron providum debere esse judicium sacerdotale, nec facile malesanæ conscientiæ committendum id muneris; ne fiat error priore deterior. Vase enim fætido vel oleum vel vinum facile corrumpitur ac deterioratur.

7. Quomodo autem poterat, ubi ignis alienus erat, peccatum exuri; et hoc sub conspectu Domini, cui et occulta sunt cognita? Numquid potest placere Domino, si quis cum adhuc versetur in iniquitatibus, et injustitiam corde inclusam teneat, dicat se agere pœniten-

tiam? Simile est ac si quis æger se sanum simulet, magis ægrotabit : quia nihil ei prodesse potest simulatio sanitatis; cum verbo adumbretur, non ullo fulciatur virtutis subsidio.

8. Ignis itaque alienus est libido, ignis alienus est omne injustæ incendium cupiditatis, ignis alienus est omnis ardor avaritiæ. Hoc igni nemo mundatur, sed exuritur. Nam ubi iste ignis alienus est, si quis in conspectu se offerat Domini, ignis eum cœlestis absumit, sicut Abiu et Nadab, quos exussit ignis cœlestis pariter cum iis, quæ pro peccato sacris fuerant oblata altaribus. Qui ergo vult mundare peccatum suum, ignem a se removeat alienum. Illi soli igni se offerat, qui culpam, non hominem exurit.

9. Qui sit iste ignis, audi dicentem quia *Jesus baptizat in Spiritu sancto et igni*. Hic est ignis, qui siccavit hæmorrhoissæ per duodecim annos sanguinem profluentem. Hic est, qui peccatum Zachæi abstulit dicentis quod dimidium bonorum suorum daret pauperibus et si cui quidquam abstulit, redderet quadruplum. Hic est ignis, qui abstersit culpam latronis; ignis enim consumens est, qui dixit ei : *Hodie mecum eris in paradiso*. Illos itaque sanavit, in quibus simplicem et puram reperit confessionem, nihil malignum, nihil fraudulentum.

10. Denique Judas ad remedium pervenire non potuit, cum diceret *Peccavi quod tradiderim sanguinem justum;* quia alienum ignem volvebat in pectore suo, qui eum inflammavit ad laqueum. Indignus enim remedio fuit, quia non in intimo mentis conversus ingemuit, nec sedulo gessit pœnitentiam; tantæ enim pietatis est Dominus Jesus, ut et ipsi donaret veniam, si Christi exspectasset misericordiam.

11. Hanc ergo culpam sacerdotes non auferunt, neque peccatum ejus, qui in dolo se offert, et adhuc in studio delinquendi est. Non enim possunt epulari in eo quod plenum fraudis, et serpentis interius cicatricis est; cibus enim sacerdotis est in peccatorum remissione. Unde ait princeps sacerdotum Christus: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei, qui in cœlis est*. Quæ est voluntas Dei, nisi ea : *Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris?* In illo ergo subdolo cibus nullus est. Denique nec ipse epulandi suavitatem capere potest, in quo non sincera et pura conscientia est; amaritudo enim fraudis epulandi suavitatem obducit: nec permittit mala conscientia, ut reficiat et pascat obnoxium animum pœnitentia.

12. Ideo ergo talis affectus, talis petitio, talis pœnitentia non est usui aut voluptati sacerdotibus. Meritoque hircus ille, qui pro peccato oblatus est in holocaustum, quia non fuit sincera hostia, exustus est; quia in ejus sacrificio ignis alienus repertus est. Non est itaque complacitum et acceptum sacrificium Deo; non est enim acceptum, nisi quod fuerit in divitiis sinceritatis et veritatis probatum.

13. Ideo et alibi legis duos hircos, unum in quo sors Domini, alterum transmissionis; illum in quo sors Domini offerri atque immolari pro peccato illum vero in quo sors transmissionis, dimitti in desertum; ut accipiat populi iniquitates, vel alicujus peccatoris. Sicut enim duo sunt in agro, et unus eorum adsumetur, et alius derelinquetur; ita sunt duo hirci, unus qui ad sacrificium est utilis, alius qui in desertum dimittitur. Hic nulli usui, neque edendus, neque epulandus est sacerdotum filiis. Sicut enim ex iis, quæ alimentorum sunt, quod bonum est, editur : quod inutile aut malum, projicitur; ita et bona opera epulatoria dicimus, quia sunt esui.

14. Non placebit ergo Domino, si manducet sacerdos sacrificium, in quod fraus sit oblationis, non sedulæ confessionis sinceritas. Et ideo hircus iste in desertum dimittendus est, ubi erraverunt patres nostri, erraverunt in eo, et non potuerunt ad resurrectionis terram pervenire, sed interiit a terra memoria eorum. Denique quæ sint epulatoria opera, audi : *Et erunt sabbata terræ vobis escæ*. Epulatoria enim et refectoria requies in Deo, quæ facit animi tranquillitatem. Unde et nos etiam in ser-

mono requiescamus. Vale, et nos, ut diligis, dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXIX.

Quidnam Deus Judæis interminatus fuerit, dicens : *Ponam cœlum æreum, et terram ferream.*

Ambrosius Romulo.

1. Cum sis in agro, miror qua ratione de me quærendum putaveris, cur dixerit Deus : *Ponam cœlum æreum, et terram ferream*. Nam species ipsa agri, et præsens fertilitas docere nos potest quanta clementia sit aeris, et cœli indulgentia, quando dignatur Deus ubertatem dare : quando autem sterilitas, quemadmodum clausa omnia, spissus aer, ut in rigorem æris solidatus putetur. Unde alibi habes quia in diebus Heliæ clausum est cœlum annis tribus et mensibus sex.

2. Significatur igitur clausum cœlum æreum esse, usum sui terris negare. Terra quoque ferrea est, cum proventus abnuit, et jacta sibi semina tamquam hostili duritia genitali excludit arvo, quæ gremio solet blandæ matris fovere. Quando enim ferrum fructificat? quando æs imbres relaxat?

3. His igitur miserandam famem minatur impiis, ut qui pietatem filiorum communi omnium Domino et patri exhibere nesciunt, careant nutrimento paternæ indulgentiæ, sit illis cœlum æreum, concreto aere, et solidato in metalli rigorem; sit illis terra ferrea, partus suos nesciens, et quod plerumque inopia habeat, discordias serens. Rapto enim utuntur, qui victu indigent; ut alienis dispendiis famem suam ablevent.

4. Jam si et offensa inhabitantium hujusmodi sit, ut divina commotione iis inferantur prælia, vere terra est ferrea, telorum segetibus inhorrens, et suis nuda fructibus, fœcunda ad pœnam, sterilis ad alimoniam. Ubi autem abundantia? *Ecce ego pluo vobis panes, dicit Dominus.* Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXX.

Roganti quare Lex viros veste muliebri, ac mulieres virili uti prohibeat; respondet a natura id abhorrere, ut ex brutis ipsis intelligitur; feminas tamen virorum, quam viros feminarum cultum sumere tolerabilius : at legem potius esse de moribus, quam de vestibus. Post quæ in eos, qui capillos crisparent, invehitur

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Pertulisti ad me quasi filius quæsivisse aliquos de te, quid sibi velit quod tam severe Lex immundos eos dixerit, qui alieni sexus uterentur vestibus, vel viros scilicet vel mulieres; sic enim scriptum est : *Non erit res viri super mulierem, neque induetur vir stolam muliebrem; quia immundus est Domino omnis, qui fecerit hæc.*

2. Et si vere discutias, incongruum est, quod ipsa etiam abhorret natura. Cur enim homo non vis videri esse, quod natus es? cur alienam tibi adsumis speciem? cur mentiris feminam: vel tu, femina, virum? Suis unumquemque sexum induit natura indumentis. Denique diversus usus, diversus color, motus, incessus, diversæ vires, diversa vox est in viro et femina.

3. Sed etiam in reliqui generis animantibus alia species leonis, alia leænæ, alia vis, alius sonus : alia tauri, alia vitulæ. In cervis quoque quantum distat sexus, tantum discrepat species; ut eos etiam eminus possis discernere. In avibus vero etiam propius ad vestitum est inter eos et homines comparatio; in illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi mares speciosi, feminæ non item pennarum vario pinguntur decore. Fasianis quoque diversus color, qui distinguat sexus discretionem. Quid in pullis? Quam canora vox galli, nocturnis vicibus solemne munus ad excitandum et canendum ministrans? Numquid illa mutant speciem suam? Cur nos mutare desideramus?

4. Et quidem græco more influxit ut feminæ virilibus quasi succinctioribus tunicis utantur. Esto tamen ut illæ imitari videantur melioris sexus naturam, quid viri inferioris sexus mentiri spe-

cicm volunt? Mendacium et in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturæ. Illic adsumere viros muliebrem vestem, gestumque femineum, sacrum putatur. Unde Lex dicit quia immundus est Domino omnis vir, qui stolam muliebrem induerit.

5. Arbitror autem quod non tam de veste, quam de moribus dixerit, vel de usibus nostris atque actibus, quo alius virum, alius feminam deceat actus. Unde et Apostolus ait, quasi interpres Legis : *Mulieres vestræ in Ecclesia taceant. Non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut Lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent.* Et ad Timotheum : *Mulier in silentio discat cum omni subjectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum.*

6. Quam deforme autem virum facere opera muliebria? Ergo et pariant, ergo parturiant, qui crispant comam sicut feminæ. Et tamen illæ velantur, isti belligerantur. Verum habeant excusationem, qui patrios usus sequuntur, sed tamen barbaros, ut Persæ, ut Gothi, ut Armenii . MAJOR QUIDEM est natura, quam patria.

7. Quid de aliis dicemus, qui hoc ad luxuriam derivandum putant ut calamistratos et torquatos habeant in ministerio, ipsi promissa barba, illos remissa coma? MERITO ILLIC non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio, in quo evidentia naturæ magisteria sunt, dicente Apostolo : *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir quidem si comam nutriat ignominia est illi : mulier vero si capillos habeat, gloria est illi; quoniam quidem capilli pro velamine ei dati sunt.* Hæc sunt quæ referas requirentibus. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

EPISTOLA LXXI.

Quemadmodum fortis animæ est in bono stare, ita debilis labi, ac resurgere. Quocirca cum in Canticis processu animæ robustioris describantur in Michææ vero prophetia lapsæ conversio; eam considerandam proponit. Præmissa igitur nominis Michææ interpretatione, miseriam peccatricis animæ exponit, internas correptiones narrat, addit exhortationes ac paratum Domini auxilium, felicem ejusdem immutationem aperit, et quam ei Christus largitur, fœcunditatem ac tranquillitatem. Deinde ubi repetivit non pauca ex superioribus, subjungit ejusdem animæ pro sua liberatione gratiarum actiones. Post quæ Horontianum ad perseverantiam exhortatur.

Ambrosius Horontiano.

1. PROPHETÆ quidem congregationem gentium, atque Ecclesiæ annuntiarunt ædificationem futuram; sed tamen quia in Ecclesia non solum fortium animarum jugis profectus, verumetiam infirmarum lapsus, et rursus conversio est : ideo possumus ex propheticis libris colligere quemadmodum aut præclara illa et fortis anima sine ulla gradiatur offensione, aut infirmior labatur, aut lapsa reparet, ac reformet gradum.

2. Itaque sicut in Canticis canticorum beatæ illius animæ continuos processus legimus, ita in Michæa, de quo nobis propheta sermo exortus est, consideremus lapsæ conversionem. Non enim otiose te movit : *Et tu Bethleem domus Ephrata*, quod dictum est ab hoc propheta. Quomodo enim potest domus furoris esse, ubi Christus natus est? Hoc enim exprimunt locorum vocabula, sed illustrant operationum mysteria.

3. Ac primum consideremus quid interpretationis in latino habeat Michæas. Significat autem, *quis a Deo* : vel, ut alibi invenimus, *quis iste*, Morathi filius *, id est, hæredis. Quis autem hæres, nisi Filius Dei, qu ait : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*; et cum ipse esset hæres, nos esse voluit cohæredes? Merito *quis iste*, non e populo unus, sed electus ad gratiam Dei, in quo loquitur Spiritus sanctus, qui prophetare cœpit *in diebus Joatham, et Achaz, et Ezechiæ regum Juda.* Quo ordine significatur visionis profectus; a malis enim regibus ad boni regis pervenit tempora.

4. Et ideo quoniam anima afflicta sub malis ante laborabat regibus, quem processum conversionis suæ habeat,

---

* Morathi filius idem est ac Morasthi natus.

considerandum videtur. Destructa erat quasi infirmior, et omnis munitio ejus facta erat via transeuntium, et incursus passionum, luxuria resoluta, ac deliciis, contrita erat, ac relegata a facie Domini: *Turris ejus squallida erat*, quæ posita est, ut in Esaiæ cantico legimus, in medio florentis vineæ. Squallet etenim turris, quando vitis arescit, et ovis sua errat: regrediente autem vitis viriditate, vel ove, resplendet; nihil enim squallidius iniquitate, nihil splendidius justitia.

5. Ad hanc turrim revocatur ovis, quando anima revocatur a lapsu, et in illa ove Christi regnum redit, quod est initium; quia ipse est initium et finis, vel initium salutis: sed tamen corripitur prius, eo quod tam graviter erraverit, et dicitur ei: *Ut quid cognovistis mala? numquid rex non erat tibi?* Hoc est, habebas regem, qui te regeret, et tueretur, deviare a justitiæ tramite non debuisti, nec relinquere vias Domini, qui tibi rationabiles sensus impertivit. Ubi erant cogitationes tuæ, ubi consilia, quibus prævidere injustitiam, propulsare iniquitates insito tibi vigore potuisti? *Cur comprehenderunt te dolores ut parturientis:* ut parturires iniquitates, et pareres injustitias? Nullus enim major est dolor, quam is qui peccati mucrone vulnerat conscientiam: neque ullum gravius est onus, quam peccatorum sarcina, et pondus flagitiorum. Deprimit animam, curvat usque ad terram; ne se erigere possit. Gravia, fili, gravia nimis delictorum pondera. Denique illa in Evangelio mulier, quæ curvata erat, speciem prætendens animæ laborantis, a Christo potuit solo erigi.

6. Huic ergo animæ dicitur: *Viriliter age, et appropinqua, filia Sion, ut parturias.* Dolores enim parturientis tribulationem operantur, *tribulatio patientiam, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit in æternum.* Simul egeritur atque excluditur omne quod adversum est bonis moribus; ne residentia ejus frutescant semina, atque in novos iterum germinent partus.

7. Nec otiose dantur ei cornua et ungulæ; ut conterat omnes manipulos areæ, sicut vitulum Libani. Nisi enim manipuli contriti fuerint, paleæ ventilatæ, fructus apparere interiores et absolvi nequeunt. Comminuat igitur atque excutiat prius anima proficiens passionum superflua; ut fructus suos demonstrare possit in ipsa segete. Quanta adversa sunt, quæ partus impediant bonos! Hæc prius exstirpanda sunt; ne his fructifera internecentur animæ sata.

8. Tunc etiam illud prospicit providus animæ consultor, ut concludat eam in voluptatibus suis, atque intercludat ejus cupiditates, ne in iis delectetur. Utiles enim sunt correptiones parentis, qui non parcit virgæ; ut obedientem præceptis salutaribus præstet animam filii sui. Virga enim visitat, sicut legimus: *Visitabo in virga iniquitates eorum.* Itaque qui virga maxillam percutit Israeliticæ animæ, erudit eam ad disciplinam patientiæ Dominica correptione. Nemo enim desperare debet, quicumque corripitur atque arguitur; qui enim diligit filium, corripit. Nemo de remedio diffidat.

9. Ecce tibi ubi domus furorem videntis erat, ibi domus panis est: ubi crudelitas, ibi pietas: ubi pœna innocentium, ibi universorum redemtio, sicut scriptum est: *Et tu Bethleem, domus Ephrata, non es minima inter principes Juda; ex te enim exibit Princeps in Israel.* Bethleem domus panis est: Ephrata domus furorem videntis. Hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus: eadem autem Bethleem, quæ Ephrata. In domo igitur furoris generatus est Christus: et ideo jam non domus furoris, sed domus panis; quia panem recepit eum, qui descendit de cœlo. Domus autem furorem videntis est Ephrata; quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos; unde *Vox in Rama audita est Rachel plorantis filios suos.*

10. Sed jam nemo timeat; quia requies illa quam quærebat David, audita est in Ephrata, inventa est in campis silvæ. Tunc adhuc silva erat nationum congregatio: sed posteaquam in Chris-

tum credidit, fructuosa facta est; quia benedicti ventris fructum recepit. Mortua est ergo Rachel parturiens; quia jam tunc quasi patriarchæ uxor furorem Herodis videbat, qui nec minusculæ ætati pepercit. Simul quia in Ephrata peperit Benjamin specie superiorem, mysterio posteriorem, Paulum scilicet, qui antequam generaretur, non minimos dolores matri præstitit, cujus filios persequebatur. Et illic mortua et sepulta est; ut nos commortui et consepulti cum Christo, in Ecclesia resurgamus. Inde enim alia interpretatione, vel fœcundata, vel repleta fructibus, Ephrata significatur.

11. Hic tamen, id est, in libro prophetico invenimus, ὀλιγοςος εἶ, id est, in paucioribus es. In Matthæo autem: *Et tu Bethleem domus Juda, non es in paucioribus.* Ibi domus Juda, hic domus Ephrata: in quo verborum discrepantia, non sensuum est. Nam et Judæa interior vidit furorem, et exterior pertulit. Et in paucioribus est; quia pauci sunt, qui intrant in domum panis per angustam viam. Et non est in paucioribus, id est, de proficientibus, quæ Christum non agnovit. Nec minima est, quæ est domus benedictionis, et divinæ gratiæ receptaculum: et in eo minima, cui is qui aliquid confert Christo, videtur deferre. Et qui appetit Ecclesiam, Christum appetit; in quovis minimo enim Christus aut læditur, aut honoratur, secundum quod ipse ait: *Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.*

12. Ipsam autem Bethleem esse quæ est Ephrata, docet lectio Genesis, ubi ait: *Mortua est autem Rachel, et sepulta est in via Ephrata, ipsa est Bethleem.* In via sepultura est sanctæ Rachel, quæ typus fuit Ecclesiæ, ut transeuntes dicant: *Benedictio Domini super vos;* et: *Venientes venient in exsultatione.*

13. Omnis itaque anima, quæ recipit panem illum descendentem de cœlo, domus panis est, hoc est, panis Christi, quæ habitantis in se panis cœlestis firmamento alitur, et corde confirmatur. Unde et Paulus ait: *Omnes* enim *unus panis sumus.* Omnis anima fidelis Bethleem est, sicut Hierusalem dicitur, quæ pacem et tranquillitatem habet superioris Hierusalem, quæ in cœlo est. Verus panis est, qui fractus et comminutus satiavit universos.

14. Quinta autem traditio habet, Domus panis. *Beth* enim domus est, *leem* panis dicitur. De aliorum traditionibus propter perfidiam Judaicam, ne ipsi se redarguerent, vel ab ipsis præteritum putamus vel sublatum ab aliis.

15. De Juda quoque tribu esse Bethleem docet lectio in Judicum libro; quia vir ille levita accepit sibi concubinam de Bethleem Juda, et irata est ei concubina ejus, et rediit in domum patris sui in Bethleem Juda.

16. Egressus itaque Christus a diebus sæculi; tunc enim nobis incipit sæculum, quando dies salutis, et egressus ad currendam viam dedit Israel. *Usque ad tempus parientis.* Cui advenit Christus, advenit fœcunditas, advenit partus; sicut advenit Ecclesiæ, quæ peperit plures, quam quæ filios habebat: et peperit septem, id est, legitimos, tranquillos, pacificos. Incipit ergo concipere anima, et formari in ea Christus, quæ receperit adventum ejus, et pascitur in divitiis ejus; ut nihil ei desit, ut videntes etiam eam aliæ animæ revertantur ad viam salutis.

17. *Et erit ei pax*, sed non potest probari nisi tentationibus. Tunc enim pax ejus æstimabitur et tranquillitas; cum excluserit vanas cogitationes, vel compresserit, cum motus omnes edomuerit passionum insurgentium, cum increbruerint angustiæ, persecutio, fames, periculum, gladius. Tunc *erit*, inquit, *pax;* quia in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit, quoniam confidimus in eo quia neque mors, neque vis tentationum nos ab ejus divellat caritate et separet. Tunc ergo dabit tentationes, ut justi probentur Et Dominus quidem dat tentationes ea voluntate, ut neminem decipi velit: sed quia plerique vincuntur infirmi tentationibus, qui fortes sunt, probantur.

18. Tunc illis *erit vos a Domino*, tunc requies: tunc erit anima justi, sicut *catulus leonis in ovilibus pecorum.* Quod

Evangelico exemplo ad Christum referre non dubitaverim, quia ipse dixit: *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui.* Comprimentur enim quadrigæ ejus, irrationabiles scilicet impetus et motus istius corporis; sedabitur illud: *Foris pugnæ, intus timores;* sed ubique, id est, intus et foris, tranquillitas erit: et non erit qui respondeat et resistat bonæ voluntati; quia obedientia carnis, sublato pariete maceriæ, cum fuerint utraque unum, omnes abolebit discordias.

19. Si qua autem anima infirma, sicut ille secundum carnem Israel, titubaverit, et ab illa Christi caritate persecutionibus turbata se aliquantulum separarit, corripitur atque arguitur quasi infida, quasi ingrata, quasi incredula, quæ liberata a vanitatibus sæculi, in eas respiciendo reciderit: a qua non munera, non taurorum sacrificia; sed tantummodo ut bonum cognosceret, justitiam faceret, postulatum est. *Renuntiatum est* (inquit) *tibi, homo, quid sit bonum, aut quid Dominus exquirat a te, nisi ut facias judicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino tuo.* Sed quia non servavit hæc illa infirmior anima, ideo Dominus ait: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, et sicut racemum in vindemia?* Audiens ergo hæc propheta, in quo loquebatur Deus, ait ad illam animam: *Heu me anima! quod non est plenus timoris a terra.* Vel si ipse Dominus dicit, miseratus futuras pro peccatis ultiones, atque pro nostris erroribus ingemiscens.

20. Audiens hæc anima, quia seminum suorum fructus non colliget, nullum, messe amissa, firmamentum inveniet sui, premet olivam, et unctionem lætitiæ non habebit, neque bibet vinum jucunditatis. Cognoscens etiam in operibus carnis omnia plena sanguinis, plena circumscriptionis, fraudum, fallaciæ, ficta officia pietatis, compositas simulationes, et inimicos sibi omnes qui in domo sunt; ideoque proximi sibi corporis motus cavendos, qui sunt graves animæ nostræ adversarii; convertitur, et de Deo sperare incipit, et intelligens vere inimicam sibi carnem existere, ait ad eam: *Noli supergaudere mihi, inimica mea, quia cecidi: sed resurgam; quia si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me.*

21. Considerans etiam insultare sibi aliquam potestatem, quæ resistebat sibi; ne meliorem sequeretur viam: et inequitare, quod tradita esset in interitum carnis; ut diversis adtereretur malis, quæ vel a Domino propter peccatorum solutionem decernerentur, vel ab iniquo propter invidiam conversionis; ut ad se revocaret afflictam, dicit adhuc: *Iram Domini sustinebo;* qui vel lapsam castigat, vel tibi potestatem affligendi dedit: *quia peccavi,* sustinebo tamen, *donec justificet ipse causam meam.* Nisi enim confessa fuero, et exsolvero pretia iniquitatum mearum, non potero justificari. Cum autem fuero justificata, solvens duplicia peccata: *Educet judicium meum,* deponens indignationem; quia satisfactum sententiæ est. *Educet me ad lumen, ut videam justitiam ejus,* et adspiciam delectationem ejus. *Videbit* hoc lumen reconciliationis meæ *inimica mea,* id est, diaboli nequitia; *et operietur confusione, quæ nunc dicit: Ubi est Dominus Deus tuus?* Videbit in me misericordiam ejus, videbit pietatem ejus.

22. Et ideo non audiamus eum, quando sumus in adversis aliquibus sæculi; cum aut dolor corporis est, aut filiorum amissio, vel cæterarum necessitudinum: non audiamus, inquam, dicentem: *Ubi est Dominus Deus tuus?* Tunc ejus tentationes cavendæ sunt, cum gravis urget dolor, tunc animam ægram avertere studet.

23. Ergo anima, quæ illum non audierit insidiantem sibi, videns postea mirabilia Dei, videns se in cœlo, diabolum autem sicut colubrum reptantem in terrestribus, gratulabitur dicens: *Quis Deus sicut tu, auferens peccata, et transferens impietates?* Qui non fuisti memor indignationis tuæ: sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates nostras, sicut Ægyptium plumbum, et redisti ad misericordiam voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens pec-

cata, atque abscondens, secundum quod scriptum est: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata!* Alia enim sanguine Filii tui abluis, alia donas nobis; ut bonis operibus et confessionibus nostros errores tegamus. Quod ergo ait: *Auferens peccata,* ad remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint quorum memor non erit. Quod vero ait: *Transferens iniquitates;* eo quod confitentibus nobis lapsus nostros, et obumbrantibus eos bonæ operationis, fructu referantur in auctorem culpæ, et peccati incentorem. Quid enim aliud agit, qui culpam fatetur, nisi ut adversantis nequitiæ spiritalis dolo se et malitia transductum probet?

24. In eo itaque gratias agit anima ista; quia et aufert Dominus peccata, et transfert iniquitates, et demergit in profundo maris. Quod potest et ad baptismum referri, quo Ægyptius mergitur, Hebræus resurgit: et quo altitudine sapientiæ, et bonorum operum abundantia tegantur peccata superiora, per divitias misericordiæ Dei nostri, qui memor promissionis suæ, quam dederat Abrahæ, hæredem ejus animam non est passus perire.

25. Et illa quidem anima hoc revocatur modo. Tu autem, fili, qui a primo flore pueritiæ es hæres Ecclesiæ, quæ te suscepit et tenet, perseverato in proposito, memor gratiæ Dei et muneris, quod per impositionem suscepisti manuum mearum; ut et in hoc gradu sicut in ministerio sacro fidem tuam demonstres atque industriam, et exspectes remunerationem Domini Jesu. Vale, et nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXII.

Post varios gradus, queis anima lapsa se se reparat, supra descriptos, hic animæ fidelis a Christo susceptio, eruditio et consummatio considerantur; ostenditurque in Christi itineribus diversos ejusdem animæ progressus designari.

Ambrosius Horontiano.

1. Superiore epistola de ea anima sermonem contulimus, quæ itineris sui devios aliquos habuerit amfractus, ut vetus Israel secundum carnem fluctuans; quia et ipse liberabitur per Domini nostri Jesu Christi gratiam, *cum intraverit plenitudo gentium:* licet ista leviore errore conversione sese reformaverit. Hac vero epistola de Ecclesiæ filia nobis sermo sit, quam Dominus Jesus quemadmodum primo susceperit, erudierit, consummaverit in suo Evangelio, consideremus.

2. Suscepit itaque eam primo tuendam in confusione positam; exsul enim paradisi ubi nisi in confusione degeret anima uniuscujusque hominis? deduxitque eam in Bethleem. Jam profectus susceptæ animæ significatur, quod adscendit ad domum panis, in qua famem fidei et sterilitatem nesciat. De nostrarum animarum genere et ordine loquor, quibus nos vivimus et movemur, non de aliqua specialiter; non enim de proprietate et specie alicujus, sed de genere, ut dixi, animarum disputandum putamus.

3. Descendit in Ægyptum Christus, patrocinium et ductum nostræ animæ ferens, inde rediit in Judæam. Fuit in deserto, fuit in Capharnaum, fuit juxta fines Zabulon, circa maritima, transivit per sata, fuit in Bethphage, fuit in Ephræm, in Bethania; inde transivit in paradisum, ubi se capiendum dedit, passus est in Golgotha.

4. Omnes isti processus animæ nostræ sunt, per quos exercitata gratiam piæ institutionis invenit. Nam posteaquam exclusa de paradiso conditio humana in Adam et Eva, in castellum relegata est, vagari cœpit huc atque illuc, errabunda circumferens vestigia sine ullo delectu: sed tempore complacito sibi exinanivit se Dominus Jesus, ut exsulem in se susciperet, et veteri reformaret gratiæ. Itaque inventam recurso amfractu erroris revocavit ad paradisum, ut Evangelii docet lectio.

5. Per sata eam duxit, ut jejunam pasceret, primum in deserto, deinde in Capharnaum, agri non urbis incolatu: deinde juxta fines Zabulon, circa nocturna profluvia, id est, propbetarum obscuriora ænigmata; ut disceret

prætendere ad fines gentium, quo omnes convenirent, nec timeret fluctus vitæ hujus et procellas; quia habet Christus naves Tharsis, intelligibiles scilicet, quæ percurrant mare, et ad templi constructionem pias merces advehant. In hujusmodi navibus navigat Christus, et in puppi tamquam bonus gubernator tranquillo quiescit mari : commoto excitatur, et increpat ventos, ut suis tranquillitatem refundat. Transiens quoque ad gentes, hanc animam liberat, quæ Legis vinculis tenebatur; ne transiret ad nationum consortia.

6. Venit in Bethaniam, in locum obeditionis, ideo ibi mortuus suscitatur; cum enim caro subdita fuerit animæ, tunc jam non quasi mortua jacet in sepulcro suo conditio humana, sed resuscitatur per gratiam Christi : ibi etiam se pro Dei nomine passioni dicit offerre. De loco obeditionis, ut Johannes docet, in Ephræm ducitur, id est, ad bonorum fructuum fœcunditatem : inde in Bethaniam reducitur, id est, obedientiam; semel enim quæ piæ subjectionis fructum gustaverit, servare eam, et in ea probari sæpius nequaquam recusat.

7. Unde jam probata Hierosolymam venit, digna quæ sit in templum Dei, in qua Christus habitaret. Denique sedens super pullum asinæ Dominus Jesus cum gratulatione et gaudio innocentis suscipitur ætatis.

8. Postea in paradiso verba vitæ æternæ docentur; unde etiam Dominus se permisit capi, sicut Johannes scribit Evangelista, significans animam nostram, vel potius conditionem humanam, solutis erroris vinculis, eo unde ejecta erat in Adam, per Christum regressam. Unde et latroni illi confitenti dicitur : *Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Ille dixerat : *Memento mei, cum veneris in regnum tuum;* Christus non de regno respondit, sed ad causam : *Hodie mecum eris in paradiso,* id est, reformandum est ante quod amissum est, postea conferendum id quod augendum est; ut per paradisum ad regnum perveniatur, non per regnum ad paradisum.

9. Servatur discipulis, quod plus conferatur pro laboribus; ideoque incolatum promisit, regnum distulit. Itaque is qui sub ictu mortis convertitur, et confitetur Dominum Jesum, mereatur incolatum paradisi : qui vero multo ante se exercuit, et Christo militavit, adquisivit populorum animas, pro Christo se obtulit; habeat paratum stipendiis suis Dei regnum, cujus se remuneratione donatum gaudeat. Ideoque Petro dicitur : *Tibi dabo claves regni cœlorum.* Ex latrocinio conversus requiem habet, in apostolatu probatus accepit potestatem.

10. Hæc est anima Evangelica, hæc est de gentibus, hæc filia Ecclesiæ, longe melior e cursu, quam illa ex Judæa projecta, ad Dominum Jesum, et ad superiora se bonis consiliis et operibus adtollens, quam suscepit in Golgotha Christus. Ibi Adæ sepulcrum; ut illum mortuum in sua cruce resuscitaret. Ubi ergo in Adam mors omnium, ibi in Christo omnium resurrectio. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIII.

Rogabant aliqui cur Deus cum in Testamento veteri circumcisionem instituerit, eam abrogaverit in novo? cur etiam de illa omnino legem tulerit, cum ipsa puerum in discrimen adduceret? cur tandem in ea corporis parte fieri voluerit? Primum igitur ut illis satisfaciat, qui erant a fide alieni, reponit circumcisionem a sapientibus viris, plurimisque populis usurpatam esse, nec deesse rationem, cur octavo die celebraretur. Deinde christianos docet in illa signum fuisse redemtionis, ac proinde ubi pretium hujus solutum est, illam omitti jam debuisse. Tum hæreticos legem de fundendo sanguine calumniantes ostendit passionem Domini simul damnare. Hinc eos refellit, qui fidei circumcisionem obfuisse criminabantur, sicut et illos, qui partem corporis, quæ naturalis esset, argutabantur non esse recidendam. Postremo pluribus de occulta christianorum circumcisione disputatis, eos ad externam probat non obligari.

Ambrosius Constantio.

1. Non mediocris plerosque movet quæstio, qua causa circumcisio et veteris Testamenti auctoritate quasi utilis imperetur, et novi Testamenti magisterio

quasi inutilis repudietur; cum præsertim Abraham primus oraculum circumcisionis celebrandæ acceperit, qui diem Domini Jesu vidit, et gavisus est. Quod utique in evidenti est, quia non corporalibus, sed spiritalibus legis divinæ intenderit; et ideo veram Dominici corporis passionem in agni conspexerit immolatione.

2. Quid ergo dicemus sequutum patrem Abraham, ut id primus institueret, quod ejus non sequeretur hæreditas? aut qua ratione circumciduntur infantulorum corpora; et in ipso ortu subjiciuntur periculis, et hoc imperari oraculo; ut discrimen salutis fiat de mysterio religionis. Quid hoc significat? Latet enim causa veri, et oportuit aut aperto aliquid mysterio significari, aut non periculoso mysteriorum indicio mandari.

3. Cur vero signum Testamenti divini in ea datur parte membrorum, quæ visu inhonestior æstimatur? aut qua gratia ipse operator corporis nostri in ipso nostræ generationis exordio circumcidi voluit opus suum, et vulnerari, et cruentari, et abscidi partem, quam velut necessariam, qui omnia disposuit ordinate, cum cæteris membris faciendam putavit? Aut enim præter naturam est hæc portio corporis nostri, et non oportuit habere omnes homines, quod esset præter naturam: aut secundum naturam est, et non decuit amputari, quod secundum naturæ perfectionem creatum foret; cum præsertim alieni a portione Domini Dei nostri, id præcipue irridere soliti sint. Deinde cum propositum sit Deo, ut frequenter ipse testificatus est, plures ad sacræ observantiam provocare religionis; quanto magis invitarentur, si non aliqui circumcisionis ipsius aut periculo, aut opprobrio revocarentur.

4. Ergo ut ad prima redeamus, et propositum persequamur ordinem, de ipsa circumcisionis qualitate dicendum videtur. Cujus gemina debet esse defensio, quia duplex est accusatio: una quæ irrogatur a gentilibus, altera quæ ab iis, qui de populo Dei sunt, æstimatur. Vehementior autem gentilium, qui viros circumcisione signatos etiam opprobrio et illusione dignos arbitrantur *. Sed etiam ipsorum sapientissimi quique ita circumcisionem approbant, ut electos suos erga cognoscenda et celebranda mysteria circumcidendos putent.

5. Denique Ægyptii, qui et geometriæ, et colligendis siderum cursibus operam intendunt suam, impium judicant sacerdotem, qui nequaquam habeat circumcisionis insigne. Nam neque magici carminis sapientiam, nec geometriam, nec astronomiam judicant vim suam obtinere sine circumcisionis signaculo. Et ideo ut impetrandi vim operationi adhibeant suæ, purgationem quamdam vatum suorum circumcisionis arcano celebrandam existimant.

6. Reperimus autem in historia veterum non solum Ægyptios, sed etiam Æthiopum, et Arabum, et Phœnicum aliquos circumcisione erga suos usos. Et hanc putant se adhuc probandæ viam servare rationis; eo quod sui corporis primitiis et sanguinis initiati, insidias dæmonum, quas illi generi nostro moliuntur, exiguæ partis arbitrentur consecrationibus destruendas; ut qui totius hominis saluti nituntur nocere, infirmari operationem suam putent circumcisionis sacræ vel lege, vel specie. Arbitror enim quod in præteritum ipse dæmonum princeps cessare suas artes erga noxiæ operationis effectum æstimaverit, si ei nocere conaretur, quem signaculo circumcisionis sacræ initiatum adverteret, aut ei qui videretur in hoc saltem munere legi divinæ obtemperare.

7. Jam qui singulorum membrorum officia diligenter expendit, non otiosam causam in hac membri hujus portiuncula æstimare poterit, qua ratione non solum circumcidatur puer, verum etiam octavo circumcidatur die; quando incipit mater pignoris nati in sanguine esse puro, quæ ante octavum diem fertur in sanguine immundo sedere. Hæc adversum eos dicta sint, qui nulla nobis unitate fidei sociantur; et ideo tam-

* Judæos propter abscissum præputium a prophanis per ludibrium curtos, verpos, ac recutitos appellari solitos deprehendimus.

quam adversum dissidentes difficilior disputandi locus.

8. Responsum autem sibi hujusmodi habeant, qui credunt in Dominum Jesum, quod nudare noluimus, cum adversum opiniones gentilium disputaremus. Nam si redemti sumus non corruptibilibus argento et auro, sed pretioso sanguine Domini nostri Jesu Christi; quo utique vendente, nisi eo qui nostrum jam peccatricis successionis ære quæsitum servitium possidebat: sine dubio ipse flagitabat pretium, ut servitio exueret, quos tenebat obstrictos. Pretium autem nostræ liberationis erat sanguis Domini Jesu, quod necessario solvendum erat ei, cui peccatis nostris venditi eramus.

9. Donec igitur hoc pretium pro omnibus solveretur hominibus, quod Dominici sanguinis effusione pro omnium fuit solvendum absolutione, opus fuit singulorum sanguine, qui Lege et consuetudinis ritu, sacræ præcepta sequerentur religionis. Sed quia pretium pro omnibus solutum est, posteaquam passus est Christus Dominus, jam non opus est, ut viritim sanguis singulorum circumcisione fundatur; cum in sanguine Christi circumcisio universorum celebrata sit, et in illius cruce omnes simul crucifixi simus cum eo, et consepulti in ejus sepulcro, complantati similitudini mortis ejus, ut ultra non serviamus peccato : *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato.*

10. Quod si quis, ut Marcion et Manichæus, reprehendendum Dei putat esse judicium, quia vel oraculum de circumcisione celebranda edendum putavit esse, vel legem qua sanguinis effusio mandatur; necesse est ut is etiam Dominum Jesum reprehendendum arbitretur, qui non exiguum, sed multum sanguinem pro hujus mundi effudit redemtione, et hodieque nos fundere jubet sanguinem nostrum pro tanto religionis certamine, dicens : *Qui vult me sequi, tollat crucem suam, et sequatur me.* Si autem nequaquam justa est accusatio, cum aliquis totum se pro pietate offerat, et multi sanguinis se mundet effusione; quomodo legem possumus reprehendere, exigui stillam exigentem sanguinis, cum prædicemus Dominum Jesum multi effusionem sanguinis, et totius corporis mortem imperantem?

11. Nec ipsum circumcisionis signaculum et species feriabatur, quo populus Dei velut quodam sigillo signatus corporis, discernebatur a cæteris nationibus. Nunc autem Christi donatus nomine signum corporis nequaquam requirit, qui prærogativam divinæ meruit nuncupationis. Quid autem absurdum, si propter pietatem aliquid doloris vel laboris inferri videbatur, quo plus devotio per hæc certamina probaretur? Pulcrum etiam ut ab ipsis vitæ incunabulis insigne religionis adolesceret, et puderet unumquemque ætatis provectioris vel labori, vel dolori cedere, quorum utrumque tenera infantia vicisset.

12. Sed jam levi circumcisionis dolore non opus est Christiano populo, qui mortem Domini circumferens, per momenta singula fronti propriæ mortis contemtum inscribit, utpote qui sciat sine cruce Domini salutem se habere non posse. Quis enim acu utatur ad præliandum, cum telis instructus sit validioribus?

13. Jam illud quivis facile refellendum advertit, quia propositum est plerosque potuisse ad sacræ religionis provocari obsequium, nisi essent doloris timore, vel laboris contuitu revocati. Et potuit hoc terrere majorem, quod infantuli plerique sustinebant sine periculo? Esto tamen aliquos infantulos Judæorum, cum dolorem circumcisi corporis plagæque ferventis sustinere non potuerint, defunctos fuisse : sed hoc nec cæteros deterrebat provectiori ætate robustos, et laudabiliorem faciebat eum, qui præceptis obedisset cœlestibus.

14. Quod si hoc in exiguo dolore arbitrantur confessionis fuisse obstaculum, quid de martyrio dicunt? Nam si reprehendunt circumcisionis dolorem, reprehendant et martyrum mortem, per quos cumulata non minuta religio est. In tantum autem abest nocuisse fidei

circumcisionis dolorem, ut probabiliorem fidem faciat dolor, major enim fidei gratia, si quis pro religione contemnat dolorem : et hic magis habet præmium quam ille, qui ideo dolorem voluit circumcisionis subire, ut gloriaretur in Lege, et laudem ex hominibus magis quam ex Deo quæreret.

15. Oportuit igitur circumcisionem ex parte fieri ante ejus adventum, qui totum circumcideret hominem; ex parte enim debuit adsuescere humana conditio, quemadmodum in id, quod perfectum est, crederetur. Si autem oportuit circumcidi, in qua magis parte membrorum oportuit circumcisionem fieri quam in ea, quæ quibusdam videtur inhonestior? *Ut iis quæ putarentur ignobiliora esse membra corporis nostri, honestatem abundantiorem circumdarent: et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem haberent.* Ubi enim magis vir sanguinis sui admoneri debuit, quam in ea parte, quæ ministerium errori exhibet?

16. Nunc tempus est ut et illis respondeamus, qui dicunt, si ea pars corporis nostri secundum naturam est, nequaquam eam amputari oportuisse : si non est secundum naturam, non debuisse simul nasci. Qui quoniam tam arguti sunt, et ipsi mihi respondeant, utrum secundum naturam successio humana sit, quæ generationibus adolescit, an contra naturam? Si enim secundum naturam, numquam igitur intermittenda est : et quomodo integritas virorum, virginitas puellarum, abstinentia viduarum, continentia conjugum prædicatur? Nullum ergo studium quærendæ successionis feriari debuit. Sed ipse auctor naturæ non utique generationi obsequutus est, qui de se, cum esset in corpore constitutus, præbuit magisterium, et hortatus est discipulos ad integritatem, dicens: *Sunt spadones, qui se castraverunt propter regnum cœlorum; qui potest capere, capiat.*

17. Cum sit autem homo compositus ex corpore et anima (satis est enim interim hoc dicere, et silere de spiritu) non est in utroque idem secundum naturam : sed quod est secundum corporis naturam, id contra naturam est animæ; et quod secundum naturam est animæ, id contra naturam est corporis; ut si dicam quod secundum naturam est visibili, id contra naturam est ei, quod non videtur; et quod secundum naturam est ei, quod non videtur, id contra naturam est visibili. Nihil ergo incongruum in hominibus Dei, si fiant aliqua contra naturam corporis, quæ sint secundum animæ naturam.

18. Qui autem dicunt quoniam plures credidissent, si circumcisio non fuisset, ii sibi responsum hoc habeant, quoniam plures crederent, si martyria non fuissent : sed præstantior est fortitudo paucorum, quam remissio plurimorum. Sicut autem plurima baptismatum genera præmissa sunt, quia sequuturum erat verum illud unum in spiritu et aqua sacramentum baptismatis, quo totus redimitur homo : ita plurimorum circumcisio præmittenda fuit; quia sequutura erat circumcisio Dominicæ passionis, quam pertulit Jesus quasi Agnus Dei, ut tolleret peccata mundi.

19. Hæc ideo scripsimus, ut ostenderemus quia et debuit præmitti circumcisio, quæ foris est, ut et ea jam post adventum Domini jure videatur exclusa. Nunc autem circumcisio est necessaria, quæ in occulto est, sicut Judæus præstantior, qui in occulto, in spiritu, non littera; quoniam cum sint in uno homine duo homines, de quibus dictum est : *Et si is qui foris est, homo noster corrumpitur secundum desideria erroris, sed qui intus est, renovatur de die in diem;* et alibi : *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem;* interior est homo noster, qui est ad imaginem et similitudinem Dei factus, exterior qui figuratus e limo. Sic denique et in Genesi duas tibi creaturas hominis ostendit, secundo creatum hominem significans.

20. Sicut ergo duo homines, ita et gemina conversatio est : una interioris hominis, altera exterioris. Et quidem plerique actus interioris hominis perveniunt ad exteriorem hominem, quemadmodum castimonia interioris hominis transit etiam ad castitatem corporis.

Qui enim adulterium cordis ignorat, idem utique nescit corporis adulterium: non tamen etiam illud est consequens, ut qui non adulteravit corpore, non adulteraverit etiam corde, secundum illud: *Quoniam qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo.* Nam etsi adhuc non sit adulter corporis, tamen jam affectu adulter est. Ergo est interioris hominis circumcisio: nam qui circumciditur, totius carnis illecebras tamquam præputium exuit; ut sit in spiritu, non in carne, et spiritu mortificet corporis sui actus.

21. Et hæc est, quæ in occulto est circumcisio, sicut Abraham ante in præputio erat, postea factus est in circumcisione. Sic interior homo noster, quando est in carne, tamquam in præputio est: quando autem jam non est in carne, sed in spiritu, incipit esse in circumcisione, non in præputio. Sicut autem qui circumciditur, non totam carnem exuit, sed solum præputium, ubi corruptela frequentior; ita qui in occulto circumciditur, carnem illam exuit, de qua scriptum est: *Omnis caro fœnum, et omnis gloria ejus, ut flos fœni. Aruit fœnum, et flos ejus decidit: verbum autem Domini manet in æternum.* Et remanet caro, quæ videbit salutare Dei, sicut scriptum est: *Et videbit omnis caro salutare Dei.* Quæ sit ista caro, munda aures, ut intelligas.

22. Talis ergo debet esse in occulto circumcisio, ut nullam habeat comparationem cum ea, quæ foris est, circumcisione. Et ideo qui in occulto Judæus est, ipse præstat; qui est a Juda, cujus manus supra cervicem inimicorum ejus, qui recubans requievit ut leo, et ut catulus leonis, quem laudant fratres ejus. Ab hoc Juda non deficit princeps; quia sermo ejus principes facit, qui non subjiciantur illecebris sæcularibus, et captiventur voluptatibus istius mundi. Et quia ipse Judas in hanc generationem venit, ideo plurimi, qui postea generati sunt, præferuntur; ut virtutum principatu gaudeant. Habeamus itaque circumcisionem in occulto, et in occulto Judæum, qui est spiritalis: spiritalis autem, utpote princeps, dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur.

23. Debuit ergo Legis mandata præscripto circumcisio, quæ ex parte erat, cessare; posteaquam venit qui circumcisionem faceret totius hominis, et impleret circumcisionem Legis. Quis autem est iste, nisi qui dixit: *Non veni Legem solvere, sed implere?*

24. Quamquam si diligenter intendas, et illa sit ratio, qua jam cessare debuerit præputii circumcisio; quia plenitudo gentium venit. Non enim gentibus circumcisio mandata est, sed semini Abraham; sic enim habes in primo oraculo: *Et dixit Deus ad Abraham: Tu autem Testamentum meum observabis, tu et semen tuum post te in progenies eorum. Et hoc est Testamentum meum, quod observabis inter me et vos, et semen tuum post te in progenies eorum. Circumcidetur vestrum omne masculinum, et circumcidetis carnem præputii vestri, et erit in signo Testamenti inter me et vos. Infans octo dierum circumcidetur vobis, omne masculinum in progenies vestras. Vernaculus domus tuæ et pecunia emtus ab omni filio alterius, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidetur: et erit Testamentum meum in carne vestra, in Testamentum æternum. Et incircumcisus masculus, qui non circumciderit carnem præputii sui octava die, exterminabitur anima illa de generatione illa; quia Testamentum meum transgressus est.* Hebræus quidem negatur habere de octavo die, sicut Aquila significat. Sed non in Aquila omnis auctoritas, qui quasi Judæus in littera præteriit, nec posuit octavum diem.

25. Interim et octavum diem, et in signo datam circumcisionem audisti: signum autem rei majoris indicium est, indicium veritatis futuræ; et datum Testamentum Abrahæ et semini ejus, cui dictum est: *In Isaac erit semen tuum.* Ergo circumcidi licuit Judæum, vel domi ejus natum vel pecunia ejus emtum. Non possumus derivare hoc ad alienigenam, aut proselytum, nisi fuerint in domo Abrahæ nati, aut pecunia ejus emti, vel seminis ejus. Denique nihil dixit de proselytis, de quibus

quando voluit dicere, nominavit eos, sicut habes : *Et loquutus est Dominus ad Moysen, dicens : Loquere ad Aaron, et ad filios ejus, et ad omnes filios Israel, et dices ad eos : Homo, homo a filiis Israel, et a proselytis, qui sunt appositi vobis, quicumque fecerit holocaustum.* Ubi ergo comprehendit eos, ibi Lex eos tenet : ubi oraculo non significantur, quomodo astringi videntur? Sic habes denique : *Dic filiis Aaron*, quando de sacerdotibus dicit. Habes, quando et de levitis dicit.

26. Ergo omnifariam claret etiam secundum litteram Legis, quamquam Lex spiritalis sit, et secundum ipsam tamen litteram ad circumcisionem teneri non potuisse nationum populos, sed ipsam circumcisionem in signo fuisse, donec plenitudo gentium intraret; et sic omnis Israel salvus fieret, circumcisus corde, non exigua membri unius parte. Ergo satis et excusata a nobis, et exclusa est Judæorum manens hodieque circumcisio.

27. Quod autem reprehensioni eam dicunt fuisse, vel esse gentilibus, primum non habent reprehendere ipsi, vel irridere, quod alii consortes faciunt sui. Esto tamen, fuerit quod irriderent; quid hoc nos movere debet, cum ipsa crux Domini Judæis scandalum, Græcis stultitia, nobis autem virtus Dei sit; atque sapientia? Et ipse Dominus dixerit : *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis*; docens nos iis, quæ ridentur ab hominibus, non commovendos, si qua pro religionis obsequio deferuntur.

EPISTOLA LXXIV.

Interroganti cur lata sit Lex, cum eam obesse Paulus indicet; respondetur inutilem eam futuram, si naturalis, quæ inscribitur cordibus nostris, et in infantibus deprehenditur, servata esset : hac soluta, illam fuisse necessariam, ut excusationem tolleret peccatum manifestando, quod postmodum Christi gratia sublatum est.

Ambrosius Irenæo.

1. Decursa lectione Apostoli, non perfunctorie motus es; quia audisti hodie lectum : *Lex enim iram operatur : ubi autem non est Lex, nec prævaricatio.* Unde et consulendum arbitratus es cur lata sit Lex, si nihil proderat; immo oberat, quæ operaretur iracundiam, et prævaricationem introduceret.

2. Et quidem secundum interrogationem tuam certum est non fuisse Legem necessariam, quæ per Moysen data est. Nam si naturalem legem, quam Deus creator infudit singulorum pectoribus, homines servare potuissent, non fuerat opus ea lege, quæ in tabulis scripta lapideis, implicavit atque innodavit magis humani generis infirmitatem, quam elaqueavit atque absolvit. Esse autem legem naturalem in cordibus nostris etiam Apostolus docet, qui scripsit quia plerumque *et gentes naturaliter ea, quæ Legis sunt, faciunt; et cum Legem non legerint, opus tamen Legis scriptum habent in cordibus suis.*

3. Ea igitur lex non scribitur, sed innascitur : nec aliqua percipitur lectione, sed profluo quodam naturæ fonte in singulis exprimitur, et humanis ingeniis hauritur. Quam debuimus vel futuri judicii metu servare, cujus testis conscientia nostra tacitis cogitationibus apud Deum ipsa se prodit, quibus vel redarguitur improbitas, vel defenditur innocentia. Itaque cum semper pateat Domino, tum maxime in die judicii manifestabitur; quando occulta cordis in examen venient, quæ putabantur latere. Quorum tamen proditio, occultorum scilicet, nequaquam noceret, si lex naturalis inesset pectoribus humanis; est enim sancta, sine versutia, sine fraude, consors justitiæ, expers iniquitatis.

4. Denique interrogemus infantiam, videamus si quod in ea crimen reperitur, si avaritia, ambitio, dolus, sævitia, insolentia. Nihil suum novit, nullos honores sibi arrogat, præferre se alteri ignorat, fraudem nescit, vindicare sese nec vult, nec potest. Insolentia quid sit puro ac simplici nequit animo comprehendere.

5. Solvit hanc legem Adam, qui voluit sibi arrogare quod non acceperat, ut esset sicut creator et conditor suus, sic

ut divinum honorem affectaret. Itaque per inobedientiam offensam traxit, et culpam incidit ex insolentia. Qui si non rupisset imperium, et obediens fuisset mandatis cœlestibus, prærogativam naturæ atque ingenitæ sibi innocentiæ hæredibus propriis reservasset. Ergo quia per inobedientiam prærogativa naturalis legis corrupta atque interlita est, ideo scriptum legis existimatum est necessarium; ut vel partem haberet, qui universum amiserat; et cui perierat quod nascendo adsumserat, discendo saltem cognosceret et custodiret. Simul quia causa dejectionis ejus superbia fuit, superbia autem orta est ex prærogativa innocentiæ; debuit ea Lex ferri quæ subditum Deo et subjectum redderet. Nam sine Lege peccatum nesciebatur, et minor erat culpa, ubi erat culpæ ignorantia. Unde et Dominus ait: *Si non venissem, et loquutus non fuissem iis, peccatum non haberent : nunc autem excusationem non habent de peccato.*

6. Lata est ergo Lex, primum ut excusationem tolleret, ne quis diceret : Peccatum nescivi; quia præscriptum non erat quid caverem. Deinde ut omnes subditos faceret Deo agnitione peccati. Omnes autem subditos fecit; quia non solum Judæis data est, sed etiam gentes vocavit; proselyti enim ex gentibus sociabantur. Neque vero exceptus videri potest, qui vocatus defuit; Lex enim quos vocavit et alligavit. Universorum itaque culpa operata est subjectionem, subjectio humilitatem, humilitas obedientiam. Itaque quia superbia culpam contraxerat, e contrario culpa obedientiam generavit. Unde lex scripta, quæ videbatur superflua, facta est necessaria; ut peccatum peccato solveret.

7. Sed ne rursus aliquis deterreatur, et dicat incrementum peccati factum esse per Legem, et Legem non solum non profuisse, sed etiam obfuisse arbitretur; habet quo solari suam possit sollicitudinem, quia *etsi per Legem superabundavit peccatum, superabundavit et gratia.* Quid sit hoc, intelligamus.

8. Superabundavit peccatum per Legem; quia per Legem agnitio peccati, et cœpit mihi obesse scire id, quod per infirmitatem vitare non possem; ad cavendum enim prodest præscisse : sed si cavere non queam, obfuit nosse. Versa ergo Lex in contrarium, tamen ipso peccati incremento facta est mihi utilis; quia humiliatus sum. Unde et dixit David : *Bonum est mihi, quod humiliatus sum.* Humiliando autem me, solvi vinculum erroris superioris, quo Adam et Eva nexuerant omnem propriæ seriem successionis. Unde et Dominus quasi obediens venit; ut inobedientiæ et prævaricationis humanæ laqueus solveretur. Itaque sicut per inobedientiam peccatum intravit, ita per obedientiam peccatum solutum est. Unde et Apostolus ait : *Quia sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi; ita et per obedientiam unius hominis justi constituentur multi.*

9. Habes igitur unum, quia Lex et superflua fuit, et facta est non superflua : superflua in eo, quia non fuisset necessaria, si illam legem naturalem servare potuissemus : sed quia non servavimus, ista lex per Moysen necessaria facta est; ut doceret me obedientiam, et laqueum illum solveret prævaricationis Adæ, qui laqueus totam adstrinxit hæreditatem. Crevit quidem culpa per Legem, sed et culpæ auctor superbia soluta est, idque mihi profuit; superbia enim culpam invenit, culpa autem gratiam fecit.

10. Accipe aliud. Non fuit necessaria lex per Moysen, denique subintravit : quod utique non ordinarium, sed velut furtivum significare videtur introitum; eo quod in locum naturalis legis intraverit. Itaque si illa suum servasset locum, hæc lex scripta nequaquam esset ingressa; sed quia illam legem excluserat prævaricatio, ac propemodum aboleverat pectoribus humanis, regnabat superbia, inobedientiaque sese diffuderat; ideo successit ista, ut nos scripto conveniret, et omne os obstrueret, ut totum mundum faceret Deo subditum. Subditus autem mundus eo per Legem factus est, quia ex præscripto Legis omnes conveniuntur, et ex operibus Legis nemo justificatur; id est,

quia per Legem peccatum cognoscitur, sed culpa non relaxatur, videbatur Lex nocuisse, quæ omnes fecerat peccatores.

11. Sed veniens Dominus Jesus, peccatum omnibus, quod nemo poterat evadere, donavit, et chirographum nostrum sui sanguinis effusione delevit. Hoc est quod ait: Superabundavit peccatum per Legem: superabundavit autem gratia per Jesum; quia postquam totus mundus subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Johannes, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* Et ideo nemo glorietur in operibus; quia nemo factis suis justificatur: sed qui justus est, donatum habet, quia per lavacrum justificatus est. Fides ergo est quæ liberat per sanguinem Christi; quia beatus ille cui peccatum remittitur, et venia donatur. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXV.

Quod multi Legem, utpote quam Deus condidisset, negabant abrogandam: aut ex ejus abrogatione utrumque Testamentum ab eodem Deo non esse colligebant, id solvi ex illo Apostoli: *Lex pædagogus noster fuit*, etc.; non enim nisi pueris pædagogum necessarium; Judæis igitur tamquam infirmis positam Legem, cujus præcepta imperfecta fuerunt, sed perfectorum prænuntia. Postremo ubi obiter in avaritiam disputatum est, subjicitur ad utrumque Testamentum, quod per bovem et asinum ab Esaia designatur, suscipiendum exhortatio.

Ambrosius Irenæo.

1. Audisti, fili, hodie lectum in Apostolo quia *Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur.* Quo uno absolutas arbitror quæstiones, quæ plerosque movere consuerunt. Sunt enim qui dicant: Cum Legem Deus Moysi dederit, quid causæ est ut pleraque in Lege sint, quæ per Evangelium jam vacuata videntur? Et quomodo unus utriusque conditor Testamenti, cum id quod licebat in Lege, per Evangelium cœperit non licere; ut est circumcisio corporalis, quæ licet etiam tunc signo data sit ut circumcisionis spiritalis veritas teneretur; tamen qua ratione vel in ipso signo fuit? Cur ista diversitas æstimatur, ut tunc circumcidi pietas crederetur, nunc impietas judicetur? Deinde sabbati diem feriatum esse debere observabatur ex Lege; ita ut si quis onus aliquod lignorum portasset, mortis fieret reus: nunc autem diem ipsum et oneribus subeundis, et negotiis obeundis sine pœna advertimus deputari. Et pleraque præcepta sunt Legis, quæ præsenti tempore cessare videntur.

2. Quid ergo causæ sit consideremus; non enim otiose dixit Apostolus quia *Lex pædagogus noster fuit in Christo.* Pædagogus cujus est, maturioris, an adolescentis? Utique aut adolescentis, aut pueri, hoc est, ætatis infirmæ. Pædagogus enim, sicut etiam interpretatio latina habet, doctor est pueri: qui utique imperfectæ ætati non potest perfecta adhibere præcepta, quæ sustinere non queat. Denique per prophetam Deus Legis ait: *Dabo vobis præcepta non bona*, hoc est, non perfecta; quod enim bonum, utique perfectum. Idem autem Deus Evangelio perfectiora servavit, siquidem ait: *Non veni Legem solvere, sed implere.*

3. Quæ igitur istius causa distantiæ, nisi humana varietas? Sciebat duræ cervicis populum Judæorum, lapsu mobilem, humilem, perfidiæ promtiorem, qui aure audiret et non audiret, oculis videret et non videret, lubrico quodam infantiæ levem et immemorem præceptorum; et ideo Legem tamquam pædagogum mobili plebis ingenio et menti adhibuit infirmæ, ipsaque Legis præcepta moderatus, aliud legi voluit, aliud intelligi; ut insipiens saltem quod legeret, custodiret, et a præscripto litteræ non recederet: sapiens intelligeret divinæ mentis sententiam, quam littera non resonaret: imprudens servaret Legis imperium, prudens mysterium. Ideo Lex severitatem gladii habet tamquam pædagogus baculum; ut imperfectæ plebis infirmitatem pœnæ saltem denuntiatione deterreat: Evangelium autem indulgentiam habet, quo peccata donantur.

4. Jure ergo ait Paulus, quia *littera occidit, spiritus autem vivificat.* Littera igitur circumcidit exiguam corporis portionem : spiritus intelligens circumcisionem totius animæ corporisque custodit; ut superfluis amputatis, (quid enim tam superfluum, quam avaritiæ vitia, libidinisque peccata, quæ natura non habuit, culpa quæsivit?) castimonia teneatur, frugalitas diligatur. Signum igitur circumcisio corporalis : veritas autem circumcisio spiritalis est : illa membrum amputat, ista peccatum. Nihil imperfectum in homine natura generavit, nec tamquam superfluum jubebatur auferri : sed ut adverterent, qui partem sui corporis amputabant, multo magis amputanda peccata, recidendos eos, qui delicta suadeant, etiamsi quadam unitate corporis connecterentur, sicut habes scriptum : *Si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, et projice abs te; expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam.* Ergo sicut pueris, ita Judæis mandata sunt non plena præcepta, sed ex parte, et velut unam membri sui partem mundam servare præcepti sunt, qui totum corpus suum mundum servare non poterant.

5. Sabbati quoque ferias uno die in hebdomada celebrare jussi sunt, ut nulli oneri subderentur, qui mundanis operibus absoluti utinam sic abiissent; ut in illud perpetuum futurorum sabbatum sæculorum nulla secum gravium veherent onera delictorum. Sed quia lubricum populum Deus noverat, partem infirmioribus diei unius observatione præscripsit, plenitudinem fortioribus reservavit : Synagoga diem observat, Ecclesia immortalitatem. In Lege igitur portio, in Evangelio perfectio est.

6. Populus Judæorum ligna portare prohibetur, hoc est, illa quæ consumuntur incendio. Umbram tenet, qui solem refugit. Tibi sol justitiæ umbram impedimento esse non passus, apertum gratiæ suæ lumen infundens ait : *Vade, et amodo vide ne pecces.* Tibi æterni illius solis imitator ait : *Si quis autem superædificaverit super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam; uniuscujusque opus manifestum erit. Dies enim Domini manifestabit, quoniam in igne revelabitur. Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.* Et ideo illud superædificemus supra Christum (Christus enim nostrum est fundamentum) quod non exuratur, sed melioretur. Aurum melioratur igne, melioratur argentum.

7. Audisti aurum et argentum, putas hoc materiale, congregare desideras : sed ludis operam. Hoc aurum et argentum onus habet, fructum non habet. Onus quærentis est sumtus hæredis. Hoc aurum sicut lignum exuritur, non perpetuatur : hoc argentum in die illo detrimentum vitæ tuæ, non lucrum afferet. Aliud aurum, aliud argentum a te quæritur, hoc est, sensus bonus, verbum optimum, de quibus dicit Deus quia dat vasa aurea et argentea. Hæc sunt munera Dei : *Eloquia Domini, eloquia casta : argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplo.* Gratia sensus tui, nitor casti sermonis exigitur : splendor fidei, non tinnitus argenti. Hoc manet, illud perit : hoc mercedem habet, et migrat nobiscum; illud detrimentum habet, quod hic relinquitur.

8. Si quis divitum putat quod illud argentum repositum et reconditum ei suffragari possit ad vitam, onus inane portat, quod judicii ignis absumat. Hic relinquite ligna vestra, divites, ut onus vestrum futuro incendio incrementa non addat. Si erogaveris, minuetur onus : et quod remanserit, onus non erit. Noli, avare, recondere; ne fias nudo quidem nomine Christianus, opere Judæus : cum adverteris onera tua tibi esse supplicio. Dictum est enim tibi non per umbram, sed in sole : *Si cujus opus manserit, mercedem accipiet : si cujus arserit, detrimentum patietur.*

9. Et ideo tamquam perfectus eruditus in Lege, confirmatus in Evangelio, utriusque fidem suscipe Testamenti : *Beatus* enim *qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcat,* sicut hodie lectum est, hoc est, qui seminat super populos, qui sequuntur Testa-

menti utriusque doctrinam; bos est ille aratorius, Legis jugum portans, de quo Lex dicit : *Bovi trituranti os non alligabis;* qui habet scripturarum cornua divinarum. Pullum autem asinæ Dominus in Evangelio in figura populi gentilis adscendit.

10. Puto autem quoniam dives est verbum Dei, quod etiam illud intelligere debeamus, quia bos habet cornua plena terroris, taurus ferociam habet, asinus mansuetudinem : quod bene ad præsentia derivatur, quia beatus qui et severitatem et mansuetudinem tenet; ut altero disciplina servetur, altero innocentia non opprimatur : Nimia enim severitas extorquet plerumque terrore mendacium. Deus diligi maluit, quam timeri : Dominus autem caritatem exigit, servus timorem; cum perpetuus in homine terror esse non possit; quia scriptum est, sicut hodie lectum est : *Ecce in timore vestro ipsi timebunt, quos timebatis.* Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVI.

Proposita eruendi Paulini sensus difficultate, subjungit textum ejusdem Apostoli hæredem nullum fieri, nisi per fidem affirmantis. Deinde Judæos hæreditatem propter vetus Testamentum sibi debitam contendentes refellit, cujusmodi hæredes habendi sint, patefaciens.

Ambrosius Clementiano *.

1. Etsi sciam quod nihil difficilius sit, quam de Apostoli lectione disserere; cum ipse Origenes longe minor sit in novo, quam in veteri Testamento : tamen quoniam superiori epistola visus tibi sum, cur pædagogus Lex diceretur non absurde explicavisse; hodierno quoque sermone vim ipsam Apostolicæ disputationis meditabor aperire.

2. Superiora enim lectionis ejus hoc habent, eo quod ex operibus Legis nemo justificetur, sed ex fide; *Quoniam qui ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt.... Christus* autem *redemit nos de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum.* Non ex Lege igitur hæreditas data est, sed ex repromissione. *Etenim Abrahæ dictæ sunt repromissiones, et semini ejus... quod est Christus.* Lex itaque *prævaricationum gratia posita est, donec veniret semen, cui repromissum est;* et ideo *conclusa sunt omnia sub peccato, ut repromissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus..... Postquam autem venit fides, jam non sub Lege,* hoc est, sub pædagogo *sumus;* et quia sumus filii Dei, et omnes sumus in Christo Jesu. Si autem omnes sumus in Christo Jesu, ergo Abrahæ semen sumus, secundum promissionem hæredes. Hæc est Apostolicæ conclusio sententiæ.

3. Sed occurrit adhuc ei, qui poterat etiam Judæus dicere : Et ego hæres sum, quoniam sub Lege sum : Lex autem vetus dicitur Testamentum : ubi autem testamentum, ibi hæreditas. Et licet ad Hebræos ipse dixerit, quia testamentum non valet, nisi mors intercedat testatoris, id est, quoniam testamentum non valet quamdiu vivit testator, sed ejus morte firmatur; tamen quia in Hieremia Dominus loquutus est de Judæis, et ait : *Facta est hæreditas mihi sicut leo;* hæredes eos negare noluit. Sed sunt hæredes sine re, sunt et cum re : et dicuntur hæredes testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re.

4. Sunt etiam hæredes parvuli, qui nihil differunt a servulo, quoniam sub curatoribus sunt et actoribus : *Ita,* inquit, *et nos eramus Judæi sub elementis mundi hujus servientes. Postquam vero venit plenitudo temporis, et Christus advenit;* jam non sumus servi, sed liberi, si credamus in Christum. Ergo dedit illis speciem hæreditatis, possessionem negavit. Habent nomen hæredis, usum non habent; quia sicut parvuli hæredes nomen nudum hæreditatis, non auctoritatem usurpant, jubendi jus et utendi non habent; quia plenitudinem suæ ætatis exspectant, ut a curatoribus liberentur.

5. Sicut ergo parvuli, ita et Judæi sub pædagoga sunt. Lex pædagogus est :

* Etsi hujus ac superioris epistolæ inscriptio diversa sit, ad eumdem tamen scriptam esse utramque manifestum est.

pædagogus ad magistrum ducit; magister noster solus est Christus : *Nolite dicere vobis Dominum et magistrum; quia Dominus et magister vester unus est Christus.* Pædagogus timetur, magister viam salutis ostendit. Timor ergo ad libertatem perducit, libertas ad fidem, fides ad caritatem : caritas adquirit adoptionem, adoptio hæreditatem. Ergo ubi fides, ibi libertas; servus enim sub metu, liber ex fide. Ille sub littera, iste sub gratia : ille in servitute, iste in spiritu. Ubi autem *spiritus Domini, ibi libertas.* Si igitur ubi fides, ibi libertas; ubi libertas, ibi gratia; ubi gratia, ibi hæreditas : Judæus autem littera non spiritu in servitute est; qui non habet fidem, non habet spiritus libertatem. Ubi autem nulla libertas, nulla gratia; ubi nulla gratia, nulla adoptio; ubi nulla adoptio, nulla successio.

6. Tamquam clausis ergo tabulis, cernit hæreditatem *, non possidet, auctoritatem non habet lectionis. Nam quomodo dicit : *Pater noster*, qui verum Dei Filium negat, per quem adoptivus adquiritur? Quomodo testamentum nuncupat, qui mortem testatoris negat? Quomodo libertatem usurpat, qui negat sanguinem, quo redemtus est? Hic enim est nostræ pretium libertatis, sicut Petrus dicit : *Sanguine pretioso redemti estis*, non agni utique, sed ejus qui mansuetudine et humilitate, tamquam agnus advenit, et totum mundum una sui corporis hostia liberavit, sicut ipse ait : *Sicut agnus ductus sum ad immolandum.* Unde et Johannes ait : *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.*

7. Ergo Judæus hæres in littera, non spiritu, tamquam parvulus est sub curatoribus et actoribus : christianus autem, qui plenitudinem temporis agnovit, qua Christus advenit factus ex muliere, factus sub Lege; ut omnes qui sub Lege erant, redimeret : christianus, inquam, per unitatem fidei, et agnitionem Filii Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis exsurgit plenitudinis Christi. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

* Cernere hæreditatem, *Cic., faire acte d'héritier.* Sed hic cernere nihil aliud est quam adspicere.

EPISTOLA LXXVII.

Rogatus ab Irenæo Ambrosius epistolæ ad Ephesios summam exhibet Scribit igitur illic nobis proponi cœlestem hæreditatem, et solii cœlestis consortium cum Christo, per quem in libertatem sumus adserti : finem vero fidei caritatem, qua Christo connectimur, ostendi : nullam aliam epistolam pluribus refertam esse benedictionibus, quas singulatim breviterque prosequitur.

Ambrosius Irenæo *salutem.*

1. Poposcisti ut summam epistolæ quæ ad Ephesios scripta est, inculcaremus tibi, quæ obscurior videtur, nisi ejus distinctione, colligas, quibus persuadendum putavit Apostolus de Dei regno nobis non desperandum.

2. Proposuit itaque primum, quod bonis maximum solet esse ad studia virtutis incitamentum, præmiorum spem, et promissorum cœlestium hæreditatem, quæ in passione Christi et resurrectione appropinquaverint.

3. Deinde subjecit non solum in paradisum reditum nobis reformatum esse per Christum : sed etiam cœlestis solii honorem per consortium Christi corporis carni huic esse impertitum; ut de ascendendi possibilitate jam non dubites, qui consortia tua in carne Christi regno cœlesti adhærere cognoscas, per sanguinem ejus reconciliationem factam omnium, quæ vel in terra, vel in cœlo sunt (qui ideo descendit ut impleret omnia); per ejus apostolos, prophetas, sacerdotes, confirmationem universorum, et congregationem gentium : finem autem spei nostræ caritatem ipsius, ut augeamur in ipso per omnia; quia ipse est caput universorum, ad quem omnes secundum mensuram operationis in unum corpus ædificatione caritatis adsurgimus.

4. Non ergo desperandum quod capiti suo membra adhæreant; præsertim cum in adoptionem filiorum Dei ab initio simus prædestinati per Jesum Christum

in ipso : quam prædestinationem probavit, adserens illud quod ab initio prænuntiatum est, quia *relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt ambo in carne una;* sacramentum esse Christi et Ecclesiæ. Si ergo Adæ et Evæ copula sacramentum magnum est in Christo et in Ecclesia, certum est quod sicut Eva os de ossibus viri fuit, et caro de carne ejus; et nos membra simus corporis Christi, os de ossibus, et caro de carne ejus.

5. Nulla autem epistola tantum benedictionis increpuit in plebe Dei, quantum ista, in qua non solum benedictos nos a Deo, sed in omni benedictione benedictos et spiritali et in cœlestibus significavit divinæ locuples gratiæ testis, et prædestinatos nos in adoptionem filiorum, in Filio quoque Dei nos cumulatos gratia, abundasse ea ad cognoscendum mysterium æternæ voluntatis : tum præterea in plenitudine temporum cum pacificarentur omnia in Christo, et quæ in terra sunt, et quæ in cœlo, sorte nos in ipso constitutos; ut quæ Legis sunt implerentur in nobis, et quæ gratiæ : cum etiam secundum Legem electi videremur in juventutis ætate, quæ est vita immaculata, nihil habentes lasciviæ puerilis, et senilis infirmitatis : docti quoque prælium non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversus omnem militiam spiritalis nequitiæ, quæ est in cœlestibus, vividis gerere virtutibus.

6. Itaque sicut illis sortito obtigit captarum ex hoste terrarum possessio; ita nobis cecidit sors gratiæ, ut simus possessio Dei, qui renes possidet nostros, id est, seminarium castitatis et temperantiæ. Quæris hanc sortem agnoscere? Recordare illam quæ cecidit super Matthiam, ut in duodecimum apostolorum numerum subrogaretur. Sed etiam propheta David ait : *Si dormiatis inter medias sortes;* eo quod is qui medius inter veteris sortem et novi Testamenti est, recumbens in utroque, ad regni cœlestis tranquillitatem adsciscitur. Hanc sortem filiæ Salphæ petebant hæreditatis paternæ, et earum petitio divina judicio probata est. Sed illæ petebant in umbra; Salpha enim umbra oris significatur : in umbra ergo sermonis petebant, loquebantur quod non revelabatur. Paternæ itaque hæreditatis petitio Salphæ filiabus in umbra sermonis erat, nobis autem est in Evangelii splendore, et revelatione gratiæ.

7. Simus itaque nos possessio Dei et ille nobis portio, in quo sunt divitiæ gloriæ et hæreditatis ejus. Quis enim dives, nisi solus Deus, qui omnia creavit? Sed multo magis dives misericordia, qui omnes redemit, et nos secundum carnis naturam iræ filios, et commotioni obnoxios mutavit quasi auctor naturæ, ut simus filii pacis et caritatis. Quis enim naturam mutare potest, nisi qui creavit naturam? Itaque suscitavit mortuos, et vivificatos in Christo sedere fecit in cœlestibus in ipso Domino Jesu.

8. Non quo quisquam hominum prærogativam sedendi meruerit in illa sede Dei, de qua Pater soli Filio dixit : *Sede a dextris meis;* sed quia in illa carne Christi per consortium ejusdem naturæ caro omnis humani generis honorata est. Nam sicut ille in nostra carne subditus legitur per unitatem carnis et obedientiam corporis, in quo fuit obediens usque ad mortem; sic et nos in illius carne consedimus in cœlestibus. Non ergo sedimus, sed in Christo consedimus, qui solus sedet ad dexteram Dei Filius hominis, sicut ipse dixit : *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram Dei.* In eo enim abundavit gratia ejus et bonitas super nos in Christo Jesu, ut operibus mortuos, per fidem redemtos, salvatos gratia, tantæ donaret libertatis munere, in quo velut resuscitata etiam ipsa natura novæ sensit creaturæ gratiam; ut in bonis operibus ambulemus creati in Christo, qui ante obnoxiæ hæreditatis vitio degeneravimus.

9. Etenim sublatis inimicitiis, quæ erant ante in carne, pax facta est universitatis in cœlo; ut essent homines sicut Angeli in terra, ut essent gentes unum atque Israelitæ, ut in homine uno et novus homo et vetus sublato pariete maceriæ, qui utrumque dissidioso

obice dividebat, inter se convenirent. Nam cum hujus natura carnis iram et discordias ac dissensiones excitavisset, Lex nos damnatorum nexuisset vinculis, Christus Jesus insolentiam atque intemperantiam carnis mortificatione compressit, legem mandatorum in decretis evacuavit, in quibus ostendit non secundum litteram interpretanda legis spiritalis dogmata; cum et sabbati ignava otia, et corporalis superflua destrueret circumcisionis, atque omnibus accessum ad Patrem in uno reseraret spiritu. Quomodo enim potest discordia esse, ubi una vocatio, unum corpus, et unus spiritus est?

10. Quid enim aliud descendens operatus est Dominus Jesus, nisi ut de captivitate nos in libertatem vindicaret, et illam captivitatem vinctam perfidiæ vinculis sibi captivam faceret, alligatam sapientiæ compedibus, mittente unoquoque prudente pedes suos in compedes ejus, sicut scriptum est : et cum descendisset, et adscenderet, *ut impleret omnia*, et nos omnes de plenitudine ejus acciperemus?

11. Ideoque primum repletos Spiritu sancto posuit in Ecclesia apostolos, prophetas alios, alios evangelistas, alios autem pastores et doctores, ut eorum adhortationibus consummaretur profectus credentium, et ministerii fidelis opus cresceret. Ædificatur unusquisque ædificatione virtutum in mensuram ætatis interioris, quæ mensura perfectior vitæ immaculatæ, id est, perfecti viri, accipiens de plenitudine Christi recepit gratiæ plenitudinem.

12. Quis autem vir perfectus est, nisi ille qui absolutus infantia puerilis ingenii, atque adolescentiæ incerto ac lubrico, et immoderato juventutis calore, in viri perfecti firmitatem successerit, atque ad illam morum maturitatem adoleverit; ut non facile devii disputatoris alloquio flectatur, et quasi quadam doctrinæ irrationabilis turbidiore in scopulos jactetur procella, ad erroris remedia se conferens : et qui veritatem non solum in sermone, sed etiam in operibus sequatur suis, et ædificationem caritatis in se suscipiat; ut in unitate fidei et agnitionis occurrat, et quasi membrum non desit capiti suo, id est Christo, qui est caput omnium, ex quo totum corpus fidelium et sapientium per harmoniam rationabilem Verbi, hoc est enim συναρμολογουμενον, ἁρμονιά τοῦ Λογου δεδεμενον, id est, harmonia Verbi compaginatum et compactum atque connexum, per omnem juncturam ministrationis, in mensuram uniuscujusque partis augmentum corporis facit, in ædificationem sui, in caritate; ut adsurgat unum templum Dei in omnibus, et unum domicilii cœlestis habitaculum in spiritu universorum?

13. In quo non solum sanctorum hominum, sed omnium credentium, omnium etiam superiorum rationabilium Virtutum ac Potestatum, connexionem fidei spiritusque accipiendam arbitror; ut per harmoniam quamdam virtutum ac ministeriorum corpus unum ex omnibus rationabilis naturæ spiritibus adhæreat capiti suo Christo, ita ædificationis compage connexa, ut ne tactu quidem junctura singulorum adhærentium discrepare videatur. Hoc est enim quod ἀφην dixit Græcus, της χορηγιας κατ' ενεργειαν εν μετρῳ, quod non difficile erit tanto architecto secundum mensuram uniuscujusque meritorum ac fidei convenientem sibi connectere; cum ædificatio caritatis rimam offensionis excludat, atque obstruat. Non est ergo dubitandum cœlestium potestatem adhæsura ad hoc templum ædificandum consortia; incongruum quippe intelligi quod ita adsurgat humanæ caritatis ædificatio in templum Dei, ut fiat in nobis habitatio Dei in spiritu, non sit autem in cœlestibus Potestatibus.

14. Cujus rei gratia, ut maturius in nobis ædificatio hujusmodi procederet, hortatur nos Apostolus aperire oculos cordis, elevare ad superiora, agnitionem Dei impense quærere, veritatem discutere, abscondere in corde mandata Dei, deponere erroris desideria, dedecoris occulta, renovari per gratiam sacramentorum, temperare iracundiam, commotionem ante occasum solis relaxare, cavere ne superiora tua occupet adversarius, spiritus ille habens potes-

tatem, qui se immersit in cor Judæ, et comminuit animæ ejus januas; ne posset resistere, furem excludere, mendacem avertere, exsurgere a mortuis, sobrietatem adsumere : uxorem viro, ut Ecclesiam Christo, debere esse subditam; virum pro uxore animam suam offerre, sicut se pro Ecclesia tradidit Christus : postremo quasi bonum bellatorem sumere arma Dei, ac prætendere semper, non solum adversus carnem et sanguinem, sed etiam adversum spiritales nequitias; ne a suis emolliri, ab extraneis capi possit. Hæc breviter comprehensa, ut potui, perstrinxi. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXVIII.

Roganti quæ hæreditas illa sit, pro qua mortem oppetere plerique non dubitant; respondet hanc ipsam esse quam ex repromissione quasi liberi adipiscimur; nos enim cum Deo ex caritate serviamus, vera potiri libertate. Hoc in Esau benedictione signatum docet; unde colligit ex Lege per quam servitus fuit, etiam libertatem esse, ut quæ ad fidem nos adduxerit : addit non Christum, sed Moysen accusaturum; atque adeo Judæos desipere, a quibus accusator præ bono judice eligitur.

Ambrosius Horontiano.

1. Non otiose quærendum putasti quæ sit rei divinæ hæreditas; et cur tanto æstimetur nomine, ut propter eam plerique etiam mortem suam offerant. Verum si consideres quia et in usu humano hæreditatis pecuniariæ gratia facit, ut venerabiliora fiant jura pietatis; quia hoc quoque plus defertur parentibus, ne læsa pietas patris ulciscatur se exhæredatione, vel abdicatione* contumacis pignoris : mirari profecto desines quæ sit tanta divinæ hæreditatis appetentia.

2. Est autem hæreditas proposita christianis omnibus; sic enim dicit Esaias: *Est hæreditas credentibus in Domino :* quæ speratur ex repromissione, non ex Lege. Quod veteris Testamenti exemplo probatur, dicente Sarra : *Expelle ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Filius Sarræ Isaac, filius ancillæ Ismael; hi ante Legem sunt : ergo antiquior repromissio quam Lex. Nos secundum Isaac filii per repromissionem, Judæi secundum carnem filii ancillæ. Nobis mater libera, quæ non parturiebat, et postea ex repromissione effudit, peperitque masculum : illis mater Agar, generans in servitutem. Liber est, cui gratia promittitur; servus, cui jugum Legis imponitur : prius ergo nobis repromissio quam illis Lex; et secundum naturam antiquior libertas, quam servitus. Libertas igitur ex repromissione, ex Lege servitus. Sed licet repromissio ipsa ante Legem sit, ut diximus, ex repromissione autem libertas, in libertate caritas; secundum Legem tamen est caritas, quæ major libertate est.

3. Non ergo servi? Et quomodo scriptum est : *Laudate servi Dominum?* Quomodo ipse Apostolus ait : *Sed ut servi Christi facientes voluntatem Dei ex animo cum bona voluntate?* Verum est et servitus libera, quæ est voluntaria, de qua Apostolus ait : *Qui liber vocatus est, servus est Christi.* Hæc est servitus ex animo, non ex necessitate. Itaque nos servi quidem sumus creatoris nostri : sed libertatem habemus, quam per gratiam Christi accepimus, generati ex repromissione secundum fidem. Unde quasi ex libera geniti, libertatis sacrificium deferamus signati in fronte, sicut liberos decet; ut non confundamur, sed gloriemur, signati spiritu, non carne. Quibus recte dicitur : *State, et nolite iterum jugo servitutis contineri.* Non dixit : nolite servire; sed *Nolite jugo servitutis contineri*; est enim gravius jugum servitutis, quam servitus.

4. Denique Isaac filio suo Esau petenti benedictionem ait : *Ecce ab ubertate terræ erit tibi habitatio, et a rore cœli summo : et super gladium tuum vives, et servies fratri tuo. Erit autem cum deposueris et solveris jugum illius a collo tuo.* Quomodo istud convenit, ut serviat, cum solverit jugum fratris a collo

---

* Latini exhæredant, Græci abdicant : hoc discriminis inter utrumque, quod abdicamus in vita, exhæredamus in morte. Abdicato statim gratia parentum jusque liberorum denegatur, exhæredato successio bonorum.

suo, nisi distantiam esse intelligamus servitutis? Quæ igitur sit differentia, ipsa nobis exponat lectio. Bonus Isaac, et bonus nobis, qui secundum ipsum in libertatem nascimur : et bonus pater utrique filio. Denique quod utrumque diligeret, circa alterum affectu probavit, circa alterum benedictione; seniori enim filio dixerat, ut cibum deferret sibi, et acciperet benedictionem : sed dum ille moram facit, et cibum agrestem et forensem requirit, frater junior domesticum detulit ex ovium grege.

5. Bonus cibus omnium Christus est, bonus cibus est fides, suavis cibus misericordia, jucundus cibus gratia. Hos cibos epulatur populus Ecclesiæ sanctæ. Bonus cibus spiritus Dei, bonus cibus peccatorum remissio. At vero ille prædurus cibus rigor Legis, terrorque pœnarum : agrestis cibus observantia litteræ potius, quam gratia indulgentiæ. Denique ille populus sub maledicto, nos in benedictione. Velox cibus fides : *Prope est enim verbum in ore tuo, et in corde tuo :* tardior cibus Legis. Denique dum Lex exspectatur, populus erravit.

6. Contulit igitur benedictionem pater impigro et fideli filio : sed quia bonus pater erat, servavit et seniori filio benedictionem ; ut eum servum faceret fratris sui : non quo familiam suam degeneri vellet servituti addicere, sed quia is qui regere se non potest et gubernare, servire debet, et subditus esse prudentiori ; ut ejus regatur consilio, ne sua stultitia præcipitetur, et labatur temeritate. Pro benedictione igitur hujusmodi confertur servitus. Denique inter bona annumeratur, inter collatam terræ ubertatem, et rorem cœli a summo. Sed quia dixerat : *Super gladium tuum vives ;* ne ei fortitudinis aut potestatis noceret præsumtio, addidit : *Servies fratri tuo ;* ut et carnis fructus uberes, et divinæ rorem adipiscaris gratiæ, et eum sequaris, qui te suo gubernaculo regat.

7. Sed tunc erit istud, cum deposueris jugum ejus a collo tuo ; ut voluntariæ servitutis mercedem habeas, non injuriam subeas necessitatis. INHONORATA enim hujusmodi servitus, quæ necessitate cogitur : honorata autem, quæ pietate defertur. Unde Apostolus : *Si volens hoc ago, mercedem habeo : si invitus, dispensatio mihi credita est.* Melius utique mercedis præmium, quam dispensationis obsequium est. Nos igitur non contineamur servitutis jugo, sed caritate spiritus serviamus ; quia dicit Apostolus : *Per caritatem spiritus servite invicem.* Timor Legis est caritas Evangelii. Denique : *Initium sapientiæ timor Domini, plenitudo autem Legis caritas.* Tamen et ipsa Lex dicit : *Et in hoc verbo omne mandatum instauratur, et in isto uno,* inquit, *sermone impletur : Diliges proximum tuum.*

8. Hoc est igitur quod proposuimus, quia etsi ex Lege servitus, tamen secundum Legem libertas ; caritas enim libertatis, timor servitutis est. Est igitur et caritas Legis, et servitus caritatis : sed Lex caritatis prænuntia est, caritas Evangelii piæ servitutis arbitra est.

9. Non superflua itaque Lex, quæ tamquam pædagogus prosequitur infirmiores. Infirmitatem dico morum, non corporum ; infantes enim sunt, qui fari verbum Dei nesciunt, qui ejus opera non recipiunt. Nam si ætas senectutis vita immaculata, utique ætas adolescentiæ est vita maculosa. Lex ergo pædagogus fuit, id est νόμος, donec fides veniret. *Et quasi infirmi,* inquit, *custodiebamur a Lege, conclusi in eam fidem, quæ revelanda foret.* Postquam autem fides advenit, non dicit Evangelium, sed fidem ; ea est enim sola fides, quæ est in Evangelio. Nam licet justitia Dei in eo revelatur, quæ est ex fide in fidem ; tamen sic illa Legis est fides, si ei accedat fidei plenitudo. Merito ergo fides ista quasi sola dicitur ; quia illa sine hac fides non est, in hac confirmatur. Denique ubi hæc fides venit, plenitudo advenit, advenit filiorum adoptio, cessavit infirmitas, abiit infantia, in virum perfectum adsurgimus, Christum i[illegible]mus. Quomodo igitur infirmus et p[illegible]lus esse potest, in quo Christus [illegible] virtus? Ergo ad perfectionem venim[illegible] perfectionis præcepta accepimus.

10. Audisti hodie lectum : *Non possum ego a me facere quidquam : sicut audio, judico.* Audisti lectum : Ego non accuso vos, ego non judico. Ego non accuso, *Moyses vos accusat, in quem speratis.* Audisti lectum : *Si ego testimonium perhibuero de me ipso, testimonium meum non est verum.* Didici qualis judex, qualis testis esse debeam. Non enim quasi infirmus dicit : *Non possum ego a me facere quidquam :* sed infirmus ille, qui sic intelligit. Nihil quidem sine Patre facit Filius; quia communis operatio, et unitas potestatis est : sed hoc loco quasi judex loquitur, ut cognoscamus homines in judicando, quod non ex voluntate nostra et potestate, sed ex æquitate debeamus formare sententiam.

11. Constitue aliquem reum coargutum et convictum criminis, non adstruentem defensionis genera, sed deprecantem et advolventem se ad genua judicis; respondet ei judex : Non possum a me facere quidquam; justitia in judicando, non potentia est in judicando. Ego non judico, sed facta tua de te judicant : ipsa te accusant, et ipsa condemnant. Leges te adjudicant, quas judex non converto, sed custodio. Nihil ex me ego profero, sed ex te forma judicii in te procedit. Secundum quod audio, judico, non secundum quod volo; et ideo judicium meum verum est, quia non voluntati indulgeo, sed æquitati.

12. Consideremus itaque quæ sit judicandi religio. Dominus cœli atque terrarum judex omnium dicit : *Non possum a me facere quidquam : sicut audio, et judico;* et homo dicit Domino suo : *Nescis quoniam potestatem habeo dimittere te, et potestatem habeo crucifigere te?* Quare Dominus non potest? *Quia judicium,* inquit, *meum verum est. Non enim quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me,* id est : Non voluntatem hominis, quem videtis : non arbitrium hominis, quem vos hominem tantummodo judicatis : non voluntatem carnis; quia spiritus promtus, caro autem infirma : sed voluntatem divinam, quæ auctor legis, arbitraque judicii est. Similiter et testis verus est, qui non sibi, sed alii fert testimonium; scriptum est enim : *Laudet te proximus tuus, et non os tuum.*

13. Pulcre autem dicitur Judæis mystice : Ego vos non judico, id est, ego universorum redemtio, ego peccatorum remissio vos non judico; quia me non recepistis. Non judico, qui libenter indulgeo. Ego non judico, qui sanguine meo redimo peccatores. Ego non judico, qui deleo iniquitates, et memor non ero. Ego non judico, qui malo vitam quam mortem peccatoris. Ego non judico, qui non damno, sed justifico confitentes. Moyses vos accusat, ille vos arguit, in quem speratis : ille accusat vos; quia judicandi non habet potestatem, quæ ejus debetur auctori. Ille ergo in quem speratis accusat : iste in quem sperare noluistis, absolvit.

14. Magna Judæorum imprudentia! Merito accusantur in criminibus suis; quia accusatorem elegerunt, et bonum judicem refutaverunt : ideoque deest illis absolutio, pœna non deest.

15. Recte ergo, fili, a Lege cœpisti, in Evangelio confirmatus es, a fide in fidem *, sicut scriptum est : *Justus enim ex fide vivit.* Vale et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIX.

Abrahæ instar nos ex fide justificari, qui sumus filii liberæ : circumcisionem tantum per Christum vim habuisse, quam ipse in semet passus antiquavit : justitiam ergo non exspectandam nisi ex fide, quæ si perfecta sit, numquam caritate destituitur.

Ambrosius Horontiano.

1. *Si Abraham credidit Deo, et reputatum est ei ad justitiam,* quod autem reputatur ad justitiam, ex incredulitate ad fidem est : utique ex fide justificamur, non ex operibus Legis. Abrahæ autem ipsi duo filii Ismael et Isaac, unus de ancilla, alter de libera. Et responsum hujusmodi, ut expelleret ancillam, et filium ancillæ; non enim

* Ex his verbis novimus istum Horontianum ad fidem e judaïsmo conversum esse.

hæredem fore ancillæ filium : et ideo non ancillæ nos filios esse, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberavit. Unde colligitur quod ii magis Abrahæ filii, qui ex fide; præstant enim fidei quam generationis hæredes. Lex pædagogus est, fides libera : abjiciamus ergo opera servitutis, teneamus gratiam libertatis : deseramus umbram, solem sequuti : ritus Judaicos deseramus.

2. Circumcisio membri unius nihil prodest. Denique ait Apostolus : *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.* Non quia non possit, sed quia indignos beneficiis suis judicet, qui vias ejus deserant.

3. Et quidem ante Sephora circumcidit filium suum, et periculum depulit, quod imminebat : sed tunc profuit Christus, cum adhuc perfecta differret. Cum parvulus esset populus credentium, venit non parvulus, sed perfectus in omnibus Dominus Jesus. Circumcisus est primo secundum Legem, ne Legem solveret : postea per crucem, ut Legem impleret. Cessavit ergo quod ex parte est, quia venit quod perfectum est; crux enim in Christo non unum membrum, sed totius circumcidit superfluas corporis voluptates.

4. Fortasse adhuc quæritur qua ratione circumcidi ex parte voluerit, qui venerat perfectam circumcisionem demonstraturus. De quo non puto esse diutius deliberandum. Nam si peccatum factus est, ut nostra peccata mundaret : si maledictum pro nobis factus est, ut Legis maledicta vacuaret; ea ratione et circumcisus pro nobis est, ut circumcisionem Legis auferret, daturus salutem crucis.

5. Spiritu igitur ex fide spem justitiæ exspectandam nobis adserit Apostolus, et in libertatem vocatos, libertatem nostram in occasionem carnis non debere conferre. Siquidem *neque circumcisio aliquid valet, neque præputium : sed fides quæ per caritatem operatur.* Et ideo scriptum est : *Diliges Dominum Deum tuum.* Qui autem diligit, utique credit, et credendo unusquisque diligere incipit. Denique Abraham credidit, et sic diligere cœpit : et credidit non ex parte, sed per omnia. Aliter enim plenam non poterat habere caritatem; quia scriptum est : *Caritas credit omnia.* Si non credit omnia, non videtur caritas esse perfecta. Ergo perfecta caritas omnem fidem habet.

6. Non tamen facile dixerim, quod continuo omnis fides perfectam caritatem habeat; quia Apostolus dixit : *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam : caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* Etenim cum tria sint maxime in viro christiano, spes, fides, caritas : major his est caritas.

7. Sed arbitror propositi gratia hoc dixisse Apostolum; neque enim videtur mihi qui habeat omnem fidem, ita ut montes transferat, caritatem non habere; quomodo et illud, si habeat aliquis omnia mysteria, et omnem scientiam; quomodo non habeat caritatem, præsertim cum dicat Johannes : *Quia omnis qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est;* et supra ipse dixerit : *Quoniam qui de Deo natus est, non peccat?* Unde colligitur, si is qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est; et qui de Deo natus est, non peccat : utique is qui credit quia Jesus Christus est, non peccat. Si quis autem peccat, non credit : qui autem non credit, nec diligit : qui autem non diligit, peccato obnoxius est. Ergo non diligit, qui peccat; caritas enim multitudinem operit peccatorum. Quod si caritas peccandi excludit affectum, quandoquidem etiam timorem excludit foras; plena est utique perfectæ fidei caritas.

8. Denique apostoli, qui futuri erant amici, dixerunt : *Adauge nobis fidem,* petentes a bono medico, ut infirmantem in se fidem sanaret. Infirmabatur adhuc fides in iis, cum audiret etiam Petrus : *Minimæ fidei quare dubitasti?* Ergo fides velut prævia caritatis occupat animam, et præparat semitas venturæ dilectioni. Sic omnis fides est, ubi perfectio caritatis.

9. Ideo puto dici quia caritas credit omnia, hoc est, facit fidem omnia credere, et habere hujusmodi animam omnem fidem. Ac per hoc ubi perfecta

caritas, ibi omnis fides : sicut ubi perfecta caritas, ibi spes omnis. Denique sicut omnia credit, ita scriptum est quia sperat omnia. Ideo major, quia spem, fidemque complectitur.

10. Hanc caritatem habens, nihil timet; quia caritas timorem excludit foras; et ideo ablegato et exuto timore, omnia suffert, omnia sustinet. Qui ergo per caritatem omnia sustinet, non potest timere martyrium. Et ideo quasi victor alibi in fine ait : *Mihi enim mundus crucifixus est, et ego mundo*. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXX.

Bellicio, qui cum credidisset in Christum e morbo convaluerat, adserit et morbum et sanitatem ejusdem Christi tribuenda visitationi, atque ut ipsum retineat, et ad alia sacramenta properet, illum hortatur.

Ambrosius Bellicio *salutem*.

1. JACTATUM te gravi ægritudine significasti mihi credidisse in Dominum Jesum, et jam cœpisse revalescere. Ad salutem igitur ea infirmitas fuit, plus aculei quam periculi ferens; quia diu promissum remorabaris. Hoc est quod ait : *Percutiam, et sanabo*. Percussit infirmitate, sanavit fide. Vidit enim interiorem affectum tuum non vacuum piæ cupiditatis, sed excuti dilationibus; et ideo admonere maluit, ita ut salutem non læderet, devotionem excitaret.

2. Quomodo enim saluti noceret, qui solet dicere, ut legimus in Evangelio : *Ego veniam, et curabo eum?* Ergo et cum a tuis invitaretur ut inviseret domum tuam, sine dubio dixit : *Ego veniam, et curabo eum*. Et si non audisti eum, ille tamen quasi Deus insensibiliter loquutus est : et si non vidisti eum, ille tamen quod te incorporaliter inviserit, dubitari non potest.

3. Sed vidisti eum, qui credidisti ei; vidisti eum, qui recepisti eum hospitio tuæ mentis : vidisti eum spiritu, vidisti eum oculis interioribus. Tene ergo hospitem novum, diu exspectatum, sed sero susceptum : in quo et *vivimus, et sumus et movemur*. Gustasti igitur fidei prima exordia, non fiat verbum occultum in corde tuo. Hæc omnis gratia est, hoc est omne munus. Nemo enim penetralia domus de ingressu æstimat, siquidem omnis fructus in interioribus est; neque enim sapientis est a fenestra respicere in domum, et stultitia hominis audire per ostium.

4. Alia sunt sacramentorum perfectiorum mysteria; quia *Oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum*, ut dixit Scriptura. Alia sunt illa, quæ de gloria futura annuntiarunt prophetæ, quibus revelatum est, et evangelizarunt sancti, *Spiritu Dei misso de cœlo, in quem concupiscunt et Angeli videre*, ut ait apostolus Petrus. Alia sunt illa, in quibus est mundi redemtio, peccatorum remissio, gratiarum divisio, sacramentorum participatio : quæ cum acceperis, tunc mirabere tantum donatum esse homini, ut illud manna, quod miramur fluxisse de cœlo Judæis, nec tantæ gratiæ nec tantæ operationis judices ad salutem fuisse. Illud enim quicumque acceperunt in deserto, mortui sunt, præter Jesum Nave, et Caleb : hoc sacramentum quicumque gustaverit, non morietur in æternum. Sanet te Dominus Jesus. Vale.

EPISTOLA LXXXI.

Ubi curationem cæci a nativitate ostendit divinæ fuisse potestatis, discipulorum interrogationem reprehendit; atque nonnulla ejusdem historiæ partes memorat et paucis edisserit.

Ambrosius Bellicio.

1. AUDISTI, frater, lectionem Evangelii, in qua decursum est quod præteriens Dominus Jesus vidit a generatione cæcum. Ergo si Dominus vidit, non eum præterivit : quare nec nos quidem præterire debemus, quem prætereundum Dominus non putavit; præsertim cum a generatione cæcus fuerit, quod non otiose est positum.

2. Est enim cæcitas, quæ plerumque vi ægritudinis aciem obducit oculorum, eademque temporis spatio mitigatur : est cæcitas, quæ humorum infusione

generatur; ea quoque vitio plerumque sublato, medicinæ arte depellitur; ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua cæcus est, non artis est, sed potestatis. Donavit enim Dominus sanitatem, non medicinam exercuit; eos enim sanavit Dominus Jesus, quos nemo curaret.

3. Quam stolidi autem Judæi, qui interrogant : *Hic peccavit; an parentes ejus?* debilitates corporum referentes ad merita delictorum. Et ideo Dominus ait : *Neque hic peccavit, neque parentes ejus : sed ut manifestarentur opera Dei in illo.* Quod enim naturæ defuit, creatori competit reformare, qui auctor naturæ est. Unde addidit : *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi;* hoc est, omnes possunt videre, qui cæci sunt, si me lumen requirant. Accedite et vos, et illuminamini, ut videre possitis.

4. Deinde quid sibi vult quod is, qui vitam refundebat imperio, salutem præcepto dabat, dicens mortuo : *Exi foras*, et egressus est Lazarus de sepulcro ; dicens paralytico : *Surge, tolle grabatum tuum;* et surrexit paralyticus, et cœpit grabatum ipse portare, in quo solutus membris omnibus portabatur : quid, inquam, sibi vult, quod expuit et fecit lutum, et superunxit oculos cæci, et dixit ei : *Vade et lava in Siloam, quod interpretatur missus; et abiit, et lavit, et videre cœpit?* Quæ ista ratio est? magna, ni fallor; plus enim videt, quem Jesus tangit.

5. Simul et divinitatem et sanctificationem ejus adverte. Quasi lux tetigit, et lumen infudit : quasi sacerdos per figuram baptismatis mysteria gratiæ spiritalis implevit. Expuit, ut adverteres quia interiora Christi lumen sunt. Et vere videt, qui Christi mundatur internis. Lavat saliva ejus, lavat sermo ejus, sicut habes : *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem loquutus sum vobis.*

6. Quod autem lutum fecit, et superunxit oculos cæci, quid aliud significat, nisi ut intelligeres quia ipse hominem, luto illito, reddidit sanitati, qui de luto hominem figuravit : et quod hæc caro luti nostri per baptismatis sacramenta æternæ vitæ lumen accipiat? Accede et tu ad Siloam, hoc est, ad eum qui missus est a Patre, sicut habes : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit.* Diluat te Christus, ut videas. Veni ad baptismum, tempus ipsum adest : veni festinus, et tu dicas : *Abii, et lavi, et videre cœpi;* ut et tu dicas : *Cæcus eram, et videre cœpi;* ut tu dicas, sicut iste refuso lumine ait : *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.*

7. Nox erat cæcitas. Nox erat, cum Judas accepit buccellam a Jesu, et introivit in eum satanas. Judæ nox erat, in quo diabolus erat : Johanni dies erat, qui in Christi pectore recumbebat. Petro quoque dies erat, cum lumen Christi videret in monte. Nox erat aliis, sed Petro dies erat. At vero ipsi Petro nox erat, quando Christum negabat. Denique gallus cantavit, et flere cœpit, ut emendaret errorem; jam enim dies appropinquabat.

8. Interrogabant Judæi cæcum : *Quomodo vidisti?* Grandis amentia! interrogabant quod videbant : interrogabant causam, cum factum viderent.

9. *Et maledixerunt ei, dicentes : Tu sis discipulus ejus.* Maledictio eorum benedictio est; quia benedictio eorum maledictio est. *Tu sis*, inquiunt, *discipulus ejus.* Tunc prosunt, quando nocere se credunt. Vale, fili, et nos dilige, ut facis ; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXII.

Quosdam clericos propter laborem ac difficultatem animo despondentes, verbis erigit, eisque non modo futuram mercedem ponit ob oculos, sed etiam paratum Christi præsidium. Eam ob rem explicatis aliquot Scripturæ locis, admonet ne se divelli ab illo patiantur.

Ambrosius Clericis.

1. Plerumque humanis obrepit mentibus, ut aliqua levi præstricti offensione, si non illis cedant pro studio voluntaria, officio desistant : quod in alio genere hominum tolerabile, in iis vero qui rei divinæ intendunt plenum doloris

2. Sunt enim aliqui in clericorum munere, quibus inimicus obrepere studet, si alias eos non potuerit circumvenire, ut læsis hujusmodi inserat cogitationes. Quid mihi prodest in clero manere, subire injurias, labores perpeti, quasi non possit ager meus me pascere, aut si ager desit, quasi aliter exercere sumtum non queam? Itaque hujusmodi cogitationibus etiam boni mores ab officio retrahuntur: quasi vero hoc solum sit in clerico, ut sumtum expediat suum, et non ut divinum sibi post mortem potius subsidium locet; quamquam ille post mortem abundet, qui tutus hic potuerit decernere adversum tot inimicorum insidias.

3. Unde Ecclesiastes ait : *Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum; quoniam si ceciderit unus, alter erigit socium suum.* Ubi sunt *duo optimi super unum*, nisi ubi Christus est, et is quem Christus tuetur? Quia si ceciderit, qui cum Domino est Jesu, erigit eum Jesus.

4. Sed qua ratione dixit : *In labore ipsorum?* Ergo et Christus laborat? Utique laborat, qui ait : *Laboravi clamans.* Laborat, sed in nobis : denique ad puteum fatigatus sedebat. Sed quomodo laboret, docuit nos Apostolus minore exemplo, dicens : *Quis infirmatur, et ego non infirmor?* Docuit et ipse Dominus sua voce : *Æger eram, et non visitastis me : nudus eram, et non operuistis me.* Laborat, ut me jacentem erigat.

5. Unde et in Elisæo figura Domini præcessit, qui projecit se, ut mortuum erigeret : in quo symbolum est, quod nobis Christus commortuus sit, ut nobis resurgeret. Projecit itaque se usque ad nostram Christus fragilitatem, ut nos erigeret. Projecit se, non cecidit, sed erexit consortem. Ipse enim consortes nos sibi fecit, ut scriptum est, quia *unctus est oleo justitiæ præ consortibus suis.*

6. Unde pulcre ait Ecclesiastes : *Quoniam qui ceciderit, erigit socium suum*, non ipse erigitur; Christus enim non alterius auxilio, atque ope erectus est, sed ipse se resuscitavit. Denique *solvite*, inquit, *hoc templum, et in triduo illud resuscitabo. Hoc autem dixit de templo corporis sui.* Nec immerito erectus non est ab alio, qui non cecidit; nam et ille qui a secundo erigitur, cecidit : et qui cecidit, indiget auxilio, ut erigatur. Quod et subjecta docent, dicente Scriptura : *Væ illi uni, cum ceciderit, et non est secundus qui eum erigat! quia et si dormierint duo, est calor illis.* Commortui enim sumus Christo, et ideo convivimus. Christus nobis commortuus est, ut nos calefaceret, qui ait : *Ignem veni mittere in terram.*

7. Mortuus eram, sed quia in baptismate commortuus Christo sum, accepi lumen vitæ a Christo. Et qui in Christo moritur, per Christum calefactus vitæ et resurrectionis vaporem accipit. Frigidus erat puer, calefecit eum Elisæus spiritu suo, dedit ei vitæ calorem. Condormivit ei, ut eum calor quietis ejus, qui in symbolo consepultus ei fuerat, excitaret. Frigidus itaque est, qui non moritur in Christo : calefieri non potest, cui ignis ardens non appropinquat : incalescere non potest alteri, qui secum non habet Christum.

8. Et ut cognoscas secundum mysterium dictum, non secundum numerum; quia *optimi duo quam unus*, subjecit mysticum : *Et spartum triplex non corrumpetur.* Tria enim, quæ non sunt composita, non corrumpuntur : Trinitas itaque incompositæ naturæ corrumpi non potest; quia Deus unum et simplex, et incompositum est, quidquid est : quod autem est, permanet, non subjicitur.

9. Bonum est itaque adhærere alteri, et inserere collum in torques ejus, et subjicere humerum, et portare illum, nec tædiare ad vincula; quia de domo alligatorum exivit, qui regnet, puer ille qui super regem seniorem et stultum est. Ideoque qui eum sequuntur, alligati vinculis sunt. Denique Paulus vinctus Jesu Christi. Unde et ipse Jesus captivam duxit captivitatem. Non satis visum est ei solvere captivitatem, quam diabolus imposuerat; ne iterum liberos vagantesque invaderet : sed perfecta absolutio æstimata est sub Christo degere, et injicere pedes

in compedes sapientiæ, ipsius captivum esse, ut sis liber ab adversario.

10. Recte puer, quoniam *puer natus est nobis;* et vere optimus puer, cui dictum est a Patre Deo : *Magnum tibi est vocari puerum meum.* Sapiens quoque, ut Evangelium docet; quia *proficiebat ætate et sapientia.* Convenienter etiam pauper : *quia cum dives esset, pauper factus est; ut nos sua inopia ditaret.* Et ideo non fastidit in regno suo pauperem, sed exaudit eum, et liberat ex omnibus angustiis et molestiis.

11. Sub hoc ergo vivamus, ut rex ille senior et stultus, nullam habeat potestatem supra nos. Qui dum vult regnare quasi voluntatis suæ dominus, nec sub vinculis esse Domini Jesu, inveteratus in peccatis, stultitiæ incidit deformitatem. Quid enim stultius quam, relictis cœlestibus, ad terrena intendisse, et posthabitis perpetuis, elegisse ea quæ caduca sunt et fragilia?

12. Nemo ergo dicat : Non est nobis portio in Jacob, neque hæreditas in Israel. Nemo dicat : Non sum in clero; quia scriptum est : *Date Levi cleros ejus.* Et iterum David ait : Quia is qui inter cleros duos medius requiescit, ipse ad superna alis evolat spiritalibus. Non dicas de Deo tuo : *Gravis mihi est;* nec de loco tuo : *Inutilis est mihi;* quia scriptum est : *Locum tuum noli relinquere.* Vult enim auferre eum adversarius, vult te abducere; quia invidet spei tuæ, invidet muneri.

14. Sed tu quicumque in clero es Domini, portio ejus et possessio, noli recedere de Domini possessione, ut dicas Domino : *Possedisti renes meos ; suscepisti me ex utero matris meæ;* et ille tibi quasi bono servo dicat : *Transi, recumbe.* Valete, filii, et servite Domino; quia bonus Dominus.

EPISTOLA LXXXIII

Quomodo in Marcelli, Læti et amborum sororis causa constitutus sit judex, et quare illam cognitionem ita susceperit, ut maluerit arbitrum agere, commemorat, litis exponit statum, ac Marcello damnum non ægre ferendum ostendit. Hinc eum laudat, quod arbitrum se ipse præstiterit longe æquissimum. Cur tamen in ejus arbitrio nonnihil mutaverit, docet : ac demum qua ratione singuli sine Ecclesiæ damno vicerint, declarat.

Ambrosius Marcello.

1. Apud me decursus est tui textus negotii, quod non intulisti, sed recepisti; quia erat et pietatis necessitas, et probandæ in pauperes liberalitatis voluntas. Cognovi autem secundum sacræ formam præceptionis *, in quam me induit et beatissimi Apostoli auctoritas, et tuæ doctrinæ ac vitæ forma et disciplina. Nam cum ipse arguerem quod adhuc inter vos maneret veternosum jurgium, cognoscendi mihi necessitatem partes imposuerunt.

2. Erubui recusare, fateor, cum præsertim togati ** utriusque partis invicem se lacesserent, dicentes ut meo sub examine liqueret, cui parti majora juris vel justitiæ suffragia forent. Quid plura? Cum jam conclusi essent dies, et paucarum horarum superesset spatium, quibus tamen alia audiret præfectus negotia; petierunt causæ patroni prorogari paucorum dierum tempora, ut ego residerem cognitor. Tantus ardor erat christianis viris, ne præfectus de episcopi judicaret negotio. Aiebant præterea nescio quæ gesta indecore, et pro suo quisque studio jactabat, quæ episcopo potius judice, quam præfecto examinari oporteret.

3. His confusus, simul admonitus Apostolicæ præceptionis, quæ arguit, dicens : *Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis? Et iterum : Sæcularia igitur judicia si habueritis, contemtibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum : sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles;* recepi cognitionem, ita tamen ut compositionis essem arbiter. Videbam enim quod si pro tuis

* Formam sacræ præceptionis vocat Ambrosius leges imperiales.

** Togati, ex habitu cultuque quo causas agebant, patroni litium et causidici appellari cœpti sunt.

judicarem partibus, posset ille non adquiescere: si pro illo ferretur sententia, obediret tua et sanctæ sororis defensio. Erat ergo iniqua decernendi conditio. Posset etiam illis videri suspecta necessitudinis sacerdotalis gratia. Quando enim victus quemvis alium quam se æquiorem putat? Et quod verum est, erant vetusti jurgii * intolerabilia utrique parti dispendia; si finis ejus aut fructu careret, aut liberalitatis solatio.

4. Cum igitur anceps judicium, jus controversum, multiplices ab utraque parte actiones cernerem, invidiæ plenas supplicationes **, rescriptorum quoque obreptiones obtexerent: adverterem etiam gravi conditione illum, si vicisset, acturum de duplis fructibus ***, et de sumtibus annosæ litis: tuo autem officio non convenire, ut expensas jurgii posceres: nec competere, ut quidquam de fructibus possessor ageres, quos percepisses; malui jurgium compositione cædere, quam pronuntiatione acerbare. Alia enim habebant excitari jurgia: tum, quod est gravissimum, etsi jurgia sublata forent, erant tamen odia mansura, quæ apud bonos mores dispendii sunt.

5. Inter hos æstus positus, cum me persona sacerdotis, feminæ sexus, viduæ gravitas, amici quoque contemplatio, trino quodam non perfunctorio conveniret nomine, illud sequendum putavi; ut neminem vinci vellem, et omnes vincere. Nec fefellit sententia; vicistis enim omnes germanitati, vicistis naturæ, vicistis Scripturæ dicenti: *Quare non magis injuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?*

6. Sed putas te gravatum jactura juris, damno pecuniæ. Meliora utique sacerdotibus damna, quam lucra sæculi sunt: *Beatius est enim dare, quam accipere*. Sed forte dicas: Fraudem non debui pati, injuriam non debui perpeti, damnum subire. Quid ergo? Inferre velles? Sed etsi tu non inferres, ille se passum diceret. Itaque vide quid dicat Apostolus: *Quare non magis fraudem patimini?* ut prope videatur, qui non patitur, fecisse; tolerare enim debet, qui fortior est.

7. Verum quid ego ita tecum ago, quasi hoc meum, et non tuum sit? Tu enim obtulisti, quasi arbiter litis, ut soror in diem vitæ suæ possideret partem prædii, post obitum ejus fratri cederet omnis possessio. Neque quisquam eum vel tuo, vel Ecclesiæ conveniret nomine: sed sibi haberet, si ita mallet, ut nihil dispensaret Ecclesiæ. Hoc cum ego prædicarem, et præferrem tantam animo tuo infusam liberalitatis gratiam; respondit germanus tuus placere sibi oblationem, si metus deteriorandæ possessionis decederet. Quemadmodum enim femina, et quod est amplius, vidua possessionem regeret tributariam? Quid sibi profuturum, quod sibi jura possessionis cederes; si majora ex incultu agri subeunda sibi damna arbitraretur?

8. Movebat hoc utriusque partis togatos. Itaque omnium conspirante adsensu, placuit ut Lætus V. C. agrum susciperet, et certum numerum frumenti, vini, olei, sorori quotannis pensitaret. Ergo sanctæ germanæ tuæ non jus, sed sollicitudo decessit: non fructus, sed culturæ labor: non reditus, sed incerti eventus quædam, ut dicitur vulgo, alea. Si tempestates ventorum graves proventum impedierint, sorori tamen tuæ sua ubertas manebit. Si nimia siccitate aruerint locorum gignentia, sorori tamen tuæ sata non minuetur fœcunditas. Sibi adscribet Lætus conditionem oblationis suæ: si necessitates temporum et extraordinariæ incubuerint exactiones, germana tua beneficio tuo, ut dispendio Læti, immunis erit: Lætus autem se proprietate locorum solabitur.

9. Vicistis ergo omnes: Lætus, quia jus loci adeptus est, quod non tenebat: soror, quia annuis potietur fructibus

* Jurgium hic loco litis adhibetur, quia jurgium dicitur, quod jure agatur.

** Id est, libelli principibus ab uno litigantium oblati.

*** Lege a Valentiniano seniore anno 369 lata edicebatur ut qui rem injuste possederit, non modo ejiciatur illius possessione, sed etiam duplos fructus justo domino restituat, additis et litis sumtibus.

jam sine lite, sine jurgio; nemo tamen plenius, nemo gloriosius quam tu vicisti, qui dum erga sororem confirmari vis liberalitatem tuam, in utrumque eam fraternæ consortem necessitudinis contulisti. Nam et fratri concessisti proprietatem, et sorori ususfructum: NIHIL AUTEM adimitur Ecclesiæ, quod pietati adquiritur; caritas enim non damnum, sed lucrum Christi est; denique caritas fructus Spiritus sancti est. Apostolico igitur charactere cognitio decursa est. Dolebamus ante quod litem haberes : profuit jurgium, ut formam indueres apostolicæ vitæ et præceptionis. Illud sacerdotio non congruebat, hæc transactio et apostolicam decet normam.

10. Nec vereare ne immunis sit atque exsors Ecclesia liberalitatis tuæ. Habet et illa fructus tuos et quidem uberiores, habet fructus doctrinæ tuæ, habet tuæ vitæ stipendium, habet fœcunditatem, quam tuis institutis rigasti. His dives reditibus, non quærit temporalia; quia æterna possidet. Addidisti autem ei non solum apostolicos, sed etiam evangelicos fructus; Dominus enim dixit : *Facite vobis amicos de iniquo mammona.* Fecisti et tu amicos, et quod mirabile est, ex dissidentibus. Fecisti in jus germanitatis redire fratres, fecisti eos hac caritate, hac gratia securos esse, quod suscipiantur in æterna tabernacula.

11. Christo igitur auctore et duobus arbitris sacerdotibus, te qui formam prior dedisti, me qui sententiam promsi, facta pax non claudicabit; quando tanta fidei convenerunt suffragia, ut perfidia non possit esse sine pœna.

12. Arabit Lætus sorori, cui antea alienos invidebat labores : messem Lætus sorori colliget, in qua ante ferre non poterat alienas donationes: deferet fructus ad sororis horrea; et hoc lætus faciet, recepta etiam jam nominis sui proprietate.

13. Tu interea conformatus in apostolum Christi, adsumens propheticam auctoritatem dices ad Dominum : *Possedisti renes meos.* Hæc melius possessio Christum decet; ut virtutes sacerdotis possideat sui, hos fructus capiat, qui sunt integritatis et continentiæ, et quod est amplius, caritatis et tranquillitatis. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIV.

Sisinnium propter veniam filio, qui se inconsulto uxorem duxerat, datam commendat; et commodis quibusdam quæ ille ex eo relaturus erat, memoratis, eumdem hac ignoscendi facilitate sanctorum vestigiis institisse ostendit.

Ambrosius Sisinnio.

1. QUOD filio nostro remisisti meo rogatu, quia te inconsulto, uxorem acceperat, pietati magis tribuo, quam nostro amori; plus est enim pietatem ipsam de te impetravisse, quam cujusque petitionem. Certe sacerdos tunc magis impetrat, cum virtus prævalet; sacerdotis enim petitio doctrina pietatis est. Impetravit igitur natura, impetravit filius eo plenius, quia postulati contemplatio temporalis solet esse : virtutis autem diuturnus habitus, et jugis animorum inductio.

2. Pulcre itaque gestum, ut te patrem recognosceres : simul quia justa indignatio fuit; malo enim culpam fateri, ut plus laudetur paterna indulgentia : sed et ipsa paterna offensio fuit, quoniam venturam in locum filiæ tuo debuisti eligere judicio, cui fieres pater. Namque aut natura filios suscipimus, aut electione; in natura casus est, in electione judicium : magisque in adoptatis offendimus, quam in genitalibus filiis; quia genitales filios esse degeneres, ad naturam refertur : adscitos vel adoptione vel copula dedecores esse nostro errori adscribitur. Fuit ergo quod succenseres filio, sed fuit etiam quod remitteres; quia sibi uxorem elegit. Adquisisti filiam sine electionis periculo. Si bonam duxit, tibi adquisivit gratiam: si erravit, recipiendo meliores facies, refutando deteriores.

3. Maturiore quidem consilio puella filio a patre traditur : sed majore obsequii proposito a filio ad patrem ducitur, et a viro lecta ingreditur soceri domum; dum metuit et filius displicere judicium

suum, et nurus ministerium. Illam paternæ electionis prærogativa adtollit atque erigit; istam offensionis humiliat metus, inclinat verecundia. Non habebit filius, quod in uxorem referat, quasi exsors culpæ, si quid fortasse offensum sit, quod habet usus; immo amplius elaboravit, ut in utroque suum possit probari, et in uxore judicium, et in se obsequium.

4. Fecisti igitur quod boni parentes, ut cito ignosceres, sed obsecratus; nam antequam rogareris, non erat ignoscere, sed factum probare. Deinde diutius differre veniam, et tibi acerbum, et illis inutile; neque enim paterna viscera diutius tolerare possent.

5. Summæ devotionis proposito Abraham filium suum secundum oraculum Dei offerebat in holocaustum; et quasi exsors naturæ exerebat gladium, ne mora sacrificium decoloraret; tamen ubi abstinere a filio jussus est, gladium libenter recondit: et qui immolare unigenitum fidei intentione properabat, majore pietatis studio festinavit ovem subrogare sacrificio.

7. Joseph quoque, ut fratrem juniorem teneret, simulabat iracundiam fratribus, et compositam furti fraudem; indignatus tamen, cum advolveretur ad genua ejus unus ex fratribus Judas, flerent alii, fraterno victus et compassus affectu, diutius tenere non potuit simulationem severitatis : remotisque arbitris, aperuit fratribus quod germani sui essent, et ipse esset Joseph, quem vendidissent : nec se memorem suæ esse injuriæ, et fraternæ venditionis acerbitatem fratérne excusare, atque id quod posset arguere, ad altiores causas referre; eo quod ita oportuisset fieri, procurante Deo; ut transiret in Ægyptum, qui gentem suam frugis externæ egentem pasceret, ut sterilitatis tempore alendis patri et filiis subsidio foret.

8. Quid autem de sancto David loquar, qui degenerem filium, et fraterno oblitum sanguine ad unius mulieris petitionem paternis visceribus mentem emollitus domo recepit?

9. Ipse ille evangelicus pater adolescentiorem filium, qui prodegerat omnem substantiam a patre acceptam vivendo luxuriose, regredientem tamen unius sermonis inflexus humilitate, quod in patrem peccasse se fatebatur, occursu pio fovit, supra collum ejus cecidit, primam illi stolam, annulum et calceamenta deferri jussit; atque honoratum osculo, donatum munere, admirabili suscepit convivio.

10. Horum te imitatorem præbuisti pietate patria, qua proxime ad Deum accedimus; et ideo ego prompte filiam nostram adhortatus sum, ut etiam hyemali tempore viæ laborem exciperet, commodius hybernatura non solum in hospitio, sed etiam in affectu paterno, cum jam successerit indignationi gratia: quandoquidem ut plene te ad similitudinem atque imitationem sanctorum referres, eos accusavisti, qui compositis mendaciis animum tuum adversum filios excitandum arbitrati sunt. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXV.

Syricio gratiis actis, quod litteras ad se miserit per Syrum presbyterum : celerem hujus reditum laudat, et de sequendo Christo, quædam subjungit.

Ambrosius Syricio *.

1. Gratum est mihi cum litteras accipio tuas. At cum de conservitio nostro aliquos dirigis, ut fratrem nostrum et compresbyterum Syrum tuis es prosequutus litteris, geminatur lætitia. Sed utinam fructus fuisset iste diuturnior! Nam statim ut venit, recurrendum putavit : quod quidem desiderium meum plurimum minuit, ad sui gratiam multum addidit.

2. Nam ego diligo eos vel presbyteros vel diaconos, qui cum aliquo processerint, nequaquam se patiuntur a suo diutius abesse munere. Dicit enim propheta : *Non laboravi sequens post te.* Quis autem potest laborare sequens Jesum; cum ipse dicat : *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et*

* Forte a Syricio Romano pontifice haud diverso.

ego vos reficiam? Sequamur ergo Jesum semper, nec desinamus. Quod si semper sequamur, numquam deficimus; dat enim vires sequentibus se. Itaque quo propior virtuti fueris, eo fortior eris.

3. Plerumque cum sequimur, dicitur nobis ab adversariis : *Ubi est verbum Domini? Veniat.* Sed nos non fatigemur sequendo, non avertamur subdolæ interrogationis impedimento. Dicebatur hoc prophetæ, cum mitteretur in carcerem, cum demergeretur in voraginem luti : *Ubi est verbum Domini? Veniat.* Sed ille multo magis sequutus est, et ideo ad bravium pervenit, ideo accepit coronam; quia non laboravit, qui sequebatur Jesum : *Non est* enim *labor Jacob, nec dolor videbitur in Israel.* Vale, et nos dilige; quia et nos amantem nostri, et parentem, diligimus.

EPISTOLA LXXXVI.

De litteris a Prisco utrinque perlatis.

Ambrosius Syricio.

1. Prisco amico et æquævo meo dedisti advenienti litteras, ego quoque revertenti reddidi, quas et pro officio et pro amore debui. Utrumque igitur nostrum suo officio remuneratus est, qui et mihi tuas, et meas tibi restituit; ideo ejus officii pretium incremento debet adipisci gratiæ. Vale, et nos, frater, dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXVII.

Laudat Polybium, cujus rogatu se binas ad Segatium et Delphinum epistolas scripsisse significat.

Ambrosius Segatio et Delphino *episcopis* *.

1. Polybius filius noster cum de Africanis regressus partibus, in quibus proconsularem jurisdictionem egregie repræsentavit, aliquantulos nobiscum exegisset dies, summa gratia se meis visceribus infudit.

2. Deinde cum abire hinc et demeare vellet, poposcit ut utrique vestrum scriberem. Promisi futurum. Itaque dictavi epistolam, et utriusque conscriptam nomine dedi. Postulavit alteram. Dixi ad utrumque vestrum datam more, usuque nostro; eo quod sancta mens vestra non epistolarum numero, sed conjunctione nominum delectaretur : nec perpeti posset, ut fieret vocabulorum separatio, quorum affectus conveniret; idque præscriptum nostro muneri, ut uteremur caritatis compendio.

3. Quid plura? Exegit alteram, dedi; ut neque illi negarem, quod posceret : nec mihi immutarem, quod in usum venerat. Ita et ille habet quod utrique reddat; quia id solum prætendit, ne cum alteri reddidisset, alteri vacuus foret. Et ego vobis indivisæ gratiæ munus sine ullo dependam offensionis periculo, et divisionis scrupulo; cum præsertim etiam hæc forma scriptionis apostolicæ sit, ut et unus ad plures, ut Paulus ad Galatas: et duo ad unum possint scribere, sicut scriptum est : *Paulus vinctus Jesu Christi, et Timotheus frater, Philemoni.* Salutem vobis dico : diligite nos, et orate pro nobis; quia ego vos diligo.

* Priori Agennensi, posteriori vero Burdigalensi.

EPISTOLA LXXXVIII.

Priscum litterarum utriusque bajulum laudat.

Ambrosius Attico.

1. Prisco meo dedisti litteras. Priscus meus mihi reddidit, et ego Prisco. Tu Priscum, ut soles, dilige; et plus etiam quam soles : quod eo suadeo, quia et ipse Priscum meum facio plurimi. Est enim erga eum priscus hic noster amor, qui a pueritia jam inde nobiscum ætate accrevit simul : sed eum multo post vidi tempore; ut vere mihi non solum nomine, sed etiam tanti intervallo temporis priscus advenerit. Vale, et nos amantes tui dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIX.

De Alipii ad se, deque suis ad eum litteris agit.

Ambrosius Alypio.

1. ANTIOCHUS vir consularis reddidit mihi eximietatis tuæ litteras, nec supersedi respondendi munere; nam per meos homines dedi litteras, et ni fallor, alia oborta copia, geminavi epistolam. Sed quia non tam remetienda amicitiæ munia, quam cumulanda arbitror : oportuit ipso præsertim regrediente, qui me tanto litterarum tuarum affecit nomine, referri aliquod officium sermonis mei; ut ego utrique vestrum, et ille tibi absolveretur, qui debebat referre quod acceperat. Vale, et diligentes te dilige.

EPISTOLA XC.

Antonii amorem in se suumque vicissim in illum commemorat.

Ambrosius Antonio.

1. NUMQUAM es tacitus mihi, nec umquam tuo me transmissum silentio querar, qui sciam quod tuo non desim pectori. Nam cum id pendas, quod pluris est; qui potes etiam id negare, quod sæpe etiam in multos defluit, non tam amoris usu, quam officii vicissitudine?

2. Ego vero etiam ex meo animo tuam vicem æstimo, ut numquam me tibi, et te mihi absentem putem; quoniam semper animis adhæremus : numquam tuas litteras mihi deesse opiner, aut meas tibi; cum te quotidie coram alloquar, in te oculos, studia, atque omnia officia mea dirigam.

3. His tecum delectat congredi; nam litteræ tuæ, ut aperte cum individuo pectoris mei loquar, verecundari me faciunt. Unde peto ut supersedeas gratiarum relatu; mihi enim mei in vos officii summa merces est, si me debito erga vos muneri non defuisse arbitrarer. Vale, et nos dilige, quia ego quoque te diligo.

EPISTOLA XCI.

Candidianum laudat, ac se deprimit.

Ambrosius Candidiano *fratri.*

1. SUMMUS quidem splendor in sermone est tuo, sed magis in affectu elucet mihi; nam in epistolis mentis tuæ adspicio fulgorem, dilectissime frater ac beatissime. Dominus te benedicat, et det tibi suam gratiam; nam et ipse in epistolis tuis vota magis, quam mea merita recognosco. Quæ enim merita mea tantis tuis æquentur sermonibus? Dilige nos, frater; quia nos te diligimus.

FINIS TOMI QUARTI.

INDEX TOMI QUARTI.

EPISTOLÆ.

Prima classis, epistolas quas in ordinem chronologicum licuit digerere complectens.